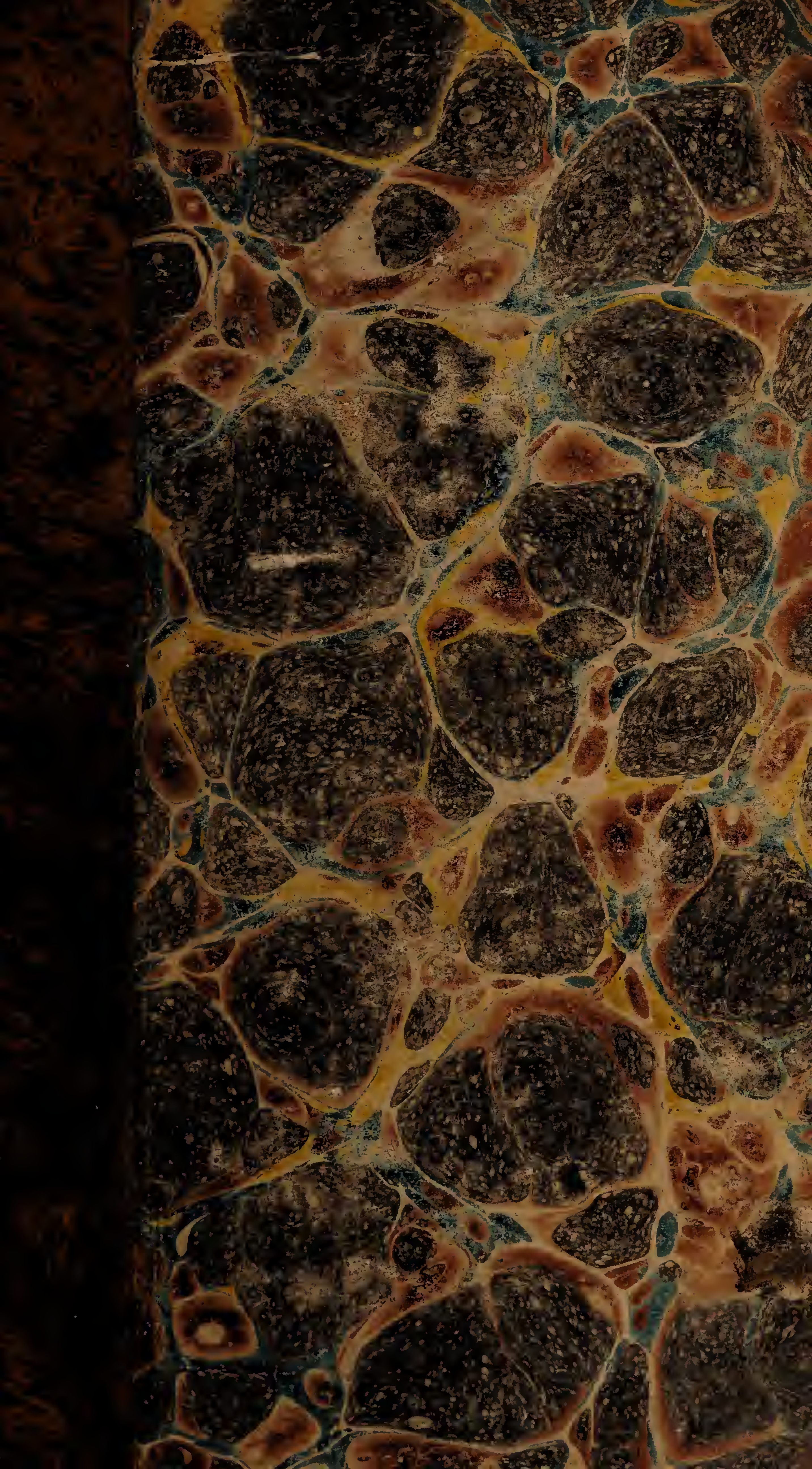

482071B

J. VIII. Sie

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
Wellcome Library

https://archive.org/details/b29325134_0004

HANDBOEK.

HANDBOEK
OVER DE
KENNIS EN GENEZING
DER
ZIEKTEN
VAN HET
VROUWELIJKE GESLACHT;

DOOR

E. VON SIEBOLD,

Consulterenden Arts en Hoogleeraar te Berlijn.

Uit het Hoogduitsch,

naar de *tweede vermeerderde en verbeterde* Uitgave,

door

G. J. VAN EPEN,

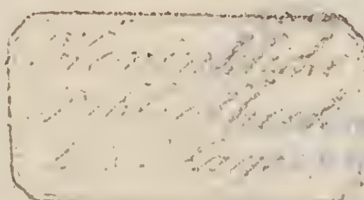
Heel- en Vroedmeester te Amsterdam.

VIERDEN DEELS EERSTE STUK.

TE AMSTERDAM, BIJ
C. L. SCHLEIJER.
1826.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

DEN

WELEDELEN, ZEER ERVAREN

HEERE

A. VAN DER HOUT,

Practiserenden

HEEL- EN VROEDMEESTER,

STADS-OPERATEUR VAN DEN STEEN,

EN

CHIRURGYN VAN HET St. PIETERS GASTHUIS,

TE AMSTERDAM;

MITSGADERS

Lid van het aldaar gevestigde Genootschap ter bevordering der Heelkunde; van het Genootschap: Vis Unita fortior, *te* Hoorn, *en van het Geneeskundige Genootschap:* Ratione et Experentia, *te* Leuven,

MIJNEN VOORMALIGEN LEERMEESTER EN TEGENWOORDIGEN VRIEND,

ZIJ

DEZE VERTALING,

als een gering bewijs mijner hoogachting voor 's mans uitstekende bekwaamheden, en eene openbare hulde zijner verdiensten in de bevordering en uitbreiding van al hetgeen der Heelkunde in ons Vaderland ten nutte kan verstrekken, met innige dank- en vriendschapsbetuiging,

opgedragen.

G. J. VAN EPEN.

VOORREDE.

Zoo heb ik dan eindelijk, door het in het licht geven van het vierde deel mijner Ziekten van het vrouwelijke geflacht, hetwelk die der kraamvrouwen bevat, mijne belofte, offchoon ook laat, vervuld. Door den gunftigen ontvangst der vorige deelen werd er zelfs binnen dien tijd een tweede druk derzelve noodzakelijk, voordat dit deel nog afgewerkt was. In de vroegere voltooijing echter werd ik eensdeels door overkropte beroepsbezigheden, en anderen letterkundigen arbeid verhinderd, anderdeels gevoelde ik te zeer het moeijelijke, om een der belangrijkfte ftukken in de Geneeskunde te behandelen, dat niet alleen op de Verlos- en Heelkunde, maar ook op de geheele Geneeskunde een' gewigtigen invloed heeft; en boven-

 dien

dien heb ik eigenlijk in dit werk een veld bearbeid, waaraan, vóór mij, nog ſlechts weinigen hunne krachten beproefd hebben. Met geen geringen ſchroom heb ik derhalve de pen opgevat, en dikwerf zelfs werd de arbeid daar, waar men reeds met het drukken was begonnen, afgebroken. Omtrent vele ziekten nu loopen de begrippen der Geneeskundigen zeker uiteen, waarom ik met de denkbeelden van den een' of den anderen niet altoos zal overeenkomen; ondertusſchen was de ervaring altijd mijne leidsvrouw; en naardien ik in de gelegenheid verkeerde, om datgene te zien en waar te nemen, wat andere Verloskundigen, die zich enkel tot het werktuigelijke van de verlosſing bepalen en de verdere behandeling aan den Geneeskundigen overlaten, ontberen moeten, zoo heb ik mij altijd verpligt gerekend, de Verloskunde in haren ganſchen omvang en eigenlijke waarde te onderwijzen en te beoefenen, en niet, gelijk helaas! te dikwerf geſchiedt, haar tot een bloot handwerk te vernederen, of haar als op zich zelve ſtaande, of als een afgeſcheiden gedeelte van de Genees- of Heelkunde te beſchouwen. Verloskundigen, die zich al-

alleen tot het handdadige bepalen, onderſcheiden zich alleenlijk daardoor van de Vroedvrouwen, dat hun in de uitoefening hunner kunst eenige meerdere vrijheid gegeven is. Verloskundigen, met zulke bekrompene begrippen omtrent hun vak toegerust, verſterken dan ook, helaas! onder zulke omſtandigheden, maar al te zeer de gegronde vooronderſtelling van het publiek, dat de Verloskundige enkel werkman is, doch in zoodanige gevallen, waar men geneeskundige hulp noodig heeft, niet van dienst kan zijn. Aan deze Verloskundigen is de wetenſchap inderdaad niet veel verſchuldigd; zelfs heeft de bloote uitoefening hunner kunst niet altoos de gewenschte uitkomſten: het wezenlijk doelmatige en nuttige wordt ſlechts dan bereikt, wanneer beide zusterlijk vereenigd zijn; de e r v a r i n g en de w e t e n ſ c h a p zijn beide, wat haar wezen betreft, onafſcheidelijk van elkander, en vooral moeten zij daar op het naauwſte verbonden zijn, waar de gelegenheid zich aanbiedt, om de laatſte te bevorderen. Zonder ervaring overſchrijdt de wetenſchap hare grenzen, bouwt luchtkasteelen in het ſtudeervertrek, welke, getoetst aan de ondervin-

 ding,

ding, geene proef houden: zij overwint daarom op het papier ligtelijk alle moeijelijkheden, of geeft daartoe ten minſte middelen aan de hand, die inderdaad onuitvoerlijk zijn; met een woord, zij is een ijdel ding, wanneer het vruchtbare veld der ondervinding haar niet tot aankweeking verſtrekt. Doch ook ervaring zonder wetenſchap kan niet wel op zich zelve beſtaan, ten minſte dan niet, wanneer aan het verhevene doel derzelve, het heil der menschheid namelijk en ijver voor de wetenſchap, zal beantwoord worden. Zonder Theorie vervalt zij tot gemeene kwakzalverij; zonder wetenſchappelijke kennis tast zij in het duistere rond en ſtoot overal tegen, gelijk eene vledermuis, die, bij den dag ontrust wordende, beproeft te vliegen; of zij gelijkt dien jongen, Griekſchen waaghals, die met wasſen vleugelen tot de zon wilde opvliegen: even als deze, ſtort zij zeker ter neder, of in zee, of in hare eigene nietigheid, wanneer zij niet met de — hoewel moeijelijk te verkrijgene — vleugelen der wetenſchap voorzien is, welke haar door zoo menigen doolhof moeten geleiden, doch haar ook zeker het oogmerk doen bereiken, als elke onberadene handel-

del-

delwijze, die, wel is waar, menigeen tot het einde, maar niet tot het doel heeft gebragt. Intusschen is de tijd, waarin de Verloskunde, tot het bovengenoemde eenzijdige standpunt beperkt was, grootendeels in Duitschland *voorbij. Vele geleerde mannen hebben aan den opbouw derzelve gearbeid, daarin reeds aanmerkelijke vorderingen gemaakt, en getracht haar uit ongewijde handen te redden.*

Dat dan ook de verdere pogingen dezer verdienstelijke mannen bekroond, en hunne nasporingen door de wereld erkend en naar waarde geschat mogen worden: en zijn deze slechts met eenen zuiveren en voor de wetenschap bezielden ijver in het werk gesteld, dan zullen zij ongetwijfeld aan hun heilrijk doel beantwoorden. Wat voor het overige de ziekten der kraamvrouwen, in dit deel behandeld, zelve betreft, deze zijn van zulk een' verscheiden en menigvuldigen aard, dat zij alle door een' enkel persoon onmogelijk konden waargenomen worden: om intusschen aan het doel eens Handboeks te beantwoorden, en niets over het hoofd te zien, hebben wij bij de bearbeiding van hetzelve op de belangrijkste waarnemingen van

 an-

anderen de aandacht gevestigd, en telkenreize de bronnen opgegeven, waaruit dezelve geput zijn.

Overeenkomstig mijnen wensch heeft de Uitgever voor diegenen, welke de drie vroeger uitgekomene deelen niet bezitten, bij dit deel een' tweeden titel gevoegd, opdat zij vervolgens deze afdeeling als een bijzonder werk zich kunnen aanschaffen.

Mogt dit deel, van hetwelk naar den tweeden druk alreeds eene Italiaansche overzetting, door Dr. P. SAVOLDI, *in* Italië *is aangekondigd, even zoo gunstig, als de vroegere deelen ontvangen worden.*

Dr. A. ELIAS VON SIEBOLD.

Berlijn,
in April 1826.

BERIGT

VAN DEN

VERTALER.

Voor eenigen tijd werd ik door den Uitgever dezes aangezocht, om de vertaling van het onderhavige, vierde of laatste deel van des Schrijvers *Handboek over de Ziekten van het Vrouwelijke Geslacht* op mij te nemen, met welke taak ik mij gereedelijk belastte. Ik heb mij, zoo veel mijne bezigheden zulks toelieten, gespoed, ten einde mijnen landgenooten zulk een belangrijk werk niet lang te onthouden, zoodat ik het genoegen heb, nog dit jaar het eerste stuk van hetzelve hun aan te bieden, belovende tevens met de twee overige stukken onverwijld voort te gaan.

Aangaande de overzetting zelve heb ik niets anders te berigten, dan dit: dat ik, om der

dui-

duidelijkheidswille, wel eens van het oorfpronkelijke ben afgeweken, doch overigens den Schrijver letterlijk heb gevolgd. Wijders, dat bij dit deel insgelijks een tweede titel gevoegd is, opdat dezulken, welke de vorige niet bezitten, dit als een afzonderlijk *Handboek over de Ziekten der Kraamvrouwen* kunnen gebruiken.

Mogt deze mijn arbeid de goedkeuring van *welmeenende* kunstgenooten wegdragen, en ik alzoo ook iets tot de bevordering dezer wetenfchap in ons Vaderland bijgebragt hebben!

G. J. VAN EPEN.

Amsterdam,
December 1826.

INHOUD.

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

VIERDE HOOFDSTUK.

VIJFDE HOOFDSTUK.

GE-

ZESDE HOOFDSTUK.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

OVER DE

ZIEKTEN

DER

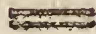
KRAAMVROUWEN.

INLEIDING.

§. 1.

Het kraambed kan alleen onder de §. 77 (1sten deels, 1ste ſtuk) opgegevene voorwaarden regelmatig, gelukkig en zonder ſtoornis der gezondheid afloopen; eene doelmatige zorg voor den leefregel der kraamvrouw, zoo als dezelve §. 173 tot 183 in de praktiſche Verloskunde (derde druk) wordt opgegeven, is alles, wat de kunst ons gebiedt. Zoodra zich echter afwijkingen van haren gezonden toeſtand en den gelukkigen gang des kraambeds, en ſtoornisſen in de gezondheid opdoen, welke of in eene onachtzame, of in eene ondoelmatige opvolging van de voorgeſchrevene leefregelen, in voorbeſchikt-

heid of nadeelige invloeden gegrond zijn, welke door de voorafgegane zwangerheid en verlosſing zelve veroorzaakt zijn geworden, dan moet de kunst niet alleenlijk op den leefregel letten, maar ook geneeskundig werken, ten einde de ziekelijke veranderingen op te heffen, of de ziekten des kraambeds te genezen; dit zal de ſtof van dit deel uitmaken.

EERSTE AFDEELING.

OVER DE ZIEKTEN DER TEELDEELEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de kwetſingen, de ontſteking en de zwelling der ſchaamlippen.

§. 2.

Beleedigingen, ontſteking en zwelling zijn de gewone gebreken, welke men bij kraamvrouwen aan de ſchaamlippen waargenomen heeft. De beleedigingen (ſcheiding des geheels) zijn of kneuzingen, of geſcheurde, of geſnedene wonden; deze beleedigingen gaan gepaard met ontſteking en zwelling, hoewel deze ook bijzondere oorſpronkelijke gebreken, die tevens uit andere oorzaken te verklaren zijn, kunnen uitmaken.

Oorzaken en Gevolgen.

§. 3.

De kneuzing der ſchaamlippen wordt veroorzaakt of door beklemming, drukking of geweldige uitrek-

king derzelve, ten gevolge van een zeer groot, of in de doorſnede zeer lang teruggehouden hoofd, van zeer enge teeldeelen, van ruwe behandelingen, van inſtrumenten, inzonderheid bij zware tang-geboorten. De naaste gevolgen van kneuzing zijn zwakte, of verſlapping; in den hoogſten graad volkomene vaneenſcheiding der gekneusde ſchaamlippen. De toevallen, welke daardoor veroorzaakt worden, zijn gewoonlijk zwelling ten gevolge van ophooping en ſtilſtand der vochten in de verzwakte vaten, ontſteking, en ſomwijlen uitſtorting der vloeiſtoffen uit de gebarsten vaten in het nabijliggende celweefſel.

§. 4.

De inſcheuringen van de ſchaamlippen zijn of de gevolgen van eenen hoogen graad van kneuzing, ſchielijk plaats gehad hebbende verlosſingen, of van het gebruik van ſtompe werktuigen, bij voorbeeld der tang, en nemen dan de groote, dan de kleine ſchaamlippen in, inzonderheid als deze te lang zijn (*nymphae pendulae*). De inſnijdingen of geſnedene wonden kunnen door ſcherpe inſtrumenten bij verloskundige kunstbewerkingen, of door pogingen om de ſchaamte-ſpleet eenigzins te verwijden, veroorzaakt worden.

§. 5.

De ontſteking der ſchaamlippen openbaart zich dan eens na plaats gehad hebbende kneuzingen, inſcheuringen of inſnijdingen, dan eens wordt zij veroorzaakt door eene ondoelmatige aanwending van heete dampen tijdens de geboorte, of te heete

om-

omſlagen op de uitwendige teeldeelen, of door het gebruik van zeer ſcherpe of bijt-middelen. Na de verlosſing kan dezelve door koude, die regtſtreeks op de uitwendige teeldeelen werkt en door ophooping in de ſpeenaderen, ontſtaan; menigmalen is zij van eenen metastatiſchen aard bij kraamvrouwen, die in hare zwangerſchap aan huidziekten, bij voorbeeld aan ſchurft, rheumatismus, jicht of opzwelling der *Glandula Parotis* leden. Bovendien mag men zulk eene ontſteking der ſchaamlippen bij kraamvrouwen niet over het hoofd zien, die aan witten vloed en inzonderheid aan een' veneriſchen witten vloed lijden; gewoonlijk gaan daarmede gepaard ontvellingen, chankers en verzweringen, meestal op de inwendige zijde der ſchaamlippen. Somtijds treft men ook de ontſteking der ſchaamlippen na de geboorte bij zulke voorwerpen aan, bij welke de vrucht reeds tot verrotting was overgegaan, na vroegtijdige geboorten, als de nageboorte lang terug bleef en ſtukswijze afgedreven werd, waartoe de ſcherpe en ichoreuſe kraamzuiveringen aanleiding gaven.

§. 6.

De zwelling der ſchaamlippen is of een ontſteking-, zucht- of bloedgezwel. Bij het ontſtekinggezwel zijn de ſchaamlippen zeer rood, pijnlijk, volkomen droog en heet; meestal is hetzelve het gevolg van zware en moeijelijke geboorten (inzonderheid na het vroegtijdig afloopen des vruchtwaters), ook wel van kneuzingen, zoo als §. 3 is opgegeven. Bij het water- of zuchtgezwel vertoonen zich

 de

de ſchaamlippen wit en glanzig, zijn bij de aanraking onpijnlijk, latende de druk van den vinger eene deuk na. Dit gezwel grijpt veelal gedurende de zwangerheid reeds plaats, en ontſtaat zeer zelden ten tijde van de geboorte of van het kraambed. Bij het bloedgezwel, meestal het gevolg van eene door de kneuzing des hoofds veroorzaakte verſcheuring eens bloedvats, zien de ſchaamlippen blaauw, zijn uitermate geſpannen, minder pijnlijk dan bij het ontſtekingsgezwel en menigmalen voelt men vochtgolving; dikwijls bepaalt zich dit gezwel ſlechts tot eene ſchaamlip en bereikt na de geboorte ſpoedig eenen hoogen graad, waardoor het zich tevens van het ontſtekingsgezwel onderſcheidt. Hoe zich de zwelling der eene of der andere Schaamlip ten gevolge eener breuk van andere gezwellen onderſcheidt, gaven wij §. 1478 op.

Voorzegging.

§. 7.

De kneuzing en daaruit voortkomende zwelling en ontſteking van eenen geringen graad is zonder nadeelige gevolgen, en verdeelt zich dikwijls van zelve, vooral bij anders gezonde kraamvrouwen, als zij de haar voorgeſchrevene leefregelen ſtipt in acht nemen; bij de zoodanige echter, die ziekelijk en zwak zijn, eene moeijelijke verloſſing en aanmerkelijke bloedſtorting gehad hebben, veroorzaken geringe kneuzingen ook dikwerf verettering en verſterving. Bij kraamvrouwen, die te voren aan kropklier- of veneriſche ziekte geleden hebben,

ont-

ontſtaan ſomtijds ook wel, na abscesſen der ſchaamlippen, scirrheuſe gezwellen, zoo als men ze overigens ook bij eene noodlottige voorbeſchiktheid tot gebreken van dien aard bij vrouwen waarneemt, zonder dat deze ziekten te voren hadden plaats gehad. Ontſtond het gezwel der ſchaamlippen door de verſcheuring van eenigerhande vat, dan wordt het ſomwijlen nog verdeeld, tenzij dat hetzelve het gevolg ware eener verſcheuring van een aanmerkelijk vat der ſcheede, zoo als wij §. 6 nader reeds aanhaalden. Het zuchtgezwel verdwijnt ook zeer dikwijls van zelf, als het alleen een gevolg van de drukking des hoofds en van de uitzetting der baarmoeder is; de gevaarlijkſte dezer gezwellen zijn dezulken, welke tot knoestgezwel der baarmoeder of tot abscesſen in het bekken overgaan.

Geneeswijze.

§. 8.

Daar een geringe graad van kneuzing der ſchaamlippen alleen of voornamelijk in zwakte der beleedigde vaten, daaruit voortvloeijende ophooping en ſtilſtand der vloeiſtoffen, en verminderden zamenhang derzelve gegrond is, bovendien in celachtige deelen voorvalt, zijn nimmer verſlappende en weekmakende, maar ſlechts verſterkende, zamentrekkende middelen, die de verzwakte levenswerkdadigheid der vaten opwekken, in den vorm van ſtovingen aangewezen; een afkookſel van hoppe, of warm bier en wijn, inzonderheid roode wijn, en onder dezen bij voorkeur de *Pontak*, afkookſels van aromatieke,

 ver-

verſterkende kruiden, zoo als van de *Species aromatica Ph. Boruss*, *Serpyllum* en meer andere vinden hier hunne plaats, en veelal zijn enkel uitwendige middelen reeds genoegzaam. Heeft de kraamvrouw echter een volbloedig en prikkelbaar geſtel, ging er weinig bloed bij de verlosſing verloren, en openbaren er zich verſchijnſelen eener wondkoorts, dan verbinde men daarmede inwendig de antiphlogistiſche geneeswijze, en om de plaatſelijke ontſteking te verhoeden, of te verminderen en derzelver verdere uitbreiding voor te komen, en door vermindering der bloedmasſa de zamentrekking en vernaauwing der onnatuurlijk uitgezette vaten te bevorderen, zal eene algemeene bloedontlasting zeer veel nut verſchaffen.

§. 9.

Bij eenen hevigen graad van kneuzing en zwelling der ſchaamlippen vindt men altijd uitgeſtorte vloeiſtoffen in het celweeffel, welke verdeeld moeten worden. Dit bewerkt men het best door bloedontlastingen of andere ontlastende middelen, welke de hoeveelheid der vochten verminderen, derzelver toevoer naar afgelegene deelen bevorderen en daardoor de opſlorping der uitgeſtorte vloeiſtoffen begunſtigen. Te dien einde geve men zachte, verkoelende middelzouten in dikwerf herhaalde giften, of purgeermiddelen, als: het *Nitrum*, het *Glauber zout*, *Sal polychrest*, de *bitteraarde* en dergelijken, en late men omſlagen op de ſchaamlippen leggen, welke de werkdadigheid der opſlorpende vaten opwekken, de uitgeſtorte vochten vloeibaar houden en

de

de ontsteking voorkomen. De voornaamste middelen van deze soort zijn: het *Sal ammoniac*, opgelost in het *Aqua* GOULARDI of in gelijke deelen water en azijn; THEDENS wondwater; verdunde *Spiritus Mindereri* en de *Bals. vitae externus* met *Sal ammoniac*, welke in den vorm van laauwe stovingen met de noodige omzigtigheid moeten aangewend worden.

§. 10.

Is de hoeveelheid van het uitgestorte bloed in de schaamlippen zeer aanmerkelijk, en laat zich dit niet verdeelen, of veroorzaakt het toevallen, welke eene spoedige hulp vereischen, dan moet hetzelve door eene genoegzaam groote insnijding, welke men met een lancet of Bistouri op de inwendige zijde der schaamlippen maakt, terstond ontlast en vervolgens het gebrek als eene gekneusde wonde behandeld worden. Veroorzaakte de kneuzing der schaamlippen door het barsten van een groot bloedvat het §. 6 opgegevene bloedgezwel, en ontstond daardoor eene aanmerkelijke inwendige bloeding, die bestendig voortduurt, dan verzuime men insgelijks niet eene insnijding te doen en in de wond eene in brandewijn of in het meermalen aangeprezen bloedstelpende poeder gestipte tampon binnen te brengen. Dikwerf blijven er na het gebruik van verdeelende middelen hier en daar enkele brokjes geronnen bloed terug, welke men ook door de insnede verwijdert, en in beide opgenoemde gevallen de genezing volgens de aanwijzingen bij eene gekneusde wonde regelt; intusschen wete men, dat

bij de in het kraambed bijzonder verhoogde werkdadigheid des watervaatſtelſels, benevens eene overigens doelmatige behandeling, bij voorbeeld met ſtovingen van de bloemen der *Arnica*, zelfs na eenen geruimen tusſchentijd, nog dergelijke overblijfſels van uitgeſtort bloed opgenomen worden. De bijzonderheden van het geval moeten dan beſlisſen, of men dat kan afwachten, of dat eene inſnijding de voorkeur verdiene.

§. 11.

Indien de kneuzing der ſchaamlippen door eene aanmerkelijke ontſteking achtervolgd wordt, dan moet men deze, ten einde de verettering en *Gangraena* voor te komen, op alle mogelijke wijzen trachten op te heffen. Bloedontlastingen en de ontſtekingwerende geneeswijze hoofdzakelijk zijn zoo veel te dringender aangewezen, als het gezwel grooter, rooder en pijnlijker, en de ontſtekingskoorts heviger is. Met de uitwendige middelen, welke men ter verdeeling aanwendt, neme men eene zekere voorzigtigheid in acht, opdat eene ondoelmatige behandeling den overgang tot verettering of heet vuur niet bevordere. Is het gezwel zeer hard, rood en pijnlijk, dan make men ſlechts een' korten tijd, en zoo lang tot de hardheid en pijn, als ook de algemeene ontſtekingskoorts afnemen, gebruik van een aftrekſel der kamillen, van de vlierbloemen, der dolle kervel, des bilſenkruids in den vorm van laauwe pappen; dan echter ga men terſtond over tot ſtovingen van eene oplosſing des *Sal ammoniacs* in gelijke deelen water en azijn, en beſlui-

fluite, wanneer de ontfteking geheel heeft nagelaten, de genezing met ftovingen van een laauw aftrekfel van aromatieke kruiden, vermengd met eenigen rooden wijn of brandewijn. — Is het tijdftip ter verdeeling der ontfteking voorbij, en den overgang tot absces niet meer te verhoeden, dan trachte men de verettering door weekmakende pappen te bevorderen, en indien de ontlasting des etters niet fpoedig mogte volgen of andere toevallen zoude kunnen veroorzaken, dezelve door eene infnijding aan de binnen-onderzijde der fchaamlippen te helpen, om alzoo de vorming van fistels en holten te verhinderen. Gaat de ontfteking der fchaamlippen tot *Gangraena* over, dan late men dezelve met een afkookfel van den kinabast en kamferbrandewijn ftoven, en de verftorvene zweren met terpentijnolie aanftrijken, om de affcheiding der vernietigde en verftorvene gedeelten te befpoedigen. Bovendien trachte men, als de algemeene ontftekingskoorts reeds volkomen heeft opgehouden, de kraamvrouw uitermate krachteloos is en men gevaar te duchten heeft van de opflorping der *Ichor* in de verftorvene zweren, de herftelling derzelve op alle mogelijke wijzen te bevorderen door een voedend en doelmatig diëet, en het inwendig gebruik der *Kina.*

§. 12.

Is ééne der groote fchaamlippen ingefcheurd of ingefneden, dan trachte men door zuiverheid, rust en eene zijdelingfche ligging de genezing te bewerken; de ontfteking behandelt men met omflagen van GOULARDS water, bij aanmerkelijke dwarfe won-

den

den of ſcheuren kan de vereeniging door de bloedige hechting noodzakelijk worden. Zoo echter eene der kleine ſchaamlippen bij eene te ſpoedige ontwikkeling des hoofds gedeeltelijk mogt zijn afgeſcheurd, dan is het raadzamer dat gedeelte geheel af te ſnijden, dan de genezing door eene langzame verettering af te wachten, hetgeen bovendien oneindig meer pijn en moeijelijkheden veroorzaakt; de genezing zal dan ſpoedig volgen, als men ſlechts eenige dagen de zweer met ſtovingen van een aftrekſel van aromatiſche kruiden en rooden wijn bedekt.

§. 13.

Wij merkten §. 7 reeds op, dat er zich, na absceſſen der ſchaamlippen, gaarne knoestachtige gezwellen opdeden, vooral als de kraamvrouw *scrofuleus* was, of aan veneriſche ziekte geleden had; beſpeurt men daarom eene verharding, dan late men, ter verdeeling derzelve, het vlugge kamferſmeerſel met de *Ung. neapolitanum* inwrijven of dezelve met eene laauwe pap ſtoven, welke uit weekmakende kruiden met de *Cicuta* en zeep bereid wordt. — Doet er zich na de verloſſing eene rheumatiſche zwelling op, dan zullen de ſchaamlippen op ééns meerder opzwellen, de zwelling bij de aanraking onpijnlijk en voornamelijk bij het zitten ſlechts geſpannen en pijnlijk zijn. Tot derzelver verdeeling prijst men het vlugge kamferſmeerſel aan, waarbij men zweetdrijvende middelen toedient en een' dergelijken leefregel voorſchrijft.

§. 14.

Bij het zuchtgezwel der schaamlippen, dat somwijlen zelfs den bilnaad inneemt, zijn drooge kruidenkussentjes van zemelen met gebrand keukenzout, of van specerijachtige kruiden met kamfer van eene goede uitwerking; inwendig diene men water-afdrijvende geneesmiddelen toe. Verdwijnt daarna het gezwel niet geheel en al, dan scarificere men de schaamlippen op derzelver inwendige oppervlakte, late het water uitvloeijen en zette de opgenoemde stovingen daarbij voort. Zoo er versterving bij mogt komen, is eene tijdige opening het raadzaamste; daarenboven scarificere men de randen en verbinde de geopende plaats met het extract van den wilgenbast, honig en kamfer, of bestrooije dezelve zoo lang met kinapoeder, tot zich het verstorvene gedeelte heeft afgescheiden. Ingeval de kraamvrouw koortsig en krachteloos is, dan trachte men door een voedzaam en krachtig diëet, en het inwendig gebruik van den *Peruviaanschen* bast, hare gezondheid op alle mogelijke wijzen te herstellen.

LITTERATUUR.

SCHURIG, *Embryologia, p.* 558. (*Labium partu raptum.*)

KRONAUER, *diss. de tumore genitalium post partum sanguineo. Basilo* 1734.

LÖFFLER, in STARK'S *Archiv.* IV. *Bd. S.* 255.

LOUIS, *de partium externarum generationi inservientium in mulieribus naturali, vitiosa et morbosa dispositione. Paris* 1754. 4°.

JUSTI, *diss. sistens observationum seriem circa genitalia muliebria. Marburgi* 1798.

PLENK, *Elementa, p.* III.

MACBRIDE, *Med. observat. and inquiries. Vol.* V. *p.* 89.

BAILLIE, *in Med. and phys. Journ. Vol.* II. *p.* 42.

LE DRAN, *Consultations etc. p.* 413.

VIGAROUS, *Maladies des femmes. Tom.* II. *p.* 169.

JÖRG, *Handbuch der Krankheiten des Weibes. Leipzig* 1821. 2 *Aufl.* §. 679.

CARUS, *Lehrbuch der Gynäkologie. Leipzig* 1820. 2r. *Theil.* §. 1545.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de inſcheuring des Bilnaads.

§. 15.

De uitrekking, waaraan het toompje der ſcheede en de bilnaad inzonderheid bij eerstbarenden onderhevig zijn, heeft zeer dikwijls eene inſcheuring en zoo veel te zekerder ten gevolge, als de bilnaad niet met de noodige voorzigtigheid is behandeld geworden. De beleediging of de inſcheuring des bilnaads (*Ruptura Perenaei*) kan zeer verſchillend zijn en wordt deels door de verhouding tot de breedte van denzelven, deels door de gevolgen bepaald, welke eene inſcheuring veroorzaakt. Het toompje nu ſcheurt of alleen, of met het begin van het naast daaraan liggende gedeelte des bilnaads, of de inſcheuring ſtrekt zich tot op het midden van dezen, of tot aan de ſluitſpier van den aars, ja zelfs wel door deze ſpier henen, uit. Heeft de verloste een' ſmallen bilnaad ten gevolge van haren natuurlijken vorm, dan is de ſcheur tot aan den beginnenden dam aanmerkelijker, dan bij zoodanig eene, die een' breeden bilnaad heeft. De inſcheuring kan regt of ſcheef zijn, hetgeen ook in betrekking tot de gevolgen moet onderſcheiden worden. Somwijlen valt de ſcheur tusſchen de ſchaam-

ſpleet

ſpleet en den endeldarm (*), zoodat in het vervolg bij de geboorte het kind langs dien weg gaat.

§. 16.

Vele vrouwen hebben boven andere eene zekere voorbeſchiktheid tot inſcheuring des bilnaads; eene ten gevolge van den oorſpronkelijken vorm te naauwe ſchaamſpleet, een te breed toompje der ſchaamlippen, eene te ſterke helling van het bekken tot den horizont, te naauwe ſchaambeensboog, buitengewone ſtramheid des bilnaads en der uitwendige teeldeelen, waarom reeds in jaren gevorderde vrouwen, die voor den eerſten keer baren, veel meer aan inſcheuring zijn blootgeſteld; te groote dorheid der deelen, al te drooge teeldeelen als gevolg van gebrek of het te vroeg afloopen des vruchtwaters, ontſteking der ſchaamlippen en des bilnaads, een met harde drekſtoffen opgevulde endeldarm geven bij voorkeur aanleiding tot inſcheuring. Eene te ſpoedige ontwikkeling des hoofds, zware arbeid op een buitengewoon groot hoofd of bij eene gebrekkige ligging van hetzelve, het ſtaande baren, of zittende op een' ſtoel zonder bewegelijke rugleuning, eene ondoelmatige ligging der barende in het vierde tijdperk der geboorte, te

(*) Meckel, in mursinna's *Journal für Chirurgie und Geburtshülfe.* II. *B.* 4e. *St.* Mende, *Beobachtungen und Bemerkungen aus der Geburtshülfe und gerichtlichen Medicin u. s. w.* I. *B. mit K. Gottingen* 1824. 8°. *p.* 35. Frank, *über eine seltnere Art von Zerreisung des Mittelfleisches bei Entwickelung des Kopfes im neuen chiron a. v.* textor. I, *B.* 2, *St. Sulzbach* 1822. *p.* 257.

te ſterke verarbeiding der weeën bij de doorſnijding des hoofds, ondoelmatige, verzuimde onderſteuning of te hevige uitzetting des bilnaads, onvoorzigtig gebruik van de tang en den hefboom, overhaasting, eene te vroegtijdige, te ſpoedige en ruwe ontwikkeling des hoofds bij eene tanggeboorte, bij de keering of verlosſing met de voeten zullen bij de opgenoemde voorbeſchiktheid, de inſcheuring des bilnaads des te meer begunſtigen.

Gevolgen.

§. 17.

De *gevolgen* der inſcheuring zijn, naar gelang van de grootte, verſchillend. Neemt de ſcheur alleen het toompje der ſchaamlippen in, dan is het van geene beteekenis; werd echter dit en de bilnaad te gelijk beleedigd, zonder dat de ſluitſpier van den aars door het inſcheuren geleden heeft, dan zijn alle verſchijnſelen pijnlijker en gewigtiger; de gevolgen kunnen zijn: hevige verbloeding, inzonderheid bij eene dwarſe ſcheur (waarbij de Schrijver dezelve eens in eenen hevigen graad waarnam, daar er een aanzienlijke tak der *A. tranversa perinaei* gekwetst werd); aanmerkelijke ontſteking en verettering; hevige pijn bij het zitten en nog heviger bij den ſtoelgang. Groeit de ſcheur niet gemakkelijk aaneen, dan wordt de ſcheede te wijd, en de pis niet behoorlijk buiten de uitwendige teeldeelen gevoerd, maar loopt langs de dijen naar beneden; zoodanige vrouwen hebben veel te lijden van ontvellingen,

door het onwillekeurig afgaan der drekſtoffen en door winden van voren, door aanbeijen en uitzakkingen der ſcheede. Niet altijd echter is de inſcheuring van den bilnaad, maar ook dikwijls eene te ſterke uitdrijving van den aars bij den ſtoelgang de oorzaak van de verlamming der ſluitſpier; dat in zulk een geval de oorzaak niet te zoeken zij in de verſcheuring van den bilnaad, blijkt daaruit, dat het gebrek langzamerhand geheel verdwijnt. Kleine inſcheuringen van denzelven hebben het nadeel, om bij volgende verlosſingen tot grootere aanleiding te geven.

Geneeswijze.

§. 18.

De aanwijzing ter genezing bij inſcheuring van den bilnaad grondt zich op de ſtilling van den bloedvliet, bedaring der ontſteking en het bevorderen der genezing.

§. 19.

De bloedvliet wordt dikwijls reeds, indien er geen belangrijk bloedvat gekwetst is, door eene zijdelingſche ligging opgeheven, waarbij men de dijen over elkander laat leggen; is dit van geene uitwerking, dan neme men eene tampon of ſpons, welke men in koud water en azijn, in brandewijn, of in het bloedſtelpende poeder, uit aluin en arabiſche gom gemaakt, doopt en tegen den gekwetſten bilnaad aanlegt. Slechts in zeldzame gevallen be-

behoeft men, naar des Schrijvers waarneming, zijne toevlugt te nemen tot de onderbinding van het bloedende vat.

§. 20.

De ontſteking bij eenen ingeſcheurden bilnaad kan zeer onderſcheiden zijn en hangt niet altijd van de grootte der wonde, maar ook van de kwetſingen en kneuzingen af, welke de uitwendige teeldeelen door eene ſterke inſpanning ter verarbeiding der weeën, door het dikwerf onderſlaan, door ruwe handgrepen en werktuigen, door aanwending van heete dampen geleden hebben; waren de ſchaamlippen daardoor reeds gezwollen, dan klimt de ontſteking, en de oorzaak hiervan wordt aan de inſcheuring toegeſchreven. Over het algemeen doen er zich alle verſchijnſelen eener wondkoorts op, welke, bij prikkelbare geſtellen inzonderheid, tot eene aanmerkelijke hoogte kan komen. In dit geval is de antiphlogisṫiſche geneeswijze, bij eenen vollen, harden pols, eene aderlating op den arm, hoogst nuttig, waarbij men eene *Emulsie* met *Nitrum* voege.

§. 21.

Ten einde de genezing der wonde te bevorderen, gebruike men omſlagen van GOULARDS loodwater, en late de lijderes ſtrikt eene zijdelingſche ligging, met digt bij elkander geſlotene dijen en billen, houden, waardoor de genezing, en indien de ſcheur niet te wijd, of tot de ſluitſpier van den aars zich uitſtrekt, de vereeniging der geſcheidene wondlippen, volkomen kan bereikt worden. Bij de ligging

op de zijde late men de kraamvrouw, als het ware, eenigzins voorover liggen, opdat de kraamzuiveringen niet langs de wonde, maar naar voren vloeijen; men binde de dijen bij elkander, om daardoor derzelver vaneenwijking te verhinderen, en late de *urin*, ſteeds op de knieën liggende, lozen. Door lavementen en in dringende omſtandigheden, zelfs door zachte purgeermiddelen drage men zorg voor ontlasting, om door geene te ſterke aanperſing des ſtoelgangs, de vereeniging en genezing der wonde te verhinderen; intusſchen bevele men de meest mogelijke zuiverheid, en ettert de wond veel, dan late men haar drie of vier malen daags met versch plukſel, bevochtigd met *Aq. Goulardi*, bedekken. OSIANDER bedient zich te dien einde van eene dunne, langwerpig geſnedene looden plaat, welke hij met plukſel omwikkelt, en in de wonde gebragt zijnde, ombuigt; FICKER prijst het gewaschte taf aan, hetwelk evenwel ligt kronkelt.

§. 22.

Door de §. 21 opgegevene geneeswijze kan, indien de kraamvrouw vier of vijf dagen eene beſtendige zijdelingſche ligging in acht neme, bovendien gezond en voor de verlosſing met geenen kwaadaardigen, inzonderheid veneriſchen witten vloed behebt is geweest, en hare kraamzuivering niet te overvloedig is, de genezing van eene aanmerkelijke ſcheur in den bilnaad plaats grijpen. Vloeijen nogtans de *Lochia* in eene groote hoeveelheid af en hebben zij daarenboven een' kwalijken reuk, dan late men bij herhaling een aftrekſel van kamillen en

Ci-

Cicuta, of garstenwater met een weinig tinctuur van myrrhe en rozenhonig in de ſcheede ſpuiten, en koestert men ſlechts het minſte vermoeden van witten vloed, dan gebruike men kalkwater of eene oplosſing van loodſuiker tot inſpuitingen (*), waarbij men de Sublimaat voege, zoo de witte vloed een venerisch karakter heeft. Voorts moet men ook van tijd tot tijd de wonde onderzoeken, en vooral zindelijkheid in acht nemen, daar bij verwaarloozing derzelve, de wonde ſpoedig koudvurig wordt. — Somwijlen verhindert bij eene ſcheve of dwarſe ſcheur, een, tusſchen beide wondlippen liggende, geſcheiden lap van den bilnaad, de genezing, doordien de beide randen der wonden elkander niet regtſtreeks kunnen aanraken. In zulk een geval doet men het best deze lappen met eene ſchaar af te ſnijden, en de §. 19 en §. 21 opgegevene ligging aan te bevelen. Zijn de randen der wonde eenigzins eeltachtig geworden, dan trachte men dezelve door het aanſtippen van eenigerhande bijtmiddel in een' ligten ontſtekingstoeſtand te brengen en alzoo de genezing te bewerkſtelligen.

§. 23.

Als de ſcheur zich tot aan de ſluitſpier van den aars of geheel tot den aars uitſtrekt, dan ontſtaat

(*) Zoude het wel raadzaam zijn onvoorwaardelijk eenen witten vloed regtſtreeks te willen tegengaan? ons bedunkens niet.

DE VERT.

ſtaat er meestal een ongeneeslijk, vreesſelijk gebrek; de *gevolgen* daarvan zijn: onwillekeurige afgang van drekſtoffen en winden, aanhoudende ontſleking, pijn en uitvloeijing van vuile en ſtinkende ſtoffen, uitzakking van den aars, moeijelijk gaan en zitten, hevige pijnen bij den bijſlaap, volkomen ongeſchiktheid voor denzelven, of de man oefent dien onwetende in den endeldarm uit, waardoor in het §. 36 vermelde, merkwaardige geval zelfs zwangerſchap volgde. Tot genezing van dit gebrek worden, om de hereeniging te bewerken, kleefpleisters, de bloedige of knoophechting, inkervingen en de aanſtipping met den helſchen ſteen aangeprezen. Van de kleefpleister moet men niets verwachten, en de andere middelen zullen, zoo lang de kraamzuiveringen in het kraambed aanhouden, niet helpen, dewijl door deze de hereeniging der wonde verhinderd wordt; eerst na het volkomen ophouden derzelve moet men tot hun gebruik overgaan.

§. 24.

De bloedige of tusſchengeknoopte hechting is aangewezen, wanneer het verlies van zelfſtandigheid niet te groot is en men voor het uitſcheuren der draden niet te duchten heeft. Voor dat men tot de kunstbewerking overgaat, late men door geneesmiddelen en klisteren eene genoegzame ontlasting bewerken, en eenen doelmatigen leefregel in acht nemen, opdat de opvulling der darmen en inzonderheid van den endeldarm met overtollige drekſtoffen verhinderd worde; den morgen vóór de kunstbewerking, kan men der lijderesſe een tot

twee

twee greinen heulſap toedienen, om gedurende de eerſte dagen de drekſtoffen op te houden. De kunstbewerking zelve wordt op de volgende wijze verrigt: zijn de uitwendige teeldeelen eenigermate meer naar voren gelegen, dan legge men de lijderesſe op den rug met het bekken zeer hoog en late de dijen van elkander verwijderen; zijn trouwens de teeldeelen meer in het midden of achterwaarts geplaatst, dan verdient eene ligging op de knieën, zoo als bij de herſtelling der omgekantelde baarmoeder, aanprijzing; de voeten en billen moeten daarbij tevens genoegzaam van elkander gevoerd worden. Vervolgens doorſnijdt men de verharde randen van de doorgeſcheurde huid des bilnaads, gelijk bij de *operatie* van de hazelip, zoodat zij ſterk bloeden, en scarificeert met een *bistouri*, zoo het noodig is, gedeeltelijk de doorgeſcheurde ſluitſpier van den aars, gedeeltelijk het tusſchen den ſcheedemond en den aars zich bevindende celweefſel, om alzoo eene volkomen bloedende oppervlakte te verkrijgen, en legt nu de bloedige hechting in dier voege aan, dat men met eene kromme, buigzame, zilveren of gouden naald, welke met een gewasten draad voorzien is, eene der wondlippen naar omſtandigheden eerst de linker-, of de andere ter regterzijde doorſteekt, en dus de naalden van binnen naar buiten in het eerſte geval door de regter, in het tweede evenwel door de linker wondlip eenige lijnen van den rand verwijderd, uitwendig doorvoert, en ze door middel van den draad, volgens de wijze van de tusſchengeknoopte hechting behoorlijk vereenigt. Strekt de ſcheur zich echter

 tot

tot door de ſluitſpier van den aars uit, dan moet men bij de eerſte ſteek te gelijk het te voren beleedigde celweefſel tusſchen de opening der ſcheede en den aars, en zelfs de uitwendige vlakte van den endeldarm mede vatten, zal de vereeniging naar wensch gelukken. Daarop voert men eene tweede naald, eenige lijnen van de tweede verwijderd, op gelijke wijze door, en legt dan den tweeden knoop. Over de nu vast vereenigde wondlippen legt men droog plukſel, daarover eene met loodzalf dun beſtrekene wiek, onderſteunt de ganſche vereeniging door doelmatig aangelegde kleefpleisters, laat de ganſche tusſchenruimte van de billen met trapswijze kompresſen opvullen en dit alles met een T-verband bevestigen.

§. 25.

Na de kunstbewerking late men de lijderes eenige dagen eene bedaarde, zijdelingſche ligging in acht nemen en de dijen over elkander vastbinden. Voorts geve men haar tot haar onderhoud alleen vleeschnat of dunne ſoepen, en ledige de blaas voorzigtig met eenen katheter. Den vierden dag kan men naar de wonde zien, dezelve van vuiligheid en etter zuiveren, nieuwe hechtpleisters aanleggen, kortom het verband vernieuwen. Bij deze behandeling is het mogelijk, dat, zoo al niet eene volkomene, dan toch eene gedeeltelijke vereeniging plaats grijpe, waardoor vele van de vermelde akelige gevolgen verwijderd worden. Doch niet altijd bereikt men het gewenschte doel; de naalden ſcheuren dikwijls, reeds voor dat de vereeniging der wondlippen geëin-

digd

digd was, uit, en dit zoo veel te ſpoediger, wanneer er of ſterke aanperſing tot ontlasting beſtaat, of de afvoering van eene in de baarmoeder teruggeblevene *mola* volgen moet. Dan kan ſomtijds andermaal, hoewel zelden, eene nieuwe proef met de hechting genomen worden; in dit, of in het geval waar, reeds in het begin, de vereeniging der wondlippen door de aanwending der tusſchengeknoopte hechting niet meer te verwachten is, beproeve men alleen nog inkervingen van de wondlippen met eene *bistouri*, of het aanſtippen van den helſchen ſteen, op een tijdſtip, dat de kraamzuivering volkomen heeft nagelaten, en waar men zeker is, dat er zelfs van de voor de eerſte maal wederom intredende maandelijkſche zuivering niets meer te duchten is; bovendien wachte men liever de *menstruatie* af en onderneme de kunstbewerking eerst in den tusſchentijd van deze tot de volgende. Na de inkerving of aanſtipping late men de §. 21 opgegevene ligging houden en behandele de wonde, zoo als daar geleerd wordt; de natuur bewerkt dan ſomwijlen de genezing nog op eene gelukkige wijze. — MAURICEAU (*) prees, onder andere omſlagen, het leggen van een' vetten eijerkoek over de beleedigde teeldeelen, en W. J. SCHMITT (†) vernieuwde de aanprijzing van dezen raad, welken CARUS ook goedkeurt.

LIT-

(*) *Traité des maladies des femmes grosses etc. Tom.* I. *p.* 400.

(†) *Gesammelte obstetrische Schriften. S.* 105 *u.* 448.

LITTERATUUR.

MAURICEAU, *Traité des maladies des femmes grosses etc. Paris* 1721. VIième *Edition. p.* 399.

JOHN HARVIE, *Practical directions Shewing a method of preserving the perinaeum in birth and delvrering the placenta without violence. London* 1767. 8°.

J. C. GEHLER, *de ruptura perinaei in partu cavenda. Lips.* 1781. 4°. *in dessen kl. Schr.* II. *Th.* N°. 8.

HAGEN, *de praecavenda interfoeminei delaceratione. Mogunt.* 1790.

VOELKENING, *de laesionibus perinaei muliebris. Gott.* 1797.

G. J. SCHLEUSSNER, *de praecavenda perinaci ruptura. Jenae* 1797.

MURSINNA, in LODERS *Journal für Chirurgie und Geburtshülfe.* I. *B.* 4. *St. S.* 658 *und* MENTZEL *eben da selbst.* II. *B.* 1e. *St. p.* 112—130.

VIETH, *de ruptura perinaei. Gott.* 1799.

FR. W. NEDEL'S *Vorschlag einer neuen Verfahrungsart, die Ruptur des Perinäi bey der Geburt zu verhüten, und die erfolgte zu heilen. Magdeburg* 1806. 8°.

SCHAEFFER, in HUFELAND'S *Journal der pract. Heilkunde. viij B. St.* III. *p.* 177.

MENDEL, *de perinaei cura in partu. Wratisl.* 1812. 4°.

SAUCEROTTE, *Melanges de Chirurgie* — in *Sédillat Recueil periodique. Tom.* IV. *p.* 417 en 425.

NOEL, *in Actes de la Societé de Medicine. Bruxelles* 1799. *Tom.* I. *part.* 2. *p.* 38.

REUSS, in B. VON SIEBOLD'S *Samml. chirurg. Beobachtungen.* II. *p.* 44.

SAXTORPH, *Umritz der Entbindungswissenschaft für Wehmutter. Kopenhagen* 1811.

FABRICI, *med. chir. Beobachtungen. Nurnberg* 1816. 4°. *S.* 1—30.

ZANG, *Darstellung blütiger heilkundiger Operationen.* III. *B.* 2e. *St. S.* 351. *u. s.*

OSIANDER, *Handbuch der Entbindungskunst. Tubingen* 1821. 8°. II. *B.* 2e. *Abth.* §. 113 *u. f.*

S. VAN SIEBOLD, *Ist es Schädlich das Mittelfleisch bey der Gebürt zu unterstutzen? In dessen Journal a. B.* 5. *St.* 1.

VAN ONSENOORT, *Operative Heelkunde*, te *Amsterdam*, bij C. G. SULPKE.

——————— *Ziektekundige Heelkunde*, bij *denzelfden.*

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

Over de ontſteking en kwetſing der vrouwelijke ſcheede.

§. 26.

Onder de ontſtekingen der teeldeelen bij kraamvrouwen is die der ſcheede eene van de menigvuldigſte; weinige moeijelijke geboorten beſtaan er, wier gevolg zij niet is; en zij kan, of met de ontſteking der baarmoeder, inzonderheid van het ſcheedegedeelte, en met die der ſchaamlippen gepaard gaan, of alleen op zich zelve beſtaan. Zwelling, pijn en zeer vermeerderde hitte, welke men bij het onderzoek waarneemt, zijn gewoonlijk de teekens van eene aanwezige ontſteking der ſcheede; bovendien is zij veelal vergezeld van eene ontſtekingskoorts, die, of het gevolg der ontſteking van de vrouwelijke ſcheede is, of ſomwijlen deze voorafgaat.

§. 27.

De kwetſingen der ſcheede zijn, of ſlechts oppervlakkige beleedigingen der huid (*Excoriationes*), of geſnedene of geſcheurde wonden, welke op alle plaatſen of wanden der ſcheede plaats kunnen vinden, en waarbij men wel degelijk dient op te letten, of de ſcheede ſlechts alleen, of tevens aan-

gren-

grenzende deelen, bij voorbeeld de endeldarm, de hals der blaas of de pisblaas zelve, beleedigd zijn geworden. Over de merkwaardige verſcheuring der ſcheede bij hare vasthechting aan de baarmoeder hebben wij §. 1494 III^en D. II. St. reeds geſproken.

Oorzaken en Gevolgen.

§. 28.

De ontſteking der ſcheede, tenzij geen gevolg der §. 27 opgegevene kwetſingen, ontſtaat meestal door drukking, kneuzing en hevige uitzetting, welke dezelve bij de geboorte ondergaat; dien ten gevolge zijn veelal de naaste gevolgen: zwelling door ophooping en ſtilſtand der vochten in de verzwakte vaten, of uitſtorting van vloeiſtoffen (*Sugillatio*) uit de geborsten vaten in het nabijgelegene celweefſel. Buitengewoon naauwe teeldeelen bij een' jeugdigen leeftijd, de voor de eerſte maal plaats grijpende geboorte bij eenigzins gevorderde jaren, te drooge teeldeelen en witte vloed geven eene bijzondere voorbeſchiktheid tot genoemde ontſteking der ſcheede, welke dus bij een lang verblijf des hoofds in het bekken, bij beklemming, te hevige aanperſing tot verarbeiding der weeën, ondoelmatige, ruwe en te dikwerf herhaalde onderzoekingen, ruw gebruik der handen of verloskundige inſtrumenten, inzonderheid van de tang, des te eerder moet veroorzaakt worden.

§. 29.

De wonden der ſcheede kunnen mede door ruw

on

onderflaan, door een ondoelmatig gebruik van in-ftrumenten, geweldig en ruw aanleggen der tang, door fcherpe en ftompe haken, hoofd- en vliezen-boor, vinger*bistouri's*, fcharen, waarmede knoeifters en vroedvrouwen de fcheede, om ze te verwijderen, gekwetst hebben, door beenfplinters na de door-boring des hoofds enz. voortgebragt worden. *Ge-volgen* van dezelve zijn: hevige bloedvliet, bezwij-ming, ontfteking, ontftekingskoorts, verettering, abscesfen, uitterende fluipkoorts, verfterving in de fcheede, moeijelijkheden bij de pislozing, onver-mogen om de pis op te houden, of pisfistels, bijaldien de hals der blaas of de pisblaas zelve ge-kwetst werd, opftopping van den ftoelgang, diar-rheën, onwillekeurige afgang der drekftoffen en aars-fistels, bij kwetfuren van den endeldarm. Door het afvloeijen der *Lochia* en der pis langs de gewonde plaats, door de inftrooming der onzuiver gewor-dene lucht van buiten, door verwaarloosde ontlas-ting, door drukking der uitwerpfelen in den endel-darm, bij ftoornis in deszelfs verrigtingen, moet de ontfteking nog in eenen hoogen graad vermeer-derd en de genezing der wonden uitermate belem-merd worden.

Geneeswijze.

§. 30.

De ontfteking der fcheede vereischt, om den overgang tot verettering, hoofdzakelijk echter tot *Gangraena*, te verhoeden, de ontftekingwerende ge-neeswijze; vindt men den pols vol en hard, dan geve men het falpeter-mixtuur; doch is er ontfte-kings-

kingskoorts in eenen hevigen graad aanwezig, de ſcheede zeer heet, droog en pijnlijk, en vloeijen de *Lochia* niet, dan is eene algemeene bloedontlasting volſtrekt aangewezen. Voor inſpuitingen in de ſcheede zijn bij eenen hevigen graad van ontſteking een laauwwarm aftrekſel der kamillen en vlierbloemen, van de *Cicuta* en *Hyoscyamus* met melk uitmuntend geſchikt; intusſchen zorge men te gelijk voor ontlediging van den endeldarm door een lavement, en bedekke de uitwendige teeldeelen met eene ſpons, welke in het zoogenaamde kruiden-aftrekſel nat gemaakt is.

§. 31.

Bij wonden van de ſcheede, moet men bij voorkeur toch ook op de daarmede gepaard gaande wond- of ontſtekingskoorts letten en deze naar derzelver hevigheid, zoo als §. 30 is opgegeven, behandelen. De plaatſelijke behandeling regelt zich echter naar den aard der wonde zelve. Beſtaat deze alleen in ontvellingen, dan zijn ſlijmige afkookſels, verbonden met de loodſuiker, aangewezen, bij welke men bij groote gevoeligheid der ſcheede het heulſap voegt; deze middelen laat men inſpuiten, of door eene zachte ſpons, welke men in de ſcheede voert, aanleggen. — Ontſtaat er door eene inſcheuring of inſnijding der ſcheede een aanmerkelijke bloedvliet, dan brenge men eene in azijn, brandewijn of in eene oploſſing des aluins gedoopte tempon of ſpons in en drukke dezelve eenigermate ſterk tegen de verwonde plaats aan.

§. 32.

§. 32.

Zijn de wonden der ſcheede afhankelijk van eene geringe inſnijding of inſcheuring, en is tevens daarmede ontſteking en koorts verbonden, dan moet men vooreerst de §. 30 opgegevene behandeling volgen; intusſchen late men reeds in het begin, inzonderheid bij blijkbare zwakte der ſcheede en in het voorgaande geval na beteugeling der ontſteking, ten einde de genezing te bevorderen, zamentrekkende afkookſels van kina, ſalie, eikenbast met rozenbladeren of oplosſingen van aluin met witte vitriool door eene in de ſcheede gebragte ſpons aanwenden. — Is de ſnede of ſcheur evenwel groot, eeltachtig en fistuleus, dan moet men door de bloedige hechting, de hereeniging en genezing trachten te bewerkſtelligen, hetgeen zich wel laat ten uitvoer brengen, indien de ſnede of ſcheur niet te diep of te ver naar achter aan de pisblaas plaats vindt; men gaat even als bij de kunstbewerking van den ingeſcheurden bilnaad te werk, scarificeert de randen, in geval zij eeltachtig zijn, zoo als daar wordt opgegeven; brengt daarop eenen katheter in de pisbuis, opdat zich de pis door dezen ontlasten kan; en beveelt eene ruggelingſche ligging en de grootſte rust in het bed aan. Vindt de hereeniging door middel van de bloedige hechting geene plaats meer, dan kan ſomwijlen nog, door het aanſtippen der eeltachtige randen met den helſchen ſteen, of met eene bougie, de vereeniging of genezing bereikt worden. Werd de hals der blaas, de blaas zelve of de endeldarm ingeſcheurd, en blijven

on-

onwillekeurige afgang der pis en drekſtoffen, pis- of aarsfistels over, dan kan de onder op te gevene behandeling beproefd worden.

§. 33.

De geſnedene en geſcheurde wonden kunnen tevens ligt in verettering overgaan, inzonderheid als eene doelmatige behandeling reeds in den beginne verwaarloosd wordt. Men zij in dit geval voorzigtig met digestiefmiddelen, welke de ſcheede, als ſlijmvlies, en als een te ſlap deel niet verdraagt en die ſpoedig geheele verwoesting derzelve, verrotting en verſterving ten gevolge hebben, welke bovendien door het afvloeijen der *Lochia* nog vermeerderd worden; hierbij komt dan dikwijls eene ſluipkoorts, en de dood volgt ſomwijlen tegen verwachting van degenen, welke noch het gebrek, noch de oorzaken van den dood kenden. Reden waarom men bij het begin van de verettering ſlechts garstenwater met rozenhonig in de ſcheede late inſpuiten. Is het ſlijmvlies der ſcheede echter zeer verſlapt, de zweer onzuiver en de uitvloeijende *Lochia* kwalijkriekend, dan doe men bij de vermelde inſpuiting een weinig tinktuur van myrrhe, of late een ſterk afkookſel van ſalie met rozenhonig inſpuiten, en daarenboven eene met hetzelve natgemaakte, zachte ſpons in de ſcheede brengen, om tevens de aaneengroeijing en ontvellingen op andere plaatſen te verhoeden.

§. 34.

Als de ontſteking der ſcheede zoowel met als zonder verwonding derzelve in verſterving over-

 gaat,

gaat, dan moet men tot uitwendig gebruik zulke middelen nemen, welke de plaatfelijke verrotting in het verftorvene tegengaan, om de befmetting en opflorping te voorkomen, de affcheiding van de, door de verfterving vernietigde, deelen der fcheede en de genezing door bevordering der *reproductie* van het door verfterving aangedane deel te bewerken. Tot dat einde zijn infpuitingen in de fcheede van een aftrekfel der alfemknoppen, der kamillen, der wilde thijm, des kalmuswortels, des kina- en wilgenbast, in verbinding met myrrhe en kamfer, aangeprezen; deze middelen kan men tevens met eene fpons, of wanneer de verftorvene zweer geene te hooge plaats inneemt, ook in den vorm van zalf op plukfel, waarvan men eene opgerolde wiek gemaakt heeft, beproeven. — Vermits de verftorvene zweer genezen kan, zoo dient men naauwkeurig acht te geven, of niet de fcheede op de eene of andere zijde aan elkander, of met het fcheedegedeelte der baarmoeder aaneen groeijen wil, ten einde dit volgens de §. 33 opgegevene wijs te verhinderen. Buiten de aangewezen plaatfelijke behandeling, moet er tevens op de koorts gelet worden, die van drieërlei aard kan zijn; het is namelijk, of eene ontftekings-, eene zenuw-, of eene rotkoorts. De ontftekingskoorts kan nog aanhouden, in weerwil dat er reeds verfterving in de fcheede op de eene of andere plaats ontftaan is; gemeenlijk zijn dan nog andere plaatfen ontftoken en pijnlijk; de kraamvrouw heeft eene zeer prikkelbare en volbloedige gefteldheid, de ontfteking was terftond vrij hevig, en de beleediging bij de verlosfing zeer aanmerkelijk;

lijk; men gaat dan evenwel met de noodige voorzigtigheid, om de zieke niet te veel te verzwakken, naar de algemeene antiphlogistifche geneeswijze te werk, en fchrijve een verdunnend diëet van plantenvoedfel voor. Is de lijderes echter van eene zwakke gefteldheid, heeft zij veel bloed verloren, verkeert zij alleenlijk in een' ftaat van krachteloosheid, en heeft de koorts een zenuwachtig karakter, dan zijn vlugge, zweetdrijvende, zenuwverfterkende middelen, als daar zijn: valeriaan, *Arnica* verbonden met de *Acet-ammon. liquida* of *succinata* en een voedende en verfterkende leefregel van goeden dienst. Heeft de koorts echter een' rotachtigen aard, dan is de kina deels om de verzwakking, deels om het rotachtige bederf der vochten en de opflorping in de verftorvene plaats der fcheede te beteugelen, dringend aangewezen; men geeft dezelve al naar omftandigheden, in eene oplosfing van het extract, of in een aftrekfel, in het afkookfel of in poeder. Heeft de rotkoorts reeds een' hoogen trap bereikt, dan verbinde men met de kina, mineraalzuren, of den aluin; en zijn er duidelijke teekenen van een verregaand krachtverlies, dan voege men bij de kina zulke middelen, welke fpoediger en meer regtstreeks de prikkelbaarheid van het zenuwftelfel opwekken, bij voorbeeld de *Arnica*, de *Serpentaria*, den wijn, en zoodra er zich flaauwten, kramp, fpiertrekkingen, koude ledematen enz. openbaren, dan make men benevens de kina van den valeriaan, het *Liq. cornu cervi succinatus* en de Moschus in groote giften gebruik.

LITTERATUUR.

BARTHOLINUS, *Histor. anatom. Cent.* II. N°. 63.

SEDILLOT, *Recueil periodique. Tom.* I. *p.* 187.

BOËR, *Abhandl. und Versuche geburtsh. Inhalts.* I. *Theil. S.* 61 *und* II. *B.* I. *Theil. S.* 35.

JÖRG, *Versuche und Beyträge geburtsh. Inhalts. Leipzig* 1806. *S.* 232.

ZANG, *Darstellung u. s. w.* 3 *Th.* 2 *Abth. S.* 333.

M. COTE, in *Journal universel des Sciences medicales. Sept.* 1819.

B VON SIEBOLD's *Chiron.* II. *p.* 741.

RUIS, *Observationes anatomic chir.* N°. 59.

CHAUSSIER, in *Bulletin de la Faculté de Médécine etc.* 1812. *p.* 165.

COFFINIERES, in *Recueil periodique Tom. vj. p.* 444.

MELITSCH, in STARK's *Archiv.* II. *p.* 418.

VELTKAMP, *Nieuwe Verhandelingen van het Heelkundig Genootschap te Amsterdam* 1. *B.* 2. N°. 4.

MORGAGNI, *Epistol* XLVII. *art.* 12. 36. LII. *art.* 2. LXV. *art.* 8. LXIX. *art.* 16.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de bloedvloeijing uit de baarmoeder.

§. 35.

Is de baarmoeder, zoo als §. 646 aangetoond werd, zelfs buiten de zwangerſchap, de verloſſing en het kraambed tot bloedvloeijing geneigd, krijgt zij daartoe nog meerdere voorbeſchiktheid gedurende de zwangerheid en de verloſſing zelve, dan is deze nogtans op geen' tijd en in geene van derzelver betrekkingen zoo menigvuldig, als onmiddellijk na de verloſſing en gedurende het kraambed. In de zwangerheid zette zich de baarmoeder tot een' zeer aanmerkelijken graad uit, hare vaten, welke zich meer ontwikkelden en in omvang toenamen, werden langer en tevens meer verwijd, zij bevatteden eene grootere hoeveelheid bloeds, de toevoer naar dezelve was buitengewoon vermeerderd, de terugkeering tot hare vorige betrekking door zamentrekking kan zelfs niet, als vergezeld van eene bloedafſcheiding, mogelijk zijn, eene groote vlakte derzelve, met welke de *placenta* door het afvallend vlies van HUNTER vereenigd was, moet men genoegzaam als eene gekwetſte, opene plaats beſchouwen, ontbloot van middelen, door welke zij voor uitwendige invloeden en ook inzonderheid voor bloedingen beveiligd was.

De verhoogde werkdadigheid, welke op het einde der dragt in het vaatgeſtel zelf heerscht, gelijk de ſnelle, menigvuldige en volle pols en meer andere verſchijnſelen aanduiden, de tijdens de eerſte dagen des kraambeds nog aanhoudende toeſtrooming van bloed naar de teelwerktuigen, voornamelijk als het kind niet zuigt of ſtoornis in deze verrigting plaats vindt, de zamentrekking van de baarmoederlijke vaten en de ſluiting van hunne uiteinden nog niet volkomen is, zijn nog zoo vele wezenlijke bijzonderheden, welke de baarmoeder tot bloedvloeijingen voorbeſchikken.

§. 36.

Men beſchouwe echter niet ieder bloedverlies onmiddellijk na de verloſſing, en in de eerſte dagen van het kraambed, voor een onregelmatig verſchijnſel; in het eerſte geval is het gemeenlijk ſlechts het noodzakelijke gevolg van de afſcheiding der nageboorte, in het tweede vergezelt het de eigendommelijke verrigting der baarmoeder, welke onder den naam van *kraamzuivering* bekend ſtaat. Eene bloedvloeijing na de verloſſing en in den loop des kraambeds is derhalve geen onnatuurlijk en ziekelijk verſchijnſel, ten zij dezelve niet te lang aanhoude, in betrekking tot de hoeveelheid met geene ſtoringen en gevolgen vergezeld ga en zich op een tijdſtip van het kraambed openbare, in hetwelk eene bloedontlasting uit de baarmoeder tot de onverwachte toevallen behoort, hetzij dan, dat de regelmatige veranderingen, welke gewoonlijk in de eerſte dagen van het kraambed plegen plaats te grijpen,

door

door toevallige oorzaken later teruggezet worden, gelijk men meermalen waarneemt, bij verlosfingen, welke met koortfen, bij voorbeeld eene *Synocha* of *Febris nervosa* te gelijk voorvallen, en waarbij de kraamvloed, zoowel als de zogaffcheiding tot aan de ziektefcheiding onderdrukt blijven, en dan eerst op den negenden of tienden dag na de bevalling, die verrigtingen en tevens ook bloederige kraamzuiveringen zich opdoen, welke ten onregte voor eene onregelmatige of ziekelijke bloedvloeijing worden aangezien. Als een ziektefcheidend verfchijnfel treffen wij de bloedvloeijing uit de baarmoeder (*Metrorrhagie*) bij kraamvrouwen zeldzamer aan, dan men wel zoude gelooven; na baarmoederontfteking, ontfteking des eijerftoks, of van het buikvlies, enz. komt zij evenwel voor. In deze omftandigheid openbaart zij zich als eene *active* bloedvloeijing, welke door de bekende voorboden wordt aangekondigd.

§. 37.

De bron, waaruit het bloed vloeit, is of het fcheedegedeelte, of de holte der baarmoeder zelve; in het laatfte geval moet men zeer naauwkeurig onderfcheiden, of de nageboorte nog teruggebleven, of reeds uit haar verwijderd is.

§. 38.

Intusfchen kan eene op eenmaal zich openbarende bloedontlasting gevaarlijk worden, door dat zij te lang aanhoudt; het bloed nu ftort zich, of in ftroomen uit, of terftond na de bevalling, regtftreeks uit de vaten, of later na verloop van eenige uren

 of

of dagen des kraambeds, naarmate het bloed zich een' korteren of langeren tijd in de baarmoeder had opgehoopt en door hare plaatsgrijpende zamentrekking plotſeling werd uitgedreven; in dit geval is het bloed gemeenlijk van eene donker roode kleur, geſtold en ontlast zich in ſtukken of klonters, even als eene zoogenaamde *bloedmola*. Een' van den natuurlijken regel afwijkenden bloedvliet moet men naar deszelfs hoeveelheid en hoedanigheid beoordeelen, zoo als wij §. 648 reeds opgaven; een gering bloedverlies immers kan reeds den naam van bloedvloeijing dragen, zoodra hetzelve, bij voorbeeld, bij eene zwakke geſteldheid des voorwerps, met ſtoring der gezondheid gepaard gaat; terwijl integendeel het verlies van ſtroomen bloeds dien naam niet verdient, wanneer het geenen nadeeligen invloed op de gezondheid uitoefent. Het denkbeeld van bloedvloeijing is dienſvolgens ſlechts betrekkelijk.

§. 39.

Eene bloedvloeijing uit de baarmoeder onmiddellijk na de verlosſing des kinds ontſtaat meestal op eens; openbaart zich dezelve evenwel later in het kraambed, dan kunnen hier de verſchijnſelen in §. 650 vermeld, voorafgaan. Zij zijn namelijk: moeijelijke ademhaling, benaauwdheid, zuchten, groote onrust, hartkloppingen, beving der ledematen, ſnelle, driftige pols, duizeling, hoofdpijn, dofheid, ſuizing der ooren, een verhoogd gevoel van hitte in het ganſche ligchaam, gloeijing van de handpalmen en voetzolen, volheid, gepaard met vermeerderde hitte

in

in den onderbuik, perſing op de teeldeelen, opzetting van de ſchaamſtreek, menigvuldige aandrang tot pislozing, branding en neiging tot jeuken der teeldeelen.

§. 40.

De bloedvloeijing uit de baarmoeder nu kan of *uit-* of *inwendig* (uitſtorting of ophooping van het bloed binnen de holte der baarmoeder) (*Methrorragia externa vel interna*, *aperta vel occulta*) zijn; deze herkent men uit de toenemende uitzetting der baarmoeder, het inwendig gevoel van warmte, gepaard met koude ledematen, toenemende zwakte, fletsheid van het gezigt, klagten over benaauwdheid in de ademhaling, dikwerf geeuwen, flaauwten, ſtuipachtige toevallen en ſomwijlen alleen uit de afvloeijing van het doorzijpelende bloedwater.

Oorzaken.

§. 41.

Reeds op eene andere plaats §. 13.6, merkten wij op, dat vele voorwerpen eene zekere ongelukkige voorbeſchiktheid tot bloedvloeijingen uit de baarmoeder na de verloſsing bezitten, van welke dikwerf de oorzaak uitermate moeijelijk kan bepaald worden; ter verklaring derzelve is de §. 35 bijgebragte algemeene voorbeſchiktheid niet genoegzaam, vermits zij bij elke vrouw beſtaat en de bloedvliet toch meestentijds eerst door zekere, bijzonder opwekkende oorzaken wordt te weeg gebragt; het zal dus altijd moeijelijk blijven, middelen ter ver-

hoeding derzelve op te geven. Wij namen ten minste waar, dat zij, ondanks de zorgvuldigste voorschriften in de zwangerschap, den gelukkigsten en gemakkelijksten afloop der verlosfing bij vrouwen, die zes tot acht malen gebaard hadden, ten allen tijde en dikwijls met de vreesfelijkste verschijnfelen vergezeld, zich openbaarde.

§. 42.

In den volstrektsten zin neemt men bloedvloeijingen der baarmoeder wel menigvuldiger waar bij voorwerpen van eene zwakkelijke, kwaadsappige gesteldheid, hetzij deze bij de geboorte overgeërfd, of eerst in het vervolg door schadelijke invloeden §. 655 veroorzaakt is. Hoe flechter voedfel echter eene zwangere vrouw gebruikte, hoe meer zij door natuur of uitwendige omstandigheden verzwakt werd, des te meer aanleg zal zij hebben tot bloedvloeijing na de bevalling. Bloedvloeijingen der baarmoeder na de verlosfing en in den loop des kraambeds zijn nogtans ook niet altijd de onmiddellijke gevolgen van zwakte, maar men treft ze insgelijks bij gezonde, sterke, volbloedige voorwerpen aan, kunnende hare oorzaak in te groote sterkte en eene verhoogde werking van het vaatgestel gelegen zijn, welke door eene te hevige inspanning bij de verlosfing, door het gebruik van verhittende dranken en weeën bevorderende middelen, te sterke hitte en te veel menschen in de kraamkamer, algemeene verkoeling na voorafgegane verhitting, inzonderheid bij eene schielijke verandering der temperatuur en dergelijken kan ontstaan. Desniettegenstaande kan

de

de baarmoeder in een' ſtaat van kracht- en werkeloosheid verkeeren, waardoor het bloed zich ſtroomenderwijze uitſtort, kunnende de vaten van dit werktuig het aandringende bloed geen' wederſtand bieden.

§. 43.

De bloedvloeijing onmiddellijk na de bevalling en gedurende het kraambed wordt meestal door een plaatſelijk lijden der baarmoeder zelve veroorzaakt; dit kan op kracht- en werkeloosheid, of op eene gebrekkige bewerktuiging en ligging, of op beletſelen, welke hare zamentrekking verhinderen, gegrond zijn, die in haar zelve, of in het door haar bevatte liggen.

§. 44.

De plaatſelijke zwakte en werkeloosheid der baarmoeder kan een gevolg zijn van de zwakke, kwaadſappige ligchaamsgeſteldheid, van eene aanmerkelijke ſlapheid van derzelver vezelen, van langdurige, verzwakkende ziekten tijdens de zwangerſchap, van drukking, welke de baarmoeder door het bekken, door het vast inbinden ter verberging der zwangerheid, of door ruwe betastingen geleden heeft, of zij ontſtaat na eene geweldige uitzetting in de zwangerheid, door eene ongewone hoeveelheid vruchtwaters, door een te groot kind, of door tweelingen, drielingen, enz.; waardoor de baarmoeder, ten gevolge van de onnatuurlijke uitzetting, een gedeelte harer zamentrekkingskracht verloren heeft.

§. 45.

De bedoelde zwakte en werkeloosheid kan zich intusschen op eene zeer verschillende wijze openbaren: 1) de baarmoeder blijft na de uitdrijving des kinds naar alle kanten in denzelfden graad van uitgezetheid, waarin zij te voren verkeerde; alsdan vindt men den onderbuik buitengewoon uitgezet, en indien op dezen oogenblik de moederkoek gedeeltelijk of zelfs volkomen afgescheiden was, zoo zij nog binnen de baarmoeder teruggehouden of reeds uit dezelve gedreven werd, dan blijven de openingen der baarmoederlijke vaten verwijd en het bloed stort zich stroomswijze uit; 2) de baarmoeder heeft alle zamentrekkingskracht nog niet verloren, haar bodem en ligchaam trekken zich dan in eenen minderen, dan in eenen meerderen graad, evenwel nooit zoo volkomen te zamen, dat de monden der vaten zich sluiten; de bloedvliet is dan meestal onbeduidender en er wordt tevens niet zoo veel op eenmaal verloren; 3) de baarmoeder trekt zich schielijk na de uitdrijving van het kind, en somwijlen al voor de ontlasting van den moederkoek, te zamen; doch na een' langeren of korteren tijd komt zij weder in een' minderen of meerderen graad tot haren vorigen staat van uitzetting, en alsdan stort zich het bloed in volle stroomen uit; 4) de zwakte der baarmoeder bepaalt zich slechts tot een gedeelte der baarmoeder, meestentijds tot datgene, aan hetwelk de moederkoek is vastgehecht, de baarmoedermond trekt zich dan te zamen, en kant zich tegen de uitvloeijing des bloeds aan,

ter-

terwijl dit onophoudelijk in de zich meer en meer uitzettende holte der baarmoeder ſtolt, of deze trekt zich op het midden van haar ligchaam te zamen, en blijft in haren bodem en hals uitgezet, waarmede even zeer een hevige bloedvliet gepaard gaat, hetzij de nageboorte nog in de baarmoeder begrepen, of geheel of ten deele reeds ontlast is.

§. 46.

Andere oorzaken van bloedvloeijing zijn ongelijke, meestal krampachtige zamentrekkingen der baarmoeder of zoodanige, welke hare zamentrekkingen ten eenenmale verhinderen, als daar zijn: ontſteking der baarmoeder, eene te vaste, ongelijke vasthechting of te dik, kraakbeenachtig weefſel des moederkoeks; aanhechting van denzelven aan den eenen of anderen zijwand der baarmoeder, die tot onregelmatige zamentrekkingen aanleiding geeft; te vroege afſcheiding des moederkoeks als gevolg eener op zich zelve of door omſtrengeling te korte navelſtreng, of eene te ruwe poging tot afhaling des moederkoeks, van hier verſcheuring der baarmoederlijke vaten of van hunne monden, beleediging van het weefſel der baarmoeder, voornamelijk bij eene te vaste vereeniging; teruggeblevene *mola*, of gedeelte des moederkoeks; uitzakking, achter- en vooroverbuiging, omkanteling en voornamelijk binnenwaarts-omkeering der baarmoeder; de laatſte ontſtaat niet altijd onmiddellijk na de verlosſing, maar veelal eerst later in den loop des kraambeds, ſlechts in eenen onvolkomenen graad, en kan men gemakkelijk onderkennen; de gewoonlijk zeer ontſlo-

te-

tene baarmoedermond, en de achter dezen voelbare, hoogst pijnlijke bodem, of de afgezakte voor- of achterwand der baarmoeder, maakt de *diagnosis* niet onzeker. Die oorzaak van bloedvloeijing is nog merkwaardig, waarbij zich flechts een gedeelte van het inwendige vlies der baarmoeder heeft afgefcheiden; alsdan is de pijn bij de aanraking minder en de plaats zelve op het gevoel weeker, even als of de zelfftandigheid der baarmoeder zelve zich heeft omgekeerd. Tot de bijzondere oorzaken der baarmoederlijke bloedvloeijing, welke fomtijds onmiddellijk na de verlosfing voorvalt en geenszins voor nietsbeduidend moet gehouden worden, behoort het te diep afzakken van den *Uterus* in het bekken, waardoor niet alleen de aandrang van het bloed tot denzelven gaande gehouden, maar tevens zijne zamentrekking belet wordt.

§. 47.

Als eene oorzaak van bloedvloeijing onmiddellijk na de geboorte, moeten wij nog gewagen van de fcheuring, welke de moedermond meestentijds van den doortogt des kinds ondergaat, en waardoor de bloedvaten van het onderfte gedeelte des *Uterus mechanisch* beleedigd worden. Vermits alle bloedvaten der baarmoeder van het begin der zwangerheid tot aan haar einde, niet alleen in volumen, maar over het algemeen ook in werkdadigheid toenemen, zoo bevroedt men gemakkelijk, hoe dergelijke verwondingen, inzonderheid bij treffing van grootere bloedvaten, buitengewone, hevige bloedvloeijingen kunnen veroorzaken, waarbij het bloed nu eens bij

ge-

gedeelten uitvloeit, of in de ſcheede ſtolt, en ten gevolge van dien de baarmoeder uitzettende, zelfs tot eene inwendige bloeding aanleiding kan geven. Bij de verwonding van ſlagaderen ziet het bloed licht rood, terwijl het bij de aderen donker gekleurd is.

§. 48.

Buiten de opgenoemde oorzaken kunnen ten gelijken tijde aanwezige *Mola's* of *Polypen* zeer hevige bloedvloeijingen uit de baarmoeder veroorzaken, inzonderheid bij vroegtijdige geboorten, welke zelfs reeds de gevolgen van deze zijn geweest. Beide moet men niet te gering achten, wijl hare *diagnosis* dikwerf hoogst moeijelijk en de bloedingen meestal van eenen hevigen graad zijn. Bij ieder geval blijft de baarmoeder meer dan gewoonlijk uitgezet, men voelt door den openſtaanden moedermond het teruggebleven vreemde deel, en de pogingen des *Uterus* om zich zamen te trekken, duren nog altijd voort, terwijl onder zulke weeënachtige pijnen de *mola* wordt afgedreven of de polyp door den moedermond te voorſchijn treedt. Insgelijks kunnen zweren, welke door ontſteking in de baarmoeder ontſtonden, tot bloedvloeijingen aanleiding geven, bijaldien de door dezelve aangedane plaats bloedvaten treft; lijdt de kraamvrouw aan *Scirrhus* of *Carcinoma* der baarmoeder, dan zullen bloedvloeijingen zeldzaam achterwege blijven.

Ge-

Gevolgen.

§. 49.

De naaste gevolgen van bloedvloeijingen na de bevalling beſtaan in de toevallen, welke bloedverlies en krachteloosheid vergezellen. Groote zwakte vereenigt zich met eene even groote aandoenlijkheid, deswege grijpen er krampen, ſtuipen en flaauwten plaats; de ledematen en het ganſche ligchaam worden flap, verliezen hunne natuurlijke warmte en zijn met een koud, kleverig zweet bedekt; er doet zich zuiſing der ooren en moeijelijke ademhaling op, en ſlaagt men niet in het ophouden van den bloedvliet, dan volgt ſpoedig de dood onder ſtuipen of door zenuwachtige beroerte (*Apoplexia nervosa*).

§. 50.

Als latere gevolgen, vooral indien de bloedvloeijing langer geduurd heeft, dan wel hevig geweest is, vinden wij *astheniſche* koorts, en maar al te dikwijls wordt de bloedvloeijing hebbelijk. De koorts gaat ligt tot ſlepende en uitterende zenuwkoorts (*Febris nervosa lenta* en *hectica*) over; niet zelden wordt er longtering (*Phthisis Pulmonum*) uit geboren, nog veelvuldiger waterzucht, nu eens onder den vorm van borst- (*Hydrothorax*), dan eens als buik- (*Ascites*) of als huidwaterzucht (*Anasarca*); men heeft zelfs de bleekzucht (*Chlorosis*) bij eenen tot gewoonte geworden baarmoederlijken bloedvliet zien ontſlaan. — In den *Uterus* vernaauwen zich de vaten; bij eene toenemende zwakte van dit

werk-

werktuig, gepaard met eene bloedvloeijing, openbaart zich de baarmoedertering (*Phthisis uterina*); een langdurige, dikwerf ongeneeslijke, witte vloed kwelt en ondermijnt de krachten der lijderes, welke veelal eene neiging tot miskramen overhoudt, somwijlen volkomen onvruchtbaar wordt. — Ontstond de bloedvloeijing uit eene mechanische kwetsing, dan vereenigen zich met de opgenoemde gebreken al de gevolgen van deze, en wij zien hieruit polypen, zweren en dergelijke meer voortkomen.

Voorzegging.

§. 51.

Wat nu de voorzegging omtrent bloedvloeijingen uit de baarmoeder onmiddellijk na de geboorte en in het kraambed betreft, zoo heeft men over het algemeen te letten op: 1) de gesteldheid der kraamvrouw, 2) het beloop der zwangerheid en der geboorte, 3) de oorzaken der *Haemorrhagie*, 4) het karakter derzelve, 5) de hoeveelheid van het afvloeijende bloed, en ten 6) de, met de bloedvloeijing gepaard gaande, verschijnselen.

§. 52.

Bij volbloedige gestellen heeft men over het algemeen minder van eene bloedstorting uit de baarmoeder, hetzij dezelve terstond na de geboorte, of wel later in het kraambed zich openbaart, te vreezen, dewijl in zulk een geval de *Metrorrhagie* welligt een *kritisch* verschijnsel is, en men daardoor andere ziekten in het kraambed, zoo als ontstekingen van den

onderbuik en van het hoofd, voorkomt. Men zij volkomen gerust, bijaldien de hoeveelheid van het afvloeijende bloed niet aanmerkelijk is, geene andere gevaarlijke verschijnselen zich vertoonen en de bloeding aanstonds op de geboorte volgt. Verder in het kraambed is de voorzegging, zelfs bij krachtige en bloedrijke gestellen, niet altijd zoo gunstig. — Zwakke vrouwen ondergaan zelden een groot bloedverlies zonder nadeel. Men heeft echter vooral reden om bevreesd te zijn, als de kraamvrouw een *leucophlegmatisch* (waterzuchtig) gestel heeft, dewijl alsdan maar al te dikwerf waterzuchtige gebreken de gevolgen zijn. — Zeer jonge voorwerpen lijden even zoo veel in het kraambed van eene baarmoederlijke bloedvloeijing, als meer in jaren gevorderde vrouwen, bij beide heeft men boosaardige koortsen en bij eenigen aanleg er toe, zelfs tering (*Phthisis*) te vreezen. Daarenboven moet men niet uit het oog verliezen, dat op onderscheidene tijden bij alle kraamvrouwen, bloedingen uit de baarmoeder zich vertoonen, waarbij het gevaar echter minder beduidend pleegt te zijn, en dat men ook tot deze ongesteldheid menigwerf eene erfelijke voorbeschiktheid waarnam. Een oplettend onderzoek dan ook, naar de vroegere betrekkingen, ten aanzien van de maandelijksche zuivering, voorafgegane verlossingen en kraambed, enz. zal den arts bij het beoordeelen van het meer of minder gevaar der bloedvloeijingen mede zeer belangrijk zijn. Vrouwen, welke bij de maandstonden altijd veel bloed verloren, verdragen ook na de verlossing en in het kraambed veel beter het verlies van eene groote hoeveelheid bloeds;

wederom andere overvalt na elke verlosfing een hevige bloedvliet, zonder dat derzelver gezondheid er door benadeeld wordt; bij zulke behoeft men geene vrees te hebben voor eene *Metrorrhagie*, welke bij andere den Arts op goede gronden voor de gevolgen zeer op zijne hoede moet doen zijn.

§. 53.

Eene gelukkig afgeloopene zwangerheid, welke voor het overige door eene regelmatige verlosfing achtervolgd werd, magtigt wel, bijaldien al de omftandigheden zoo zijn, tot eene gunftige voorzegging; heeft men echter redenen, welke doen vermoeden, dat de baarmoeder en het voorttelingsftelfel in het algemeen reeds in de zwangerheid ziekelijk waren aangedaan; leed de kraamvrouw reeds in dien tijd aan pijnen van een' ontftekingachtigen aard in de baarmoeder, of inzonderheid ter plaatfe van de vasthechting des moederkoeks, enz., en is men overtuigd, dat de bloedvloeijing van geene andere oorzaak afhangt, dan wordt de voorzegging ongunftiger, omdat het moeijelijker is zulk eene bloeding te ftillen en in het vooruitzigt langdurige, zelfs organifche gebreken te duchten zijn. Bloedftortingen, welke op zeer moeijelijke, langdurige, ook wel op kunstmatige verlosfingen volgen, ondermijnen veel fpoediger de krachten, en er ontftaan onder zulke omftandigheden, zelfs na de ontlasting van eene geringe hoeveelheid bloeds, ligt flaauwten en ftuipen van den bedenkelijkften aard. — Bloedingen, welke zich openbaren na zeer langdurig gewordene verlosfingen door zwakte der weeën,

 of

of na zulke, bij welke de baarmoeder door eene te groote hoeveelheid vruchtwaters, of door meerdere vruchten (tweelingen, drielingen, enz.) buitengewoon uitgezet was, zijn altijd bedenkelijk en niet buiten gevaar, dewijl zij meer het gevolg van eene verlamming der baarmoeder zijn. — Veeleer houde men bloedvloeijing voor een gelukkig verſchijnſel, bijaldien eene *Plethora* des *Uterus* reeds gedurende de zwangerheid en geboorte duidelijk aanwezig was, of indien de ziekelijke geſteldheid der baarmoeder meer naar het ontſtekingachtige overhelde. Desgelijks is in den lateren tijd des kraambeds de voorzegging veel beter te doen, indien eene gelukkige zwangerheid vooraf ging, de verlosſing ten regten tijde plaats greep, noch te langzaam, noch te ſchielijk afliep en ook onmiddellijk na de bevalling geene gevaarlijke toevallen zich opdeden. — Van bloedvloeijingen na vroegtijdige geboorten heeft men bijkans altijd meer gevaar te duchten, dan van zulke, welke na voldragene kinderen voorvallen; dewijl na miskraam en vroegtijdige geboorte de afſcheiding van het afvallend vlies moeijelijker en langzamer geſchiedt en bij eene vroegtijdige geboorte zelfs altijd reeds een ziekelijke toeſtand, nu eens van het ganſche ligchaam, dan eens van de baringswerktuigen, te vooronderſtellen of aan te toonen is.

§. 54.

Wanneer in het kraambed na eene ontſteking der baarmoeder, des eijerſtoks of van andere in den onderbuik gelegene organen eene bloeding uit de baarmoeder als *crisis* intreedt, dan beſchouwe en be-

beoordeele men dezelve als een gunſtig verſchijnſel. De vooraſgegane ongeſteldheid en de voorboden benemen ons de onzekerheid, deze ſoort van *Metrorrhagie* met eene andere te verwisſelen, daar zij zich door het karakter der *Synocha* en als bloedontlasting door afſcheiding boven alle andere bloedingen uit de baarmoeder kenmerkt. — Na ontſtekingachtige aandoeningen der herſenen, waaruit bij eenen hevigen graad derzelve wel eens razernij (*Mania puerperalis*) ontſtaat, ten gevolge van eenen onderdrukten kraamvloed of achterwege geblevene zogafſcheiding, komt eene baarmoederlijke bloedvloeijing wel eens als een gunſtig, *critisch* verſchijnſel voor. — Bloedvloeijingen, welke door inmonding ontſtonden, zijn minder gunſtig te beoordeelen, offchoon van haar zelden gevaar voor het leven te duchten is, daar het der kunst meestal gelukt, dezelve ſpoedig te doen ophouden; des te meer heeft men voor *Metrorrhagie*, welke uit eene ſoort van verlamming voortſpruit, te vreezen, die, het menigvuldigſte voorvallende, niet zonder gevaar is, dikwerf ſpoedig den dood veroorzaakt en in ſommige gevallen door geene middelen te beteugelen is. Wanneer een algemeen verzwakte toeſtand daarmede vergezeld gaat, dan heeft men nog erger te vreezen, en in zulk een geval laten zich de gevolgen van het bloedverlies niet berekenen. — De plaatſelijke kracht- en werkeloosheid der baarmoeder duldt insgelijks geene gunſtige voorzegging, doch, bijaldien zij niet tot volkomene verlamming overgaat en de *Uterus* derhalve nog eenigermate deszelfs zamentrekkingskracht behouden heeft, dan

 kan

kan de voorzegging tot ſtuiting van de bloedontlasting gunſtiger zijn, dan dat eene gedeeltelijke verlamming met ongelijke zamentrekking, inzonderheid toeſnoering van den mond of het midden van het ligchaam der baarmoeder, tot bloedvloeijing aanleiding geeft. — Alle, uit eene verkeerde ligging der baarmoeder voortſpruitende, bloedvloeijingen kan de kunst terſtond verhelpen met dezelve te veranderen; het gevaarlijkſte zijn de binnenwaarts-omkeering en de door MÖLLER beſchrevene omkanteling. Eene geheel binnen de baarmoeder teruggeblevene *placenta* vordert, als geen minder gewigtig punt ten aanzien van de voorzegging, al onze oplettendheid. Het is beter, als dezelve geheel of gedeeltelijk los, en nog beter als zij reeds ontlast is; de nog volkomen vastzittende moederkoek, vergezeld van eene gelijktijdige, hevige bloedvloeijing, maakt de voorzegging altijd hoogst twijfelachtig en belooft zelden een' gunſtigen afloop, daar het even zoo gevaarlijk is, denzelven terug te laten, als kunstmatig af te ſcheiden en weg te nemen (*). Zelfs bij enkele, teruggeblevene ſtukken wachte men zich vóor eene al te gunſtige voorzegging, naardien onder zulke omſtandigheden ook het verlies van eene geringe hoeveelheid bloeds den dood kan te weeg brengen. — Eene bloedvloeijing bij de ontlasting eener *mola* behoort volſtrekt niet tot de bijzonderheden, en is alleen, bij een aanmerkelijk bloed-

(*) m. s. Dr. W. J. SCHMITT, *über das Zurücklassen des Mutterkuchens*, *in des Verf. Journal f. d. Geburtshülfe.* III. *B.* 3 *St. S.* 452.

bloedverlies, gepaard met andere verzwarende omſtandigheden, gevaarlijk voor het leven, en zoo ook zal eene, door een' polyp veroorzaakte, bloedvloeijing meer wegens de terugkeering en de gevolgen, eene ſlechte voorzegging vereiſchen, dan wel om de enkele bloeding zelve. — Baarmoederlijke bloedvloeijingen in het kraambed, welke door verſcheuring der vaten (*Rhexis*) ontſtaan, zijn ten aanzien van de beleediging der vaten al niet gering te achten, en zoo ook die, welke door wegknaging (*Diabrosis*) verwekt worden, allereerst door hare gelegenheid gevende oorzaak — de zweer — gevaardreigend. Wat de voorzegging betreft bij bloedingen, door *mechaniſche vaneenſcheiding* (*Diaresis*) veroorzaakt, geve men naauwkeurig acht: *a*) op de uitgeſtrektheid der kwetſing, — geringe zijn, zoo als ligt te begrijpen is, van weinig beteekenis; — *b*) op het gewonde deel, — ſcheuren van het ſcheedegedeelte treft men het menigvuldigſte aan en zijn het minst gevaarlijk; van zoo veel te meer gewigt zijn de kwetſingen van den bodem en het ligchaam des *Uterus*, zoodat eene ſcheur in den eenen of anderen van zijne wanden, zeker altijd den dood ten gevolge heeft; — *c*) op den aard der kwetſuur, — bij geſnedene wonden is de bloeding heviger, dan bij gekneusde en geſcheurde, trouwens ook gemakkelijker te genezen.

§. 55.

Wat het karakter der bloedvloeijing aangaat bij *Synocha*, zoo doe men eene gunſtige voorzegging, bijaldien niet op eenmaal eene aanmerkelijke hoe-

veelheid bloeds, uit zeer groote vaten, verloren gaat; ongunftiger echter zij dezelve bij *Metrorrhagiën* met het karakter van *Erethismus*, naardien zij meestal van een heverigen aard zijn en gemeenlijk dikwijls terugkomen; de ongunftigfte voorzegging geve men bij baarmoederlijke bloedvloeijingen, die op verlamming gegrond zijn, wijl hier de bloeding zelve, niet, zoo als bij *critifche* bloedvloeijingen, de oorzaak opgeheven, maar veeleer verfterkt wordt, fneller en eerder de toevallen van uitputting (*Depletie*) zich vertoonen en ook de latere gevolgen bij deze oneindig veel erger plegen te zijn.

§. 56.

Bij geene bloedvloeijing, uit welk orgaan het ook zijn moge, kan men uit de hoeveelheid van het geloosde bloed, minder en onzekerder den uitgang voorfpellen, dan bij die der baarmoeder. Niet flechts, dat zeer dikwijls de ganfche reeks van ziekelijke verfchijnfelen met de hoeveelheid des verlorenen bloeds in geene de minfte evenredigheid ftaat, zeer gering en min beduidend is bij een bloedverlies van zes en acht ponden, en integendeel buitengewoon groot, nadat er pas zoo vele onfen afgevloeid waren; maar wij hebben zelfs voorbeelden, dat fchijnbaar fterke en robuste vrouwen na de ontlasting van eene hoeveelheid bloeds, welke men na de bevalling naauwelijks voor iets onregelmatigs konde houden, plotfelijk onder alle teekenen van groot bloedverlies den geest gaven, terwijl zwakkelijke, gevoelige voorwerpen, eene oneindig veel aanmerkelijker hoeveelheid zonder nadeel verloren.

Zoo

Zoo lang de *Uterus* na de geboorte nog voortdurend in zamentrekking verkeert, zal de bloedvliet zelden gevaarlijk worden, naardien dan alleen het reeds in hem bevatte bloed ontlast en het gansche *Organismus* geen bloed op nieuws, maar slechts datgene, wat als het ware van den omloop afgescheiden is, verwijderd wordt. De bedenkelijkste gevallen zijn zulke, in welke het bloed snel en plotselijk in eene groote hoeveelheid op één zich stroomswijze ontlast, de zoogenoemde *bloedstorting*, en bij geene bloedvloeijingen vertoonen zich de verschijnselen van *Depletie* spoediger en zekerder, dan bij deze. Eene bloedvloeijing, waarbij het bloed niet op zulk eene geweldige wijze, maar in een langer tijdsbestek, hoezeer ook in geene geringe hoeveelheid, afvloeit, veroorzaakt weinige vrees; het minste ontstelle men zich bij eene druppelswijze afvloeijing van bloed (*Stillicidium Sanguinis*), waardoor eene aanmerkelijke hoeveelheid van hetzelve kan verloren gaan, zonder dat er zich gevaardreigende toevallen vertoonen. Na een plotselijk aanmerkelijk bloedverlies heeft men altijd vele langdurige naziekten te duchten, en onder deze inzonderheid *waterzucht* en *uittering*.

§. 57.

Bij de baarmoederlijke bloedvloeijing is het van het grootste gewigt, of het bloed afvloeit (*Metrorrhagia aperta*), dan of het bij de afvloeijing door de bloedklonters, die de scheede opvullen, of door zamentrekking van den baarmoedermond of een gedeelte van deszelfs ligchaam teruggehouden wordt,

en zich in den op nieuws uitzettenden *Uterus* ophoopt (*M. occulta*). De laatste is gevaarlijk, dewijl zij in den beginne dikwerf wordt over het hoofd gezien, en ook de nieuwe uitzetting der baarmoeder zich tegen derzelver zamentrekkingskracht aankant, haar verzwakt en *Paralysis* doet ontstaan, of de aanwezige nog vermeerdert. Ten aanzien van de gevolgen behoeft men minder bevreesd te zijn, bijaldien de kraamvrouw zich wél gevoelt, de natuurlijke warmte en roodheid van de oppervlakte des ligchaams niet afneemt, de hoeveelheid des bloeds met de oorzaak en met de vergezellende toevallen in geene onevenredige verhouding staat en de werktuigen des gezigts onveranderd blijven. Wederinstortingen gedoogen geene zoo gunstige voorzegging, als in het eerste geval, en zijn voornamelijk in den lateren tijd des kraambeds, indien er reeds algemeene zwakte of zelfs waterzuchtige verschijnselen bijkwamen, hoogst gevaarlijk. Worden de lippen en tong bleek, vertoont zich een kleverig zweet aan het hoofd, op de borst en in de handen, verandert en valt het gezigt in, wordt de neus spits, de mond scheef getrokken, beven de lippen, is de dorst hevig, openbaart zich walging en braking, of hik, suizing der ooren, verscheidenheid van kleuren voor het gezigt, blindheid, sprakeloosheid, wordt de pols klein, zeer snel, koordachtig gespannen, bevende en tusschenpoozende, klaagt de lijderes over gebrek aan lucht, overvallen flaauwten, trekkingen of hevige stuipen de zieke, dan heeft men weinige hoop te koesteren, en al gelukt zelfs de redding van het zoo zeer in gevaar geweest zijnde leven, dan heeft men nog

voor

voor eene langdurige, dikwijls levenslange ziekelijke gesteldheid of doodelijke naziekten, onder deze inzonderheid borstwaterzucht (*Hydrothorax*), te vreezen.

Lijkopening.

§. 58.

De lijken van alle aan bloedstortingen gestorvenen kenmerken zich reeds op het uiterlijke aanzien door eene algemeen, bleeke kleur, en slechts enkele keeren treft men in het witte der oogen, of aan de ledematen kleine uitvatingen (*Ecchymosis*) van bloed aan. Alle organen vindt men zonder bloed, de vaatvlechten (*Plexus chorodei*) volkomen wit, even zoo de hersenen; de longen te zamen gevallen, de veerkrachtige opgezetheid der lever vernietigd, hare kleur tot een smeerig, bleek geel overgegaan. Het hart en de groote stammen van bloedvaten zijn ledig en te zamen gevallen, alleen in den *Uterus* treft men somtijds de bloedvaten nog even ruim en meestal op de plaats van de vasthechting des moederkoeks verwijd aan. Bovendien vindt men de baarmoeder, nu eens door *koudvuur* aangetast; dan eens slap en los, even als een' zak, zonder eenige de minste stevigheid; dan eens uitgezet, evenwel vast en steviger, dan zij zijn moest, zoodat deze gesteldheid de zamentrekking verhinderde, de bloedvloeijing veroorzaakte en gaande hield; dan weder verhardingen in enkele deelen van dit werktuig, die op sommige plaatsen zelfs aan eene beenachtige hardheid grenzen; of abscessen in de scheede, in de spieren, welke het bekken bekleeden,

den, of in de baarmoeder zelve; ook wel eens verfcheuring des *Uterus*, kwetfingen van denzelven, of affcheidingen van het inwendige vlies.

Geneeswijze.

§. 59.

Bij het opgeven mijner wijze van behandeling van de hier afgehandelde bloedvloeijingen moet ik doen opmerken, welk een gansch ander geneesplan, de onmiddellijk na de verlosfing intredende bloedvloeijingen, en de later in het kraambed voorkomende, vereifchen, naardien bij gene zeer dikwijls de fpoedigfte beteugeling van den bloedvliet, daar zij het leven bedreigen, allerdringendst aangewezen is, bij deze echter, meestal minder hevig en fterk zijnde, de genezing door verwijdering der oorzaak plaats grijpt, hoewel het niet te ontkennen is, dat fomwijlen in het beloop des kraambeds, op den derden, vijfden, zevenden, negenden en veertienden dag, zich buitengewone, ras doodelijke bloedvloeijingen kunnen openbaren, die even zoo fchielijk hulp behoeven, als die, welke onmiddellijk na de bevalling intreden. Het beteugelen van de bloeding en derzelver vergezellende verfchijnfelen is derhalve het hoofdvereischte bij de behandeling, en voorts zal de Arts met een doelmatig opvolgend geneesplan, hetzij door geneesmiddelen, of leefregel en diëet, veel moeten afdoen, ten einde de, uit het verlies van bloed zoo ligt voortvloeijende, nadeelige gevolgen te verhoeden, of de reeds voorhandene te keer te gaan.

§. 60.

§. 60.

De bloedingen uit de baarmoeder, welke of onmiddellijk, of ſpoedig na de verloſſing volgen, zijn meestal van eenen zeer hevigen aard, niet zelden *ware* bloedſtorting en vereiſchen behalve oplettendheid, omzigtigheid, tegenwoordigheid van geest en beſluitvaardigheid eene zoo veel te krachtdadiger en ſneller hulp, als bij iedere bloeding het leven meer in gevaar verkeert en de behoudenis van het leven ons alle overige aanwijzingen doet ter zijde ſtellen. Wel nimmer zullen zij met het karakter der *Synocha* gepaard gaan en als bloedontlasting zich vertoonen; zij ontſtaan gedeeltelijk door inmonding der vaten, meer nog door verlamming en dragen het karakter van *Erethismus* of *Paralysis*; zelfs gaat de eerſte wel in de laatſte over, bijaldien de bloeding ſlechts eenigermate hevig en aanhoudend is. De Arts heeft in zulke gevallen niet ſlechts met de bloedſtorting zelve te kampen, maar heeft menigwerf nog bij eene menigte van opvolgende verſchijnſelen, onder welke inzonderheid ſtuipen, kramp en langdurige flaauwten, in weerwil van de ſtilling des bloedvliets, al zijne oplettendheid en beſluitvaardigheid noodig.

§. 61.

Onmiddellijk na de algemeene beſchouwing heeft men dan den bijzonderen toeſtand der baarmoeder, door het uit- en inwendig vroedkundig onderzoek, naauwkeurig op te nemen, en zich door eigene onderzoeking van den aard des afgevloeiden bloeds,

de

de wijze waarop het afstroomt, en in welk eene hoeveelheid, en de betrekkelijke gesteldheid der baarmoeder te onderrigten, ten einde terstond de gelegenheid gevende oorzaak te kunnen beoordeelen. Men geve naauwkeurig acht, of en hoe ver de baarmoeder uitgezet, of zij zacht of hard op het gevoel, dan of zij uitwendig aan den onderbuik volstrekt niet te voelen zij, of de moedermond geopend of gesloten zij, in welk eene ligging en stand de baarmoeder zich bevinde, of zij, of andere deelen gekwetst zijn, of de *Uterus* nog werkzaam zij en zich trachte zamen te trekken, dan of zij ten eenemale in een' werk- en krachteloozen toestand verkeere.

§. 62.

Bij iedere bloeding van zoodanigen aard zorge men, dat de temperatuur van de kamer, in welke de kraamvrouw zich bevindt, niet te warm, maar liever koel zij; men vrijware haar echter voor allen togt, als welke hoogst gevaarlijk is. Men verwijdere deswege alle overtollige menschen, stoven met vuur, heet water en alles, wat de warmte der lucht zoude kunnen vermeerderen, en late liever in tijd van nood met azijn en *Aether* sprengen, bijaldien men geene mogelijkheid ziet, om op de eene of andere manier, in frisschere, koelere lucht te voorzien.

§. 63.

Rust, de ongestoordste rust is voor iedere kraamvrouw niet alleen nuttig, maar zij is behoefte voor dezelve, en zoo veel te eerder bij bloedvloeijingen, door welke buitendien de gevoeligheid en vatbaar-

heid

heid voor uitwendige invloeden geklommen en verhoogd is; om deze reden verbiede de Arts alle onnoodig gedruis, blijve zelf bedaard, verkieze van twee bijkans overeenkomende middelen liever het minder goede, doch aanwezige, dan een ander, dat eerst nog moet verkregen worden, en geve acht, bijaldien er iets gehaald moet worden, dat dit ſtil geſchiede. Droevige nabeſtaanden verwijdere men ook op de best mogelijke wijze, wijl niets hier ſchadelijker is, dan zielsaandoeningen, en de Schrijver houdt zich overtuigd, dat vele vrouwen, die ten gevolge eener bloedvloeijing ſtierven, zouden gered zijn geworden, bij de inachtneming dezer regelen.

§. 64.

Der kraamvrouw zelve verbiede men, indien doenlijk, de minſte beweging, en bijaldien het volſtrekt noodig is, hare ligging en plaatſing te veranderen, dan bewerkſtellige men dit met de meeste voorzigtigheid en behoedzaamheid; in dit geval nu verkeert zij, als zij nog op eenen kaaamſtoel ligt, van welken men haar, indien het zonder gevaar kan geſchieden, in een bed legt, beter nog op ſtroozakken of matrasſen, dan op vederen bedden. Zoo echter de overbrenging van den ſtoel, van wege de onvermijdelijke beweging, gevaarlijk is, dan late men haar ſtil liggen, en geve acht, dat zij door achteroverhelling der rugleuning, met de borst en het hoofd lager worde gelegd; eene waterpasſe ligging is de verkieslijkſte, en zelfs den door MOSCHION gegeven raad, om haar met de voeten en het bekken

hoo-

hooger te laten liggen, dan met het ligchaam, in vele gevallen na te volgen. Daarenboven zij de plaatsing der legerstede zoodanig, dat men er van alle kanten geschikt kan bijkomen. Het deksel moet slechts ligt zijn, eene wollen of gestikte deken is voldoende; vooral vermijde men alle drukking op den onderbuik, en zorge, dat geene banden om het lijf of de knieën te vast zijn aangetrokken.

§. 65.

Was de bloeding door eene werktuigelijke beleediging veroorzaakt, dan rigte men naar het verschil van deze, de behandeling in. Ontstond dezelve door het barsten van een' aderknoop, dan gebruike men als het beste en vermogendste middel eene, uit lijnwaat of eene spons vervaardigde, *tampon*, welke men in koud water, azijn, brandewijn of in eene oplossing van aluin nat maakt, en met een bloedstelpend poeder, uit arabische gom en gele hars zamengesteld, bestrooit, en zoo in de scheede op de verwonde plaats brengt; dewijl inwendige middelen de bloeding even zoo min kunnen stillen, als inspuitingen, welke laatste nog het nadeel bezitten, dat zij den reeds gevormden of zich vormenden bloedprop (*Trombus*) ligtelijk weder wegspoelen en zoo doende de bloeding vermeerderen. — Eene dergelijke behandeling vindt plaats, als de baarmoedermond ingescheurd, en de scheur te diep, of door dezelve eene slagader of groote ader gekwetst werd. — Bij scheuren der baarmoeder, die niet geheel doordringen, wendt men zachte wrijvingen van den buik op de baarmoeder aan; ten einde

ha-

hare zamentrekkingskracht te vermeerderen, legt men over den buik alvorens in koud water, azijn en water, of verslapten brandewijn natgemaakte doeken, wier koude men nog vermeerderen kan, door in de vloeistof, *salpeter*, *sal ammoniac* of *keukenzout* op te losfen; voorts doe men inspuitingen van koud water, in zeer dringende omstandigheden voegt men er eenigen azijn of brandewijn bij, en ga men voorzigtig met de hand, ja zelfs met eene *tampon* binnen de holte der baarmoeder. Inwendig diene men in deze gevallen, wanneer de opgekomene toevallen van *Depletie*, of andere gevaarlijke verschijnselen, niet reeds een ander, meer aangewezen, middel vereifchen, de *Tinctura Cinnamomi*, het *Elixir acidum Halleri*, het door HERDER inzonderheid aangeprezene, en door den Schrijver zoo dikwijls met het gelukkigste gevolg toegediende, *Acidum phosporicum* of het *Acid. Sulph. dilutum* met koud of kaneelwater verdund; in geval van nood voege men er eenige druppels der *Tinctura Opii simplex* of *thebaiça* bij. Was eene zweer de oorzaak der bloeding, en doorknaagde zij een bloedvat, dan zal de *tampon* na eenige gedane inspuitingen zeer nuttig zijn, mits dat de plaats des gebreks deze bewerking toelate. Vindt men, dat eene verplaatsing der baarmoeder, hoedanig deze ook zij, de bloedvloeijing veroorzaakte en deed voortduren, dan moet, zoo als ligtelijk te begrijpen is, de herplaatsing boven alle andere middelen op den voorgrond staan; is dit bewerkstelligd, dan volgt men de wijs van behandeling op, welke lager in het negende Hoofdstuk der eerste afdeeling

voor iedere bijzondere, onnatuurlijke ligging der baarmoeder breedvoeriger zal worden opgegeven. — Bij alle bloedingen, die door verwonding ontſtonden, zijn plaatſelijk, verbonden met eene algemeene doelmatige behandeling der opvolgende toevallen, ook nog lang inſpuitingen aangewezen, naar omſtandigheden, van een afkookſel der *Cicuta*, des bilſenkruids, van de *Radix* of *H. Althaea*, der *Malva*, gepelde garst, *Salie*, van roode rozenbladen, van ſterk zamentrekkende kruiden, basten en wortels, waarbij men eenigen azijn- of rozenhonig, enz. voegen kan; deze zelfde middelen zal men ook moeten aanwenden, bijaldien er op de eene of andere plaats eene verzwering mogt aanwezig zijn. Als omſlagen, tevens gewijzigd naar de gevolgen, zijn dan doeken met warmen, gewonen of ſpecerijachtigen azijn, pappen van aromatieke kruiden, inwrijvingen van vlugge zalven, zoo als van het *Linimentum volatile*, ſomtijds met eenig heulſap vermengd, van geestrijke vochten en d. m. aanprijzing waardig. Evenwel heeft men gevallen, waar men van wege de opvolgende ontſteking, zoowel plaatſelijk door bloedzuigers op den buik, als ook algemeen, en wel door aderlatingen op den arm, het ontſtekingwerende geneesplan dient in acht te nemen.

§. 66.

Eene baarmoederlijke bloedvloeijing, gegrond op eene te hoog geſtegene werking van het vaatgeſtel, waartoe eene te groote warmte, verhittende dranken of weeën aanzettende middelen aanleiding gaven, en zulk eene, welke bij zeer ſterke, bloedrijke,

aan

aan goed voedfel gewone en een onwerkzaam, onbezorgd leven leidende voorwerpen, het gevolg van eene te groote hoeveelheid bloeds is, zal zeldzaam zoo hevig worden, dat de Arts tot fterkere middelen zijne toevlugt behoeft te nemen. Zeer dikwijls zal zij, wanneer men de in §. 62—64 opgegevene voorfchriften oplettend gadeflaat, van zelve ophouden, en men heeft haar dikwijls bij velen in menigerlei opzigt, mits niet al te hevig zijnde, eerder voor een gunftig verfchijnfel te houden. Men geve der kraamvrouw verkoelende dranken; water met fuiker en citroen- of wijnfteenzuur; op den buik legge men omflagen van enkel koud water of met wijnazijn vermengd, voorts fpuite men in met koud water en een weinig azijn, en bij eenen heviger' graad geve men, hoewel kort op elkander, mineraalzuren in kleine giften. Voorzigtig zij men intusfchen met fterke, verhittende middelen, die in vervolg van tijd zeer fpoedig tot ontfteking aanleiding geven, waarvan reeds veelvuldige waarnemingen den Schrijver overtuigden. Inzonderheid wachte men zich ook hier voor het kaneeltinktuur, en zoo min deszelfs groote nut anderzins bij *Methorrhagiën* te ontkennen is, moet men echter der waarheid hulde doen, dat hetzelve in gevallen van dezen aard dikwerf zelfs aanmerkelijk veel kwaad gedaan heeft, vooral omdat domme vroedvrouwen zonder eenige onderfcheiding het bij elke baarmoederlijke bloedvloeijing en wel in vrij groote giften toedienen. — Na zoodanige bloedvloeijing zorge men inzonderheid voor de grootfte ftilte, fchrijve een fchraal diëet voor, tot drank, water met eenig

 plan-

plantenzuur, des noods een verkoelend mixtuur van eene oplosfing des wijnfteenzuurs met brambozenfiroop, als ook verkoelende middelzouten, en bij eene al te fnelle beweging van het vaatgeftel zelfs *Nitrum* met laurierkerswater, of het *H. digitalis purpureae* in kleine giften.

§. 67.

Bloedingen van eenen reeds meer bedenkelijken aard, die uit eene ongelijke zamentrekking van den *Uterus* ontftaan, vorderen, naarmate van derzelver oorzaken, eene verfchillende behandeling, doordien de ongelijke en gedeeltelijke zamentrekking nu eens het gevolg van een werktuigelijk beletfel, dan eens van kramp, of eener gedeeltelijke kracht- en werkeloosheid der baarmoeder is. — Achtergeblevene gedeelten van den moederkoek of van eene *Mola* geven niet zelden aanleiding tot hevige bloedvloeijingen, die in fommige gevallen tot geen bedaren zijn te brengen, voordat men dezelve naar de regels der kunst verwijderd heeft. Is uit de bloeding niet regtftreeks gevaar voor het leven te duchten, dan doet men beter, de *Placenta* nog vast met de inwendige oppervlakte der baarmoeder vereenigd zijnde, dat men den bloedvliet op eene andere wijze zoekt te beteugelen, vermits de kunstmatige affcheiding derzelve altijd met veel gevaar vergezeld gaat. Tot dat einde zijn koude omflagen van nut; infpuitingen van koude, echter niet te zamentrekkende vloeiftoffen, inwendig mineraalzuren vereenigd met het kaneeltinktuur, de *Tinctura Castorei* of *Opii*; de grootfte oplettendheid trouwens wordt er gevorderd,

op-

opdat geene inwendige bloeding plaats grijpe. — Zoo lang er nog een, den *Uterus* vreemd geworden, ligchaam, terugbleef, om het even wat, is het gevaar nog niet geheel verdwenen, en kan men voor eene bloedvloeijing op nieuws en andere ziekten der baarmoeder niet gerust zijn. Deswege lette men naauwkeurig op den toeſtand des *Uterus* en hetgene er uit de teeldeelen zich ontlast. De afſcheiding van vreemde ligchamen bevordere men met inwrijvingen van vlugge zalven op de onderbuikſtreek; men brenge eene kleine, cylindervormige ſpons in de ſcheede, tot, of binnen de baarmoeder, na dezelve alvorens met een afkookſel der *Malva* of *Althaea* bevochtigd te hebben, en late door laauwe inſpuitingen van een aftrekſel der *Cicuta* met bijvoeging van *Salvia*, *Serpyllum*, het water of de bladen der *laurierkers* en dergelijken dikwijls de teeldeelen zuiveren. Komen geheel en al afgeſcheidene deelen in den moedermond, dan neme men deze met de vingers, of met een klein tangetje (*Pince à faux germes*) weg, doch wachte zich om iets met geweld te verrigten. De inwendige middelen worden naar den algemeenen toeſtand gewijzigd; nu eens zijn bedarende, pijnſtillende *Emulsiën* met *narcotica*, dan eens verſterkende *antiseptica*, zoo als de kina in derzelver onderſcheidene bereidingen, met bijvoeging van het een of ander mineraalzuur, aangewezen. In meer dan een geval ter afzondering van eene *mola* of achtergeblevene gedeelte der nageboorte was de *Borax* van wezenlijken dienst; velen prijzen inzonderheid het *Castoreum*, vooral in een geestig af-

 trek-

trekſel (*). Al deze middelen kunnen aan de verwachting beantwoorden, als men, overeenkomſtig de algemeene geſteldheid het eene of het andere verkiest. — Is eene krampachtige aandoening oorzaak der ongelijke zamentrekking en derhalve ook der bloedvloeijing, dan zullen vooral zachte wrijvingen met de bloote hand, of ook met bedarende middelen, als: *Oleum Hyoscyami* of *Chamomillae coctum*, warme ſtovingen van *Flores Chamomillae*, *Arnicae*, *Herba Menthae*, *Melissae*, *Hyoscyami* enz.; de bedekking met warme doeken, laauwwarme inſpuitingen van ſlijmige afkookſels met eenigerhande verdoovend middel bedeeld, de door COPLAND (†) aangeprezene lavementen met *Opium* zeer heilzaam bevonden worden. Inwendig laat men warme aftrekſels als thee, van kamillen, meliſſe, valeriaan, pepermunt enz. bij tuſſchenpoozen toedienen, voorts geeft men de *Tinct. Cinnamomi* met heulſap vermengd, den *Spirit. Cornu Cervi succinatus*, de *Tinct. Valerianae* of *Castorei siberici*, ook wel het *Ol. Chamom. aethereum* in *Aeth. aceticus* opgelost, terwijl men zorg draagt voor algemeene verwarming des ligchaams. Stond de bloeding ten gevolge van de algemeene zamentrekking der baarmoeder, dan

(*) Over de werking der *Tinct. Castorei* op achtergeblevene deelen in de baarmoeder van Dr. FRIEDRICH LUDMEISSNER, in *Bereicherungen für die Geburtshülfe und für die Phatologie des Weibes und Kindes. Herausgegeben von* CHOULANT, HAAZE, KÜRTNER *und* MEISSNER. *Leipzig* 1821. 8°. *S.* 13.

(†) RICHTERS *chirurgische Bibliothek.* 14 *B. S.* 345.

dan houde men met alle middelen nog niet terftond op, maar late een zacht aftrekfel van den *Radix Valerianae minoris* met *Spiritus Cornu Cervi succinatus*, of eenige druppels der *Tinct. Opii simplex* nog eenigen tijd voort gebruiken, fomwijlen een kopje flappe thee van lindenbloefems, kamillen en dergelijken drinken, en lette inzonderheid in den ganfchen loop des kraambeds op de huiduitwafeming, welke men, zoo het noodig is, door de zachtfte en minst prikkelende middelen der *Diapnoica* (zacht zweetdrijvende middelen) onderhouden en vermeerderen kan, waartoe de *Spirit. Mindereri* bij voorkeur zich aanbeveelt. Was de bloedvloeijing zoo aanmerkelijk, dat zij groote zwakte te weeg bragt, die het gebruik van verfterkende middelen vereischt, dan zij men bij het toedienen van deze zeer voorzigtig en vermijde fterk prikkelende geneesmiddelen, en dergelijk voedfel en drank, doch verlieze niet uit het oog, dat de gelegenheid gevende oorzaak kramp was, en dat bij deze voorzeker altijd eene voorbefchiktheid tot krampachtige aandoeningen overbleef, die dan ook niet terftond verfterkende, wrange, zamentrekkende middelen verdraagt. Men bediene zich hier liever van vlugge middelen, zoo als van een aftrekfel der *R. Arnicae*, *Serpentariae*, *Caryophylata*, in het vervolg van den *calamus aromaticus* met bijvoeging van het een of ander verdoovend middel, van het *Extract* van den *Hyoscyamus*, *Conium*, zelfs van de *Belladonna*, het *Aq. Laurocerasi* of van het geconcentreerd *Aq. amygd. amararum*, vereenigd met den eenen of anderen *Aether*, of *Spiritualia*, van welke men boven

 an-

anderen aan den *Aether aceticus* en *nitricus alcoholicus* de voorkeur kan geven. Voorts geeft men de *Quassia*, en eerst na deze kan men, echter behoedzaam, tot zachte bereidingen van den kinabast overgaan, waartoe men eene oplosſing van het koud bereide extract en het afkookſel van denzelven rangſchikken kan. Staalmiddelen zullen door zoodanige voorwerpen ſlecht verdragen worden en zijn ook niet dan met de uiterſte voorzigtigheid te gebruiken; de *Tinctura Ferri cydoniata* en *aperiens* kan men nog het ſpoedigſte, vereenigd met eenen doelmatigen, voedenden en verſterkenden eetregel, voorſchrijven. — Lag de oorzaak der bloedvloeijing in eene gedeeltelijke verlamming der baarmoeder, dan zijn als plaatſelijke middelen aangewezen: wrijvingen des buiks, omſlagen van, met koud water of ook met *alcohol* bevochtigde doeken, het beſprengen van den onderbuik met *Aether*; prikkeling van de inwendige oppervlakte der baarmoeder door eene binnengebragte hand; inſpuitingen van verſlapten brandewijn, koud water, van aftrekſels van zamentrekkende kruiden, wortels en basten, algemeen echter, boven alle andere middelen het kaneeltinktuur en phosphorzuur. In zulk een geval is het niet ondoelmatig, om tusſchenpoozend met koude en warmte af te wisſelen, en den buik, nadat men denzelven alvorens met koude omſlagen voorzag, met warme, wollen doeken af te droogen, te wrijven en te bedekken. Hierbij verſchaft dikwerf het inwendig gebruik des heulſaps het grootſte nut, terwijl het zich gevoegelijk met de genoemde middelen verbinden laat. — De handelwijze bij eenen beſlote-

nen

nen moederkoek, die niet zelden oorzaak wordt van de hevigfte, en fpoedig doodelijke *Methorrhagiën*, is reeds in §. 657 breedvoeriger opgegeven, weshalve wij den lezer derwaarts kunnen verwijzen.

§. 68.

De gevaarlijkfte, in alle opzigten gevaarlijkfte baarmoederlijke bloedvloeijing na de bevalling, is diegene, welke op eene volkomene kracht- en werkeloosheid van den *Uterus* gegrond is, en het karakter van *Paralysis* duidelijk met zich voert. Hare verfchijning bij zwakkelijke, door eene bekrompene, zorgvolle leefwijze, door ziekten of een langdurig lijden uitgeputte voorwerpen, na eene bovenmatige uitzetting of ziekten der baarmoeder, vermeerdert het gevaar niet weinig; met groote ftroomen ftort het bloed zich uit, elken oogenblik worden de krachten meer en meer ondermijnd; nog weinige oogenblikken flechts, — en de dood maakt een einde aan dit lijden. Even zoo groot moet onze bekommering zijn, als de bloedvloeijing met het karakter van *Erethismus* begon en daarna dat van verlamming aannam, doordien reeds deze overgang door de groote hoeveelheid des verloren geganen bloeds te weeg gebragt werd. In het laatfte geval was dan veelal de baarmoeder vóór of bij het begin der bloeding te zamen getrokken, en zette zich naderhand weder tot een' flappen zak uit, waarin naauwelijks eenige levenskracht meer huisvestte; in het eerfte geval was het tot zamentrekking aanzettend vermogen met de uitdrijving van het voortbrengfel der bevruchting uitgeput. Hier kan alleen

eene vaardige hulp nog redding aanbrengen; hier kunnen de vermogendste middelen de bloedstorting nog beteugelen en stelpen, en alleen de vlugste en sterkste prikkels het afnemende leven nog slepende houden. Hier wende men op den buik koude omslagen van water, ijs of sneeuw in blazen, van water met azijn, besproeijingen, plaatselijke dropbaden, doeken met *Alcohol*, inwrijvingen van vlugge zalven, vlugtige oliën in *Aether* opgelost, inzonderheid het *Oleum Cajaputi*, *Cinnamomi* en *Menthae piperitae*, verdampingen van *Aether* en zachte wrijvingen op de onderbuiksstreek, aan; men wrijve de baarmoeder van den bodem af, naar het ligchaam en drukke haar met beide de handen te zamen; bijaldien dit niet helpt, dan voere men de hand binnen de holte der baarmoeder, met oogmerk om haar plaatselijk te prikkelen, doe inspuitingen van koud water, water met azijn, zuiveren azijn en verdunden wijngeest, zelfs zullen oplossingen van Aluin, het zwavelzure zink of ijzer wegens den verlamden toestand van de monden der vaten goede uitwerkselen doen, vermits behoudenis des levens hier de eenige aanwijzing is; moest men maar in de particuliere praktijk nimmer vele dezer middelen ontberen, of van derzelver gebruik afzien, daar met de bereiding en bezorging uit de Apotheek te veel tijd verloren gaat. Hetzelfde is van toepassing op het, in dit geval door REIL (*) aangepre-

(*) *Ueber das polarische Auseinanderweichen der ursprünglichen Naturkräfte in der Gebärmutter zur Zeit der Schwangerschaft und deren Umtauschung zur Zeit der*

prezene Galvanismus, als het terstond met nut konde worden aangewend. Bij gebrek aan den noodigen toestel daartoe, bediene men zich van eene lepel des tangs of van een ander glad en koud metaal. Buitendien kan men met het beste gevolg een stuk ijs binnen de holte der baarmoeder, als ook eene, met bloedstelpende en geestrijke middelen bevochtigde en bestrooide, met een bandje voorziene, spons binnen dezelve voeren. Of WIGANDS (*) en SPANGENBERGS (†) raad: eene gelijktijdige wrijving des baarmoedermonds en des kittelaars, een nuttig en beproefd middel is, kan de Schrijver uit gebrek aan ondervinding niet beslissen. Inwendig geve men, benevens onmiddellijk bloedstelpende middelen, dadelijk zulke in groote giften, die de levenskracht schielijk en krachtdadig opwekken, te weten: het kaneeltinktuur bij kleine tusschenpoozen van bijna tien minuten 40 tot 60 druppels enkel, of met het *Aqua Cinnamomi vinosa* en eenige druppen van het enkele geestige aftreksel des heulsaps, of ook met het vooral hier aan te prijzene phospherzuur vermengd, waarvan men insgelijks 30 tot 40 druppen in eens met eenigerhande slijmig vocht, kan toedienen. Afwisselend met deze middelen verordinere men zwavel- of azijnaether, waar-

der Geburt — *im Archiv für die Physiologie. vij B. 3 Heft. Halle* 1807. *S.* 402.

(*) *Von den Ursachen und der Behandlung der Nachgeburtszögerungen. Hamburg* 1803. 8°. *S.* 83.

(†) *Ueber die Blutflüsse in Medicinischer Hinsicht. Braunschweig* 1805. 8°. *S.* 458.

waarin men eenige druppels eener vlugge olie, zoo als van de echte kaneel-, pepermunt-, notenmuscaat-, kamillen- of der Cajeputolie heeft opgelost. Deze geneesmiddelen kan men gevoegelijkst met eene lepel ouden, ſterken wijn, of goeden Rhijn- of Hongaarſchen wijn ingeven, en krachtige bouillon menigvuldig drinken laten, gelijk bij volkomen gebrek aan geneesmiddelen eenige lepels vol goeden, krachtigen wijn, en als deze bij de armere klasſe ontbreekt, goede brandewijn of likeur, theelepelswijze toegediend, wezenlijke dienſten kan doen, inzonderheid bij vrouwen die daaraan gewoon zijn, zoo als in *Berlijn* en het noordelijke gedeelte van *Duitschland* dikwijls het geval is. De borst bedekt men met warme, wollen doeken, welke men in alle geval met eenigerhande vluggen geest of met het gewone *Eau de Cologne* beſprengt; de bovenſte ledematen laat men met warme doeken wrijven, met *Eau de Cologne*, *Spiritus Lavendulae*, *Alcohol* enz. wasſchen en warm omwikkelen. — Kolenpoeder, keukenzout en ſalpeter, welke men in groote giften heeft aangeprezen, werken veel te langzaam, en zijn hier, van wege derzelver niet plaatſelijke werking het minst aan te prijzen; dit zelfde geldt omtrent het zetten van koppen en het leggen van blaarpleisters op de borst, welk eerſte in vroegere eeuwen reeds, het laatſte door POUTEAU (*) aanbevolen werd. Van meerder nut zijn het warme bad en de wasſchingen der armen; doch min-

(*) *Sammlung auserlesener Abhandlungen. s. p.* A. XII. *B. S.* 346.

minder de voorſlagen van LEAKE (*) en CHAUSSIER (†) te billijken, van welke de eerſte koude voetbaden, de laatſte de omwikkeling der heete voeten met in ijskoud water natgemaakte doeken aanraadde. De *Catechu*, het drakenbloed en *Gum Kino* werken niet ſpoedig genoeg, en zoo ook zal het *Tinctuur* van het roode vingerhoedkruid hier niet in aanmerking komen, eerder nog het door BISPHORIEK (§) voorgeſchreven mengſel van gebrand kopervitriool, drakenbloed en van overgehaalden wijngeest; het kaneeltinktuur in de mengſels, die STARK en PLENK hebben opgegeven; het door OSIANDER geprezene mixtuur: R. *Extracti Corticis Salicis* ℨj ß. *Aluminis romani* ℨ ß—ℨj. *Aquae Cinnamomi simplicis* ℥v. *Syrupi Rubi Idaei S. Ribesiorum* ℥ ß. S. Alle half uren twee eetlepels vol of naar gelang van omſtandigheden meermalen eene lepel te geven. — De *Tinct. acid. aromatica Ph. B.*, het *Elixir vitrioli Mynsichti*, of de door MELITSCH (⁎) aangeprezene ruwe aluin in poeder met ſuiker van vijf tot tien greinen, of opgelost in water.

§. 69.

Worden de pogingen van den Arts om het dreigen-

(*) *Practische Bemerkungen über verschiedene Krankheiten der Schwangern und Kindbetterinnen; a. d. Engl.* 1775. 5. *S.* 196.

(†) STARK's *Archiv.* II. *B.* 3. *St. S.* 23.

(§) *Med. Commenti Dec.* II. *Vol.* X. *Edinburg* 1795. *S.* 359.

(⁎) STARK's *Archiv.* III. *B. S.* 735.

gende levensgevaar af te keeren, de bloedvloeijing te bedaren en de dringendste toevallen, als krampen, flaauwten en dergelijken te beteugelen, met een gelukkig gevolg bekroond, dan blijft de verdere geneeskundige behandeling nog altijd eene gewigtvolle zaak, doordien niet zelden, ondanks alle mogelijke oplettendheid en omzigtigheid, na ziekten zich openbaren, welke later insgelijks nog het leven bedreigen. Rust naar ligchaam en geest trachte men het eerst bij eene, door bloedvloeijing uitgeputte, kraamvrouw te bevorderen, en gelukkig treedt meestentijds een rustige en verkwikkende slaap in. In vroegeren tijd meende men dezen aan geene kraamvrouw te mogen toestaan, naardien men vreesde, dat gedurende denzelven de bloedvliet weder kon terugkeeren, en men veroorloofde haar daarom naauwelijks de oogen te sluiten. Het behoort ook volstrekt niet tot de bijzonderheden, dat bloedvloeijingen terugkomen en men gedurende den slaap niet zeker is, ja dat zij zelfs onder denzelven veelvuldiger zich plegen te openbaren. Eene zorgvuldige oppasster intusschen, die getrouw hare taak vervult, en met de verschijnselen, die eene bloedvloeijing voorafgaan en meestal vergezellen, bekend is, en naauwkeurig op dezelve let, zal veel beter handelen, als zij de verloste door verwijdering van alle stoornissen liever in slaap tracht te krijgen en te houden, dan alle moeite doet, denzelven te storen. Hij, die in de gelegenheid geweest is, om zich door eigene ondervinding te overtuigen, zal voorzeker met mij overeenstemmen, dat niets weldadiger werkt, dan een geruste slaap, gedurende

wel-

welken de hoogere werkingen van den geest met het ligchaam rusten, de onstuimige beweging der bloedmassa bedaard is en alleen de voedingsverrigtingen nog voortduren, zoodat de vermeerdering en onderhouding van alle dierlijke stoffen daardoor aanmerkelijker is. Daarbij blijve men niet in gebreke, om de gezonkene krachten te ondersteunen en den terugkeer der bloedvloeijing te verhoeden. Ter bereiking van het laatste doel bedekt men den buik nog met geestrijke, aromatieke, bij voorkeur laauwe stovingen, evenwel zonder dat er de buik door gedrukt of bezwaard worde, welke men van de *Species aromatica Ph. B.*, van kamillen en vlierbloemen met een weinig brandewijn of wijn klaar maken laat; tot zachte wrijvingen geve men het *Linimentum volatile* met een weinig *Opium* vermengd, late de kraamvrouw ligt bedekken, over de teeldeelen zuivere, zachte, drooge, witte lappen leggen, de lijderes eene zijdelingsche ligging, zoo mogelijk op matrassen, in acht nemen, en zorge, dat de temperatuur der kamer niet te warm en de lucht zuiver zij. Inwendig moet men in de eerste dagen bij afwisseling nu eens bloedstelpende, dan eens vlug opwekkende middelen geven; zoo als inzonderheid het *Acidum Phosphoricum* in kaneelwater met siroop, bij voorkeur den siroop van kaneel, vermengd met kaneeltinktuur en heulsap, bijaldien het hoest mogt verwekken; hiermede pare men afwisselend een aromatiek water met *Aether* en eene vlugge olie, de *Oleum Cajaputi of Menthae piperitae.* Bij het gebruik dezer middelen zij men echter altijd uitermate voorzigtig, en geve ze niet

dan

dan bij de dringendſte en op de beste gronden ſteunende aanwijzing, dewijl zij ligt te hevig prikkelen, en ten gevolge daarvan, misſchien wel tot eene nieuwe bloeding, ontſteking der baarmoeder, koorts, ja zelfs tot eene *Febris puerperalis* aanleiding geven. Later zijn inzonderheid de kina, in verbinding met de mineraalzuren, naarmate der omſtandigheden, het afkookſel met het verdunde zwavelzuur, of eene oplosſing van het koud bereide extract met *Acidum muriaticum oxygenatum*, waarbij men eenige *Mucilago Gummi arabici* mengt, aangewezen; men gaat dan allengs van ſterke tot ſterkere middelen over, tot dat men de genezing met ijzermiddelen, en indien de omſtandigheden het toelaten, ook gevoegelijk met ſtaalbaden beſluit. Om den buik late men nog lang een' met eiken-, kinabastpoeder of ſpecerijachtige kruiden gevulden gordel dragen en denzelven inwrijven met *Ung. nervinum*, *Spir. Lavendulae*, de *Mixtura oleosa balsamica*, *Eau de Cologne* enz. in de ſcheede inſpuitingen doen van een aftrekſel, van aromatieke, vermengd met zamentrekkende kruiden, met wijn of brandewijn. — Wijders heeft men nog te zorgen, dat zulke kraamvrouwen aan geen al te ſterk licht worden blootgeſteld, niet alleen omdat het de noodige rust ſtoort, maar ook ſpoedig een' nadeeligen invloed op het gezigtwerktuig uitoefent, waaruit men zelfs *Amaurosis* zag ontſtaan. — Door den eetregel trachte men de werking der geneesmiddelen te onderſteunen en laat vooreerst om deze reden ſlechts voedende ſoepen, in kleine hoeveelheden, trouwens dikwijls; die van ſlakken en oesters; bij de arme

klas-

klasſe, brij-, meel- en bierſoepen, en dergelijken; voorts ligt vleesch, jong kalfs-, duiven- en hoendervleesch, vervolgens een weinig gebraden, niet te vet vleesch, inzonderheid van wild, nuttigen; trouwens alle ſterk prikkelende, zwaar verteerbare en gekruide ſpijzen vermijden. Tot drank geve men in de eerſte dagen alleen een dun afkookſel van haverdegort, broodwater, of het *Decoctum album Sydenhami*, bij welke vloeiſtoffen men nu eens wat citroenzuur, het eene of andere plantenſap, dan eens een' ligten, belegenen Franken-, moezel- of Rijnwijn, of rooden wijn, bij voorbeeld goeden *Medoc*, en dergelijken voegen kan. Eerst in lateren tijd kan men krachtig bier of zuiveren wijn als voedingsmiddel — niet als geneesmiddel — en, bij eene buitengewone zwakte, insgelijks de geleijen van ijslandſche mos, ſaleb en voornamelijk van den hartshoorn als voedingsmiddel toedienen. — Voor het overige moet de Arts inzonderheid de geſteldheid en de neiging der ziekte in aanmerking nemen; zelfs na de hevigſte bloedvloeijingen kunnen er zich ontſtekingachtige aandoeningen der baarmoeder opdoen, ten gevolge van aangewende, ſterke plaatsmiddelen (men zie onder het zevende Hoofdſtuk der eerſte afdeeling), hoewel de meest gewone gevolgen, kwaadſappige en dikwerf waterzuchtige ziekten plegen te zijn; doch niet zelden ook krampachtige aandoeningen van alle ſoort, zelfs *Epilepsie* en eene zekere zwakte van den geest, in het bijzonder van het geheugen terugblijven.

§. 70.

Bloedvloeijingen, die later of gedurende het kraambed zich openbaren, zijn wegens derzelver hevigheid met zoo veel te meer gevaar vergezeld, hoe korter zij na de verlosfing plaats grijpen, offchoon ook naderhand voorvallende en min aanmerkelijke geene al te gunftige voorzegging gedoogen, dewijl zij dikwijls, in den beginne verwaarloosd zijnde, een *chronisch* karakter aannemen. Dezulken, die men meer als eene buitengewone kraamzuivering heeft aan te merken, zullen in het volgende hoofdftuk dezer afdeeling afzonderlijk worden behandeld, reden waarom wij dezelve hier, even zoowel als diegene overflaan, welke in eene gebrekkige ligging der baarmoeder gegrond zijn, vermits deze meer tot het negende Hoofdftuk dezer afdeeling — tot de verplaatfingen der baarmoeder in het kraambed — behooren.

§. 71.

Hier treft men wel eens eenen *critifchen* bloedvliet uit de baarmoeder aan, deels bij ontftekingen van den *Uterus*, der eijerftokken, en van andere, nabijliggende organen, deels bij ontftekingachtige aandoeningen van boven het middelrif gelegene deelen, deels bij hevige ontftekingskoortfen. De ontfteking der baarmoeder (*Metritis*) herkent men aan de bekende en Hoofdftuk VII. nader op te gevene verfchijnfelen; de onderfcheiding (*Diagnostik*) der overige ziekten evenwel leert men in de bijzondere Geneeskunde. Zulk eene bloedvloeijing heeft meestentijds voorboden, offchoon zij ook maar al te dikwerf

ont-

ontbreken. Deze openbaren zich door alle kenteekenen van verhoogde opgewektheid (*Orgasmus*), namelijk: door een' vollen, radden, grooten, dikwerf harden, doch somtijds ook weeken pols, door eene hoogere roode kleur der huid en eene vermeerderde hitte derzelve, door de verschijnselen van bloedophooping naar de teeldeelen (*Polyaemia topica*); door een gevoel van hitte, branding, pijn en spanning in den onderbuik, in de lendenstreek en het kruis; een dringend gevoel op de teeldeelen; menigvuldigen aandrang tot pislozing en branding bij het verrigten derzelve; in sommige gevallen is de pols aanvankelijk klein en krampachtig, en wordt bij het begin der bloeding en kort voor deze, volgens BORDEN en VAN SWIETEN, sterker, golvend en slaat dubbel; huiveringen en eene hoogst onaangename en brandende hitte wisselen snel en dikwerf af. Het scheedegedeelte is gezwollen, heet, gevoelig, de afscheiding van de kraamzuivering veelal verminderd, dikwerf geheel onderdrukt. Treedt de bloedvloeijing als eene *crisis*, van aandoeningen der boven het middelrif gelegene organen, in, dan wordt deze wel eens voorafgegaan van duizeling, suizing en klinking der ooren, van gezigtsvonken, hoofdpijn, ook wel van ijlhoofdigheid, benaauwdheid in de ademhaling, hartkloppingen, vliegende steken in de borst en opzetting derzelve aan den voorkant. Het bloed wordt meestal door de uiteinden der slagaders uitgestort, is derhalve dun, vloeibaar, ligt rood en heet; nu eens met enkele gedeelten, dan eens met eenen aanhoudenden bloedstroom te voorschijn komende. De bloeding zelve openbaart zich

door afzondering, meermalen met doorzijpeling, draagt het karakter van *Synocha*, of meestal van *Erethismus*, en verkeert flechts dan in die van verlamming, wanneer eene te groote hoeveelheid bloeds verloren was gegaan; even als de bloedafzondering tot bloedvloeijing met doorzijpeling, en het karakter van *Synocha* in dat van *Erethismus* kan overgaan. Ten tijde der bloedontlasting nemen de toevallen af, gevoelt de lijderes verligting en de Arts heeft dan flechts tusfchen beide te treden, wanneer, óf de hoeveelheid van het verlorene bloed te groot, óf de te lange duur der *Haemorrhagie* zijne hulp behoeft. Ontaardt de bloeding in ware bloedftorting, dan moet men tot beteugeling derzelve van alle opgegevene, fterkere middelen gebruik maken; men laat den buik zachtkens wrijven, koude kompresfen op de onderbuiksftreek leggen, en voorzigtig koele infpuitingen van water, of water met azijn in de fcheede doen. Inwendig geve men, doch wegens derzelver prikkelende eigenfchappen en alleen in de dringendfte gevallen, met de grootfte omzigtigheid, die middelen, welke de baarmoederlijke bloedvloeijing dadelijk doen ophouden, zoo als kaneel en mineraalzuren. Dikwerf zijn plantenzuren voldoende, zelfs verkoelende mixturen met middelzouten, inzonderheid de *Tartris Potassae* en het *Nitrum*; opbruifende poeders, eene kleine aderlating op den arm zelfs, zullen van goede uitwerkfelen zijn. In gevallen, waar men alleen op levensbehoud moet werken, zette men alle andere inzigten achterwege. Bij de opvolgende behandeling fchrijve men fchralen, dunnen plantenkost voor, verdunnende dranken, zoo

als

als *Ptisane imperiale*, en behoeft men geneesmiddelen, dan de *Pulpa Tamarindorum* met een weinig wijnfteenzuur, of het laatfte, opgelost in water, met de eene of andere firoop. Dat ook hier, rust, donkerheid der kamer en vermijding van iedere ontfteltenis door zielsaandoening of ligchaamsbeweging ten ftrengfte zijn aan te bevelen, behoeft naauwelijks eenige herinnering. Nopens de geringere, doch te lang aanhoudende bloedvloeijing, verwijzen wij naar het volgende Hoofdftuk.

§. 72.

Na te fterke ligchaamsbewegingen, bij het te vroeg verlaten des beds, na gemoedsaandoening, het gebruik van te verhittende en te prikkelende voedingsmiddelen, ook wel na bijwoning des bijflaaps, van welke onnatuurlijkheid den Schrijver menigvuldige voorbeelden bekend zijn, bij eene te groote kamerwarmte en ook na verkoudingen vindt men bij kraamvrouwen menigwerf genoeg bloedvloeijingen uit de baarmoeder. Al deze fchadelijke dingen veroorzaken een' te fterken aandrang van bloed naar den *Uterus*, wiens in de zwangerfchap wijder gewordene vaten, die nog niet tot den gewonen ftaat zijn teruggetreden, de ophooping des te eerder begunftigen, naarmate de baarmoeder voortdurend nog in verhoogde werkdadigheid benevens verminderde fpierkracht verkeert. Hoogst zelden zal hier de bloedvloeijing zoo hevig worden, dat men fterkere en meer doordringende middelen behoeft in het werk te ftellen; dikwijls flaagt men reeds in de genezing door eenen fchralen eetregel, en de bloedvloeijing zelve wordt

gemeenlijk door eenige koude inſpuitingen, omſlagen, geringe giften van een zacht, verdund zuur en vermijding van de aanleidende oorzaken des gebreks, beteugeld. Lag de oorzaak in den, reeds in de eerſte dagen des kraambeds uitgeoefenden, bijſlaap, dan verzuime men niet, onder welk voorwendſel ook, om een naauwkeurig onderzoek naar de baarmoeder zelve te doen, vermits hier, even als na ſterke ligchaamsbeweging, ligt ſcheeve liggingen ontſtonden, die de bloedvloeijing onderhouden, welke door herplaatſing zeer ſpoedig, door geene andere middelen echter te ſtillen is, of in de gevolgen ligt organiſche gebreken des *Uterus*, geneigdheid tot vorming van ſchijnvliezen, ook zeer langdurige witte vloed terug blijven. — Bloedvloeijingen na verkoudingen behandelt men met zachte, niet prikkelende, zweetdrijvende middelen, laat de zieke warm bedekken, geve haar warme thee, mixturen met *Spiritus Mindereri* en *Rob Sambuci*; het *doverſche* poeder, eene verzadiging van de koolzure potasch met citroen- of azijnzuur en dergelijken. Bij het uitbreken van een algemeen zweet, dat men door wrijvingen des ligchaams met doeken nog kan bevorderen, wordt de ziekte meestal weggenomen, terwijl men dan ſlechts te zorgen heeft, dat geene nieuwe ſchadelijke invloeden eene wederinſtorting veroorzaken.

§. 73.

Even als de bloedvloeijing na de bevalling het gevaarlijkſte is, als zij op *Atonie* en *Asthenie* gegrond is, zoo is het ook met de baarmoederlijke bloe-

bloedingen in den lateren tijd des kraambeds gelegen, zij mogen dan door algemeene zwakte des ligchaams, des bloedvaatſtelſels, of van het afzonderlijke orgaan, der baarmoeder veroorzaakt zijn geworden. In deze gevallen moet men de bloedvloeijing altijd maar zoo ſpoedig mogelijk, zoeken te ſtillen, en voorts door eene lang voortgezette, naauwkeurige behandeling eene wederinſtorting verhoeden. Men maakt hier allereerst van koude en geestrijke omſlagen op den onderbuik, dergelijke inſpuitingen, eene met azijn, rooden wijn of brandewijn bevochtigde ſpons als *tampon* gebruik, inwendig echter geve men het phospherzuur, het zure elixer van HALLER, *Mixtura aromatica acida* Ph. B., de *Ta. acid. aromatica Ph. B.*, het *Elix. vitrioli Mynsichti*; de *Tinctura Cinnamomi*, *aromatica*, *Ratanhiae*, *Chinae composita* met eenige droppels van de *Tinctura Opii simplex* of *digitalis aetherea* vermengd; tusſchen beide diene men *Aether* of geestrijke vochten met ſpecerijachtige wateren en een paar droppels eener vlugge olie toe; wijders late men de lijderes menigmalen krachtig vleeschnat en eene lepel goeden, ouden wijn nuttigen, en neme ook hier de §. 68 en 69 opgegevene behandeling in acht. Omſlagen met een aftrekſel van aromatieke kruiden, deze zelfs in den vorm van pap met een geestrijk vocht beſprengd, laat men nog langen tijd daarna over den buik leggen, en later rade men aan, benevens geestrijke en vlugge olieachtige inwrijvingen, waartoe het *Mixtura oleosa balsamica* en *succinea*, het bekende *Eau de Cologne* inzonderheid geſchikt zijn, het dragen van

een' buikband, een' gordel, welke met kinapoeder, aromatieke kruiden, of met looiſtof gevuld is. De algemeene zwakte des ligchaams neemt men door het toedienen van verſterkende, bittere, aromatieke middelen weg; aanvankelijk gebruikt men de aftrekſels van den valeriaan-, *calmus*- en den *serpentaria*-wortel, en gaat naderhand eerst tot zachte bereidingen van den kinabast over; men geeft den laatſten dan in een afkookſel of poeder en beſluit de genezing met het ijzer, terwijl men te gelijker tijd ook kruiden-, looiſtof- en op het laatſte ſtaalbaden gebruiken laat. Verkeert het vaatgeſtel in eenen zeer verzwakten toeſtand, dan pare men met deze middelen nog de mineraalzuren, bij voorkeur het zwavel- of phospherzuur, van welks heilzame werking men het meeste kan verwachten. Bij deze zuren voege men echter altijd het een of ander ſpecerijachtig en bitter middel, ten einde derzelver nadeeligen invloed op de ſpijsverteringswerktuigen eenigermate te voorkomen. De plaatſelijke zwakte des *Uterus* moet men met dezelfde middelen trachten te verhelpen, terwijl men inmiddels in de ſcheede nog inſpuitingen doet van een aftrekſel van ſpecerijachtige en zamentrekkende kruiden, wortelen en basten met rooden wijn of zelfs met brandewijn. — Zijn verzweringen in de holte zelve der baarmoeder, of aan haren mond, oorzaak der bloeding, doordien hare vaten gekwetst, of doorknaagd werden, dan heeft men vooral van de aanwending der *tampon* hulp te verwachten; bovendien doet men inſpuitingen van azijn, afkookſels van zamentrekkende zelfſtandigheden, van brandewijn met water verdund,

en

en laat inwendig de opgenoemde zuren gebruiken. Door de infpuitingen tracht men dan eensdeels de zuiverheid en zuivering der verzwering, anderdeels hare genezing te bewerken, en neemt daartoe zeer gefchikt een *Decoctum Hordei* met rozenhonig en *Liquor* of *Tinctura Myrrhae;* inwendig evenwel geeft men fpoedig kina, in verbinding met verdund zwavelzuur, ten einde voor hare fchadelijke uitwerkfelen op het ganfche Organismus te zorgen. Zijn het kankerachtige verzweringen, dan rigte men de behandeling in naar de, in §. 765 tweeden deels eerfte ftuk opgegevene, voorfchriften.

§. 74.

Niet zelden zelfs vertoonen zich bloedvloeijingen na de verlosfing en tijdens het kraambed fchier als *epidemisch*, men ondervindt ten minfte dikwerf genoeg, dat het grootfte gedeelte der kraamvrouwen, hetwelk wij zoo even gelegenheid hadden gade te flaan, daaraan onderhevig is. Volgens des Schrijvers ondervinding ligt dat in de weêrsgefteldheid, daar het of bij eene fterke, drooge hitte, als in de heete zomers van het jaar 1811, 1819 en 1822, of bij eene hevige, drooge koude, of bij zeer vochtig, natkoud weder plaats grijpt. Begunftigen de beide eerfte omftandigheden *Haemorrhagiën* in het algemeen en is daardoor derzelver menigvuldige verfchijning ligt verklaarbaar, zoo fchijnt bij de laatfte opgegevene weêrsverhouding de grond daarin te liggen, dat die gefteldheid der lucht tot rheumatismen in het algemeen en derhalve ook tot dat der baarmoeder voorbefchikt, waardoor evenwel onregelmatige

zamentrekkingen des *Uterus* ontſtaan. Om deze reden zijn *Metrorrhagiën*, waartoe zulk eene oorzaak aanleiding gaf, meestal met teruggeblevene nageboorten, dikwerf met zamenſnoeringen der baarmoeder vergezeld, of zij openbaren zich later in het kraambed te gelijk met hevige naweeën, blijvende de baarmoeder onder dat alles uitgezetter, dan zij zijn moest. De voor ieder dezer gevallen te pas komende behandeling hebben wij boven reeds opgegeven; nu eens zullen verkoelende, bedarende, dan weder meer zweetdrijvende middelen, benevens ſpoediger bloedſtillende geneesmiddelen aanprijzing verdienen, al nadat de aard der ongeſteldheid meer tot het ontſtekingachtige of rheumatiſche overhelt; wat echter de behandeling en de vereischte voorſchriften bij teruggeblevene nageboorten en zamenſnoeringen der baarmoeder betreft, dienaangaande verwijzen wij naar een ander gedeelte dezes werks (§. 1589 en volgende).

§. 75.

Wij moeten te dezer plaatſe nog van bloedvloeijingen gewag maken, welke onmiddellijk na de verloſſing, als ook in het kraambed voorkomen, ten gevolge eene aderſpattige ongeſteldheid der baarmoeder. Dit is een toeſtand, welke inzonderheid bij gegoede, weinig ligchaamsbezigheden verrigtende vrouwen, die goed voedſel en verhittende dranken gebruiken, en eene zittende leefwijs hebben, dikwerf genoeg plaats heeft. Men herkent denzelven, aan den meer dan gewoonlijk oneffen *Uterus*, van welken men onderſcheiden aderen, dikwijls zelfs door de buik-

be-

bekleedſelen henen, en welker uitzetting men aan den hals en mond der baarmoeder, duidelijk door de ſcheede ontwaren kan. Gelijktijdig bemerkt men aan den aars gezwollen aderen, zelfs aanbeijen; de leverſtreek is dikwerf eenigzins uitgezet, niet zelden pijnlijk; de kleur der huid, bovenal die des gezigts meer naar het gele hellende. Te voren werden deze vrouwen gekweld door vloeijende of blinde aanbeijen, en pijnlijke, meestal overvloedige maandelijkſche zuiveringen; wij moeten hier nogtans doen opmerken, dat ſomtijds eerst in de zwangerheid de voorbeſchiktheid tot wezenlijke ziekte overgaat. De bloedvloeijing beſtaat, wel is waar, ſomtijds, hoewel zelden, in eene ware bloedſtorting; gewoonlijk alleen bij de verſcheuring eener zeer opgezwollene ader; anders draagt zij meer het karakter van *Erethismus* en openbaart zich met doorzijpeling. Plotſelijk levensgevaar zet alle andere plannen ter zijde; anderzins zij men toch bij de behandeling zoo voorzigtig mogelijk, omzigtig met de aanwending van te hevige koude, zoowel uitwendig als op de gewonde plaats zelve, doordien zij even als zamentrekkende inſpuitingen, *tampons* met bloedſtelpende middelen en dergelijken gelegenheid geven tot vorming van bloedklonters en vliezen, waaruit dan ligtelijk knoestgezwellen en kanker des *Uterus* ontſtaan, tot welke verſchrikkelijke ziekte met aanbeijen behebte vrouwen bovendien reeds aanleg hebben. Men vermijde inwendig tevens, tenzij dringende omſtandigheden ons daartoe nopen, alle ſterke middelen, en lette vooral op eene doelmatige, opvolgende behandeling, ten einde alle beletſelen in den

bloeds-

bloedsomloop des onderbuiks weg te nemen, waartoe de Schrijver inzonderheid het gebruik der *Kissinger* mineraalbronnen kan aanbevelen, van welke hij, zelfs in de hagchelijkste gevallen, de heerlijkste uitwerkselen zag.

§. 76.

Reeds maakten wij melding van vrouwen, die na een weinigbeteekenend bloedverlies op de verlossing plotseling sterven, zonder dat men eene zekere oorzaak voor den dood kan opsporen; waarom leeken dan ook onvoorwaardelijk den Verloskundigen beschuldigen, en de bloedvloeijing, hoe gering zij ook geweest zij, voor de oorzaak des doods (*causa mortis*) houden. In drie volkomen gelijke gevallen, die de Schrijver waarnam, vond hij, toen bij twee de lijkopening dezelfde, nogtans geene bevredigende uitkomsten opgeleverd had, bij het laatste, hetwelk men aan het ruggemerg opende, *waterzucht* van het ruggemerg en ontsteking van deszelfs scheede. Bij eene zwangere, waarbij dergelijke verschijnselen, als bij gene ongelukkigen zich openbaarden, maakte de Schrijver gebruik van *Antiphlogistica*, in het bijzonder van bloedzuigers op de ruggegraat, en het gelukte hem deze persoon te redden, hoewel ook bij haar na de verlossing stuipen zich opdeden. Wij zijn van gevoelen, dat er alleen iets van geneeskundige hulp kan verwacht worden, bijaldien men tijdens de zwangerheid het gebrek herkende en doelmatig behandelde. Thans doet het ons echter genoegen, Artsen en Vroedkundigen daarop te hebben opmerkzaam gemaakt, en hopen spoedig iets uit-

uitgebreider daaromtrent in ons *Journaal* voor de verloskunde, de ziekten van het vrouwelijk geslacht en jonggeborenen te kunnen mededeelen.

§. 77.

De bloedvloeijingen in het kraambed zijn dikwijls met andere ongesteldheden gecompliceerd, als met krampachtige persingen op den endeldarm (*Tenesmus*) en maden (*Ascariden*) (de laatste niet slechts in den endeldarm, maar ook in de scheede) die door hare prikkeling oorzaak van baarmoederlijken bloedvliet worden, hevigen hoest, die of uit eene gelijke oorzaak ontstond, of door de door denzelven te weeg gebragte schudding, aanleiding tot bloeding gaf, of eene nederzakking, of eene andere soort van verplaatsing veroorzaakte, ten gevolge waarvan zich de bloeding openbaarde; een' galachtigen toestand (*Status biliosus*), die zich tijdens de *Metrorrhagie* opdoet, hetwelk STOLL meermalen waarnam; huiduitslag van een' acuten aard, als mazelen en roodvonk, waarbij de bloeding scheidend of ook wel als ontbindend werkt; eindelijk heeft men nog tusschenpoozende koortsen in het kraambed waargenomen, welker verheffing (*Paroxysmus*) telkens met eene *Haemorrhagie* uit de baarmoeder vergezeld ging.

§. 78.

Den *Tenesmus* bestrijdt men met slijmige en vette oliën vermengde klisteren, waarbij men tevens een of ander verdoovend middel voegen kan; inwendig late men *Emulsiën* van amandel- of maankopolie met arabische gom en eenig heulsap of het *Pulvis Doveri* vereenigd, gebruiken, en behandelt anders den

den aanwezigen buikloop naar deszelfs aard. Tegen de maden verdienen lavementen van een afkookſel des ajuins, des knoflooks, des ſtinkenden aſants (*Asa foetida*) met water of melk, ook van den valeriaan, het wormkruid, den rijnvaar of de ſennabladeren, aanprijzing; ook de oplosſingen der zoutzure ſoda, der *Nitras* en *Tartris Potassae*; doch de Schrijver vond inzonderheid veel baat bij wasſchingen, waarin van het bijtende ſalpeterzure zilver (gr. I op ℥vj—viij) opgelost was. De inwendige behandeling, ter verbetering van de geſtoorde ſpijsvertering en den ſlijmachtigen toeſtand, welke de wormen voortbragten, kan natuurlijkerwijze eerst later worden in het werk geſteld. — Den hoest zoekt men door *sal ammoniac*, het bilſenkruidextract, het laurierkers- en bittere amandelwater te matigen, terwijl men inzonderheid de laatſte middelen in den vorm van een' *Linctus*, met eenigerhande ſlijmig middel en ſiroop — bij voorkeur met *Syrupus Althaea* — voorſchrijft, waarmede men echter alleen laauwe, ſlijmige dranken gebruiken laat en voor eene matig warme temperatuur der lucht in de kraamkamer zorge draagt; met de eene of andere ontſtane verplaatſing des *Uterus* handelt men evenwel, zoo als wij verder naar onder nog zullen opgeven. — De met een' galachtigen toeſtand gepaard gaande *Metrorrhagiën*, plegen gemeenlijk, zoo als deze zelve, *epidemisch* voor te komen, en ſchijnen enkel van de prikkeling der gal op de maag af te hangen. De herkenning van deze oorzaak en van dezen toeſtand is niet moeijelijk; de genezing vordert, bijaldien het eene zeer hevige en levensgevaar dreigen-

gende bloedontlasting is, plaatſelijk en inwendig de aanwending van al die middelen, welke de bloeding regtſtreeks en ſnel beteugelen, alsdan evenwel, en als zij minder hevig is, trachte men de oorzaak weg te nemen, namelijk de te overvloedige afgeſcheidene gal, door een braakmiddel van de *Radix Ipecacuanhae* te ontlasten en de behandeling volkomen tegen den galachtigen toeſtand in te rigten. — Ook bij huiduitſlagen treft men bloedvloeijingen uit de baarmoeder in het kraambed aan. De Schrijver zag dezelve bij een purperachtig gierstuitſlag (*Milliaris purpura*), dat door eene te groote warmte van het bed en eene over het algemeen te verhittende levensregeling ontſtond en ſlepende werd gehouden, misſchien meer als gevolg van dezelfde ziekteoorzaak, offchoon ook naderhand het uitſlag ſpoedig zonder eenig nadeelig toeval verdween; meermalen echter ook nog bij deze uitſlagziekte, als ſcheidend voorkomen, en even zoo bij het uitkomen des ſcharlakenuitſlags en der mazelen, waarop ſpoedig beterſchap volgde. Blijkt het uit de verſchijnſelen, dat de bloedvloeijing ſcheidend (*critisch*) is, dan heeft de Arts niets te doen, dan haar te ſtillen en te matigen, indien zij te ſterk of ſlepende wordt. Zoo lang zij niet in ware bloedſtorting ontaardt, de krachten niet te zeer zinken, de pols niet al te ſnel en klein wordt, de huiduitſlag niet plotſelijk bleek wordt, verdwijnt, het gezigt invalt, eene reutelende ademhaling zich openbaart en dergelijke nare verſchijnſelen meer, dan kan men onbezorgd en gerust zijn. Alsdan heeft men alleen uitwendige middelen noodig, als omſlagen en inſpui-

tin-

tingen, inwendig hoogstens een verkoelend, zuurachtig middel, zoo als een afkooksel der tamarindevruchten met wijnsteenzuur, of eene goede limonade, of water met frambozen- of roode besfenazijn. — Hoogst verderfelijk nogtans is de baarmoederlijke bloedvloeijing bij kraamvrouwen, zoodra zij duidelijke kenmerken van ontbinding met zich draagt, welke men niet zelden in het laatste tijdstip van rotachtige koortsen, teringachtige en uitterende ziekten aantreft. Hier haaste men zich der bloeding door uitwendige middelen paal en perk te stellen, en verzuime niet door groote, dikwerf herhaalde giften van de sterkste, inwendige geneesmiddelen, der mineraalzuren met *Naphtha* en vlugge oliën, kina, *Opium* enz. de zinkende en bijkans uitgedoofde levenskracht te ondersteunen en te behouden. Voor het overige moet de Arts zijne wijze van behandeling meer naar de oorspronkelijke ziekte inrigten, op welker geneeslijkheid de voorzegging zich insgelijks grondt. Buiten deze gevallen kan de bloedvloeijing zich met eene afwisselende koorts vereenigen, en wel zoodanig, dat bij elk begin der verheffing ook eene bloeding uit de baarmoeder te voorschijn komt. De bloeding zelve zoekt men hier te matigen, waartoe men zich van de reeds meermalen genoemde uitwendige middelen, gewijzigd naar het karakter der bloeding en den algemeenen toestand, bedient; men zij nogtans indachtig, dat men hier dikwerf zal genoodzaakt worden, om van warme, specerijachtige omslagen en inspuitingen gebruik te maken, bijaldien de bloedontlasting tijdens strenge koude voorvalt, en dat men van de inwen-

di-

dige middelen de te prikkelende en het vaatgeftel te fterk aanzettende vermijden moet, hoewel ook onder bijzondere omftandigheden terftond het gebruik van kaneel en heulfap kan aangewezen zijn. Gedurende de afwezigheid der koorts (*Apyrexie*) dient men de kina in groote giften toe, nadat men alvorens, als de teekens van *gastrifche* onzuiverheden het vereifchen, een braak- of ontlastmiddel had ingegeven. Hier verdient voornamelijk aanprijzing de *Sulphas Quininae*, van twee tot vijf greinen alle drie of vier uren, met eene oliefuiker verbonden, het in een kina-afkookfel of aftrekfel opgeloste, koud bereide extract, bij welk mengfel men des noods nog eenig fijn kinapoeder in zelfftandigheid voegt, ten einde deszelfs werkzaamheid te verhoogen. Zelfs laat men daarna den Peruviaanfchen bast nog een paar dagen voort gebruiken, waartoe men of het in een aromatiek water opgeloste extract, het aftrekfel of het afkookfel, bij eene goede en fterke fpijsvertering zelfs het poeder, dat men met eene oliefuiker, of het *Pulvis aromaticus Ph. B.* zeer gevoegelijk verbindt, nemen kan.

§. 79.

Nadat de gevallen van baarmoederlijke bloedvloeijingen, welke na de verlosfing en tijdens het kraambed zich kunnen vertoonen, zoo ver als het doel en plan dezes werks dit vorderde, afgehandeld zijn geworden, gelooft de Schrijver, dat het nutteloos, noch menigen beginnenden Arts en Verloskundigen onaangenaam zal zijn, wanneer hij aan het einde dezes Hoofdftuks nog eenige korte aanmerkingen,

over de, bij *Metrorrhagiën* aangeprezene, middelen en derzelver toepasſelijk gebruik laat volgen, en voor een ieder derzelve de gevallen worden opgegeven, waarin hetzelve aanwendbaar en van nut kan zijn. Eene veeljarige en uitgebreide praktijk veroorloofde den Schrijver de meesten zelf te beproeven, de waarnemingen, welke hij als conſulterend Arts gelegenheid had te maken, maakte hem met de overigen bekend.

§. 80.

Deze middelen §. 79 zijn naar derzelver wijze van aanwending drieledig: 1) in zulke, welke uitwendig worden aangewend — omſlagen, drukking, voet- en handbaden; — 2) plaatſelijke, waartoe de inſpuitingen in den *Uterus* en de ſcheede, de *tampon*, de binnenvoering der hand en ook de lavementen in den aars behooren; en 3) het groote getal van inwendige middelen, de werkelijke geneesmiddelen. Geen dezer middelen kan men deszelfs waarde ontzeggen, voor ieder derzelve kan een bijzonder geval zich opdoen, waarin hetzelve het nuttigſte en werkzaamſte is, offchoon ook het eene boven vele anderen eene uitgebreider aanwending toelaat. De ondervinding heeft den Schrijver overtuigd, dat bij hevige bloedvloeijingen, bij welke het bloed ſtroomswijze zich uit de ſcheede ſtort, en bij elken bloedvliet uit den *Uterus*, de uitwendige en plaatſelijke middelen het meeste afdoen, zoodra het er op aankomt, de bloeding te ſtillen, terwijl de inwendige, *dynamisch* werkende medikamenten onontbeerlijk zijn ter beteugeling der gelijktijdig verſchij-

ſchijnende nadeelige toevallen, ten einde de terugkeering der bloeding voor te komen en naziekten te verhoeden. Men zij nogtans bij de keuze eens middels, waarvan men gebruik maken wil, voorzigtig, en verkieze niet te roekeloos een derzelve, welks aanwending in het vervolg meer kan ſchaden, dan het op dezen oogenblik nut verſchaft; men beproeve eerst de zachtere, nimmer ſchadende, en ga niet eerder tot de ſterkere en meer vermogende middelen over, voordat de andere de verwachting hebben te leur geſteld. Is trouwens de bloedſtorting zoo hevig, dat zij met gevaar voor het leven dreigt, dat men alleen van de ſpoedige ſtilling derzelve nog iets verwachten kan, dan zij men ſtoutmoedig en beſluitvaardig, zelfs bij het gebruik van de ſterkſte middelen, en neme datgene, van hetwelk men redding hopen en verwachten kan. Zeer dikwijls gelukt het eener bedachtzame en bedaarde handelwijs, door afwisſelende middelen, door vervanging van het eene voor het andere, ook dan nog te helpen, als alle hoop reeds verloren ſchijnt; en niet zelden doet nog in zulke gevallen, bij welke de oorſprong en de oorzaak der bloedvloeijing duister is, daar de Arts ook menigwerf, als hij bij de verlosſing niet tegenwoordig was, voorbedacht door vroedvrouwen en aanwezigen, om den tuin wierd geleid, een minder ſterk middel den besten dienst, nadat men de ſterkſte reeds zonder gevolg had aangewend. Voor het overige raadt de Schrijver de organen van de borst met oplettendheid gade te ſlaan, en vooral bij geringe, doch aanhoudende baarmoederlijke bloedvloeijingen en eenigen

 aan-

aanleg tot tering, elk middel te vermijden, dat der longen ſchadelijk zoude kunnen zijn; insgelijks ga men niet te lang daarna voort met prikkelende, opwekkende medikamenten, want maar al te ligt worden zij de aanleidende oorzaak tot kwaadaardige ontſtekingen en koortſen, ja zelfs van den dood.

§. 81.

Onder de uitwendige middelen is 1) het meest gebruikelijke, en bij alle bloedvloeijingen uit de baarmoeder, inzonderheid bij die, welke onmiddellijk na de verlosſing zich openbaren: *het zachte wrijven van den buik;* en men moet bekennen, dat er geen ander middel beſtaat, hetgeen bij volkomene onſchadelijkheid, zoo zeer bij alle ſoorten van *Metrorrhagiën* te pas komt, als juist dit. Daardoor wordt op eene zachte manier de zamentrekkingskracht in den *Uterus* opgewekt en verhoogd, zonder dat er eene groote prikkeling door te weeg wordt gebragt en bijkans nimmer zal men een door hetzelve veroorzaakt nadeel kunnen aanwijzen. Bij eene ongelijke en krampachtige, gedeeltelijke zamentrekking matigt het den *spasmodiſchen* toeſtand en bepaalt eene gelijkmatige *contractie;* het bevordert de afſtooting van teruggeblevene gedeelten der nageboorte of *Mola;* en kant zich tegen de *Atonie* en *Asthenie* aan, en men dwaalde voorzeker, als men de wrijvingen des buiks geheellijk en bij uitſluiting tot de werktuigelijke middelen rangſchikken wilde. Het is zelfs bij eenen *subinflammatoriſchen* toeſtand des *Uterus* niet te verwerpen, alleenlijk echter bij eene klaarblijkelijke ontſteking, zullen de

daar-

daardoor noodwendig opgewekte pijnen, deszelfs aanwending verbieden. — 2) Een dergelijk middel als het voorgaande is *de uitwendige drukking;* flechts niet zoo algemeen aanwendbaar, naar den graad van drukking verfchillend in hare werking, bij menigen toeftand in eene hoogere mate zelfs gevaarlijk zijnde, zoo moeten wij de gevallen, in welke zij te pas komt, nader bepalen. Men bewerkftelligt dezelve of door de oplegging der handen, eenen buiksband, of door een overgelegd zwaar ligchaam. Men ontmoet, zoo als wij boven reeds aanhaalden, eene bloedvloeijing, waarbij de baarmoeder zich weder op nieuws begint uit te zetten, en deze is, tenzij haar inwendig opgehoopt bloed, als werktuigelijke oorzaak, te weeg bragt, het gevolg van *Atonie* en *Asthenie* van het werktuig zelve en altijd een bedenkelijke toeftand. Hier ondervond de Schrijver, van de op den buik, ter wederzijde des *Uterus* vlak aangelegde handen, met welke hij de baarmoeder aanvankelijk zacht, daarna fterker zamendrukte, of ook van eenen aangelegden buikband, zeer veel nut; de drukking nogtans moet gelijkmatig zijn, opdat er niet eenigerhande gedeelte bij de aanwezige verflapping, bij het fterkere drukken van eene plaats, zich naar binnen keere. Andere drukking, als met het opleggen van een' met nat zand opgevulden zak, kan de Schrijver niet aanprijzen, daar hij denzelven of te vergeefs aanwendde, of na deszelfs gebruik eene volflagen binnen-buitenwaartskeering des *Uterus* zag ontftaan, offchoon hij zeer wel weet, dat vele Artfen en Vroedkundigen de voordeelen roemen, welke dit middel hun verfchafte.

 Het

Het door MOHRENHEIM, indien ik niet mistaste, in zijne *Synopsis* aangehaalde voorbeeld van eenen boer is bekend, welke bij zijne zoo pas, op de ſtraat, bevallene vrouw de *Metrorrhagie* ſtilde, door zich zelven op haren buik te plaatſen. — Bovendien zijn doelmatige buikbanden van uitſtekenden dienst, voornamelijk dan bij aanvankelijke herſtelling, als een zoogenaamde *Hangbuik*, of ſlechts eenige voorbeſchiktheid daartoe beſtond, dewijl daardoor de organen van den onderbuik in hunne ligging onderſteund, en de hieruit voortſpruitende ongeregeldheden in den omloop voorkomen worden; gelijktijdig echter kan men deze banden, zoo als wij reeds opgaven, met verſterkende middelen, waartoe bij gegoeden inzonderheid de kina en de *Species aromatica*, *Ph. B.*, bij armen de gewone looiſtof zich aanprijzen, opvullen en dragen laten. Tegenaanwijzingen voor de drukking zijn alle onnatuurlijke liggingen des *Uterus*, uitgezonderd de vooroverkeering (*Anteversio*), tegen welke buikbanden bij voorkeur zeer dienſtig zijn. — 3) *Omſlagen* over den buik, zoowel koude, als warme, worden niet minder menigvuldig aangewend en geprezen. De werkzaamheid van beide ſoorten grondt zich op de door hun vermeerderde zamentrekking, en van zelven vloeit hier reeds uit voort, dat derzelver gezegende of ſchadelijke uitwerking alleen zal afhangen van de juiste bepaling des toeſtands, waarin de baarmoeder op dien oogenblik verkeert. — *Koude* omſlagen zijn dienſtig: bij eene ontſtekingachtige aandoening des *Uterus*; bij eene ongelijke zamentrekking, voor zoo verre deze op gedeeltelijke zwakte ſteunt; bij kwetſing van

va-

vaten, of wijd geopende monden derzelve (zoo als bij de bloedvloeijing met doorzijpeling); bij algemeene *Atonie* en *Asthenie* der baarmoeder, voornamelijk als derzelver oorzaak uit eene alvorens plaats gehad hebbende te ſterke uitzetting ontſtond, door welke het ſpierachtig weefſel des *Uterus* verzwakt werd. Daarentegen zijn warme omſlagen van nut, bij voorbeeld van een kamillenaftrekſel, bilſenkruidafkookſel, of volgens de bijzondere aanprijzing van eenige Engelſche Geneesheeren van een aftrekſel der *Belladonna*, in al die gevallen, waar iets krampachtigs tot de bloeding aanleiding gaf, zoo als bij de zakbeſluiting der nageboorte, door eene gedeeltelijke kramp des *Uterus*; bij ongelijke zamentrekking deszelven, ten gevolge van ongeregelde zenuwwerking; bij de min hevige bloedvloeijingen, die door *Mola's*, terugblijffels der nageboorte, gedeelten der *Decidua*, nog te vast met den *Uterus* verbonden, veroorzaakt worden. Ook dan verdienen laauw-warme omſlagen aanprijzing, als er nog eene zekere onnatuurlijke uitgezetheid des *Uterus* overbleef; bij aanmerkelijke kwetſingen van denzelven; bij goedaardige verzweringen van de baarmoeder en van haren mond, als ook bij en na bloedvloeijingen, die haren oorſprong aan eene gevatte koude verſchuldigd zijn. Bij verplaatſingen der baarmoeder heeft men niet veel goeds van dezelve te verwachten, ſlechts na de herſtelling van eenen binnen-buitenwaartsgekeerden *Uterus*, evenwel zal men eerst koude en vervolgens laauwe omſlagen over den buik met nut gebruiken. Men zorge ſlechts, dat zij niet te warm gemaakt worden, en late liever ſtovingen (doeken in eenigerhande af-

 trek-

trekſel of afkookſel gedoopt), dan pappen aanleggen, daar de laatſte veelal te zwaar zijn en drukken. Of men zich van water, azijn of aftrekſels van zamentrekkende, ſpecerijachtige of ook van ſlijmige kruiden bedienen zal, moet uit de omſtandigheden blijken. — 4) Inwrijvingen op de onderbuikſtreek van vlugge, geestrijke vloeiſtoffen en zalven zijn natuurlijk niet dan bij eenen zeer verzwakten toeſtand te billijken. Zij werken gedeeltelijk door de, bij derzelver aanwending noodzakelijk plaatsgrijpende, wrijving, gedeeltelijk door hare opwekkende en verſterkende kracht, of hare krampwerende eigenſchappen. Het met de vloeijende *Ammonia* en eene vette olie gemaakte ſmeerſel kan men zoowel bij groote zwakte, als ook bij krampachtige en ongelijkmatige zamentrekkingen gebruiken, en tot het laatſte doeleinde zal hetzelve nog werkzamer zijn, als men bij hetzelve eenig heulſap doet en voorts den buik met verwarmde doeken bedekken laat. Een ontſtekingachtige toeſtand gedoogt alleen vette oliën, als het *Oleum Hyoscyami* of *Chamomillae coctum*, doch bij eenig vermoeden omtrent denzelven, is reeds de bijvoeging van *Opium* niet volſtrekt te billijken, zelfs al was de toeſtand van een' meer of min krampachtigen aard. Geestrijke inwrijvingen zullen voornamelijk bij de verdere behandeling te pas komen, zoowel om den *Uterus*, als de nabijgelegene deelen te verſterken. Zelfs bij eene hevige bloedvloeijing, zoo zij op gebrekkige zamentrekking zich grondde, is de beſprenging met koud water, eene ſoort van drop- en ſtortbad, de opdruppeling van *Aether*, wrijving met *Alcohol*, *Spiritus Lavendulae*,

Eau

Eau de Cologne zeer doelmatig en nuttig. 5) LEAKE en CHAUSSIER geven den raad, om de onderfte ledematen *koud te baden*, of met door koud water bevochtigde doeken te omhullen. Wij voor ons willen wel gelooven, dat dit middel in ettelijke gevallen, voornamelijk bij aanmerkelijke ophoopingen naar de onderfte deelen, nuttig kan zijn en ook dat hetzelve werkelijk zoo is, intusfchen zijn wij ook verpligt, om tegen deszelfs aanwending te waarfchuwen, dewijl zeer ligt herfen- en longontfteking, of hevige koorts, *Rheumatismus*, de *Phlegmatia alba dolens*, zogverplaatfingen enz. daaruit ontftaan kunnen. Wij zijn ten minfte den raad verfchuldigd, om het alleen in zeer twijfelachtige gevallen in het werk te ftellen, doordien bij geen levensgevaar dreigende bloedingen andere middelen deszelfs plaats kunnen vervullen, en het van hetzelve te duchtene gevaar, in geene verhouding met het tegenwoordige ftaat. — 6) Minder befchroomd kan men zijn bij de aanwending van *warme handbaden*, welke als een uitnemend en doelmatig afleidend middel volftrekt geen gevaar met zich voeren. Zij verdienen bij iedere hevige bloedvloeijing aanprijzing en doen altijd eenig nut. In plaats van deze, kan men, vooral bij mangel aan gefchikte vaten, in warm water natgemaakte doeken nemen en met dezelve de armen omwikkelen, of met verwarmde wollen doeken bedekken. Op mijne eigene ondervinding kan ik het bedekken van het bovenligchaam in het algemeen, en inzonderheid van de borst zeer aanprijzen, dewijl daardoor menigwerf bijkomende beklemde en krampachtige ademhaling, zelfs flaauw-

 ten

ten verhoed en weggenomen werden. Algemeene baden zullen wel niet dan in de zeldzaamste gevallen geoorloofd zijn. — 7) De met lof bekende *kopglazen* en *spaansche vliegenpleisters* op de borst zijn wel in de meer chronische en buiten de zwangerschap en het kraambed voorkomende bloedvloeijingen zeer dienstig; trouwens hier werken zij te langzaam, en zijn te vermijden, uit hoofde zij de borsten beleedigen, tot stilling ongenoegzaam of tot borstabscesfen en roosachtige ontstekingen aanleiding geven. — 8) *De binding der ledematen* werd door vroegere en latere Schrijvers nu eens verworpen, dan wederom aangeprezen. Wij voor ons kunnen op eigene ondervinding daarover geene uitspraak doen, daar het ons dusverre altijd gelukte, om meester over de bloedstorting te worden, bijaldien tijdig genoeg onze hulp werd ingeroepen en geen ander gelijktijdig, levensgevaardreigend toeval elke poging verijdelde. LE ROUX en LEAKE verwerpen dezelve geheel, en JÖRG denkt ook zoo, dewijl door de zamendrukking der aderen, de overgang des slagaderlijken bloeds belet, en alzoo de aandrang des bloeds tot de bloedende slagaderen moet vermeerderd worden. „Doch," zegt REIL, „deze tegen„werping betreft enkel de binding der onderste „ledematen." Ik voor mij omhels liever het gevoelen van J. P. FRANCK, welke in zijn *Epitome de curandis hominum morbis* (Lib. V. Pars II. §. 586) zegt: „*Magna quondam fuit, sed a circuli humorum doctrina non parum infrangi credebatur*, fasciarum *in sanguinis profluvio sistendo auctoritas. Ipse quidem sanguis per venas,*

a

a ligitura arctatas, suo in itinere retentus, cruori novo per arterias contiguas adverto resistere, — hic vero, a corde, potentius irritato, liberiora in vasa urgeri, ac pervia vasorum per ostia facilius expelli videbatur. Haec interim cum rerum magistra, experientia, non satis et ubique correspondet theoria; ac licet aliquando nil, venas ligasse conduxerit: est tamen in fascis, recte, ne arterias majores simul conprimant, applicitis, non exigua sistendi profluvii cruoris asthenici *utilitas. In longum quidem tempus hoc fasciarum non extendi videtur beneficium; sed jam summi momenti est, sub his extremis angustiis,* artificialis *haec, et singulos ad* artus *extensae, species* lipothymiae, *et sanguinis a loco profluvii vel brevior adversio. Sub his scilicet, tum vasis, a sanguinis torrente extensis, contractionis spontaneae conceditur libertas; tum cruoris, ut illorum ad oras in thrombum cogatur, occasio porrigitur; ac felix nonnunquam in viscere infirmo mutatio succedit."* (*)

§. 82.

(*) Eertijds hadden de *bindsels*, ter beteugeling van den bloedvliet, offchoon het alles behalve met de leer van den omloop der vochten fcheen overeen te ftemmen, zeer veel gezag. Want het bloed zelf, in de aderen, omgeven door het bindfel, in zijnen loop terug-gehouden, fcheen aan nieuw bloed, uit de aangrenzende flagaderen komende, wederftand te bieden, — dit echter door het hart al fterker aangezet, in de ruimere vaten voortgeftuwd, en gemakkelijker door middel van de opene monden derzelve, uitgeftort te worden. Deze Theorie ftemt intusfchen met de ondervinding, de beste leer-

§. 82.

Tot de *middelen*, *welke men plaatſelijk op den* Uterus *vermag aan te wenden*, behooren: 1) inſpuitingen in de ſcheede en den *Uterus*, de zoogenaamde *baarmoederkliſteren*, welke voorzeker wel bij iedere bloedvloeijing aangewend worden, doch ook bij iedere bijkans aangewezen zijn. Zoodra men toeſtemt, dat zij van een uitgebreid nut zijn, uitgezonderd de weinige gevallen, waarin men vreest, dat zij der vorming van een' bloedklonter hinderlijk zijn, dan ſchijnt het noode- en nutteloos, nu nog iets over haar gebruik te zeggen. Let men echter op de onderſcheidene vloeiſtoffen, welke men tot dezelve heeft aangeprezen, daar het nu eens koud of warm water, dan eens azijn, nu eens brande-

wijn,

leermeesteresſe, niet genoegzaam en overal overeen; en geſteld dat het binden der aderen er ſoms niet toe zal gedaan hebben: zoo hebben trouwens de bindingen, wel aangelegd, mits zij niet tevens de groote ſlagaderen drukken, geen gering vermogen in het beteugelen van een' *asthenischen* bloedvliet. Van langen duur nogtans ſchijnt deze heilzame werking niet te zijn; maar van het hoogſte belang is, in dien uiterſten nood, deze ſoort van *kunstmatige flaauwte*, die tot alle ledematen zich uitſtrekt, en zelfs de kortere bloedafwending van de plaats, waaruit het voortvloeit. Hierdoor wordt namelijk, zoowel aan de vaten, verwijd door den ſtroom des bloeds, vrijheid gegeven om zich van zelve zamen te trekken; als ook aan het *plastische* gedeelte des bloeds gelegenheid verſchaft, zich tot een' bloedprop te zetten; zoodat niet zelden alsdan in het verzwakte werktuig eene gelukkige verandering plaats greep.

wijn, dan weder aromatieke of zamentrekkende aftrekfels, of zelfs oplosfingen van fterke metaalaardige zouten waren, welke men naar de volgorde daarvoor opgaf, zoo zal misfchien eene korte vermelding der gevallen, waarin ieder dezer in fterkte en warmtegraad verfchillende middelen te pas komt, niet geheel en al nutteloos zijn. Het is, wel is waar, eene algemeene en bevestigde ftelregel, dat warmte, en vooral vochtige warmte, elke bloeding vermeerdert, doordien de vermeerderde uitzetting van de uiteinden der vaten het meer in omvang toegenomene bloed niet wederftaan kan; doch in die gevallen, waar een krampachtige toeftand enkele deelen des *Uterus* tot zamentrekking noopt, terwijl het overige gedeelte langzaam daartoe overgaat, zoodat nu eens de geheele baarmoeder krampachtig in de hoogte getrokken, dan eens de baarmoedermond alleen gefloten wordt, dan wederom zamenfnoeringen in het midden der baarmoeder plaats grijpen, zijn laauwe injectiën in de fcheede en baarmoeder van nut, dewijl zij krachtig medewerken, om de onregelmatige zenuwwerking tot haren geregelden ftaat terug te brengen. Hier verdienen boven het enkele koude water, de aftrekfels van kamillen, van valeriaan, van bilfenkruid, der dolle kervel enz. voornamelijk aanprijzing. — Active bloedvloeijingen met het karakter van *Synocha* en *Erethismus* daarentegen vorderen veeleer de koude infpuitingen van water, of azijn met water verdund; bloedingen echter, met het karakter van *Erethismus* zich voordoende, kunnen ligt ten gelijken tijde met een' krampachtigen toeftand vergezeld zijn, en

als-

alsdan verdienen laauwe inſpuitingen de voorkeur. — Bloedingen met het karakter van verlamming vereiſchen koude inſpuitingen, deels enkel van water, deels van meer prikkelende en ſterkere vloeiſtoffen, zoo als van water met wijngeest, aromatieke afkookſels, vermengd met een weinig *Alcohol*, of ook van azijn. — Azijn, wijngeest en zamentrekkende middelen, bij voorbeeld afkookſels van den eikenbast, *Tormentilla*, *Bistorta*, oplosſingen van aluin en vitriool zijn daar aangewezen, waar de bloeding door verſcheuring der vaten (*Rhexis*) of verwonding (*Diaresis*) ontſtond, als ook bij die, wier oorzaak op doorknaging (*Diabrosis*) gegrond is. Bij diegenen, welke door doorzijpeling (*Anastomosis*) ontſtaan, zijn dezelfde middelen aangewezen, men voege ſlechts bij de hier opgegevene vloeiſtoffen nog iets ſlijmachtigs, opdat er zich een bloedprop vorme. Bij verlamming (*Paralysis*) gebruike men het ſterkſte dezer middelen, zelfs zuiveren brandewijn. Doch wij mogen de opmerking niet verzwijgen, dat men met de inſpuitingen zeer omzigtig moet te werk gaan; wijl niet zelden de oorzaak van later verſchijnende ongeſteldheden, als van de baarmoederontſteking (*Metritis*), *Rheumatismus* derzelve, langdurige vloeijingen, zelfs van ziekelijke voortbrengſels, daaruit voortſpruiten. In den lateren tijd des kraambeds namelijk, zij men niet te voorbarig met het doen van koude inſpuitingen, dewijl hier de gevallen, waarin zij te pas komen, ſlechts uitzonderingen op den algemeenen regel zijn (*). —

Reeds

(*) Onze beroemde landgenoot, de Hoogleeraar VRO-

Reeds in de vroegste tijden prees men de zoogenaamde *baarmoederproppen* bij baarmoederlijke bloedingen, van welken aard ook, en wendde men hen aan. In lateren tijd heeft men hen verworpen, doordien men de zuiver werktuigelijke beschouwingen varen liet, en betere, onschadelijker en bij hunne aanwending minder pijnlijke middelen kennen leerde. LE ROUX prees wederom op nieuws tot bloedstilling, de zamendrukking der bloedende vaten door middel der *tampon* aan, van welke SMELLIE en FR. HOFFMAN reeds vóór hem zich bediendden, en gebruikte daartoe die van lijnwaat, plukſel of spons, inzonderheid het allereerst bij de bloedvloeijing der zwangeren. Men kan haar met nut aanwenden, zoodra er mogelijkheid bestaat om haar tegen de bloedende plaats te brengen, van daar bij bloedingen uit eenen gescheurden baarmoedermond, bij kwetsingen des *Uterus* zelven, opengeborstene aderspatten en slagaderspattige uitzettingen; voorts bij eene binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder, afscheiding van het inwendige vlies derzelve en bij bloe-

VROLIK, waarschuwt ook niet zonder reden, om zeer omzigtig met dezelve te zijn; zijn Hooggel. toch vond zich in zijne veeljarige praktijk nooit genoodzaakt tot dezelve zijne toevlugt te nemen, en zag altijd, zelfs in de gevaarlijkste en dringendste omstandigheden, mits tijdig genoeg ingeroepen, de beste uitwerkselen van het *stortbad.* Voor zoo verre mijne ervaring strekt, heb ik van dezelve nog geen gebruik behoeven te maken, integendeel met de navolging van zijn Hooggel. raad altijd het doel, ook in hagchelijke omstandigheden, bereikt.

DE VERT.

bloedingen uit de verzwakking van den *Uterus* en deszelfs banden. Zonder eene juiste kennis van de oorzaak der bloedvloeijing, bij een' gesloten en of te weinig geopenden baarmoedermond dezelve aan te wenden, daartegen moeten wij waarschuwen, dewijl dien ten gevolge ligt eene inwendige bloedvloeijing (*Haemorrhagia interna*) kan veroorzaakt worden; men kan zich trouwens wel van haar bedienen, indien bij eene bloeding, die door *Anastomosis* of *Paralysis* ontstond, de geopende baarmoedermond de invoering der *tampon* binnen de holte zelve der baarmoeder toelaat. Men bevochtigt dan eene, met een bandje voorziene, cylindervormig gesnedene, spons met azijn, of een aftreksel van zamentrekkende kruiden, eene oplossing van aluin of vitriool, en bestrooit dezelve, bijaldien eene verwonding aanwezig, daaruit de bloeding voortkomt en zeer hevig is, met een bloedstelpend poeder. De minste ontsteking verbiedt hare aanwending. Het *inbrengen van stukken ijs binnen de baarmoeder* raden wij af, wijl na derzelver gebruik zoo ligt krampen, en later ontstekingen der baarmoeder daaruit kunnen voortvloeijen. — 3) Zekerder en overeenkomende met de *tampon*, werkt de *invoering der hand* binnen de holte der baarmoeder. Men kan daarbij een drieledig doel hebben: *a*) bloedklonters uit de holte van den *Uterus* en deszelfs mond te verwijderen; *b*) de inwendige vlakte der baarmoeder te prikkelen, en *c*) voornamelijk hevig bloedende vaten zamen te drukken. Vroeger reeds maakten wij gewag van klonters geronnen bloeds, welke zich tegen de verdere zamentrekking aankantten, en even zoo goed als

als *Mola's* en overblijffels der nageboorte de bloeding kunnen gaande houden, en dat men, ten einde den bloedvliet te ftuiten, volftrekt in de noodzakelijkheid verkeerde, om dezelve weg te nemen. Hiertoe is er geen zekerder en beter middel, dan de hand van den Verloskundige zelve, en alle daartoe opgegevene werktuigen zijn veeleer fchadelijk, dan nuttig. — Eene prikkeling der inwendige vlakte door eene ingebragte hand, inzonderheid als men daarmede eene zachte wrijving van buiten op vereenigt, wordt reeds federt lang voor een voornaam middel bij een' *asthenifchen* en *atonifchen* toeftand des *Uterus* gehouden. Doch in ieder geval, waar verhoogde prikkelbaarheid en eene ontftekingachtige aandoening aanwezig is, zal zij ten nadeele werken. Dikwerf gelukt het zeer hevige, plaatfelijke bloedingen uit een gekwetst vat, door eene zachte drukking der hand te matigen en te ftillen, en hiertoe is de hand bij voorkeur zeer gefchikt, wijl men de drukking naar vereischte verfterken of ook verminderen kan. — Den voorflag van PLOUCQUET tot zamendrukking der *Arteria aorta descendens*, om daardoor de baarmoederlijke bloedvloeijing te matigen, achten wij van weinige waarde, en wegens de noodwendig daaruit voorvloeijende ophooping naar de boven het middelrif gelegene organen, zelfs voor hoogst gevaarlijk. Heeft zij ooit eenig goeds bewerkt, dan mag men dit veeleer aan de prikkeling door de ingebragte hand toefchrijven. 4) Voorts heeft men reeds in de vroegfte tijden den raad gegeven, om de rook van balfamieke harfen binnen de holte der baarmoeder te geleiden, en in lateren

 tijd

tijd tot hetzelfde doel gasſoorten willen aanprijzen. Onze ondervinding van beide middelen ſtrekt zoo ver niet, wij gelooven echter, dat zij meer bij *chroniſche*, uit verſlapping en zwakte voortkomende *Metrorrhagiën* zullen te pas komen. — Reil gebood, als een zeer vermogend middel in het bijzonder tot beperking der uitzetting, de ſtellige pool des *Galvanismus* in bloedſtortingen bij eenen uitgezetten *Uterus* aan te wenden, en tot dat einde eene, in den vorm van een cirkelſegment gebogene ſtang van zink in den bodem der baarmoeder, en eene even zoo gebogene zilveren ſtang op den navel, en de beide vrije einden in aanraking, te brengen. Volgens de ondervinding, welke wij van het *Galvanismus* hebben, willen wij volſtrekt er niet aan twijfelen, dat het aan deszelfs verwachting zal beantwoorden, de aanwending des middels evenwel vereischt meerdere toebereidſels, dan gewoonlijk onder zulke omſtandigheden de betrekking gedoogt. Tot nu toe had ik nog geene gelegenheid hetzelve in het werk te ſtellen, of de uitkomſten met daarmede genomene proeven te beoordeelen. Wij moeten toch ook tevens herinneren, dat bij de buitengewoon ſterke werking des *Galvanismus* dezelfde maatregelen van voorzigtigheid noodzakelijk en onmisbaar zijn, welke bij de aanwending des *Galvanismus* door mond en aars op ſchijndooden moeten worden in acht genomen, opdat niet uit het middel zelf meerder nadeel geboren worde. — 5) Wigand prees bij *astheniſche*, *paralytiſche* bloedvloeijingen, ten einde de levenskracht in het algemeen, en voornamelijk de organen der geſlachtsverrigting op te wekken, *de*

wrij-

wrijving van den baarmoedermond en den kittelaar, aan. Het eerste behoort mede tot de prikkeling der baarmoeder door middel van de binnenvoering der hand; het laatste echter moeten wij volgens onze grondbeginsels verwerpen, doordien het de kieschheid beleedigt en maar al te ligt verkeerde uitleggingen veroorzaken, zelfs bij zeer prikkelbare voorwerpen den bloedvliet vermeerderen, en het ontstaan van krampen begunstigen kan; te meer daar het, onzes erachtens, door vele reeds opgegevene en nog te vermeldene middelen misbaar geworden is. — 6) *Lavementen* worden, wel is waar, niet regtstreeks op de baarmoeder aangewend, doch zij komen door middel van hare achterste vlakte toch in aanraking. Wij kunnen derhalve op geen betere plaats dezelve aanhalen. Men kan of koud water, versterkende of krampstillende middelen in den endeldarm spuiten. Koude klisteren zullen bij eene zeer aanmerkelijke zwakte (*Atonie*) aanprijzing verdienen, bij een' verlamden toestand meer de, door RAGGI opgegevene, klisteren van wijngeest, of van een aftreksel van aromatieke stoffen, die men meer of minder koud aanwendt; bij kramp daarentegen heeft men van warme lavementen, uit een kamillen- of valeriaanaftreksel vervaardigd, en bij welke men op den raad van COPWLAND *Opium* of een ander *Narcoticum* voegt, de spoedigste en zekerste hulp te verwachten. Ten overvloede herinneren wij nog, dat men slechts kleine hoeveelheden op eens laat inspuiten, en dat *Narcotica* niet dan met de grootste omzigtigheid mogen gebruikt worden.

§. 83.

Van *inwendige* bij de baarmoederlijke bloedvloeijingen aangeprezene *middelen* heeft men een groot aantal, wier uitwerkfelen niet alle aan de verwachting beantwoorden, offchoon zij toch in enkele, bijzondere gevallen van nut hebben kunnen zijn. Zoo heeft men te voren 1) *flijmige zelfstandigheden* dikwerf geprezen, en, misfchien al te werktuigelijk aan dezelve eene vermogende kracht toegefchreven. Men gaf een afkookfel van rijst; een *Decoctum* van de *Symphytum officinale* (*Radix Consolidae*); oplosfingen van gezuiverde lijm; volgens HANDELS (*Reichsanzeiger* 1800. N°. 136) en de aanprijzing van anderen, het poeder van het *Viscum quernum* (eikenzwam) en meende daardoor de bloedvloeijing te ftillen, doordien men van die middelen bij uitwendige bloedingen, vooral van het laatfte, meermalen een gunftig gevolg had waargenomen. Wij voor ons gelooven niet ten onregte, dat zij bij bloedvloeijingen na de verlosfing en in het kraambed te langzaam werken en alleen als *Vehiculum* (voermiddel) van andere middelen, op zijn hoogst als *adjuvantia* (medewerkende) te gebruiken zijn. Op hen te veel te vertrouwen, zou ligt nadeelige gevolgen voor de kranke kunnen hebben. — Zoo ook heeft men zich, met hetzelfde inzigt, van het 2) *kolenpoeder* bediend, vooral van het geheime middel (*Arcanum*) van FAYNARD (men zie *Med. Comment.* 1793. *Edinb.* 1794. — RICHTER *chirurgifche Biblioth.* XV. *S.* 338) van ODIER, welke er insgelijks goede uitwerkfelen van zag, het onderzocht en ontdek-

dekte, dat het enkel en alleen uit tot poeder gebragte kolen van beukenhout beſtaat. Deze middelen dienen insgelijks meer voor *chroniſche* bloedvloeijingen, daar van dezelve geen genoegzaam ſchielijke werking te verwachten of gebleken is. Veeleer diene men toe 3) het drakenbloed (*Sanguis draconis*), 4) de *Gum Kino* (*Gummi gambiense*), en 5) *Catechu* (*Terra japonica*), waartoe men ook 6) den *ratanhia*wortel rekenen kan. Doch ook op deze middelen is hetzelfde toepasſelijk, daar zij te langzaam werkende, meer in chroniſche *Haemorrhagiën* des *Uterus*, welke alleenlijk op *Atonie* des werktuigs of der vaten zich grondt, zonder dat er gelijktijdig een organisch gebrek plaats heeft, wegens derzelver zamentrekkend beginſel aanwendbaar zijn. Zonder hun gebruik regtſtreeks te willen tegengaan, houden wij dezelve voor onnoodig, uit hoofde men meerdere, ſpoediger het gewenschte gevolg bereikende middelen bezit, door welke deze volkomen vervangen kunnen worden en ontbeerlijk zijn. — 7) De *loodkalken en loodzouten* in vereeniging met het heulſap en tusſchen beide of gelijktijdig gegevene ontlastmiddelen prees HELVETIUS reeds aan. REIL hield dezelve bij *Typhus* met verhoogde prikkelbaarheid, doch ook alleen dan voor aanwendbaar, wanneer, zoo als hij zegt, zij over het geheel kunnen verdragen worden. Bij ware bloedſtorting, of ook ſlechts bij hevige bloedvloeijingen, zullen zij wel nimmer aan de verwachting voldoen, en zijn wegens derzelver ligt nadeelige werking op het ganſche *Organismus*, welke zich toch niet altijd laat berekenen, noch ook altijd door het bijgevoegde

Opium laat wegnemen en verhinderen, hier niet aan te wenden. — 8) Het ijzervitriool (*Sulphas Ferri*) is van wege zijne werkzaamheid meermalen geroemd geworden. Als een ſterk zamentrekkend middel, was het bij zuiver *astheniſche* bloedvloeijingen allezins doelmatig, en men kan van hetzelve misſchien veelmeer, dan van andere dergelijke middelen verwachten, daar men het tevens als een middel, dat de werkzaamheid en kracht des prikkelbaren ſtelſels verhoogt en verſterkt, hebbe aan te merken, en inzonderheid bij verſlapping van de wanden der vaten aanprijzing verdient. Veelligt ware het ook aan zijne verdierlijking met het bloed, waarvan het ijzer zulk een voornaam beſtanddeel uitmaakt, toe te ſchrijven en verklaarbaar, hoe daardoor het verlorene ten deele weder vergoed werd. Doch de ondervinding heeft in ſoortgelijke gevallen geleerd, dat het niet ſpoedig genoeg werkt, en alzoo meer bij langdurige en *astheniſche* bloedvloeijingen en dan zal te pas komen, als uit zwakte van het vaatgeſtel oorſpronkelijke bloedvloeijingen zoo ver beteugeld zijn, dat er ſlechts eene geringe bloedontlasting overbleef, en men deze opheffen of eene wederinſtorting verhoeden wil; de bijkans *specifieke* invloed van het ijzer op de baarmoeder is tevens niet wel te doorgronden. — 9) Het witte vitriool (*Sulphas Zinci*) komt als een metaalzout, wat zijne zamentrekkende eigenſchappen betreft, wel met het zwavelzure ijzer overeen, doch verdient vooral nog aanprijzing bij langdurige bloedvloeijingen, welke uit eene diep ingewortelde ontaarding van het weefſel der baarmoeder voortkomen. Tevens

ne-

neme men zijne brakingverwekkende kracht mede in aanmerking; uit dien hoofde kan men zich van hetzelve bedienen tot genezing van bloedingen *door walging;* voorts zal het almede bij *Haemorrhagiën*, die op eenen krampachtigen toeſtand gegrond zijn, wegens deszelfs gewigtigen invloed op het zenuwſtelſel aanwendbaar zijn. — 10) Bij bloedvloeijingen met het karakter eener *Synocha*, of ook bij die, welke het kenmerk van *Erethismus* draagt, die door afſcheiding, of ook met doorzijpeling na eene hevige hitte, ſterke beweging of na hevige gemoedsaandoeningen zich openbaren, doch tevens niet te hevig zijn, bij al diegenen, welke men wegens derzelver ſcheidend aanzien niet dadelijk durft te ſtillen, maar ſlechts in eenen geringen graad matigen wil, bij een' opgezetten pols, roodheid der huid, vermeerderde warmte, verdienen de *plantenzuren*, eensdeels als geneesmiddel, anderdeels tot vermenging met de dranken, aanprijzing, terwijl zij ook te pas komen bij alle bloedingen, welke gelijktijdig met een' ontſtekingachtigen toeſtand zich openbaren. — 11) Fr. HOFFMAN gebruikte dikwerf het *salpeter* en de *zwavelzure magnesia;* anderen wendden ook hier, even als bij *Haemoptosis* het zoutzure mineraal-loogzout aan. Men meende het nut van dit middel in zijnen invloed op de maag te vinden, door welken dan in zeker opzigt de bloedvliet door afleiding geſtild werd; volgens ons gevoelen echter, dient men ook tevens op zijne *vis temperans* te letten. Deszelfs gebruik zal ſlechts enkel bij *active*, *steniſche* bloedingen geoorloofd zijn, alsmede bij eene te hoog geſtegene werkdadigheid van

het vaatgeſtel en eene ongeſtoorde ſpijsvertering. Tegenaanwijzingen voor hetzelve zijn groote zwakte der maag en elke plaatshebbende, krampachtige ongeſteldheid. — 12) De *aluin* is ſedert de vroegſte tijden bij alle ſoorten van *Haemorrhagiën* om deszelfs krachtdadige werking aanbevolen en geprezen geworden; dat het als een zeer adstringerend, de monden der vaten te zamentrekkend middel uitwendig in eene oploſſing, of als bijvoegſel tot bloedſtelpende poeders van groot nut is, haalden wij boven reeds aan. Ook inwendig heeft men hem in poeder, of in eene oploſſing van drie, zes tot tien greinen aangeprezen, en hij is daar, waar men een ſterk *adstringens* gebruiken wil, wel boven anderen te verkiezen, inzonderheid daar, waar de overvloedige bloedafſcheiding beteugeld moet worden. Dat deszelfs werkzaamheid niet bloot in het door hem bevatte zwavelzuur ligt, maar, dat dit in zijne verbinding met de thonaarde, hoezeer niet zoo als in de onzijdige zouten, deszelfs ſoortgelijke eigenſchappen verliest, nogtans dan in zijne werking meer met het zwavelzure ijzer overeenkomt, is reeds lang uitgemaakt. Onder de mineraalzuren is, zoo als boven §. 65 aangeſtipt werd, door HERDER 13) het *Phosspherzuur* bij baarmoederlijke bloedvloeijingen aangeprezen, ſedert dien tijd dikwerf aangewend en proefhoudend bevonden geworden. Bij alle *passive* bloedvloeijingen heeft men van hetzelve ſchielijke hulp te verwachten, doordien het buiten de algemeene werking der mineraalzuren, onmiddellijk deszelfs invloed op het levensbeginſel aan den dag leggende, niet ſlechts als

prik-

prikkel, op den ziekelijk veranderden ſtaat der opwekbaarheid werkt, maar ook aan het *Organismus* eene tot zijne voortduring wezenlijke ſtof verſchaft en de verlorene vergoedt. Daarenboven verdient het aanprijzing, omdat het de ſpijsvertering minder aandoet, dan andere zuren, en wel van deze het zachtſte is. Bij te overvloedige *active* bloedvloeijingen kan men het mede gebruiken, en na de beteugeling des bloedvliets in geringere, en zelfs mindere giften, tot voorkoming eener wederinſtorting toedienen. Men geve hetzelve in geene te groote giften; van het *Acidum Phosphoricum dilutum* bij eenen zeer gezonken pols en aanmerkelijke *Asthenie* vijftien, twintig tot dertig droppels, met eenigerhande aromatiek water, een tinktuur of eene vlugge olie verbonden. — 14) Behalve het *Phospherzuur*, wordt er geen ander van de mineraalzuren bij baarmoederlijke bloedingen, dan het zwavelzuur, enkel of in deszelfs menigvuldige zamenvoegingen toegediend. Ook dit matigt den *Orgasmus*, vermindert de ſnelheid des pols en beteugelt voornamelijk de aderlijke ophooping. Men bedient zich of van het met water verdunde zwavelzuur, of vermengd met eenigerhande ſlijmigen drank, of ook van deszelfs verſchillende zamenvoegingen. De laatſte beſtaan uit de verbinding met *Alcohol*, of met aromatieke ſtoffen en brandewijn. Men kan deze trouwens niet als enkele vermengingen aanmerken, maar neme tevens in acht, dat daarbij eene onvolkomene *Aether*vorming plaats grijpt. Het zure *Elixir* van HALLER, hetgeen uit gelijke deelen zwavelzuur en *Alcohol* beſtaat, komt

 meer

meer overeen met de werking van het zuur, dan de *Mixtura sulphurico — acida Ph. B.* (*Aqua Rabelii*), bij welke een deel van gene, en drie deelen *Alcohol* gemengd zijn. Men gebruike deze even als ook het *Elix. vitrioli Mynsichti* (hetwelk de *Tinctura acida aromatica* vervangt) meer in die gevallen, waar men de werkdadigheid der *irritabiliteit* krachtdadig dient op te wekken, en deze middelen doen ons als van zelve overgaan tot de 15) *ſpecerijen* en derzelver bereidingen, 17) de *bijzondere ſoorten* van *Aether* en *geestrijke vochten* en 18) tot de *vlugge oliën.* De aanwending van al deze middelen is ſlechts bij een' zeer hoogen graad van *Atonie* en *Asthenie* geoorloofd; bij de minſte ontſteking op de eene of andere plaats zullen zij nogtans ongetwijfeld ſchaden. Zij zijn alle meer middellijk (indirect) bloedſtillend, en kunnen zelfs, bijaldien men ze te lang voortzet, op nieuws bloedvloeijing verwekken. Ditzelfde geldt omtrent het zoo zeer geroemde, zoo dikwerf aangewende kaneeltinktuur, tegen welks onvoorzigtig en te lang gerekt gebruik wij moeten waarſchuwen. — Tot opwekking der gezonkene en bijna uitgebluschte levenskracht, welke het aan genoegzame opwekking faalt, werkt tevens zeer krachtdadig 19) de *Ammonia*, zij is echter niet zoo zeer een verſterkend, als een zenuwopwekkend middel, inzonderheid bij flaauwten, als ook bij ſtuipen ſnel en zeker hulp verſchaffend. Veroorzaakte een meer krampachtige toeſtand, voornamelijk bij een te voren *hysterisch* voorwerp, de bloedvloeijing, dan mag men zich veel van 20) het bevergeil (*Castoreum*) beloven, hetwelk

men

men in poeder van vier tot twaalf greinen, van het tinktuur veertig tot tachtig droppels geeft. Later gedane waarnemingen prijzen het bij *Mola's*, of teruggeblevene gedeelten der nageboorte binnen de baarmoeder en dergelijken aan, en de wezenlijk goede werkingen, welke men van dit middel zag, moedigen ons aan, hetzelve menigvuldiger aan te wenden, dan thans geschiedt. Voor het overige kan men bij elke krampachtige gesteldheid, van welke soort ook, 21) het *Opium* wel voor het voornaamste middel houden. Overal waar eene krampachtige *complicatie* aanwezig is, verschaft het heulsap de snelste en zekerste hulp. Tevens kan men hetzelve met alle opgenoemde middelen verbinden, inzonderheid met de zuren, welke zeer ligt bij gevoelige gestellen hoest verwekken. Duidelijke verschijnselen van ontsteking echter verbieden deszelfs gebruik; uitgezonderd dit geval, zal men het zeker bij alle andere met nut toedienen. Men late het trouwens niet te lang gebruiken, daar het zeer ligt door sterke ophoopingen naar de hersenen achtervolgd wordt, die tijdens het kraambed oneindig gevaarlijker zijn, dan op alle andere tijden. Ging eene verkouding de bloedvloeijing vooraf, dan is de toediening van het *Pulvis Doveri* zeer doelmatig; ook hebben wij om de, bij bloedvloeijingen zoo dikwijls voorkomende, koude huiveringen te matigen, geen beter en zekerder middel, dan het *Opium*. — 22) De *Digitalis purpurea* heeft men insgelijks bij *Metrorrhagiën* aangeprezen. Zij zal bij minder hevige, van een' krampachtigen aard, bij verhoogde opgewektheid van het vaatgestel tevens, niet nutteloos

loos zijn, en is ook misschien door haren invloed op de maag en derzelver zenuwen in enkele gevallen dienstig, hoewel ook ontbeerlijk. — 23) Eindelijk heeft men dan ook dikwerf met de zoogenaamde *genezing door walging*, het gebruik van kleine giften eenes braakmiddels, weggeloopen, zelfs braakmiddelen tot hunne volledige werking toegediend, voorgeslagen. De laatsten zijn reeds bij eenen zeer geringen bloedvliet niet geoorloofd; de eersten echter, welke wij ook bij eene zwakke, langdurige bloeding met gewenscht gevolg aanwendden, werken voorzeker te langzaam, om bij zware bloedstortingen in het werk gesteld te worden.

§. 84.

De, als een verzwakkend en afleidend middel, aangeprezene *aderlating op den arm* kan in vele gevallen, en inzonderheid dan zeer nuttig zijn, ingeval een ontstekingachtige toestand des *Uterus* of buitengewone hevige ophoopingen naar de baarmoeder de bloedvloeijing vooraf gingen, dezelve veroorzaakten of vergezelden. Een naauwkeurig voorschrift, wanneer en in welk eene hoeveelheid dit middel nuttig is, laat zich niet opgeven, en REIL zegt zelfs: (*Kur und Erkenntniss der Fieber.* B. III. §. 117): „— — waar zoo veel bloed verloren gaat, daar behoeft men er geen geweten van te maken, een kopje bloeds aan den arm af te tappen, *ten einde uit de gevolgen te oordeelen, zoodra de Theorie ons verlaat.*"

§. 85.

§. 85.

Om den, ten gevolge van bloedverlies, zonder eenige andere oorzaak, bloot door uitputting dreigenden dood, af te keeren, deed J. P. FRANK de vraag: of het niet raadzaam zoude zijn de overgieting (*Transfusion*) in zwang te brengen; en beantwoordde deze vraag bevestigend, daar hij zegt: dat proeven, met dieren genomen, dit hulpmiddel schenen aan te bevelen en aan te raden. Dat het bloed zelfs in bijzondere dieren niet zoo zeer verschilt. Wij gelooven wel, dat men er nut van zou kunnen verwachten; doch zijn van gevoelen, dat, vermits deze kunstbewerking niet slechts een' ervaren Heelmeester vordert, maar men ook meerdere toebereidselen noodig heeft, in de meeste gevallen de hulp te laat zal komen, zoo niet het gevaar reeds door andere middelen verhoed werd.

LITTERATUUR.

REICHARD, *de haemorrhagia uteri partum insequente. Arg.* 1775.

KALTSCHMIDT, *de haemorrhagia post partum nimia. Jenae* 1759.

SPENCE, *Diss. de sanguinis ex utero gravidarum et puerperarum profluviis. Edinb.* 1767.

LE ROUX, *Observations sur les pertes de sang des femmes en couches et sur les moyens de les guérir. Paris* 1776. 8°. *Waarnemingen over de bloedvloeijingen der kraamvrouwen, en over de middelen om dezelve te beteugelen,* van LE ROUX, door A. D. FRANZ overgezet, in het Hoogduitsch. *Koningsb.* 1784. 8°.

G. F.

G. F. BEZOLD, *de haemorrhagia uteri partum insequente. Argentor.* 1780. — In SCHLEGEL, *Sylloge ad art. obstetr. Vol.* II. N°. 42.

JOH. PET. FRANK, *Discursus de haemorrhagia uteri ex spasmo secundinas incarcerante* — in *Opusc. med.* N°. 13.

PH. G. SCHROEDER, *de haemorrhagia uteri. Gotting.* 1771. 4°.

LEAKE, *über verschiedne Krankheiten der Kindbetterinnen. p.* 157.

H. L. HENKE, *Diss. de haemorrhagiis uteri nocivis. Erford* 1791. 4°.

J. H. F. BILLING, (*Praes.* C. C. SIEBOLD) *Metrorrhagia seu uteri haemorrhagia. Wirceburgi* 1799. 4°.

A. V. A. LE ROY, *Lecons sur les pertes de sang pendant la grossesse, lors et à la suite de l'accouchement, sur les fausses couches, et sur toutes les hémorrhagies. Paris* 1801. 8°. — A. LE ROY'S *Voorlezingen over de baarmoederlijke bloedvloeijingen tijdens de zwangerschap, bij en na de verlossing,* enz. Naar het Fransch, met aanm. van J. CLAUDIUS RENARD. *Leipzig* 1802. 8°.

KARL JOSEPH. MEYER, *Systematisches Handbuch zur Erkenntniss und Heilung der Blutflüsse. Wien* 1805. 8°.

G. A. SPANGENBERG, *über die Blutflüsse in medicinischer Hinsicht. Braunschweig* 1805. 8°.

A. D. DE SAINT-AMAND, *Diss. sur les pertes de sang, qui affectent les femmes pendant la grossesse, lors et à la suite de l'accouchement. Paris an* XI. 8°.

J. B. DEMANGEON, *de fallaci atque nocuo obturamenti in haemorrhagiis uteri cohibendis usu etc. Paris an* XI. 4°.

VALENTIN, *sur les pertes, qui précedent, accompagnent, ou suivent les accouchemens. Paris* 1808.

L. MENDE, *über eine Ursache des Gebärmutterblutflüsses nach Entbindungen* — *in* HUFELAND'S *Journal* XXVI. *B.* 1. *St.* N°. 4.

THOMANN, *über Gebärmutterblutflüsse* — in RÖSCHLAUBS *Magazin.* 5^{1}. *B. S.* 257.

FR. CHR. BRUCH, *Beobachtung über die vortheilhafte Anwendung der kalten Aufschläge bey entstehenden Gebärmutterblutflüssen* — in *Archiv für die prakt. Arzneiw.* 1 *St.* N°. 4.

HENRICHSEN, *etwas über warme Umschläge bey Blutflüssen aus der Gebärmutter nach der Entbindung* — in E. VON SIEBOLD's *Lucina.* 1 *B.* 2 *St.* N°. 5.

BUSCH, *de haemorrhagiis uteri* — in OSIANDER's *Denkwürdigkeiten.* 2. *St.*

CH. BEDEL, *Considerations sur les hémorrhagies uterines. Strasbourg* 1815. 4°.

TH. GUERARD, *Diss. de metrorrhagia haemorrhoidali. Erlang.* 1817. 8°.

E. L. A. HENNE, *Diss. de Hysterorhagia gravidarum, parturientium et puerperarum. Pars* I *et* II. *Regiomonti* 1823. 4°.

Die Handbücher von BURNS, JOERG, CARUS, J. P. FRANK, VOGEL, REIL, HAASE *u. a. m.*

De verloskundige Handboeken van BAUDELOCQUE. SALOMON, bij J. VAN DER HEY. WIGAND, *Geboorte van den Mensch.* Naar het Hoogduitsch. Door C. VAN ELDIK, M. D. te Nymegen, bij BERNTROP. *Amsterdam.*

PUZOS, *Verhandelingen over de bloedstorting.*

VAN DER HAAR, *over het afhalen der nageboorte.*

VIJFDE HOOFDSTUK.

Over de onregelmatige afvloeijing der kraamzuiveringen.

§. 86.

De uitvloeijing eener bloedige, waterachtig-bloedige, wijachtige en eindelijk flijmige, etter- en melkachtige vochtigheid uit de teeldeelen na de verlosfing behoort tot de regelmatige en vereischte physiologifche verfchijnfelen in het kraambed, ontftaande uit de verwonding van de inwendige vlakte der baarmoeder door de affcheiding der *Placenta*, uit de, tijdens het geheele beloop des kraambeds voortdurend plaatsgrijpende zamentrekking des *Uterus* en zijne pogingen om alle teruggeblevene gedeelten van het ei, inzonderheid de *Tunica decidua Hunteri* (volgens JÖRG: *Placenta uterina*) af te fcheiden en af te voeren. Men kan nogtans niet ontkennen, dat de fcheede in vele gevallen tot deze afvoering als affcheidend orgaan, medewerkt. Men beftempelt deze uitvloeijing met de namen van *Lochien* (kraamvloed, kraamzuivering, kraamvrouwenzuivering, *Lochia*, *Vuidanges*).

§. 87.

Zoo min als bij de maandftonden laat zich bij de kraamzuiveringen bepalen, hoe veel bloed er zich ont-

ontlasten, en hoe lang de uitvloeijing aanhouden moet; de opgaven toch der Artſen loopen reeds ſedert HIPPOCRATES, welke eene van zestien tot twintig onſen voor natuurlijk hield, aanmerkelijk uiteen, doordien geſteldheid, vroegere leefwijs, beleedigingen van den *Uterus* tijdens en na de geboorte, zogafſcheiding en meer andere toevallige omſtandigheden daarin eene groote onevenredigheid en verſcheidenheid maken. Wijders kan men geene vaste bepaling omtrent haren duur maken, daar volgens mijne en de opmerking van meerdere Artſen, de bloederige uitvloeijing bij ſommige kraamvrouwen ſlechts een', twee of drie dagen zich vertoonde, terwijl zij bij andere acht, tien, twaalf en meerdere dagen en weken voortduurde, zonder dat men, uit hoofde van de volkomenſte gezondheid, het regt had, de vroegere op- of de langere aanhouding als een ziekelijk verſchijnſel aan te merken. STORCH (*) verhaalt zelfs een geval, waarin bij de geboorte en in het kraambed geheel geen bloed ontlast werd, de kraamvrouw nogtans volkomen gezond was en bleef.

§. 88.

STAHL was van gevoelen, dat men tot maatſtaf der afvloeijende hoeveelheid, dien der maandelijkſche zuivering moest nemen, om naar de geſteldheid van deze den kraamvloed te beoordeelen. Het gegronde dezer ſtelling heeft de ondervinding bewezen, en

(*) D. J. STORCHS, *as Pelargi vj. Band. Von Weiber Krankheiten. (Krankheiten der Wöchnerinnen). Gotha* 1751. *Casus* XL. §. 162.

en al hetgene, wat wij §. 282 en §. 314 over de *Menstruatie* zeiden, is dus op den kraamvloed toepasfelijk. Niet zoo gemakkelijk laat het zich bevatten, of de *Lochia* betrekkelijk derzelver hoeveelheid onregelmatig zijn, doordien hiertoe eene hoogst naauwkeurige beoordeeling van de gefteldheid, gewone leefwijs, den leefregel, den ouderdom en van alle uitwendige betrekkingen, enz. gevorderd wordt, en niets gemakkelijker is dan mistasting, welke tot eene verkeerde behandeling kan aanleiding geven.

§. 89.

In de meeste gevallen ontlast er zich in de eerfte twee tot vier dagen een vloeibaar, of met kleine ftukjes vermengd bloed (*Lochia rubra*, *primaria*), hetwelk dan in eene meer aan bloedwater gelijkende, ichoreufe vloeiftof, en na verloop van omftreeks drie dagen, in eene witte, wit geelachtige, dikwijls in een, met melk of etter overeenkomend, vocht verandert, en langzamerhand in hoeveelheid verminderende, na veertien dagen, drie of vier weken geheel ophoudt. Bij vrouwen, welke niet zogen, is niet alleen de uitvloeijing in het algemeen, maar ook inzonderheid de bloedige en met bloed geverwde van een' langeren duur, ontbrekende bij haar de, door de aanlegging des kinds aan de borst, veroorzaakte prikkel, door welken de aandrang van vochten op den *Uterus* na de verlosfing werd afgeleid. Bij zeer jonge, of reeds bejaarde kraamvrouwen treft men mede eene mindere kraamzuivering aan; meestal fterker bij eerstbarende, dan bij meer gebaard hebben-

bende, hoezeer niet zelden hare meerdere hoeveelheid met elke bevalling toeneemt, terwijl de irrabiliteit des *Uterus* vermindert. Hoe ſterker en bloedrijker het geſtel is, des te rijkelijker is meestentijds de bloedontlasting in het kraambed, doch zelden houdt de uitvloeijing zeer lang aan. Zwakke voorwerpen verliezen gewoonlijk minder bloed, de afvloeijing eener ſlijmige ſtof echter duurt langer. Vrouwen, welke te voren aan krachtige, zeer voedzame ſpijzen en dranken gewoon waren, ook tijdens de zwangerſchap dergelijke dingen rijkelijk genoten, zullen eenen zuiverder en langer aanhoudenden kraamvloed hebben, dan zulke, die onder bekrompene omſtandigheden zich ſlechts met mindere ſpijzen voedden, of van wege ſterke misſelijkheid in de ganſche zwangerſchap ſlechts weinig konden gebruiken; denzelfden invloed heeft de leefregel tijdens het kraambed zelf; de *Lochiën* zullen ſterker vloeijen, indien de kraamvrouw krachtige ſoepen, vleeschſpijzen, wijn of ſterk bier nuttigt, dan bij anderen, welke ſlechts eene dunne haverdegort-pap en dergelijken bekomen kunnen. De temperatuur der kamer is mede van eenigen invloed; eene te ſterke warmte heeft meestal eene ſterkere kraamzuivering ten gevolge; en vrouwen, die te vroeg het bed verlaten, te veel gaan en zich bewegen, plegen de kraamzuivering ſterker en langer te hebben. Ging er veel bloed bij de verlosſing verloren, dan vlieten de roode *Lochiën* gemeenlijk ſlechts korten tijd, ſomtijds niet boven de vier en twintig en zes en dertig uren. Dat vrouwen, die zeer ſterk de maandſtonden hadden, in het kraambed meestal veel bloed

 ver-

verliezen, en omgekeerd, is reeds in de vorige §. vermeld. STHAL ſtrekt zijnen ſtelregel: *Lochia mensium praegressorum indolem imitantur* (de kraamzuiveringen regelen zich naar de geſteldheid der voorafgegane maandſtonden), nog verder uit, doordien hij er bijvoegde: *Lochia succedentia indolem praegressorum induunt* (de opvolgende kraamzuiveringen nemen het karakter der voorafgegane maandſtonden aan).

§. 90.

Vermits er nu, zoo als gebleken is, niets zekers of algemeen geldends voor het regelmatige zich laat vastſtellen, ziet men reeds hieruit, dat het hoogst moeijelijk zijn moet, om eene juiste onderſcheiding te maken tusſchen de grenzen van gezondheid en ziekte; en men zal toch zelden in het kraambed eene algemeene ziekte of eene ongeſteldheid des *Uterus* en deszelfs aanhoorige deelen, zonder oorſpronkelijke of wederkeerige ſtoornis der kraamzuivering, aantreffen. In welke gevallen het dan dikwijls hoogst moeijelijk te onderſcheiden is, of die ongeſteldheid, dan of de ziekelijk veranderde kraamvloed, de oorſpronkelijke ziekte, en wie van beide de oorzaak of het uitwerkſel van elkander zij; want de ſtoornisſen in de regelmatigheid der kraamzuivering zijn even zoo dikwijls eigen- als medelijdend (*idiopatisch*, *sympatisch*). Men heeft des dikwerf misgetast, daar men in enkele gevallen of te zeer de algemeene ziekte, of integendeel ſlechts den kraamvloed bij uitſluiting gadeſloeg, en niet genoeg zich bemoeide met opſporing van de oorſpron-

ſpronkelijke verhouding, wat er te voren plaats greep en den eerſten oorſprong der ziekte.

§. 91.

De afwijkingen der kraamzuivering zijn naar hare uiterlijke verſchijnſelen de volgende: 1) zij is te ſterk of houdt te lang aan; 2) te zwak of geheel onderdrukt; 3) in vorm en menging veranderd; 4) met pijnen bij de afſcheiding vergezeld. — Wij hebben hier echter alleen het plan, deze afwijkingen van den natuurlijken gang, als op zich zelve ſtaande ziektetoevallen te beſchouwen, zonder de met haar gelijktijdig voorvallende, haar veroorzakende, of haar achtervolgende ziekten verder af te handelen, zullende deze ieder op zich zelve op andere plaatſen dezes werks nader beſchreven worden.

Te ſterke en te lang aanhoudende kraamzuivering.

§. 92.

Wij mogen de kraamzuivering, betrekkelijk hare hoeveelheid en haren duur, voor onregelmatig houden, zoodra een ſterker en langer dan gewoonlijk aanhoudende kraamvloed (men zie §. 89) met zekere ziekelijke verſchijnſelen vergezeld gaat, tenzij de §. 89 vermelde omſtandigheden eene meer overvloedige en langer durende afſcheiding behoeven. Uit het boven gezegde vloeit van zelf voort, dat bij vele vrouwen de kraamvloed nog binnen de natuurlijke grenzen kan zijn, terwijl bij andere de ontlasting eener gelijke hoeveelheid reeds een ziekelijk verſchijnſel

is; voor den Arts zal, zoo lang er zich geene ſtoornisſen in de algemeene gezondheid openbaren, eene meer lijdelijke handelwijze de beste regelmaat zijn.

Diagnosis.

§. 93.

De plaatſelijke verſchijnſelen zijn de volgende: er ontlast zich of zuiver bloed, zoodat dit geval ſchier overeenkomt met bloedvloeijing, of eene, aan vleeschwater gelijkende, vloeiſtof, — of de afſcheiding beſtaat meer uit een wit, ſomwijlen met bloedſtrepen vermengd of gekleurd ſlijm, hetwelk in geheele ſtukken uit de ſcheede vloeit; deze verſchijnſelen openbaren zich nu weder of in een tijdſtip, in hetwelk eene eenigzins ſterkere afſcheiding natuurlijk is, — of zij houden te lang aan, de bloedontlasting meerdere dagen of weken, de ſlijmvloed zelfs maanden, — of er vertoont zich, nadat de zoogenaamde *witte* kraamzuiveringen een' tijd lang gevloeid hadden, weder bloed, zonder dat men in het laatſte geval grond heeft, om te vermoeden, dat dit de terugkeerende maandſtonden zijn.

§. 94.

Bovendien plegen de volgende verſchijnſelen den te ſterken kraamvloed mede te vergezellen: gewoonlijk gaan ſnijdende pijnen, even als in de eerſte week, in den onderbuik, het kruis en de lendenen vooraf, en duren benevens de vermeerderde afſcheiding voort; de *Uterus* is meer uitgezet, doch ook weeker op het gevoel dan gewoonlijk; de ſcheede

ſlap,

ſlap, het ſcheedegedeelte weinig tot deszelfs natuurlijken ſtaat teruggekeerd, de baarmoedermond nog wijd geopend, zoodat de onderzoekende vinger zelfs nog in de holte der baarmoeder kan komen. De zieke klaagt over algemeene zwakte, inzonderheid van het gezigt, het hoofd en der ledematen; menigvuldige duizeling; ſoms doen zich ligte flaauwten op; de aangezigtskleur is bleek; de glans der oogen, die door blaauwroode ringen omgeven zijn en diep in de oogholte liggen, vermindert; de zogafſcheiding is veelal minder. Menigmaal zelfs doet zich eene tusſchenpoozende en *astheniſche* koorts met verheffingen tegen den avond op; de eetlust vermindert; ſomtijds afkeer van ſpijzen, beſlagene tong, in enkele gevallen overgeving eener waterige vloeiſtof. Bij perſonen, welke te voren daartoe eenigen aanleg hadden, zwellen de voeten ligt zuchtig op, als mede openbaren zich wel eens waterzuchtige aandoeningen. De geheele ongeſteldheid draagt het karakter van *Asthenie*, inzonderheid van groote zwakte der ſpieren en der prikkelbaarheid in het geheel.

Oorzaken.

§. 95.

De naaste oorzaak van eene te overvloedige kraamzuivering ontſtaat uit prikkelbare zwakte van het baarmoederlijke ſtelſel, waardoor onder andere medewerkende omſtandigheden des te eerder eene te ſterke afſcheiding en afvloeijing plaats grijpt, naarmate de ontlasting op zich zelve op dit tijdſtip tot de regelmatige verſchijnſelen behoort. Algemeene

zwakte voorbeſchikt hoofdzakelijk, inzonderheid echter die der baarmoeder, tot te overvloedige kraamzuiveringen; uit dien hoofde treffen wij haar bij kraamvrouwen van een allerzwakst geſtel aan, die vroeger door ziekten, vooral van een' kwaadſappigen aard, zeer ondermijnd werden, welke tijdens hare zwangerſchap ſukkelden; bij zulke, die ſchielijk op elkander meerdere kinderen baarden; na eene zwangerſchap van tweelingen en na *Abortus*. Voorts worden zij veroorzaakt door eene te bovenmatig genotene warmte, verſlappende, doch ook integendeel door zeer verhittende dranken (zoo is bij voorbeeld een te overmatig gebruik van kamillenthee niet zelden de oorzaak), welke het bloed in eene onſtuimige beweging brengen, en zoo doende ophoopingen naar de reeds minder krachtige, en door de verlosſing en voorafgegane zwangerſchap tot deze reeds voorbeſchikte teeldeelen aanleiding geven. Zoo ook brengen gemoedsaandoeningen van allerlei ſoort eene te overtollige kraamzuivering te weeg. Desgelijks vinden wij ten gevolge van vermeerderden aandrang van bloed te ſterke *Lochiën* na ſterke ligchaamsbeweging, indien vrouwen te vroeg het bed verlaten, of te veel overeind ſtaan en wandelen. Zoo ook zien wij haar menigvuldig na eene te warme verpleging, na het gebruik van warme fleſſchen en dergelijken; alsmede na eene te ſterke perſing bij de ontlasting, voornamelijk bij vrouwen, die te voren door aanbeijen gekweld werden, welke bovendien reeds voorbeſchiktheid hebben tot eene overvloediger en langduriger bloedontlasting in het kraambed. Bij iedere verkeerde ligging der baarmoeder

ont-

ontmoeten wij eene bovenmatige kraamzuivering, inzonderheid echter van de bloedige ten gevolge van dien, tenzij er veelligt door de verplaatfing des *Uterus* ontfteking van denzelven veroorzaakt werd, hoezeer nogtans ook bij ontfteking dezes orgaans niet flechts eene overvloediger bloedaffcheiding, maar zelfs eene bloedvloeijing volgen kan, zijn bij de *Metritis* in het kraambed de *Lochiën* toch gewoonlijk eerder onderdrukt. Het laatfte is dan altoos het geval, zoodra het weeffel en de inwendige vlakte der baarmoeder ontftoken is; bloedontlasting kan zich echter dan, en dikwerf vermeerderd, openbaren, als het, den *Uterus* uitwendig bekleedende, vlies, dat een verlengfel van het buikvlies is, in eenen ontftekingachtigen toeftand verkeert. — Bleef er nog eenigerhand vreemd ligchaam binnen de baarmoeder terug, hetzelfde of dit eene *Mola*, *Polyp*, of een gedeelte der *Placenta* zij, dan zien wij toch altijd eene heviger en langer durende kraamzuivering volgen. Den laatften van beide toeftanden ontdekt men door een naauwkeurig vroedkundig onderzoek; doch bij teruggeblevene gedeelten, zal ook de afvloeijende ftof meestal in menging veranderd en de ontlasting met pijnen vergezeld zijn.

§. 96.

De *Gevolgen* van eenen te hevigen, te lang voortdurenden kraamvloed zijn naarmate van de hem vergezellende omftandigheden en van het bijzondere des geftels, zeer verfchillend. Over het algemeen beftaan zij in eenen te verzwakten toeftand van het geheele ligchaam zoowel, als ook voornamelijk van het gan-

ſche baarmoederſtelſel. De koorts, welke zoo menigwerf deze ſtoornis des kraambeds vergezelt, heeft meestentijds een kwaadaardig karakter, en ontaardt ook ſoms, bijaldien de hulp niet doelmatig, of te laat komt in eene ſlepende zenuwkoorts (*Febris nervosa lenta*). Niet minder nogtans geeft ook eene te overtollige kraamzuivering (inzonderheid de bloedige) gelegenheid tot waterzucht, niet ſlechts tot zuchtgezwel der voeten en der ſchaamlippen, of huidwaterzucht (*Anasarca*), maar ook zeer ligt tot buik- (*Ascites*) en borstwaterzucht, op welke bijzonderheid men bij *leucophlegmatiſche* geſtellen, harer belangrijkheidswege, alle reden heeft, immer zeer oplettend te zijn. Bij voorbeſchiktheid tot tering kan het insgelijks gebeuren, dat zich eene wezenlijke longtering — eene etter- of ſlijmachtige — na uitputting door zoodanig verlies van vochten opdeed; de longen zijn mede over het algemeen, bij alle gebreken van dien aard, in het kraambed zeer aan gevaar onderworpen, en bij eene geringe voorbeſchiktheid is er dikwerf ſlechts de minſte aanleiding noodig, om de ziekte tot eene verſchrikkelijke hoogte te brengen. — Haller zag in een geval na eene te overtollige kraamzuivering, zwakte van het geheugen en eene ſoort van onnoozelheid (*Amentia*); eene veranderde ſtemming van het zenuwgeſtel; en om deze reden is hoofdpijn, *Hysterie* en maagkramp geen ongewoon verſchijnſel. Als plaatſelijke gevolgen vindt men een' langdurigen, dikwijls ongeneeslijken witten vloed; eene nablijvende zwakte van den *Uterus*, uit beide ontſpruit onvruchtbaarheid, menigvuldige miskraam bij volgende

zwan-

zwangerſchappen, en *desorganiſatie* van het ei tot eene *Mola*, derhalve *Mola*zwangerſchap. Zoo zag men ook naderhand werktuigelijke gebreken der baarmoeder daaruit ontſtaan, als: ontaarding van het inwendige vlies der baarmoeder, polypen, aderſpattige opzwellingen en aderſpatten der baarmoeder. Dat knoestgezwel en kanker enkel hieruit zou kunnen voortvloeijen, is te betwijfelen, offchoon men niet ontkennen kan, dat bij de daartoe reeds aanwezige voorbeſchiktheid, de aanleg tot deze gebreken meerder en ſterker kan worden. Wij hebben aan verkeerde plaatſingen des *Uterus* bij de oorzaken reeds gedacht en hier nog ſlechts te herinneren, dat uitzakkingen, zelfs ſcheeve liggingen des *Uterus*, gedeeltelijke binnen-buitenwaartskeering, en inzonderheid de losſcheuring en de afzakking van het inwendige vlies der baarmoeder een gevolg van de algemeene verſlapping en *Atonie* kunnen zijn. Uitzakkingen der ſcheede komen zelfs niet zelden na overvloedige, inzonderheid echter na te lang aanhoudende, *Lochiën* voor.

Voorzegging.

§. 97.

Bij de voorzegging geeft men voornamelijk acht op de geſteldheid, de algemeene gezondheid, den toeſtand des *Uterus* en het teelſtelſel in het algemeen, op den duur der uitvloeijing en derzelver geaardheid. Hoe ſterker, bloedrijker de lijdende was of nog is, des te minder vrees behoeft men te koesteren; met zwakkelijke, *leucophlegmatiſche* kraam-

vrou-

vrouwen zij men voorzigtig zich niet te veel te beloven; bij zeer gevoelige voorwerpen zijn de latere gevolgen niet met zekerheid te berekenen, en moet men de zielsgesteldheid aandachtig gadeslaan, doordien in deze maar al te dikwijls de grond der ziekte en der vruchtelooze aanwending aller geneesmiddelen ligt. Zoo lang er nog geene koorts aanwezig, deze niet te aanmerkelijk, geene bijzondere aanleg tot andere gebreken, als waterzucht en tering, of eene reeds wezenlijke ziekte voorhanden is, laat de te overtollige kraamvloed, vooral als hij nog bloedig is, altijd eene gunstige voorzegging toe. Het is beter, dat de *Uterus* goed zamengetrokken en stevig, dan dat hij bij eene buitengewone uitzetting flap en sponsachtig op het gevoel is; de toestand is gunstig, indien er geen spoor van eenige ontaarding voorhanden is; zoodra zich aan de baarmoeder geene of slechts onbeduidende beleedigingen laten ontdekken, en ook de nabijgelegene deelen hun natuurlijk werkvermogen bezitten. Op te overvloedige kraamzuiveringen, door verplaatsingen der baarmoeder te weeg gebragt, is de voorzegging van deze toepasselijk; is de herstelling derzelve mogelijk, dan zal ook de kraamvloed met gene ongesteldheid ten einde spoeden, bijaldien er niet gelijktijdig eene andere zamengesteldheid plaats hebbe. Bleven er nog vreemde ligchamen binnen de holte der baarmoeder terug, dan zal vóór hunne verwijdering wel geene genezing volgen, en de uitvloeijing niet eerder ophouden, dan dat ze door de natuur afgestooten of door de kunst geholpen zijn. Hoe langer de uitvloeijing duurde, des te moeijelijker is de

ge-

genezing, want in de door haar verwekte zwakte, ligt juist weder eene nieuwe bron tot langere voortduring, en het uitwerkſel wordt wederom oorzaak. — Eene ontlasting van bloed ondermijnt de krachten rasſer, dan een enkele ſlijmvloed, nogtans ſchijnt doorgaans de genezing ſpoediger te gelukken, dan wanneer het meer *Blenorrhöea* is, die zelfs gaarne in een' witten vloed ontaardt. Dat de voorzegging zoo veel te gunſtiger kan zijn, als de hoeveelheid van het afvloeijende minder is, behoeft naauwelijks vermelding. Minder gunſtig zij onze oordeelvelling, wanneer, nadat er zich reeds witte kraamzuiveringen openbaarden, op nieuws eene bloederige ontlasting zich voordoet, welke in dit geval meestal eene meer gewigtige verſtoring pleeg aan te duiden.

Geneeswijze.

§. 98.

De geneeskundige hulp bij eene te overvloedige kraamzuivering grondt zich op: de, in te groote hoeveelheid afwijkende, afſcheiding tot regelmatigheid terug te brengen, middelerwijl men zoo mogelijk de oorzaken wegneemt, de reeds ontſtane gevolgen herſtelt en de veelligt nog te vreezene verhoedt. — Heeft de kraamvloed, bij vrouwen die haar kind zelve niet zogen, de hulp van den Arts noodig, dan zal, mits dat geene andere oorzaken, dan juist het nalaten van het zogen en de diensvolgens te ſterke toevoer van vochten naar de baarmoeder, de ongeſteldheid veroorzaakten, eene afleidende behandeling de meeste aanprijzing verdienen. Men ſchrijve een' ſchra-

ſchralen eetregel, meer drooge ſpijzen voor en zorge voor eene genoegzame buikopening door verkoelende ontlastmiddelen. Tot dit oogmerk is het afkookſel der *Tamarinde* met een zacht middelzout, de *Tartris Potassae*, *Tartris Sodae* enz., de oplosſing van manna met *Sulphas Potassae* of *Sulphas Sodae* van eene *drachma* tot eene halve in poeder of in eene oplosſing dagelijks drie tot vier malen van de beste uitwerkſelen. Men wachte zich bovendien voor eene te warme verpleging, late de kraamvrouw op matrasſen liggen, den buik met *Oleum Hyoscyami* of *Chamomillae coctum*, waarbij men in alle geval een weinig *Ammonia liquida* voegt, inwrijven, of ſoms ook alleen de onderbuikſtreek met de hand zacht wrijven; tenzij men geene tegenaanwijzingen voor het wrijven hebbe en tevens de bloedvliet er door vermeerderd worde, zoo als ſomtijds wel eens het geval is. — Op dergelijke wijze behandelt men te overvloedige kraamvloeijingen, die in ophoopingen naar den *Uterus* gegrond zijn; men gebruike hier nogtans liever de plantenzuren, of geve, doch ſlechts bij kleine hoeveelheden, eenigerhande mineraalzuur, waartoe het verdunde zwavelzuur, eenige droppels onder den drank, bijzonder geſchikt is. Mogt de ophooping tot aan het ontſtekingachtige klimmen, of mogten zich pijnen in den onderbuik openbaren, dan zal eene kleine aderlating op den arm van vier tot zes onſen zeer heilzaam zijn, en eene *Emulsio* met *Nitrum* zeer goede dienſten doen. Verwekten een te warme leefregel, verhittende dranken en ſpijzen bij al te gevoelige voorwerpen eene te onſtuimige beweging

des

des bloeds, eene ophooping van hetzelve in den *Uterus* (*Plethora topica*, plaatſelijke volbloedigheid), dan zullen bloedzuigers op den onderbuik zelfs dan nog zeer nuttig zijn, wanneer daaruit reeds eene verandering in de gevoeligheid ontſproot; inwendig dient men een bedarend, verkoelend *Mixtuur*, met een der zoogenaamde *Narcotica frigida* (koude, verdoovende middelen), als het *Aqua Laurocerasi* of *Extractum Hyoscyami* bij kleine giften toe, en eerst later, bijaldien de ſlijmige ontlasting te overvloedig of van te langen duur mogt worden, ſchrijft men een zwak aftrekſel der valeriaan, *Mentha crispa*, *Melissa* en dergelijken voor, tot men eindelijk de genezing voleindt met meer verſterkende middelen. In zulke gevallen zijn insgelijks inſpuitingen van zacht zamentrekkende afkookſels, uit laauw water en een weinig azijn, of rooden wijn zeer nuttig, alsmede dergelijke ſtovingen op den onderbuik. Gaf eene te ſterke perſing bij den ſtoelgang aanleiding, dan verzuime men even zoo min, als wanneer eene te vroege verlating des beds en te ſterke beweging de oorzaak was, het verloskundige onderzoek, ten einde van eene veelligt plaats gegrepene verplaatſing des *Uterus* of der ſcheede kennis te erlangen; is deze niet aanwezig, dan vervalt de handelwijs hiertegen van zelve; in het eerſte geval zorge men door lavementen, amandel- of *Ricinus*olie, het *Electuarum lenitivum*, een afkookſel van manna en dergelijken voor eene matige ontlasting; in het laatſte bevele men de ſtrengſte rust, eene zijdelingſche ligging, koelen leefregel en des noods eene zwakke oploſſing van het *Acidum*

tar-

tartaricum met eenigerhande zuren ſiroop tot gebruik. — Vreemde ligchamen in den *Uterus* vereiſchen, dat men ze verwijdere, zonder dit zal de bloedvloeijing niet te ſtillen zijn. Polypen, die ook dikwijls hier de oorzaak van bloeding worden, vorderen de kunstbewerking, zoodra zij maar geoorloofd is; inwendig het gebruik van mineraalzuren en aluinmelken; gelijktijdig nogtans ook wel het gebruik van verſterkende middelen, en een' dergelijken eetregel. De afvoering van *Mola's* en overblijfſels der nageboorte beſpoedigt men door zulke middelen, welke de zamentrekkingskracht des *Uterus* aanzetten en verſterken, middelerwijl men plaatſelijk voor zuiverheid en bevordering der afſtooting door *Injectiën* van een aftrekſel der *Cicuta*, *Belladonna*, laurierkersbladen, met iets omwindends bij een' prikkelbaren toeſtand, of bij eene zeer ſlappe, krachtelooze geſteldheid der deelen met iets zacht zamentrekkends, als de *Sabina*, de *Herba Salviae*, *Flores Rosarum rubrarum* en dergelijken verbonden, zorg draagt en tevens eene met dergelijke vloeiſtoffen of nog beter met een *Althaea-* of haverdegort - afkookſel natgemaakte ſpons aan of binnen den baarmoedermond, brengt. Men zij zoo voorzigtig mogelijk bij de kunstmatige wegneming van vreemde ligchamen, welke niet alleen tot de hevigſte bloedingen, maar ook naderhand tot *organiſche* gebreken van den *Uterus* aanleiding kan geven; alleenlijk als zij in den baarmoedermond liggen en ze voelbaar zijn, kan men ze met de hand, eene kleine polyptang, eene *Pince a faux germes* of een dergelijk inſtrument wegnemen. Komen er ont-

ontſtekingachtige toevallen van den *Uterus* bij, dan heeft men tot beteugeling van deze door de aanwending van eenige bloedzuigers, *Emulsiën* met eenigerhande middelzout en dergelijken te zorgen; bovendien geeft men tot inwendig gebruik verſterkende middelen met zuren, naar de omſtandigheden, ook met kaneel verbonden; doch men kan met dit middel niet te omzigtig zijn, doordien bij eene te ſterke zamentrekking het bloed zelve door den baarmoedermond teruggehouden wordt, pijn, alsmede dikwijls ontſteking verwekt en het vreemde ligchaam achterblijft. Somtijds voegt men bij de genoemde middelen eenige droppels der *Tinctura Castorei*, alsmede *Opii simplex* of *crocata;* laat den buik met een vlug ſmeerſel inwrijven en denzelven warm bedekken, ook dikwerf zachtjes met de bloote hand wrijven. Gebrekkige liggingen van den *Uterus* zelven vereiſchen hare eigene, in het negende hoofdſtuk dezer afdeeling op te gevene behandeling.

§. 99.

De behandeling eener te overvloedige kraamvloeijing, welke in een' algemeen *astheniſchen* toeſtand, of in eene bovenmatige groote zwakte des *Uterus* ligt, verſchilt in het wezenlijke niets. Men geeft hier inwendig verſterkende, doch geene te prikkelende geneesmiddelen, als de aftrekſels van valeriaan, meliſſe, kruizemunt, kalmuswortel, later der *Quassia*, met bijvoeging van eene geringe hoeveelheid *Aethers* of van eenig geestrijk vocht; en laat afwiſſelend met deze mixturen een mengſel van het eene of andere zuur, hetwelk men naarmate van de

omſtandigheden, uit een planten- of mineraalzuur verkiest, met een aromatiek water en eenen ſiroop gebruiken. Men vermijde trouwens al te prikkelende en opwekkende middelen, welke in het kraambed voornamelijk niet dan bij de gegrondſte aanwijzingen mogen toegediend worden. Het heulſap geve men mede wegens zijne bijzondere werking op den *Uterus* niet, tenzij eene krampachtige *complicatie* deszelfs gebruik volſtrekt noodzakelijk mogt maken. Nimmer zal het ſchaden, dat men de ziekte meer overwint door het wijzigen van den leefregel, dan door iets anders. In dit opzigt verdienen vleeschnat, ſoepen van ſlakken en oesters gekookt, de ſago en ſalep met vleeschnat of met bijvoeging van eenigen rooden wijn bereid, aanprijzing; voorts komen het bekende gelei van hartshoorn en andere dergelijke geleijen, alsmede de *Gelatina Lichenis Islandici* hier in aanmerking. Voor drank zijn melken, vooral de met aluin bereide, dienſtig; broodwater, met een weinig ligten wijn en dergelijken. Op den onderbuik late men vlugge zalven, als het *Linimentum volatile*, het *Unguentum nervinum*, de *Mixtura oleosa balsamica*, vlugge oliën in *Naptha* opgelost of enkelen *Aether* inwrijven; een' niet drukkenden, juist pasſenden buikband, welke echter vernaauwd en vaster kan aangetrokken worden, aanleggen, naar omſtandigheden denzelven met kinapoeder, aromaticke kruiden of de gewone looiſtof opvullen, en bij het gebruik met iets geestrijks bevochtigen. Indien de betrekkingen der kranken het gedoogen, dan zullen baden een groot nut verſchaffen. Men late in enkel water, of kruidenaf-

trek-

trekſels, afkookſels der looiſtof niet te warm, langzamerhand koeler, het geheele ligchaam baden, of de halve baden (*Bidets*, *Incessus*) gebruiken. De met ijzeroplosſingen bereide baden mogen eerst aan het einde der genezing worden aangewend, daar zij anders ligt ten nadeele kunnen werken. De ſcheede late men met dergelijke middelen, als de aftrekſels der ſalie, der roode rozen, der wilde thijm, rozemarijn, des St. Jans kruids (*Ruta*), des alſems; de afkookſels van kina, looiſtof, *Tormentilla-* en *Bistorta-*wortel, van den eiken-, olm- of granaatbast, vermengd met rooden wijn, inſpuiten, ten einde de zamentrekbare vezelen des *Uterus* te verſterken. Men kan mede, tot verſterking van de plaatſelijke werking, eene met dezelfde middelen natgemaakte ſpons in de ſcheede laten brengen, hierdoor het voordeel hebbende, om gemakkelijker, de dikwijls na overvloedige kraamzuiveringen intredende uitzakkingen der ſcheede en afzakkingen der baarmoeder te verhoeden. Beſpeurt men eenigen aanleg of neiging tot waterzuchtige ziekten bij de kraamvrouw, dan trachte men de werkzaamheid der huid door zachte *Ammonia*bereidingen, *Sal ammoniac*, *Spiritus nitri dulcis* gaande te houden, doch vermijde prikkelende *Diuretica* toe te dienen, als *Scilla*, *Gummi gutti*, zelfs de geneverbesſen, wijl door deze de toeſtand zeer ligt erger wordt. De zeeajuin (*Scilla*) namelijk is bij elk vermoeden van eene gelijktijdige leverongeſteldheid ſchadelijk. In eenige gevallen zagen wij veel nut van het kinapoeder, vereenigd met den *Tartarus depuratus*, waarmede J. P. FRANK reeds veel op had.

Verminderde en onderdrukte kraamzuivering.

§. 100.

Nog moeijelijker is voorzeker de vraag te beantwoorden: of de kraamzuivering in eene te geringe hoeveelheid afvloeije, of te vroegtijdig ophoude? dan deze, of zij te overtollig zij. Wij merkten boven reeds op, dat bij vele vrouwen dezelve zonder ſtoornis in de gezondheid, reeds op den tweeden of derden dag geheel ophoudt, ja dat men in een geval zelfs een volkomen gemis derzelve waarnam. Bovendien is de onderdrukking der kraamzuiveringen bijkans meer ſlechts een verſchijnſel van andere ziekten, waarvoor onder anderen HAASE (*Kur und Erkenntniss der chroniſche Krankheiten.* 1. *B. S.* 344. §. 147) haar altijd houdt, dan eene eigenlijdige en oorſpronkelijke ongeſteldheid; verſchijnende zij ook met de genezing van die ziekten weder, zonder dat men noodig heeft, regtſtreeks daarop te werken. Bij ziekten in het kraambed moet men altijd iedere ſtoring van dezen aard naauwkeurig onderzoeken en gadeſlaan, vermits de kraamvloed, als eene eigendommelijke en voor de kraamvrouw in het algemeen noodzakelijke verrigting te beſchouwen is, en hoezeer zijne onderdrukking wel niet de bron der ziekte ware, zoo vermeerdert en doet hare ſtandhouding dezelve toch voortduren. Men ſchrijve hierbij de onderdrukking dus meer aan de ziekelijke verſchijnſelen, dan de ongeſteldheid aan de afwezigheid of de geringe hoeveelheid der uitvloeijing toe.

§. 101.

De *verschijnselen*, welke bij eenen ziekelijk verminderden of geheel onderdrukten kraamvloed veelal worden aangetroffen, zijn: een gevoel van volheid en opzwelling in den onderbuik; snijdende en drukkende, pijnlijke gewaarwordingen in dezen en de kruisstreek; een gevoel van zwaarte in de lenden en pijnen in deze tot beneden de knieën; moeijelijkheid bij de pislozing en den stoelgang; opgezetheid des buiks; pijnen van een' koliekachtigen aard in denzelven, die dikwijls tot eenen aanmerkelijken graad kunnen klimmen; opzwelling der borsten, benaauwdheid in de borst; spanning in het hoofd, vermeerderde roodheid des gezigts, zware hoofdpijn en alle teekenen eener *active* bloedophooping naar de boven het middelrif gelegene organen. De eetlust is verminderd; de slaap gestoord door akelige droomen, zeer onrustig, of geheel afwezig. Somtijds vermeerdert de afscheiding van zweet, doch ook dikwijls is de huid droog, heet, gevlamd en niet zelden treft men een roodachtig uitslag aan. De teeldeelen zelve zijn droog, gevoelig en hunne warmtegraad verhoogd.

Oorzaken.

§. 102.

De onderdrukking en vermindering der kraamzuivering is maar al te dikwijls het gevolg van zulke indrukken, welke een' aan ontsteking grenzenden toestand van de baarmoeder veroorzaken, vooral als de-

deze zich niet genoeg zamentrekt, om het binnen haar opgehoopte en dikkere bloed af te voeren. Om deze reden ontmoeten wij deze gesteldheid na het gebruik van te voedende en te prikkelende spijzen en dranken, inzonderheid in de eerste dagen des kraambeds, even zoo dikwerf, als onder andere betrekkingen eene ziekelijke vermeerdering dezer afscheiding uit dezelfde bron ontspringen kan, waarbij men misschien nog heeft op te merken, dat door geestrijke en specerijachtige dingen, ophoopingen naar het bovenste gedeelte des ligchaams ontstaan. Ook veroorzaken zwaar verteerbare spijzen, eene slechte spijsvertering, alsmede een galachtige toestand zeer ligt eene te vroege wegblijving der *Lochiën*, of derzelver vermindering, zoo het schijnt, door de overeenstemming tusschen de maag en de baarmoeder. — Eene der gemeenzaamste, zoo niet de menigvuldigste, oorzaken van den onderdrukten kraamvloed is verkouding, in het bijzonder van de voeten en der teeldeelen. De gewone inrigting der kraamkamer en de leefregel der kraamvrouw is meestal zeer gebrekkig, en niets in dit geval ligter, dan dat, bij elke beweging en ontblooting de kraamvrouw zich aan togt blootstelt; niet zelden is de gansche dampkring met vochtige dampen van het wasschen des kinds, of zelfs van droogende wasschen vervuld. Daarenboven staan ook wel vrouwen, die zich frisch en niet zoo zwak gevoelen, reeds in de eerste dagen op, zonder de vereischte maatregelen te nemen; zij zetten de bloote of slechts ligt bedekte voeten op den kouden vloer; de teeldeelen worden met te koud water afgewasschen, of voor-

en ondergelegde doeken blijven voor dezelve doornat nog liggen, — en het is, onder zoo vele schadelijke invloeisels van dien aard, waarlijk nog verwonderenswaardig, dat er niet meer kraamvrouwen ongesteld worden. De uiteinden der vaten worden plotseling zamengetrokken, nu eens meer door eenen ontstekingachtigen, dan eens meer krampachtigen toestand, en in beide gevallen zijn onderdrukking der afscheiding, meermaals nog andere gevaarlijke ziekten de gevolgen. De nederdrukkende, zoowel als opwekkende gemoedsaandoeningen hebben eene gelijke werking; toorn, verdriet, schrik, kommer, gramschap, te sterke vreugde zijn in dit opzigt van een' even verderfelijken invloed. Ook heeft men de kraamzuivering na eene kramp in de baarmoeder bij *hysterische*, zeer gevoelige voorwerpen zien ontstaan. Bij hevige, bloederige buikloopen, bovenmatig sterke zogafscheiding, na zeer sterk zweeten, bloedvloeijingen uit andere organen is het wegblijven der *Lochiën* een niet ongewoon, hoewel geen onheilspellend verschijnsel. — Werktuigelijk wordt de kraamzuivering gestuit, bijaldien achtergeblevene overblijfsels of geronnen bloed (zoogenaamde *Molae cruentae*) den baarmoedermond verstoppen; hevigere, zeer dikwijls pijnlijke zamentrekkingen verhelpen veelal dit toeval spoedig, hetwelk alleen op den langen duur, door zijne gevolgen kan gevaarlijk worden. Zoo ontstaat ook menigmaal vermindering of geheele onderdrukking der kraamzuivering bij voor- en achterwaartskanteling des *Uterus*; als verschijnsel vertoont zij zich het menigvuldigste bij de *Metritis*.

§. 103.

De *gevolgen* van eene onderdrukking der *Lochiën* zijn: verhoogde gevoeligheid en opzwelling van den buik, welke uitzetting dikwerf tot het daaraanvolgende kraambed blijft, waarin zij dan somwijlen door een' bloedvliet, of in vele gevallen vroeger door eenen buikloop verdwijnt; moeijelijke en pijnlijke pislozing en stoelgang; pijnen in het kruis; hevige, koliekaardige pijnen in de darmen; hevige naweeën; ontsteking van den *Uterus*, de eijerstokken, de trompetten, van het buikvlies, van het net en der darmen, ook wel van de lever; HALLER nam eene uitstorting van bloed door de trompetten in de buikholte waar; ontsteking der maag heeft men meermaals, als ook bloedbraking, daaruit zien geboren worden; de borsten zwellen dikwijls bovenmatig op en worden pijnlijk; de ademhaling moeijelijk, door ophooping naar de longen, welke ook dikwerf tot ontsteking overgaan, zelfs na onderdrukking der witte kraamzuiveringen (*Peripneumonie laiteuse*); voorts doen zich op hoofdpijn, welke tot ijlhoofdigheid en hersenontsteking klimmen kan; eene, tenzij geene andere, plaatselijke aandoeningen haar karakter veranderen, ontstekings-, somwijlen zelfs *asthenische* koorts, eene aanhoudende (*continua*) met verheffingen tegen den avond, en een' vollen, eenigzins harden, verhaasten pols; somtijds vertoont zich een roodachtig uitslag, en neemt de ziekte een kwaadaardig karakter aan, dan ziet men spoedig blutsvlekken (*Petechiën*) opkomen. Plaatselijke en algemeene kramp, zelfs *epileptische* toevallen, *periodieke* krankzinnigheid vol-

volgen niet zeldzaam; HIRZEL nam zelfs in een geval eene volkomen regtſtijvigheid waar.

§. 104.

De *Uitgang* is zeer verſchillend. Somtijds gelukt het der natuur de hinderpalen te overwinnen, en de kraamvloed openbaart zich, nadat hij eenigen tijd onderdrukt was, weder van zelven; een geval, dat dikwijls voorkomt, bijaldien de *Suppressio lochiorum* een verſchijnſel van andere ziekten geweest was; terwijl men na een' tusſchentijd van meerdere weken, bij de herſtelling eene ontlasting van bloederige ſtoffen uit de teeldeelen waarnam, welke in het verdere beloop het duidelijkſte kenmerk van kraamvloed droeg, even zoo als de, door ziekte opgehouden, zogafſcheiding ook weder op nieuws voor den dag komt. De ervaring heeft deze zaak in de kwaadaardige *Epidemie* van den jare 1813 dikwijls genoeg bevestigd. Of er openbaren zich ook andere, meer of minder gunſtig ſcheidende (*critiſche*) ontlastingen, door een zeer overvloedig, algemeen zweet; de lozing eener groote hoeveelheid zeer verzadigde *Urin*, eenen ſomtijds zelfs bloederigen buikloop; door neusbloedingen (*Rhenorrhagiae*), bloedſpuwing of bloedbraking (*Vomitus cruentus*). — Somtijds kan het geval ook een doodelijk einde nemen, als bij een' te ſterken aandrang van bloed naar de herſenen, door beroerte, of andere, door de onderdrukking veroorzaakte, ongeſteldheden, als *Metritis*, *Peritonitis*, *Pneumonia* (ontſteking van het weefſel der longen zelf) en zelfs de koorts, wanneer de ligchamelijke en

algemeen heerſchende geſteldheid tot een kwaadaardig karakter overhelt, en niet vroegtijdig genoeg eene juiste en vermogende hulp wordt aangebragt; of er komen naziekten voor den dag, als langdurige bloedſpuwing en bloedbraking, tering, leververhardingen of verettering derzelve; tot gewoonte geworden vallende ziekte enz. ſomwijlen loopende zweren en andere zeer hardnekkige huidziekten (*Impetigines*).

Voorzegging.

§. 105.

Bij de voorzegging heeft men inzonderheid op de algemeene terugwerking te letten, welke ten gevolge van de onderdrukte kraamzuivering ontſtaan was; hoe onbeduidender de toevallen en hoe minder zij in getal zijn, des te meer hoop mag men voeden. Bovendien vereischt het oorſpronkelijk ziekelijke orgaan en de wijze, hoe het werd aangedaan, eene oplettende beſchouwing; zelfs bij eene gelijke hevigheid der ziekte behoeft men minder voor eene ontſteking des *Uterus* en der eijerſtokken bevreesd te zijn, dan voor long- en herſenontſteking (*Pneumonia*, *Encephalitis*), naardien uit de eerſte ligt *organiſche* gebreken der longen, uit de laatſte zielsziekten in een' meer- of minderen graad geboren worden. Scheidingen door zweet, *Urin* en ontlasting, alsmede door neusbloeding, beſchouwe men in de meeste gevallen als gunſtige verſchijnſelen; bloedbraking en bloedſpuwing zijn integendeel hoogst bedenkelijk. Wordt de ſcheede wederom vochtig,

is

is zij minder pijnlijk en heet, geen vermoeden op overgang in heet vuur (*Gangraena*) aanwezig zijnde; en vertoont er zich weder eenige, hoezeer ook weinige, affcheiding der kraamzuivering, dan koestere men hoop op eene fpoedige herftelling. Alle kramp heeft men, inzonderheid wegens hare neiging om hebbelijk te worden, te vreezen; de voorzegging nogtans zal het ongunftigfte zijn, indien de koorts, welke de ziekte vergezelt, het karakter van *Typhus* verkrijgt.

Geneeswijze.

§. 106.

Tot de genezing wordt vereischt, dat men den onderdrukten kraamvloed weder tot zijnen regelmatigen ftaat terug brengt, en tevens de toevallen, deze ongefteldheid vergezellende, wegneemt. Ter bereiking van het eerfte oogmerk, vordert de behandeling een naauwkeurig onderzoek van de gelegenheid gevende oorzaken, ten einde naar de geaardheid van deze, zoowel als naar de overige verfchijnfelen het geneesplan nader in te rigten. Waren het derhalve te verhittende fpijzen, dranken of geneesmiddelen, welke de ziekte verwekten, dan zorge men voor onthouding dezer nadeelige dingen, geve een verkoelend, bedarend mixtuur, eene *Emulsie* met *Nitrum*, *Tartarus boraxatus* of *natronatus*, de *Tartris Sodae* of *Sulphas Potassae*, en late vele verkoelende dranken toedienen; den buik bedekken met pappen uit de *Species emolliens*, *Flores Chamomillae*, *Herba Hyoscyami*, *Cicutae*, *Malvae*, *Al-*

Althaeae en dergelijken, inſpuitingen in de ſcheede doen van een aftrekſel der *Cicuta*, *Hyoscyamus*, *Chamomillae*, tegen de teeldeelen eene met dezelfde vloeiſtof natgemaakte ſpons leggen, dikwerf warme voetbaden, welker werking men door bijvoeging van asch, looiſtof of mosterd verſterkt, nemen, misſchien ook warme, lokkende dampen tegen de teeldeelen, halve baden aanwenden, en zuurdeeg aan de kuiten of ook aan de inwendige zijden der dijen leggen. Helt de toeſtand zeer tot het ontſtekingachtige over, dan kan men van eene kleine aderlating op den voet zeer veel verwachten, doch bovendien zullen ook bloedzuigers op den onderbuik, of aan de ſchaamlippen en het bovenſte gedeelte der dij, alsmede bloederige en drooge kopglazen op het laatſte deel gezet, zeer werkzaam zijn. Kwam de kraamzuivering terug, dan ga men wel met een dergelijk mixtuur voort, doch vermijde alles, wat de ophooping naar de baarmoeder te zeer vermeerderen en het tegenovergeſtelde voortbrengen kan. Bij vuiligheden in de eerſte wegen, moeten de overige bijzonderheden beſlisſen, of een *Emeticum* of *Purgans* aangewezen is; de galachtige toeſtand vordert de toediening van het eerſte; beſtonden er trouwens gelijktijdig aanmerkelijke ophoopingen naar het bovenſte gedeelte des ligchaams, en is er deswege van het gebruik eens braakmiddels gevaar te duchten, dan opene men alvorens eene ader, en geve dan onmiddellijk na de kunstbewerking een ſchielijk werkend braakmiddel van *Ipecacuanha* met *Tartris Potassae stibiata* in. Zeer dikwijls brengt reeds de, door het braken te weeg gebragte, algemeene ſchud-

ding

ding des ligchaams den kraamvloed weder te voorſchijn, wiens terugkoming men uitwendig door de boven opgegevene middelen tracht te bewerken. Zoo is een braakmiddel mede zeer dienſtig, als de onderdrukking der kraamzuivering aan gemoedsbewegingen toe te ſchrijven is, tenzij geene andere, haar vergezellende omſtandigheden deszelfs gebruik verbieden; men moet hier echter eene doelmatig *psyſiſche* behandeling niet uit het oog verliezen, noch den ſtaat des zenuwſtelſels over het hoofd zien, en deswege bij de, naar de overige verſchijnſelen te verkiezene, middelen in de meeste gevallen, een zacht *Narcoticum* voegen, waarvan onder anderen de *Aqua Laurocerasi*, het *Extractum Hyoscyami* en *Belladonnae* bijzondere aanprijzing verdienen. — Bij eene door kramp geſtoorde afvloeijing der kraamzuivering, verdient het heulſap, zoo geene andere toevallen deszelfs gebruik verhinderen, vooral aangewend te worden, wijl het de plaatſelijke kramp der baarmoeder het zekerſte en ſchielijkſte wegneemt; in al deze gevallen nogtans moet de behandeling met plaatſelijke en uitwendige middelen niet verwaarloosd, maar altijd met de inwendige hand aan hand gaan. — Wordt de baarmoedermond werktuigelijk geſloten door een teruggebleven ſtuk der *Placenta*, een misvormſel of geronnen bloed, dan zullen laauwe inſpuitingen en verwijdering van het werktuigelijk beletſel toereikend zijn, om den kraamvloed weder te herſtellen; de handelwijze bij de onregelmatige liggingen nogtans zal in het negende hoofdſtuk dezer afdeeling worden opgegeven. — In al die gevallen, in welke de

kraam-

kraamvloed alleen ten gevolge van andere algemeene of plaatſelijke ziekten onderdrukt werd, rigte men de behandeling geheel naar de oorſpronkelijke ziekte, zijnde het voor het toevallige (*symptomatiſche*) gebrek genoegzaam, de boven vermelde uitwendige en plaatſelijke middelen in werking te brengen.

De hoedanigheid na eene onregelmatige kraamzuivering.

§. 107.

Men neemt ſoms ook waar, dat het bij en door den kraamvloed afgeſcheidene in zijne menging van den natuurlijken ſtaat afwijkt, dat het ſcheikundig verandert, ſterk en kwalijk riekend, etterachtig, bruinachtig, aan etter gelijkend, of ook reeds wezenlijk, witte vloed is, of dat het de deelen, waarmede het in aanraking komt, invreet en zweren op dezelve voortbrengt. — De *Diagnosis* van zulk een onregelmatigen toeſtand blijkt reeds uit de uiterlijke verſchijnſelen: aan den eigendommelijken, ook bij de grootſte zindelijkheid niet weg te nemen ſtinkenden reuk, aan het opengaan der dijën en ſchaamlippen, en uit de geaardheid der geloosde ſtof zelve kan men dezelve ligtelijk herkennen.

§. 108.

De *oorzaken* van zulk eenen kraamvloed gronden zich altijd op eene ziekelijke geſteldheid der baarmoeder, inzonderheid van het inwendige vlies derzelve, hetwelk op de eene of andere wijze ziekelijk aangedaan, aanleiding geeft tot afſcheiding eener

ongezonde ſtof. Een' kwalijk riekenden kraamvloed ontmoet men dikwerf na moeijelijke verlosſingen, die zeer lang duurden en door natuur of kunst volbragt werden; menigvuldig bij achtergeblevene nageboorten en eene kunstmatige afſcheiding des moederkoeks; voorts als men bij eene *Metrorrhagie* na de verlosſing, van te ſcherpe, zamentrekkende inſpuitingen, inzonderheid van ſlechten azijn, gebruik gemaakt heeft. Dit verſchijnſel doet zich op, wanneer na de geboorte van een voldragen kind, de *Decidua vera* niet volkomen werd ontlast, maar eerst later gedeeltelijk zich afſcheidde en tot rotting overging; wanneer gedeelten van het ei, der vrucht of der *Placenta* terugbleven, en ook bij de vorming eener *Mola;* zoo openbaart zich ſomtijds eene uitvloeijing eener ſtinkende, kwade, met kleine vezeltjes vermengde ſtof, als een *Polyp* binnen de baarmoeder begrepen is. De uitvloeijing, afhankelijk van eene kankerachtige ontaarding des *Uterus*, ſlaan wij hier over, daar dezelve reeds op eene andere plaats dezes werks (§. 755) breedvoerig behandeld werd, en de *Diagnosis* dezes, buitendien op zich zelf ſtaande, niet wezenlijk tot het kraambed behoorende gebrek, zoo duidelijk is, dat men het moeijelijk voor iets anders kan aanzien. — Andere ſoorten van zweren in de holte der baarmoeder gaan insgelijks vergezeld met de uitwerping eener etterachtige ſtof, welke meer of minder invretend en ſtinkend, naarmate van de geaardheid der zweer, zijn kan. Wijders moeten wij hier nog doen opmerken, dat ſomtijds, hoewel niet altijd, bij kraamvrouwen, van eene kropklierige of *arthriti-*

ti-

tiſche geſteldheid, de uitvloeijing eenen eigenaardigen, leelijken reuk aanneemt, en tevens ook de nabijgelegene deelen wegknaagt. Zij vertoont zich ook bij vrouwen, wier maandſtonden en zweet dikwijls eene zeer onaangename lucht afgaven; ook na de verdwijning van het zweet der huid en der voeten tijdens de zwangerſchap, en bij en na de geboorte, en volgens onze ondervinding, van uitſlag, eener met geweld teruggedrevene ſchurft of van andere huidziekten. — Vergezelt een veneriſche witte vloed (*Fluor albus venereus*) de kraamzuivering, dan zal men dezen uit de vlekken in het linnen, uit mogelijk gelijktijdig aanwezige zweren, welke het veneriſche karakter bezitten, en volgens SCHMIDTMÜLLER uit den eigendommelijken, zuren reuk dezer vloeiſtof, alsmede uit het te voren plaats gegrepene (*Anamnese*) ligt herkennen. — Men wete daarenboven, dat de te vroeg verrigte bijſlaap in het kraambed, de kraamzuiveringen in hare hoedanigheid kan veranderen, even als zij, aangaande de hoeveelheid, nu eens vermeerderd, dan eens onderdrukt is. — De *gevolgen* van zulk eenen, in zijne hoedanigheid veranderden kraamvloed, beſtaan eensdeels in den last, welke de onaangename lucht en het ontvellen der dijën, der ſchaamlippen en der ſcheede veroorzaken; anderdeels hebben zij ook op het inwendige vlies der baarmoeder invloed, en kunnen daar, tot hoogst gevaarlijke en kwaadaardige ontaardingen aanleiding geven. Uit deze ontaarding des inwendigen vlies, ziet men *Mola's*, ongeregelde maandſtonden, dikwerf miskraam, zelfs volkomen onvruchtbaarheid; baarmoedertering, knoestgezwellen,

po-

polypen, vleesch- en ſpekgezwellen ontſtaan. De *voorzegging* is, betreffende de te duchten gevolgen, en dan, als de oorzaken van dien aard zijn, dat hare wegneming onmogelijk of zeer moeijelijk is, als bij knoestgezwel, verouderde jicht, ſlepende huidziekten enz. ongunſtig. Men zij over het algemeen in gevallen van deze ſoort met de voorzegging zeer voorzigtig; zelfs uit goedaardige zweren kunnen zeer ellendige gebreken geboren worden, bijaldien daartoe reeds eene zekere voorbeſchiktheid in het ligchaam huisvestte.

Geneeswijze.

§. 109.

De genezing berust hoofdzakelijk hierop: de in hare menging ziekelijk veranderde afſcheiding te verbeteren, en de ſchadelijke gevolgen te verhoeden, welke daaruit veelligt konden voortvloeijen. Aangaande de eerſte aanwijzing heeft men alleen de oorzaken te onderzoeken, en naar het onderſcheid van deze, de behandeling verſchillend in te rigten. Diensvolgens is eene juiste kennis van hetgeen er vooraf ging, en van den toeſtand, waarin op denzelfden oogenblik het ganſche *Organismus* zoowel, als ook het bijzondere orgaan — de *Uterus* — verkeert, volſtrekt noodzakelijk, opdat men geen gevaar loope, een' verkeerden weg in te ſlaan. Was de afſcheiding ten gevolge van een zeker bederf in de vochten, kwalijkriekend, ſcherp en *ichoreus*, hetwelk zich vroeger reeds door ſtinkende maandſtonden, kwalijkriekend zweet en adem beſpeu-

ren liet, dan is inzonderheid inwendig de *Peruviaanſche* bast met eenigerhande mineraalzuur aangewezen, van welke hier het *Acidum muriaticum* eene bijzondere aanprijzing verdient; ook pillen van het *extract* van kina met de *Gummi Myrrhae* en de *Asa foetida* of de *Gummi Galbanum*, bij welke men een weinig poeder des *Belladonna*wortels voegen kan, doen dikwerf goede uitwerkſelen. De door BAYLER en WEDEKIND geprezene *Sabina*, houdt ook SCHMIDTMULLER voor heilzaam; wij voor ons hebben van dezelve nog geene genoegzame blijken, naardien wij ze ſlechts in eenige gevallen eerst konden toedienen; ook de kamfer, zoowel tot in- als uitwendig gebruik aangeprezen, wilden wij ten minſte, wegens hare nadeelige werking op de zogafſcheiding, niet liefst aanwenden. Ligt de oorzaak van den ſtank der kraamzuivering in verrotting van teruggeblevene gedeelten van het ei, of van misvormſels, dan heeft men inwendig dergelijke middelen, als in het voorgaande geval, alsmede aftrekſels des *kalmus*, der *serpentaria* en a. m., naarmate der, uit de koorts, blijkende algemeene geſteldheid, voor te ſchrijven; den buik laat men met pappen of ſtovingen, uit ſpecerijachtige kruiden vervaardigd, bedekken, en ſomtijds met eene vlugge zalf, een' ſpecerijachtigen *Spiritus* of met *Aether* inwrijven. Voor het overige zorgt men voor de meest mogelijke zindelijkheid, niet alleen van de hierin betrokkene deelen, maar ook van het linnen, in het algemeen, der bedden, der kamer en vooral der lucht, welke laatſte ook onder zoodanige omſtandigheden niet te warm mag zijn. Tot in-

inſpuitingen prijst men de afkookſels der *Herba Salviae*, *Cicutae*, *Folia Laurocerasi*, der *Belladonna*, der *Herba Sabinae*, van den *Cortex Quercus*, *Ulmi campestris*, bij gegoede lijdenden des kinabast en *Serpentaria* — der *Radix Tormentillae* en *Bistortae* in lateren tijd met rooden wijn, met het *Acidum pyrolignosum* (*Xylicum*, houtzuur) van twee tot drie eetlepels in een afkookſel der ſalie en dergelijken aan; voorts verdienen nog genoemd de *Mel Rosarum*; kalkwater met melk of enkel; het *Extractum Salicis fragilis* in kalkwater opgelost; eene oplosſing van aluin en koolzuurijzer; en, ten einde verzweringen te verhoeden, ſlijmige vloeiſtoffen, van het *Decoctum Hordei* bij voorbeeld, waarbij men gepast een weinig *Tinctura Myrrhae* en rozenhonig mengt. Goedaardige zweren binnen de holte der baarmoeder behandelt men volkomen op dezelfde wijze, en zorgt tevens nog door eene doelmatige nabehandeling, voor terugblijving van misvormſels, waarom men met *adstringerende* middelen zeer voorzigtig moet zijn. Gedoogen het de omſtandigheden, dan zal het gebruik eener warme zwavelbron, en naderhand van een verſterkend, ijzerhoudend mineraalwater tot baden, zeer nuttig zijn. — Ligt de oorzaak in de eene of andere kwaadſappige geſteldheid, dan grondt men de geneeskundige behandeling op de oorſpronkelijke ziekte, en gaat daarbij te werk, zoo als de Handboeken voor de bijzondere Geneeskunde zulks leeren. — Ontſtond het gebrek na onderdrukking van een buitengewoon huid- en voetenzweet, dan ſtaan die middelen op den voorgrond, welke de onderdrukte

huiduitwafeming mede te voorfchijn brengen; de *Sal ammoniac*, in vereeniging met den braakwijnfteen in kleine giften, de fpiesglanswijn, de *Spiritus Mindereri*, zachte *Ammonium preparaten* over het algemeen, de *Liquor Ammonii aceticus* enz., waarmede men een' doelmatigen leefregel, laauwwarme baden en bij een onderdrukt voetzweet, zuurdeeg aan de voetzolen vereenigt. Is de plotfelijke verdwijning van een haarwormig uitflag de oorzaak, dan dient men inwendig de daartegen bekende middelen toe, legt nogtans dadelijk uitwendig op de plaats, waar het uitflag zich bevond, Spaanfche vliegenpleisters, zuurdeeg of ook *bois de garou* bast, om zoo doende het haarwormig uitflag weder naar de huid te brengen. Of na eene teruggedrevene fchurft, de inenting derzelve baten kan, willen wij niet befliffen, naardien het ons hieromtrent aan ondervinding mangelt. — Bij eene venerifche zamengefteldheid eindelijk kunnen *Mercurialia*, mits voorzigtig aangewend, niet ontbeerd worden; als infpuiting eene zwakke oplosfing der Sublimaat, verdund *Aqua Phagadenica* en dergelijken.

Pijnlijke kraamzuivering.

§. 110.

Er vertoonen zich pijnen bij de affcheiding der kraamzuivering, wanneer een gedeelte bloeds ftolde, en of als *coagulum* den baarmoedermond fluit, waarvan wij §. 102 reeds fpraken, of pijnen, in zoo verre de tot deszelfs uitftooting noodige kracht, fterkere zamentrekking van den *Uterus* behoefde,

ver-

veroorzaakte. Somtijds ontmoet men geen groote bloedklompen, maar benevens een weinig gekleurd bloed, eene groote hoeveelheid kleiner, geronnen ſtukjes, en ook deze geſteldheid in het kraambed van pijnlijke gewaarwordingen vergezeld. Bij miskramen is het geen ongewoon verſchijnſel, dat de afſcheiding en ontlasting der *Decidua vera* (afv. vlies) door zeer onaangename, pijnlijke gewaarwordingen begeleid wordt, trouwens bij de geboorte van een voldragen kind, vindt men dit zeldzamer; zoo ook is gemeenlijk de kraamzuivering bij eene krampachtige geſteldheid des *Uterus*, bij ontaarding van zijn weeſſel, en dan pijnlijk, als de *Menstruatie* te voren ook met pijnen gepaard ging.

§. 111.

Ter verhelping van dit gebrek, hetwelk, bijaldien het aanmerkelijk is, door een' geheelen ſtilſtand des kraamvloeds, ja door ontſteking der baarmoeder kan achtervolgd worden, zijn aangewezen: zachte wrijvingen van den buik met de bloote hand; inwrijvingen op de baarmoederſtreek van *Oleum Hyoscyami*, *Chamomillae*, of enkel, of met bijvoeging van *Ammonia liquida*, als ook van een pijnſtillend middel: laauwwarme inſpuitingen van een afkookſel der *Species emolliens*, der *Herba Cicutae*, *Hyoscyami*, *Malvae*, *Althaeae*, *Millefolii* enz. Zeldzaam zal deze toeſtand inwendige middelen behoeven, zoo al, dan moeten deze naar de algemeene geſteldheid geregeld worden, vooral echter lette men hierbij op, of men met een ontſteking-, of een krampachtig geval te doen heeft; reden waarom *Emulsiën*

met *Nitrum* of andere zouten, *Aq. Laurocerasi*, *Extractum Hyoscyami* of *Opium* te pas komen. — Daarbij zorgt men voor eene ſtille ligging, warme verpleging, laat den buik met warme, drooge doeken, pappen of ſtovingen bedekken, en bevordert de minſte neiging tot uitwaſeming en het in ieder geval heilzame zweet, door laauwwarme aftrekſels als thee van de *Flores Tiliae*, *Sambuci* en dergelijken meer.

LITTERATUUR.

JOAN. FRIDR. TEUBER, *Praes.* R. G. KRAUSS, *de lochiis naturaliter fluentibus en praeternaturaliter suppressis. Jenae* 1682. 4°.

ARNOLDUS FRIDERICUS REIER, *Praes.* J. H. SLEVOGT, *Aegra ex lochiorum retentione graviter decumbens, Diss. Jenae* 1697. 4°.

JOH. ANDR. ROEPER, *Praes.* M. ALBERTI, *de lochiorum statu legitimo et morboso. Halae* 1724. 4°.

JOH. MATTHAEUS NOHR, *Praes.* M. ALBERTI, *de lochiorum suppressione. Halae* 1731. 4°.

H. JUCH, *de naturali et praeternaturali lochiorum statu hujusque periculosis consectariis.* 1749.

MART. GOTTL. HALPITIUS, *Praes.* POHL, *de febre lochiali. Lipsiae* 1705. 4°.

EPHR. HENR. THEOD. FISCHER, *de lochiorum retentione. Erford* 1762. 4°.

MELLET, *in Recueil periodique. Tom.* I. *p.* 219.

Theoretisch-praktische Abhandlung über die Geburtshülfe und Krankheiten der Schwangern, Kindbetterinnen und neugebornen Kinder. Aus dem Franzosischen. Mit Vorrede und Anmerkungen von J. C. STARK. *Erfurt* 1800. 8°. 2r. *Band.*

C. L.

C. L. MURSINNA, *Abhandlung von den Krankheiten der Schwangern, Gebärenden, Wöchnerinnen und Säuglinge. Berlin* 1792. 8°. 2r. *Theil. S.* 39.

Dr. BREFELD, *Beobachtungen und Reflexionen über die Kindbetterinnen Krankheiten — in* HUFELAND'S *Journal der prakt. Heilkunde.* XXIV. *B.* 2. *St. S.* 130.

SCHMIDTMÜLLER, *Medicinische Geburtshülfe.* 2r. *Theil. S.* 20.

CARUS, *Lehrbuch der Gynäkologie.* 2r. *Theil. S.* 545. §. 1564. *folg.*

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de naweeën.

§. 112.

Onder *naweeën* (*Dolores post partum*, *tranchées*) verſtaat men die pijnen, welke kraamvrouwen meestal terſtond na de verlosſing of in de eerſte dagen des kraambeds overvallen; uit de ſtreek des heiligbeens haren oorſprong nemen en naar de ſchaambeenderen overgaan; ten opzigte van haren aanvang en beloop met de door pijnen vergezelde, de uitdrijving des kinds en der nageboorte te weeg brengende zamentrekkingen der baarmoeder, zeer veel overeenkomst hebben, naardien zij even als deze onpijnlijke tusſchenpoozen hebben en ſlechts bij wijle in hevigheid toenemen. Hierbij komt nog, dat zij blijkbaar haren zetel in den *Uterus zelven* hebben, gelijk dit zijne meerdere uitzetting en gevoeligheid, als ook zijn harder worden bij den aanval der pijn bewijzen; wat haar intusſchen verder — ten opzigte van haar doel, nog meer met de ware geboorteweeën doet overeen komen, is: dat gemeenlijk aan het einde dezer pijnlijke zamentrekking een vermeerderde kraamvloed zich openbaart, en zij, met de verdere terugkoming tot het punt van zamentrekking, waarin de *Uterus* buiten de zwangerſchap,

wil hij in een' natuurlijken ſtaat verkeeren, zijn moet, tevens ophouden.

§. 113.

Zeldzamer worden vrouwen na hare eerſte bevalling door deze pijnen gekweld; veelal zijn het zulke, die reeds meermalen gebaard hebben, en het is eene beproefde waarneming, dat zij zich in ieder volgend kraambed heviger en langduriger plegen te vertoonen, dan in het voorgaande; offchoon ook hiervan eene menigte uitzonderingen in de praktijk voorkomt. Niet alleen openbaren zij zich na de geboorte van voldragen kinderen, maar dikwerf genoeg (zeker in de meeste gevallen) na vroegtijdige geboorten en miskramen; ja zij zijn meermalen na deze veel pijnlijker en heviger. Het geſtel heeft in zoo verre invloed op haar, dat gevoelige, *hysteriſche* en zwakke vrouwen door dezelve meer gekweld en veelvuldiger er door overvallen worden; en hoezeer zij in ieder jaargetij en onder alle uitwendige betrekkingen waargenomen worden, openbaren zij zich toch, onder anderzins gelijke omſtandigheden, meer bij vochtig koud weder en bij eene bijzondere weêrsgeſteldheid (*Constitutio annua*), die het ontſtaan van *rheumatiſche* gebreken begunſtigt.

Diagnosis.

§. 114.

De naweeën onderſcheiden zich door den aard der pijn zoowel als door hare *periodieke* verſchijning, van alle andere ziekelijke verſchijnſelen

 in

in het kraambed. Meestal verschijnen zij onmiddellijk na de bevalling, houden twee, drie en meerdere dagen aan, en verdwijnen dan, allengs meer in sterkte afnemende, terwijl de baarmoeder zich aanhoudend meer en meer zamentrekt; zonder de algemeene gezondheid door iets anders te storen, dan door de pijn, welke haar wezenlijk kenteeken is. Warmte vermindert haar gemeenlijk, en een algemeen zweet neemt haar voor een' zekeren tijd, zelfs geheel weg. Koorts gaat zelden met dezelve gepaard, alleen bij zeer gevoelige personen, of bij zeer hevige pijnen vertoont zich eene *continua remittens* met een ontstekingachtig karakter; doch bij verschijning der pijn, wordt de pols gewoonlijk sneller, kleiner, zelfs wel eenigzins hard. Hoofdpijn doet zich nog al eens op, doch is even zoo min een vast kenteeken, als eene onware *gastrische* (*pseudogastrische Zustand*) gesteldheid, waarbij de tong wit en dik beslagen, de eetlust geheel weg, de dorst trouwens bovenmatig groot is. Met de borsten en de zogafscheiding staan de naweeën telkens nu in eene meer, dan in eene min duidelijk zigtbare betrekking, wijl deels bij iedere aanlegging des kinds de pijnen zich verheffen, deels ook wel eens nalaten, zoodra de verrigting (*Process*) der zogafscheiding volkomen aan den gang is, en nu de borsten in plaats van de baarmoeder, het middelpunt der voeding geworden zijn. De afscheiding der kraamzuivering is gewoonlijk kort voor de, en tijdens de toeneming der pijn eenigermate onderdrukt, bij hare meeste hevigheid nogtans vermeerdert zij gewoonlijk, er ontlasten zich minder groote

bloed-

bloedklonters, en na de ontlasting houdt de pijn op. Zelden en slechts bij meer zamengestelde gevallen wordt de pislozing en stoelgang gestoord; de pijnen echter verhinderen meestal den slaap, of maken denzelven ten minste onrustig.

§. 115.

Te gelijk met de naweeën ziet men wel eens *rheumatische* en ontstekingachtige aandoeningen des *Uterus*, welke inzonderheid de uitwendige, met het buikvlies bekleede vlakte en dit gedeelte des buikvlies zelf treffen. Ook openbaren zich als zamengesteldheden van andere ziekelijke toevallen, bij groote algemeene prikkelbaarheid zelfs wel stuipen, en bij zulke vrouwen, bij welke de gevoeligheid over het prikkelbare en herstellende (*reproductive*) stelsel de overhand heeft; dikwerf gaan ook ongeregeldheden in den kraamvloed met dezelve gepaard. — De naweeën hebben, wat hare uitwendige verschijnselen aangaat, overeenkomst met de ontsteking der baarmoeder, doch niet met die, in welke de inwendige vlakte en het *Parenchyma*, maar het naar buiten gekeerde gedeelte derzelve, en het haar bekleedende vlies begrepen wordt; met het *Rheumatisme* der baarmoeder; met de afzakking der baarmoeder; ophoopingen in de speenaderen, ziekten der eijerstokken en trompetten der baarmoeder, en met de onderscheidene soorten van kolijk.

§. 116.

Zij onderscheiden zich echter van de *Metritis* daardoor, dat bij de laatste de pijn zich niet verplaatst,

plaatst, geene vrije tusſchenpoozen, noch het eigendommelijke karakter der weeën heeft, maar meer van een' ſtekenden, brandenden aard is, welke bij elke aanraking vermeerdert, en door de koorts, welke bij de baarmoederontſteking, ook bij eene gedeeltelijke — zoo wij deze uitdrukking bezigen mogen — derzelve niet ontbreekt. Gelijkerwijze wordt ook het *Rheumatisme* altijd door koorts vergezeld, welke bij hetzelve, door het veelvuldig tusſchen beide komende gevoel van koude nog duidelijker is, en ook hier zijn weder of geheel geene, of ſlechts onregelmatige tusſchenpoozen, en wel in dier voege, dat de toeneming (*Exacerbation*) of veel liever de verheffing (*Paroxysmus*) der pijn, veel langer duurt, dan de onpijnlijke tusſchenruimte, tijdens welke de koorts nooit geheel af is, en gene met nieuwe huivering en koude voorbijgaat. — Bij verzakking der baarmoeder, meestal gegrond op verſlapping der baarmoederlijke banden, bevinden zich wel dergelijke pijnen, wat de hoedanigheid betreft, doch de meer zamengetrokkene *Uterus*, deszelfs geringe gevoeligheid, de bevinding bij het onderzoek en de bijzonderheid, dat bij verbetering der gebrekkige ligging, welke bovendien nog meestentijds met moeijelijke (*Dysurie*), zelfs wel met belette pislozing (*Ischurie*), en verſtopping of perſingen op den aars vergezeld is, alle ziekelijke verſchijnſelen verdwijnen, zijn genoegzaam om eene juiste kennis des gebreks te verkrijgen. — Naweeën, ten minſte met deze veel overeenkomst hebbende pijnen, vergezellen gewoonlijk ophoopingen in de ſpeenaderen naar den *Uterus* en naar de omgelegene deelen, en men kon zonder eene naauw-

keu-

keurige en oplettende beſchouwing van den toeſtand en in het bijzonder van hetgeen er voorafging (*Anamnese*), bij de behandeling ligt grove misſlagen begaan. Intusſchen beſtond deze toeſtand in de ſpeenaderen, zeker altijd reeds vroeger, ten minſte in de zwangerſchap, en de ziekelijke geſteldheid der aderlijke vaten, alsmede de verhoogde *veneusiteit* blijkt reeds uit de aderſpatten aan de dijen, en ſchaamlippen, uit de bloederige ontlastingen, knoopen, en opzwellingen aan den endeldarm, uit de geſteldheid der baarmoeder tijdens de zwangerſchap en de geboorte, de verhouding van het ſcheedegedeelte en den mond des *Uterus*, als thans uit de verſchijnſelen van *passive* ophooping naar het baarmoederſtelſel. Het in de adercellen der baarmoeder, in de *Plexus pampiniformis* opgehoopte bloed verwekt dan ligt, niet alleen pijnen in de kruisſtreek en den buik, maar deze vertoonen zich ook wel eens alleen op zekere tijden, doordien het bloed ten deele door de opvolgende, en nù door de uitzetting op nieuws verwijderde zamentrekkingen des *Uterus* uitgedreven, zich andermaal verzamelt en de vorige verſchijnſelen zich weder openbaren. Wij meenen derhalve de aandacht hier bijzonder op te moeten vestigen, naardien hier een gansch ander geneesplan, dan bij de gewone behandeling der naweeën, vereischt wordt, daar er maar al te ligt door eene ondoelmatige handelwijze des Geneeskundige, organiſche gebreken des *Uterus* ontſtaan kunnen. Deze *Status haemorrhoidalis* daarentegen vordert het aanzetten van bloedzuigers op den onderbuik, in de nabijheid van den endeldarm, ſomtijds op de teel-

dee-

deelen zelve; het gebruik van oplosſende extracten, als van het *Extractum Graminis*, *Taraxaci*, *Saponariae*, *Chelidonii* enz, van de zachtere middelzouten, der rabarber en der zwavel, om de verſtoppingen weg te nemen, den bloedsomloop in den onderbuik vrijer te maken, en, ware het mogelijk, den aanleg tot dien toeſtand geheel te vernietigen. Van gebreken der eijerſtokken en der overige omliggende deelen zijn de naweeën reeds door hare zitplaats en het op zekere tijden terugkomen der pijn, de ter harer plaatſe voelbare zwelling en den algemeenen koortſigen toeſtand onderſcheiden. Het kolijk heeft men niet alleen dikwijls met naweeën verwisſeld, maar het zelfs voor eene ſoort derzelve gehouden, of onder de benaming: „valſche weeën" aangevoerd: beide ongeſteldheden nogtans kenmerken zich door: de plaats waar de pijnen zich doen gevoelen, welke bij het kolijk veelal uitgebreider en hooger is; de voorboden, welke de kramp der buikſpieren meestentijds vooraf gaan, en in rommeling, drukking en zwaarte in den onderbuik, geringere pijnen, walging en belemmerden ſtoelgang beſtaan; door de rigting der pijnen, welke bij het kolijk meestal zwervend en minder tot eene plaats bepaald zijn, en gemeenlijk aanhouden, wel afnemen, doch geene vrije tusſchenpoozen laten.

Oorzaken.

§. 117.

Over het wezen en de naaste oorzaak der naweeën zijn dusverre de gevoelens der Geneeskundigen

zeer

zeer onderſcheiden. Te voren meende men den grond derzelve in de onevenredige zamentrekking van den bodem en het onderſte *segment* der baarmoeder te moeten zoeken, omdat de baarmoedermond minder bij de verlosſing en in de zwangerſchap verzwakt, nu zich ſterker zamentrekkende, het afgezonderde bloed belette af te vloeijen, en daardoor tot ſterker en heviger zamentrekkingen des *Uterus* aanleiding gaf. Men wordt verſterkt in dit gevoelen, wanneer men op eene nawee de kraamzuiveringen ſterker ziet vloeijen, terwijl zij kort voor en tijdens dezelve meer onderdrukt waren. Anderen meenden, dat deze pijnen alleen door ongelijke, gedeeltelijke zamentrekkingen veroorzaakt werden; velen hielden dezelve ſlechts voor kolijkaardige pijnen, welke door de toetreding van lucht, ook zelfs wel door ophooping van deze binnen de holte der baarmoeder verwekt werden. Gelijkerwijze geloofde men, dat zij uit vreemde ligchamen in den *Uterus*, waartoe deze tot uitſtooting moeite deed, om het even of dit bloedklonters, *Mola's* of vleeschachtige aangroeiſels zijn, ontſtonden, doordien, om ze te ontlasten, eene verwijding des baarmoedermonds moest vooraf gaan; om deze reden, zeide men, verſchijnen zij na langdurige, moeijelijke verlosſingen niet, nogtans wel na ſnelle, onverwachte verlosſingen, omdat bij gene de baarmoedermond in eenen meer verzwakten toeſtand verkeert, en deze den kraamvloed geene hinderpalen in den weg zet; bij bekraamde ligchamen komen zij echter ook daarom veelvuldiger voor, omdat deze gemeenlijk ſpoediger verlosſen. Muller (*der Arzt für Wöchnerinnen. Frank-*

Frankfurt a. M. 1805. 8°. 1. *B.* §. 4) houdt ze voor krampen, die uit een geprikkeld zenuwſtelſel oorſpronkelijk zijn. JÖRG (*über das phyſiologiſche und phatologiſche Leben des Weibes. Leipzig* 1821. 2e. *Ausg.* II. *B.* §. 693) koestert bijkans hetzelfde gevoelen, naardien hij de naweeën van eene, door de baring niet genoegzaam bedwongene prikkelbaarheid en levenswerking des *Uterus* afleidt, en meent, dat zij van eene te groote gevoeligheid dezes organs afhangen. Ter ſtaving van zijn gevoelen voert hij aan, hoe men dezelve inzonderheid dan waarnam, als een klein kind, wijd bekken, of geringe wederſtand der kringvezelen (*Sphinkteren*) aan het onderſte gedeelte der baarmoeder eene ſpoedige verloſsing te weeg bragten. Hier werkt de *Uterus* (op eene andere plaats zijns werks §. 695) in het kraambed niet anders, dan bij eene langzame verloſsing; hij trekt zich desgelijks te zamen, doch de vrouw ontwaart deze zamentrekkingen door de pijn, middelerwijl zij de zamentrekkingen na eene langzame en behoorlijk krachtige uitdrijving des kinds niet gevoelt. Reden waarom zich de naweeën zeer goed met de voorzeggende weeën laten vergelijken, doordien ook deze alleen bij eene verhoogde gevoeligheid der barende, pijnlijke gewaarwordingen doen ontſtaan. SCHMIDTMÜLLER (*Handbuch der mediciniſchen Geburtshülfe.* 2r. *Band.* §. 295) welke haar voor ware weeën, welke als opvolgende zamentrekkingen noodzakelijk zijn, verklaart, meent zelfs, dat zij te zwak kunnen zijn, houdt ze alzoo meer voor een natuurlijk verſchijnſel, waarvoor men ze toch wel niet beſchouwen kan; wij konden ten min-

minste hare afwezenheid na eene plaatselijke, overigens regelmatige verlossing, niet voor iets ziekelijks erkennen. — CARUS (*Gynäkologie.* 2r. *Band.* §. 1562) meent, dat naweeën, bij meermalen gebaard hebbende en na snelle verlossingen, tot het regelmatig beloop des kraambeds behooren, doch als onregelmatige verschijnselen zijn aan te merken bij eerstbarende, zoodra zij te veelvuldig, buitengewoon hevig en van te langen duur zijn. Als oorzaken derzelve neemt hij aan, verhoogde gevoeligheid in het algemeen en van de teeldeelen in het bijzonder, vreemde ligchamen in den *Uterus*, pijnlijke gebreken der tepels, en alle prikkels, welke het vaat- en zenuwgestel buitengewoon opwekken. Nog onlangs heeft CARUS (zie *Lehre von Schwangerschaft und Geburt u. s. w. Zweite Abtheilung. Leipzig* 1824. 8°. *S.* 135) de naweeën verklaard te bestaan in wormswijze bewegingen der baarmoeder, die na het uitdrijven van het voortbrengsel der bevruchtiging nog niet geheel hadden nagelaten; want, naar zijn inzien, neemt de werking der *weeën* dan een begin, wanneer de baarmoeder niet slechts de inrigting tot zamentrekking en uitzetting, door de ontwikkeling van hare zelfstandigheid in langwerpige en kringswijze vezelen bereikt heeft, maar vooral dan, wanneer de geregelde afwisseling van zamentrekking en uitzetting als *peristaltische* beweging in haar een' aanvang neemt; wanneer nu de baarmoeder, na de voltooijing der verlossing, tot haren vorigen, meer onvolkomenen, toestand terugkeert, en bij de eerste pogingen daartoe een einde maakt aan de regelmatige afwisseling van zamentrekking en uit-

uitzetting, kan zij daarin echter niet zoo fpoedig flagen, dat niet nog wel eenige dagen daarmede verloopen, en hierin meent hij de grondoorzaak tot *naweeën* te vinden. Niet de minfte lust hebbende tot het opmaken eener nieuwe *theorie*, zoo vergenoegen wij ons, met nog op eenige punten opmerkzaam te maken, die volgens ons oordeel, offchoon wij het niemand opdringen, van geen gering belang daarbij fchijnen te zijn. Welk eene groote verandering, de *Uterus* ook in zijn weeffel tijdens de zwangerfchap ondergaat, is bekend, en voor het grootfte gedeelte door de fijnere Ontleedkunde duidelijk bewezen. Wij herinneren dan ook niets, dan dat er eene, anderszins niet te vinden, fpierachtige zelfftandigheid aan het einde der zwangerfchap duidelijk in denzelven zich laat aantoonen, en TIEDEMANN's (*) uitmuntende nafporingen hebben ons, flechts weinig tijd geleden, niet alleen over den loop en de hoeveelheid der bijzondere zenuwen en derzelver vlechten, maar ook tevens geleerd, hoe de zenuwen zelfs in *volumen* zich vergrooten, en, wat hare ftof betreft, zwellen. De drukking alleen op deze vergroote zenuwmasfa's — een volftrekt gevolg der zamentrekking — fchijnt hier een' zeer gewigtigen rol in te fpelen. Ter bepaling van de *periodieke* verfchijning zal wel geene andere verklaring noodig zijn, dan de van CARUS elders opgegevene, en het is niet volftrekt noodig, opgehoopt kraambloed, dat zich tot klonters gezet heeft, als we-

(*) *Tabulae nervorum uteri. Heidelbergae* 1822. *Fol. c. Tab. aen.*

wezenlijke voorwaarde tot opwekking der naweeën aan te nemen, meer nogtans ſchijnt daartoe het in de adercellen der baarmoeder zelve opgehoopte bloed, dat in de zelfſtandigheid zelve een hinderpaal voor de zamentrekking wordt, mede te werken.

§. 118.

Op zich zelve zijn vrouwen, welke bereids een- of meermalen gebaard hadden, wel is waar, meer tot naweeën voorbeſchikt, en het ſchijnt als of met iedere opvolgende verloſſing, tevens de naweeën in hevigheid en duur toenemen, hetgeen zich uit de verminderde kracht der zamentrekbare vezelen door de herhaalde uitzetting wel laat opmaken. Trouwens wij zien ze ook in het eerſte kraambed ſomtijds allerhevigst plaats grijpen. Dit is gemeenlijk het geval bij zeer gevoelige, *hysteriſche* voorwerpen; ook kan men er niet voor inſtaan, dat, als de *Hysterie* deze ongeregeldheid te weeg brengt, zij niet met deze, en, zoo het ſchijnt, door haar vermeerdert. Zoo ook laat zich hare verſchijning altijd met zekerheid vooruit bepalen, wanneer tijdens den arbeid, zoogenaamde wilde, krampachtige weeën voorhanden waren, zoodat tusſchen zamentrekking en uitzetting reeds onevenredigheid, ten gevolge eener afwijking van het beginſel des zenuwſtelſels, dat beide voortbrengt, plaats had gegrepen. Tevens hebben zulke kraamvrouwen, welke aan volbloedigheid, aan eene aderſpattige geſteldheid des *Uterus* en aan de door WIGAND beſchrevene zuchtige opgezetheid (*Volllymphigkeit*) lijden, groote vatbaarheid voor naweeën, reden waarom dan het geneesplan,

 naar

naar deze verfchillende omftandigheden, geheel anders kan en moet ingerigt zijn, zoo als verder zal bewezen worden. — Van den invloed der weêrsgefteldheid maakten wij reeds boven gewag; even zoo belangrijk nogtans is ook de handelwijze bij het ganfche verlosfingswerk. Hoe onftuimiger de natuur — in zeldzame gevallen en flechts onder bijzondere omftandigheden, welke op de verhouding van de grootte des kinds tot de wijdte des bekkens gegrond zijn — te werk ging, of hoe hulpvaardiger de kunst zich betoonde, om den regelmatigen gang te befpoedigen en te ftoren, hoe minder volkomen de gewone uitgangen gefchiedden of konden plaats grijpen, des te meer en langer heeft de kraamvrouw van naweeën te lijden. De kraamftoelen, in het bijzonder die van de flechte foort, vereenigen beide fchadelijke hoedanigheden in zich, omdat zij niet alleen de barende aanzetten om te fterk — en dikwerf te vroeg — hare weeën te verarbeiden en het kind geweldadig voort te ftuwen, maar ook tot algemeene verkoeling, in het bijzonder tot die der teeldeelen, gelegenheid geven, en bij het gebruik derzelve zeldzaam een weldadig zweet te voorfchijn komt, of zoo het aanwezig is, geftoord moet worden, doordien na de uitdrijving des kinds de vereischte bedekking ontbreekt. Wij meenen ook de afbinding van het moederlijke gedeelte der navelftreng hier als hoogst nuttig te moeten aanbevelen, wijl de moederkoek door bloed gevuld, en dus meer uitgezet blijvende, zich tegen eene fpoedige zamentrekking aankant. Even zoo belangrijk is het, de verbreking der vliezen van het ei, zoo mogelijk,

der natuur over te laten, en dit alleen bij eene zeer grondige en dringende aanwijzing te verrigten. Niet alleen, dat de *Uterus* bij zulk eene lijdelijke handelwijs ſlechts langzamerhand ontledigd, maar ook alle overige deelen, baarmoedermond, ſcheede en de uitwendige opening van deze langzamer verwijd en tot den doortogt des kinds voorbereid worden, dan door de laatſte zelve. De ondervinding heeft ons geleerd, dat het, inzonderheid onder vroedvrouwen in zwang zijnde, vroege breken des waters, voornamelijk bij vrouwen die meermalen baarden, menigmaal de eenige aanleiding tot allerhevigſte naweeën was. Op eene voorbarige afhaling der nageboorte, onmiddellijk na de uitdrijving des kinds, behoeven wij niet eens de aandacht te vestigen, daar dit wel niet dan door zeer ruwe en onkundige Vroedvrouwen zal verrigt worden. De op ware verloskunde en echte wetenſchap ſteunende vraag: wanneer heeft de natuur wezenlijke hulp noodig? is misſchien allermoeijelijkst te beantwoorden. Men doet nogtans zeker meer kwaad door te vroeg, dan te laat haar bijſtand te bieden.

§. 119.

Menigmaal heeft men tot deze ziekelijke verſchijnſelen aanleiding gegeven, ten minſte hen vermeerderd, doordien men der pas verloste al te voedende en verhittende ſpijzen en dranken vergunde, en vele voorname Franſche vrouwen, van welke MAURICEAU verhaalt, dat zij ter bevrijding van de naweeën, eene, van eene oude patrijs met zeker ſoort van uijen, of van melk met muskaatnoot en ſuiker,

bereide ſoep, plagten te nuttigen, zullen daardoor dit ſteeds verergerd hebben. Gelijkerwijze kunnen ook tegen bloedvloeijing en krampen aangewende heete middelen, indien zij te lang worden voortgezet, naweeën voortbrengen, heviger maken, en den overgang derzelve tot *Metritis* bevorderen. Dat ſnelle verloſsingen eene hoofdoorzaak derzelve zijn, bleek reeds; doch wij ontmoeten ze ook dan, wanneer de *Uterus* door een groot kind, of tweelingen, of te buitengewoon veel vruchtwater al te ſterk was uitgezet, waarbij in menigerlei opzigt dezelfde betrekkelijke oorzaak ten grondſlag ligt, als bij te ſnelle verloſsingen. Dikwijls waren wij in de gelegenheid allerhevigſte, hoogst pijnlijke weeën waar te nemen, wanneer het kind dwars had gelegen, en tevens daarop de baarmoeder in het kraambed haren ſcheeven vorm behield, in twee gevallen, ten aanzien harer gedaante, met eene tweehoornige baarmoeder (*Uterus bicornis*) overeenkomende. Hier lag blijkbaar de grond, in de voorafgegane ongelijke uitzetting, en vandaar de nu onregelmatige zamentrekking, zoodat de naweeën niet eerder ophielden, voordat de ovale vorm herſteld was. Opmerkenswaardig is het tevens, dat in twee gevallen bij latere zwangerſchap weder dwarſe liggingen zich vertoonden. De ondervinding heeft ons daarenboven geleerd, dat zekere ziekelijke, vooral verharde, plaatſen des *Uterus*, door welke ongetwijfeld de regelmatige voortgang verhinderd werd, vergezeld gingen met hevige naweeën; hetzelfde namen wij ook waar bij ſpekachtige uitwasſen aan de uitwendige vlakte der baarmoeder. Dat uit-

was-

wasſen op hare inwendige vlakte, als polypen; of ook veranderingen der *Decidua*, *Mola's*, overblijfſels der nageboorte en bloedklonters (ten onregte, *Molae cruentae* genaamd) naweeën voortbrengen, is algemeen bekend; gelijkerwijze hare verſchijning bij hoogst gevoelige, inzonderheid raauw gezogene tepels, tijdens het aanleggen des kinds, waar zij uit het medelijdende gevoel der zenuwen verklaarbaar zijn.

Gevolgen en Uitgang.

§. 120.

De gevolgen der naweeën zijn onderſcheiden, al nadat de gelijktijdige geſteldheid der baarmoeder, meer naar het ontſteking- of krampachtige overhelt. Om deze reden klimt de pijn in ſommige gevallen tot eene geduchte hoogte; de tusſchenpoozen worden korter, deze zijn niet geheel vrij meer en de pijn vermindert ſlechts, zonder volkomen op te houden, tot deze geſteldheid in eene openbare ontſteking der baarmoeder overgaat, bijaldien men haar in het begin niet ſpoedig genoeg paal en perk ſtelle. Bij verergering des gebreks vindt men ook meer andere ziekelijke gebreken, kramp in de ſluitſpier der blaas en ten gevolge van dien, nu opſtopping, dan onwillekeurige afvloeijing der *Urin*; deelt de endeldarm er ook in, dan openbaart zich dit nu eens door verſtopping, dan eens door eene hoogst lastige perſing tot afgang en ware kolijkpijnen (*Dolores colici*). Of er vereenigen zich krampen van eenen anderen aard mede, als: maag-

 pijn,

pijn, kramp in den slokdarm (*Spasmus oesophageus*), in de borst, hevige hik, braking, *hysterische* toevallen, zelfs algemeene stuiptrekkingen. — De *Uitgang* is of in genezing, of in andere zoo even genoemde ziekten. Door een algemeen zweet scheidt de natuur veelal zelve de ziekte; somtijds door vermeerderde zogafscheiding, gedurende welke en het zweet, waarmede de zogkoorts afgaat, en de naweeën ophouden; zeldzamer door een' buikloop, of eene bloeding uit de scheede of den endeldarm. Hoe de kunst den ziekelijken staat te verbeteren hebbe, en dit bewerkstellige, zal beneden §. 123 en volgende worden opgegeven.

Voorzegging.

§. 121.

Bij de voorzegging neme men den algemeenen toestand, waarin zich het ligchaam bevindt, en den invloed, welken de pijn op hetzelve uitoefent, de hevigheid en duur dezer laatste, mitsgaders de oorzaak en de geneigdheid om in de eene of andere krampachtige aandoening te veranderen, in aanmerking; waarom niet al te hevige naweeën in de eerste dagen des kraambeds, bij eene reeds meermalen gebaard hebbende, wier toestand niet veel van den gezonden afwijkt, gepaard met regelmatige kraamzuiveringen en niet gestoorde zogafscheiding, de beste voorzegging toelaten. Dan alleen heeft men gevaar te duchten, wanneer de aanvallen hevig zijn, zeer schielijk op elkander volgen, geen ware noch volkomene tusschenpoozen vormen, door koorts verge-

gezeld zijn, de onderbuikſtreek bij de aanraking pijnlijk is, de kraamzuivering geſtoord wordt, verſchijnſelen eener beginnende ontſteking zich vertoonen, of andere krampachtige aandoeningen als zamengeſteldheden of gevolgen zich openbaren. Op zich zelve beſchouwe men de naweeën als eene niet gevaarlijke ziekte, die ſlechts, onder zeer ongunſtige omſtandigheden, vrees kan verwekken.

Voorbehoeding.

§. 122.

Eertijds, inzonderheid toen men aan iedere pas verloste of nieuwgeborene geneesmiddelen meende te moeten toedienen, trachtte men ook de naweeën door geneesmiddelen te verhoeden, of ten minſte hare hevigheid te beteugelen. De ſoepen der voorname Parijſche vrouwen hebben wij boven reeds genoemd; offchoon deze ook meer ſchade dan nut te weeg bragten, zoo hebben ze toch niet dat walgelijke van andere zoogenoemde *Specifica*, bij voorbeeld, bloed van de nageboorte met gelijke deelen olie en ſiroop, en dergelijken meer. Andere, zoowel vroegere als latere Artſen, prijzen het gebruik eener vette olie, als de amandel-, papaver- of notenolie; den buik warm te houden; koud drinken te vermijden; losmakende klisteren, en MAURICEAU de bedekking des buiks met een' met zoete amandelolie, of verſchen boter gebakken eijerkoek. — Wij gelooven, dat in de meeste gevallen de naweeën niet verhoed kunnen worden, doch zijn overtuigd, dat eene doelmatige handelwijs bij de geboorte, inzon-

derheid vrijwaring voor iedere verkoeling bij en na dezelve, een doelmatige leefregel in het kraambed hare hevigheid zeer zullen matigen. Wij geven daarom inzonderheid den raad, om de teeldeelen, te weten na de ontlasting des moederkoeks, met eenen zuiveren, zachten en matig verwarmden doek te bedekken, ten einde de geprikkelde deelen voor de toetreding der lucht te vrijwaren. Wij verwerpen echter elke geneeskundige behandeling, die bij geene de minſte aanwijzing, enkel als voorbehoedend, wordt in het werk geſteld.

Geneeswijze.

§. 123.

Ontſtaan de naweeën, zoo als aangetoond is, uit eene onevenredige verhouding tusſchen de uitzetting en zamentrekking der baarmoeder, of van bijzondere gedeelten derzelve, uit eene voortdurende *Contractie* en *Expanſie*, of eene te ſterke wormswijze beweging, dan moet de Arts deze te keer gaan, en tot dit doel door wegneming van de oorzaken medewerken. Volgens ons oordeel moet men inzonderheid bij de geneeskundige aanwijzingen, hoogst naauwkeurig op den toeſtand der baarmoeder letten, en wel of zij meer geneigdheid tot het ontſteking-, dan tot het krampachtige heeft, doordien beide geſteldheden eene bijzondere en geheel onderſcheidene behandeling vorderen.

§. 124.

Zijn de naweeën niet al te hevig, de baarmoeder nog-

nogtans nog aanmerkelijk of ongelijk uitgezet en bij de aanraking pijnlijk, dan late men den buik met warme *Oleum Hyoscyami* of *Chamomillae coctum* inwrijven, vervolgens met warme wollen doeken; of wel met een afkookfel van den *Hyoscyamus*, der *Cicuta*, van verzachtende kruiden, of met dergelijke pappen bedekken. Dikwerf heeft men bij deze plaatfelijke middelen niets anders te geven, dan een aftrekfel der *Flores Tiliae*, *Sambuci*, *Chamomillae*, *Herba Menthae* of *Melissae*; men late echter deze aftrekfels niet te fterk maken, en niet te veel daarvan drinken, wijl men anders door dezelve zeer ligt de zaak verergeren, ja zelfs den overgang tot ontfteking veroorzaken kan. In het bijzonder wordt van de kamillenthee veel misbruik gemaakt, en meermalen zag ik na derzelver overdadig gebruik, zoowel baarmoederlijke ontfteking en bloedvloeijingen, alsmede langdurige koortfen, inzonderheid met huiduitflag, in het kraambed ontftaan. Eene naauwkeurige befchouwing van het beloop der naweeën, als zij geheel der natuur worden overgelaten, leerde mij, dat veelal een overvloedig, algemeen zweet en eene ontlasting van geronnen bloed (*Bloedmola's*) in vorm met den *Uterus* overeenkomende, gunftige uitgangen waren, en zoowel de vermeerde omvang des *Uterus*, als deze foort van affcheiding overtuigden mij, dat veelligt die onevenredige verhouding tusfchen de zamentrekkende en uitzettende kracht alleen in die gefteldheid lag, welke WIGAND zuchtige opgezetheid (*Volllymphigkeit*) noemde, en op dit vermoeden afgaande, heb ik, hetgeen bijzondere opmerking verdient, altijd ee-

eene op de omſtandigheden toegepaste zweetdrijvende geneeswijze ingeſlagen. Beantwoorden derhalve dergelijke kruidenaftrekſels niet aan de verwachting, dan ſchrijve men eene verzadiging der koolzure potasch (*Carbonas Potassae*) met citroenſap, de azijnzure potasch (*Acetis Potassae*), het *Liquor ammonii acetici*, den *Spiritus Mindereri* met *Aqua Florum Sambuci* en eenen ſiroop of ſuiker voor, en voege, ingeval van noodzakelijkheid, een weinig *Extractum Hyoscyami* of *Aqua Laurocerasi* daarbij. Van uitſtekenden dienst zullen ook de klisteren van een afkookſel van verzachtende kruiden, het *Semen Lini*, de *Herba* en *Rad. Althaeae* zijn, wijl zij niet alleen ontlasting bewerken, maar, zoo zij doelmatig en in kleine hoeveelheden gezet worden, voor den *Uterus*, als het ware, nog tot ſtovingen verſtrekken. Is de buik verſtopt, is dezelve ten gelijke tijde pijnlijk, dan geve men eene lepel vol *Ricinus*-olie, die mij dikwerf heerlijke dienſten bewees, en welke ik derhalve bijzonder kan aanprijzen. Bovendien ſchijnen ook hiermede de waarnemingen van meest alle vroegere Artſen overeen te ſtemmen, daar bij voorbeeld HIPPOCRATES, RODERICH A CASTRO, LUD. MERKATUS en MAURICEAU de vette oliën, in het bijzonder echter de versch uitgeperste, zoete amandelolie (*Oleum amygdalarum dulcium recens expressum*) op hoogen prijs ſteiden. Tot het doen van inſpuitingen uit een *Infusio Cicutae*, *Hyoscyami*, of een *Decoctum Malvae*, *Althaeae* enz. behoefden wij nooit de toevlugt te nemen, als alleen bij ongeregeldheden, of geheele onderdrukking der kraamzuivering, of

 als

als teruggeblevene gedeelten van het ei, of andere vreemde deelen blijkbaar de oorzaak der vermeerderde pijn waren.

§. 125.

Dikwerf echter zijn deze zachte middelen van geene uitwerking, en openbaart zich eene meer naar het ontſtekingachtige overhellende geſteldheid of eene plaatſelijke volbloedigheid (*Polyaemia topica*) in de baarmoeder. Hier waren het olieachtige *Emulsiën* met kleine hoeveelheden van het *Extractum Hyoscyami* of *Aqua Laurocerasi*, met bijvoeging van *Tartris* of *Nitras Potassae*, *Sulphas* of *Phosphas Sodae*, *Tartarus natronatus*, zure, bloedverdunnende dranken, in een' nog hoogeren graad bloedontlasting, *Nitrum* in groote giften en de zoete kwik (*Merc. Hydrargyr. oxydul.*), welke ons den meesten dienst bewezen. Zou eene aderlating op den voet, zelfs aan de dij of den onderbuik niet de voorkeur verdienen, ten einde de plaatſelijke ophooping te verminderen? Bloedzuigers werken veel te langzaam, en veroorzaken ligt verkoudheid, als men bij het aanzetten niet de grootſte voorzigtigheid in acht neemt. Als hulpmiddel, inzonderheid tevens om, als afleidend middel, de werking der haarvaten van de huid op te wekken, verdienen de drooge koppen op de dij, zuurdeeg en Spaanſche vliegen aan de kuiten en de inwendige vlakte der dij, en naarmate der omſtandigheden, ook op den buik gelegd, aanprijzing. — Ik veroorloof mij hierbij op te merken, dat men in de behandeling van ziekten van het kraambed,

ten-

tenzij er geene volſtrekt *astheniſche*, duidelijk waar te nemene verzwakte toeſtand plaats heeft, veelal gelukkiger zal zijn, als men niet te lang met bloedontlasten wacht en er te bevreesd voor is. Men neme toch wel in aanmerking, dat volbloedigheid van den *Uterus* tot de gemeenzaamſte verſchijnſelen behoort, en dikwijls andere ziekten uit deze ontſtaan, die alleen uit haar voortvloeijen, en desniettemin een geheel ander karakter ſchijnen te hebben, zoo als bij voorbeeld krampachtige toevallen. Is de pols maar eenigzins vol, hard, menigvuldiger dan gewoonlijk, de dorst hevig, de huid zeer rood en warm, dan laat ik eene kleine aderlating doen, en nooit had ik reden tot berouw over deze handelwijs, daar dikwijls de pijn onder de kunstbewerking reeds naliet, of zoo dezelve bleef, ſpoedig wegging.

§. 126.

Zeldzaam zal men evenwel een geval aantreffen, waar de naweeën zuivere zenuwaandoening, of werkelijke kramp zijn, ontſproten uit eene verhoogde gevoeligheid; doch hoezeer de zenuwen ook altijd mede aangedaan worden, zoo pleeg dit toch meestal eene medelijdende aandoening te zijn, en dit lijden niet uit de zenuwen zelve zijn' oorſprong te nemen. Men ontmoet deze bijzonderheid meestentijds bij zeer gevoelige, *hysteriſche* vrouwen, en onderkent dezelve deels uit hetgeen er voorafging (*Anamnese*), deels uit de ganſche geſteldheid, den weeken, kleinen, zwakken en verſnelden pols, andere gelijktijdig zich openbarende krampachtige toevallen,

blee-

bleeke *Urin*, koude, drooge huid en a. m. Dit is een toeſtand, waarin het heulſap de ſpoedigſte en zekerſte hulp verſchaft. Men had eens een' tijd, waarin men bij alle naweeën, geene uitgezonderd, het *Opium* toediende, doch ook dikwerf voer men er ongelukkig mede. Men zou kunnen zeggen, dat er toch vele gelukkige proeven met dit middel genomen zijn, zelfs bij geneigdheid tot ontſteking — doch hem, die deze tegenwerping mogt doen, herinnere ik dan, dat J. P. FRANCK in het ziekenhuis te *Pavia* tegen longontſtekingen ook *Opium* toediende en ze daarmede genas, en later nogtans aan het lancet en het *Nitrum* de voorkeur gaf, wijl deze geneeswijze hem niet beviel. Heeft men echter duidelijke aanwijzing tot de aanwending dezes middels, dan diene men hetzelve in kleine giften toe, van $\frac{1}{4}$ tot $\frac{1}{2}$ grein ieder vier of vijf uren, of 3 tot 5 droppels der *Tinctura Opii simplex*, of *Vinum Opii aromaticum*; of vereenige hetzelve met de *Radix Ipecacuanha*, of het Tinktuur met den *Vinum stibiatum*. Zoo ook geef ik het heulſap liefst in eene *Emulsie*, wijl ik heb waargenomen, dat het in dezen vorm minder verſtoppingen te weeg brengt. — Zachter dan het *Opium*, doch ook minder ſterk, werken de aftrekſels der verſche oranjebladeren (*Folia aurantii viridia*), der *Radix Valerianae*, het *Liquor ammonii Succini* (*Sp. Cornu Cervi succinatus*) en de ſtinkende *Asant* (*Asa foetida*), welke men inzonderheid in den vorm van klisteren aanwendde en prees. — Het bevergeil (*Castoreum*), dat zulk eenen naam in deze ziekte heeft, diende ik ſlechts ik enkele ge-

gevallen toe, en zag er even zoo min eenig nut van, als JÖRG. Misſchien dat het de voorkeur boven andere middelen verdient, bijaldien er blijkbaar eene *hysteriſche* voorbeſchiktheid voorhanden is, of vreemde ligchamen binnen de baarmoeder terug gebleven zijn.

§. 127.

Voorts vindt men nog naweeën, welke met een' zuiver *astheniſchen* toeſtand des *Uterus* vergezeld, oogenſchijnlijk op verminderde ſpanningskracht (*Tonus*) deszelven gegrond zijn. Men ontmoet ze bij kwaadſappige (*cachectiſche*), bleeke, door eene ſlechte levenswijs of zieleſmart verzwakte voorwerpen, bij eenen ſlappen, weinig werkzamen *Uterus*, gepaard met eenen zwakken, langzamen, ledigen pols, ook wel na groot bloedverlies, bij overtollige kraamzuiveringen, zonder koorts en tevens echter zeer gevaarlijk, daar de krachten op alle manieren moeten worden aangetast, en door de pijn nu nog meer ondermijnd worden. Hier legge men op den buik pappen van ſpecerijachtige kruiden; met *Unguentum nervinum* (*Ung. Rorismarini comp.*), *Balsamus Vitae externus*, met een weinig heulſap wrijve men den buik in, en ſchrijve inwendig meer verſterkende, opwekkende middelen voor, als: valeriaan, *Serpentaria*, *kalmuswortel*, *Gentiaan*, eindelijk de bereidingen der kina. Somtijds vordert de algemeene ongeſteldheid tot het voltooijen der genezing het ijzer. Baden met ſpecerijachtige kruiden, vervolgens met looiſtof, en eindelijk met de boiletjes der *Tartarus martiatus* zuilen uitmuntende werkingen doen. —

Ont-

Ontbrak er aan eene der voorafgegane ongesteldheden ter volkomene genezing nog iets, dan zullen het juist deze middelen zijn, die den *Uterus* zijne regelmatige zamentrekking en kracht doen wederkrijgen, en zoo veel mogelijk, den aanleg daartoe ontnemen.

J. H. C. MATTH. FENNER, *de doloribus post partum eorumque curatione, Diss. Marburgi* 1795. 8°.

Zwo Abhandlungen aus der Geburtshülfe über die Wehen vor und nach der Geburt von Dr. G. VETTER *und* Dr. J. H. C. FENNER. *Leipzig* 1796. 8°.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Over de ontſteking der baarmoeder in het kraambed.

§. 128.

De ontſteking der baarmoeder (*Inflammatio Uteri*, *Metritis*, *Hysteritis*) behoort mede tot die ziekten, welke dikwijls in het kraambed voorvallen, het menigvuldigſte echter komt zij op het tijdſtip der baring voor, hoezeer zij ook tijdens de zwangerſchap, in een' onbezwangerden ſtaat, bij meisjes, en volgens nieuwere waarnemingen, zelfs nog voor de manbaarheid en de volkomene ontwikkeling des werktuigs is aangetroffen. Men beſchouwe haar immer als eene hoogst gewigtige ongeſteldheid, die dikwijls ligt doodelijk wordt, bijaldien de Arts ze niet vroegtijdig genoeg onderkent, of ondoelmatig behandelt, en de ontſteking een' ongelukkigen keer neemt.

§. 129.

Het aanzijn eener baarmoederlijke ontſteking laat zich niet met volle zekerheid bepalen, voordat de naaste oorzaak der ontſteking vastgeſteld en bewezen is. De verſchijnſelen, die haar vergezellen, en de voor haar pasſende geneeswijze ſtellen het buiten twijfel, dat zij op eene ziekelijk verhoogde werking

king des prikkelbaren ſtelſels met gelijktijdige zenuwaandoening berust, zonder dat men dusverre in ſtaat is, om over de nadere betrekking der naaste oorzaak (*Causa proxima*) eene verdere verklaring te geven.

§. 130.

Deze ziekte kenmerkt zich door eene aanhoudende, bepaalde pijn in de ſchaamſtreek (*regio pubis*), welke door drukking, en zelfs door de enkele aanraking, zeer vermeerderd wordt, in ſommige gevallen tusſchenpoozen, geene geheel vrije heeft, ſtekende en brandende is; voorts klagen de lijderesſen over een gevoel van hitte, en volheid in het bekken; boven den venusheuvel zwelt het eenigzins op, en onderzoekt men deze plaats naauwkeurig met de hand, dan ontwaart men, dat de baarmoeder min of meer hard, pijnlijk en niet zoodanig zamengetrokken is, als zij na den afloop des kraambeds pleegt te zijn. Hierbij openbaren zich moeijelijkheden bij de pislozing en pijn bij de ontlasting, welke niet zelden ten eenemale ophoudt, en een pijnlijk gevoel in de darmbeenſtreek en de dijen, hetgeen in eenen hoogen graad, zelfs tot verlamming kan overgaan. Het ſcheedegedeelte is meestentijds eenigzins opgezwollen, ſomwijlen ſchijnt het echter ook meer zamengetrokken, eenigermate hard; het is evenwel altijd pijnlijk, heet; de kraamzuivering meestal onderdrukt, bijaldien de ontſteking in het inwendige vlies, het weefſel der baarmoeder en inzonderheid in die plaats zetelt (*substrat*), waar de *Placenta* heeft vastgezeten; zeldzamer ondergaat zij ſtoring, als de

ont-

ontſteking zich ſlechts tot het uitwendige vlies der baarmoeder bepaalt.

§. 131.

De ontſteking der baarmoeder gaat altijd met eene hevige koorts vergezeld, welke bij het begin derzelve meestal zuiver ontſtekingachtig (*Synocha*) is, en eerst later naar de omſtandigheden in eenen *Synochus* of *Typhus* overgaat. De pols is veelal klein, hard, koordachtig op het gevoel, en zeer ſnel, niet zelden tusſchenpoozend. Harless beweering, dat hij aanvankelijk vol en ſterk is, en eerst na den derden dag klein, hard en zeer ſnel zou worden, vond ik door eigene waarneming niet bevestigd. De lijdenden zijn altijd zeer onrustig, de ſlaap ontbreekt geheel, zij klagen over hevige hoofdpijn, welke meer het achterhoofd, ſomtijds ook den nek inneemt, dikwerf zelfs tot ijlhoofdigheid klimt; zij hebben hevigen dorst en trek naar koude en zuurachtige dranken; dikwijls komt er dan toevallige (*symptomatiſche*) braking eener ſcherpe, groenachtige, waterige vloeiſtof bij, welke ſomwijlen met eene vlokachtige, naar kaas gelijkende ſtof, vermengd is; te gelijk niet zelden een hevige, dikwijls wederkeerende en lang aanhoudende hik, in ſommige gevallen een waterachtige buikloop, vergezeld met hevige perſingen (*Tenesmus*). De gelaatstrekken ondergaan ook hier, gelijk bij vele andere ziekten, die hare zitplaats in de baarmoeder hebben, of uit dezelve voortkomen, eene bijzondere verandering, wier mismaaktheid zich ligt erkennen, nogtans moeijelijk beſchrijven laat. Dikwijls verdwijnt de melk

uit

uit de borsten, waarbij men evenwel niet uit het oog moet verliezen, dat, hoezeer dit verſchijnſel ook veelal een gevolg der ziekte is, het toch even zoo dikwijls voortvloeit uit de niet te vermijdene behandeling van deze door aderlatingen en andere regtſtreeks verzwakkende middelen. Vervolgens voegt zich nog wel eens ontſteking van het buikvlies, der darmen, der maag, des middelrifs, der lever, in een' zeer hevigen graad ook wel der longen, bijaldien zij er maar eenigen aanleg toe hebben, daarbij, en het aantal der verſchijnſelen wordt natuurlijk met iedere nieuw bijkomende ongeſteldheid vermeerderd, zonder dat daarom alle aanwezige ziekelijke en ziekteverſchijnſelen tot de *Metritis* behooren, zoo als vele vroegere Schrijvers, gene zamengeſteldheden over het hoofd ziende, ſchijnen vooronderſteld te hebben.

Verdeeling.

§. 132.

De *Metritis* openbaart zich in het kraambed gewoonlijk als eene oorſpronkelijke ziekte, nogtans komt zij ook wel medelijdend (*deuteropatisch*) voor; wijders ontmoet men haar bij eene hevige en zich ver uitbreidende ontſteking van het buikvlies, ontſtekingen van andere onderbuiksingewanden, ten gevolge van ſtoringen in den bloedsomloop, inzonderheid in het poortaderſtelſel, ook als een hoogst ongunſtig verſchijnſel bij kwaadaardige koortſen. — Nu eens verſtrekt de ganſche baarmoeder ten zetel (*substrat*) der ontſteking, dan weder zijn het ſlechts bijzondere

 ge-

gedeelten derzelve, welke voornamelijk in dezelve betrokken zijn. Reden waarom nu eens alleen dat gedeelte van het buikvlies, hetgeen hare bovenfte vlakte bekleedt, dan eens het *Parenchyma*, dan weder flechts de inwendige vlakte, of juist die plaats ontftoken is, waarop de moederkoek was ingeplant. Meermalen ziet men, dat enkel de bodem, of het ligchaam, of ook flechts het onderfte fegment van den *Uterus* door deze ziekte is aangetast; fomwijlen de voorfte of de achterfte wand. — Ten opzigte van den aard der ontfteking, ontmoet men ook bij *Metritis*, eene zuivere (*Phlegmone*), meestal eene *catarrhale*, zeldzamer eene roosachtige ontfteking. In de meeste gevallen draagt de ziekte een *hypersthenisch* karakter, enkele *asthenifche* gevallen uitgezonderd, namelijk, voor zoo verre deze uitdrukking geoorloofd is. De koorts, die nooit ontbreekt, kenmerkt meerendeels zich als eene *Synocha*, is zelden *Synochus*, doch altijd zeer geneigd, bij daartoe aanleidende omftandigheden, om van een' bedenkelijken en rotachtigen aard te worden.

Diagnosis.

§. 133.

Over het algemeen beftaan er geene vaste kenteekenen eener *Metritis*, daar fomwijlen het gebrek met de verfchijnfelen der algemeene ongefteldheid — de ontftekingskoorts (*Synocha*) — een' aanvang neemt, tijdens welke dan de plaatfelijke aandoening zich openbaart, terwijl in andere gevallen de blijken van het plaatfelijke lijden de koorts voorafgaan. Het laat-

laatste schijnt het meest gewone te zijn, en meestal bereikt eene geringe, reeds aanwezige pijn in den onderbuik onder eenen hevigen koortsaanval en voornamelijk in het tijdperk der koude, de werkelijke hoogte van ontsteking. Deze koude is meestentijds zeer hevig en lang aanhoudend, volkomen gelijk aan het *Paroxysme* eener tusschenpoozende koorts, doch de gedurende dezelve kleine, krampachtig zamengetrokkene, harde, gespannen en radde pols, blijft onveranderd in de daarop volgende hitte, en zelfs dan nog, wanneer er, zoo als somtijds gebeurt, zich zweet vertoont. De stekende, bij uitstek gevoelige, pijn neemt daarbij altijd in hevigheid toe, iedere beweging, aanraking des onderbuiks, verloskundig onderzoek, vermeerdert haar zeer, dikwijls is iedere overdekking van den buik voor de kranke ondragelijk. Veelal openbaart zich deze ongesteldheid in de eerste negen dagen na de bevalling; genoegzame waarnemingen echter hebben aangetoond, dat zij zich ook na den veertienden dag, zelfs na de vier weken opdeed, en men mag haar, zoo lang als bij hare verschijning nog de na de geboorte ontstane kraamzuivering plaats grijpt, of hare verwijderde of gelegenheid gevende oorzaak in de verlossing zelve lag, wel als eene ziekte tot het kraambed behoorende, aanmerken.

§. 134.

Voorloopige teekenen ziet men zeldzaam, of het moest zijn, dat de aanleidende oorzaken, te weinig kracht bezittende om terstond eene ware ontsteking te verwekken, aanvankelijk slechts eene geringe

ongefteldheid te weeg bragten. Nadat nu echter de koude had aangevangen, plegen de *extremiteiten*, voornamelijk de onderfte, koeler te blijven, terwijl het overige gedeelte des ligchaams, inzonderheid de borst en onderbuik, dikwerf ook het hoofd, uitermate heet zijn. Daarenboven is de dorst zeer hevig, de lijdenden drinken veel en zeer dikwijls; de tong is droog, rood, wordt vervolgens ook wel donker van kleur, met eene taaije flijm bedekt, of zij is alleenlijk vochtig aan de randen, in het midden droog, onbewegelijk en fpits; zij is ook van den beginne af met eene wit- of geelachtig taaije flijm overtogen. Thans krijgen de gelaatstrekken, bij eene volledig ontwikkelde *Metritis*, een eigenaardig iets; de oogen zijn aanvankelijk glinsterend, het bindvlies dikwerf met bloedvaten opgeloopen; naderhand worden zij flets en niet zelden tranend; de wangen zijn rood en heet, de handpalmen dikwerf brandend heet. Slaap is hoogst zeldzaam, en beftaat er al eenige neiging daartoe, dan is hij nog onrustig, dikwijls afgebroken en in denzelven vertoont zich dikwerf ijlhoofdigheid. De *Urin* is rood, zonder eenig bezinkfel, en er wordt minder geloosd; het gebeurt ten minfte zelden, dat de hoeveelheid der gebruikte dranken in eene juiste verhouding tot de geloosde *Urin* ftaat. De buik is gewoonlijk verftopt; buikloop openbaart zich flechts zelden. De huid is droog, heet, of perkamentachtig op het gevoel, en wordt maar zelden volkomen vochtig; eerder verfchijnt er een gedeeltelijk zweet, op het voorhoofd en tusfchen de borsten. Stoornisfen in de kraamzuivering hangen van het gedeelte des

Ute-

Uterus, dat in ontsteking verkeert, af, zij kan geheel onderdrukt, doch ook slechts verminderd, zelfs geheel natuurlijk zijn. Zog blijft er meestal in de borsten, en bijaldien hetzelve later vermindert, of mede geheel verdwijnt, dan kan dit ook menigmaal, zoo als wij boven reeds opmerkten, meer ten gevolge van het ingeslagene geneesplan, dan van de ziekte zelve zijn. De koorts is meestentijds eene *Continua continens*, inzonderheid bij eene zuivere ontsteking (*Phlegmone*), en bijaldien het weefsel der geheele baarmoeder ten zetel der ontsteking verstrekt; soms laat zij af, doch verheft zich, des morgens en des avonds, op nieuw. Is de ontsteking van eenen *rheumatischen* aard, dan openbaart zich somwijlen ook een nieuwe aanval van koude.

§. 135.

Men beseft ligtelijk, dat, hoe verder de ontsteking zich heeft uitgebreid, ook alle verschijnselen des te heviger zullen zijn; reden waarom de ziektetoevallen tot eene bedenkelijke hoogte klimmen, als de gansche baarmoeder door eene zuivere ontsteking werd aangetast. De hevigheid der koorts, welke dan gewoonlijk eene zuivere *Synocha* en tevens *Continua continens* is, de zeer hevige pijn, de zwelling boven den schaambeensboog enz. laten dezelve ligt onderkennen. — Deelt nogtans enkel de uitwendige oppervlakte van den *Uterus* in de ontsteking, dan is dezelve meer van eenen roosachtigen aard, de pijn zeer hevig, stekend, en wordt door de uitwendige betasting der schaamstreek zeer vermeerderd, terwijl de kraamvloed ongestoord en het

het vroedkundig onderzoek bij eene natuurlijke gesteldheid van het scheedegedeelte zonder pijn kan verrigt worden; de koorts is hier minder hevig, afwisselend; de pols nogtans klein, dikwerf onregelmatig. Daarenboven heeft deze soort van ontsteking groote geneigdheid om zich verder uit te breiden, doordien eigenlijk alleen dat deel — het buikvlies — hetwelk den *Uterus* omkleedt, ten zetel der ontsteking verstrekt, waarom hierbij meestal belette stoelgang, somwijlen een slijmige buikloop met persingen op den endeldarm, bijaldien de ontsteking zich over het *Intestinum rectum* heeft uitgebreid, en ook storingen in de pislozing voorhanden zijn. Somtijds is zelfs de pisafscheiding ten eenemale onderdrukt, zoodat ook bij de aanwending des katheters geene *Urin* uitvloeit, integendeel de blaas volkomen ledig wordt bevonden. — Dergelijke verschijnselen vertoonen zich ook dan, wanneer de voorwand der baarmoeder ontstoken is, doordien hierbij maar al te ligt ook de blaas medelijdend wordt aangedaan. Daarentegen gaat de ontsteking van den achtersten wand met pijnen in het kruis en in den endeldarm, en met opstopping der drekstoffen vergezeld. Zijn de zijvlakten ontstoken, dan onderkent men dit gemakkelijk uit de plaats der pijn. Ook in dit geval verspreidt zich de ziekte ligt verder, doet de trompetten en eijerstokken aan, in vervolg van tijd zelfs spoedig het buikvlies, doch in den beginne plegen de algemeene verschijnselen niet van zulk eenen hevigen aard te zijn. De inwendige vlakte der baarmoeder gaat in het kraambed het menigvuldigste in ontsteking over, doordien

de-

deze het meeste aan die ſchadelijke invloeden is blootgeſteld, welke haar veroorzaken. Bij deze neemt de baarmoeder zelden in omvang toe; ſlechts eene ſterkere drukking vermeerdert de pijn, en aandoeningen der pisblaas en van den endeldarm zijn hier bijzonderheden; de kraamzuivering nogtans is altijd geſtoord, veeltijds geheel onderdrukt; de koorts is hevig, afwisſelend, doch heeft eene groote geneigdheid, om kwaadaardig te worden. De pijn beſtaat meer in eene hevige, aanhoudende branding, en is zeer hevig. De baarmoedermond is dikwijls geſloten, niet zelden ook verder geopend, dan hij behoort; de bijzondere deelen der ſcheede zijn hoogst pijnlijk bij het aanraken, de ſcheede zelve is zeer heet, dikwijls mede ontſtoken.

§. 136.

Als verdere verſchijnſelen bij de *Hysteritis* worden nog wel eens klagten over groote zwakte en lusteloosheid gehoord, zonder dat de voorafgegane omſtandigheden en betrekkingen tijdens het kraambed en de geboorte daarvoor genoegzamen grond ſchijnen op te leveren. Flaauwten en andere verſchijnſelen, welke duidelijke blijken dragen, dat het zenuwgeſtel mede aangedaan is, komen dikwijls voor, waardoor men ligt konde verleid worden, om het voor een' krampachtigen toeſtand te houden. Bij hevige hoofdpijn, die niet zelden tot ijlhoofdigheid klimt, is het wezen koud, bleek, ingevallen, op alle gelaatstrekken de innigſte angst en grootſte droefheid uitgedrukt, terwijl de lijderesſen, bij eene groote liefde tot het leven,

ſlaag

ſtaåg de vrees te kennen geven, om het te verliezen. De ademhaling is ſtenend, kort en moeijelijk, iedere diepe inademing vermeerdert de pijn. Later voegen zich hierbij walging, koring en braking, dikwijls ook een zeer lastige hik en peeshuppeling, inzonderheid bij de verheffing der koorts, niet zelden ook *Meteorismus*. Koudwording der ledematen, koud, kleverig zweet op het voorhoofd en de borst; hoogst moeijelijke ademhaling; zeer hevige, naauwelijks leschbare dorst; beving der ledematen, ligte ſtuiptrekkingen en ſluimering zijn meestal de voorboden van den dood, welke dan op den zevenden, veertienden, of ook ſoms reeds met den derden en vijfden dag pleeg te volgen.

Complicatiën.

§. 137.

Als zamengeſteldheden ontmoet men het menigvuldigſte, ontſtekingen van nabijgelegene deelen, allereerst der ſcheede, welke, gelijktijdig met de baarmoeder, aan eene menigte van ſchadelijke, de *Metritis* verwekkende, invloeden blootgeſteld is; voorts der trompetten en eijerſtokken, der pisblaas, des endeldarms, des ganſchen darmkanaals (*Tractus Intestinorum*) en der maag, der lever en milt, van het buikvlies en deszelfs verlengſelen, als ook des middelrifs. Dikwijls gaan hiermede gepaård ontſtekingachtige aandoeningen van de longen en het borstvlies. Menigmaal openbaren zich, hoewel ſchijnbaar, alle verſchijnſelen eener ongeſteldheid van de eerſte wegen, die nergens anders uit voort-

vloei-

vloeijen, dan uit de naauwe overeenſtemming, welke er tusſchen den *Uterus* en de ſpijsverteringswerktuigen plaats heeft. Voor het overige behooren *rheumatiſche* toevallen, uit dezelfde oorzaak voortkomende, niet tot de zeldzaamheden. Krampen van allerlei aard overvallen wel hoogst gevoelige, tot krampen (*Spasmen*) geneigde, geſtellen, mitsgaders als de ziekte een' ongelukkigen uitgang neemt. Bij eene oogenſchijnlijk algemeen heerſchende (*epidemisch*), uit eene ongeſchikte behandeling bij de geboorte, voortſpruitende *Metritis*, nam ik als een beſtendig toeval een allerboosaardigst uitſlag waar.

Oorzaken.

§. 138.

Gelijkerwijze elke kraamvrouw tot alle ontſtekingsziekten, als zoodanig, reeds voorbeſchiktheid heeft, zoo ook tot de ontſteking der baarmoeder; en het is juist *de Metritis*, welke kraamvrouwen het meeste overkomt, daar het veranderde leven dezes werktuigs, deszelfs betrekking tot het overige *Organismus*, hetwelk nu gansch anders geworden is, het ontſtaan dezer ziekte buitengewoon begunſtigt. Spoedig op elkander volgende zwangerſchappen en verlosſingen, in het bijzonder ook menigvuldige miskramen, vroegere gebreken der baarmoeder buiten en in de zwangerſchap, voornamelijk zulke, welke eenige verharding van de eene of andere plaats der baarmoeder terug lieten, heeft men als zoo vele voorbeſchikkende oorzaken aan te merken. Was er tijdens de zwangerſchap reeds eene ontſtekingachtige geſteld-

heid

heid des *Uterus* aanwezig geweest, dan openbaart zich deze na de verlosfing met meerdere hevigheid, of klimt, wanneer het meer eene *chronifche* ontftekingachtige gefteldheid der baarmoeder (*Paraphlogosis Uteri chronica*) was, in het kraambed (*Puerperium*) tot ware, openbare ontfteking met een fnel verloop. Zeer volbloedige, welgevoede vrouwen, die maandelijks veel bloeds, nogtans na de verlosfing flechts weinig verloren, krijgen in het kraambed ligtelijk deze ziekte, welke ook zeer dikwijls oude, voor den eerften keer, barende vrouwen overvalt. Zij vertoont zich niet zelden bij hoogst prikkelbare, gevoelige voorwerpen, welke door de verlosfing zelve, meer dan andere, aangetast werden.

§. 139.

Zijn zwangerfchap, geboorte en kraambed op zich zelve reeds als voorbereidende omftandigheden te befchouwen, hoe veel te meer worden het dan deze natuurlijke betrekkingen, als zij van den natuurlijken regel afweken. Het *Rheumatisme* der baarmoeder houdt tot na de geboorte aan, of keert na den afloop derzelve weder terug. Eene volbloedige gefteldheid des *Uterus*, welke de verlosfing langzaam en pijnlijk maakte, wordt bij eene ongefchikte behandeling menigmaal de oorzaak van opvolgende ontfteking, gelijkerwijze eene te hevige infpanning bij eene trage verlosfing, hetzelfde of de oorzaak in eenen ziekelijken toeftand dezes orgaans zelven, in eene onevenredige verhouding van de wijdte des bekkens tot de grootte des kinds, of in andere omftandigheden ligt, dikwerf aanleiding geeft tot *Metri-*

tritis. Hetzelfde is toepasfelijk op moeijelijke kunstbewerkingen met de handen of inftrumenten, gelijk bij voorbeeld tanggeboorten, inzonderheid als zij door onervarene en ruwe Verloskundigen met kneuzing en kwetfing der baarmoeder verrigt worden, zware keeringen na een lang afgevloeid vruchtwater, alsmede de keizerlijke fnede, en misfchien zullen er meer door verwonding te weeg gebragte ontftekingen plaats grijpen, dan men wel denkt, daar de hulpbetooningen van een groot aantal Vroedvrouwen zeker in even zoo vele fchadelijke handgrepen en *Manipulatiën* beftaan, waartoe ook die handeling van menige Vroedvrouw behoort, bij welke zij de uitdrijving des kinds door drukking van den baarmoederbodem met de handen onder de weeën tracht te befpoedigen. Osiander keurde reeds in dit opzigt het zoo menigvuldig plaatsgrijpende onderzoeken met fcherpe en vurige nagels af. Doch er wordt niet altijd eene wezenlijke verwonding gevorderd, de lage ftand des hoofds in de zwangerfchap, de drukking, welke het onderfte gedeelte des *Uterus* tusfchen het kinderhoofd en de beenderen des bekkens ondergaat, de pogingen om den baarmoedermond met geweld te verwijden, of hem over het hoofd terug te fchuiven, en meer dergelijken zijn vermogend genoeg deze ziekte voort te brengen. Ook de kunstmatige afhaling der nageboorte, in het bijzonder bij eene onregelmatige inplanting of aaneengroeijing der *Placenta* met den *Uterus*, of eene ondoelmatige handelwijze in dit tijdftip der verlosfing, is eene vruchtbare oorzaak der *Metritis*, waarom ook haller de fpoedige en

kunst-

kunstmatige wegneming laakte, en den raad gaf, de affcheiding en uitdrijving liever geheel der natuur over te laten.

§. 140.

Hoofdftuk 4 van boven werd reeds aangemerkt, dat na bloedvloeijingen uit de baarmoeder ook dikwijls ontftekingen derzelve voorkomen, doordien fomwijlen eene allerondoelmatigfte, niet zelden echter ook, door dringende noodzakelijkheid aangewende behandeling derzelve, en de daartoe gebruikte verhittende en opwekkende middelen de grondoorzaak der *Metritis* uitmaken. Ook de *Tampon*, het ingaan met de hand, infpuitingen van koude of fcherpe vloeiftoffen, koude omflagen over den buik, geven daartoe aanleiding. Bleven na de bevalling enkele deelen van het ei, zoo als van de vliezen, der *Placenta* of des kinds, of zijn, buiten deze, nog andere vreemde deelen aanwezig, *Mola's* of polypen, dan zal in de meeste gevallen door de prikkeling derzelve eene ontfteking des *Uterus* ontftaan. Even gewigtige oorzaken zijn alle plaatsveranderingen der baarmoeder, als uitzakking, voor- en achterwaartskeering, doordien door dezelve ftoornisfen in den bloedsomloop ontftaan, boven alle andere echter de geheele en gedeeltelijke binnen-buitenwaartsomkeering. Dat de onderdrukking des kraamvloeds meer een gevolg der *Metritis*, dan hare oorzaak zij, is boven reeds vermeld; zij zal nogtans zonder daarop plaatsgrijpende ontfteking der baarmoeder wel flechts zelden en alleen dan voorkomen, bijaldien de vroegere ftilftand dezer affcheiding meer voor iets

zie-

ziekelijks te houden is, of een ander orgaan daarentegen eene bloederige ſtof affcheidde. — Openbaart zich de ziekte onmiddellijk na eene plotſelijke onderdrukking der zogaffcheiding, hoezeer dit zelden gebeurt, dan kan men nogtans ſlechts in enkele gevallen een zeker in verband ſtaan der oorzaak van beide gebreken vooronderſtellen, en de *Hysteritis* voor eene zoogenaamde zogverplaatſing (*Metastasis lactea*) houden, omdat dezelfde oorzaken, welke de verdwijning van het zog plegen te weeg te brengen, ook eene baarmoederontſteking kunnen verwekken, gelijkerwijze gemoedsaandoeningen en verkoudingen. Op eene andere plaats dezes werks zullen wij nog gelegenheid hebben, verder over deze zogverplaatſingen uit te weiden; hier zij het intusſchen genoeg, dezelve als mogelijke oorzaak aangevoerd te hebben. Een oorzakelijk verband tusſchen de onderdrukking eenes aanbeijenvloeds en de *Metritis* is niet te loochenen. Deze bloedige affcheiding ſtaat in eene te naauwe betrekking met den bloedsomloop in den *Uterus* zelven, en zijn ſtilſtand, als het niet uit de natuur der zake voortvloeit, moet noodzakelijkerwijze eene ſterke ophooping van bloed in den *Uterus* veroorzaken, zoodat de gewigtigſte voorwaarde tot het ontſtaan der ontſteking reeds daar is. Als ontſteking, door ziekteſtofverplaatſing, zag men menigmaal de *Metritis* ten gevolge van teruggedreven huiduitſlag, zoo als van gierst-, ſcharlakenuitſlag, mazelen, of na met geweld teruggedrevene huidziekten van een' anderen aard, ſchurft, het hoofdzeer, of na in het kraambed ſpoedig toeloopende verouderde zweren, inzon-

derheid aan de beenen, als ook wel ten gevolge van eenen onderdrukten jichtaanval. De jicht op zich zelve moet men reeds als eene verwijderde oorzaak aanmerken, doordien zij, even als kropklier- en engelſche ziekte, ligtelijk ſtremmingen en kleine, ſomwijlen goed-, dikwijls ook kwaadaardige verhardingen in den *Uterus* doet ontſtaan.

§. 141.

Groote droefheid, angst, ſchrik, bovenmatige en plotſelijke vreugde heeft men menigmaal baarmoederontſtekingen zien veroorzaken, en de, bij kraamvrouwen zoo zeer verhoogde, vatbaarheid voor indrukken van dien aard, maakt de verklaring van het verband niet moeijelijk, tevens behoort de ziekte, uit deze bronnen voortgevloeid, tot diegene, welke juist het gevaarlijkſte zijn. Dat de naweeën zelve zich tot zulk eenen hoogen graad verheffen kunnen, dat het hoogst moeijelijk wordt, de juiste grensſcheiding van den overgang derzelve tot ware ontſteking te bepalen, werd bij hare opzettelijke beſchouwing reeds opgemerkt. Ook na eenen, in de eerſte dagen des kraambeds verrigten, bijſlaap zag ik *Metritis*, gelijk in andere gevallen hevige *Metrorrhagiën*, ontſtaan; hier heeft men, als het ware, eene dubbele oorzaak, de gemoedsopwekking namelijk en de werktuigelijke prikkeling der gekwetſte teeldeelen en der lager ſtaande baarmoeder, welke aanleiding tot de ziekte geeft. Het vatten van koude is misſchien ook eene vruchtbare oorzaak van de ontſteking der baarmoeder. Tijdens de verlosſing zelve is daartoe reeds zoo menigvuldig

dig gelegenheid gegeven, vooral als dezelve in een' kraamſtoel geſchiedt. De inrigting der kraamkamer en de behandeling der kraamvrouwen zelve, aangaande de regeling van haar ganſche gedrag, doen maar al te ligt koude vatten, en de vrouwen zelve zijn, wanneer zij zich ſlechts eenigzins wel en ſterk gevoelen, zeer geneigd zich aan zulke nadeelige invloeden bloot te ſtellen, doordien zij te vroeg, en niet met de noodige behoedzaamheid, het bed verlaten. Ook wil men *Metritis* in het kraambed hebben waargenomen, ten gevolge van onzuiverheden in de eerſte wegen (*Gastricismus*), doch waarbij men misſchien ook de, ten gevolge der baarmoederontſteking dikwijls voorkomende, valſche *gastriſche* verſchijnſelen, als braking van galachtige ſtoffen, misſelijkheid en beſlagen tong, voor de oorzaak heeft gehouden. Dat de baarmoederontſteking op den eenen tijd meer voorkomt, dan op den anderen, ligt voorzeker wel in de weêrsgeſteldheid; wij hebben ze ten minſte nooit algemeen zien heerſchen (*epidemisch*), een *Contagium* is toch wel niet bewezen. Bij andere ontſtekingen der onderbuiksingewanden, koortſen van een' zeer kwaadaardigen aard, alsmede bij kraamvrouwenkoorts, waarbij zij ſomwijlen in het begin de oorſpronkelijke ziekte ſchijnt uit te maken, doch ook meermalen eerst op het einde, als een der kwaadſte verſchijnſelen zich vertoont, zien wij dezelve dikwijls als *symptomatisch* verſchijnen.

Gevolgen en Uitgang.

§. 142.

§. 620. II D. I St. en §. 1334 en 1335 III D. I St. zijn de gevolgen van de ontſteking des *Uterus* in den onbezwangerden ſtaat en tijdens de zwangerſchap reeds opgeteekend. Het hoofdzakelijke daarvan geldt ook omtrent de *Metritis* in het kraambed. Er grijpt of eene volkomene verdeeling, door gunſtige ſcheidingen, of met behulp der kunst, plaats; of er ontſtaat ook verettering met vorming van absces; of de ontſteking gaat ſchielijk en plotſeling in verſterving over, zoodat de dood bij de meeste hoogte der ziekte intreedt, of er ontſtaan naziekten, die als ware gevolgen der ontſteking te beſchouwen zijn.

§. 143.

De gunſtigſte uitgang door volkomene verdeeling valt gewoonlijk op den vierden of zevenden dag voor, het behoort meer tot de zeldzaamheden, dat deze door eene niet merkbare ſcheiding (*Lysis*) geſchiedt, zoodat de ziekte eerst tegen, of met den veertienden dag afloopt. De *crisis* grijpt ſomtijds door eene bloedvloeijing uit den *Uterus*, of de ſcheede, in eenige gevallen ook door eene bloeding uit de ſpeenvaten des endeldarms, plaats; deze ſoort van ziekteſcheiding valt meestal bij de *phlegmoneuſe*, *synochale* ontſteking vóór, of op den zevenden dag, voor. Zeldzamer treft men eene *critiſche* neusbloeding, of bloedſpuwing aan, hoewel ook deze door meerdere Artſen reeds is waargenomen, nadat er blijken van bloedophooping in het hoofd en de borst waren voorafgegaan. Gelijkerwijze neemt ſomtijds

tijds de baarmoederontſteking door eene hevige *Diarrhoea* een' gelukkigen keer, welke op een' der *critiſche* dagen plotſelijk, of na de gewone voorboden zich vertoont, inzonderheid dan, wanneer onzuiverheden in de eerſte wegen, of eene bovenmatige uitſtorting van gal de aanleidende oorzaak der *Metritis* geweest waren, mitsgaders als dezelve zich grondde op eene gemoedsaandoening. De meest plaatsgrijpende ziekteſcheiding geſchiedt, door een algemeen, overvloedig zweet, zoo als het vooral bij de *rheumatiſche* ontſteking dikwerf het geval is. Deze uit zich zelve, met verligting, vermindering der pijn en afneming der koorts, plaatsgrijpende, voorname ſcheiding doet zich gewoonlijk met den vierden of den zevenden dag op; de harde, kleine pols wordt week, golvend, voller en langzamer; de harde, geſpannen huid weeker en vochtiger, de koude ledematen behouden hunne natuurlijke warmte, en een zuur riekend, zeer overvloedig zweet komt, veelal na de derde, vierde of zevende toeneming der koorts te voorſchijn. Dikwijls wordt ten zelfden tijde nog eene donker gekleurde met troebele, vervolgens echter met een roodachtige of zandachtig *sediment* bezinkende *Urin* in eene groote hoeveelheid geloosd, en vertoont er zich eene uitvloeijing van ſlijmige, aan etter gelijkende ſtoffen uit de teeldeelen, welke laatſte zich, ook na de roosachtige ontſteking van het inwendige ſlijmvlies der baarmoeder, pleeg te openbaren. Somtijds gelukt het nu der kunst, door de, onder op te gevene, behandeling, dergelijke ontlastingen te verwekken en de gewenschte verdeeling

te bewerken, waartoe zij bloedontlasting (plaatfelijk en algemeen), ontlastmiddelen, prikkelende huidmiddelen (*Epispastica*) en zweetdrijvende middelen (*Sudorifera*) aanwendt.

§. 144.

Slaagt de natuur in hare pogingen, noch de kunst door de aangewende middelen, om de verdeeling te bewerken, dan is de uitgang van baarmoederontfteking in verettering een der meest gewone, en in zekeren zin na gene, de beste. Menigvuldige huiveringen, zonder werkelijke koude te bereiken, of die het kenmerk dragen eener nieuwe verheffing der koorts, de verandering der ftekende, doordringende pijn, in eene meer drukkende, kloppende, nieuwe koortsbewegingen, na den negenden en veertienden dag, geven de vorming van *absces* te kennen. Naar gelang nu de ontfteking dit of dat gedeelte des *Uterus* heeft ingenomen, naar die mate is ook de plaats, waar zich het ettergezwel vormde, onderfcheiden. Het gelukkigfte geval is dat, waar de etter zich door de fcheede ontlast, hoezeer ook de hier zich vormende likteekens en verhardingen voor de gevolgen een' nadeeligen uitgang, of bij groote uitgebreidheid der zweer, zeer vreesfelijke verettering, ondermijning der krachten of *Phthisis uterina* duchten doen. Uitftorting des etters in de buikholte, in het nabijgelegene celweeffel, in den endeldarm, of pisblaas, behoort tot de ergfte gevallen, omdat daaruit meestal ongeneeslijke naziekten geboren worden; immers gevallen van volkomene genezing der etterachtige buikwaterzucht (*Hydrops abdomi-*

mi-

minis purulentus), van abscesſen in de bekkenholte, die zelfs dikwijls op den oogenblik van de uitſtorting des etters den dood met zich voeren, behooren tot de zeldzame en gelukkige verſchijnſelen; baande zich de etter evenwel, doordat de ontſteking de pisblaas of den endeldarm tevens had aangetast, eenen weg door deze deelen naar buiten, dan zullen niet alleen zeker ongeneeslijke fistels, maar ook veelal *Phthisis Uteri* de treurige gevolgen zijn. Werd de ontſteking verwekt in een' tijd, dat vroegere ziekten, als kropklier-, jicht-, veneriſche ziekte enz. de reeds klierachtige deelen des *Uterus* aangedaan en in eenen ziekelijken toeſtand gebragt hadden, dan is eene verettering dezer bijzondere deelen (*Apostema tuberculosum*) de meest gewone uitgang, opvolgende *Phthisis uterina* echter onvermijdelijk, wijl altijd weder ontſtekingachtige toevallen en nieuwe ettering zich opdoen, tot eene uitterende koorts de reeks van ziekelijke toevallen beſluit, tenzij er reeds eerder een rotachtig bederf zich geopenbaard had.

§. 145.

Jonge vrouwen met eene volbloedige geſteldheid verkeeren in groot gevaar van ſchielijk haar leven te verliezen, door den overgang der ontſteking in heetvuur (*Gangraena*) des *Uterus*, terwijl bij zwakke, kwaadſappige voorwerpen meer *koudvuur* zich vertoont. Dezen uitgang heeft men te verwachten, wanneer geen der doelmatig aangewende middelen het vermogen heeft, de toevallen te beteugelen, de pijn ſteeds heviger en aanhoudender, de pols kleiner en

fneller wordt, de ledematen hunne natuurlijke warmte geheel verliezen, in de dijen zich eene zekere foort van gekruip en een gevoel van doofheid openbaart, de pijn plotfeling ophoudt, een buitengewoon kwalijk riekende *Ichor* uit de teeldeelen vloeit, het wezen invalt, de neus fpits wordt, de lippen bleek worden en beven, peeshuppeling en ligte ftuiptrekkingen zich opdoen, onder welke de lijderes ftil den geest geeft. Deze uitgang zal na den zevenden dag voorzeker nooit plaats grijpen, meestal valt hij reeds op den derden, dikswijls zelfs na verloop van de eerfte vier en twintig uren voor. Bij de lijkopening vindt men den *Uterus* op enkele plaatfen in eene bleeke en papachtige masfa, omgeven door een' rooden kring, veranderd, de plaats, waar de *Placenta* zich inplantte, voornamelijk aangedaan, dikwerf het buikvlies op meer dan een punt ontftoken, gelijkerwijze het darmkanaal. Zetelt het gebrek in de voorfte vlakte der baarmoeder, dan vindt men fomtijds de blaas aan dien kant tevens aangedaan; veelal ook de fcheede in rotachtige ontbinding overgegaan en de fchaamlippen opgezwollen, bleek, dikwijls zwart van kleur.

§. 146.

De *Metritis* in het kraambed heeft eene bijzonzondere geneigdheid tot uitzweeting eener *plastifche lympha*, die tot *desorganifatie* van dit werktuig aanleiding geeft. De ziektetoevallen nemen dan, wel is waar, in hevigheid af, de koorts wordt gematigder, laat dikwijls geheel na, de pijn verliest dat ftekende en prikkelende, en verandert meer in

een

een onaangenaam, drukkend gevoel in den onderbuik, dat menigwerf met pijnen in het kruis, moeijelijkheden in de *Urin*lozing en de ontlasting der drekſtoffen, knagende pijnen in de lenden, walgingen en dergelijken meer vergezeld is. Doch geen ſpoor van ziekteſcheiding was er te ontdekken, de ziekte werd langdurig en hield tot, of in de vierde of vijfde week aan. Voorts openbaart er zich een bovenmatige ſlijmvloed, welke ſomwijlen met bloedſtrepen vermengd, of ook kwalijk riekend is; de *Uterus* blijft boven den ſchaambeensboog voelbaar, bij het inwendig onderzoek vindt men de lippen van den baarmoedermond tot eenen wrong opgezwollen, pijnlijk, ſomwijlen naar buiten uitpuilende, doch ook dikwijls ſchijnbaar volkomen gezond, en ſlechts deszelfs bovenſte gedeelte in omvang toegenomen, harder op het gevoel, den bodem meer voor- of achterwaarts gekeerd, en de baarmoeder *retorts*-wijze omgebogen. De maandſtonden zullen hier zelden hunnen regelmatigen gang houden, ſoms ſtaan ze geheel ſtil, terwijl ze in andere gevallen meermalen en ſterker zich vertoonen. Eindelijk gaat deze geſteldheid in ettering, en bij voorbeſchiktheid daartoe, in eene kankerachtige verzwering over.

§. 147.

Wanneer de, in de vorige § beſchrevene, uitgang in verharding, door de uitſtorting van *plastiſche lympha* in het weeffel, in de bijzondere cellen des *Uterus* plaats greep, dan ontſtaat er na eene dergelijke ziekelijke verrigting waterzucht der baarmoeder. Deze ſoort van *Hydrometra*, welke wij met

den naam van *Oedema Uteri* beſtempelen en in ophooping van water in het celachtig weeffel der baarmoeder gegrond is, heeft zeer veel overeenkomst met het vorige gebrek, doch is door de lijvigheid en mengingsbetrekkingen der vloeiſtof, en veelligt alleen door haren meer of minderen rijkdom aan waterſtof, in betrekking tot de ſtik- en koolſtof, en, zoo het ſchijnt, ook tot het zuurſtoffelijk beginſel, daarvan onderſcheiden. Was bij den uitgang in verharding met vermeerdering des omvangs, de uitzweeting of uitſtorting meer *Lympha*, hier is het meer eene dunne, vloeibare wei, welke in en tusſchen het celachtig en vaatachtig weeffel des *Uterus* uitgeſtort werd. Wanneer men in aanmerking neemt, hoe elke ontſteking de geneigdheid heeft, nieuwe, vreemdaardige of ten minſte in plaats en menging ziekelijke voortbrengſelen te ontwikkelen, hetgeen menigen ziektekundige verleid heeft het wezenlijke der ontſteking, in betrekking tot ophooping, juist in dit ſtreven naar overmatige voeding (*Hypertrophie*) te ſtellen, en doordien, voornamelijk wanneer de zogafſcheiding geſtoord is, het verhoogde vormingsleven der baarmoeder, dat na de verlosſing moest ophouden, op nieuws begint en als voortbrengende kracht zich openbaart, dan behoeft men zich niet te verwonderen, dat verharding en waterzucht der baarmoeder, zoo ligt na hare ontſteking ontſtaan, en in een' meer- of minderen graad zeker altijd er bijkomen, wanneer geene volkomene verdeeling, inzonderheid door eene ontlastende ziekteſcheiding (*Crisis evacuatoria*), of ettering, welke meer naar den vorm, dan het wezen

zich

zich onderscheidt, plaats greep. Het zuchtgezwel des *Uterus* nogtans ontstaat meest na zuivere *passive* ontstekingen der zelfstandigheid; *Inflammatie* der inwendige vlakte, die reeds op zich zelve meer van een' roosachtigen, het menigvuldigste van een' *rheumatischen* aard is, gaat eerder tot eene ophooping van water in de baarmoeder zelve over, hoewel het water in de holte der baarmoeder (*Hydrometra ascitica*) tijdens het kraambed juist tot de zeldzaamste verschijnselen behoort, wijl eene zoo aanhoudende toesluiting van den baarmoedermond in dit tijdperk des levens slechts in enkele gevallen kan voorkomen; eerder nog mag men, inzonderheid als er gedeelten der vliezen van het ei terug bleven, de vorming eener *Mola hydatitosa* vooronderstellen. Nopens het verder beloop dezer ziekten heeft al datgene waarde, wat in §. 629 en volg. staat opgeteekend.

§. 148.

Wij hebben reeds gezegd, dat ook ontstekingen van andere, inzonderheid nabijgelegene organen zich met de *Metritis* vereenigen, en moeten hier alleen nog aanmerken, dat na ontstane verettering, ook dit altijd hoogst nadeelig toeval mede nog kan te voorschijn komen, voornamelijk eene hevige *Psoitis*, wanneer de etter tusschen de buikspieren zich eenen weg baande. Wij hebben tevens melding gemaakt van de *Phthisis uterina* en de *chronische Paraphlogosis Uteri*, in welke eene *acute* ontsteking somtijds overgaat. Voorts heeft men men nog als gevolgen een' overtolligen, niet zelden ongeneeslijken slijmvloed uit

den

den *Uterus*, die zelfs onvruchtbaarheid, menigvuldige miskramen of ontaarding van het ei tot eene *Mola* te weeg brengt, en vele andere verfchijnfelen, die uit de geftoorde levenswerking van den *Uterus*, vooral ten aanzien van zijne gevoeligheid, hunnen oorfprong ontleenen, en welke wij met den naam van *Hysterie*, in den uitgeftrektften zin des woords, beftempelen.

Voorzegging.

§. 149.

De ontfteking der baarmoeder in het kraambed heeft men altijd voor eene der bedenkelijkfte en gevaarlijkfte ziekten te houden, die, dikwerf zeer fchielijk te werk gaande, een doodelijk einde neemt, dikwijls ook door andere ziekten, waarin zij overgaat, een langdurig fukkelen en den dood ten gevolge heeft. Moeijelijk is het hieromtrent iets zekers vooruit te zeggen; het volgende echter zal genoegzaam zijn, om elk bijzonder geval eenigermate te kunnen beoordeelen.

§. 150.

Hoe fpoediger en eerder na de verlosfing de ziekte zich openbaarde, inzonderheid nog voor de zogaffcheiding geregeld aan den gang was, des te grooter is het gevaar, vooral omdat ook hier alles van een' fnel verloopenden aard is. Ontleende zij haren oorfprong reeds uit de zwangerfchap, klom de *chronifche* ontfteking reeds tot een' *acuten* vorm door de voorafgegane verlosfing, dan is wezenlijke

ge-

genezing in vele gevallen onmogelijk, en is ook hier de bekende voorzeggingsſtelling van HIPPOCRATES, dat vrouwen, die koortſend in het kraambed gaan, meestal ſterven, toepasſelijk. *Metritis* na zeer langdurige, moeijelijke geboorten, bij welke de verloste zeer veel kracht moest inſpannen, vooral wanneer misſchien eene miskende *Plethora Uteri* de oorzaak der vertraging was, is hoogst bedenkelijk. Gelijkerwijze is het geſteld met de *traumatiſche* ontſteking na beleedigingen door beklemming des hoofds, door tanggeboorten, keeringen, andere kunstmatige verlosſingen, na de keizerlijke ſnede, kunstmatige afſcheiding en wegneming der vergroeide of nog vastgehechte *Placenta* enz. De gunſtigſte gevallen zullen mogelijk diegene zijn, bij welke de beleediging het ſcheedegedeelte en het onderſte ſegment der baarmoeder trof, terwijl bodem en ligchaam vrij bleven, hoewel juist gene deelen meer tot verharding in den kwaadaardigen vorm geneigd zijn, kan ook bij opvolgende verettering de uitvloeijing des etters langs de ſcheede gemakkelijker geſchieden. Het gevaar bij de ontſteking na de keizerlijke ſnede, is daarenboven nog bijzonder gevaarlijk, omdat hier de beleediging des *Uterus* meestal bij kwaadſappige, te voren *rachitiſche*, *scrofuleuſe* voorwerpen, of de zoodanige plaats vindt, die door eene andere ongeſteldheid in de vochten zijn aangedaan, en de kunstbewerking na eene lange inſpanning, hevige gemoedsaandoening ondernomen wordt, zoodat niet alleen het zuiver ontſtekingachtige door de *Dyscrasie* veranderd is, maar ook de ontſteking zelve het *astheniſche* karakter draagt.

draagt. Dien ten gevolge was men misschien te voren, toen men minder schroom voor deze *Operatie* had en ze spoedig na de verschijning der weeënondernam, gelukkiger dan in lateren tijd.

§. 151.

Wat de gesteldheid der lijdenden betreft, zoo heeft men bij zeer bloedrijke, welgevoede, jonge voorwerpen, meer hevige, zuivere ontsteking, het *Phlegmone* en den overgang in heetvuur te duchten, doordien bij deze alles spoediger in zijn werk gaat. Intusschen mag men hier veel eerder op eene gunstige scheiding, door eene bloeding of eene andere ontlasting hopen, en behoeft men minder voor naziekten bekommerd te zijn, wanneer het gelukt de hevigheid der ontsteking te beteugelen. Zwakke, zeer gevoelige vrouwen, welke door *Metritis* aangedaan worden, verkeeren altijd in groot gevaar, en de voorzegging kan bij deze niet gunstig zijn, wijl bij haar ligt langdurige naziekten de ontsteking achtervolgen, deze bij een schielijk verloop zich ligtelijk met krampen vereenigt, de koorts meestal vermengd is en zeer veel geneigdheid heeft, om van een' bedenkelijken aard te worden. Als oorspronkelijk lijden heeft de baarmoederontsteking altijd minder gevaar, dan wanneer zij toevallig (*symptomatisch*) bij andere ontstekingen, of andere ziekten des kraambeds verschijnt, gelijkerwijze ook elke zamengesteldheid de voorzegging hagchelijker maakt. Reden waarom zij hoogst bedenkelijk is, als zij in het laatste tijdperk van *Typhus* zich opdoet, en naauwelijks ooit genezing te hopen is,

wan-

wanneer zij blijken eener algemeene ongesteldheid van het *Organismus*, inzonderheid van ontbinding, met zich draagt. Het spreekt van zelve, dat het gevaar met de hevigheid der ontsteking toe- en afneemt; men neme echter hierbij in aanmerking, dat eene zuivere, hevige ontsteking, zelfs bij eene aanmerkelijke uitbreiding, minder te vreezen is, dan eene van minder aanbelang, die meer als eene *asthenische* en zenuwachtige zich kenmerkt, doordien de kunst bij gene regtstreeks tegen de ziekte werken kan. — Hoe uitgebreider de ontsteking is, des te grooter is natuurlijk het gevaar; om deze reden is het geval, waar de baarmoeder geheel in ontsteking verkeert, ook het bedenkelijkste. De stilstand der kraamzuivering, altijd onafscheidelijk van de ontsteking der inwendige vlakte der baarmoeder, maakt deze hoogst gevaarlijk, en zij zoowel, als die, bij welke het gansche weefsel des *Uterus* ten zetel der ontsteking verstrekt, verwekken het menigvuldigste gebrekkige bewerktuiging van de baarmoeder. Het grootste gevaar bij de ontsteking der uitwendige vlakte ligt daarin, dat deze soort de meeste geneigdheid tot verdere uitbreiding heeft, en dat het buikvlies, de eijerstokken, trompetten, kortom alle in de bekken- en onderbuiksholten gelegene organen ligtelijk mede in de ontsteking begrepen worden. Juist deze soort van *Metritis* hebben eenige Geleerden, voor het begin der *Febris puerperalis*, of voor onafscheidelijk met haar verbonden, aangezien. De ontstoken voorste vlakte der baarmoeder heeft ligt, hoezeer niet altijd, op de blaas, die der achterste op den endeldarm en de spieren in het bek-

ken,

ken, eenen nadeeligen invloed, en bij de aandoening van den een' of beide zijranden, verkeeren de eijerſtokken in groot gevaar, en het is niet onwaarſchijnlijk, dat de eijerſtokontſteking (*Oophoritis*) hierbij meer medelijdend (*Deuteropatisch*) dan als oorſpronkelijke ziekte voorkomt.

§. 152.

Let men bij de voorzegging op het karakter alleen, dan zal eene *rheumatiſche* ontſteking, het *Rheumatisme* der baarmoeder in het kraambed, waarop CHAMBON DE MONTEAU bereids voor WIGAND de aandacht gaande maakte, de beste voorzegging gedoogen, omdat bij deze, in de meeste gevallen, dikwerf zelfs zonder eenigen invloed der kunst, met eene verwarmende, uitwaſeming bevorderende verpleging eene volkomene verdeeling met de verſchijnſelen van een ſcheidend, kwalijk- en zuurriekend zweet plaats grijpt. Ook klimt deze ſoort van ontſteking, ten ware met *Phlegmone* vereenigd, niet tot zulk eene aanmerkelijke hoogte, dat zij tot verſterving zoude kunnen overgaan, en daar zij in de vliezige, peesachtige deelen zich zetelt, heeft men ook minder voor ontaarding (*Desorganisation*) te vreezen. Geſchiedt deze verdeeling door zweet en *Urin* niet in de eerſte veertien dagen, dan gebeurt het ſomtijds dat de haar vergezellende vermengde ontſtekingskoortſen met de gewoonlijk daarmede vereenigde *gastriſche* verſchijnſelen ophouden, en *chronisch* worden, ook ziet men wel eens eene ſtofverplaatſing (*Metastasis*), en de *rheumatiſche* ontſteking doet, terwijl zij in den *Uterus*

ver-

verdwijnt, een der ledematen, de scheeden der borstspieren, het borstvlies enz. aan. Schijnvliezen vertoonen zich hier gemeenlijk niet bij, en er zal schier geen voorbeeld bekend zijn, waarin zulk een geval met den dood eindigde. Van meer gevaar is de roosachtige ontsteking, welke ook in alle hare verschijnselen met meerdere hevigheid zich openbaart. Veel spoediger gaat deze tot versterving en verrotting over, om het even, of zij eerst in heet- (*Gangraena*) en dan in koudvuur (*Sphacelus*), of terstond in het laatste, ten gevolge eener *asthenische*, ontbindende ontsteking overgaat. De verdeeling grijpt bij deze soort van *Metritis* voor het minst spoedig en volkomen, meer onvolkomen en eerst laat plaats, meermalen ontstaat er eene langdurige, dikwerf vernietigende verettering en uitzweeting van *plastische Lympha.* Aan scheidingen door de natuur kan men hier naauwelijks denken, en volgen zij, dan is het zelden voor den negenden dag door zweet en eene donkere *Urin*, met een aanmerkelijk zandachtig bezinksel, hoogst zeldzaam door eene bloeding. Altijd heeft deze ontsteking, als ook de haar vergezellende koorts een kwaadaardig karakter; *gastrische*, medegevoelige verschijnselen treft men er dikwijls bij aan, zoo ook krampachtige, bij eene gevoelige, zenuwachtige gesteldheid, terwijl zij door hare geneigdheid om van plaats te veranderen, groote vrees verwekt, doordien zij ligt naar de longen verhuist, ja zelfs dikwerf tot zogverplaatsingen aanleiding geeft. Door haren *acuten*, dikwijls hoogst *acuten* aard, en hare dikwijls buitengewone hevigheid, door den niet ongewonen uit-

gang in *Gangraena*, verharding en verettering wordt de zuiver *ſteniſche Metritis* gevaarlijk, doch haar veelal onvermengd karakter daarentegen veroorlooft de aanwending van regtſtreeks ontſtekingwerende geneesmiddelen. Is de haar vergezellende koorts van een' vermengden, ontſtekingachtigen aard, dan zij men meer op zijne hoede, dan bij eene zuivere ontſtekingskoorts; onder alle overige omſtandigheden nogtans is de *Typhus* altijd het bedenkelijkſte, en bovendien het geval, waarin onder de eene of andere verhouding eene *Febris hectica* zich openbaart.

Van de zamengeſteldheden (*Complicatiën*) zijn ver uitgebreide ontſtekingen, werktuigelijke beleedigingen, uitſlag, en ongeſteldheden in de vochten voor hoogst ongunſtig te houden. Als gelukkige uitgangen merke men de verdeeling en verettering aan, trouwens de laatſte alleen, wanneer de etter onverhinderd naar buiten kan vloeijen, en geene etterholten of fistels vormt. Heetvuur brengt voorzeker altijd den dood met zich, ſlechts daar, waar het ſcheedegedeelte alleen er door aangedaan werd, en dit gedeelte zich afſcheidde, is genezing mogelijk. Verhardingen bevatten meestentijds de aanleidingen tot eenen vroegen of lateren dood.

Geneeswijze.

§. 153.

De *Metritis*, als ontſtekingsziekte, berust op eene plaatſelijke, ziekelijk verhoogde werkzaamheid des prikkelbaren ſtelſels; het wezenlijke der genezing ligt diensvolgens in beteugeling der verhoog-

hoogde werking en terugwerking; wijl deze ontsteking zoo ligt tot versterving en verettering overgaat, en deswege meerendeels aanwending dier middelen vordert, die spoedig het doel bereiken, inzonderheid bij zulke, waar, door eene hoogst moeijelijke verlossing en het gebruik van instrumenten de baarmoeder gekwetst werd. Overmits nu de eigenlijdige koorts, elke ontsteking vergezellende, als onafscheidelijk met haar verbonden en als het naaste uitwerksel der ziekteoorzaak en des plaatselijken lijdens tevens, gewoonlijk ook in hare vermeerdering of vermindering met den kraamvloed gelijken tred houdt, kan men zich dikwijls ligt vergissen, met om het algemeene lijden, het plaatselijke over het hoofd te zien, en meende men, gelijktijdig met de koorts, ook de ontsteking te kunnen wegnemen. Doch, wanneer gelijk bij *hypersthenische* ontstekingen, meestentijds door eene *sthenische* koorts vergezeld, beider behandeling op de ontstekingwerende geneeswijze zich grondt, dan vereischen die gevallen, in welke de plaatselijke ziekte (verhoogde prikkelbaarheid met vermeerderden toevoer van bloed), met eene *asthenische* koorts, bijv. den *Typhus* vereenigd is, en welke men dien ten gevolge met den naam van *asthenische* ontstekingen bestempeld heeft, eene hoogst voorzigtige en blijkbaar van de plaatselijke verschillenden, algemeene behandeling, waarom de onderscheiding in *hypersthenische* en *asthenische Metritis* (baarmoederlijke ontstekingen met algemeene en plaatselijke terugwerking van het vaatgestel) voor de *Therapie* gewis de belangrijkste zijn zal.

§. 154.

Van minder belang voor de behandeling is de verdeeling in *phlegmoneuse*, roosachtige en *rheumatiſche* ontſteking der baarmoeder, offchoon ieder dezer bijzondere ſoorten eenigen invloed op de keuze der aan te wendene, bijzondere middelen, zoo niet op de algemeene geneeswijze tevens heeft. Dus vereischt de *phlegmoneuſe* ontſteking, voor zoo verre zij in de meeste gevallen zich met *Synocha* vertoont, meer regtſtreeks het ontſtekingwerend geneesplan; algemeene en plaatſelijke bloedontlastingen, het gebruik der *Nitras Potassae* en de overige zouten in groote giften; minder (over het algemeen) de aanwending van kwik- of der zweetdrijvende middelen.

Bij de roosachtige ontſteking moet men voorzigtiger met bloedontlastingen zijn; minder verdraagt zij zoutachtige middelen, en behoeft meermalen den *Calomel* met de *Digitalis*, de *Sulph. auratantim.* enz. in enkele gevallen de zacht afvoerende geneeswijze (*antigastriſche*). Zweetdrijvende middelen komen wederom meer bij een *rheumatisch* lijden te pas, hetwelk den koeleren, bij de zuivere ontſteking, aangewezenen leefregel niet verdraagt, maar volſtrekt eenen meer warmen verlangt, ten einde de ſcheiding door huiduitwaſeming te beſpoedigen.

§. 155.

De graad der ontſteking komt bij de verkiezing der bijzondere geneesmiddelen even zoo zeer in aan-

aanmerking, als het tijdperk, waarin zij zich bevindt. Zoo zal men bij het begin der ziekte dikwijls nog in ſtaat zijn, hare verdere uitbreiding door zekere middelen te voorkomen, en ſchielijk een' gelukkigen uitgang te bewerken, welke in den hoogſten graad der ontſteking naauwelijks eenig vermogen meer zullen hebben; desgelijks heeft men de ſterkere middelen te vermijden; als de *Crisis* eenen aanvang neemt, of als de ziekte haar einde nadert. Hoofdzakelijk wachte men zich, zonder genoegzame aanwijzing, voor een te onbeperkt gebruik van verzwakkende middelen, opdat men niet tot een' altijd ongunſtigen overgang (*Metaschematismus*) in den *astheniſchen* vorm aanleiding geve; men zij evenwel niet ſchroomvallig met het doen eener aderlating, of de toediening des ſalpeters, en handele ſtoutmoedig, als het gevaar dringt. Men bedenke hier altijd, dat, indien het vrouwelijke geſlacht over het algemeen meer geneigdheid heeft tot herſtelling (*Reproductie*), tijdens de zwangerſchap de bloedmaking nu nog ſchielijker geſchiedt, en ook in het kraambed ſteeds die verhoogde toeſtand van het *reproductive* leven voortduurt; waarbij men tevens in aanmerking neme, dat de geneigdheid tot vorming van ſchijnvliezen, juist bij kraamvrouwen, en desgelijks de ontſteking van den *Uterus* en des buikvlies het grootſte is. De kleine, ingetrokkene pols heeft, wel is waar, ſomwijlen aanleiding gegeven, om het karakter der ziekte voor krampachtig en dit meer voor naweeën te houden. Bijkans nooit echter hebben die gevallen eenen gelukkigen afloop, welke men met krampwerende middelen be-

 han-

handelt, bijaldien niet een tijdig inzigt der dwaling, de aanwending eener andere geneeswijze doet verkiezen. De koude der ledematen, het bleeke, vervallene, in deszelfs trekken veranderde gezigt, kunnen benevens de zoo even opgegevene geaardheid des pols, den jongen, onervaren *Practicus* zeer ligt in dit valfche, en voor de lijderes hoogst nadeelige vermoeden brengen, omdat het juist deze gevallen zijn, waarin alleen eene ftoutmoedige en fpoedige aanwending van ontftekingwerende middelen, en bovenal groote aderlatingen, redding en hulp verfchaffen kunnen.

§. 156.

De *hyperftenifche Metritis*, welke de voorafgaande invloeden, de grondoorzaken, de gefteldheid der lijdende en alle haar vergezellende blijken eener verhoogde werking des vaatgeftels kenmerken, verlangt boven alle andere middelen de aanwending des *lancets;* doordien, zonder voorafgegane bloedontlasting, de overige middelen zelden dat nut uitwerken, hetwelk men na dezelve van hen verwachten kan. Goed zal het zijn, geëvenredigd aan de ligchaamsgefteldheid, en de overige betrekkingen, terftond in den beginne eene aanmerkelijke hoeveelheid bloeds te ontlasten, wijl de ondervinding geleerd heeft, dat groote aderlatingen fneller en langduriger de werkdadigheid des prikkelbaren ftelfels verminderen, zonder tevens het nadeel, van lang aanhoudende zwakte, inzonderheid van het *reproductive* ftelfel, te verwekken, dat herhaalde kleine aderlatingen altijd hebben. Trouwens er

kun-

kunnen bij groote hevigheid der ontſteking gevallen voorkomen, in welke de aderlating herhaald moet worden, alsdan gewoonlijk in de daarop volgende of tweede verheffing der koorts. Doorgaans is het raadzaam de aderlating niet tot na den derden dag te verſchuiven, omdat alsdan zelden de volkomene verdeeling nog gelukt; anderszins is het om het even, of men voor of in de verheffing de ader openen laat. Het bloed late men vloeijen, tot de pols deszelfs hardheid verliest, voller en golvender wordt, langzamer en minder ſlaat, en nadat hij voller en golvender werd, begint af te nemen. Over de herhaling der aderlating beſlist alleen de ziekte zelve, de geſteldheid des pols, nieuwe verheffing van pijnen en der overige verſchijnſelen, doch niet de geaardheid van het afgetapte bloed, dat voorzeker altijd een' grooten bloedkoek, en eenen zoogenaamden *zamengetrokkenen ontſtekingkorst* (*Crusta pleuritica contracta*) bezit, zoo als dit bij zwangeren meestal aangetroffen wordt. Is de ontſteking eerst in haren oorſprong, niet zeer hevig, het geſtel niet zeer bloedrijk, of blijven na de aderlating nog ligte pijnen over, dan kan men, om de plaatſelijke bloedophooping te verminderen, de aanzetting van acht, tien tot twaalf bloedzuigers op den onderbuik beproeven. Wij, die van het vermogen dezes middels bereids in zeer vele gevallen blijken hadden, en zonder daarom met BROUSSAIS ingenomen te zijn, wel overtuigd zijn, dat in ſommige gevalllen geen ander middel de bloedzuigers geheel ontbeerlijk maakt, moeten echter hierbij aanmerken, dat bij vrouwen, die zeer tot uitwaſeming geneigd

 zijn,

zijn, zij niet dan met de uiterste voorzigtigheid mogen aangewend worden, alleen dan, wanneer men overtuigd is, dat van de zijde der kraamvrouw iedere noodige voorbehoedingsmaatregel in acht genomen zal worden. Zeer ligt veroorzaakt men verkouding, en de ondoelmatige aanwending des middels wordt eene nieuwe ziekteoorzaak.

§. 157.

Inwendig geve men de salpeterzure *potasch* in groote giften, in het uur van tien tot vijftien greinen, het beste in eene amandelmelk, eene *Emulsio oleosa*, of in een *Decoctum Radicis Althaeae*, vereenigd met kleine giften van het bilsenkruidextract of van het geconcentreerde, bittere amandelwater. Minder dienstig zijn de zwakkere *Tartris Potassae*, de *Sulphas Potassae*, *Sodae* en de overige midden- en onzijdige zouten, omdat hunne ontlastingverwekkende kracht ze niet aanprijst, hoe vele waarde zij ook, vooral de *Tartris Sodae*, in een afkooksel der *Tamarinde* opgelost, in eene andere betrekking hebben. Verstopping, die bij totale ontsteking des *Uterus*, of bij die van deszelfs achtersten wand dikwijls voortkomt, verhelpt men beter door het gebruik van vette oliën, als van het *Oleum Ricini*, *Amygdalarum dulcium*, *Papaveris albi* enz. en door het zetten van lavementen, uit een afkooksel van verzachtende kruiden, lijnzaad met bijvoeging van olie en in alle gevallen eenige zeep. Zijn de valsche brakingen zeer hevig, houdt de braking na de aderlating niet op, dan late men eenige giften van het uit *Carbonas Potassae* en *Acidum tarta-*

ris

ricum bestaande opbruisende poeder gebruiken. Een hoogere graad van ontsteking, welke door aderlating, noch salpeter geheel weggenomen, slechts verminderd kan worden, geneigdheid tot uitzweetingen of schijnvliezen, gelijkerwijze bij vermoeding eener aaneengroeijing, onderdrukte kraamzuivering en de roosachtige ontsteking vorderen het gebruik van het zoete zoutzure kwik in groote giften, van twee, drie, vier greinen, alle twee, drie uren. Men heeft het gelaakt, om het *Calomel* met *Nitrum* afwisselend toe te dienen; misschien mag het ook volgens de leer der doode *Chemie* niet zeer doelmatig zijn; doch eene lange, en met gelukkig gevolg bekroonde ondervinding geeft ons het regt, juist deze behandeling aan te prijzen. Welke eene levendscheikundige werking (*biochemisch Process*) er plaats grijpe, laat zich slecht verklaren; doch de verzekering, dat wij het met de heerlijkste gevolgen in honderden gevallen zonder nadeel hebben toegediend, is ook voldoende. De roosachtige ontsteking, als ook de *stenische*, waar men vrees heeft voor de vorming van vreemde deelen, uitzweeting of verharding, gelijkerwijze het laatste tijdperk der *rheumatische*, bij welke eene aderlijke ontsteking van het slijmvlies *chronisch* dreigt te worden, en door eenen wijachtigen slijmvloed vergezeld is, vorderen kleinere, zeldzamere giften dezes middels, soms zeer doeltreffend met spiesglansmiddelen vereenigd, bijv. in den vorm van het beroemde *Plummersche* poeder, of in plaats van dit, de *Aethiops antimonialis*; mede heeft men in dit geval wel eenig nut van het *Oxydulum Hydrargyri nigrum* te verwachten.

ten. Alleen zorge men voor het ontſtaan van kwijling (*Ptyalismus*), dat een hoogst onaangenaam verſchijnſel is. Wij moeten hier evenwel aanvoeren, dat er dikwerf na de kleinſte giften van het kwik reeds ſpeekſelvloed ontſtaat; wij zagen denzelven in een geval na twee derde grein met ſpoedige vermindering der ontſteking plaats grijpen, en meenden, hem in dit en nog eenige gevallen wel voor een *critisch* verſchijnſel te mogen aanmerken. Mogelijk kan hij van nut zijn, als de uitgang tot verharding overhelt, — of reeds aanvankelijk beſtaat. Of het gebruik van het *Extractum Cicutae* bij de *Metritis* enkel op zich zelf dezelve zal genezen, kunnen wij uit gebrek aan ondervinding niet beſlisſen. Beteugelde men de ontſtekingskoorts, zonder dat evenwel de plaatſelijke aandoening volkomen naliet, — heeft zich binnen den zevenden of negenden dag geene volkomen ſcheiding geopenbaard, werd de koorts van een' meer onzuiveren aard, zoodat zij tot ontbinding overhelt, of kwaadaardig dreigt te worden, — neemt de aandoening des hoofds toe, dan kan men nog veel goeds verwachten van de toediening der minerale zuren, en volgens onze ondervinding verdienen hier het *Acidum muriaticum oxygenatum*, en het *Elixer acidum Halleri*, of de *Mixtura sulphurico-acida* de meeste aanprijzing.

§. 158.

Met de inwendige middelen moeten noodzakelijker wijze tevens uitwendige verbonden worden, daar door deze, zeer dikwijls de pijnen ten minſte gematigd, en gunſtiger uitgangen verkregen worden.

Men

Men laat den buik met pappen uit verzachtende kruiden, lijnmeel, *Herba Malvae*, *Althaeae*, inzonderheid *Hyoscyami* en *Cicutae* bedekken, of, bijaldien de lijderes mogelijk den vorm van pap, wegens de drukking niet mogt verdragen, dan ſtove men de onderbuiksſtreek met de afkookſels dezer dingen. Tot ſtovingen verdient ook vooral warme, gewone bierazijn, of *Acetum Vini crudum*, met de helft of twee deelen water vermengd, aanprijzing. Men zorge hier ſlechts, dat de omſlagen dikwijls vernieuwd, niet te nat worden aangelegd, en dat men, wegens de zoo ligt mogelijke verkouding, de uiterſte voorzigtigheid bij de verwisſeling in acht neemt. De lavementen haalden wij reeds in de vorige §. aan. Zij zijn in kleine hoeveelheden, voorzigtig gezet, een uitnemend goed middel bij ontſteking van den achterſten wand der baarmoeder, dewijl zij in een' zekeren zin, den *Uterus* tot ſtovingen verſtrekken. Wil men de baarmoeder inſpuiten, hetgeen hier zeer aangewezen is, mits dat het hoogst voorzigtig geſchiede, dan kan men daartoe dezelfde vloeiſtoffen nemen, welke men tot de ſtovingen gebruikt, uitgenomen den azijn. Onderdrukte kraamzuiveringen worden daardoor dikwijls weder aan het vloeijen gebragt, inzonderheid door menigvuldig herhaalde, warme inſpuitingen van een aftrekſel des ſcheerlings, en teregt verdient hier de *Cicuta* boven het *Conium* de voorkeur. De vraag: zoude men het ſcheedegedeelte ook met vrucht ſcarificeren kunnen? moet eerst de ondervinding beſlisſen, doch zoo veel belovends er ook in opgeſloten ligge, dient

men

men toch eerst naauwkeurig te overwegen: of de verwonding van dit hoogst gevoelige en tot verharding geneigde deel, naderhand geene ergere gevolgen kan naar zich ſlepen, dan zij op het oogenblik van nut is? deswege moest men haar ſlechts in de ergſte en hagchelijkſte gevallen beproeven. — Als inwrijvingen op den buik verdient het *Oleum Hyoscyami coctum*, het *Ung. Hydrargyri cinereum*, of beide zamengenomen, aanprijzing. Mostaardpappen en Spaanſche vliegenpleisters zijn alleen na plaatsgegrepene bloedontlasting geoorloofd, en bij vreeze voor aaneengroeijing, de laatſte op den buik, tot herſtelling der kraamzuivering, de eerſte op de inwendige vlakte der dij te leggen.

§. 159.

Zeer zelden treft men de *astheniſche Metritis*, als oorſpronkelijken ziektevorm aan, hoewel ook gevallen van dien aard na groot bloed- en algemeen krachtverlies voorkomen, wanneer op de baarmoeder een van die nadeelige dingen werkte, welke het vermogen bezitten om dit werktuig in ontſteking te brengen. De *Metritis* na de keizerlijke ſnede heeft veelal een *asthenisch* karakter. De pols is hier van weinig belang, want hoezeer hij ook meestal klein, en week en ſnel is, zoo komen er insgelijks enkele oogenblikken, waarin hij hard en zamengetrokken, zelfs vol zich voordoet. Over het algemeen is hij gewoonlijk aan vele veranderingen onderworpen, en er wordt reeds veel voorzigtigheid vereischt, hiernaar een doeltreffend geneesplan in te rigten. De lijderesſen zijn hoogst zwak, dikwerf

open-

openbaren zich flaauwten; de huid is, over het algemeen, zamengetrokken, fomwijlen met een kleverig, gedeeltelijk zweet bedekt; het gelaat vervalt zeer fpoedig, is bleek, de glans der oogen vermindert. Het gemoed is onrustig, de geest met zwaarmoedige, treurige denkbeelden vervuld. De Arts moet hier alle omftandigheden bedaard overwegen, voor hij zijn geneesplan vastftelt, doordien in de meeste hevigheid eener *hypersteni{che Metritis* dergelijke verfchijnfelen zich openbaren, en bovenal zijn hier tot foortelijke onderfcheiding der ziekte de aanleidende oorzaken van groot gewigt. Hier verdient, gelijk bij alle ontftekingen van den onderbuik, bij welke de koorts meer het karakter van *Synochus* of van *Typhus* aanneemt, het aanzetten van bloedzuigers ter beteugeling der plaatfelijke, buitengewone werkdadigheid des prikkelbaren ftelfels boven de algemeene aderlating verkozen te worden, inzonderheid hoe meer de koorts afwisfelt, de plaatfelijke pijn daarentegen ongemeen hevig is. Dikwerf zijn zuurdeegen en Spaanfche vliegpleisters tot dit doel hier nog van nut. Bovendien vergete men niet de *Nitras Potassae*, *Murias Hydrargyri oxydulatum*, de *Murias Ammoniae*, *Acetis Potassae* en *Sodae*, den *Tartarus boraxatus* en *natronatus*, de mijnftoffelijke zuren, de *Tartris Potassae stibiata*, het beste in den vorm van *Vinum stibiatum*, alle deze middelen echter in kleine, dikwijls herhaalde giften, toe te dienen. Bloedzuigers, tijdig en in genoegzame hoeveelheid aangewend, zijn alleen in ftaat, de ontfteking zoo niet geheel weg te nemen, dan toch aanmerkelijk te bekorten en min gevaarvol

te

te maken. In een' hoogeren graad der ziekte geeft men de *Infusa* van aromatieke kruiden, den kamfer, zelfs *Opium* en *Moschus*; trouwens deze toestand is ten aanzien van het bijzondere des gestels en de bijomstandigheden zoo onderscheiden, dat geene andere voorschriften, dan die der algemeene Geneeskunde, zich op laten geven, die onder anderen REMER breedvoerig en opzettelijk (*Algemeine Therapie der Krankheiten des Menschen. Breslau* 1818. 8°. §. 63—88) heeft uit elkander gezet.

§. 160.

Ontstond de ziekte door *Metastasis*, dan trachte men zoo snel mogelijk de oorspronkelijke ongesteldheid weder te herstellen. Verdween het zog uit de borsten, dan bedekke men deze warm, legge roodmakende middelen tusschen de schouderen, late het kind dikwijls aanleggen, om zoo door dezen prikkel de zogafscheiding weder aan den gang te helpen. — Bestonden er haarworm of andere uitslagziekten der huid, dan legge men *Vesicotaria* op zulke plaatsen, welke de ziekte te voren innam. — Bij achtergeblevene gedeelten van het ei, brengt men eene kleine, in een slijmig afkooksel gedoopte spons tegen den baarmoedermond, en herhaalt de inspuitingen zoo dikwijls mogelijk. — De binnen- buitenwaartskeering des *Uterus* tracht men na de aderlating dadelijk te herstellen, zoo zij onvolkomen was; andere verplaatsingen tracht men door het leggen der patiente te verbeteren, tot de afgenomene ontsteking de verdere behandeling, zoo als dezelve in het negende hoofdstuk zal opgegeven worden, toelaat. — Vertoont er zich ge-

gelijktijdig eene *gastrische* ongesteldheid, dan geeft men terstond na de aderlating een braakmiddel, het beste uit *Radix Ipecacuanhae* met een weinig *Tartris emeticus.* — De dikwerf voorkomende moeijelijke en belette pislozing (*Strangurie*) en (*Ischurie*) wordt veelal door de aderlating en het aanzetten van bloedzuigers, gelijk ook door stovingen en soms door plaatselijke dampbaden verholpen; men hoede zich echter, om den katheter binnen te brengen, wiens aanwending hier niet alleen pijnlijk en doelloos, maar tevens hoogst schadelijk is. Ging de ontsteking in verettering of koudvuur over, dan heeft men in het eerste geval voedende, geene verhittende, in het laatste vlug opwekkende middelen toe te dienen. In de verdere genezing komen bittere middelen, de kina, en ten besluite derzelve, ijzer- en mineraalbaden te pas. De behandeling van de waterzucht der baarmoeder, der verharding en der overige naziekten echter, is reeds op eene andere plaats dezes werks opgegeven.

LITTERATUUR.

C. G. KIESLING, *Diss. sistens uterum post partum inflammatum. Lipsiae* 1754. 4°.

J. F. HULSENBUSCH, *Diss. de hysteride puerperarum. Argentorati* 1764. 4°.

TIMMERMAN, *de inflammatione uteri. Rintel* 1761.

C. H. STOELZEL, *de metritidis diagnosi et cura, Lipsiae* 1794. 4°.

F. E. SCHNEIDER, *de inflammatione uteri. Wirceburgi* 1820. 8°.

C. WENZEL, *über die Krankheiten des Uterus. Mainz* 1816.

Dr. J. C. MENDE, *die Krankheiten der Weiber. Leipzig* 1810 *und* 11. 8°. 2r. *Th. S.* 12.

J. BURNS, *Grundsätze der Geburtshülfe. A. d. Englisch. v.* KOLPIN. *Stettin* 1820. 8°. *S.* 589.

JÖRG, *Handbuch der Krankheiten des Weibes.* §. 697.

Die Speciellen therapeutischen Lehrbücher von FRANK, MARCUS *und* RICHTER.

ACHT-

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Over de rotting der baarmoeder.

§. 161.

De rotting der baarmoeder, welke C. WENZEL *koudvurig bederf* noemt, is onlangs eerst, te weten door BOËR, als eene bijzondere ziekte afgeſchetst en beſchreven geworden; hoewel het ſchijnt, als of reeds F. PLATER (*) een geval van dien aard hadde waargenomen, en LE ROY (†) in den jare 1793 te *Rouân* denzelfden toeſtand algemeen zag heerſchen, welken men naderhand met den naam van *rotting* beſtempelde. BAUHINUS bezigt reeds deze uitdrukdrukking: *Uterus putrefactus*. LE ROY daarentegen hield de ziekte voor eene ſoort van *Febris puerperalis* met verminderde ſpanningskracht der baarmoeder; doch hij laat zich zoo duidelijk over dezelve uit, dat de gelijkheid van beide ziekten terſtond in het oog valt, en men zich moet verwonderen, niet eerder deze aanmerking gemaakt te hebben, doordien hij reeds dezelfde regelen voor de genezing op-

(*) C. BAUHINI, *Apendix histor. ad* FR. ROUSSETI, *de partu caesareo tractatum* N°. iij.

(†) *Vorlesungen über Gebärmutterblutflüsse u. s. w. S.* 100.

opgaf, die men later voor dezelve ontworpen en met geluk gevolgd heeft.

§. 162.

Deze ziekelijke gefteldheid berust op een rotachtig bederf van de inwendige oppervlakte des *Uterus*, in het bijzonder van deszelfs onderfte gedeelte, hetgeen uit de *Decidua* fchijnt voort te komen, en geen uitgang eener ontftekingachtige aandoening is. Hierin is zij, in zeker opzigt, aan de verfterving bij oude lieden (*Gangraena senilis*), bij het doorliggen (*Decubitus*), aan het koudvuur (*Sphalelus*) van *scorbutifche* of in eene andere betrekking, aan den waterkanker der kinderen (*Noma*), gelijk, offchoon zij ook door haar ganfche wezen van ieder ander gebrek onderfcheiden, als eene zelfftandige, met geen' anderen ziektevorm verbonden, zich vertoont.

§. 163.

Even als LE ROY het geheel voor kraamvrouwenkoorts hield, zoo zegt ook BOËR, dat hij bij aan *Febris puerperalis* geftorvenen een' gedeeltelijken verrotten *Uterus* gevonden heeft, en bij de in den jare 1823 in het *Weener* kraamhuis waargenomene en door LIPPICH befchrevene algemeen heerfchende kraamvrouwenkoorts, leverden de uitkomften zoo veel verfchillends op, dat het ons ongepast voorkomt, aan deze ziekte den naam van rottende baarmoederontfteking (*Metritis septica*) te geven. — Doch men moet over het algemeen in aanmerking nemen, dat vele Schrijvers over dit onderwerp niet zeer naauwgezet op de kennis der ziekte gelet, en niet genoeg bedacht hebben, dat

bij

bij de eigenlijke, *ware* rotting der baarmoeder, juist *het kenmerkende*, *gemis van alle ontsteking* is, dat zij om die reden niet uit de hoogst mogelijke toeneming der, bij de verlossing werkzame krachten, uit welke, door hare te bovenmatige inspanning, uitputting voortvloeijen kan, ontstaat, zoo als onder anderen KAISER van gevoelen schijnt; maar dat de kracht der baarmoeder reeds zelve zoo ver gezonken, en zij in eenen toestand van levenloosheid en zwakte verplaatst is geworden, welke haar in zeker opzigt buiten den kring des levens verwijdert. Om die reden gelooven wij niet te dwalen, wanneer wij vooronderstellen, dat de rotting der baarmoeder op zich zelve zeldzamer voorvalt, dan vele Artsen haar, sedert haar bestaan bewezen is, hebben willen waarnemen.

§. 164.

De beroemde BOËR, die onlangs het eerste de aandacht der Geneeskundigen op deze ziekte bepaalde, en die voorzeker tot waarneming van de meeste gevallen in het groote Verlossingshuis te *Weenen*, de beste gelegenheid had, en van zich zelven zegt, dat hij meermalen de ziekte reeds vroeg erkend en haren doodelijken uitgang naauwkeurig voorspeld had, voordat andere Artsen nog eenig kwaad vermoeden hadden, verklaart rondborstig, dat de ziekte volstrekt geene bepaalde, kenschetsende verschijnselen heeft, en zegt: „Haar eenigst eigenaardigs bestaat mogelijk daarin, niets eigenaardigs te bezitten," zoodat in ieder bijzonder geval de teekens der ziekte verschillende zijn. Het-

geen *tot de kennis des gebreks nog het belangrijkſte* mogte zijn, zal uit eene beſchrijving van deszelfs loop het beste blijken.

§. 165.

Naar de tot dusverre in het licht verſchenen waarnemingen en bevindingen, zijn het meestentijds ſlecht gevoede voorwerpen met eene losſe, ſlappe vezel, kwaadſappig uitzigt, welke door de rotting de baarmoeder aangedaan worden. Komen bij zulk eene kwaadſappige geſteldheid, nog eene ſlechte levenswijs, ſlechte en bedorvene levensmiddelen, vochtige, bedompte woning, kommer, zorg en toorn, gebrek aan genoegzame beweging in de vrije, zuivere lucht, is het weder natkoud en vochtig, dan is het gevaar, van door deze ziekte te worden aangedaan, aanmerkelijk geklommen. Wij vinden haar diensvolgens meest alleen bij perſonen uit de arme en geringere klasſe, niet zelden bij zoodanige ongelukkigen, die buiten den echt zwanger worden.

§. 166.

Klagen zwangeren, welke in de opgegevene betrekkingen verkeeren, in den laatſten tijd voor de op handen zijnde bevalling, over groote vermoeidheid en lusteloosheid, zonder dat daarvoor genoegzame redenen beſtaan; vervalt derzelver ganſche gelaat, wordt de opſlag van het oog ſlaauw, de oogen dof; de kleur des gelaats ſmeerig, tanig; gaat de eetlust verloren; ſlapen zij onrustig, of in het geheel niets, uiten zij tevens eene ſterke begeerte

om

om alleen te zijn, en gelooven zij met groote zekerheid en overtuiging aan haar naderend einde, dan heeft men inderdaad meer te vreezen, dan eene voorbeſchiktheid tot rotting des *Uterus*. De *Uterus* verliest gewoonlijk iets van zijnen omvang en wordt kleiner; de lijderes gevoelt meer zijne zwaarte, en beſchrijft het gevoel, dat zij heeft, even als dat van zulke vrouwen, wier vrucht binnen haar geſtorven is. Daarenboven heeft de baarmoeder hare ſpanningskracht verloren, en is losſer en deegachtiger op het gevoel geworden. Dikwijls ook klagen de zwangeren over ligte pijnen in den onderbuik, die nu eens meer het aanzien van een waar koliek, dan weder meer van de voorbereidende weeën hebben. Reeds LE ROY maakte op deze buitengewone weekheid der baarmoeder opmerkzaam, en zegt niet alleen, dat bij de *Epidemie*, welke hij in *Rouan* waarnam, de buik der zwangeren, welke door gene ziekte werden aangedaan, in eenen buitengewonen ſtaat van weekheid en opgezetheid, vereenigd met eene mindere veerkracht des *Uterus*, verkeerde; maar merkt ook nog later op, dat deze weekheid der baarmoeder in den laatſten tijd der zwangerſchap en zelfs tijdens de weeën, bloedvloeijingen en zware ziekten in het kraambed over het algemeen pleeg vooraf te gaan. Koliekaardige pijnen in den buik, deden bij gene *Epidemie* in de laatſte dagen voor de verlosſing al die vrouwen aan, welke door de ziekte aangetast werden.

§. 167.

Zijn er pijnen van dien aard voorhanden, dan gaan zij eindelijk tot weeën over, hoezeer men slechts als een buitengewoon iets, regelmatige en natuurlijke weeën aantreft, maar meestal zeldzame, zwakke en doelstrijdige zamentrekkingen des *Uterus* waarneemt. Dit verschijnsel is ligt verklaarbaar, zoodra men den ziekelijken toestand in acht neemt, waarin de baarmoeder verkeert; en even zoo duidelijk is het, dat niet dan onder de gunstigste betrekkingen der ligging en grootte des kinds, benevens eene zeer gunstige gesteldheid des bekkens, de volbrenging der geboorte door de natuur op zich zelve mogelijk is. Alsdan loopt het verlossingswerk gemeenlijk veel spoediger af, doordien de bodem van den *Uterus*, het minste aangedane gedeelte is, het onderste deel der baarmoeder echter, vooral haar mond, in zulk eenen krachteloozen toestand verplaatst is geworden, dat hij geene krachten genoeg bezit, om den gewonen wederstand te bieden. Dikwijls echter schiet de natuur in hare pogingen te kort, en de volkomene ophouding der weeën of derzelver zwak vermogen, somtijds ook buitengewoon pijnlijke zamentrekkingen van het baringswerktuig maken de hulp der kunst noodzakelijk, en des te dringender, zoodra er eenige onevenredige verhouding tusschen de grootte des kinds en de wijdte des bekkens bestaat. Had het gebrek reeds groote vorderingen gemaakt, en openbaarde hetzelve zich reeds in de eerste maanden der zwangerschap, dan geeft het ligt aanleiding

tot

tot miskraam en vroegtijdige geboorte, en is het in een' hoogen graad aanwezig, veroorzaakte het den dood der vrucht, dan ontlast er zich gemeenlijk eene *ichoreuze* ſtof met eenen vreesſelijken ſtank, die de metalen aandoet. Veelal is de vrucht ſlecht gevoed, klein, hare kleur bleek en ſmeerig geel. Aan de nageboorte neemt men meermalen ſporen van een aanvankelijk bederf, alsmede eene bleeke, groenachtige kleur en eene weeke, ſpons- en papachtige geſteldheid waar, terwijl de navelſtreng niet zelden in het bederf deelt; het vruchtwater troebel, doch niet bedorven is. Intusſchen wachte men zich om uit de zoo even opgenoemde verſchijnſelen alleen, met zekerheid tot eene aanwezige rotting te willen beſluiten; want in ſommige gevallen ontmoet men dezelve bij volkomen frisſche kinderen, wier moeders zoo wel en gezond zijn, als men, in een zeker opzigt, eene kraamvrouw wenſchen kan. Boër zag zelfs wel zwangeren of pas verlosten in ſtuipen ſterven.

§. 168.

Zelfs tot na den afloop der verlosſing kan het twijfelachtig blijven: of de rotting der baarmoeder een begin gemaakt heeft, of reeds aanwezig is, en ook nu nog kan alles het beste aanzien hebben. Spoedig echter openbaart zich het ziekelijke in de wijze, waarop de teelwerktuigen uit den kring van hun verhoogd en toegenomen leven terugkeeren. De *Uterus* blijft uitgezet boven de ſchaambeenderen voelbaar; even alsof de vijfde maand der zwangerſchap nog niet voorbij ware.

Hij is week en ſlap op het gevoel, zeldzaam eenigzins hard en geſpannen; niet altijd treft men er pijnen bij aan, hoewel ook in ſommige gevallen ligte naweeën werden opgemerkt, en de aanraking verwekt noch vermeerdert de pijn. Ook het inwendig onderzoek geſchiedt zonder pijnen, men ontwaart echter hierbij eene verminderde warmte, niet zelden reeds de verwoesting aan het ſcheedegedeelte. De kraamzuivering ontaardt vroeg of laat in eenen graauwen of zwartachtigen *Ichor*, waaronder ſomwijlen eenige kleine ſtukjes bloed vermengd zijn; altoos echter neemt de uitvloeijing bij verderen voortgang der verwoesting, een' zeer onaangenamen, rotachtigen, ſtinkenden reuk aan, die den omſtanders zoowel, als der lijderesſe zelve tot last is. Boër nam zelfs waar, dat bereids weinige uren na de bevalling door den uitvloeijenden *Ichor* metalen werden aangedaan, en vingers en nagels der onderzoekende perſonen eenigen tijd onuitwisbaar bruin geverwd en ingevreten werden. Stoornisſen in de zogafſcheiding zijn bij deze ziekte zeer gemeenzaam; de zogafſcheiding grijpt, wel is waar, plaats, en de borſten worden gevuld, doch de melk blijft, of dun en weiachtig, of zij gaat langzamerhand weg, of verdwijnt ook plotſelijk in eens. Daarentegen heeft men ook gezien, dat de borſten met zog gevuld bleven, in de laatſte oogenblikken des levens en zelfs na den dood eerst regt ſterk daarmede gevuld werden, en meer zog bevatteden, dan ooit te voren. De werkzaamheid der huid is insgelijks geſtoord. Nu eens openbaart zich een overtollig zweet, dan weder is de huiduitwaſeming

ge-

geheel onderdrukt; altoos echter verkeeren de algemeene bekleedſelen in een' ziekelijken, lijdelijken toeſtand, zij zijn bleek en ingevallen, en hun ontbreekt dat levendige koloriet, hetgeen men anders reeds op den tweeden dag des kraambeds ontwaart.

§. 169.

De koorts, welke men als gevolg dezer ziekte waarneemt, is gewoonlijk eene *Continua remittens*, wier verheffingen hevig, doch zeer ongeregeld zijn. Nieuwe koude is echter niet beſtendig waargenomen geworden, maar alleen in de kwaadaardigſte gevallen, in welke na den derden koortsaanval op het laatſte de dood intreedt. Meestal openbaart zich tegen den avond algemeen vermeerderde hitte, met een opvolgend, echter geene verligting aanbrengend, maar ſlechts nog meer afmattend zweet, de krachten nemen daarbij meer en meer af; de zieken gevoelen duidelijker hare zwakte. De pols is zeer verhaast, doch klein en geprikkeld; het algemeene gevoel geſtoord, het ganſche uitzigt vervalt al meer en meer, de oogen verliezen hunnen natuurlijken glans, zijn ingevallen en met donkere randen omgeven, de gelaatstrekken geven hevige pijn, nog meer groote neerſlagtigheid van geest te kennen. De eetlust ontbreekt, de ſmaak is bitter en zoet; de tong veelal vochtig en bijkans zuiver, ſomtijds beſlagen en droog; de dorst zeker altoos ongemeen hevig, zoodat de zieken beſtendig om drinken vragen. De geloosde *Urin* is rood en ongekookt, hooggeel of bruinrood gekleurd, en in de laatſte oogenblikken des levens als met ſlijm of etter ver-

mengd; dikwijls voelen de lijdenden noch de verzameling van deze, noch de ophooping der drekſtoffen in den endeldarm. De meesten lijden aan eenen ondermijnenden buikloop, door welken bruingele, ſlijmige en zeer ſtinkende ſtoffen ontlast worden, waaronder ſomwijlen taaije, witte vlokken zich bevinden. Zeer dikwijls vertoont zich ook braking eener groene ſlijm met een, aan oliezaad gelijkend, bezinkſel.

§. 170.

Als *Complicatiën* ontmoet men ſomtijds ontſtekingachtige aandoeningen, inzonderheid van het buikvlies, waardoor men dikwijls verleid is geworden, de ziekte voor eene ontſteking- of kraamvrouwenkoorts te houden. Ja, er is niet aan te twijfelen, dat men het gebrek wel gekend, doch het evenzeer, als de meerendeels doodelijke en boosaardige kraambedsziekten mede onder den algemeenen naam van kraamvrouwenkoorts begrepen heeft. Nog meer veelligt mag daartoe de bevinding der ſchouwing bijgedragen hebben, doordien men de zoo bekende, vlokkige, etterachtige klonters, gelijk inzonderheid na de *Febris puerperalis* in de buikholte gevonden worden, ook hier ſomwijlen waarnam. Hoe de *Humoraal*-ziektekunde deze dwaling begunſtigde, heeft wel geene verdere verklaring noodig.

Uit-

Uitgangen en Lijkopeningen.

§. 171.

De gewone uitgang, welken de rotting der baarmoeder neemt, is — de dood; flechts in zeldzame gevallen flaagde men dusverre in het genezen dezer ziekte, en ook bij dit gelukkige blijft het altijd nog hoogst twijfelachtig, of men werkelijk de rotting genezen hebbe, gelijkerwijze mij nooit een geval gebleken is, waarin men de uitgebrokene watervrees (*Hydrophobie*) genezen heeft. Het fterven gefchiedt echter onder verfchillende verhoudingen. Meestal neemt het lijden met den derden, zevenden, elfden dag des kraambeds een einde, weinigen overleven den laatften (den elfden) dag; BOËR, welke de gelegenheid had, de meeste gevallen gade te flaan, zag nooit het gebrek tot over den twintigften dag voortduren.

§. 172.

Onderfcheiden zijn de verfchijnfelen, onder welke de dood komt. Somwijlen greep hij onder ftuiptrekkingen terftond na de uitdrijving des kinds, of later eerst in het kraambed plaats; of bij hevige koortfen fterven de lijderesfen zonder bijkoming van krampen, met de verfchijnfelen van geheele uitputting; nu eens voegen de verfchijnfelen eener kraamvrouwenkoorts zich er bij, mitsgaders ontftekingachtige aandoeningen der onderbuiksingewanden, en het leven neemt een einde, oogenfchijnlijk door de kwaadaardige koorts; dan eens nadert de dood rustig en kalm,

kalm, en gelijk zonder voeding eene vlam uitgaat, zoo ook hier het leven, welks voedingsftof verteerd fchijnt te zijn.

§. 173.

Bij de lijkopeningen vindt men den *Uterus* niet genoegzaam en regelmatig zamengetrokken, de baarmoeder is integendeel meer uitgezet, zoodat hare overlangfche middellijn nog zes en zeven duim over heeft. Uitwendig bemerkt men fomwijlen wel geene meerdere onnatuurlijkheid, of het moest zijn, dat er zich eene zoogenaamde zogverplaatfing in de buikholte hadde nedergezet, wier vlokken zich aan de baarmoeder vasthechtten. Meestal echter is ook de uitwendige kleur lichter, aan deze befpeurt men reeds het lijden van het prikkelbare ftelfel, en de, fchoon ook in zijne wanden genoegzaam dikke, doch evenwel flappe, *Uterus* is witachtig, bleek, fomtijds graauw-geelachtig en morfig op het aanzien. Sommige plaatfen zijn dan wel eens bleeker van kleur, offchoon nergens eenig fpoor van eene plaats gehad hebbende ontfteking te ontdekken is, zonder hardheid, en deze vlekken zijn veelal aan de onderfte affnede, of, zoodra ook aan den bodem en aan het ligchaam der baarmoeder zich dergelijke bevinden, dan daar het menigvuldigfte. Bij de doorfnijding van de wanden des *Uterus* is de zelfftandigheid aanmerkelijk en duidelijk veranderd. Wit, wit geelachtig, fmeerig graauw is het weeffel van kleur, en zeer juist wordt zij door vele Schrijvers met gerookt fpek vergeleken. De inwendige oppervlakte des *Uterus* blijkt dan ten zetel der ziekte

te

te verſtrekken. In den bodem bevinden zich hier en daar meer of minder groote plaatſen, welke eene graauwe, naar het zwarte hellende masſa bedekt, zonder dat die over de vlakte zich uitbreidt: zij worden door geenen kring (*Areola*) omgeven, hebben geenen verharden of verdikten rand, zoo als anders koudvurige plekken, welke de uitgang van ontſteking waren. Duidelijk onderkent men hier de verrotte *Membrana Decidua*, en daarom is ook altoos die plaats het meeste door de ziekte aangedaan, welke tot aanhechtingspunt van den moederkoek verſtrekte. Gene aan leiſteen gelijkende masſa, het voortbrengſel der verwoesting, is meer of minder diep tusſchen het weefſel der baarmoeder ingedrongen, veelal ſlechts twee tot drie lijnen, zoodat ze zich gemakkelijk met het heft van den *scalpel* wegſchuiven laat. Het meeste heeft het onderſte gedeelte des *Uterus* geleden. De digtst bij den baarmoedermond gelegene deelen zijn op dezelfde wijze nu eens geheel verwoest, in het bijzonder als de ziekte geen' al te ſnellen loop nam, en deze afgeſcheidene ſtukken in den kraamvloed opgelost zich ontlastten, dan weder loopen de bijzondere verrotte plaatſen zeer in elkander. Somtijds is ook de ſcheede van boven min of meer aangedaan, offſchoon haar lijden meer door de onmiddellijke aanraking met den uitvloeijenden *Ichor* ſchijnt veroorzaakt, zonder dat men met genoegzamen grond dezelfde ziekte vooronderſtellen kan. Aan de banden der baarmoeder, de trompetten en eijerſtokken ziet men ſomtijds geen het minſte blijk eener ziekelijke aandoening, doch in de meeste

ge-

gevallen evenwel hebben zij ook geleden. De banden zijn dan ſlapper en fletſer, miskleurig, met loodkleurige vlekken, even als de uitwendige oppervlakte des *Uterus*, bedekt, alsmede haar weeffel tot bederf overgegaan. Desgelijks is het met de trompetten geſteld, welke volgens JÖRG in het bijzonder aan hare franjes zamengekrompen, flets, miskleurig, geelachtig wit, alsmede ten deele in ontſteking worden aangetroffen. De eijerſtokken vond men op gelijke wijze vernietigd in de lijken van aan rotting geſtorvenen, dikwerf verhard, verkleind, of onnatuurlijk door ophooping van water vergroot. Wij herinneren ons zeer klaar een geval, in hetwelk, bij eene perſoon, die met alle verſchijnſelen van kraamvrouwenkoorts ſtierf, de *Uterus* op meerdere plaatſen verrot ſcheen, en bij welke gelijktijdig de regter eijerſtok tot de grootte van een ganzenei door eene, aan vetwas (*Adîpocire*) gelijkende, gele masſa gevuld was.

§. 174.

De longen wil JÖRG in de meeste gevallen ſlap, miskleurig en met verhardingen voorzien aangetroffen hebben; BOËR vond haar in een geval, waarin de lijderes onder ſtuipen geſtorven was, met ſchuimend bloed gevuld. Het laatſte verſchijnſel zal veelligt meer, zoo als ook BOËR zelf opmerkt, het gevolg van de wijze van ſterven geweest zijn; de eerstgenoemde geſteldheid der longen kan men toch ſlecht met de doodelijke ziekte in een zeker verband willen ſtellen, want men zal die verhardingen immers eerder voor blijken eener kropklierige geſteld-

heid

heid houden, en deze als de voorbeſchikkende oorzaak beſchouwen. — De in de buikholte gelegene organen vertoonen zich mede ſomwijlen ziekelijk, en inzonderheid vindt men ze gedeeltelijk in ontſteking, vooral het buikvlies. Deze verſchijnſelen zijn trouwens alles behalve beſtendig, en ſchijnen alleen dan zich te openbaren, zoodra de ziekte trager te werk gaat en zich meer als kraamvrouwenkoorts kenſchetst. Hetzelfde is ook van toepasſing op de uitſtorting eener *lymphatisch*-wijachtige vloeiſtof in de buikholte, welke onder den naam van: zogverplaatſing bekend is. De roode ſtrepen en vlekken, welke men alsdan ook op de uitwendige oppervlakte der baarmoeder gevonden heeft, zijn meer als een lijden van het haar omgevende buikvlies te beſchouwen, en kunnen onmogelijk ten bewijze voor een oorſpronkelijk ontſtekingachtig lijden dienen.

Oorzaken en Wezen der ziekte.

§. 175.

Reeds boven §. 165 zag men, dat er eene zekere voorbeſchiktheid tot de rotting plaats kon en moest vinden, intusſchen blijkt uit de ganſche beſchrijving van den gang dezer ziekte, dat deze en de verwijderde oorzaken, ten einde de ziekte volkomen te ontwikkelen, weinig meer behoeven, dan de zwangerſchap, zoodat men, doordien al het overige en tot dusverre nog niet duidelijk genoeg geworden is, deze inderdaad alleen als de gelegenheid gevende oorzaak beſchouwen moet. Want gelijk

de-

deze tot de wezenlijkheid van het *physiologiſche* leven der vrouw behoort, en op zich zelve niet voor eenen ziekelijken toeſtand kan aangemerkt worden, zoo is het evenwel duidelijk, dat in een orgaan, voorzien met een' ziekelijken aanleg, het zaad der ziekte (*Seminium Morbi*) gemakkelijk en ſchielijk kan en moet ontwikkeld worden, zoodra hetzelve tot meerdere werkdadigheid opgewekt wordt, deszelfs eigendommelijk leven aanmerkelijk in zijne geheele uitgebreidheid toegenomen, en zijne betrekking tot het geheele *Organismus* gansch en al veranderd moet zijn, zoo als dit in de zwangerſchap met den *Uterus* het geval is. Men mag nu deze of gene vooronderſtelling (*Hypothese*) over het wezen der ziekte waarſchijnlijker vinden, deze zal echter op iedere kunnen toegepast worden.

§. 176.

Le roy ſtelt de naaste oorzaak in werkeloosheid van de uitwendige ſpierlaag der baarmoeder en gebrek aan veerkracht. Boër, die de rotting met verſterving van bewerktuigde deelen door vergiftige *Miasmen*, of een inwendig algemeen bederf vergelijkt, vooronderſtelt, dat in deze gevallen de deelen desgelijks gedood en ontbonden worden, ten gevolge van een kwaadaardig iets aan en omtrent dezelve, of in het ligchaamsgeſtel over het algemeen, doch geenszins wegens eene eigenlijke en gewone ontſteking, en den duur en de hevigheid derzelve. — c. wenzel, welke de rotting in het hoofdſtuk: over de verſterving des *Uterus*, behandelt, verklaart zich niet duidelijk, of hij dit koudvuur voor oor-

zaak

zaak of het uitwerkſel der doodelijkheid houdt, en helt meer tot het gevoelen van den laatſte over, alhoewel hij het plaats grijpen der rotting zonder voorafgegane ontſteking voor iets wezenlijks houdt. Zijn gevoelen laat zich het beste met zijne eigene woorden (op eene andere plaats. *S.* 49 *und* 50) voordragen. „ Met alle zekerheid kan men aan-
„ nemen, dat in den *Uterus* alleen onder zekere
„ betrekkingen kort voor, hoofdzakelijk echter na
„ de bevalling, eene eigendommelijke en grootere
„ geneigdheid tot eene koudvurige verwoesting,
„ zonder eenige voorafgegane ontſteking ligt, dan
„ in eenig ander orgaan des menſchelijken ligchaams,
„ het darmkanaal alleen uitgezonderd, hetwelk door
„ dezelfde oorzaken, als de *Uterus*, dikwerf zonder
„ eenige voorafgegane ontſteking, of alleen ook
„ ligtere graden derzelve, de genoemde verſchijn-
„ ſelen van verrotting, even als de *Uterus* aan den
„ dag legt. Zoodra wij de holte van den onder-
„ buik tijdens den bezwangerden *Uterus* aandachtig
„ beſchouwen, vinden wij den bloedsomloop in de
„ door de uitzetting gedrukte ingewanden voor het
„ minst niet zoo vrij, als hij in den onbezwanger-
„ den ſtaat dezes werktuigs verkeert. De *Uterus*
„ zelf is door de ontwikkeling der vaten van zijn
„ weefſel een ongemeen bloedrijk ingewand gewor-
„ den; het grootſte getal van vaten dezes werk-
„ tuigs zijn aderen, wier verrigting, daar zij zelve
„ op een' lageren trap van leven ſtaan, dan de
„ ſlagaderen, zelfs bij den minst verzwakkenden
„ invloed veel ſpoediger geſtoord wordt, dan die

„ der ſlagaderen. Denken wij nu, dat met de zoo
„ plotſelinge ontlasting der baarmoeder, zoo als bij
„ alle zwakke vrouwen, die volgens de ondervin-
„ ding bij voorkeur tot *Febris puerperalis* aanleg
„ hebben, dikwerf het geval is, terſtond op eens
„ de omloop in de ingewanden van den onderbuik
„ zijne vorige vrijheid weder verkrijgt; dan hebben
„ wij de oorzaken der ſomwijlen doodelijke flaauwten,
„ onmiddelijk na de verlosſing. De *Uterus* zelf
„ biedt, door het zamenvallen zijner wanden aan
„ de eigene vaten van zijn weefſel, geen' weder-
„ ſtand meer, hetgeen kort te voren door de aan-
„ wezigheid des kinds nog geſchiedde; tevens
„ wordt den *Uterus*, door den teruggekeerden
„ vrijen bloedsomloop in de vaten van de overige
„ ingewanden des onderbuiks, plotſeling een aan-
„ merkelijk gedeelte bloeds onttrokken, hetgeen
„ kort te voren nog tot de verrigtingen van zijne
„ verhoogde levenswerking in zijne vaten opgeno-
„ men werd. Zoodra nu derhalve uit eenigerhande
„ zwakte des vrouwelijken ligchaams, of uit ver-
„ zwakkende oorzaken, de eigenaardige zamentrek-
„ baarheid van het weefſel des *Uterus* terſtond na
„ de uitdrijving des kinds ook verloren gaat, dan
„ hebben wij inderdaad zamenwerkende oorza-
„ ken genoeg, tot eene plotſelinge verwoesting
„ van het leven in dit werktuig, en kunnen, bijal-
„ dien de lijderes ſlechts een' korten tijd na de-
„ zen toeſtand nog blijft leven, ook het koud-
„ vurige bederf van den geheelen *Uterus*, of een
„ groot gedeelte deszelven, zonder eenige voorafge-

ga-

„ gane ontſteking, best verklaren." — JÖRG meent, dat het wezen derzelve zich grondt op eene, door ongenoegzame vormkracht, te weeggebragte verſterving van het afvallende vlies, welke (*Mortificatie*) alsdan tot in het weefſel des *Uterus* zich uitbreidt. Ook CARUS omhelst dit gevoelen, en voegt er bij, dat bij de verhoogde voedingsnatuur des *Uterus* zulk eene onmiddelijk verſchijnende verrotting des te eerder mogelijk wordt, en zulk eene verſterving en rotting in de, tot ontbinding beſtemde, *Membrana decidua* met regt kan vooronderſteld worden. SCHMIDTMÜLLER denkt, dat het eerſte tijdperk der ziekte in eene zeer haastige, en in rotachtig bederf uitloopende, *astheniſche* ontſteking beſtaat.

§. 177.

Het zal wel eene der moeijelijkſte zaken zijn, het wezen der rotting zoo te verklaren, dat er geene twijfeling over de ſtellingen omtrent dezelve meer overig blijve, en het is om met genoegzame zekerheid daarop te antwoorden ſchier onmogelijk, ten zij er op de eene of andere manier bewezen worde: of verwoesting van een werktuig door koudvurige en rottige ontbinding, zonder voorafgegane ontſteking mogelijk zij. Wij kennen geen andere ziekte, waarin dit het geval was, en al de overige gebreken, waarmede men de *rotting* vergeleken heeft, zijn altijd min of meer door ontſteking vergezeld, welker aanwezen zich in geene dezer gevallen loochenen laat. Het wegſterven

evenwel van een orgaan, zoodat deszelfs levensbetrekkingen reeds bij het bestaan des levens ophouden, gelijk het hier zijn moest, kan naauwelijks gedacht, veelmin verdedigd worden, doordien alle ondervinding en de nasporingen van alle Natuurkundigen daartegen strijden. Gelijkerwijze schijnt het gevoelen, dat het bederf van het afvallend vlies afkomstig is, minder grond te hebben, dan men wel zoude denken, doordien de versterving der *Decidua vera en reflexa* in een zeker opzigt bereids lang voor het ware eind der zwangerschap plaats grijpt, en diensvolgens eene versterving derzelve volstrekt niet als iets ziekelijks te beschouwen is. Dat de plaats van inplanting des moederkoeks meer door het bederf is aangedaan, kan daar slecht ten bewijze voor strekken, wijl men deze als de vlakte eener wond moet aanmerken, die door ziekelijke en ziekmakende invloeden over het algemeen sterker wordt aangedaan. — Reden, waarom het wel het meeste met de waarheid zal overeenkomen, als men vaststelt, dat, als in eene reeds op zich zelve zwakke, kwaadsappige vrouw, omstreeks het regelmatige einde der zwangerschap meer of min genaderd, eene ontsteking of ook slechts eene ontstekingachtige aandoening der baarmoeder ontstaat, en zoowel door levensbetrekkingen van het voorwerp, als door de gesteldheid des weders en andere nog onbekende invloeden (die onder zekere voorwaarden een' besmettelijken aard kunnen aannemen) deze, als eene *asthenische* ziekte, tot een' hoogst kwaadaardigen form met vernietiging van het *organische weefsel*

en

en des levens overgaat, die toeſtand zich kan openbaren, welken wij *rotting* noemen; vooral als de ſchielijke ontlediging des *Uterus* van de vrucht zoowel, als van eene menigte te voren hem afzonderlijk, als het ware, toebehoorend bloeds, het boosaardige nog vermeerdert. Het blijft echter nog de vraag: of in de uitkomſten bij de lijkopeningen de dood geenen grooten rol ſpeelt? Boër ontkent even zoo min, als carus na hem, geheel en al eenen, vooraf plaats gehad hebbenden, ontſtekingachtigen toeſtand, doch ſpreekt enkel over zijne onmerkbare opkomst en verdwijning, en zoodra men in aanmerking neemt, dat de onderbuikſtreek van zoodanige lijderesſen nog voor de bevalling reeds pijnlijk bij het aanraken is, na den dood als zamengeſteldheden, ontſtekingen van nabijliggende organen en uitzweeting eener *plastiſche lympha* aanwezig zijn, en voorts bedenkt dat genezing der ziekte in enkele gevallen door afſtooting der aangedane deelen gelukte, dan wordt men wel gedwongen, deze mannen bij te vallen. Tevens heeft men aan den *Uterus* wel na andere oorzaken, die tot eene ontſteking der baarmoeder aanleiding gaven en dezelve verwekten, onder omſtandigheden, welke het ontſtaan van eene kwaadaardige koorts begunſtigen, dergelijke verwoestingen waargenomen. Of er echter in de gevallen, waarin de dood zoo eensklaps onder ſtuipachtige bewegingen onmiddellijk na de bevalling voorviel, niet eene andere doodelijke oorzaak medewerkte, laat zich niet met zekerheid beſlisſen; wij namen dergelijke gevallen waar, bij welke de ſchou-

wing ontſteking en ophooping van water in het kanaal van het ruggemerg opleverde; kon dan niet het, aan den *Uterus* opgemerkte, meer een gevolg eener ſchielijk plaats gegrepene en ſnelle vorderingen gemaakt hebbende verrotting zijn?

Voorzegging.

§. 178.

Bij de voorzegging heeft men allereerst op het geſtel der lijdende, hare levenswijs en levensomſtandigheden, hare zielsgeſteldheid en evenzeer tevens op het gelijktijdig heerſchende weder te letten. *Leucophlegmatiſche*, reeds op zich zelve zwakke vrouwen met eene ſlappe vezel, zullen natuurlijk in des te grooter gevaar verkeeren, doordien zij reeds door haar geſtel tot deze ziekte voorbeſchikt zijn. Is het boven het bereik van den Geneeskundige, om de uitwendige betrekkingen te veranderen, leven zulke vrouwen in gebrek en armoede, hebben zij vochtige, ſlechte woningen, dan is de hoop op genezing, van de uitgebrokene en op haar hoogſte ſtandpunt ſtaande ziekte, voorzeker geheel en al verloren, en die, om haar te voorkomen, al ontwaart men zelfs de eerſte beginſelen derzelve, zeer gering. Reeds vroeger is er gezegd, dat alle zieken van deze ſoort zich gewoonlijk in eene hoogst treurige gemoedsſtemming bevinden en even zoo min aan de mogelijkheid van herſtelling na het uitbreken der ziekte geloof hechten, als dat zij

reeds

reeds in haar begin zelve den dood in het kraambed vooruit zagen. De invloed van de ziel op het ligchaam, vooral op het ziekelijke, is op zich zelven bereids zeer groot, nog gewigtiger echter is hij bij vrouwen, en nog meer bij zulke, wier vrouwelijke natuur tot een' aanmerkelijk hoogen trap gestegen is, gelijk tijdens de zwangerschap en het kraambed. Hoe treuriger en bedrukter de gemoedsgesteldheid is, en hoe minder men slaagt, haar van het tegendeel te overtuigen, haar te verstrooijen en op te beuren, des te meer heeft men te vreezen.

§. 179.

Zoodra zelfs tijdens de zwangerschap de krachten reeds zeer verminderen, bij de geboorte des kinds nog meer ondermijnd worden, en zoo allengs meer en meer afnemen, dan houde men dit hier, gelijk bij elke *asthenische* ziekte, voor een onheilspellend teeken; en schoon ook de overige verschijnselen eenen goeden uitgang schijnen te beloven, zoo zij men toch nog op zijne hoede en vertrouwe ze niet te veel. Over het algemeen kan men in weinige ziekten op de verschijnselen minder staat maken, dan bij de rotting der baarmoeder. Dikwijls liep de verlossing regelmatig en spoedig af, en toch gaat er slechts weinig tijd henen, of de pas verloste wordt onder stuiptrekkingen een offer des doods; of bijaldien de ziekte reeds uitgebroken was, en na de voorgeschrevene middelen alles den besten schijn aangenomen had, verandert de gansche

ſche toedragt der zaak, en dikwerf onder de verzekering der lijderes, dat zij zich zeer wel gevoelt, geeft zij den geest. Ja het is voorzeker onmogelijk, de omſtandigheden te bepalen, onder welke men voor het einde van den een en twintigſten dag een' gunſtigen uitgang met grond voorzeggen kan.

§. 180.

Misſchien zal het daarenboven niet ondoelmatig zijn, de verſchijnſelen op te geven, welke gemeenlijk den ergſten uitgang vooraf gaan. Daartoe behooren alle ſoorten van krampen, van de ligtſte trekkingen af, tot de hoogſte graden toe. Openbaren er zich terſtond na de verlosſing ſtuiptrekkingen, dan heeft men ſpoedig het einde te wachten, doch ook later plegen zij den dood hoogſtens vier en twintig uren vooraf te gaan. Vloeide reeds dadelijk na de verlosſing des kinds en tijdens de geboorte de vermelde, ſtinkende, ſcherpe *Ichor* uit den *Uterus*, als een blijk van den hoogen graad der ziekte, dan kan men zeer zeker vooruit zeggen, dat de dood nog vóór den zevenden dag volgen zal. Doch men veroorlove ons aan te merken, dat hier ook de overige teekenen niet over het hoofd mogen gezien worden, omdat ons vele gevallen bekend zijn, waarin het vruchtwater miskleurig en kwalijkriekend was, de *Placenta* en navelſtreng in een' ontbonden toeſtand zich bevonden, en desniettegenſtaande het kind in den blakendſten welſtand verkeerde, en ook de moeder,

zon-

zonder eenigzins te ſukkelen, gezond het kraambed verliet. Gevaarlijk is het, als zich terſtond uitſlag vertoont, en hoogst gevaarlijk, als het roode uitſlag zeer ſchielijk wit en doorſchijnend wordt; den derden dag na de uitkoming van het eerſte openbaarde zich dan gemeenlijk op het allerlaatſte de dood. Zijn *Petichiën* (blutsvlekken) aanwezig, dan behoeft men aan den ras volgenden dood niet te twijfelen, en meestal komt hij reeds na verloop van weinige uren, zoodra zich aan de ledematen grootere roode en bleeke vlekken vertoonen, die met de zoogenaamde doodvlekken, een blijk der beginnende verrotting, de grootſte overeenkomst hebben, rond of ook ovaal zijn, ſoms verdwijnen en weder terug komen. Hevige koude bij eene koortsverheffing laat aan redding naauwelijks denken, en volgens de menigvuldige waarnemingen van BOËR ſterven deze meerendeels bij den derden aanval der koude. Bij zulke lijderesſen, waarbij de belette ſtoelgang door klisteren enz. niet kan weggenomen worden, volgt de dood met den derden dag; een hevige buikloop nogtans, waar zich in het ontlaste vele witte, taaije vlokken bevinden, verkondigt insgelijks het naderende einde; worden er ſpoelwormen tevens ontlast, dan kan men met zekerheid den nabijzijnden dood voorſpellen. Hoe meer en menigvuldiger, en hoe ligter de lijderesſen, de vermelde groene ſtof, welke de ouden met den naam van *Amurca* beſtempelden, door braking ontlasten, des te grooter is het gevaar, en alle hoop is geheel verloren, zoodra daarbij wormen

 ont-

ontlast worden. Zwelt de buik op, dan is dit de voorbode van een' ſpoedig naderenden dood.

§. 181.

Bij de behandeling der rotting, kan het oogmerk van den Geneesheer niets anders zijn, dan de gezonkene levenskracht, en levenswerking te verhoogen en in derzelver gewonen ſtaat terug te brengen, doch ook tevens de afſcheiding en uitſtooting van het verſtorvene en vreemd gewordene te bevorderen, en de verdere uitbreiding der verwoesting te verhoeden. Daar de ondervinding intusſchen bewezen heeft, dat de genezing der uitgebrokene ziekte ſlechts altijd als eene gelukkige, als eene uitzondering op den algemeenen regel te beſchouwen is, zal het voor den Arts van meer gewigt zijn, zoodra hij de beginſelen der ziekte ontdekt, haren voortgang te ſtuiten; deze voorbehoedende behandeling moet diensvolgens voor den *Practicus* van de meeste aangelegenheid zijn.

§. 182.

Le roy liet na eene raadpleging met laumonier en meer andere Geneesheeren de zwangeren, bij welke hij den aanleg en de eerſte verſchijnſelen tot deze ziekte in den jare 1793 in het *Hospice d'humanité* te *Rouan* als algemeen (*epidemisch*), verbonden met de verſchijnſelen eener kraamvrouwenkoorts, heerſchende ziekte, waarnam, een' gerui-

men

men tijd voor de verlosfing een fterk kina-aftrekfel, bij hetwelk men ontlastmiddelen voegde, en eenige malen des daags eene eetlepel van een mengfel van vier tot vijf onfen eenes fpecerijachtigen waters en van eene halve onfe *Spiritus Mindereri* met een' firoop gebruiken; trachtte de fombere en treurige gemoedsgefteldheid te doen verbeteren, en de kraamvrouwen werden in eene tegen het zuiden gelegene, zeer frisfche zaal gebragt. Het gevolg bekroonde al zijne wenfchen en verwachtingen, en wij gelooven, dat deze geneeswijze juist diegene is, waar men zich nog het meeste van beloven kan. Boër ondervond, dat ook dan, als men iets ontftekingachtigs vermoeden konde, ontftekingwerende middelen veelal onwerkzaam waren, de aderlatingen in vele gevallen de verwachting te leur ftelden, fchoon hij dadelijk laat volgen, dat eene matige bloedontlasting in fommige gevallen nuttig kan zijn. Zachte ontlastmiddelen (*Eccoprotica*) deden fomwijlen goede uitwerkfelen, bijaldien zij niet te lang voortgezet werden; *Antiseptica* zijn nadeelig, tenzij de gegrondfte aanwijzing haar gebruik billijkt. De Schrijver behandelde eene zwangere, bij welke hij grond genoeg had, om eene aanvankelijke rotting te vermoeden, met een afkookfel der kina, waarin *Cortices Aurantiorum* getrokken werden, terwijl men de kaneeltinktuur er bijvoegde. Uitwendig werd de onderbuik ingewreven met eene oplosfing van den *Balsamus peruvianus* in *Spiritus Vini* met bijvoeging van *Ammonia liquida.* Tot gewonen drank kreeg zij een afkookfel van ijslandfche

ſche mos, voor het overige ligt, trouwens krachtig voedſel. Hiermede ſtemde ook de overige leefregel overeen, en inzonderheid trachtte men haren geest kalmer te maken, haar te vervrolijken en haar het vast geloof aan haren dood uit de gedachten te brengen. De uitgang was volkomen naar wensch. Zij herhaalde zich zigtbaar, het kwaadſappige uitzigt verdween, en ten behoorlijken tijde bragt zij tweelingen ter wereld, bevindende zich in het ganſche beloop des kraambeds bij uitnemendheid wel.

§. 183.

Heeft de ziekte reeds aanmerkelijke vorderingen gemaakt, zoo ſchiet er niets overig dan de middelen, welke de kwaadaardige rotkoorts behoeft. Uit dien hoofde komen hier zeer te ſtade, de aftrekſels der valeriaan, *Serpentaria*, *Angelica*, *Arnica*, *Aristolochia*, *Imperatoria*, *Contrajerva*, het aftrekſel, of het afkookſel van den *Cortex peruvianus*, kleine giften der *Ipecacuanha*, des *Moschus*, de inwrijvingen van geestrijke vloeiſtoffen en de ſmeerſels met *Balsamus peruvianus* voor den onderbuik, alsmede algemeene ſpecerijachtige baden. Inwendig mogen ook daarenboven de mineraalzuren, inzonderheid het Phospher- en zwavelzuur aangewend worden, het beste in eene der boven opgenoemde vloeiſtoffen. De eetregel zij ligt, doch voedend; de drank een aftrekſel van een zacht, ſpecerijachtig kruid, zoo als de *Mentha piperita*, *Melissa* en dergelijken, of ook een afkookſel van den *Lichen*

is-

islandicus. Bij dat alles zorge men voor genoegzame buiksontlasting, zuivere lucht en linnen, en vestige niet minder de aandacht op de behandeling van den geest.

§. 184.

Om de afstooting van het verrotte te bewerken, had BOËR plaatselijk vooreerst onderscheiden *Injectiën*, echter zonder uitwerking, aangewend. Later beproefde hij daarom een onbekend gebleven smeersel, dat hij met een penseel op de inwendige oppervlakte des *Uterus* bragt. Dikwerf gelukte de proef niet, uit hoofde het moeijelijk was, door den baarmoedermond te komen en derhalve het smeersel niet van het penseel afging. Geschiedde dit echter, dan scheidde zich het verstorvene in 24 tot 48 uren af, zonder dat de gezonde deelen daarvan leden. Dit gaf aanleiding tot de ontdekking van een werktuig, hetwelk hij *Porte-Plumaceaux* noemde, waarvan STARK in het derde stuk van het vijfde deel zijnes Archiefs eene afbeelding gegeven heeft, en dat BOËR zelf dus beschrijft: „Het is eene kromme „buis, bijkans als de pijp eener baarmoederspuit, „doch eenigzins langer. Door deze buis gaan een, „twee of drie zijden koordjes, van eene el lengte. „Van boven heeft de buis een dekſel, aan welks „inwendige zijde, de koorden met het eene einde „op een ringetje zijn gehangen. Het dekſel is in „het midden met eene ronde opening voorzien, „waarin de buis eener baarmoederspuit past. Door „de-

„ deze opening wordt in de eerſte plaats bij het
„ verband door de ingeſtokene buis in den *Uterus*
„ geſpoten. Aan het andere einde der koordjes
„ wordt aan ieder een plukſelwiek gehecht. Ten
„ einde deze inwendig tegen den *Uterus* te voeren,
„ behoeft men alleenijk met de eene hand de buis
„ terug te houden, en met de andere het aan het
„ dekſel vereenigd geweest zijnde einde van het
„ alvorens met olie of vet beſtrekene koord, zoo
„ ver het gaat, naar zich te trekken; zoodoende
„ glijdt de plukſelwiek binnen de holte der baar-
„ moeder. Op dezelfde wijze worden ook de an-
„ dere plukſelwieken ingetrokken. Alsdan voert
„ men de buis voorzigtig over de koorden naar
„ buiten, en hecht deze met eene kleefpleister, tot
„ aan het volgende verband, aan den onderbuik der
„ lijderes vast." Geëvenredigd aan de holte des *Uterus*, raadt BOËR, onderſcheiden dikke inſtrumenten in het werk te ſtellen. Ligtelijk begrijpt men, hoe moeijelijk het is, van deze uitvinding gebruik te maken, en dat de aanwending derzelve dikwerf niet eens mogelijk is. Bovendien heeft de uitvinder het ſmeerſel, waarvan hij zich bediende, niet publiek gemaakt; uit dien hoofde zijn wij er voor, zich liever van de inſpuitingen te bedienen, die, op eene doelmatige wijze vervaardigd, door JÖRG zijn opgegeven. Hij prijst een', op de wijze der klisteerſpuiten bewerkte, elpenbeenen kanul, welke van voren breed gevijld is, op eene veerkrachtige buis te bevestigen, en den eerſten in den baarmoedermond te brengen, dan in te ſpuiten, en om het ſpoedig

af-

afloopen der ingefpotene vloeiftof te verhoeden, het pennetje met eene fpons te omgeven, hetgeen tegen den baarmoedermond gefchoven werd. Trouwens tot infpuiting prijst hij afkookfels van kina met fcheerling, calmus, eikenbast, andere bittere, aromatieke kruiden, als ook met azijn of wijn, kalkwater enz. aan. Wij voor ons zullen van het houtzuur de proef nemen.

LITTERATUUR.

C. BAUHINI, *Appendix ad* FRANSISCI ROUSSETI *de partu caesareo tractatum.*

ALPHONSE LE ROY, *Vorlesungen über die Gebärmutterblutflüsse u. s. w. A. d. Franz. von* RENARD. *Leipzig* 1802. 8°. *S.* 101.

L. J. BOËR, *Abhandlungen und Versuche geburtshülflichen Inhalts.* 3e. *Th. Wien* 1793. 8°. *S.* 73. Uit het Hoogduitsch, met waarnemingen en aanteekeningen vermeerderd door A. POTGIETER, Heel- en Vroedmeester te *Leyden*, bij J. W. VAN LEEUWEN. 1824. gr. 8°.

J. A. SCHMIDTMÜLLER, *Handbuch der medicinischen Geburtshülfe. Erster Theil. Frankfurt a. M.* 1809. 8°. *S.* 352.

C. F. G. KAISER, *Diss. de Sphacelo uteri gravidi observationibus illustrato. Jenae* 1810. 8°.

J. E. ZIMMERMANN, *Diss. de uteri putrescentia, adjuncta morbi hujus observati historia. Lipsiae* 1815. 4°.

C. WENZEL, *über die Krankheiten des Uterus. Mit* 12 *kupfern und eben so viel Lienearzeichnungen. Mainz* 1816. gr. folio. *S.* 44. N°. *viij.*

J. C.

J. C. G. JÖRG, *Schriften zur Beförderung der Kentniss des Weibes und Kindes im Allgemeinen und zur Bereicherung der Geburtshülfe insbesondere. Zweiter Th. Leipzig* 1816. 8°. *S.* 1.

J. LOCHER, *de putrescentia uteri. Berolini* 1819. 8°.

C. G. CARUS, *Lehrbuch der Gynäkologie u. s. w. Zweiter Theil. Leipzig* 1820. 8°. *S.* 247. §. 1063.

J. C. G. JORG, *Handbuch der Krankheiten des Weibes.* 2e. *Auflage. S.* 43. N°. *viij. Leipzig* 1821. 8°. §. 707. *S.* 755.

FR. G. LIPPICH, *Observata de metrtide septica in puerperis grassante. Vindobonae* 1823. 8°.

HANDBOEK
OVER DE
KENNIS EN GENEZING
DER
ZIEKTEN
VAN HET
VROUWELIJKE GESLACHT;

DOOR

E. VON SIEBOLD,

Consulterenden Arts en Hoogleeraar te Berlijn.

Uit het Hoogduitsch,

naar de *tweede vermeerderde en verbeterde* Uitgave

door

G. J. VAN EPEN,

Heel- en Vroedmeester te Amsterdam.

VIERDEN DEELS TWEEDE STUK.

TE AMSTERDAM, BIJ

C. L. SCHLEIJER.

1827.

INHOUD.

NEGENDE HOOFDSTUK.

C. VAN

TWEÉDE AFDEELING.

OVER DE GEBREKEN AAN DE BORSTEN DER KRAAMVROUWEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

VIERDE HOOFDSTUK.

VIJFDE HOOFDSTUK.

NE

NEGENDE HOOFDSTUK.

Over de verplaatſingen der baarmoeder in het kraambed.

§. 185.

Veranderingen in de ligging des *Uterus*, in zoo verre men daaronder zijne regelmatigheid betrekkelijk zijne middellijn tot de as en de doormetingen des bekkens verſtaat, kunnen en moeten door de geboorte menigvuldiger te weeg gebragt worden en na dezelve in het kraambed meer plaats grijpen, uit hoofde de zwangerſchap en geboorte reeds op zich zelve daartoe voorbeſchikken; want het dalen en klimmen van den *Uterus* in de verſchillende tijdperken der zwangerheid, de veranderde rigting van deszelfs overlangſche doormeting tot den horizont tijdens dezelve, waardoor een meer ſcherpe hoek gevormd wordt, zijn voorbereidende oorzaken genoeg, door welke, bij de minſte gelegenheid gevende oorzaak, uitzakking, voor- en achterwaartskeering en ook omkanteling der baarmoeder kan

verwekt worden, terwijl de, ten opzigte van het meest oogenblikkelijke gevaar, meest te duchtene verplaatſing — de binnen - buitenwaartskeering — gewoonlijk niet dan in het kraambed voorvalt, de gevallen uitgezonderd, waar zij door polypen en andere vreemde deelen in den *Uterus*, of bij de vooral plotſelinge afdaling in den baarmoedermond en uit de teeldeelen, of na de afbinding van een polyp ontſtaat. Wij toch behandelden hier eene dame met eenen bloedvliet uit de baarmoeder, die reeds vele jaren aanhield. Wij onderzochten haar en vonden eene volſlagen binnen-buitenwaartskeering des *Uterus*, zijnde aan de eene zijde de baarmoedermond volkomen met den bodem vastgegroeid. De polyp werd vroeger door een' Arts afgebonden, waarop de binnen-buitenwaartskeering duidelijk bleek ontſtaan te zijn. Ons zijn, bij de wegneming der baarmoederpolypen door de afſnijding met onze ſchaar, deze gevolgen dusverre niet gebleken, en *nooit* is mede bij onze geöpereerden de polyp teruggekomen. — Buiten de opgenoemde verplaatſingen verdient tevens de baarmoederbreuk nog vermelding, die ook bij kraamvrouwen zich pleeg op te doen.

§. 186.

Hierbij komt nog, dat verplaatſingen der baarmoeder tijdens het kraambed, zoo zij niet eensklaps ontſtaan, of terſtond met zeer hevige toevallen vergezeld gaan, niet zoo ſpoedig beſpeurd worden, uit hoofde bij de meerdere rust de verſchijnſelen zelden zoo hevig zijn, en men alsdan, zoodra de kraamvrouw reeds het bed verlaat, eerder geneigd is den

grond

grond der ziekelijke verschijnselen op eene, door verlossing en kraambed verwekte, zwakte te schuiven. Om deze reden verloopen er dikwerf weken en maanden, eer de ware oorzaak herkend en weggenomen wordt. Ook kan het gebeuren, dat zelfs Artsen, die geene Verloskundigen zijn, door het toedienen van inwendige versterkende, en de aanwending van zamentrekkende plaatsmiddelen de zaak verergeren; reden waarom, wij zoo dringend hebben aanbevolen (*), dat eene kraamvrouw na hare bevalling en vóór dat zij met haren echtgenoot de huwelijkspligten weder vervult, zich door eenen Verloskundige of eene verstandige Vroedvrouw mogte onderzoeken laten, ten einde te beoordeelen, of de baarmoeder hare natuurlijke ligging hebbe, om alzoo haar nog, vóór dat zij bevrucht wordt, en door den bijslaap het gebrek op nieuws toeneemt, de noodige hulp te kunnen toebrengen. De inachtneming van dit voorschrift zou vele ziekten der baarmoeder en zoo menige stoornis in de gezondheid eener verloste voor haar geheel volgende leven verhoeden.

§. 187.

Alle plaatsgrijpende veranderingen in de ligging geschieden of langzaam, of zij ontstaan plotseling.

(*) m. s. *des Verfassers Lehrbuch der praktischen Entbindingskunde, dritte verbesserte und vermehrte Ausgabe*, §. 185. *Nürnberg* 1821. 8°. *und* DESSEN, *Lehrbuch der Geburtshülfe für Hebammen, dritte Auflage. Würzburg* 1819. §. 635 *und vierte Auflage. Ebend.* 1822. §. 360. 8°.

ling. Beide wijzen van oorſprong hangen, wel is waar, van de oorzaken en derzelver vermogen af; evenwel moet men toch ook in aanmerking nemen, dat eene ſchadelijke magt, welke bij het eene voorwerp de ziekte tot hare meeste volkomenheid brengt, bij een ander ſlechts de eerſte aanleidende oorzaak tot dezelve wordt, zoodat zij later eerst, langzamerhand, van tijd tot tijd, meermaals eenige weken na de bevalling die hoogte bereikt. Desgelijks zal bij eene zekere voorbeſchiktheid de ſchadelijke invloed eerder deszelfs vermogen uitoefenen en de gebrekkige ligging des te gemakkelijker en vroeger te weeg brengen.

§. 188.

Deze afwijkingen nu zijn of zuiver werktuigelijke gebreken, of zij vereenigen zich nog met andere *dynamiſche*, bij lange during der ongeſteldheid, zelfs met *organiſche.* Als *complicatiën* van de eerſte ſoort ontmoeten wij het menigvuldigſte de ontſteking in hare verſchillende graden, vormen en uitgangen, menigwerf bloedvloeijingen uit de teeldeelen, nu eens als eene hoogst overvloedige, ſchielijke *Metrorrhagie*, dan weer als eene langdurige druppelswijze afvloeijing (*Stillicidium Sanguinis*). De baarmoeder zwelt gewoonlijk in hare zelfſtandigheid, en de herſtelling tot den vorm, welken zij buiten de zwangerſchap hebben moet, gaat niet ſchielijk en regelmatig genoeg in haar werk, daardoor, en door de veranderde ligging zelve ontſtaan moeijelijkheden in de pislozing en ſtoelgang: er openbaren zich pijnen in de liezen, den onderbuik,

het

het kruis en de dijen, ligt zwellen ook de beenen en voeten eenigzins op. De enkel door vermeerderde uitzetting ontſtane vergrooting en omvang van het werktuig, verandert dan ſoms wel bij een' langen duur in eene verharding der zelfſtandigheid, door de ſtremming der *Lympha*, en beſtond er eenige voorbeſchiktheid toe, dan ontſtaat er in het vervolg niet zelden eene boosaardige verharding, *Scirrhus*, welke dan tot openen kanker overgaat. Doch deze uitgang grijpt zeker alleen bij de *Retroversio*, *Antroversio* en *Pronatio* plaats. Somwijlen bepaalt zich de *Complicatie* ſlechts tot het gevoelige gedeelte des *Uterus*, inzonderheid bij aanleg tot *Hysterie*, de *Uterus* en zijne aangrenzende deelen en organen worden buitengewoon gevoelig, en er vertoonen zich insgelijks terugwerkingen in verder afgelegene, en met den *Uterus* in naauw verband ſtaande, deelen. Maagkramp, krampachtige brakingen, flaauwten, algemeene kramp, ſtuiptrekkingen enz. kunnen daarmede gepaard gaan. —

§. 189.

Over het algemeen laat zich, wel is waar, voor al deze afwijkingen geen regelmaat voor de voorzegging opmaken, doch bij ieder derzelve mag men een' gunſtigen uitgang te gemoet zien, zoodra het geval terſtond bij het begin herkend en doelmatig behandeld werd. Bijkomende toevallen, gelijk hevige bloedingen, die eensklaps gevaarlijk voor het leven zijn, flaauwten, krampen, ſtuiptrekkingen en ontſteking, door welke ligt aaneengroeijingen plaats grijpen, hebben natuurlijk den grootſten invloed op

de bepaling der voorzegging, waarbij men bovendien den ouderdom, de gesteldheid, de levensbetrekkingen en den aanleg tot deze of andere ziekten ook niet uit het oog mag verliezen. — De algemeene geneeskundige voorschriften zullen misschien tot de volgende kunnen beperkt worden: 1) men trachte immer de onnatuurlijke ligging der baarmoeder op de zachtste en meest voorzigtige wijze te herstellen; gedoogt het de aard des gevals, dan is het het beste alleen door de ligging der lijderes, en men onderneme slechts dan de kunstmatige herstelling, indien eene voorhanden *Complicatie*, of een voor de gevolgen te duchten onheil schielijke hulp vereischt; in zulk een geval zij men niet schroomvallig en handele stoutmoedig en spoedig; 2) onder alle omstandigheden zorge men voor eene doelmatige ligging der lijderes, uit hoofde er geen beter en zachter middel bestaat, om de natuurlijke ligging weder te herstellen en dezelve te behouden; 3) alleen in zeer dringende gevallen, en in die, waarin na den verstrekenen kraambedstijd, men de hoop op eene grondige genezing moet laten varen, wende men dadelijk een werktuigelijk middel tot ondersteuning van den *Uterus* aan; in de overige gevallen vermijde men daarvan gebruik te maken, zoo lang de kraamvloed aanhoudt, wiens onderdrukking ligt gevaarlijker konde worden, dan het eerste gebrek; 4) de meeste zuiverheid is vooral in dit geval aan te prijzen; 5) nimmer verzuime men voor behoorlijke ontlasting der *Urin* en der drekstoffen te zorgen, en bediene zich tot verwijdering der eerste liever van een' katheter, dan dat men in ge-

gevaar komt van te lang gewacht te hebben; de uitwerping der laatfte verkrijgt men door een' verdunnenden eetregel, zachte ontlastmiddelen, waartoe inzonderheid de vette oliën zeer gefchikt zijn, en, waar het noodig is, door lavementen; 6) men wachte zich, zonder verder onderzoek, de grondige genezing te vooronderftellen op het bloote afnemen der toevallen.

A. *Over de uitzakking der baarmoeder in het kraambed.*

§. 190.

Gelijk de onbezwangerde en zwangere baarmoeder hare ligging in betrekking tot de hoogte des bekkens veranderen, en min of meerder diep afzakken kan, zonder dat dit door de maandftonden of het regelmatig verloop der zwangerfchap zelve veroorzaakt werd, even zoo kan zij ook in het kraambed en ten gevolge der verlosfing verfchillend afzakken, zijnde dit die ziekelijke ftaat, welken wij met den naam van *uitzakking*, in den uitgeftrektften zin dezes woords, beftempelen. Reeds dit alleen, dat dit gebrek door de vrouwen zelve menigmaal, kraamgebrek genoemd wordt, bewijst, hoe dikwerf hetzelve na het kraambed zich opdoet.

§. 191.

Deze toeftand heeft onderfcheidene graden, al naarmate de *Uterus* meer of minder laag is afgezakt. Den minften graad, waarbij de afzakking der baarmoeder weinig te beteekenen heeft en het

 fchee-

ſcheedegedeelte alleen de onderſte engte des bekkens nadert, heeten wij zakking der baarmoeder: wordt het ſcheedegedeelte des *Uterus* tusſchen de groote ſchaamlippen eenigermate zigtbaar, dan is het eene onvolkomene uitzakking, terwijl men met regt eigenlijk alleen volkomene uitzakking, dien toeſtand kan heeten, waarbij de ganſche baarmoeder buiten de teeldeelen zigtbaar wordt; een geval, dat gelukkig ſlechts zeldzaam voorkomt.

§. 192.

Behalve de baarmoeder, en met deze te gelijk, wijkt gemeenlijk ook de vrouwelijke ſcheede van hare natuurlijke plaats af, en dit wel geheel of gedeeltelijk. Menigvuldiger nog dan uitzakkingen der baarmoeder ontmoet men die der ſcheede. Deze kan insgelijks onvolkomen en volkomen zijn, naar gelang de afgezakte ſcheede nog binnen de teeldeelen verborgen of van buiten zigtbaar is, in ſommige gevallen evenwel kan de *Prolapsus Vaginae* tot eene ongeloofelijke grootte toenemen. Dan, wij dienen hier tevens te onderſcheiden, of de afwijking zich tot de ganſche ſcheede, of ſlechts tot een gedeelte derzelve uitſtrekt, en hebben diensvolgens eene *Prolapsus Vaginae totalis seu partialis.* In het laatſte geval is, of het gewelf der ſcheede (*Laquear Vaginae*), of de eene of de andere wand derzelve, voornamelijk de voorſte of achterſte afgezakt; het meeste zien wij in het kraambed de uitzakking van den voorſten wand der ſcheede, uit nader op te gevene gronden, ontſtaan.

Dia-

Diagnosis.

§. 193.

De onderkenning eener uitzakking is aan geene moeijelijkheid verknocht, zoodra men aandachtig het verloskundig onderzoek bewerkſtelligt. Men voelt dan het ſcheedegedeelte meer of min lager beneden den doortogt gezakt, nabij de onderſte engte, tusſchen de uitwendige teeldeelen, of in den hoogſten graad ligt de, dan altoos opgezwollene, baarmoeder geheel en al buiten het bekken. Men zij nogtans omzigtig, inzonderheid in geregtelijk - geneeskundige en crimineele gevallen, zich te ſchielijk over eene onvolkomene uitzakking, vooral voor de volkomene ophouding der kraamzuivering, te verklaren, doordien, gelijk bekend is, de baarmoeder in de eerſte weken na de verloſsing altoos lager ſtaat, dan anders, gelijkerwijze ook ten tijde der maandſtonden altoos lager afdaalt. Als een juist kenmerk ter onderſcheiding dient de ſpleet van den baarmoedermond en de gevoeligheid van het ſcheedegedeelte; want bij eene aanmerkelijke opzwelling — wij zagen dezelve zich tot eene middellijn van twee duimen vergrooten — konde men ligt verleid worden, de uitzakking met eene polyp of eenig ander vreemd ligchaam en ſchijnvliezen te verwarren, welke mistasting de gevaarlijkſte gevolgen zoude hebben. Dikwijls is ook de uitzakking der ſcheede voor den onkundige en onervarene niet zoo gemakkelijk te onderkennen, wijl het gelijkvormig ronde, roode, gladde gezwel zeer veel overeenkomst heeft met

eene binnen-buitenwaartskeering, of een vleeschgezwel. Van de eerſte onderſcheidt zij zich, door dat men hier, bij het naauwkeurig onderzoek het ſcheedegedeelte ontdekt, van het laatſte door zijne aanmerkelijke weekheid, de mogelijkheid het geheel terug te brengen en de wijze van zijne ontwikkeling. Als hulpmiddelen komen bovendien de verſchijnſelen, waarmede beide toeſtanden vergezeld gaan, zeer te ſtade. Voor de *Diagnosis* is niet zeer gemakkelijk dat geval, waarbij het gewelf der ſcheede afgezakt is, het ſcheedegedeelte daardoor verborgen voorkomt en de baarmoedermond in dit gedeelte, wanneer het aanmerkelijk gezwollen is, ſlechts als eene fijne ſpleet zich op het gevoel voordoet. Ook neemt men dezen toeſtand waar, zelfs zonder eenige afzakking des *Uterus*, bij een wijd zeer hellend bekken, wijde ſcheede en zeer ſlap geſtel, makende dit eene juiste oordeelvelling omtrent de verandering des *Uterus* zelven hoogst moeijelijk. — Wij moeten hier nog doen opmerken, dat men onderzoekingen van dien aard, tenzij het gevaar ſpoedige hulp vordert, naderhand ook bij eenen opgerigten ſtand der lijderes, en nadat zij eenigen tijd denzelven gehouden heeft, in het werk moet ſtellen, doordien men dan eerst een grondig oordeel vellen kan. Om de beweeglijkheid van het uit- of afgezakte deel evenwel behoorlijk en naauwkeurig te onderzoeken, eene zaak voor de voorzegging en genezing van het hoogſte belang, late men de lijderes liggen, met matig gebogene knieën, terwijl men de dijen tegen den buik laat optrekken.

§. 194.

§. 194.

Zoodra klagen de kraamvrouwen niet over een gevoel van zwaarte in het bekken, over een' gedurigen aandrang op de teeldeelen, vergezeld met ftekende pijnen aan de beide zijden des onderbuiks, in de rigting van de ronde banden der baarmoeder, over pijn in de heiligbeensftreek en moeijelijkheden bij de pislozing en den ftoelgang, of men kan de ontwikkeling eener uitzakking der baarmoeder vooronderftellen. Is de uitzakking aanmerkelijk, dan voelen zij zelfs het vreemde ligchaam in de uitwendige teeldeelen. Niet zelden gaat daarmede gepaard misfelijkheid, zelfs braking, en eene pijn in het bovenfte gedeelte der dij, welke zich ftekend tot aan de knie kan uitftrekken. De kraamzuivering is veelal geftoord, ontaardt in bloedvloeijing, of in verder vervolg openbaart zich eene bovenmatige flijmaffcheiding. Zwelt de *Uterus* meer op, dan zullen alle toevallen in hevigheid toenemen, inzonderheid de pislozing en de ftoelgang meer belemmerd worden. Ligt doet zich hierbij eene ontftekingachtige aandoening der baarmoeder op. Uitzakkingen der fcheede zijn over het geheel flechts dan door dergelijke toevallen vergezeld, bijaldien zij zeer groot zijn, anderszins klagen de lijderesfen, met deze behebt, allereerst bloot over een meer lastig dan pijnlijk dringen op de fchaamteftreek; het uitgezakte deel nogtans wordt in dit geval fpoedig door de afvloeijende *Lochiën* en *Urin* aangedaan, uitermate pijnlijk en ontftoken.

§. 195.

Gevolgen en Uitgangen.

§. 195.

Reeds bij de beſchrijving der toevallen werden de naaste gevolgen van de uitzakking der baarmoeder, voor zoo verre zij gedeeltelijk hunnen grond in de drukking, welke de uit hare plaats getredene baarmoeder op de nabijgelegene deelen, pisblaas en endeldarm, uitoefent, en in de uitzetting der banden hebben, aangehaald. Het ſpreekt van zelf, dat de laatſte toenemen met den hoogeren graad van *Prolapsus*, dat trouwens de verſtopping, *Dysurie*, *Strangurie* en *Ischurie* ophoudt, ten minſte beter wordt, zoodra de zakking, of de onvolkomene uitzakking tot eene volkomene overgaat. Wijders worden de daarin betrokkene organen ſpoedig aan die uitzetting en ſpanning gewoon, en de daaruit aanvankelijk veroorzaakte pijnlijke verſchijnſelen verdwijnen gansch en al, of verminderen toch allengs aanmerkelijk. Hoe ſchielijker de uitzakking ontſtond, des te onſtuimiger openbaren zich ook de verſchijnſelen en des te gewigtiger zijn de gevolgen voor dien oogenblik.

§. 196.

Stoornisſen in de kraamzuivering moeten volſtrekt uit zulk eene afwijking voortvloeijen, doordien de omloop des bloeds in het werktuig belemmerd wordt. Dikwerf doen zich hevige bloedingen op, die door geene andere middelen, dan door de herplaatſing, te beteugelen zijn, te weten als de *Uterus* terſtond

na

na de bevalling afzakt. Desgelijks ziet men wel eens eene *Metrorrhagia lenta chronica*, die later in een' hoogst ſterken witten vloed verandert. De uitgezakte deelen gaan tot ontſteking over, en uit deze ongeſteldheid ontſpruiten dan al die kwaadaardige gevolgen, welke de ontſteking der baarmoeder ſlechts begeleiden kunnen, doch deze ſoort van *Metritis* is inzonderheid zeer geneigd, tot verharding, zelfs tot knoestgezwel over te gaan, doordien door de hoofdoorzaak zelve bereids aanleiding tot ophoopingen gegeven werd, die dan weder als nieuwe oorzaken de ontſteking vermeerderen en onderhouden; deze ſoort van *Metritis* gaat tevens ſpoedig tot verſterving over. Wijders maakt zij hoogst pijnlijke en lastige ontvellingen, het uitwendige vlies der baarmoeder, en de mede afgezakte ſcheede, wordt verdikt, gevoelloos, onderwijl derzelver kleur en weefſel geheel veranderen. Houdt het gebrek lang aan, keeren de ontſtekingstoevallen dikwijls terug, of eindigt de ontſteking met uitzweeting, dan ontſtaan er ligt aaneengroeijingen, welke alsdan de volkomene genezing onmogelijk maken. Eene volkomene uitzakking brengt onvruchtbaarheid te weeg, terwijl een geringe graad derzelve haar ten minſte zeer hindert (*).

§. 197.

(*) Dat bij het dragen van een doelmatig ingebragt moederſteunſel, vrouwen met eene volkomene uitzakking zwanger worden, is te over bekend. In het kort echter heb ik zwangerheid waargenomen bij een meisje, dat eene volkomene uitzakking der baarmoeder had, zoodat het grootſte gedeelte des *Uterus* buiten de teeldeelen kwam.

§. 197.

De uitgang en genezing volgt of geheel, wanneer bij anderzins gunſtige omſtandigheden de pas ontſtane uitzakking doelmatig behandeld wordt, of gedeeltelijk als de eene, of de andere dezer voorwaarden ontbreekt, zoodat de volkomene uitzakking in eene onvolkomene, deze in eene zakking der baarmoeder overgaat. — In de volkomene genezing eener uitzakking der ſcheede ſlaagt men alleen onder een' zamenloop van de gunſtigſte omſtandigheden, en hoezeer zij minder gevaar inſluit, wordt nogtans hare genezing ook zeldzamer en moeijelijker.

Oorzaken.

§. 198.

De zwangerſchap zelve door den verſchillenden ſtand, welken de *Uterus* tijdens dezelve heeft, zijn vermeerderde omvang, de in alle tot de teelwerktuigen behoorende deelen vermeerderde uitzetting en ontſpanning, het werk der geboorte zelf, en de op verhoogd leven en buitengewone inſpanning volgende verſlapping, die, behalve van een' *dynami-*

ſchen,

kwam. Des nachts namelijk, op het bed liggende, ging de *Uterus* terug; zoodra zij opſtond, vertoonde hij zich weder. In de tweede maand twijfelde ik nog aan de mogelijkheid, de volgende tijd heeft de zwangerſchap bevestigd; zij is reeds zeven maanden zwanger en verbeidt hare bevalling in het Verlosſings-Inſtituut der Univerſiteit.

schen, ook wel van een' *mechanischen* aard tevens is, zijn als zoo vele algemeen voorbeschikkende oorzaken tot uitzakkingen der baarmoeder en der scheede aan te merken. Vereenigen zich reeds in de zwangerschap hiermede een sterke, witte vloed, bij en na de verlossing hevige bloedingen uit de teeldeelen, is het bekken wijd en helt het weinig, dan zien wij de *Prolapsus* ook dan zelfs ontstaan, wanneer noch groote magerheid, noch eene ziekelijke, lymphatieke, *leucophlegmatische* gesteldheid des voorwerps, de af- en uitzakking des *Uterus* en der scheede begunstigen.

§. 199.

Bij het verlossingswerk zelf is insgelijks het volstrekt of betrekkelijk te wijde bekken menigwerf de aanleidende oorzaak tot uitzakking. De buitengewone kracht der weeën zelve heeft wel het vermogen, de bezwangerde baarmoeder uit te drijven, hoeveel te ligter moet dan naderhand eene uitzakking ontstaan, wanneer met de schielijke, dikwijls plotselinge ontlediging, de werkzaamheid der weeën blijft voortduren, en de *Uterus* zelf reeds nabij den uitgang des bekkens genaderd was. Komt hierbij nog, zoo als gewoonlijk het geval is, eene hevige bloeding, tijdens het kraambed een slechte leefregel, dan zullen weinige vrouwen onder deze omstandigheden zoo gelukkig zijn, zonder uitzakking het kraambed te verlaten. — Doch ook het volstrekt of betrekkelijk te naauwe bekken heeft dergelijke gevolgen wegens de hinderpalen bij de verlossing. Ook dan, indien de onevenredigheid tusschen de wijdte en de grootte des kinds niet zoo aanmerkelijk is,

is, dat de kunst de natuur behoeft te ondersteunen, of indien de weeën juist kracht genoeg bezitten, om het kind door het bekken te drijven, zagen wij wegens de langdurigheid der verlossing, door de heviger inspanning dikwijls zich uitzakkingen ontwikkelen. Misschien, dat bij een misvormd bekken, vooral bij een sterk vooruitstekend *Promontorium*, of een ander ziekelijk gebrek, ook de wanstaltigheid zelve medewerkt, om den *Uterus* uit deszelfs natuurlijke ligging te dringen. Na keeringen, inzonderheid als het vruchtwater alreede lang was afgevloeid, en de kunstbewerking door deze omstandigheid, of wegens de kleinte des bekkens, of bijzondere grootte des kinds zeer moeijelijk werd, ontstaan er meer uitzakkingen der baarmoeder, dan na verlossingen door middel der tang, na wier aanwending eerder uitzakkingen der scheede zich vertoonen; bij voorkeur zakt dan de voorste wand der scheede uit. — Het behoeft naauwelijks vermeld te worden, dat eene slechte behandeling bij de geboorte ook zeer natuurlijk tot uitzakking kan aanleiding geven. Uit dien hoofde is vooral het te vroegtijdige aanzetten der barenden, het verarbeiden der weeën, voor nog de baarmoedermond genoegzaam geopend is, vooral op een slecht vervaardigd verlossingsbed, of gebrekkig zamengestelden kraamstoel hiertoe te rekenen, en bijaldien inderdaad op sommige plaatsen scheede- en baarmoederuitzakkingen schier algemeen heerschen, dan is de soort en wijze, hoe de verlossing bestuurd werd, de voorname *causa endemica*, alhoewel daartoe ook leefwijze, klimaat en ligchaamsgesteldheid des lands, gelijk bij voorbeeld

in

in vochtige, bedompte landen, zoo als in *Holland*, zeer medewerken (*). Dat aanmerkelijke beleedigingen van den bilnaad menigwerf door uitzakkingen vergezeld zijn, spreekt van zelf, doordien de scheede en de *Uterus* derzelver vereischte en gewone steunpunt ontberen.

§. 200.

Ook de wijze, hoe het vijfde tijdperk der verlossing bestuurd wordt, heeft eenen gewigtigen invloed; het veelvuldig trekken aan de navelstreng en menigerlei nuttelooze handgrepen tot dit doeleinde, kunstmatige afvoering des moederkoeks, vooral bij eene ongeregelde inplanting en eene gewelddadige aantrekking van denzelven, bij eene niet volledig verrigte, met geweld ondernomene afscheiding of sterk trekken aan de navelstreng bij beklemming van den moederkoek door algemeen, of gedeeltelijk krampachtige zamensnoeringen des *Uterus*, het vaste binden van den onderbuik in het kraambed kan ligtelijk dezelfde gevolgen hebben, en even zoo goed eene uitzakking, als eene binnenbuitenwaartskeering des *Uterus* verwekken. Worden bloedingen door drukking op de baarmoeder en de oplegging van zware ligchamen gestild, dan wordt de *Uterus* ligt daardoor naar beneden gedrongen en

(*) Dit geldt echter niet van *Nederland* in het geheel, offchoon het niet te ontkennen is, dat in de lagere gedeelten onzes vaderlands dergelijke ziekten *endemisch* zijn.

DE VERT.

en eene uitzakking te weeg gebragt. Kraamvrouwen, die zeer aan verstopping onderhevig zijn, en uit dien hoofde genoodzaakt zijn, bij de ontlasting sterk naar beneden te persen, verkrijgen even zoo zeer eene uitzakking als dezulken, welke door overvloedige, inzonderheid met persingen op den endeldarm vereenigde, *Diarrhoeën* gekweld worden. Gingen er bloedvloeijingen vooraf, was de kraamvloed bovenmatig, vooral wanneer de vrouw zelve niet zoogt, zoodat de *Uterus* uitgezetter blijft en niet tot volkomene rust geraakt, dan is het hoogst gevaarlijk, bijaldien de kraamvrouw te vroeg het bed verlaat, geen' genoegzamen tijd eene horizontale ligging in acht neemt, maar veel staat en rondwandelt. Zou tevens de drukking der ingewanden, in het bijzonder bij eene tegennatuurlijke uitzetting derzelve door lucht, op den bodem der baarmoeder tot de ontwikkeling eener uitzakking der baarmoeder niet kunnen medewerken? Het opheffen van zware ligchamen brengt dikwerf plotseling eene uitzakking te weeg. Het te vroeg verrigten van den bijslaap is geenszins eene van de minst aanleidende oorzaken tot uitzakking, welke des te nadeeliger is, naardien door de plaatshebbende indrukken het spoedigste ziekelijke veranderingen des *Uterus* en der scheede, ten gevolge der prikkeling en ophooping van vochten, veroorzaakt worden. Bij een' sterken voorwaarts gerigten stand van de onderste engte des bekkens zagen wij meer uitzakking van den achtersten, bij eene achterwaartsche rigting veelvuldiger *Prolapsus* van den voorsten wand der scheede.

Voorzegging.

§. 201.

Veel hoop mag men koesteren, om het gebrek volkomen weg te nemen, indien het pas zich ontwikkeld heeft, het gestel geen' aanleg tot de vermelde uitzakking bezit, de omstandigheden der kraamvrouw het veroorloven, dat zij een' geruimen tijd de grootste rust kan in acht nemen, en vroegtijdig genoeg eene doelmatige behandeling in het werk wordt gesteld. Hoe schielijker na derzelver ontwikkeling hulp wordt ingeroepen, des te gelukkiger zal men in deze op den duur slagen; verouderde uitzakkingen zijn, niettegenstaande alle andere gunstige betrekkingen, zelden geheel te genezen, al gelukt het ook, dezelve eenigermate te verhelpen.

§. 202.

Bovendien lette men bij de voorzegging naauwkeurig: 1) op den graad des gebreks. Hoe minder laag de *Uterus* of de scheede afgezakt is, des te spoediger gelukt de genezing, doch ook dikwerf slaagt men niet eens, in de volkomene genezing eener eenvoudige zakking, doordien deze toestand meestal door de vrouwen verwaarloosd wordt, en zij, als het reeds te laat is, hulp inroepen, of ook de voorgeschrevene middelen niet stipt of lang genoeg gebruiken. Er bestaat schier geen andere verplaatsing, welke zoo moeijelijk te herstellen is, als juist de uitzakkingen, en onder deze zijn de uitzakkingen der scheede wel de meest ongenees-

lijkste, zoodra zij op eenigerhande plaats slechts een' tijd lang bestaan hebben. Men dient derhalve ook de aandacht te vestigen 2) op de during. Versche en plotseling ontstane uitzakkingen worden veeleer en ligter genezen, dan verouderde en de zoodanige, die zich langzamerhand ontwikkeld hebben. 3) De vergezellende toevallen zijn meestentijds van dien aard, dat zij gelijktijdig met de uitzakking kunnen verholpen worden, en buitendien is, bij eene door aanmerkelijke ontsteking en beklemming te weeg gebragte versterving en de ontsteking zelve, geen gevaar voor het leven te duchten, of men moest veelligt nog den *Scirrhus* der baarmoeder, welke na een' lang verwaarloosden *Prolapsus*, bij voorbeschiktheid tot denzelven, zich ontwikkelen kan, hiertoe willen mederekenen. Hoe plotselinger en schielijker de uitzakking tot stand kwam, des te heviger zijn de toevallen van bloeding, krampen, braking en dergelijken, en verminderen in dezelfde verhouding, hoe langer zij duurt. Bestaat er 4) mogelijkheid om de oorzaken te verwijderen, dan wordt ook daardoor de voorzegging zoo veel te gunstiger, dan in het tegenovergestelde geval, en diensvolgens verlieze men bij de *Prognosis* nimmer 5) de levensbetrekkingen uit het oog. Veroorloven deze der kranke een' geruimen tijd rust en inachtneming, kan zij allen zwaren en inspannenden arbeid vermijden, vooral ook trappen klimmen, het dragen van zware lasten enz., alsdan kan men eerder een' gunstigen uitgang voorspellen, dan dat zij in een' tegenovergestelden toestand verkeert. Doch ook 6) de levenskracht van het door de ziekte

aan-

aangetaste werktuig komt bij de beoordeeling van haren uitgang zeer in aanmerking. Vrouwen, die lang te voren aan witten vloed leden, wier deelen allen meer verslapt zijn, en wier geheele gestel het beeld van prikkelbare zwakte draagt, worden zeldzaam volkomen genezen, wijl de meer door inwendige oorzaken te weeg gebragte verplaatsing slechts een' geringen, uitwendigen invloed ter harer ontwikkeling behoeft. — De uitzakking der scheede is gewoonlijk nog moeijelijker te genezen, dan die der baarmoeder, uit hoofde men niet altijd een passend en steunend werktuig uitvinden en aanwenden kan, reden waarom diegene, welke met eene bij de verlossing ontstane, aanmerkelijke scheur van den bilnaad vergezeld gaat, meestentijds ongeneeslijk is; inzonderheid als zij zich tot den achtersten wand der scheede bepaalt.

Geneeswijze.

§. 203.

Alhoewel bij de uitgezakte, zwangere baarmoeder de herstelling niet immer kan geschieden, is het toch ook in het kraambed menigmaal niet terstond raadzaam, eene volkomene uitzakking te herstellen, tenzij de haar vergezellende toevallen het leven der kraamvrouw mogten bedreigen, en op geen andere manier te verhelpen zijn. Niet zelden werken, inzonderheid door groote handen ondernomene pogingen ter herstelling, oneindig meer ten na-, dan ten voordeele, gesteld dat de terugvoering geoorloofd ware.

§. 204.

Over het geheel vestige men de aandacht bij de behandeling op het volgende: 1) men trachte naauwkeurig op te ſporen, of er, en in hoe verre een algemeen lijden, eene inwendige oorzaak tot de afwijking aanleiding gaf; zonder de wegneming van deze, kan men niet het geringſte van de werktuigelijke herſtelling verwachten; doch men zij hier omzigtig, opdat men oorzaak en uitwerkſel niet verwarre. 2) Men vermijde alle pogingen tot terugbrenging des uitgezakten deels, zoo lang het orgaan aanmerkelijk gezwollen, geprikkeld en ontſtoken is, en late alle handgrepen varen, zoodra zij vruchteloos geſchieden, doordien deze prikkeling op zulk een teeder, en tot werktuigelijke gebreken bij uitſtek geneigd, deel, oneindig gevaarlijker is, en in het kraambed dubbel gevaarlijk kan worden. Ook hier lette men bij de onderſcheiding, of de tegenwoordig ziekelijke verſchijnſelen de gevolgen der uitzakking of der ontſteking zijn, en ga tegen deze laatſte krachtdadig en ſtoutmoedig, volgens de in het zevende Hoofdſtuk opgegevene voorſchriften, te werk. Algemeene aderlatingen zijn hier inzonderheid aan te wenden; bij eene aanmerkelijke zwelling, hoog roode kleur, hevige pijn, en aanhoudende, hevige koorts kunnen ook inkervingen van het ſcheedegedeelte, vooral dan, hoogst heilzaam zijn, bijaldien de kraamvloed onderdrukt werd. In eenige gevallen zagen wij de heerlijkſte uitwerkſelen van bloedzuigers. Buitendien zullen ſtovingen van een aftrekſel van verzachtende kruiden, des lijnzaads,

zaads, bilſenkruids en ſcheerling voortreffelijke dienſten doen. 3) Men blijve niet in gebreken ſteeds voor zachte ontlasting der drekſtoffen en der *Urin* te zorgen. Een langdurige ſtilſtand dezer beide afſcheidingen maakt den toeſtand erger, en veroorzaakt dikwerf op nieuws uitzakking, nadat men in de herſtelling reeds geſlaagd was. Tot dit doeleinde diene men inwendig vette oliën toe, als *Oleum Olivarum*, — *Papaveris albi*, *Amygdalarum dulcium*, *Ricini*, terwijl de eerſte in alle geval vermengd met eene halve of geheele druppel der *Oleum Crotonis*, inzonderheid als men geen of ſlechte *Oleum Ricini* verkrijgen kan, ons met kamillenthee ingegeven, altijd de beste dienſten verſchafte; of men vermenge deze in den vorm eener *Emulsio spuria* met middelzouten, de *Sulphas Sodae* en *Potassae*, *Tartris Sodae*, *Potassae* of *boraxatus*; en vergete niet, gelijktijdig klisteren uit verzachtende vloeiſtoffen, die evenwel niet mogen prikkelen, met eene buitengewoon lange, veêrkrachtige lavementpijp behoedzaam te laten zetten, welke met meer nut, meerdere zekerheid en minder pijn kan binnengebragt worden. De ontlasting der *Urin* trachte men door warme omſlagen over de ſchaamteſtreek te bevorderen, eene ruggelingſche plaatſing met hooge billen, en des noods door het inbrengen des katheters. Ook hier verdient een veêrkrachtige de voorkeur, en men ontlaste, zoodra het vereischt wordt, de binnen de blaas begrepene *Urin*, ten minſte twee malen daags. 4) Door inſpuitingen, indien de uitzakking onvolkomen is, en door afwasſching des uitgezakten deels met eene in laauwe-

 vloei-

vloeiſtoffen natgemaakte, zachte ſpons, zuivere met de deelen, zoo dikwerf mogelijk, om de zoo lastige ontvellingen voor te komen, en beſtaan deze reeds, dan zal het gebruik van warm gemaakt en met melk vermengd kalk- of loodwater, hetwelk men met fijne linnen lappen er laat opleggen, zich vooral zeer heilzaam betoonen.

§. 205.

5) Men legge de lijderes in eene horizontale rigting op den rug, of op de eene of de andere zijde, met het bekken eenigzins hoog, voor de grootſte rust zorg dragende. *Urin* en drekſtoffen worden op een zoogenaamd onderſteekſel zonder verandering dezer ligging ontlast, en uitdrukkelijk en ſtreng, de minſte poging om zich overeind te geven, verboden. Menigmaal worden bereids hierdoor, bloot onvolkomene uitzakkingen bij anderzins gunſtige omſtandigheden, verholpen en wel bij geen orgaan des menſchelijken ligchaams, het oog misſchien uitgezonderd, zal van de werktuigelijke hulpmiddelen de zachtſte immer meer te pas komen, dan bij den *Uterus*.

6) De herſtelling kan, naarmate der onderſcheidene omſtandigheden, of dadelijk, of eerst later, nadat ten minſte de bloederige *Lochiën* voorbij en de hevige toevallen bedaard zijn, ondernomen worden. Ontſtond de uitzakking onmiddellijk na de geboorte of door het te vroeg verlaten des beds, eene ſtruikeling, ligchamelijke inſpanning, het tillen van een' zwaren last en dergelijken, en wordt de Arts terſtond geroepen, alsdan is het beter de herſtel-

ſtelling dadelijk te ondernemen, voordat er zich nog ontſtekingstoevallen geopenbaard hebben. Men moet dezelve aanſtonds verrigten, wanneer, ten gevolge der uitzakking, een hevige, levensgevaarlijke bloedvliet, of zeer aanmerkelijke, niet te bedarene, flaauwten en ſtuipen zich opdoen. Kwam echter de uitzakking langzamerhand tot ſtand, ontmoet men reeds ontſteking, en de baarmoeder gevoelig, moeijelijk beweegbaar, dan wachte men tot de *Lochiën* niet meer bloederig zijn, of tot deze toeſtand door geſchikte middelen beteugeld of bedaard is. Zelfs dan, als er reeds ontſteking voorhanden is en men bemerken kan, dat deze door de uitzakking zelve gaande gehouden en vermeerderd werd, late men voor de terugbrenging eene ruime aderlating doen; beſtond er reeds aaneengroeijing, dan bediene men zich van bloedzuigers op den onderbuik en de kruisſtreek, terwijl men inwendig het zoete kwik in geringe, doch herhaalde giften toedient, alvorens men tot de kunstbewerking overgaat. 7) Men late zich niet verleiden, om vroegtijdig *adstringerende* middelen te gebruiken, en wende dezelve niet aan, zoo lang er nog eenig ſpoor van ontſteking en kraamvloed overig is. 8) Ook de middelen ter onderſteuning van het ingebragte deel, mag men niet vroeger, dan nadat de regelmatige afſcheiding van den *Uterus* in het kraambed opgehouden heeft, en na bedaring der ontſteking, aanwenden.

§. 206.

De bijkomende toevallen (*Symptomata concomitantia*) verdienen insgelijks eene bijzondere oplet-

tendheid. Bloedingen worden gemeenlijk niet eerder gestild, dan na de herstelling, en zij, vooral in een' hevigen graad, zijn het bijzonder, welke eene schielijke terugbrenging gebieden, en de ondersteuning der baarmoeder, door middel eener in de scheede gebragte spons vorderen, zoodra de *Uterus* met een' hevigen bloedvliet op nieuws afzakt. De aanwending der spons, sluit het voordeel in zich, dat te gelijk met haar de te pas komende bloedstillende middelen kunnen aangebragt worden. Bovendien zal men hier ter beteugeling deszelven van de zuren moeten gebruik maken, dewijl men kaneel en dergelijke verhittende middelen om der gevolgenwille niet durft toedienen. Zij vertoonen zich hoofdzakelijk ook alleen in die gevallen, waar de uitzakking terstond na de verlossing, of eensklaps zich ontwikkelde, in welk geval over het algemeen reeds de herstelling onverwijld en vaardig moet beproefd worden. Is het een *Prolapsus completus*, dan komen niet zelden in zeer dringende gevallen omslagen van koud water of sneeuw te pas. Flaauwten bedwingt men het best door riekmiddelen, en slechts in eenen hoogen graad zal men inwendig opbeurende en vlug opwekkende middelen behoeven in het werk te stellen. Toevallen van een' krampachtigen aard bestrijde men immer met de allerzachtste en minst verhittende middelen, bij voorbeeld met eene *Saturatio Carbonatis Potassae cum Succo Citri*, met *Aqua Valerianae minoris* en *Extractum Hyoscyami* of *Aqua Amygdalarum amararum cohobata*, en vermijde het heulsap wegens deszelfs verhittende en verstoppende eigenschappen.

Voor

Voor het overige bedaren zelfs de hevigste toevallen, indien zij alleen de gevolgen der uitzakking zijn, en de lijdende zich stil houdt, meestal van zelve.

§. 207.

Indien er na ontsteking der baarmoeder bij beklemming niet dadelijk hulp gezocht wordt, dan gebeurt het zeer ligt, dat de uitgezakte *Uterus* tot versterving overgaat. In dit geval handele men eveneens, als bij eene tot versterving overgegane ontsteking. Inwendig diene men versterkende en vlug prikkelende middelen toe, kina, *Serpentaria*, *Arnica* enz. *Opium*, *Aether*, vlugge oliën; uitwendig zijn van dienst de *Mirrhe* in poeder en Tinktuur, het kolenpoeder, AUTENRIETH's *Unguentum Quercinum* (het door de indruppeling van *Acetis Plumbi* in een *Decoctum Corticis Quercus* (℥ij. tot ℔ij water) verkregene nederploffel), warme specerijachtige omslagen, een afkooksel der kina en het *Acidum pyrolignosum*. Wijders make men spoedig inkervingen, die hier om bijzondere redenen niet te duchten zijn, vooral omdat wij gelukkige proefnemingen, bij voorbeeld van BOUILLET, voor ons hebben. Gelukt het niet, daardoor het gebrek te beteugelen, en is het baarblijkelijk, dat het rotachtige bederf alleen een gevolg van het plaatselijke lijden — der drukking door de opzwelling — zij, dan behaagt het ons niet in die gevallen, met gevaar voor het leven, de affnijding van het verstorvene gedeelte te ondernemen, gelijk in vroegere tijden WIER, FORBRIT en AMALIN gedaan hebben. Deelt de bodem der baarmoeder niet in de verwoesting, dan zal er evenwel onder

ee-

eene doelmatige behandeling nog genezing mogelijk zijn, terwijl de daardoor veroorzaakte onvruchtbaarheid zich zeer goed met de gelukte behoudenis des levens laat verdedigen; ja zelfs zal hier bezwaarlijk eene grondige reden voor de echtſcheiding beſtaan. — Het is voorzeker nog ſchrikkelijker, wanneer door lange during des gebreks, herhaalde aanvallen eener ligte ontſteking, bij geneigdheid tot eene der vreesſelijkſte ziekten der teedere kunne een knoestgezwel zich ontwikkelt, hetwelk dan tot kanker overgaat. De behandeling doele hier ſlechts op verzachting, tenzij veelligt eene tijdige uitpelling des lijdenden deels nog redding zou kunnen te weeg brengen.

§. 208.

De manier van handelen bij de herſtelling rigt zich naar den graad der uitzakking zelve. Afzakkingen en onvolkomene uitzakkingen zijn gemeenlijk niet moeijelijk te herſtellen, inzonderheid als zij nog niet lang beſtaan hebben en gemakkelijk te bewegen zijn; men wachte nogtans met de herplaatſing, zoo lang de *Uterus* bij de betasting nog pijnlijk is. De lijderes late men op den rug, met de billen in de hoogte leggen, nadat alvorens de pisblaas en de endeldarm, de laatſte door een verzachtend lavement, ontledigd zijn. De Operateur ſtaat ter zijde en ligt bij eene bloote afzakking den *Uterus* in de rigting van de as des bekkens in de hoogte, waartoe meestentijds twee vingers voldoende zijn. Is de baarmoeder nu tot den doortogt, hare natuurlijke plaats, gebragt, dan gaat men met de vingeren terug, en laat nu dezelfde ligging, bij de meeste

rust,

rust, gedurende eenige dagen houden, terwijl men daags eenige malen van een min of meer zamentrekkend afkookfel infpuit, of men laat in die gevallen, waarin de aanwending eener fpons als fteunfel geoorloofd of noodig geacht wordt, de vingers zoo lang binnen de fcheede, tot dezelve ingebragt is. — De onvolkomene uitzakking veroorzaakt foms eerder eenige hindernisfen, inzonderheid als de noodwendig mede afgezakte fcheede zeer verflapt, of bij groote prikkelbaarheid te veel werkvermogen bezit, en alzoo door hare eigendommelijke kracht het teruggebragte altoos weder op nieuws benedenwaarts ftuwt. Tegen het eerfte gebrek moeten alvorens zamentrekkende omflagen en infpuitingen, bij het laatfte geval eerst bloedzuigers in den omtrek, inwendig kleine giften van het *Extractum Hyoscyami*, der *Aqua Laurocerasi*, of in bijzondere gevallen des heulfaps, het beste in den vorm van *Pulvis Doveri*, in het werk gefteld worden, middelerwijl men tot plaatsmiddelen liever de *Infusa* van het *Conium*, der *Hyoscyamus*, der *Folia Laurocerasi*, of het laauwwarme loodwater van GOULARD met bijvoeging eener geringe hoeveelheid *Tinctura Opii Simplex* verkiest. Na de, hier volftrekt vereischt wordende, ontlediging des endeldarms en der pisblaas, en in de te voren opgegevene ligging legt men den duim, wijs- en middenvinger eener hand, nadat deze, benevens het uitgezakte deel, met eene vette, zuivere olie beftreken is, onder tegen den *Uterus* en ter zijde van het fcheedegedeelte, of verdeelt ook alle vijf vingeren der overigens kegelvormig gevouwene hand in deze ftreek, en fchuift

nu

nu den *Uterus* in de rigting van de bekkenas draaijenderwijze in de ſcheede en het bekken opwaarts. In deze gevallen verkeert men zeker altoos in de noodzakelijkheid, tenzij de uitzakking pas ontſtond, om een werktuigelijk middel tot onderſteuning van den herplaatſten *Uterus*, mitsgaders zamentrekkende inſpuitingen, in het werk te ſtellen.

§. 209.

Eene volkomene uitzakking, die bij kraamvrouwen al zeer ſpoedig na de verlosſing, of door het optillen van een' zwaren last, of eene ſchokking bij het te vroeg verlaten des beds kan ontſtaan, vordert zoo ras mogelijk de herſtelling, zoo men niet in gevaar wil komen, om de hoop op genezing gansch en al te moeten opgeven. Bovendien is dezelve niet zelden door zulke hevige toevallen, als bloedingen, braking en krampen, vergezeld, dat het gevaar met ieder oogenblik van uitſtel vermeerdert. De hinderpalen, om de herſtelling te beproeven, worden hoe langer hoe onoverkomelijker, doordien de *Uterus* gemeenlijk terſtond begint te zwellen, later in ontſteking overgaat, en elke poging, om hem in deszelfs natuurlijke ligging te brengen, verijdelt. Is nogtans reeds zwelling of geneigdheid tot ontſteking voorhanden — gevallen, waarin de bloeding meestal heeft opgehouden — dan laat men, voordat men de bewerking onderneemt, eene algemeene, ruime aderlating doen, en den uitgezakten *Uterus* met verzachtende, pijnſtillende ſtovingen omhullen. Daarenboven onderzoekt men voor de herſtelling, of er niet met de binnen-buitenwaartsge-

keer-

keerde fcheede eenig gedeelte eenes darms mede afgezakt zij, wijl men dit dan tegelijk voorzigtig moet trachten terug te brengen. Vooraf worden de deelen met warme olie beftreken, de lijderes op den rug met de billen eenigzins hooger gelegd, (waartoe mijn ontworpen verlosfingskusfen zeer gefchikt is) en het in blaas en endeldarm bevatte ontlast. De Operateur gaat dan met beide handen op zijde van den *Uterus* opwaarts, en fchuift nu, ter regterzijde der lijderesfe ftaande, de handpalmsvlakte tegen het uitgezakte gedeelte geplaatst, allereerst het bovenfte gedeelte der fcheede omzigtig en langzaam in de holte des bekkens, onderfteunt voorts den *Uterus* met ééne hand, middelerwijl hij met de andere het fcheedegewelf naar boven fchuift, neemt de baarmoeder tusfchen de vijf vingers, zoodanig, dat het fcheedegedeelte in het vlakke der hand komt te liggen, en voert dezelve langzamerhand, draaijenderwijze in de rigting van de as des bekkens naar boven tot aan den doortogt. Is men zoo ver gevorderd, dan laat men de hand eenigen tijd in de fcheede, opdat de deelen niet dadelijk weder naar onderen worden gedreven, waarom men ook, ten einde de werking en kracht der buikfpieren, die fomtijds onwillekeurig in beweging komen, te beteugelen, de beenen matig in de knieën buigen en tegen het ligchaam optrekken laat. Wijders dient men nog, alvorens men de hand uit de teeldeelen neemt, eenige infpuitingen van zacht zamentrekkende middelen te laten doen, bij voorbeeld van een *Decoctum Herbae Salviae*, *Florum Rosarum rubrarum*, azijn, loodwater, het laatfte zelfs

met

met iets geestrijks vermengd. In deze gevallen zal men ook immer verpligt zijn, om den *Uterus* werktuigelijk in deszelfs ligging te ondersteunen.

§. 210.

Is de herplaatsing nu verrigt, dan moet ons doel zijn 1) den *Uterus* in de zoo even gebragte, regelmatige ligging te bepalen, en 2) de oorzaken weg te nemen, welke andermaal eene verplaatsing konden verwekken. Het eerste doel kan men alleen bereiken, door op eene werktuigelijke wijze de baarmoeder zoo lang een rustpunt te verleenen, tot zij en de in dit opzigt haar toebehoorende deelen de noodige veêrkracht terug hebben verkregen, en diensvolgens dient men dadelijk zulke middelen aan te wenden, welke de oorzaken opruimen en de deelen versterken. Vooraf evenwel moeten wij bij herhaling herinneren, dat de strengste rust, en eene langdurig inachtgenomene ligging, zoo niet op den rug, ten minste op de zijde doorgaans volstrekte vereischten zijn, wil men volkomen in de genezing slagen. — De algemeene behandeling kan en moet naar de bijzonderheid van elk geval zeer uiteen loopen, aangezien wij nu eens met ontsteking, dan weder met de hoogste zwakte te doen hebben. Zoodra het tijdperk der ontstekingachtige aandoening verstreken is, zullen wij inwendig bijzonderlijk die middelen moeten toedienen, welke de opstopping van drekstoffen verhoeden en wegnemen, derhalve *Emulsiën* uit oliën met middelzouten, het *Sal mirabile Glauberi*, *Sal seignette*, *Tartarus tartarisatus* en dergelijken meer, oplossingen van

zacht

zacht bittere en de ontlasting bevorderende extracten, of men moet volstrekt alles vermijden, wat eenigzins te sterk op dezelve zou kunnen werken, waarom *Jalappe*, *Aloes* en alle *Drastica* hiervan uitgesloten zijn, en te meer, omdat zij maar al te ligt tot ophoopingen in den *Uterus* aanleiding geven. Veel liever veroorlove men nog het herhaalde zetten van lavementen. Is de ontlasting geregeld, dan onderhoudt men dezelve het beste door een poeder, dat uit *Tartari depurati* ʒ ij—℥ ß. *Magnesiae carbonicae*, S. *ustae* ʒ i ß—ß vj. *Pulveris Rhadicis Rhei moscowitici* ʒ i—ʒ ij, (*Sulphuris praecipitati* ʒ i—ʒ ij.) *Sacchari albi* ℥ ß—ʒ vj (*Radicis Liquiritiae pulveratae* ʒ ij) bestaat, en waarvan men des morgens en avonds, naar omstandigheden ook wel drie malen daags, een' theelepel vol nemen laat. Wij ondervonden van dit eenvoudige middel in onze bijzondere praktijk, zoowel als in het Klinisch Instituut, in zulke gevallen, die meer van eenen slependen aard waren, en men voortdurend voor eene zachte en genoegzame buikopening zorg dragen moest, de beste diensten, en overmits het niet duur is, kan het bij armen ook voorgeschreven worden — eene bijzonderheid, die het misschien nog aanprijzenswaardiger maakt. Naderhand kan men, benevens dit laatste, ook andere middelen gebruiken laten, als de *Infusa* der *Radix Calami aromatici*, der *Herba Centaurei minoris*, van het *Trifolium aquaticum*, van het *Lignum Quassiae*, der *Radix Angelicae*, het *Decoctum Ratanhiae* en de onderscheidene bereidingen van den *Cortex peruvianus*. Op den onderbuik en de heiligbeens-

 streek

ſtreek laat men verſterkende zalven en ſmeerſels inwrijven, ook wel den, reeds in het vierde Hoofdſtuk opgegeven, kruidengordel dragen, hierbij echter tegen iedere eenigzins aanmerkelijke drukking op den buik zorgende. Aanvankelijk gebruikt men voor inſpuitingen de afkookſels der ſalie, der roode rozenbladeren, later die van den wortel der *Bistorta*, *Tormentilla*, den granaat-, eiken- en kinabast met bijvoeging van rooden wijn (bij voorkeur *Pontak*); en eindelijk bij aanmerkelijke verſlapping ook wel de oploſſingen van den aluin en andere mijnſtoffelijke, zamentrekkende middelen.

§. 211.

Ter onderſteuning van het teruggebragte deel gebruik ik tegenwoordig uitſluitend eene cilindervormige uitgeſnedene ſpons, doordien eene menigte van gevallen mij van hare groote nuttigheid genoegzaam overtuigd heeft. De ſpons (*Spongia marina*), waarvan men een zoo zuiver mogelijk en gelijk ſtuk uitzoekt, wordt vooreerst van alle zand, kleine ſchelpjes en dergelijken meer zorgvuldig gezuiverd, voorts in koud regenwater geweekt, menigwerf in de ſchaduw gedroogd, tot zij volkomen zacht, medegevend en zonder eenige ruwheid is. Alsdan ſnijdt men er eenen regten, of ſtomp afgeronden *cilinder* af, dikker of dunner, naar gelang van de geſteldheid der ſcheede, en vier tot zes duimen lang. Deze wordt met een overtrekſel van fijn, half verſleten linnen of zijden ſtof omgeven, aan deszelfs benedeneinde wordt een klein gat, een weinig dieper dan de helft zijner lengte, geboord,

en

en aan het overtrek van onder een bandje vastgemaakt, opdat men hem weder uit de ſcheede zou kunnen trekken. Bevorens men hem inbrengt, wordt hij in eene der vermelde vloeiſtoffen gedoopt, het omkleedſel met olie of vet beſtreken, en in de opening het afgeronde einde van eene acht tot twaalf duimen lange, en twee tot drie lijnen dikke, ronde balein geſtoken. Thans laat men de lijderes op haren rug gaan liggen, het bekken eenigzins hooger, brengt den wijs- en middelſten vinger der eene hand in de ſcheede, ligt den *Uterus* zoo ver als hij teruggaat in de hoogte, en brengt nu behoedzaam en meer draaijende dan ſtootende, de aan de balein vastgehechte ſpons binnen de ſcheede. Is zij nu tot aan de baarmoeder genaderd, dan geeft men haar door eenen druk met den vinger aan haar ondereinde de rigting van de dwarſe middellijn des bekkens, terwijl men de balein met de andere hand tegelijk wegneemt. Veelal legt men haar bij uitzakking tusſchen het ſcheedegedeelte en de voorſte, holle vlakte des heiligbeens, vermits door de aanhoudende ligging op den rug ligtelijk eene *Retroversio* ontſtaan kan; helt de bodem echter meer naar voren, dan legt men haar tusſchen het ſcheedegedeelte en het ſchaambeen. De ſpons laat men in dier voege twaalf uren liggen, dan wordt zij voorzigtig, aan het bandje trekkende, weggenomen, met eene andere verwisſeld, nadat men eenige malen ingeſpoten heeft, en om de zuiverheid, in rivier- of regenwater gelegd, uitgewasſchen en voorzigtig, langzaam gedroogd, uit hoofde zij bij eene ſchielijke drooging hard en vast wordt. De ſpons laat men

vervolgens voorzigtigheidshalve nog een' geruimen tijd aanwenden.

§. 212.

De voordeelen, welke de fpons boven ieder ander moederfteunfel heeft, zijn: zij oefent geen nadeelige drukking op de nabijgelegene deelen uit; hare inbrenging is gemakkelijk en onpijnlijk; de zoo noodige zindelijkheid wordt daarbij niet over het hoofd gezien, en men kan aanhoudend zamentrekkende middelen plaatfelijk aanwenden. Hij, die de veelvuldige bezwaren in de keuze en aanwending van een ander *Pessarium* kent, en, even als ik, de treurige gevolgen zag, welke uit het gebruik van niet pasfende of te lang liggen geblevene moederfteunfels ontfpruiten, zal zekerlijk met mij overeenftemmen, die hun gebruik volftrekt afkeur. Mij gelukte het, zelfs verouderde en onherftelbaar gehoudene uitzakkingen te genezen, en nog nooit zag ik, bijaldien zij op goede gronden en de regte wijze aangewend werd, nadeelige gevolgen daaruit voortkomen, hebbende de vrouwen geene hindernisfen van dezelve, zoo als het, na gebrekkig liggende, ondoelmatige *Pessaria*, zoo menigmaal het geval is, van welke, onder anderen, het genoeg zal zijn de terughouding der drekftoffen en de ophooping der *Urin* te noemen.

LITTERATUUR.

M. J. LOSSIUS, *Dissertatio de Uteri prolapsu. Lips.* 1766.

C. W. FOERSTER, *Dissertatio de procidentia Uteri. Altdorf* 1695.

E. H. WEDEL, *Dissert. de procidentia Uteri. ib.* 1695.

A. O.

A. O. GOELICKE, *Disput. exhibens novum artificium curandi procidentiam Uteri veram. Halae* 1710.

CHOPART, *Dissert. de Uteri prolapsu. Paris* 1722.

J. J. HAUSMANN, *Dissert. de Uteri procidentia. Vitenberg.* 1770.

J. A. KULMUS, *de Uteri delapsu, suppressionis urinae et subsequentis mortis causa. Gedani* 1732; in HALLERI, *disp. chir. Tom.* III. N°. 88.

J. C. STURM, *Dissert. de procidentia Uteri. Erf.* 1744.

C. F. OTTO, *Dissert. de procidentiis uterinis. Vitenb.* 1764.

Ontleed- en Heelkundige Verhandeling over de Uitzakkingen en Uitwassen der Lijfmoeder en Scheede. Uitgegeven door een Gezelschap van Utrechtsche Heelmeesters. *Utrecht* 1767. N°. 174. 8°.

Ueber den Prolapsus Uteri; in LOFFLER'S *vermischten Aufschriften.* N°. 5.

FÖHR, *Diss. de procidentia Uteri. Stuttg.* 1793.

BACHMANN, *Dissert. de prolapsu Uteri. Duisb.* 1794.

LEVRET, *im Journal de Médicine, Tom.* XL. *und der auserlesenen Abhandlungen für praktische Aertze,* II, III. *Bd. p.* 51.

RICHTER'S *Anfangsgründe der Wundarzneikunst, vii Bd.*

J. W. KLINGE, *Commentatio de procidentia Uteri etc. Goettingae* 1789. c. II. *Tab. aen.* 8. *Ins Deutsche übersetzt. Zweite Aufl. Hannover* 1822. 8°.

Ueber den Vorfall der Gebärmutter; in CAMPER'S *vermischten Schriften.* N°. 2. f. *und* N°. 6. g en h.

J. FR. OSIANDER, *de fluxu menstruo et Uteri prolapsu. Goetting.* 1808. 4°.

De Schrijver in het tweede Deel IIe en IIIe Stuk van zijn *Handboek over de Ziekten van het Vrouwelijke Geslacht.*

Der VERFASSER, *in seinem Journale für Geburtshülfe, Frauenzimmer- und Kinderkrankheiten. Frankfurt a. M.* III. *Bd.* 1e. *St. S.* 40.

Desselben Lehrbuch der praktischen Entbindungskunde. 3te *Auflage.* §. 636—688.

FR. L. MEISSNER, *der Vorfall der Gebärmutter und der Mutterscheide u. s. w., oder dessen Dislocationem der Gebärmutter und der Mutterscheide.* I. *Theil. Leipzig* 1821.

Meerdere Leer- en Handboeken voor de Heel- en Verloskunde, en Ziekten des Vrouwelijken Geslachts.

B. *Van de achterwaartskanteling der baarmoeder in het kraambed.*

§. 213.

Eens had men een' tijd, waarin de Verloskundigen de achterwaartskanteling der baarmoeder (*Retroversio Uteri*) buiten de zwangerſchap in twijfel trokken; wij echter kunnen, overtuigd door de menigvuldige van ons daaromtrent gedane waarnemingen en de ondervinding in onze praktiſche loopbaan, met waarheid verzekeren, dat zij meer buiten de zwangerſchap zich vertoont, en door de verlosſing en in het kraambed verre weg meer de grond tot haar ontſtaan gelegd wordt. Vrouwen, welke tijdens hetzelve daarmede behebt zijn, vermoeden zoo min als de Geneeskundigen dit gebrek, dat men ſlechts door een oplettend, verloskundig onderzoek kan onderkennen.

§. 214.

De achterwaartskanteling der baarmoeder kan reeds zeer vroeg in het kraambed, in de eerſte maand, en zeker in een' onvolkomenen, doch zeldzamer in een'

een' volkomen graad zich ontwikkelen, namelijk zoodanig, dat het ondereinde van de middelpuntsas des *Uterus*, bijgevolg de baarmoedermond boven-, en het boveneinde — de bodem deszelven — benedenwaarts gekeerd is. Menigmaal gaat de terugbuiging tevens met onvolkomene ombuiging (*Pronatio*) der baarmoeder te zamen; terwijl niet zelden eene uitzakking der fcheede, ten minfte van haren achterften wand, daar bij komt.

Diagnosis.

§. 215.

Het beftaan eener achterwaartskanteling der baarmoeder in het kraambed, hetzelfde of de vrouw vóór korten of langeren tijd gebaard heeft, is zonder verloskundig onderzoek veelal volftrekt niet, of hoogst moeijelijk te bepalen, en in geen geval komt het praktifche onderzoek meer te pas, dan bij deze gebrekkige ligging des *Uterus* in het kraambed. In de eerfte weken inzonderheid toch ontbreken die toevallen dikwerf of meerendeels geheel, die ons bij eene zwangere op het vermoeden van dit gebrek brengen; als daar zijn moeijelijke en belette pislozing, onderdrukte ftoelgang: aanhoudende pijnen in de heiligbeensftreek en baarmoederlijke bloedvloeijingen zijn de eenige verfchijnfelen, welke haar aanzijn waarfchijnlijk maken, en dit krijgt des te meer zekerheid, hoe nader de kraamvrouw nog bij het tijdftip der voorafgegane verlosfing zich bevindt. Evenwel neemt men de bloedvloeijing niet als een ziekte kenmerkend (*pathog-*

nomonisch) en bestendig toeval waar, in het bijzonder bij de later en allengs zich ontwikkelende achterwaartskanteling; ondertusschen kunnen er ook pijnen in de heiligbeensstreek, in het geheele bekken en de nabijheid des endeldarms, vooral wanneer de bodem der baarmoeder zich naar dien kant gewend heeft, onderdrukte stoelgang, ook hindernissen in de pislozing, als pijnlijke en belette ontlasting derzelve voorhanden zijn, welke laatste, inzonderheid bij eene ziekelijk verhoogde gevoeligheid, bloot het uitwerksel eener kramp kan zijn, waarbij zich bij ziekelijke voorbeschiktheid *hysterische* aandoeningen voegen. Den buik treft men niet altoos uitgezet aan, gelijk zich dit verschijnsel in de zwangerschap ten gevolge der pisopstopping meestentijds vertoont, ten minste bij eenen gewigtigen baarmoederlijken bloedvliet, alleen in gevallen van gestoorde kraamzuivering, eener door doelstrijdige middelen onderdrukte bloedvloeijing, of eener werkelijke stoornis in de afscheiding der *Urin*, hetzij deze zich als moeijelijke of belette pislozing openbare, ziet men, dat de buik meer of min opgezet en gevoelig is.

§. 216.

Alleen het omzigtig in het werk gestelde, verloskundige onderzoek, gelijk bereids §. 215 opgemerkt werd, is het, dat ons tot eene juiste onderscheiding brengt, kunnende daardoor de, §. 215 vermelde, uitwendige verschijnselen tot zekere teekenen gebragt worden. Bij het invoeren des vingers in de scheede ontdekt men het scheedegedeelte des *Uterus* meestal bezijden de inwendige vlakte der

schaam-

ſchaambeensvereeniging, tegen het eene of andere, het meest tegen het linker eironde gat; de bodem der baarmoeder ligt tegen de eene of andere heilig-darmbeensvereeniging, en, beſtaat er tevens ombuiging, zeker nog dieper in de eene of andere zitbeensuitſnijding, zeldzaam ſtaat hij juist onder het voorgebergte, hetgeen wel te begrijpen is, terwijl hij dan eerst van de *Synchondrosis sacroiliaca* tegen het heiligbeen verder naar beneden wordt gedreven. De baarmoeder zelve is meestal buitengewoon opgezwollen, meer buikachtig op het gevoel, meer of min pijnlijk, of ten minſte gevoelig bij het aanraken; zoo doet zij zich bij het onderzoek door den endeldarm, dat men niet vergeten mag, ook voor, naardien de meerdere omvang, de toeneming in zwaarte en masſa van den achterſten wand des *Uterus* af begint, en in den bodem en het ligchaam deszelven het aanmerkelijkſte is; edoch, om alle dwaling te ontgaan, moet men niet vergeten, iets van de grootte en den omvang af te rekenen, vermits zich de bodem, gelijk alle hier voelbare deelen des *Uterus*, bij het onderzoek door den endeldarm, zelfs in een' gezonden ſtaat zich grooter laten aanvoelen, hetgeen den onervarene ligt tot iets ziekelijks kan doen beſluiten. Voor het overige doen bij deze manier van onderzoeken, behalve zekere *dynamiſche* veranderingen, ontſteking, hardheid, verhoogde gevoeligheid, pijn, beklemming, aaneengroeijing, zich aan het zintuig des gevoels veel zekerder en duidelijker voor, dan bij het onderzoek door de ſcheede; door deze echter kunnen wij veel naauwkeuriger den ſtand en de *dynamiſche* veran-

deringen van het ſcheedegedeelte met deszelfs mond opnemen. De plaats, waar het ſcheedegedeelte zich bevindt, had men, wel is waar, reeds aangeraakt; intusſchen verdient het opmerking, dat het ſomtijds bij de volkomene achterwaartskanteling in het geheel niet gevoeld wordt, terwijl de bodem der baarmoeder zeer laag aan het heiligbeen zich voordoet; menigmaal is het even als een *Retort* gebogen, en ſtaat bijkans in dezelfde rigting met den bodem des *Uterus*. De uit- en inwendige baarmoedermond zijn geopend, deszelfs lippen zijn dik, als een wrong opgezwollen, zeldzamer en ſomtijds alleen bij eene daarmede gepaard gaande *Pronatio Uteri* en lange during des gebreks, gelijkerwijze bij magere perſonen, is hij kleiner, dunner en meer geſloten, doch altijd geopend en rond. Gaat zij gepaard met ombuiging, of eene uitzakking der ſcheede, dan ontdekt men ter gelijkertijd de verſchijnſelen, die deze verplaatſingen kenſchetſen.

§. 217.

Om zeker in de onderſcheiding des gebreks te zijn, moet men tevens de in- en uitwendige oorzaken gadeſlaan, welke de achterwaartskanteling konden verwekt hebben, en inzonderheid ook daarop, of de kraamvrouw niet reeds voor hare zwangerſchap of tijdens dezelve er door gekweld werd, en zij in de eerſte maanden der zwangerſchap door de kunst, of door invloed der natuur zelve met het opklimmen des *Uterus* herſteld werd; want — mogten Geneeskundigen deze waarheid toch regt ter harte nemen — zeer dikwijls zijn braking en an-

andere medelijdende verſchijnſelen der zwangeren in de eerſte maanden de gevolgen der achterwaartskanteling, welke de natuur wegneemt, en de zwangere zelve ſomwijlen als door inſtinct door eene doelmatige, niet zelden door eene zekere ligging op den buik opheft. Daarenboven dient men te letten op het verloop en de behandeling der geboorte, op de plaats waar de moederkoek was ingeplant en de behandeling dezer gewigtige zaak, op de leefwijze en verpleging in het kraambed, op de geſteldheid der afſcheiding van de drekſtoffen en *Urin*, op de behandeling des buiks, inzonderheid op het ſluiten, terwijl men ook de ligchamelijke geſteldheid, ganſchen vorm van het bekken der kraamvrouw, de vroegere geſteldheid der maandſtonden, den kraamvloed, vroegere ziekelijke aandoeningen van het teelſtelſel en der nabijgelegene deelen niet over het hoofd mag zien; intusſchen ſtaat het verloskundige onderzoek, ter verkrijging eener juiste kennis des gebreks, altoos op den voorgrond, en dit wordt des te zekerder, indien de aehterwaartskanteling plotſeling met eene bloedvloeijing en de haar vergezellende, kenſchetſende verſchijnſelen bij eene kraamvrouw zich opdoet, welke het plaatſelijk lijden der baarmoeder doen vermoeden.

Gevolgen en Uitgangen.

§. 218.

De gevolgen eener in het kraambed ontwikkelde achterwaartskanteling openbaren zich of vroegtijdig en in de eerſte weken des kraambeds na de bevalling,

ling, of zij vertoonen zich allengs meer en meer tot tegen het einde van de zesde en meerdere weken, en kunnen zelfs jaren lang miskend worden. In het eerste geval zijn nabloedingen, overtollige, lang vloeijende, bloederige kraamzuiveringen de gevolgen, bijzonder als de achterwaartskanteling onmiddellijk na de bevalling ontstaan, en in deze haren grond gelegen was; of er openbaart zich, nadat de roode kraamzuivering reeds lang ophield, bij eenen plotseling uitwendig werkenden, nadeeligen invloed allerschielijkst en geheel onverwacht eene bloedvloeijing uit de teeldeelen, welke men aanvankelijk voor terugkomenden kraamvloed aanziet; zij neemt echter dagelijks toe, kenmerkt zich van tijd tot tijd als werkelijke bloedstorting, in vereeniging met al de gevolgen en verschijnselen, die bloedvloeijingen vergezellen; de kraamvrouw wordt met elken dag zwakker, hare voeding is uitermate gestoord, en zoogde zij, dan wordt het zog in hoedanigheid en hoeveelheid minder, de borsten worden aanhoudend slapper, minder gevuld, en eindelijk verdwijnt hetzelve gansch en al. Deze bloedvloeijing is het, welke door de Geneeskundigen zeer ligt miskend wordt en doorgaans voor de gewoonlijk aangewezene in- en uitwendige bloedstillende middelen niet wijkt, ja zelfs, al staat zij ook eenigen tijd, in een' sterkeren graad en somwijlen stroomswijze terugkeert. Kwam daarentegen de achterwaartskanteling in het kraambed langzamerhand tot stand, dan bespeurt men later bloedingen uit de teeldeelen, die echter, overmits de *Uterus* zich bereids meer heeft zamengetrokken, niet zoo hevig zijn; of vloeijen de

kraam-

kraamzuiveringen buitengewoon lang en overtollig, dan verdwijnen zij, wel is waar, doch naderhand komt er eene andere ziekelijke affcheiding uit de teeldeelen in hare plaats, vooral bij eene alvorens plaats gehad hebbende ziekelijke verandering des *Uterus*, de zogaffcheiding wordt daardoor insgelijks minder, en het zog zelf, in deszelfs hoedanigheid, verandert. Wordt het kind gefpeend en verfchijnen de maandftonden weder, dan zijn deze met pijnen in de fchaam- en heiligbeensftreek verbonden, de lijderes wordt eene hevige drukking en eene zwaarte diep in het bekken gewaar, de maandftonden komen in eene te groote hoeveelheid en te dikwijls terug, houden niet meer hunne gewone tijdorde, of de hoeveelheid des bloeds vermindert; in dien tusfchentijd vertoont er zich eene gele, fomtijds met bloedftrepen vermengde uitvloeijing, de lijderes lijdt veel aan hardlijvigheid, volbloedigheid (*Plethora*) in den onderbuik, opgezetheid van de lever, ophoopingen van bloed in deze en in het poortaderftelfel, pijn in de fpeenadergezwellen, welke door Artfen, die zelve het onderzoek niet verrigten, grovelijk miskend, voor de naaste oorzaak der ziekelijke verfchijnfelen kan gehouden worden, en wel vermindert, doch nooit volkomen nalaat, aangezien zij alleen de gevolgen der achterwaartskanteling is. — Daarenboven verdient het opmerking, dat ten gevolge eener fchielijk ontwikkelde *Retroversio* in het kraambed, fomwijlen ook flaauwten, krampen en ftuipen ontftaan, even als dezelve zich onverwacht in de zwangerfchap, of ook buiten dezelve kunnen opdoen; deze verfchijnfelen laten

zich

zich ten aanzien van derzelver oorſprong, niet wel uit een aanmerkelijk bloedverlies verklaren, hetgeen in deze gevallen zelfs ontbreken kan, maar zij zijn eer de gevolgen eener ziekelijk verhoogde gevoeligheid van den *Uterus* zelven en der terugwerking op het ganſche zenuwſtelſel; ook zij kunnen daarom zeer ligt miskend worden, nemen ſomwijlen, na de toediening van de meest aangewezene zenuwbedarende geneesmiddelen, weinig of in het geheel niets af, of laten eindelijk na, keeren nogtans van tijd tot tijd weder terug met elke toeneming der achterwaartskanteling, en verkrijgen eindelijk het karakter van *hysteriſche* aanvallen en *Hysterie*, waarvoor de Arts de ziekte verklaart, jaren lang behandelt, evenwel niet geneest, wijl hare in de *Retroversio* gelegene oorzaak niet erkend en het, tot hare juiste onderſcheiding volſtrekt vereischte, onderzoek verwaarloosd werd.

§. 219.

De uitgang der in het kraambed ontſtane achterwaartskanteling is dus onderſcheiden. Wordt de reeds vroeg in het kraambed ontwikkelde *Retroversio* terſtond erkend, en is de *Uterus* bewegelijk, niet beklemd en geene verandering in de zelfſtandigheid — weefſel of andere ziekelijke verſchijnſelen voorhanden, dan kan het gebrek met deszelfs gevolgen zeer ſchielijk weggenomen worden, en zoodra de *Uterus* door eene doelmatige hulp in deszelfs natuurlijke ligging teruggebragt is, houdt de bloedvliet ſomwijlen in eens, of langzamerhand op; de krachten der lijderesſe komen weder, de koorts-

ach-

achtige bewegingen houden op, de zogaffcheiding wordt, terwijl de borsten meer en meer opzetten, ten aanzien van hare hoeveelheid en hoedanigheid eindelijk weder beter, en de lijderes herkrijgt weldra hare vorige gezondheid. Wordt daarentegen de achterwaartskanteling miskend, de bloedvloeijing, zonder alvorens plaats gegrepene herplaatfing met nuttelooze en vooral zeer prikkelende en verhittende bloedftillende, en zeer zamentrekkende middelen behandeld, dan kan eene *Metritis* met al hare gevolgen en uitgangen zich daarnevens voegen, of de bloedvliet ftaat niet geheel ftil, verzwakt de lijdende hoe langs hoe meer, ftervende zij ten gevolge van bloed- en krachtverlies onder flaauwten, krampen en ftuipen. De gevolgen eener langzaam ontftane achterwaartskanteling zijn belette bevruchtiging of geheele onvruchtbaarheid, vergroeijing van den omgebogenen bodem met de plooijen van DOUGLAS, pijnlijke, te weinige of te overtollige maandftonden, aanbeijen, opzwelling en verharding des *Uterus*, vliesachtige, *scirrheufe*, fpekachtige ontaardingen van deszelfs weeffel enz. Het plotfeling overgaan in eene juist omgekeerde ligging, welk geval W. SCHMITT (*) buiten de zwangerfchap en het kraambed bij eene dame is voorgekomen, heb ik nooit bij eene kraamvrouw, wel echter reeds tijdens de zwangerfchap en buiten dezelve waargenomen.

Oor-

(*) DESSELFS *Opmerkingen en Waarnemingen van de Achterwaartsbuiging der Baarmoeder*, bl. 72.

Oorzaken.

§. 220.

De achterwaartskanteling der baarmoeder in het kraambed kan reeds in en buiten de zwangerſchap uit eene zekere voorbeſchiktheid haren oorſprong ontleenen, welke in den vorm des bekkens en niet zelden in de oorſpronkelijke ligging der baarmoeder ligt. Bekkens, die in de bovenſte engte meer eene cirkelvormige gedaante hebben, en welker bovenſte gedeelte des heiligbeens bloot te vlak is, zonder dat het voorgebergte zelf te veel vooruitſteekt en alleen de uitgeholde vlakte onder hetzelve ſchijnt voorwaarts te komen, bekkens, welker voorgebergte te weinig hoogte heeft, doch meer uitſteekt en de zijdelingſche gedeelten des heiligbeens eenigermate teruggetrokken zijn, benevens eene oorſpronkelijke ligging van den bodem der baarmoeder naar het heiligbeen, ſchijnen tot de ontwikkeling der *Retroversio* in het kraambed grootelijks bij te dragen, te meer daar men ze ook bij nooit bezwangerde vrouwen en meisjes met een ongeſchonden maagdenvlies zag ontſtaan. SCHREGER's belangrijke waarneming eener aangeborene *Retroversio Uteri* (*), waarbij de laatſte bij wijze van een *Retort* gebogen was, in het lijk van een 21 jarig, aan eene andere ziekte geſtorven, en nog het maagden-

(*) HORNS *Archiv f. m. Erfahrung*, 1817. *März und April. S.* 311. *und* W. SCHMITT, *über die Zurückbeugung der Gebärmutter. S.* 70, 71.

denvlies bezittend meisje, terwijl dit meisje noch met moeijelijke waterlozing, noch met ſtoornisſen in de maandelijkſche zuiveringen gekweld werd, ſtaaft, gelijk SCHMITT zeer juist opmerkt, den invloed van den oorſpronkelijken vorm op deze betrekkelijk gebrekkige ligging des *Uterus* zoo klaar, dat men met regt bij verklaring van zoo menig voorkomende helling zonder hindernisſen en toevallen tot dezen invloed zou kunnen beſluiten (*). Bij eene dergelijke voorbeſchiktheid tot achterwaartskanteling, gegrond op den oorſpronkelijken vorm des bekkens, of eene ligging der baarmoeder zelve, welke reeds aan eene geringe achterwaartskanteling grenst, en nog eer, zoodra dezelve bereids in de eerſte maanden der zwangerſchap, of zonder dezelve aanwezig was, kan in het kraambed door den invloed van zekere aanleidende oorzaken, bij zulk eene verhouding der baarmoeder, als daar zijn: het tillen van eenen zwaren last, een mistred, het te vroeg verlaten des beds, val, ſtoot op den onderbuik of drukking op denzelven, door een kusſen met zand ter beteugeling eener bloedſtorting, een zware, inzonderheid eene natte zak met kruiden ter bedaring der

(*) Bij het door SCHREGER verhaalde geval kan ik de waarneming voegen van eene, hoezeer niet meer met het maagdenvlies verſierde, trouwens toch ongehuwde perſoon, die nooit zwanger geweest is; zij lijdt gelijktijdig aan eene volkomene uitzakking met volkomene achterwaartskanteling, zoodat de bodem beneden- en de baarmoedermond bovenwaarts gekeerd is; de baarmoeder is zoo bewegelijk, dat zij zich heen en weder laat ſchuiven.

der naweeën, een ſtrak aangelegde buiksband, of te vroeg verrigte bijſlaap, de opſtopping van *Urin* en drekſtoffen, perſing bij den ſtoelgang, drukking op den voorſten wand des *Uterus* bij het wrijven van denzelven ter matiging eenes bloedvliets, eene te ſchielijk voorvallende verloſſing bij de inplanting der *Placenta* op den achterſten wand des *Uterus*, of ruwe pogingen aan de navelſtreng, ten einde de afſcheiding der nageboorte behulpzaam te zijn, bij een' krampachtigen toeſtand der baarmoeder, eene niet volkomen plaatsgegrepene afſcheiding der *Placenta* of eene vastgroeijing der vliezen van het ei, eene volledige achterwaartskanteling der baarmoeder ſtand grijpen. Dat bovendien gezwellen aan den achterſten wand en in de nabijheid van den bodem des *Uterus*, verharding of zwelling van het eene of andere *Ovarium*, en de inplanting der *Placenta* zelve op den achterſten wand des *Uterus*, de bedoelde betrekkelijke ligging der baarmoeder ongemeen begunſtigen, is ligt te bevatten.

Voorzegging.

§. 221.

De *Prognosis* vloeit grootendeels reeds uit de §. 215 opgegevene gevolgen voort. Ontſtond de *Retroversio* onmiddellijk na de verloſſing, is de *Uterus* niet al te veel opgezwollen en deszelfs omvang ten aanzien van de ruimte des bekkens niet te zeer vergroot, beſtaat er overigens geene ziekte in deszelfs weefſel, of ligt de grond der achterwaartskanteling niet in eene vroeger vooraf-

gegane ziekelijke verandering van dit werktuig, — is hij niet buitengewoon gevoelig en pijnlijk, en met andere plaatſelijke ongeſteldheden, ſpanning, zwaarte en drukking in de diepte des bekkens, en hoogst moeijelijke of geheel belette pislozing en ſtoelgang vereenigd, — ontwaart men geen zekeren aanleg daartoe in den vorm van het bekken, en verkeert de lijderesſe tevens in zulke omſtandigheden, dat zij alle aanleidende oorzaken vermijden kan, dan zij de voorzegging hoogst gunſtig; minder goed nogtans bij de vereeniging met ombuiging, en bij eene langzame in het kraambed ontwikkelde achterwaartskanteling met eene ziekelijke verandering, als zwelling, hardheid, ontſteking en pijnlijkheid dezes ingewands. Gevaarlijk is de achterwaartskanteling, bijaldien een ondermijnende bloedvliet en flaauwten zich er bijvoegen, en ſoms kan zij doodelijk worden, indien zij krampen en ſtuipen in het kraambed te weeg brengt, vooral als zij miskend of te laat als oorzaak dezer hoogst gevaarlijke verſchijnſelen erkend werd. Was de achterwaartskanteling eerst in het kraambed ontſtaan, en duurt zij voort, — veroorzaakt zij door prikkeling en drukking, ontſteking en aaneengroeijingen, — verplaatst zij te gelijk de eijerſtokken, dan kunnen tevens na een wijle tijds opzwelling en verharding van het eene of andere dezer ingewanden de gevolgen zijn, hetgeen de genezing van dit gebrek onmogelijk maakt. — Twijfelachtig is de voorzegging, wanneer eenig vreemd deel, bij voorbeeld een polijp of een teruggebleven gedeelte van den, in den bodem ingeplant geweest zijnde, moederkoek de *Retroversio* ver-

 oor-

oorzaakte, ten minſte is de genezing, voordat men den *Uterus* van zijn inhoudende deelen ontdaan heeft, zeer te betwijfelen. Eene aaneengroeijing van den *Uterus* met de plooijen van DOUGLAS valt zeldzaam voor en is meestal ongeneeslijk.

Geneeswijze.

§. 222.

De genezing berust op de herſtelling van de natuurlijke ligging des *Uterus* en bedaring der toevallen, die gene, of verzwaren, of geheel onmogelijk maken, of zoo dit niet geſchiedt, andermaal deze gebrekkige ligging en andere bedenkelijke gevolgen te weeg brengen.

§. 223.

Voordat men pogingen aanwende, om den *Uterus* in zijne natuurlijke ligging te brengen, dient men volſtrekt op het volgende de aandacht te vestigen: 1) Men trachte uit te vorſchen, welke uitwendige, ſchadelijke invloed tot de achterwaartskanteling des *Uterus* in het kraambed aanleiding gegeven, — welke gevolgen zij reeds na zich geſleept, of eene achterwaartskanteling alleen, of deze met ombuiging zich ontwikkeld hebbe, — waarhenen de bodem der baarmoeder gekeerd zij, hetzij onder het voorgebergte tegen het heiligbeen, of naar de eene of de andere heiligdarmbeensvereeniging, en welk eene rigting de baarmoedermond hebbe; 2) of de *Uterus* ook *dynamiſche* veranderingen ondergaan hebbe en anderzins ziekelijk op het gevoel zij; 3) of

de achterwaartskanteling ook met het eene of andere ziekelijke toeval gepaard gaat, als daar zijn: bloedvloeijing, flaauwten, moeijelijke en belette pisloozing, stuipen enz., die het noodzakelijk maken, dat de regelmatige ligging zoo spoedig mogelijk hersteld worde; 4) of de *Retroversio* zich op eens of langzamerhand ontwikkeld hebbe; 5) welke middelen er wierden aangewend, voornamelijk ingeval van eenen aanmerkelijken bloedvliet.

§. 224.

Heeft de *Retroversio* dadelijk na de verlossing, of vroegtijdig in het kraambed en zeer schielijk zich ontwikkeld, voornamelijk bij eene zekere voorbeschiktheid en plotselijke werking eener uitwendige oorzaak, — is er bloedvloeijing aanwezig, — zijn er flaauwten en stuipen bijgekomen, en treft men den *Uterus* bewegelijk aan, dan drale men niet, om de herstelling der achterwaartskanteling onverwijld te bewerken. Bovenal late men de kraamvrouw op hare zijde in bed liggen, met het bekken hoog, en den romp eenigermate voorovergebogen naar beneden, eensdeels om de vrijwillige herplaatsing te beproeven, anderdeels als voorbereiding tot de kunstmatige herstelling te gebruiken. Zij toch werkt de pogingen van den *Uterus*, om zich met den bodem naar achteren te keeren, tegen, de sterke uitrekking en spanning der breede en ronde banden der baarmoeder wordt, volgens de juiste opmerking van W. SCHMITT, langzamerhand tot zulk eenen graad veranderd, dat hunne eigene zamentrekkingskracht zich weder als werkdadig vertoonen, het uitrekkende

 ge-

geweld eindelijk meester worden en den bodem der baarmoeder trapswijze weder tot zijne regelmatige hoogte oprigten kan, terwijl deze ligging van het ligchaam tevens de hindernisfen, door dit gebrek in het ligchaam verwekt, als de veelal aanwezige fpanning in de heup- en fchaambeensftreek, de lastige drukking op den endeldarm, en den moeijelijken ftoelgang en waterlozing vermindert, en de ontlasting van drekftoffen door de kunst gemakkelijker maakt. Welk eene ligging op de zijde, op de regter of de linker men moet laten houden, — welke in betrekking tot het ingewand en de omliggende deelen de doelmatigfte zij, moet eigenlijk de ftand van den bodem der baarmoeder beflisfen; zoodra hij meer naar de regter heilig- en darmbeensvereeniging gekeerd is — volgens onze ondervinding het meest voorkomende geval — dan verdient de linkerzijdelingfche ligging de voorkeur en omgekeerd, bijaldien de bodem zich aan de linkerzijde bevindt. Zeldzaam ftaat hij juist onder het voorgebergte op het midden des heiligbeens; in dit geval zal de ftand van den baarmoedermond, de meerdere ruimte in de eene zijde des bekkens, de neiging der lijderes, ten zij het gebrek door gewoonte dragelijk werd, toch eenigzins aanwijzen, of wel de regter of de linker zijdelingfche ligging de beste is. Ondertusfchen moet bij eene fchielijk ontftane *Retroversio*, waarbij ter gelijker tijd gevaarlijke toevallen moeten beteugeld worden, als daar zijn bloedvloeijingen enz., tenzij geen ander beletfel voorhanden en de *Uterus* bewegelijk is, de herftelling in de vermelde ligging ondernomen worden. Men voert

dan

dan twee met pomade of olie beſtrekene vingers, of indien de ruimte der ſcheede het veroorlooft en het gezwel van den afgezakten bodem het vordert, de vingertoppen der kegelwijze gevormde hand binnen, (de regter, als de bodem meer naar de linker, de linker, als hij meer naar de regter heilig-darmbeensvereeniging afgezakt is), en drukt hem tegen het voorgebergte in de hoogte; en alleen dan, wanneer de herplaatſing door de ſcheede mislukt, brengt men twee vingeren in den endeldarm, en ſchuift de baarmoeder voorbij het voorgebergte des heiligbeens naar boven; waar in de opgegevene ligging de herplaatſing niet mogelijk is, daar beproeve men haar in eene ligging, bij welke de lijderes met het bovenlijf voorover, dwars over het bed op knieën en elleboogen rust; mogten de vingers of de kegelwijze gevormde hand niet toereikende zijn, den baarmoedermond ook in dit geval volkomen over het voorgebergte op te ſchuiven, dan bedien ik mij van eene zachte, cylindervormige en van voren afgeronde, met fijn linnen overtrokken, groote, zachte, de afvloeijing der kraamzuivering niet belemmerende ſpons, welke met een bandje voorzien is, doop dezelve in de vloeiſtof van een ſlijmig afkookſel van *Althaea*, kaasjesbladen of haverdegort, enz., of beſtrijk haar met pomade of olie, voer ze met eene balein (*) in de ſcheede en druk den bo-

(*) Offchoon ik eerst door de vele ondervinding in den grooteren praktiſchen werkkring te *Berlijn*, dan in dien te *Wurzburg*, als door de medegedeelde zoo leerrijke waarnemingen van mijn' hooggeachten vriend, den Keizerl. Oostenr. Raad en Profesſor, den heer W. G. SCHMITT, van de waarheid ben

bodem daarmede in de hoogte, of ik maak ook in geval van nood gebruik van de gebogene buis eener ſpuit, aan welke eene afgeronde ſpons vastgemaakt is, gelijk die, welke ik aanwend bij de onvolkomene en allengs ontſtane binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder ter terughouding van den omgekeerden bodem. Doch ik verkies de eerſte, bijaldien het noodig is, de afzakking van den bodem voor te komen. Moet men haar verwisſelen, of beſtaat er aanwijzing, om de ſpons op den duur te laten dragen, dan behoeft men bloot aan het bandje te trekken, om de ſpons weg te nemen, en

ben overtuigd geworden, dat men niet alleen buiten de zwangerſchap, maar ook in de tweede, derde en vierde maand derzelve, en in het kraambed bij eene ontwikkelde achterwaartskanteling de kunstmatige terugbrenging ontberen kan, en onlangs nog op nieuw in drie gevallen bij eene zwangere, niet zwangere en kraamvrouw de gelukkige uitwerking der vrijwillige herſtelling gezien heb, zoo kan men toch niet altijd de kunstmatige terugbrenging ontberen, en deze zelfs niet bloot met de vingeren bewerkſtelligen; alsdan gebruik ik de beſchrevene ſpons met het baleinen ſtaafje. Om welke reden de verdienſtelijke man er een (?) bijvoegde, is mij niet gebleken. — Twijfelt hij aan de mogelijkheid, of vreest hij voor kwetſing met hetzelve, dan moet ik aanmerken, dat ik van de bruikbaarheid in mijne praktijk zoodanig overtuigd ben, dat er geen de minſte twijfel in mij zou kunnen opkomen, en voor het laatſte behoeft men niet te vreezen, als de ſpons behoorlijk voorbereid en het ſtaafje met het ſtompe einde in de ſpons geſtoken wordt. Ik laat, namelijk, gelijk bij de herſtelling van de uitzakking der baarmoeder, §. 211, fijne ſpons vooraf reinigen, inzonderheid

en in derzelver plaats eene andere in te brengen, en den bodem beſtendig hooger te ſchuiven. Heeft men zich daarentegen van de buis eener baarmoederſpuit bediend, dan moet de buis blijven liggen, en de lijderes zelve, of eene Vroedvrouw, moet haar vasthouden en van tijd tot tijd in de hoogte drukken. Der ſpons geef ik de voorkeur, daar zij die naauwkeurige oppasſing niet behoeft, en ik heb haar deswege ook in mijn *Handboek der Verloskunde voor Vroedvrouwen*, zoowel bij den derden als vierden druk (*Würzburg* 1819 en 1822. §. 635. *S.* 331.) aan de Vroedvrouwen bij de achterwaartskanteling der

heid van koralen, ſchelpjes, ſteenen enz., in koud regenwater, geenszins in warm leggen, en zoo lang uitwasſchen, tot het water niet meer troebel wordt. dan de ſpons in de lucht hangen en in de ſchaduw droog worden, en geef haar dien cylindriſchen vorm en lengte, welken ik tot mijn oogmerk noodig acht; het boveneinde afgerond en het onderſte met de ſchaar regt afgeſneden. Met het baleinen ſtaafje, dat een ſpits en ſondevormig uiteinde heeft, ſteke ik eerst met gene de ſpons tot op een derde duim door en verwijde de opening door heen en weder draaijen met het ſtaafje, vervolgens voer ik het ſondevormige uiteinde door, insgelijks tot aan het bovenſte afgeronde einde der ſpons, een derde duim daarvan verwijderd, overtrek haar met oud, fijn linnen, doop de ſpons in de opgegevene vloeiſtof en beſtrijk haar met pomade of olie. Op twee vingeren der linker- of regterhand, al naardat men aanwijzing heeft, voer ik de ſpons door de ſcheede tot aan den bodem en druk haar langzamerhand al ſterker en ſterker in de hoogte, en trek het ſtaafje, middelerwijl ik twee vingeren voor het ondereinde plaats, draaijenderwijze uit.

der baarmoeder, met inachtneming der in dit geval vereischte ligging, nadrukkelijk aanbevolen.

§. 225.

Al is men in de terugbrenging ook volkomen geslaagd, en zijn gevaarlijke toevallen, bij voorbeeld bloedvloeijingen, flaauwten, stuipen en moeijelijke waterlozing verminderd of zelfs geheel verdwenen, dan is het noodig, dat de lijderes de, in ons *Handboek der Praktische Verloskunde*, derde druk. 1822. §. 291. en in ons *Handboek voor Vroedvrouwen* op eene andere plaats opgegevene ligging gedurende de gansche behandeling en ook nog lang daarna in acht neme; hoe lang, valt moeijelijk te bepalen; bij een' zekeren aanleg, bewegelijkheid des *Uterus*, bij het hebbelijk geworden gebrek, en waar de achterwaartskanteling duidelijk het gevolg is eener ziekelijke verandering, welke met opzwelling en toeneming in zwaarte van den achtersten wand en den bodem vergezeld gaat, meent, wel is waar, SCHMITT, dat men over het algemeen enkel met de ligging genoeg doen kan, ter verhoeding van de wederkomst des gebreks, en dat de lijdende jaren lang de ligging op den rug vermijden en de zijdelingsche moet in acht nemen. Alhoewel ik insgelijks de overtuiging heb, dat in de meeste gevallen de ligging genoegzaam is, zoo moet ik toch aanmerken, dat vele vrouwen, inzonderheid der geringe en arbeidende klasse, deze ligging niet altijd kunnen houden, vooral wanneer zij zelfs des nachts verpligt zijn, voor haar brood te werken, en dat men niet altijd zeker kan zijn, of de ligging trouw

na-

nagekomen wordt; om deze reden laat ik in zulke gevallen eene fpons dragen, welke inderdaad niet alleen Vroedvrouwen en bekwame Bakers, welke ik tot deze of dergelijke verrigtingen in mijne verloskundige praktijk alhier opgeleid heb, maar zelfs vrouwen zeer goed leeren inbrengen, zoodra zij eenigermate daarin onderwezen zijn geworden. Gedurende de maandftonden late men de fpons weg, en enkel voor rust en de zijdelingfche ligging in bed zorgen. SCHMITT prijst het dragen van een ringvormig *Pessarium*, volgens den ouden vorm van LEVRET, hetgeen men niet behoeft weg te nemen.

§. 226.

Na de terugbrenging eener in het kraambed ontftane achterwaartskanteling der baarmoeder houdt wel de bloedvliet in eens of van lieverlede op, doch buiten de opgegevene voorfchriften, §. 225, ter voorkoming van eene op nieuws zich ontwikkelende achterwaartskanteling moet men tevens trachten, om de, ten gevolge der bloedvloeijing, verminderde voeding, door een gepast diëet en hiermede overeenftemmende geneesmiddelen, als: faleb, fago, kina enz. op allerhande manieren te bevorderen, vooral wanneer de zogaffcheiding in hoeveelheid en hoedanigheid aanmerkelijk verminderd is. Vlug prikkelende, de gezonkene levenskracht fchielijk opwekkende, en het zenuwgeftel bedarende, de zoogenaamde krampwerende middelen, mogen niet dan in geval van zware flaauwten en bij krampachtige verfchijnfelen toegediend worden. Zoo ook

moet

moet men bij eene aanwezige opstopping van drekstoffen zacht afvoerende middelen geven, waartoe de *Oleum Ricini* tot drie eijerlepels vol in een half kopje kamillenthee, in welk mengsel het niet zoo ligt krimpingen in den buik veroorzaakt, eene *Mixt. oleosa* en zacht ontlasting verwekkende klisteren van een afkooksel van garst- of graswortel met bijvoeging van zeep, zout en olie, de meeste aanprijzing verdienen. Het beste doet men, de lavementen voor de toediening van ontlastmiddelen te zetten, en inzonderheid daar, waar de te digtbij liggende bodem des *Uterus* het binnenbrengen der buis bezwaarlijk maakt, veërkrachtige gombuizen, gelijkerwijze zij ook §. 205 bij de uitzakking der baarmoeder aangeprezen werden, vooral volgens PICKEL te gebruiken, welke men bij het inbrengen gemakkelijker de vereischte rigting geven kan. Is er ontlasting gevolgd, dan kan men met des te meer voordeel van de olieachtige mixturen of melken met middelzouten zich bedienen, waartoe het *Glauber-* en *Polychrest*zout bij voorkeur geschikt is, of het moest zijn, dat de pijnen in den onderbuik en in het bekken aanhoudend en hevig, de gevoeligheid des buiks en der baarmoeder zeer groot, koorts en andere gevaarlijke toevallen daarmede verbonden waren, als wanneer de *Oleum Ricini* met kamillenthee, de voorkeur verdient.

§. 227.

De terugbrenging gelukt ook in het kraambed niet altijd, noch door inachtneming der ligging, noch door de herplaatsing met de handgreep; in dit

ge-

geval moet men naauwkeurig opſporen, welke oorzaken dezelve verhinderen. Wordt de achterwaartskanteling bij aanwezige bloedvloeijingen miskend, en in dit misverſtand bij de behandeling enkel de aandacht bepaald, om deze door bloedſtelpende middelen, vooral van de hevig prikkelende, verhittende en te zamentrekkende klasſe, bij voorbeeld kaneel- en *Ratanhia*tinktuur, *Opium*, aluin enz. te beteugelen, dan is veelal zwelling der baarmoeder met hevige pijnen, geneigdheid tot ontſteking of werkelijke ontſteking van den verplaatſten en beklemden *Uterus* oorzaak, dat de terugbrenging niet gelukt, en elke met geweld ondernomene poging, moet ook bij zulk eene door ongeſchikte behandeling verwekte, opvolgende ziekelijke verandering niet alleen nutteloos, maar zelfs hoogst gevaarlijk worden. In dit geval is het pligt eerst den ziekelijken toeſtand der baarmoeder te verbeteren, alles wat prikkelt en de reeds aanwezige prikkeling vermeerdert, te vermijden, terwijl het hoofdzakelijke der genezing op vermindering van de ontſtekingachtige geprikkelde geſteldheid en bedaring der toevallen berusten moet. Tot dat einde zijn bloedzuigers in den omtrek der ſchaamte- en heiligbeensſtreek, algemeene bloedontlasting bij een' hevigen graad van ontſtekingskoorts, van aanmerkelijke zwelling, beklemming en ontſteking des *Uterus* met hevige pijnen en geneigdheid tot braken of werkelijk braken, olieachtige melkdranken met ſalpeter, *Oleum Ricini*, vooral bij geſtoorde ontlasting, inſpuitingen in de ſcheede van bedarende en verzachtende middelen der *Herba Malvae* — *Cicutae* en dergelijke, verzachtende om-

flagen op den onderbuik en de uitwendige teeldeelen, lenigmakende waterdampen door middel van eene groote, voor de teeldeelen gelegde fpons, en, waar deze niet helpen, dikwijls herhaalde, doch met behoedzaamheid aangewende laauwwarme baden, dienftig. Zoodra de zwelling en pijn nalaten en de *Uterus* bewegelijk wordt, laat men de zijdelingfche ligging op den buik houden, en onderneme de terugbrenging door de fcheede, en zoo dit niets vermag, door den endeldarm, waarop de §. 225 opgegevene behandeling dient gevolgd te worden. Wij merken flechts hierbij aan, dat fomwijlen onder, of na de pogingen ter opheffing der bloedophoopingen, der ontftekingachtige gefteldheid, zwelling en beklemming des *Uterus*, een bloedvliet ontftaat, welke veelal allergunftigst is, wijl hij de zwelling en den geprikkelden toeftand des *Uterus* bij uitftek vermindert en de terugbrenging veel gemakkelijker maakt. Met de herftelling der natuurlijke ligging verdwijnt de bloedvliet geheel en al, of in deszelfs plaats vertoont zich de kraamzuivering, hetgeen hoogst wenfchelijk is; en vooral, indien zij na den tijd des kraambeds nog dient te verfchijnen en de kraamvrouw niet zoogt, handelt men goed, dezelve door voortzetting der vermelde infpuitingen of andere doelmatige middelen te bevorderen.

§. 228.

Door den bodem wordt fomtijds ook de terugbrenging verhinderd, vermits, ten gevolge der pisopftopping, de pisblaas buitengewoon opgezet is. Nog vóór men den katheter inbrengt, moet men

de

de herſtelling door de ligging op de zijde of kunstmatig trachten te bewerken. Slaagt men om den afgezakten bodem eenigzins op te ligten, dan vloeit de *Urin* van zelve af, zoo niet, dan beproeve men hetzelve in eene ligging, waarbij de lijderes dwars over het bed op knieën en ellebogen rust, of poge van voren aan de ſchaambeensſtreek den hals en de baarmoeder met de vingeren voorzigtig in de hoogte drukkende, eenigermate te verwijderen, waarop de *Urin* afvloeit, of ten minſte naderhand de katheter met zekerheid en zonder groote pijnen kan ingebragt worden. Desgelijks ga men bij hardnekkige opſtopping der drekſtoffen te werk; zij houdt gemeenlijk met inachtneming der buikligging van zelve op, als ook met opheffing van den bodem der baarmoeder met de vingeren, terwijl men dan inwendig zacht ontlastende middelen toediene en lavementen voorſchrijve. — Dikwerf zijn de pijnen, vooral bij zeer gevoelige geſtellen, zeer hevig en menig ziekelijk verſchijnſel kan zich daarbij vertoonen. In dit geval trachte men het ontſtelde zenuwgeſtel te bedaren, door geneesmiddelen, die met de gevoeligheid overeenſtemmen. Bedarende *Emulsiones* met bijvoeging van bilſenkruidextract of laurierkerswater, verzachtende lavementen of inſpuitingen in de ſcheede van een aftrekſel der *Herb. Hyoscyami* — *Cicutae* en dergelijken, ten einde ook de overgroote gevoeligheid dezer deelen en het medegevoel van het aangrenzende ingewand — der blaas — eenigermate te verminderen, en poge, indien de terugbrenging wegens de groote gevoeligheid der lijderes nog niet geſchieden kan, zij zeer over hevige druk-

drukking in de fchaamftreek klaagt, op deze plaats insgelijks den hals der baarmoeder te verwijderen en eene in het genoemde kruidenaftrekfel gedoopte of als het fcheedegedeelte buitengewoon gevoelig is, met *Hyoscyamus*, of *Opiaat*olie beftrekene fpons, voorzien van een overtrekfel en een doorgeftoken fnoer, achter de fchaambeenderen door de fcheede voor den baarmoedermond te fchuiven, en deze eene dwarfe rigting te geven, om alzoo de drukking ter zijde door het onderfte fegment der baarmoeder te verminderen, tot de herftelling met de handgreep door de fcheede of den endeldarm mogelijk is.

§. 229.

Eene achterwaartskanteling der baarmoeder, die in het kraambed allengs en zonder zeer in het oog loopende ziekelijke verfchijnfelen ontftaat, kan in de gevolgen, zoodra zij niet vroeg genoeg beteugeld wordt, door de bewerking met de vingeren hoogst moeijelijk te verhelpen zijn, aangezien de *Uterus* beftendig lager afzakt, zich ombuigt en in het bekken beklemt, of dezelve gelukt in het geheel niet, wijl ten gevolge van hoogst fchadelijke oorzaken, de prikkeling van den te vroegen bijflaap, door drukking, zwelling en ophoopingen inzonderheid bij bol opgeblazene en tot aanbeijen geneigde perfonen, de aaneengroeijing van de terug- en omgebogene baarmoeder van achteren met de plooijen van DOUGLAS plaats grijpt. Hoezeer Verloskundigen, wel is waar, in het eerfte geval, indien de herftelling niet gefchieden kan wegens de kortheid der

vin-

vingeren, zekere kunstgrepen met inſtrumenten, wijlen BENJAMIN OSIANDER zijn uitzettend werktuig, hetgeen hij op eene, niet regt te bevattene, wijze van boven naar beneden tot aan den bodem van den achterwaartsgekeerden bodem invoerde en op eens omdraaide, en daardoor de plotſelinge opheffing van den baarmoedermond bewerkte, hoezeer VOGEL (*) in een geval den hefboom bezigde en W. M. RICHTER (†) zijn' herſtellingshefboom (*Hysteromochlion*) aanprijst, desniettemin zijn wij verpligt aan te merken, dat wij in alle gevallen de terugbrenging, bij verouderde achterwaartskantelingen buiten de zwangerſchap zonder nadeelige aanraking en beleediging des deels mogelijk vonden, en altijd met de, door de balein ingevoerde, ſpons ons oogmerk bereikten, wijl wij haar zoo hoog tegen den bodem konden opſchuiven, als maar eenigzins mogelijk was; wij willen ons echter niet aankanten tegen de waarneming van SCHMITT, dat, wel is waar, niet bij den beklemden, maar toch bij den bewegelijken *Uterus* het na benedendrukken des baarmoedermonds met den vinger of eene achter de ſchaambeenderen ingebragte ſpons tevens tot voorbereiding en begin van het eigenlijke werk der terugbrenging zich heilzaam konde betoonen, wel te verſtaan, dat hierbij geen ondragelijk geweld op den baarmoedermond en deszelfs aanhoorige deelen geſchiede, en houden deze bewerking ook voor mo-

(*) *Salzburg. medic. chirurg. Zeitung.* 1791. I. p. 20.
(†) W. M. RICHTERI, *Synopsis praxeos medico-obstetriciae. Mosquoe* 1810. 4. p. 69.

mogelijk en nuttig, doch voor ondoelmatig, gelijk hij zelf aanmerkt, zoodra men ontwaart, dat alle pogingen, om den bodem der baarmoeder in beweging te brengen, in het geheel niets vermogen, en de hals des *Uterus* buiten dat retortvormig zich omkromt. LOHMEIJER prijst, in zijne voortreffelijke beſchrijving der achterwaartskanteling (*), aan, om tijdens de herſtelling de linkerhand digt over de ſchaambeenderen op den buik te leggen en te gelijk door eenige drukking op deze plaats ruimte te erlangen (door bovenwaartsſchuiving der darmen) en daarbij met de toppen der vingeren eenigzins op den baarmoedermond te werken, of denzelven ten minſte te bepalen.

§. 230.

In geval de nog achterwaartsgekantelde baarmoeder in het kraambed niet alleen aanmerkelijk gezwollen, maar tevens haar bodem met de plooijen van DOUGLAS aaneengegroeid is, dan baat noch ligging, noch terugbrenging met de hand of inſtrumenten. Was het gebrek niet te zeer verouderd, en de *Uterus* zelve tot eene knoest-, vleesch- en ſpekachtige hoedanigheid overgegaan, dan gelukte het ons nog, dergelijke achterwaartskeeringen, die voorzeker altijd met onvolkomene achteroverbuiging vergezeld zijn, te genezen en bewegelijk te maken, door het inwendig gebruik des kwiks met het vingerhoedkruid of de *Cicuta*, door inwrijvingen van het

(*) S. THEDENS *neue Bemerkungen und Erfahrungen zur Bereicherung der Wundarzneikunst* 3ter *Theil. S.* 144.

het *Ung. Nitrat. Hydrargyri* in de heilig- en ſchaambeensſtreek, door verzachtende inſpuitingen van *Herb. Cicutae — Malvae — Hyoscyami* in de ſcheede en verzachtende lavementen, door laauwwarme baden, waar het aftrekſel der vermelde kruiden onder gemengd werd, alsdan de ligging op de zijde latende in acht nemen, de herſtelling door de, in de ſcheede allengs hooger gebragte, ſpons en bovenwaartsſtuwing van den bodem der baarmoeder te bewerken, en zelfs in een geval, waar de bevruchtiging eenige jaren verhinderd was, deze mogelijk te maken.

LITTERATUUR.

Dr. BRUNNINGHAUSEN, *von der Zurückbeugung der Gebärmutter im Ungeschwängerten Zustande in des Verfassers Journal für Geburtshülfe, Frauenzimmer- und Kinderkrankheiten.* III. *B.* N°. II. *p.* 59.

W. J. SCHMITT's *Bemerkungen und Erfahrungen über die Zurückbeugung der Gebärmutter bei Nichtschwangern, nebst einigen Beobachtungen über die Vorwärtsbeugung. Wien* 1820.

F. L. MEISSNER, *die Dislocationen der Gebärmutter.* 2ter *Theil. Die Schieflagen und die Zurückbeugung der Gebärmutter. Leipzig* 1822. 8°.

De Schrijver *in seinem Lehrbuche der Geburtshülfe für Hebammen.* 4te *Aufl.* §. 635.

Die ausführliche Literatur über die Zurückbeugung der Gebärmutter findet man in des Schrijvers *Lehrbuch der Theoretischen Entbindungskunde.* 3te *Ausg.* p. 490—10. *und in* MEISSNER's *Dislocationen der Gebärmutter.* II. *Theil. Die Schieflagen und die Zurückbeugung der Gebärmutter. S.* 65—69.

A. L. MENDE, *von der Zurückbeugung der Gebärmutter in Ungeschwängerten Zustande, in dessen Beobachtungen und Bemerkungen aus der Geburtshülfe und gerichtlichen Medicin u. s. w.* 2ter *Bändchen, m. kupfern. Goettingen* 1825. *S.* 150—215. 8°.

C. *Van de voorwaartskanteling der baarmoeder in het kraambed.*

§. 231.

De voorwaartskanteling der baarmoeder (*Versio Uteri antrorsum, Antroversio*) komt in het kraambed zeldzamer voor, dan de achterwaartskanteling, voornamelijk omdat de vorm des bekkens, aan de schaambeenderen, het veelvuldig ontstaan meer verhindert, gelijkerwijze de ligging op den rug en de rust, welke de kraamvrouwen houden, haar zelfs eerder verhoeden, zoo dikwerf als ze ook anderszins zich bij een' zekeren aanleg en voorbeschikkende oorzaken kan ontwikkelen. Bij het te vroeg verlaten des kraambeds wordt, door het staan en gaan, de oorsprong dezer gebrekkige ligging zeer bevorderd.

Diagnosis.

§. 232.

De kraamvrouw heeft veelal een' bestendigen aandrang om haar water te lozen, ontwaart pijnen boven de schaambeenderen bij betasting des onderbuiks, die eenigzins opgezet is, terwijl zij, zoodra zij overeind staat, gevoelt, dat er haar een hard ligchaam van voren op de schaambeenderen ligt,

het-

hetwelk zich met vermindering van pijn weder terug begeeft, als ook, bijaldien zij op den rug zich plaatst. De bodem der baarmoeder wordt van voren aan de fchaambeenderen op den bodem der pis-blaas, de mond der baarmoeder achter aan het heiligbeen op het middelfte gedeelte des endeldarms fomwijlen zoo hoog gevoeld, dat hij naauwelijks met de vingers bereikbaar is; evenwel kan de baarmoedermond ook in het midden des bekkens ftaan, namelijk als het fcheedegedeelte retortvormig gebogen is; dit is meestentijds gezwollen, de lippen zijn zeer opgezet, en de uit- en inwendige baarmoedermond gemeenlijk open op het gevoel. Ook bij de voorwaartskanteling des *Uterus* in het kraambed kan een aanmerkelijke bloedvliet zich openbaren; behandelt men denzelven louter met bloedftelpende, zeer prikkelende en tezamentrekkende middelen, dan heeft men dezelfde gevolgen als bij de achterwaartskanteling der baarmoeder te duchten; de bloedvloeijing kan, wel is waar, ophouden, doch ook de *Uterus* zeer opzwellen en tot een' geprikkelden, ontftekingachtigen toeftand overgaan.

Oorzaken en Gevolgen.

§. 233.

Verlosfing en kraambed beide kunnen zeer ligt aanleiding geven tot voorwaartskanteling des *Uterus*, vooral, wanneer te voren in de zwangerfchap een hangbuik beftaan had, en het bekken te veel op den horizon helt. Al te fchielijke zamentrekkingen der baarmoeder, inplanting der *Placenta* aan haren

 voor-

voorſten wand, eene te ruwe afſcheiding der nageboorte door trekken aan de navelſtreng, het te vroeg verlaten des kraambeds, ſtaan en overeind gaan, trappen klimmen, het optillen van zware lasten, kunnen, inzonderheid bij de vermelde voorbeſchiktheid, des te gemakkelijker het gebrek doen ontſtaan. — De gevolgen zijn bloedvloeijingen uit de baarmoeder, te overvloedige kraamzuiveringen, opſtopping der drekſtoffen, en voornamelijk van de *Urin*, overgang in vooroverbuiging, ontſteking en zwelling des *Uterus* bij eene verkeerde behandeling, verhinderde bevruchtiging, ſtoornisſen in de maandſtonden, vergroeijing van het ſcheedegedeelte met den endeldarm, pijn in de ſpeenaderen, veretтering van den endeldarm en der ſcheede, en verhardingen der baarmoeder.

Geneeswijze.

§. 234.

De voorwaartskanteling der baarmoeder, bijzonder als dezelve, gelijk de achterwaartskanteling in het kraambed, met een' aanmerkelijken bloedvliet vergezeld gaat, vereischt de dadelijke terugbrenging des *Uterus* in deszelfs natuurlijke ligging. Dit geſchiedt gemakkelijker, dan bij de achterwaartskanteling, mits de *Uterus* bewegelijk en niet gezwollen is. Dikwijls heeft de enkele ligging op den rug, des noods met het bekken eenigzins hooger, en rust de herſtelling ten gevolge; ſomtijds echter moet men de handen te baat nemen, welke men op den onderbuik boven de ſchaambeenderen legt,

daar-

daarmede de baarmoeder voorzigtig terug drukkende. Waar ligging, noch drukking van buiten iets vermogen, en overigens geene ziekelijke veranderingen voorhanden zijn, brengt men eene ſpons door middel eener balein achter de ſchaambeenderen binnen, en tracht den *Uterus* in de hoogte en naar achteren te drukken; deze evenwel betoont zich ter herſtelling alleen dan nuttig, als de *Uterus* achter de ſchaambeenderen ligt en vooroverbuiging zich daarbij gevoegd heeft, anders is zij eerst later in het kraambed of na hetzelve van dienst, waar de *Uterus* bereids zich meer heeft zamengetrokken. Ontmoet men hinderpalen of ziekelijke veranderingen, gelijkerwijze men deze onder zekere betrekkingen bij de achterwaartskanteling der baarmoeder, §. 227, vindt opgeteekend, bij voorbeeld zwelling, ontſteking des *Uterus*, verhoogde gevoeligheid enz., dan gedrage men zich daaromtrent, even als bij de achterwaartskanteling der baarmoeder.

§. 235.

Slaagde men in de terugbrenging, dan bevele men altoos de grootſte rust, en eene eenige dagen, weken en langer gerekte waterpasſe ligging op den rug aan; late vooral, wanneer de kraamvrouw het bed verlaat, een' buikband dragen; brenge met het baleintje ter plaatſe, waartegen de baarmoedermond ſteunt, eene ſpons binnen, welke men eene dwarſe rigting geeft, en ingeval het gebrek na het kraambed blijft beſtaan, alsdan geve men den raad, een ringvormig of veêrkrachtig moederſteunſel te dragen, mits, dat hetzelve de lijderes, geen

 pijn

pijn aandoet, om het ſcheedegedeelte en het onderſte ſegment des *Uterus* tot ſteun te verſtrekken.

LITTERATUUR.

A. F. NOLDE, *Beiträge zur Geburtshülfe. Erfurt* 1811.

MEISSNER, *a. a. O.* II. *Theil. S.* 65.

De Schrijver *in seinem Lehrbuch der Geburtshülfe für Hebammen.* 4te *Auflage. S.* 635.

D. *Van de ombuiging der baarmoeder in het kraambed.*

§. 236.

Ombuiging der baarmoeder, welke men noch met de ſchuinſche en ſcheeve ligging, noch met de voor- en achterwaartskanteling verwarren moet, noemt men die verandering in de natuurlijke ligging en vorm der baarmoeder, waarin zich haar bodem zoodanig over den voor- of achterwand van haar ligchaam naar beneden buigt, dat het bovenſte einde van hare middelpuntas aan de onderſte nabij komt, middelerwijl de anderszins verst van elkander gelegene deelen, bodem en baarmoedermond, als het ware, bij elkander liggen; de gedaante der baarmoeder kan men met een hoefijzer (MEISSNER) vergelijken, hebbende zij het eigenaardige, dat het ligchaam der baarmoeder gebogen of gekromd wordt, waardoor het alleen mogelijk is, dat de bovenſte helft van den voorſten of achterſten wand de onderſte helft van dezen of genen aanraakt.

§. 237.

De ombuiging der baarmoeder kan bij kraamvrouwen naar voren tegen de ſchaambeensvereeniging (*Pronatio Uteri*), of naar achteren tegen het heiligbeen (*Supinatio Uteri*) plaats grijpen, al naar gelang de bodem der baarmoeder, naar voren of naar achteren, tot den mond derzelve zich verhoudt. De eerſte treft men het minſte aan en wordt dikwijls miskend, terwijl de laatſte, uit hoofde van den vorm des bekkens en bijzonderheden bij de geboorte en in het kraambed, menigvuldiger voorvalt. Bij de vooroverbuiging is de voorſte wand, — bij de achteroverbuiging de achterſte wand te zamengevouwd; bij de eerſte openbaren zich de ziekelijke verſchijnſelen meer in de pisblaas, — bij de laatſte daarentegen, ontſtaan er meer ſtoornisſen in de verrigtingen van den endeldarm, waaruit het gebrek zich kennen doet. Daarenboven kan de ombuiging der baarmoeder in een' volkomen of onvolkomen' graad zich ontwikkelen; hare volkomene ontwikkeling naar voren onder tegen de ſchaambeenderen, gelijk MÖLLER haar bij de lijkopening eener kraamvrouw heeft aangetroffen, komt, wel is waar, zelden voor, doch het is niet te loochenen, dat zij wegens hare zeldzaamheid eerder over het hoofd gezien wordt; in een' onvolkomen' graad echter doet zij zich in het kraambed menigvuldiger voor, dan men haar wel herkent, kunnende deze, in vervolg van tijd, tot eene volkomene ombuiging overgaan, gelijk wij daarvan door menigvuldige waarnemingen overtuigd zijn. De achteroverbuiging tegen het heiligbeen openbaart

zich meer na de bevalling, en ontwikkelt zich, alhoewel aanvankelijk flechts onvolkomen, naderhand evenzeer volkomen; beide kunnen intusfchen, zoolang zij in een' onvolkomen' graad aanwezig zijn, miskend worden en tot verwisfeling derzelve met oorfpronkelijke ziekten van de blaas en den endeldarm veeleer aanleiding geven dan de volkomene ombuiging, vermits bij deze de verrigtingen dezer organen meer onmiddellijk geftoord en regtftreeks in het gebrek betrokken worden.

Diagnosis.

§. 238.

De vooroverbuiging tegen de fchaambeenderen (*Pronatio Uteri*), welke ik aanftonds na de verlosfing nooit volkomen, wel echter meermalen later bij eene trapswijze ontwikkeling heb waargenomen, erkent men uit eene voorhanden zijnde ledigheid des onderbuiks, een' bloedvliet, en de hevige pijnen boven de fchaambeensftreek, de moeijelijke of belette pislozing, den fterk naar het heiligbeen gekeerden mond der baarmoeder, en het achter de fchaambeenderen voor den baarmoedermond te ontdekken gezwel, hetgeen bij de aanraking pijnlijk en bij eene opgerigte, ligter te voelen is, dan in eene liggende houding der lijdende. De ledigheid des buiks, die wel niet altoos beftaat, en zeer fpoedig zelfs in opgezetheid veranderen wil, kan zeer ligt te weeg brengen, dat men de verfchijning des bloedvliets aan eene uitzakking, eene achterwaarts- of binnenbuitenwaartskeering toefchrijft; het naauwkeurig on-

der-

derzoek echter kan in dezen over het gebrek het noodige licht verſpreiden. In het door MÖLLER verhaalde en in des Schrijvers *Lucina* V. *Bd.* I *St.* *pag.* 55, in een uittrekſel, medegedeelde geval moet de ombuiging na de verlosſing volkomen hebben plaats gegrepen. De Vroedvrouw had onder de geboorte eene in het oog loopende, ongewone opzetting des onderbuiks, vooral echter telkens onder de weeën, beſpeurd, hetgeen duidelijk reeds eene onevenredige zamentrekking van de wanden der baarmoeder, en in dit geval voornamelijk eene ſterke zamentrekking van den voorſten wand ſcheen te kennen te geven. De nageboorte viel kort na de verlosſing des kinds uit de teeldeelen; er kwam weinig bloed, en zoo ſcheen alles, of was het aanvankelijk inderdaad, gelukkig afgedaan en overgebragt. Met den derden dag na de verlosſing deed zich een pijnlijk gevoel in den onderbuik op, vergezeld door eene zachte koorts, dat met de naweeën (die anderszins gemeenlijk met den derden dag nalaten, zelden eerst zoo laat beginnen) veel overeenkomst had; koorts en pijn namen tot den avond van dien dag toe, zoo, dat de kraamvrouw de laatſte weldra bepaald boven en achter de ſchaambeenderen beſchrijven kon en iets later ook de uitbreiding derzelve tot de dijen te kennen gaf. De aanhouding en klimming dezer toevallen, benevens het wegblijven der kraamzuivering en van het zog, deden dus de Geneesheeren wel dadelijk op een gebrek in den buik zelve (*imo ventre*) denken, doch daar men dit gebrek niet vermoedde, beantwoordde ook de behandeling niet aan het doel; verergerende de lijderes van dag tot dag. Allereerst ver-

vertoonde zich reeds buikloop, die weldra zoo hevig werd, dat eenige malen twaalf ftoelgangen binnen het uur plaats hadden. — Den elfden dag na de verlosfing maakte de dood een einde aan haar lijden. — De lijkopening leverde gewigtige, ten deele reeds vermelde, verfchijnfelen op. De buik was buitengemeen opgezet, de baarmoeder vertoonde, volgens hare gedaante van boven en voren, eene breedte, welke met hare kortheid niet overeenftemde. Deze onevenredigheid, deze afwijking werd na eenig onderzoek klaar genoeg; de ligging en vorm der baarmoeder waren namelijk zoo, als zij boven, bij de befchrijving dezer foort van ombuiging, bepaald werden. Die gedaante der baarmoeder, in welke de veelal verst verwijderde deelen, baarmoederbodem en mond het digtst bij elkander komen te liggen, kon zekerlijk flechts onder begunftiging van eenen zekeren toeftand der baarmoeder zelve, namelijk de uitzetting en verflapping, ontftaan. De lengte der uitgenomene en uitgerekte baarmoeder, die elf en een half duim bedroeg, deed in dit geval den overgang in den vermelden vorm naar genoegen zien.

§. 239.

De achteroverbuiging der baarmoeder tegen het heiligbeen (*Supinatio Uteri*) is veelal het fpade gevolg der achterwaartskanteling, voornamelijk als zich deze langzamerhand in het kraambed ontwikkelt, of zij kan ook te gelijk ontftaan. Van de vooroverbuiging onderfcheidt zij zich, zoodat, in plaats van de gebreken in de pisblaas, deze meer

in

in den endeldarm zich vertoonen, als daar zijn moeijelijke en belette ſtoelgang, en aanmerkelijke opzwelling der ſpeenvaten, die ſterk te voorſchijn komen en met een brandend en een perſend gevoel vergezeld gaan, hetwelk zich ook bij voorkeur aan den achterſten wand der ſcheede openbaart. Bij het verloskundig onderzoek verhoudt zich de ſtand van den bodem en den hals der baarmoeder juist omgekeerd; gene, welke zich als een pijnlijk, rond gezwel laat aanvoelen, is meer naar het heiligbeen, ſomtijds digt aan den endeldarm en naar beneden ſtaande, de baarmoedermond daarentegen aan de ſchaambeenderen, en in een' volkomen graad dermate tegen dezelve aangedrongen, dat men bij het onderzoek door de ſcheede tusſchen den hals en den bodem der baarmoeder komt. Bij de achter-overbuiging volgt insgelijks een baarmoederlijke bloedvliet, die heviger is, naar gelang het gebrek zich in het kraambed vroeger ontwikkelde; bij de later zich inſtellende echter kan hij wel eens van geene beteekenis zijn, en weldra ophouden; alsdan openbaren zich ligt pijnen, inzonderheid in de heiligbeensſtreek en boven de ſchaambeenderen, terwijl de ligging op den rug voor de lijdende ondragelijk is, daarenboven ontſtekingachtige geneigdheid, ontſteking, en velerlei medelijdende toevallen, vooral bij zeer gevoelige voorwerpen en waar het gebrek miskend, en ondoelmatig door geneesmiddelen behandeld werd.

Oorzaken.

§. 240.

Ingevolge alle dusver in het werk gestelde waarnemingen, neemt men de volkomene ombuiging der baarmoeder, welke eensklaps ontstaat, en vooral die naar voren, eeniglijk bij kraamvrouwen waar, doch de onvolkomene en de allengs tot volkomene overgaande kan ook zwangere in de eerste maanden en tevens onbezwangerde overvallen, eene waarheid, die wij nimmer zouden te boek stellen, ware het niet, dat wij daarvan door gewigtige gevallen overtuigd waren geworden (*). Zoo hebben wij dezelve drie malen bij buitenbaarmoederlijke zwangerschap zien plaats grijpen, en in twee gevallen door de ontleedkundige beschouwing bewaarheid gevonden, gelijk de praeperaten, door ons bewaard, staven kunnen. Uit dien hoofde ben ik het met MEISSNER niet eens, die beweert, dat dit gebrek alleen bij kraamvrouwen zich voordoet; trouwens

(*) Bij eene dame zag ik — het moge den schijn van het onmogelijke dragen — tegen het einde der tweede maand harer zwangerschap eene volkomene achteroverbuiging; dermate, dat de achter den schaambeensboog (*Arcus Ossium Pubis*) zigtbare mond der baarmoeder schier met den bodem derzelve gelijk stond; miskraam had ik gelukkig, door het slagen in de terugbrenging dezer merkwaardige, mij nog zoo niet voorgekomene ombuiging, verhoed, en een meer dan voldragen, zeer groot kind ongeschonden verlost, hetwelk, vermits hetzelve met het zijdelingsche gedeelte der borst en

wens daarmede wel, dat degene, welke zich onmiddellijk na de ontlediging des *Uterus*, derhalve na de geboorte des kinds, ontwikkelt, het uitwerkſel eener onregelmatige, allerwaarſchijnlijkst ziekelijke, meer of min hevig werkende zamentrekking der baarmoeder is, die, grijpt zij in den voorſten wand plaats, vooroverbuiging (*Pronatio*) en bij de aandoening des achterſten wand gene naar achteren (*Supinatio*), ten gevolge heeft, gelijkerwijze door denzelfden invloed op den bodem des *Uterus* in de rigting van zijne as naar beneden eene binnenbuitenwaartskeering (*Inversio*) alleen kan gegrond zijn. Een te ſterk hellend bekken, mitsgaders een te ſterk overhangende buik kunnen evenzeer de aanleidende oorzaken eener ombuiging worden, als de inplanting des moederkoeks op den voor- of achterwand der baarmoeder en eene zekere week- en ſlapheid van haar weefſel. Beide ſoorten brengen bij zekere aanleidende oorzaken, als daar zijn ondoelmatige pogingen bij het werk der nageboorte, door met geweld aan de navelſtreng te trekken, lig-

en de navelſtreng ingedrongen was, door mij niet zonder veel krachtinſpanning door middel van de keering ter wereld werd gebragt. Het leeft nog tot groote blijdſchap der ouderen. Opmerkenswaardig is het tevens, dat dezelfde dame een jaar vroeger in de tweede maand harer dragt *aborteerde*; daar zij toen ter tijd mijne hulpe niet had ingeroepen, is het echter hoogst waarſchijnlijk, dat de oorzaak dezer misgeboorte in de niet tijdig genoeg erkende achteroverbuiging des *Uterus* haren grond heeft gehad.

ligchamelijke inſpanningen na de verlosſing en voor behoorlijke zamentrekking des *Uterus*, gelijk het te vroege bedverlaten, trappen klimmen, het opheffen van een' zwaren last. Overigens valt nog aan te merken, dat eene *Retroversio Uteri*, zoowel als *Antroversio* met der tijd in eene ombuiging (*Supinatio* en *Pronatio*) kan overgaan, waarbij de *Uterus* jaren lang, en zelfs voor altijd, deze gedaante behoudt, even als eene in het kraambed plotſeling of allengs ontwikkelde *Inversio Uteri* gedurende het ganſche leven eener vrouw kan blijven beſtaan.

Voorzegging.

§. 241.

De vooroverbuiging der baarmoeder (*Pronatio Uteri*), die eensklaps na de verlosſing ontſtaat, is altijd eene hoogst gevaarlijke ziekte, wijl zij gemeenlijk aanmerkelijken bloedvliet, ontſteking, ſtuipen en den dood ten gevolge heeft. Wordt de deskundige tijdig geroepen, dan is er eerder aan hulp en redding der kranke te denken, voornamelijk als nog geene ſtuïpen en zamentrekking van den baarmoedermond zich hebben ingeſteld. De uit haar oorſpronkelijke ontſteking is doodelijk, indien de herſtelling vroeger reeds niet mogelijk was. — Hoe algemeener de ontſteking is, des te ongunſtiger voorzegging, en doodelijk wordt zij, zoodra zij onder den vorm van kraamvrouwenkoorts zich vertoont, en uitzweeting, of ten gevolge der plaatſelijke prikkeling in het bekken zelve, eene zogverplaatſing voortgebragt heeft. De achteroverbuiging

is minder gevaarlijk, ten minfte onder gelijke omftandigheden niet zoo fpoedig doodelijk, naardien de *Uterus*, uit hoofde van den vorm des bekkens aan het heiligbeen, niet zoo fchielijk beklemd raakt, de ontfteking niet zoo dadelijk toeneemt, en minder ftuipen zich opdoen. De bloedvliet kan, wel is waar, heviger te voorfchijn komen, doch hij is ook eerder tot bedaring te brengen en het gebrek zelf gemakkelijker te verhelpen. — Eene ombuiging, die langzamerhand en later in het kraambed zich ontwikkelt, of de achter- of voorwaartskanteling tot gezellin heeft, fluit minder gevaar in zich; zij kan echter ligter over het hoofd gezien worden, middelerwijl de gevolgen dezelfde als bij deze zijn, en ook de voorzegging zich hiernaar rigt.

Geneeswijze.

§. 242.

De genezing berust op verwijdering der gelegenheidgevende oorzaken der ombuiging; op herftelling derzelve; de mogelijke bepaling des *Uterus* in deszelfs natuurlijke plaats en verhoeding van de terugkomst des gebreks.

§. 243.

De eerfte aanwijzing, om het ontftaan en de volkomene ontwikkeling van zulk een gevaarlijk gebrek te voorkomen, zou hoogst gewigtig zijn, zoodra flechts oorzaken en verfchijnfelen, welke zelfs in het geval van MÖLLER, volgens berigt der Vroedvrouw, voorafgegaan zijn, ziektekenfchetfend

(*pathognomonisch*) waren en in elk geval zich bevestigden; nogtans kunnen zij zich vertoonen, zonder dat men eenige de minste verandering in vorm of ligging des *Uterus* ontdekt. Heeft men voor het overige bij zeer hevige en pijnlijke naweeën of bij doelstrijdige en onregelmatige zamentrekkingen vrees voor dit gebrek, dan zullen de §. 124 en de §. 126 aangeprezene in- en uitwendige middelen ter beteugeling der kramp van dienst kunnen zijn. Zelden echter zal men slagen in het verhoeden der ombuiging; in dit geval nu was de tweede en dringendste aanwijzing, de herstelling te ondernemen; geenszins echter eerst door middel van de balein, welke bij zulk eene gewigtige, ziekelijke *organische* verandering des *Uterus*, die op kramp berust, niet alleen onzeker, maar ook gevaarlijk zou zijn. Men moet daarom op de volgende wijze te werk gaan: de krampachtige gesteldheid vereischt dringend de aanwending van krampwerende geneesmiddelen, tot welk einde het bilsenkruidextract, het *Opium*, het *Aq. Amygdalarum amararum cohobata*, de *Sp. Cornu Cervi succinatus*, het bevergeil tot inwendig gebruik, omslagen over den onderbuik, inspuitingen in de baarmoeder en lavementen van krampwerende kruidenaftreksels dienstig zijn, terwijl men, ingeval de kramp in de baarmoeder nagelaten heeft, bij de vooroverbuiging eene volstrekte ligging op den rug en bij de achteroverbuiging eene zijdelingsche op den buik kan laten in acht nemen. Slaagt men dusdoende niet in de vrijwillige herplaatsing, dan kan men dezelve met eene balein en eene spons beproeven, ten einde den voor- of achterovergebogenen

bo-

bodem der baarmoeder op te voeren, zonder dat het noodig is, de balein zelve dadelijk door den baarmoedermond in te brengen en daarmede de baarmoeder aan te raken. Ondertusſchen zal men bij de, terſtond na de verlosſing des kinds ontſtane, ombuiging wel degelijk de aandacht op den moekoek vestigen, en bijaldien dezelve geheel en al afgeſcheiden in de ſcheede ligt, met behoorlijke omzigtigheid en door de bekende handgreep wegnemen moeten; heeft echter de afſcheiding nog geen plaats, dan bewerke men deze niet kunstmatig, integendeel, blijft de ombuiging beſtaan, zoo brenge men de kegelvormig gevouwene, en met heulſap-olie beſtrekene, hand door den baarmoedermond binnen de holte derzelve, rake daarmede de wanden des *Uterus* en voornamelijk diengenen aan, welke zich niet genoegzaam zamentrekt, trachte tevens door eene voorzigtige wrijving van buiten de regelmatige zamentrekking der baarmoeder te bewerken, en late de afzondering der *Placenta* aan de eigen krachten der natuur over, waarop men haar volgens de verloskundige regelen uit de ſcheede poge te verwijderen.

§. 244.

Een hevige bloedvliet vermindert, zoodra de herſtelling geſchied is, terwijl de aanwending van inzoowel als van uitwendige bloedſtelpende middelen ter bereiking van dit doel meer ſchadelijk dan nuttig zal zijn, naardien zij de plaatſelijke prikkeling des *Uterus* en de kramp vermeerderen. — Andere, met de ombuiging verwante, ziekelijke toeſtanden en ver-

andering des *Uterus*, ontſtekingachtige geneigdheid, ontſteking, opzetting, verharding en dergelijken, welke laatſte meer bij verouderde en ten gevolge eener verwaarloosde voor- en achteroverbuiging in het kraambed voorvallen, vorderen de §. 226 opgegevene behandeling. — Ten einde den *Uterus* in deszelfs regelmatige ligging te behouden en het op nieuws ontſtaan eener ombuiging te voorkomen, zullen de aanhoudend voortgezette liggingen op den rug en de zijde de vermogendſte middelen zijn; met wezenlijk nut bedien ik mij tevens van eene ſpons, welke ik bij achteroverbuiging (*Supinatio*) voor tegen het heiligbeen en bij de vooroverbuiging (*Pronatio*) achter de ſchaambeenderen met mijne balein opvoer en eene dwarſe rigting geef. Ik acht het *Pessarium* overbodig, onzeker en, bij ſommige gevoelige voorwerpen, eerder ſchadelijk. Daarenboven moet men voor genoegzame ontlasting, zoo der *Urin* als drekſtoffen, zorgen, allen moeijelijken arbeid en verkeerde ſtanden van het ligchaam verbieden, en bij overgeblevene zwakte der deelen, inzonderheid van de banden en den *Uterus* zelven, verſterkende middelen en dergelijken, gelijk ook zamentrekkende baden en inwrijvingen, in het werk ſtellen.

LITTERATUUR.

Dr. MÖLLER, *Diss. de pronationi Uteri post partum, morbo atroci, nondum descripto. Marburgi* 1803.

Ueber Umbeugung der Gebärmutter nach der Geburt, als einem wichtigen und der allgemeinen Aufmerksamkeit würdigen Gegenstande, der die Möllersche Probeschrift

schrift veranlasst hat in v. SIEBOLD's *Lucina.* IV. *Bd.* 1 *St.* N°. IV. *pag.* 55—64.

De Schrijver *in seinem Lehrbuche der theoret. Entbindungskunde.* 4te *Aufl.* §. 623 *und* in deszelfs *Lehrbuch der practischen Entbindungskunde.* 3te *Aufl.* §. 313.

BRÜNNINGHAUSEN, *a. a. O.*

CARUS, *Lehrbuch der Gynäkologie.* 2ter *Theil. Leipzig* 1820. *S.* 551. *sq.*

JÖRG, *Handbuch der Krankheiten des Weibes etc.* 2te *Aufl. Leipz.* 1821. *p.* 704. *S.* 651. *sq.*

MEISSNER, *die Dislocationen der Gebärmutter.* II. *Theil, p.* 179—211.

E. *Van de binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder.*

Begrip.

§. 245.

Omkeering of binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder (*Inversio Uteri*) noemt men dien toeſtand des *Uterus*, waarin deszelfs bodem en ligchaam door den openen baarmoedermond afzakken, zijnde zij die verplaatſing des *Uterus*, welke gemeenlijk alleen bij barenden en verlosten voorvalt, alhoewel zij toch ſomwijlen ook bij jonge meisjes, onbezwangerden en zulke vrouwen aangetroffen wordt, wier leven reeds afneemt. Voor het tegenwoordige moeten wij alleen over die in het kraambed handelen, voor zoo verre zij als gevolg der verlosſing zich vertoont.

Verschijnselen.

§. 246.

De omkeering is of volkomen (*Inversio Uteri completa*) als de baarmoeder ten volle binnen-buitenwaarts zich omkeert, geheel door den baarmoedermond naar buiten hangt, zijnde deze dan bovenwaarts gerigt, terwijl in een' hoogen graad eene uitzakking des *Uterus* en eene omkeering der scheede veelal zamen gaan, als wanneer de baarmoeder tusschen de dijen, gelijk een vleezig ligchaam nederhangt; of zij is onvolkomen, als de inwendige vlakte van den bodem derzelve bloot tot haren mond afdaalt; deze onvolkomen graad kan mede allengs in den volkomenen overgaan, en dus de bodem of een gedeelte van het ligchaam des *Uterus* nederwaarts gestuwd worden. In dit geval vertoont zich tusschen de, van elkander gewekene, schaamlippen een rond, oneffen, glibberig, bloederig gezwel, niet ongelijk aan een in de doorsnede komend kindshoofd, om het even of de nageboorte nog vastzit, welke geheel naar voren zich bevindt. Opmerkenswaardig is het tevens, dat bij de volkomene omkeering veelal de inwendige oppervlakte van den bodem der baarmoeder afdaalt, bij de onvolkomene nogtans zal men buiten gene meermalen de eene of de andere vlakte des ligchaams, en somwijlen slechts een gedeelte van het inwendig afgescheiden vlies der baarmoeder, op, of in den mond derzelve bij het onderzoek aantreffen, gelijk ik zulk een geval in de kraaminrigting te *Wurzburg* waargenomen en behandeld heb.

Dia-

Diagnosis.

§. 247.

Ontwikkelt zich de omkeering der baarmoeder tot eenen volkomen' graad, dan erkent men haar uit de ledigheid des onderbuiks, waarin men de kegelvormige baarmoeder niet meer ontwaart; de verloste verliest eene buitengewone hoeveelheid bloeds, en er komt een week, rond, bloedend, vleeschachtig ligchaam in de fcheede tot aan de onderfte opening des bekkens voor de uitwendige teeldeelen, en bij eene gelijktijdig aanwezig zijnde uitzakking, uit dezelve tusfchen de dijen, te voorfchijn, hetwelk de binnen-buitenwaartsgekeerde bodem der baarmoeder is, waarbij men den mond derzelve niet bereiken kan. Zoodra de nageboorte nog niet afgefcheiden is, dan voelt en ziet men dezelve voor het vermelde ligchaam liggen. Daarbij klaagt de lijderes over hevige pijnen met perfingen op het lijf, die aanhoudender en heviger worden; de vrouw wordt beftendig zwakker, het gezigt is bleek en ingevallen, de pols klein, hoogst zwak en dikwerf ter naauwernood voelbaar, meestentijds komen er flaauwten en ftuiptrekkingen bij, ondanks het luttele bloedverlies; of eene plotfeling na de verlosfing en in het kraambed ontwikkelde binnen-buitenwaartskeering, volgens HAMILTON (*Med. Comment.* vol. VI. pag. 315), zonder bloedverlies mogelijk zij, kan ik uit eigene ervaring niet beflisfen, hoe dikwijls ik ook in de gelegenheid was dit gebrek waar te nemen. Stuipen zag ik zelden, en waar zij zich openbaarden, verfchenen zij ten gevolge van bloedverlies

of van de hevige ſpanning en rekking der banden en der veranderde ligging der eijerſtokken en *Fallopiaanſche* buizen en het afzakken der darmen, door het ledig geworden bekken, in de, na de omkeering gevormde, holte des *Uterus*, waarbij de naast hem loopende zenuwen en vaten aan eene dergelijke rekking blootgeſteld worden.

§. 248.

De onvolkomene omkeering der baarmoeder wordt, inzonderheid als zij niet dadelijk na de verlosſing, maar later in het kraambed, en dan eerst ontſtaat, wanneer de *Lochiën* niet meer bloederig zijn, zeer ligt over het hoofd gezien. De lijderes gevoelt, wel is waar, ook pijnen, aandrang en perſing in de diepte des onderbuiks en in het bekken, doch de pijnen zijn niet zoo hevig; gemeenlijk echter is ook deze graad van omkeering met eene aanmerkelijke bloedvloeijng vergezeld, die, als zij later in het kraambed er bijkomt, zwakte, bleek en ingevallen gezigt, vermindering der zogafſcheiding, kleine, zwakke pols, vele flaauwten, niet zelden ſtuiptrekkingen en later alle gevolgen van uitputting te weeg brengt. Meestal helpen de in het werk geſtelde uit- en inwendige bloedſtelpende, of de bloedige kraamzuivering (*Menorrhoea lochialis*) bedarende middelen niets, zij vermeerderen haar zelfs, of hebben ontſteking der baarmoeder, des onderbuiks en aanmerkelijke koorts ten gevolge. Het ondernomen verloskundig onderzoek kan alleen over deze zaak het noodige licht verſpreiden; men ontdekt voor, of ook ſlechts inwendig tegenover den

ge-

geopenden ring- of ſpleetvormigen mond der baarmoeder een week, bij de aanraking der vingers ligt bloedend en pijnlijk ligchaam, hetgeen op het gevoel van een' vleeschachtigen aard is en juist in het middelpunt des monds ligt, wanneer het de bodem der baarmoeder is; het te voelen ligchaam laat ſomwijlen eene tusſchenruimte naar de eene of andere zijde, voor- of achterwaarts, over; en is het bloot het inwendige vlies des bodems, of een gedeelte van het ligchaam, hetwelk van het weefſel der baarmoeder afgeſcheiden en nedergezakt is, dan doet het zich zeer week en vleeschachtig op het gevoel voor. Onderzoekt men te gelijker tijd den onderbuik met de andere hand boven de ſchaambeenderen, dan mist men de baarmoeder geheel en al, of men ontdekt, bij het in de hoogte ſchuiven derzelve, met de onderzoekende vingeren eene aanmerkelijke holte ter plaatſe van den bodem of het ligchaam des *Uterus;* deze diepte beſpeurt men minder bij de onvolkomene; de bodem der baarmoeder is ſlechts eenigzins naar binnen gebogen, of van boven naar beneden matig ingedrukt; dit verſchijnſel ontbreekt geheel, of is bijkans niet te bemerken, zoodra enkel een gedeelte van het inwendige vlies afgezakt is. — Wordt de onvolkomene omkeering niet erkend en verholpen, dan kan zij tot den volkomen graad overgaan, de baarmoedermond door zamentrekking zijner vezelen zich vernaauwen, den bodem derzelve beklemmen, middelerwijl hevige, naar naweeën gelijkende pijnen zich openbaren; het gebrek wordt ligtelijk van een' ſlependen aard, en velerlei ſtoornisſen in de pisaf-

ſcheiding, moeijelijke, belette pislozing, niet zelden onwillekeurige afvloeijing der *Urin*, voornamelijk bij het ſtaan en gaan, en overtollige, langer en veelvuldiger dan te voren verſchijnende maandſtonden zijn de gewone gevolgen.

§. 249.

De binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder kan met een kinderhoofd, met *Mola's*, polypen, uitzakking der baarmoeder en met ſcheedebreuken verward worden. — De verwisſeling met een kinderhoofd (*) zal buiten grove onkunde eener Vroedvrouw of Verloskundige niet ligt mogelijk zijn; want men voelt den onderbuik boven de ſchaambeenderen ledig en nergens het kogelvormige ligchaam der baarmoeder, het kinderhoofd is zoo hard, als het zelfs bij de hevigſte zamentrekkingen der baarmoeder niet worden kan; men ontdekt naden en fontenellen, die aan den nedergezakten bodem ontbreken, welken men nog minder voor een hoofdgezwel kan houden, wijl in zulk een' korten tijd, als de omkeering ontſtaat, zich geen hoofdgezwel aan het zich aanbiedende hoofd kan gevormd hebben; de omgekeerde bodem of het ligchaam van den *Uterus* is gevoelig of hoogst pijnlijk, de betasting van het kinderhoofd wordt, zelfs ondanks eene aanmerkelijke drukking door de bevallene, niet ontwaard, en de verder naar boven tus-

(*) Men zie JOHN BURNS *Grundsatze der Geburtshülfe*, uit het Engelsch van KOLPIN, p. 563, de door MANGETUS medegedeelde waarneming en die in het *Journal de Médecine* (Tome XLI. pag. 40.)

tusſchen bodem en mond der baarmoeder opgevoerde vinger komt weldra aan de plaats, waar de *Uterus* zich binnen-buitenwaarts gekeerd heeft. — Eene *Mola* kan zoo gemakkelijk niet met eene omkeering verward worden, aangezien dezelve gemeenlijk eerst door de verlosſing des kinds moet vooraſgegaan worden, en *Mola's* in het gemeen reeds vroegtijdig in de eerſte drie of vier maanden afgedreven worden. Intusſchen kunnen er ook andere vreemde, in den *Uterus* gevormde deelen terug zijn gebleven, welke aanleiding konden geven ter verwisſeling derzelve met eene omkeering (*). BARTHOLIN (*Histor. anatom. Cent.* III. *obs.* 91) en RUISCH hebben de verwisſeling der binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder met *Mola's* vermeld en plaats zien grijpen. Bij het aanraken der *Mola* voelt

(*) Wij bewaren in onze verzameling nog zulk een, op eene Vleeschmola gelijkend, deel van eene buitengewone grootte, hetwelk wij bij eene dame, eenige weken nadat zij van een voldragen kind bevallen was, hebben weggenomen. Alle kenteekenen eener omkeering deden zich op, de bloedvliet beſtond reeds ſedert lang en de lijderes was zeer verzwakt; de afwezigheid van het pijnlijk gevoel bij de aanraking en de tevens ongewoon uitgezette *Uterus* pleitten alles behalve voor eene omkeering. De lijderes herſtelden wij volkomen, doch zij kreeg ſpoedig daarop in de derde maand miskraam. — Eenige *Mola's*, die op het gevoel even als de omgekeerde bodem der baarmoeder zich voordeden, hebben wij na verlosſingen waargenomen, en derzelver afſcheiding door middel eener binnengevoerde ſpons en van inſpuitingen bevorderd, en met OSIANDER's kleine tang vóór de nageboorte weggenomen.

voelt de kraamvrouw geene pijnen, de *Uterus* is boven de ſchaambeenderen gewelfd, buitengewoon uitgezet en gevoelig; tusſchen eene *Mola* en de baarmoeder kan men bij het onderzoek den vinger of eene *Sonde* mede in de hoogte voeren, hetgeen bij eene omkeering niet mogelijk is, enz.

§. 250.

Een Polyp der baarmoeder zal met eene omkeering derzelve, die onmiddellijk na de verlosſing of in het kraambed ontſtaat, niet zoo gemakkelijk verwisſeld worden; doch bij verouderde omkeeringen, waar de bloedvliet ophoudt, en de baarmoeder zich verkleint en de mond derzelve zich ſpleet- of ringvormig om den omgekeerden bodem heeft zamengetrokken, kan men ligt misleid worden, inzonderheid als de bodem eene peervormige gedaante verkrijgt, en in dit geval heb ik dikwijls met ervarene mannen mij bedrogen gevonden (RUST's *Magazin für die geſammte Heilkunde.* 4ter *Bd.* 3tes *Stück*), nimmer echter bij twijfeling omtrent het gebrek de afbinding of *Extirpatie* ondernomen, gelijk PETIT (*Recueil des actes de la Societé de Santé de Lyon*, pag. 103) een geval verhaalt; ook wordt er een afgebonden *Uterus* bewaard in de verzameling van RIBKES, zich bevindende in het Verlosſings-Inſtituut der Koninklijke Univerſiteit. De onderſcheidingsteekenen zijn de volgende: polypen kunnen in ieder levenstijdperk plaats grijpen; eene binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder ontwikkelt zich alleen bij de geboorte of terſtond na dezelve in het kraambed; polypen echter zelden

ge-

gedurende hetzelve (*); de baarmoeder treft men na de verlosfing, ter grootte van een kinderhoofd, hard en tezamengetrokken boven de fchaambeenderen aan, bij de omkeering vindt men den buik boven die beenderen ledig, en tevens ontbreekt het vermelde gezwel; de vorm van den polyp is van boven dun en van onderen breed, bij de binnen-buitenwaartsgekeerde baarmoeder heeft het tegendeel plaats, bij eene verouderde omkeering nogtans, waar de baarmoedermond zich te voren om den binnen-buitenwaartsgekeerden bodem heeft zamengetrokken, ontmoet men het juist geheel anders om; dan toch is de omgekeerde bodem van onderen breed, gelijk eene peer gewelfd en van boven dun; bij een' zeer grooten polyp in de fcheede voelt men altoos flechts weinig van den baarmoedermond, bij de omkeering zonder uitzakking der baarmoeder van eene geringe grootte, is het *Ostium Uteri* zeer uitgezet en geopend; bij de terugbrenging der omgekeerde baarmoeder neemt men vermin-

(*) Beginnenden Verloskundigen kunnen wij niet genoeg aanbevelen, bij twijfeling in de onderfcheiding van eenen Polyp of eene binnen-buitenwaartsgekeerde baarmoeder, alvorens het verloskundig onderzoek in het werk te ftellen, zich bekend te maken met de levensgefchiedenis der lijdende, als ook hoe zich alles bij de voorafgegane verlosfing heeft toegedragen, opdat het hun niet gelijk ons ga, wien men alles met opzet verzweeg en dadelijk bij de lijderes bragt, ten einde haar met de hand op te nemen: het voorafgegane is tot eene naauwkeurige onderfcheiding van ongemeen veel belang.

mindering van toevallen, bij die des polyps daarentegen vermeerdering derzelve waar. Krabt men met den nagel des wijsvingers aan de omgekeerde baarmoeder of raakt men haar met eene binnengebragte, ſpitſe ſonde aan, dan is dit der lijderes in het eerſte geval gevoelig, in het tweede geval echter ontwaart zij eene ſtekende pijn; de polyp verwekt bij de opgegevene proef pijn noch ſteking, trouwens, wij herinneren ons een geval van eene dame, die, bij de in het werk geſtelde proef, ſteken en pijnen ontwaarde, desniettemin was het een polyp, dien wij voor vier jaren met gelukkig gevolg wegnamen, en evenmin, als in al die gevallen, waar wij de uitpelling met onze ſchaar ten uitvoer bragten, op nieuws zich ontwikkelde. Zelfs kan men de *Inverſio Uteri* buiten de ſcheede, met eenen buiten dezelve hangenden polyp verwisſelen, nademaal de vorm van de omgekeerde baarmoeder met dien van den polyp veel overeenkomst heeft, — beide zijn van onderen dik en van boven dun — en men aan het onderſte gedeelte des polyps zoo min eene opening kan ontdekken, als aan de binnenbuitenwaartsgekeerde baarmoeder. Het naauwkeurigst onderzoek alleen kan ons hier in de onderſcheiding des gebreks tot zekerheid geleiden; men vindt namelijk, allereerst dat de binnen-buitenwaartsgekeerde baarmoeder boven, in de ſcheede, door den baarmoedermond in den vorm van eene plooi, of liever van een' ring omgeven is, door welken hare bodem afgezakt is; deze plooi mist men bij den polyp; bij een' polyp kan men den vinger of eene *Sonde* in de ſcheede hoog opvoeren,

doch

doch dit is geenszins het geval bij de omgekeerde baarmoeder; de ſteel of het bovenſte dunnere gedeelte van den polyp is hard en vast op het gevoel, dat der baarmoeder integendeel week, medegevend en ſlap, wijl het hol is; tot de *Inversio Uteri* gaf eene voorafgegane verlosſing aanleiding; de omgekeerde baarmoeder is bij de betasting pijnlijk, de polyp niet.

§. 251.

Eene binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder kan men allerzeldzaamst of nimmer met de enkele uitzakking verwarren, naardien men het ſcheedegedeelte in deszelfs natuurlijke gedaante en ſtand vindt, waardoor de baarmoeder niet afzakken kan. Eer is het mogelijk, dat men in de *Diagnosis* des gebreks faalt, wanneer eene uitzakking der baarmoeder met eene binnen-buitenwaartskeering der ſcheede verzeld is, vermits deze ook bij eene aanwezige *Inversio Uteri* wordt waargenomen; doch ter onderſcheiding heeft men niets zekerder, dan den, aan het uiteinde zigtbaren, baarmoederhals. Bovendien is de uitwendige vlakte der uitgezette baarmoeder volkomen glad, die der binnen-buitenwaartsgekeerde echter raauw, oneffen, bloederig en dikwijls met overblijfſels der nageboorte bedekt; de warmtegraad des *Uterus* is bij de omkeering, ten minſte bij de, na de bevalling en vroeg in het kraambed ontwikkelde, nogtans niet bij de verouderde, verhoogd, bij de uitzakking verminderd; bij de omkeering is de baarmoeder met bloed, bij de uitzakking met ſlijm bedekt; bij de onvolkomene omkeering der baarmoeder is de holte des bekkens

door

door een' evenredigen, bollen, halven kogel gevuld, bij de uitzakking der baarmoeder treft men dezen vorm niet aan; eene omkeering der baarmoeder is pijnlijk, eene uitzakking oneindig veel minder, dikwerf alleen gevoelig; de *Inversio Uteri* openbaart zich in vereeniging met algemeene, hoogst gevaarlijke, onrustbarende verschijnselen, de uitzakking der baarmoeder heeft slechts weinigbeteekenende verschijnselen tot gezellen.

Oorzaken.

§. 252.

Vele vrouwen, bij welke geene zeer hevig werkende oorzaken de omkeering der baarmoeder tijdens of na de verlossing verwekten, schijnen eene zekere voorbeschiktheid daartoe te hebben; MEISSNER (*) meent deze te vinden in de ligchaamsgesteldheid zelve bij voorwerpen van een *phlegmatisch* temperament, slappe vezel en teeder ligchaamsgestel, of in de levensmanier der zwangeren, wanneer deze door het aanhoudend gebruik van slijmige en meelachtige spijzen, van warme, verslappende dranken, te langen slaap en dergelijken tot de kwaadsappigheid medewerkt; wijders het misbruik van te warme en verslappende baden kort voor de bevalling, het inbinden van den buik tijdens de zwangerschap tot de bevalling, gebrek aan ligchaamsbeweging, vrijsterziekte (*Hysterie*) enz. Eindelijk ligt deze aanleg in slapheid der banden, waterzucht, wit-

(*) *a. a. O. Th. pag.* 20—21.

witten vloed, verzwering van den *Uterus*, te overtollige maandſtonden, langdurige *Diarrhoeën*, buikloop, het te lange zogen en dergelijke verzwakkende dingen meer. Bij zulk eene voorbeſchiktheid kan, vooral bij krachtige en ſchielijk op elkander volgende weeën, bij eene krampachtige, in het bijzonder op den bodem der baarmoeder en naar het middelpunt werkende zamentrekking, of reeds bij eene tot perſing gedwongen barende, na de verlosſing des kinds bij de afdrijving der nageboorte of na dezelve, ja zelfs later in het kraambed, eene binnen-buitenwaartskeering zich ontwikkelen. In diervoege zagen wij haar tweemaal in een' volkomen graad ontſtaan, zoodat de omgekeerde baarmoeder, als een gewoon vleeschgezwel, tusſchen de dijen lag; in een geval werden wij geroepen, waar wij de barende, ter oorzake van bloedverlies, zieltogende vonden; haar Verloskundige had haar verlaten, en zonder nader onderzoek, en zonder zich van het, tusſchen de dijen liggende, gezwel te overtuigen, kaneeltinktuur en omſlagen van azijn en water voorgeſchreven; nog even kon ik de bevallene door de dadelijke terugbrenging van den binnen-buitenwaartsgekeerden en uitgedreven' *Uterus* redden. In meer dan zes gevallen zag ik in het kraambed de binnen-buitenwaartskeering zich onvolkomen ontwikkelen, zonder dat bij de bevalling eene hevig werkende oorzaak daartoe aanleiding had gegeven. Friedr. meissner t. a. p. en ruisch (*Advers. anatom. Dec.* II. pag. 31) verhalen dergelijke gevallen van vrijwillige binnen-buitenwaartskeeringen, en gelijk deze enkel en alleen door eene wil-

willekeurige werking der buikſpieren en des middelrifs, door drukking of de natuurlijke zwaarte der ingewanden in een' onvolkomen graad kan veroorzaakt worden, desgelijks kan zij ook het gevolg zijn van buikwaterzucht der zwangeren, en *organiſche*, ziekelijke veranderingen van den onderbuik, die met een' vermeerderden omvang der ziekelijke deelen gepaard gaan, en dienswege door hunne zwaarte en drukking op den bodem der baarmoeder werken; wij zijn op grond onzer ondervinding het hiermede volkomen eens. HENKEL geeft, als oorzaken van de wording dezes gebreks, naweeën, kramp en ſtuipen, op, die toch ſlechts onder zekere voorwaarden hetzelve kunnen verwekken. — Bij te groote zwakte der baarmoeder en bij een' te wijd bekken, kan, ingeval eener ſchielijke ontlasting der baarmoeder van vruchtwater en kind, inzonderheid bij eene te hooge ligging van het bovenſte gedeelte des ligchaams, mitsgaders door opgevulde darmen en eene gelijktijdige medeperſing, eene binnen-buitenwaartskeering des *Uterus* ontſtaan. Desgelijks bij eene te vaste aaneengroeijing des moederkoeks met de baarmoeder, of van het vaatvlies met haren voorſten wand (*). Dat het gebrek bij vrouwen, welke de terugbrenging van hetzelve, bereids eenmaal ondergaan hebben, in een volgend kraambed, ſchoon niet in volkomen, toch in een' onvolkomen graad zich weder kan openbaren, daarvan zijn wij door

(*) Men zie des Schrijvers waarneming eener opmerkingswaardige oorzaak van baarmoederlijken bloedvliet in zijne *Lucina*, II. *Bd.* 1 *St.* N°. 6.

door twee gevallen in onze praktijk overtuigd. Bij eene vermelde voorbeſchiktheid kunnen, wel is waar, hevig werkende invloeden als gelegenheidgevende oorzaken, des te ligter de binnen-buitenwaartskeering te weeg brengen; is echter het werkend geweld van eenige beteekenis, dan is de opgegevene voorbeſchiktheid altijd niet noodig, zijnde de volgende alleen vermogend genoeg haar te doen ontſtaan, als daar zijn: drukking van buiten op den bodem der baarmoeder met de handen tijdens de geboorte, des kinds of de afdrijving der nageboorte, het gebruik van zware zandkusſens of van te ſterk inbindende buikgordels, het geweldige perſen, hoesten of blazen in de handen, ten einde de afzondering der nageboorte te beſpoedigen, de ruwe poging om door rukken aan de navelſtreng den moederkoek af te halen, te ſchielijke of overeind ſtaande verlosſing, vooral bij eene op zich zelve te korte, of door omſtrengeling verkorte navelſtreng, of dat het kind op den grond valt, te ſpoedige afhaling des kinds met de tang, of te plotſeling plaatsgrijpende verlosſing van hetzelve met ingeſcheurde vliezen van het ei, waaruit wij in de zevende maand der zwangerſchap eene volkomene binnenbuitenwaartskeering der baarmoeder zagen geboren worden; eene met de baarmoeder vergroeide *Mola*, die na de geboorte des kinds terugblijft, en of tot aanhoudend perſen, of tot afhaling van den kant des Verloskundigen of der Vroedvrouw aanleiding gaf.

Gevolgen en Uitgangen.

§. 253.

De gevolgen van eene *Inversio Uteri* na de geboorte zijn, vooral bij eene groote zwakte der baarmoeder, of voorafgegane hevig werkende oorzaken, hoogst gevaarlijke bloedvliet met al deszelfs gevaarlijke verſchijnſelen, met name duizeling, duisternis voor het gezigt, oorenſuizing, geeuwen, zuchten, ſteenen, flaauwten en menigmaal ook ſtuipen, ten gevolge van het ondergane geweld. Eene volkomene binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder, vooral met eene uitzakking, kan plotſeling door den dood achtervolgd worden, hetzij door bloedſtorting of door doodelijke flaauwten en ſtuipen, ook kan zij langzamerhand, ontſteking of uitzetting der blaas verwekken; met de ontſteking openbaart zich koorts, verhoogde pijn, moeijelijke ademhaling, braking, ſtuipen en ijling. De *Uterus* zwelt op, en wordt nu dit verſchijnſel als ook de ontſteking niet ſpoedig weggenomen, dan is heetvuur het onvermijdelijke gevolg; of de lijderes herſtelt, na hevige pijn en perſingen geleden te hebben, onderwijl de baarmoeder zich allengs tot haren natuurlijken omvang verkleint, klagende de vrouw in het vervolg over weinig hindernisſen. La motte haalt bl. 383 eene vrouw aan, die misſchien dertig jaren met eene omkeering der baarmoeder behebt was, en hiervan hebben wij twee voorbeelden, en inzonderheid in het *Julius*-hospitaal te *Wurzburg*, in het *Leprozenhuis*, bij meer oude vrouwen binnen-buitenwaartskeeringen aangetrof-

troffen, die een' zeventig- tot tachtigjarigen ouderdom bereikten, en, behalve een' onbeduidenden witten vloed, anderszins geen ongemak hadden. Ondertusſchen is de uitgang niet altijd zoo gelukkig; de onvruchtbaarheid nu nog eens ter zijde gezet, dan kunnen toch zulke vrouwen beſtendig aan overtollige en verzwakkende maandſtonden lijden; de baarmoedermond kan met den binnen-buitenwaartsgekeerden bodem aaneengroeijen en tot knoestgezwel overgaan, en is eene onvolkomene omkeering der baarmoeder in het kraambed met een aanhoudend bloedverlies tot ſtand gekomen, dan kan in dit, even als in het andere geval, eene uitteerende koorts het doodelijke gevolg zijn.

Voorzegging.

§. 254.

De voorzegging is gunſtig, zoodra het gebrek ſlechts vroegtijdig erkend en de noodige doelmatige hulp, vooral bij eene bloedſtorting, ſchielijk wordt toegebragt; wij, die dit gebrek zoo menigmaal in alle graden hebben waargenomen, verloren nog nooit eene kraamvrouw, doch twijfelen niet, dat bij eene hevig werkende oorzaak, door welke bij eene aaneengroeijing van den moederkoek en deze met geweld wordt uitgetrokken en afgeſcheiden, de bloeding zelfs bij de tijdigſte en doelmatigſte hulp doodelijk kan worden, zoodra er een gedeelte van den *Uterus* mede afgeſcheurd is. Eene onvolkomene binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder in het kraambed is niet zoo ſchielijk doodelijk,

ſchoon zij ook miskend wordt, zij kan nogtans, ten gevolge van aanhoudend bloedverlies en der omkeering zelve, nog andere gewigtige ziekten veroorzaken, welke de herſtelling der lijderes moeijelijk maken. Mauriceau (*Observ.* 355.) verhaalt van eene vrouw, die bij eene miskende binnen-buitenwaartskeering en verwaarloosde hulp eerst na een lijden van acht maanden overleed. Henkel (*Nov. Act. phys. med. Acad. Nat. Curios. Tom.* III. *Observ.* XI.) zag in een geval den dood met acht dagen volgen. Buitendien zijn nog de volgende voorzeggingsregelen onder de aandacht te houden. Zwakke, kwaadſappige en tot flaauwten en ſtuipen geneigde geſtellen zijn ten aanzien van den baarmoederlijken bloedvliet bij eene binnen-buitenwaartskeering dezes ingewands aan grooter gevaar onderhevig, dan volbloedige, anderszins gezonde vrouwen, wier herſtellingsvermogen inzonderheid op een' hoogen trap ſtaat. — Hoe ſchielijker bij eene binnen-buitenwaartskeering de *Uterus*, zich zamentrekkende, in omvang afneemt, des te onbeduidender is het bloedverlies en des te minder gevaar heeft men te duchten. Eene binnen-buitenwaartskeering zonder uitzakking der baarmoeder buiten de teeldeelen ſluit minder gevaar in zich, dan die, waar zulks het geval is, desgelijks de onvolkomene minder, dan de volkomene *Inversio.* — Hoe vroeger en hoe meer ter regter tijd de hulp verleend wordt, des te meer hoop op genezing der kraamvrouw; — hoe later, des te gevaarlijker is zij en des te minder hoop op redding der lijderes, inzonderheid als de herſtelling niet meer gelukt; intusſchen is het door carl

cas-

CASPAR SIEBOLD (den vader des Schrijvers) vermelde, en door ARMBRÜSTER medegedeelde geval opmerkenswaardig (*), wijl gene, eerst na achttien uren met alle inſpanning in het werk geſteld, toch nog gelukte, en onaangezien het aanmerkelijke bloedverlies de lijderes binnen zes weken tijds genezen is. — Eene binnen-buitenwaartskeering, ten gevolge van hevige rukken aan de navelſtreng, is het allergevaarlijkſte en menigwerf terſtond doodelijk. — Een hooge graad van ontſteking en koudvuur heeft, zoodra hij zich bij eene binnen-buitenwaartskeering voegt, gemeenlijk den dood ten gevolge; een door CUMPARDONI (*Journal de Médecine, Chirurgie et Pharmacie etc.* Tom. IX. pag. 436) bekend gemaakt geval van een' binnen-buitenwaartsgekeerden, reeds in koudvuur vervallen en gelukkig teruggebragten *Uterus*, met den gelukkigen uitgang van vier later plaats gehad hebbende, voorſpoedige verloſsingen, behoort tot de zeldzaamſte bijzonderheden. — Bij een te wijd bekken is de omkeering minder gevaarlijk, dan omgekeerd, vermits de *Uterus* ligt bij eene hevig werkende oorzaak in hetzelve beklemd en niet terug gebragt kan worden. In een door WILMER (*Cases and Remarks in Surgery etc. London* 1779) waargenomen geval van een' beklemden, binnen-buitenwaartsgekeerden, en bij het leven niet terug te brengen *Uterus* was na den dood de ſchaambeensſnede nog noodig, om de herſtelling te bewerken.

Ge-

(*) F. J. ARMBRUSTER, *Dissert. sistens felicem uteri post partum inversi repositionem. Argentorati* 1776.

Geneeswijze.

§. 255.

De eerſte en gewigtigſte aanwijzing ter genezing is, de binnen-buitenwaartsgekeerde baarmoeder zoo ſchielijk mogelijk terug te brengen, hetgeen ligt te doen is, als het gebrek ſlechts tijdig genoeg herkend wordt. Te dien einde geve men eene doelmatige ligging, overeenkomende met de, bij de uitzakking der baarmoeder, §. 209 opgegevene. Wordt de binnen-buitenwaartskeering van eene volkomene uitzakking begeleid, is alzoo de bodem zoo ver uit de teeldeelen afgezakt, dat hij tusſchen de dijen ligt, dan moet men eerst, met eene of met beide handen, den voorliggenden met olie beſtrekenen vleeschklomp voorzigtig in de ſcheede terugbrengen; is dit het geval niet, of heeft men den bodem in de ſcheede terug gebragt, dan vat men het gezwel met de hand, drukt hetzelve eenigzins zamen en ſchuift het behoedzaam opwaarts, in de rigting van de bekkenas, tot binnen den baarmoedermond, plaatst dan de vingertoppen der kegelvormig gevouwene hand tegen het midden van den omgekeerden bodem, en ſtuwt hem in de rigting van de overlangſche middellijn der baarmoeder zoo ver naar boven, tot de afgezakte baarmoeder geheel binnen zich zelve teruggekeerd is, waarbij de vingeren des noods den mond der baarmoeder verwijden. Is men in de herſtelling volkomen geſlaagd, dan laat men de hand nog binnen de baarmoeder, tot zij zich volkomen en regelmatig heeft zamengetrokken, en men voor eene nieuwe af-

afzakking der baarmoeder beveiligd meent te zijn. Mogten de zamentrekkingen niet ſterk genoeg en ſpoedig volgen, dan betaste men, ter opwekking van deze, de inwendige vlakte der baarmoeder met de vingeren van alle kanten, terwijl de andere ter terugbrenging niet gebezigde hand, den buik van buiten zachtkens wrijft. Ontſtaan hierop nog geene krachtige zamentrekkingen, dan verdienen inwrijvingen van zwavelaether (*Aether sulphuricus*) op den onderbuik, inwendig kaneeltinktuur, Phospherzuur, en, volgens BENJAMIN OSIANDER, de *Borax* aanprijzing. Na de kunstbewerking verbiede men der lijderes alle perſing, ſchrijve rust, en eene zijdelingſche ligging in het bed, met het bekken zeer hoog, voor. Wijders verlate men de kraamvrouw niet te vroeg, en geve acht, of zich niet andermaal eene binnen - buitenwaartskeering ontwikkele, alsdan ontwaart de lijderes veelal, met perſingen vergezelde, pijnen, en openbaart er zich op nieuws bloedvliet; in dit geval moet men de terugbrenging andermaal met de hand en de vingeren, volgens de opgegevene manier, hervatten, en bij een aanmerkelijk verlies van krachten, en flaauwten der bevallene, gepaste, de levenskrachten ſpoedig opwekkende, middelen toedienen. Heeft zich enkel eene onvolkomene uitzakking tot dien graad ontwikkeld, dat daarbij de baarmoedermond verwijd en alleen voorbij denzelven een gedeelte van den omgekeerden bodem of het ligchaam der baarmoeder kan gevoeld worden, en de bloedvliet aanhoudt, dan gebruik ik met bewezen nut eene afgeronde, op het voorſte uiteinde van eene, op de wijze der

Porte-Plumaceau van BOËR gekromde, horen baarmoederbuis bevestigde, fpons, welke ik door de fcheede tot aan den baarmoedermond breng, daarmede den omgekeerden bodem terug drukkende, en laat denzelven zekerheidshalve door eene andere, daaromtrent onderrigte vrouw zoo lang aandrukken, tot de baarmoedermond zich meer begint zamen te trekken en men van een' bloedvliet niets meer te duchten heeft. Vele Verloskundigen, en vooral FRIES, prijzen een houtje of ftaafje, van boven met een rond knopje voorzien, aan; BURNS geeft de voorkeur aan den vinger; want drukt men enkel op het gezwel, zonder het tevens zamen te drukken, dan verwekt men hevige, naar onderen dringende, pijnen, zijnde deze menigwerf met vermeerdering of terugkeering der bloeding vergezeld, en drukt men onder alle omftandigheden op de baarmoeder, dan fpuit uit de kleine aderen bloed, even als uit eene flagader, bij eene bloedige kunstbewerking. Deze gevolgen ftaan wij toe bij de volkomene binnen-buitenwaartskeering, voornamelijk met eene uitzakking, en zoo lang de voorgedrongen *Uterus* niet binnen den baarmoedermond gebragt is; heeft men dit evenwel met de hand en de vingertoppen bewerkt, dan hebben wij, die bereids in acht gevallen van de genoemde drukking door middel van eene, op eene baarmoederbuis bevestigde, fpons gebruik maakten, nooit eene terugkomende bloeding en binnen-buitenwaartskeering waargenomen.

§. 256.

Is de moederkoek nog met den binnen-buitenwaarts-

waartsgekeerden bodem der baarmoeder verbonden, dan moet men denzelven niet dadelijk affcheiden, maar wel overwegen, of het niet beter zij, denzelven met de baarmoeder terug te voeren; dit is het geval, als de baarmoedermond open en deze affcheiding des moederkoeks nog nergens begonnen is; de grootere verwijding van den baarmoedermond laat de terugbrenging van den binnen-buitenwaarts-gekeerden *Uterus* met de *Placenta* in dit geval wel toe, terwijl men, nadat de terugbrenging gefchied is, de zamentrekking der baarmoeder bevordert, als wanneer de moederkoek van zelven los en uitgedreven wordt. Of evenwel de terugbrenging des *Uterus* met de *Placenta* dan nog mogelijk is, als de omkeering met eene aanmerkelijke uitzakking der baarmoeder vereenigd en de moederkoek grootendeels afgefcheiden is, trekken wij zeer in twijfel, daar in dit geval de baarmoedermond veelal zamengetrokken is en dus ruimte voor de *Placenta* gemist zal worden. Ook heb ik eenmaal de binnen-buitenwaartskeering van den voorften wand des *Uterus* door de onnatuurlijke zamengroeijing van het vaatrijk vlies (*Chorion*) zien ontftaan: de moederkoek was voor het grootfte gedeelte los; ik fcheidde het vaatrijk vlies omzigtig af, nam den fchier losgeworden moederkoek weg, en ondernam terftond daarop de terugbrenging, ten gevolge waarvan de fterke bloedvliet ophield.

§. 257.

Bij wijlen is echter de baarmoedermond over den binnen-buitenwaartsgekeerden bodem der baarmoeder zeer

zeer krampachtig zamengetrokken, waardoor de terugbrenging hoogst bezwaarlijk of geheel onmogelijk wordt. In dit geval heeft de bloedvliet afgenomen of gansch en al opgehouden, de afgezakte *Uterus* is meer gezwollen en droog, desgelijks de ſcheede; de baarmoedermond is hoogst gevoelig bij de aanraking, knelt den binnen-buitenwaartsgekeerden bodem, als eene geſpannen dikke darmſnaar, te zamen, de lijderes gevoelt de hevigſte, perſende pijnen, de pols is rad en krampachtig, de ledematen zijn meer koud op het gevoel, de tong is droog, het gezigt bleek, hierbij voegen zich flaauwten, algemeene kramp en bij wijlen ſtuipen, welke vermeerderen, zoodra men de terugbrenging beproeft. In dit geval ſtake men iedere poging; daarentegen ſchrijve men krampwerende, zenuwbedarende middelen voor, als *Extractum Hyoscyami*, *Aq. Amygdalarum cohobata*, *Liquor Ammonii succinatus*, *Castoreum* en bij voorkeur *Opium* met vlugtige middelen, en krampwerende, laauwwarme inſpuitingen in de ſcheede van een afkookſel der *Herba Cicutae*, — *Hyoscyami*, — *Belladonnae*, van een kamillenaftrekſel met heulſap, het inwrijven van den baarmoedermond met opiaatzalf, en bij eene aanmerkelijke zwelling van den binnen-buitenwaartsgekeerden en uitgezakten *Uterus* koude omſlagen van water of loodwater; laat de kramp na, dan beproeve men eerst, de uitgezakte baarmoeder, al ware het ſlechts, tot binnen de ſcheede terug te brengen; later en zoodra de lijderes weder eenigzins beter wordt, kan men de terugbrenging verder ondernemen, en indien de zamengetrokken baarmoedermond nog hinderpalen mogt in

den

den weg zetten, dan trachte men denzelven, vooral ingeval van een' nieuwen bloedvliet met de vingeren te verwijden, en den binnen-buitenwaartsgekeerden bodem geheel binnen den baarmoedermond terug te fchuiven, voorts handelende gelijk §. 255 is opgegeven.

§. 258.

Ten gevolge eener verwaarloosde binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder in het kraambed, ondoelmatige behandeling van handgrepen en de aanwending van hevig prikkelende en zamentrekkende bloedftelpende middelen, kan, inzonderheid bij eene miskende omkeering, ter oorzake van bloedvliet, eene aanmerkelijke ontfteking en zwelling daarbij komen, die ook ligt in heetvuur overgaat. De ontfteking en het, ten gevolge derzelve, gevormde gezwel van den binnen-buitenwaartsgekeerden bodem der baarmoeder maakt de terugbrenging onmogelijk, terwijl alle geweldige pogingen daartoe doodelijk kunnen zijn. In dit geval moet men vooraf de ontfteking beteugelen; te dien einde diene men inwendig verkoelende middelzouten, *Emulsiën* met falpeter toe, doe in geval van hoogen nood en als de lijderes niet reeds te veel bloed verloren heeft, en de binnen-buitenwaartsgekeerde baarmoeder zeer droog, heet, hard en pijnlijk is, eene aderlating op den arm, late haar het bed houden, en de omgekeerde en uitgezakte baarmoeder met verzachtende en verdeelende kruidenaftrekfels van *Flor. Malvae*, *Sambuci*, *Chamomillae*, *Herba Cicutae*, *Hyoscyami*, *Rad. Althaeae*, *Farina Semin. Lini*,

war-

warme melk en dergelijke baden of ſtoven. Of bloedzuigers of inkervingen van nut of nadeelig kunnen zijn, uit hoofde van verbloeding uit eenig gewigtig vat, kan ik, op grond van ondervinding, niet bevestigen; de onſchadelijke en heilzame uitwerking der eerſte zag ik in eenige gevallen bij de volkomene uitzakking der baarmoeder zonder binnen-buitenwaartskeering buiten het kraambed; bij de binnen-buitenwaartskeering zou ik, indien het noodig ware, en de opgegevene middelen op de zwelling en hardheid niets vermogten, noch de terugbrenging toelieten, voorzigtig in het werk geſtelde inkervingen boven de bloedzuigers verkiezen, gelijk bij het, uit het *Med. Journaal.* vj. 367 medegedeelde, geval, waar, ten gevolge der beklemming, heetvuur dreigde te ontſtaan, en men de baarmoeder met de beste uitkomst *scarificeerde;* het gezwel verdween dadelijk en de lijderes werd geheel herſteld. — Is de ontſteking bereids tot heetvuur overgegaan, dan doe men insgelijks inkervingen, poge het koudvuur door uitwendig aangelegde *Antiseptica*, als daar zijn kina, tinktuur van *Mirrhe*, terpentijnolie, kamferbrandewijn met water verdund, tegen te gaan en de afſcheiding van het verſtorvene te bewerken, en ſchrijve inwendig, overmits het gebrek in dezen graad veelal met eene ſlepende zenuw- of rotkoorts zamengaat, voedende en verſterkende middelen voor, bij voorbeeld *Lichen islandicus*, *China*, *Serpentaria*, kamfer, wijn en dergelijken, en onderneme naderhand de terugbrenging van het nog overige gedeelte des omgekeerden *Uterus;* is deze nu gelukt, dan kan zich nog het overige verſtorvene, door inſpui-

tin-

tingen en het aanhoudend gebruik der opgegeven voedende en verſterkende middelen affcheiden. Uit dien hoofde zij men niet te haastig met de afbinding, die men anders als het eenige middel heeft aangeprezen, vooral omdat zij, te vroeg ondernomen, hoogst gevaarlijke gevolgen kan naar zich ſlepen. Slechts dan, wanneer het koudvuur zich over de ganſche baarmoeder heeft uitgebreid, kan de wegneming door middel der afbinding aangewezen zijn (*). Alvorens men deze onderneemt, moet men vroeger de baarmoeder op hare meest verhevene plaats, zoo ver, als even ter inbrenging eener hand vereischt wordt, openen, en met deze naauwkeurig onderzoeken, of er geene darmen, of een gedeelte van het net in den, door den *Uterus* gevormden, zak zich bevinden. Een met was, of nog beter met pik overtogen draad wordt, voort in den beginne, alvorens men den bodem der baarmoeder opent, zoo hoog mogelijk tegen het gewelf der ſcheede opgebragt, het bindſel aanvankelijk los aangelegd, en, ingeval er darmen in den zak liggen, de-

(*) Onlangs is deze voor het eerst zeer gelukkig in het werk geſteld geworden; men zie des Schrijvers *Journal für Geburtshülfe, Frauenzimmer- und Kinderkrankheiten.* V. *Bd.* 2. *St.* Uitpelling van eenen binnenbuitenwaartsgekeerden, heetvurigen *Uterus* door WEBER en V. *Bd.* 3. *St.* Waarneming en gelukkige genezing eener volkomen omgekeerde, met *Fungus haematodes* bezetten en koudvurig gewordene baarmoeder, benevens de afbeelding, door RHEINECK. Men zie FRIES, t. a. p. bl. 156, en MEISSNER, t. a. p. bl. 143.

deze eerst met de hand teruggeschoven, en dan eerst de draden zoo vast en sterk toegetrokken, als ter afbinding der baarmoeder zelve, en ter stelping van een' veeltijds onbeduidenden bloedvliet uit een schier verstorven deel, noodig is. Zijn net, noch darmen in den zak voorhanden, dan kan men het bindsel terstond strak en zoo sterk aanhalen, als de verloste verdragen kan; daarop vereenigt men van voren de einden der draden, schuift ze door een kanul, en bevestigt ze aan de op beide zijden des handvatsels zittende haken; naderhand kan men het bindsel sterker toehalen. RHEINECK maakte voorzigtigheidshalve nog van den polyponderbinder van BOUCHER gebruik, dien hij achter den knoop en door een zeer voordeelig *Mechanismus* zoo vast mogelijk aanlegde. De opvolgende overgroote zwakte der lijderes en de geneigdheid tot rotkoorts gaat men met de boven opgegeven geneesmiddelen tegen, en bijaldien de afscheiding niet spoedig geschiedt, en de bodem der baarmoeder grootendeels door het koudvuur verwoest is; dan kan men ook, inzonderheid om den ondragelijken stank, denzelven met het mes afsnijden, zoo als ik dit om dezelfde reden na de onderbinding van eenen baarmoederpolyp gewoon ben te doen (*); daarop doe men inspuitingen van salie, garstenwater met tinctuur van *Mirrhe*, een afkooksel der kina met wijnazijn, of verdunden kamferbrandewijn, ten einde de

(*) Men zie des Schrijvers *Handboek voor de Kennis en Genezing der Ziekten van het Vrouwelijke Geslacht.* 1ste deel.

de ſcheede en de holte der baarmoeder van den ſtinkenden en kwaadaardigen *Ichor* te bevrijden; gaat men met dezelve en dergelijke wasſchingen, ook vervolgens met de vermelde inwendige middelen voort, haalt het bindſel dagelijks vaster aan, en toeft de noodige afſcheiding en uitwerping der afgebondene baarmoeder. Daarop ſchrijve men tevens een verſterkend en voedend diëet voor, vereenigd met de opgenoemde middelen, de inſpuitingen zoo lang voortzettende, tot de wonde genezen en alle uitvloeijing van etter verdwenen is.

§. 259.

Of in het geval §. 258, hetwelk de wegneming met de onderbinding gebiedt, ook niet de uitpelling met het mes kan ondernomen worden, kunnen wij, uit gebrek aan ervaring hierin, niet beſlisſen, doch gelooven, dat eene vroeg in het kraambed ontwikkelde, niet meer terug te brengen en in heetvuur overgegane, volkomene binnen-buitenwaartskeering wel zonder gevaar ten aanzien der kunstbewerking zelve met het mes kan weggenomen worden, overmits genoeg waarnemingen van de afſnijding der miskende, volkomen omgekeerde baarmoeder, welke men voor een uitwas hield, bekend geworden zijn, gelijk de, door WRISBERG en HUNTER vermelde, gevallen ſtaven; de eerſte vrouw heb ik zelf in *Gottingen* onderzocht (*). Intusſchen kunnen deze ge-

(*) Men zie ook het, in het derde ſtuk van het eerſte deel van de, door den Schrijver, uitgegevene *Lucina*, medegedeelde geval van eene wegneming der baar-

gevallen niet genoegzaam de geneeswijze voor de in koudvuur overgegane, binnen-buitenwaartsgekeerde baarmoeder bepalen, overmits zij onmiddellijk na de verlosſing, zijnde het orgaan nog gezond, ondernomen werden; beſtaat er echter koudvuur, dan zal het moeijelijk, zoo niet onmogelijk zijn, om de juiste grenzen tusſchen het verſtorvene en levende te bepalen, en dien ten gevolge de kunstbewerking, te vroeg in het werk geſteld, gevaarlijk worden; eene verder zich uitbreidende ontſteking en *Gangraena* der baarmoeder zullen de uitwerkſelen zijn, en dus zouden wij, ten minſte voor als nog, aan de onderbinding de voorkeur geven.

§. 260.

De onvolkomene binnen-buitenwaartskeering, dat is diegene, bij welke de bodem, ſlechts een gedeelte des ligchaams, of alleen het inwendige vlies der baarmoeder afzakt, is, of het gevolg eener volkomene *Inversio*, of zij ontſtaat ſomwijlen eenige da-

baarmoeder, door onkunde eener Vroedvrouw veroorzaakt, ingezonden door D^r. BERNHARD. Ook D^r. CLARKE brengt een gelukkig voorbeeld bij in het *Edinb. med. and Surgic. Journal.* Vol. II. p. 419. — Een ander geval is in *Recueil des actes de la Societé de Lyon* vermeld. Voorbeelden van de afſnijding der binnen-buitenwaarts-gekeerde en uitpelling eener koudvurig gewordene baarmoeder kan men vinden in des Schrijvers beſchrijving eener geheele uitpelling van den knoestachtigen, niet uitgezakten *Uterus* in IV. *B.* 3. *St.* van zijn *Journal für Geburtshülfe u. s. w.* bl. 521—523.

dagen en later na de verlossing in het kraambed, en kondigt zich door de §. 248 opgegevene verschijnselen aan; deze is het, welke zeer ligt over het hoofd gezien en enkel door het naauwkeurigst verloskundig onderzoek onderscheiden kan worden. Het gebruik van een moedersteunsel of het fleschje van veêrkrachtige hars naar FRIES, hetgeen in den *Uterus* gebragt en door water, met eene ingestokene en af te sluitene spuit, uitgezet en door een T-verband bevestigd wordt, verdient geene aanprijzing; want eerstelijk zal het eene zamentrekking des *Uterus*, stoornis van zijne gewigtige verrigtingen, maandelijksche zuivering en ontvanging, prikkeling, ontvellingen, eene ziekelijke afscheiding en knoestachtige verharding verwekken, terwijl men dikwijls niet in staat zal zijn hetzelve weg te nemen; ten andere zal het ook aan de verkleining der baarmoeder en den overgang tot haren natuurlijken vorm hinderlijk zijn. De door JÖRG aangeprezene, in rooden wijn gedoopte kleine, spons, in vereeniging met bederfwerende inspuitingen, voldeed mij even zoo min als de, met linnen overtrokkene, en de door mijne balein in den baarmoedermond gevoerde, cilindervormige spons. Altoos echter slaagde ik bij het gebruik van de §. 255 opgegevene baarmoederbuis, aan wier voorste gedeelte eene fijne spons, geëvenredigd aan de grootte van den baarmoedermond, vastgemaakt werd; daarmede druk ik het in den baarmoedermond voelbare, omgekeerde gedeelte des bodems, des ligchaams of van het inwendige vlies des *Uterus* terug, laat de buis dag en nacht door eene goed onderrigte vrouw vasthouden, en

van tijd tot tijd aandrukken en wegnemen; om eenige malen daags inſpuitingen te doen van een aftrekſel der rozenbladen, der ſalie, der kina of van den eikenbast; ſpoel de buis met de ſpons in water om haar te reinigen, en verwisſel dezelve des noods met eene nieuwe en kleinere, zoodra zich de mond der baarmoeder eenigzins meer heeft zamengetrokken; is deze zamentrekking zoo ver gevorderd, dat men met den top des vingers het omgekeerde gedeelte van den *Uterus* niet meer ontdekken kan, dan laat men de buis weg, gebruikende nu alleen nog ſlechts zamentrekkende inſpuitingen. Met waarheid kan ik de verzekering geven, dat mij dit geneesplan nog nooit bij eene onvolkomene binnen-buitenwaartskeering der baarmoeder in het kraambed mislukt is, en dat ik mij van gezegde buis reeds bediende, voor zij onder den naam van baarmoederſteunſel, in HUFELANDS *Journaal* (*für die praktiſche Heilkunde*. XVJ *Bd*. 4. *St*. *S*. 51) beſchreven en afgebeelden toeſtel van LÖFFLER, bekend werd. Acht gevallen, waarin ik mijn oogmerk bereikte, om den teruggebragten *Uterus* na volkomene binnenbuitenwaartskeering terug te houden en zelfs het op nieuws ontſtaan eener onvolkomene te verhinderen, doen mij geen ander middel wenſchen. Of ook in het kraambed nog eene vastgroeijing van den baarmoedermond kan plaats vinden, die de terugbrenging verhindert, is mij in de uitoefening mijner praktijk niet gebleken; alleen heb ik bij eene na de afbinding eenes polyps ontwikkelde, zeer verouderde *Inversio* dit waargenomen, de vaneenſcheiding echter op geenerlei wijze meer kunnen

ver-

verkrijgen. In het kraambed kan zij ligter plaats grijpen, te meer omdat de aaneengroeijing veelal door de aaneenkleving van uitgezweete *Lympha*, of een dun vlies geschiedt, welke vasthechting gemakkelijk met den *Hysterotomus* van OSIANDER kan weggenomen worden. Waar het enkel eene aaneenkleving door uitgezweete *Lympha* is, daar prijst MEISSNER (t. a. p. III. *Th.* *S.* 119), ten einde de kwetsing der scheede en des *Uterus* voor te komen, dunne, breede, van boven, zoo veel mogelijk, afgeronde baleinen, aan, brengt ze tusschen de scheede en den bodem der baarmoeder, ter plaatse der vereeniging in de hoogte, en beweegt ze naar voren en achteren, waardoor deze lossere aaneengroeijing wordt opgeheven.

LITTERATUUR.

ARMBRÜSTER, *a. n.*

CAMPER, in zijne Mengelschriftén.

WEISSENBORN, *von der Umkehrung der Gebärmutter. Erfurt* 1788.

DETHARDING, *Dissert. de Utero inverso. Rostock* 1788.

VAN WIJ, *Nieuwe Manier van Cataract- of Staarsnijding*, Heel- en Vroedmeester te *Arnhem.* 1792.

FRIES, *Abhandlung von der Umkehrung oder eigentlichen Inversion der Gebärmutter, m. k. Munster.* 1804. 8°.

KOEPPEN, *de inversione Uteri. Rostock* 1806.

RICHTER's *Anfangsgründe der Wundarzneikunst.* VII *Bd. S.* 33.

HEUSINGER, in STARK's *Archiv für die Geburtshülfe.* II. *Bd.* 3. *St.* 1790. — *Neues Archiv.* II. *Bd. Juni* 1798—1803.

LÖFFLER, in HUFELAND's *Journal.* XVI. *Bd.* 4tes *St. p.* 45.

A. J. DAILLET, *précis des leçons de* Mr. BAUDELOCQUE *sur le renversement de la matrice. Paris* 1803. 8°.

SAXTORPH, *gesammelte Schriften geburtsh. Inhalts. Herausgegeben von* D. P. SCHEEL. *Kopenhagen* 1803. *m. k. Act. Reg. Societ. Med. Hadn.* Vol. IV. N°. 27.

OSIANDER'S *neue Denkwurdigkeiten.* I. *Bd.* 2tes *St. pag.* 307. *und dessen Lehrbuch der Hebammenkunst. Göttingen* 1796. 8°.

COLLUMB'S *medic. chir. Werke. Observ.* 2.

G. V. HERDER, *diagnostisch-praktische Beiträge zur Erweiterung der Geburtshülfe. Leipzig* 1803. 8. *St.* 119.

Des Schrijvers *Lehrbuch der theoretisch-practischen Entbindungskunde.* I. *Th.* 4te *Auflage.* §. 622. II. *Th.* 3te *Auflage.* §. 306—312.

Des Schrijvers *Lehrbuch der Geburtshülfe für Hebammen.* 4te *Auflage.* §. 630—634.

ASTLEY COOPER, *in Medical-chirurgical Transactions.* Vol. X. *London* 1819. *pag.* 358. — *Conf. Sammlung auserlesener Abhandlungen für praktische Aerzte. Bd.* 229. — *Neue Sammlung.* 5ter *Bd.* 1. *St. Leipzig* 1821.

C. G. CARUS, *Lehrbuch der Gynäkologie u. s. w. Leipzig* 1820. I. *Th.* §. 303. *Seq.* II. *Th.* §. 1398. *sq.*

J. CHR. JÖRG, *Handbuch der Geburtshülfe.* 2te *Auflage. Leipzig* 1820. §. 303. *und desselben Handbuch der Krankheiten des Weibes.* 2te *Auflage. Leipzig* 1821. §. 382. *sqq. und* §. 644. *sqq.*

JOHN BURNS, *Grundsätze der Geburtshülfe. Aus dem Englisch von* KÖLPIN. *Stettin* 1820. *S.* 563.

FR. A. MEISSNER, *die Umstülpung der Gebärmutter im 3ten Theile der Dislocationen der Gebärmutter u. s. w. Leipzig und Sorau* 1822.

(Bevat eene zeer volledige *Litteratuur*, waarnaar wij den lezer ten opzigte der hier niet opgeteekende geschriften, verwijzen.)

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

OVER DE GEBREKEN AAN DE BORSTEN DER KRAAMVROUWEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de zwerende tepels.

§. 261.

Een veelvuldig voorkomend gebrek bij de zogende kraamvrouwen is het gewond zijn der tepels; tevens onder den naam van zweren, kloven der tepels, ftuk gezogene tepels (*Papillae excoriatae, fissae*) bekend.

Diagnosis.

§. 262.

Men befpeurt, of in den ganfchen omtrek der tepels, doch flechts oppervlakkig tot aan de huid, dat de tepels buitengewoon rood, ontftoken en zeer gevoelig zijn, en een' goedaardigen etter voortbrengen; of het gebrek is meer bepaald ter zijde, of grondvlakte der tepels, echter zoo diep, dat er

ſpleten beſtaan, welke den tepel in twee tot drie ſtukken ſcheiden. Zoodra het kind zuigt, gevoelt de kraamvrouw eene hevige, dikwerf onlijdelijke pijn, welke bij zeer gevoelige geſtellen niet zelden overluid weenen, hoofdpijn, tandenknerſing en krampachtige toevallen te weeg brengt, zoo menigwerf zij het kind aan de borst leggen. Somtijds vloeit er eene aanmerkelijke hoeveelheid bloeds uit de gewonde plaats, en de melk, welke het kind in den mond krijgt, is daarmede vermengd, of zij zuigen, in plaats van zog, ſlechts bloed. Met de opene tepels is ſomwijlen eene bijzondere zamengeſteldheid verbonden, uit *veneriſche* beſmetting, ſchurft of huidgebreken voortvloeijende, dan is de zweer van den tepel of de kring van denzelven niet zoo zuiver; zij heeft dikwerf het eigenaardig karakter dezer zweren, en bij *veneriſchen* een ſpekachtig aanzien, gepaard met andere verſchijnſelen van het *veneriſche* gebrek der kraamvrouwen, terwijl het kind opgezwollen okſelklieren en een' ongeſteldeu mond heeft. Op de borsten der zogenden zelve vertoonen zich niet zelden kleine vlekken, die ſomwijlen hooggeel, ook bruinachtig zijn, korsten vormen, die weder afvallen, op nieuws ontſtaan, droog en hard blijven, of in ſpekachtige huidzweren overgaan. Bij eene ſchurftachtige zamengeſteldheid ontdekt men vroeger, dan de tepels opengezogen worden en zweren, kleine witte puistjes, welke eene roodachtige grondvlakte hebben, *Lympha* bevatten en aan de moeders bereids voor de bevalling, als ook, voor de volkomen aan den gang zijnde zogafſcheiding, der zogende ſpanning, branding en jeuking veroorzaken,

bij

bij het zuigen des kinds evenwel zeer spoedig worden opengezogen en etteren; de zweren zelve scheiden een' donker gelen, somwijlen bruinachtigen etter af; op het overige gedeelte des ligchaams doen zich sporen van een schurftig uitslag op; trouwens, deze kunnen ontbreken, wanneer de schurft nog niet grondig genezen, maar slechts door ondoelmatige middelen teruggedreven was. Aan het kind neemt men bij wijlen insgelijks een dergelijk uitslag waar. De haarwormige (*herpetische*) zamengesteldheid is reeds moeijelijker te onderkennen, indien men niet op de huid der borsten zelve, of aan het overige gedeelte van het ligchaam der kraamvrouw sporen van dit uitslag ontdekt, of ten minste zekere berigten van het vroeger bestaan eener vurigheid van de huid krijgt, die, op ervaring gegrond, juist in het kraambed kan verdwenen zijn. De zweren der tepels en van den kring zelven hebben veel gelijkenis met die, welke uit *venerische* besmetting haren oorsprong ontleenen.

Oorzaken.

§. 263.

Het menigvuldigste zijn voor de eerste maal zogende kraamvrouwen, en voornamelijk zulke, wier tepels de noodige verzorging in de zwangerschap ontbeerden en de vethuid (*cuticula sebacea*) behielden, met stukkende tepels behebt; buitendien hebben daartoe een' bijzonderen aanleg voorwerpen met eene zeer fijne, zachte opperhuid, vooral blonden en roodharigen, gepaard met een zeer gevoelig gestel,

huidziekten, inzonderheid langdurige, *venerische* en schurftige besmetting, te kleine tepels, welke het kind niet gemakkelijk, maar alleen met geweld vatten kan, en te ongelijke, misvormde, scheef gegroeide tepels, welke bij het zuigen door het kind ligt geprikkeld worden, en verstopping der zogvaten, waardoor het kind te sterk trekken moet.

§. 264.

Aanleidende oorzaken zijn beleedigingen, bij voorbeeld met eene speld aan den doek, of het keurslijf, door schuring des hemds, inzonderheid van grof linnen; door het bijten des kinds, dat overrijp en van een te sterk maaksel is, of reeds uitstekende tanden heeft; de afscheuring van de opperhuid; geweldig trekken des kinds; ontsteking der tepels door inwendige oorzaken, daartoe behooren onzuiverheden in de eerste wegen, ophooping van gal, rozige ontsteking, vurige scherpten; *venerische* besmetting en scherp zog; scherpe prikkels van des kinds zijde, als daar zijn: spruw, scheurbuik en *venerische* huiduitslagen des kinds, scherpe zalven, voornamelijk van bedorvene, ranzige oliën en vet, waarmede de borsten ingewreven worden, prikkelende pleisters, of tepelkransen, die te naauw in betrekking tot de grootte des tepels, of met een bijtend vernis overtogen zijn; in het eerste geval kwetsen zij de tepels, zij zwellen op en bij de wegneming scheurt de huid af, in het tweede geval veroorzaken zij door de prikkeling des vernis ontsteking, zweren enz.

§. 265.

De gevolgen der ſtuk gezogene tepels zijn, ſchoon het gebrek weinig ſchijnt te beteekenen, dikwijls treurig en verſchrikkelijk. 1) Ontſtaat er hevige pijn, benevens knerſing op de tanden, welke flaauwten, ſomtijds krampen en ſtuipen te weeg brengen kan. De pijn is menigwerf zoo hevig, dat de vrouwen liever de pijnlijkſte verloſſing nog eenmaal ondergaan willen. 2) Kramp in de zogvaten, welke de melk opſtopt. 3) Ontſteking der borsten. 4) Volſlagen onvermogen om te zogen; en, overwint al de kraamvrouw, uit liefde tot haar kind, de pijn, dan zuigt het, ten gevolge des gewelds, in plaats van zog, bloed uit de tepels. 5) Verettering der tepels. 6) Vereelting en ongeſchiktheid tot verder zogen. 7) Het geheele verlies der tepels, vooral als de kloof aan de grondvlakte, in plaats van loodlijnig te loopen, eene dwarſe rigting heeft. 8) Zogklonters, ontſteking en abscesſen der borsten zelve. 9) Zoogenaamde zogverplaatſingen, voortvloeijende uit de hevige prikkeling, waardoor kramp en koorts geboren wordt, en doordien de kraamvrouw niet meer zogen kan en de melk met geweld onderdrukt wordt.

Voorzegging.

§. 266.

De voorzegging laat zich reeds ten deele uit de gevolgen opmaken. Het gebrek, hoe onbeduidend ook, is voor de kraamvrouw altoos een onaangenaam toeval, zoodra het een' hoogen graad bereikt heeft,

heeft, en een verdrietig ding voor den Geneeskundige. Bij een' bijzonderen aanleg door eene zachte opperhuid en verhoogde gevoeligheid, gelukt de genezing moeijelijk of in het geheel niet, en er kunnen, vooral bij de aanwending van ongepaste middelen, vele weken verloopen, eer men in de genezing ſlaagt. Stelt men dadelijk bij het begin des gebreks geſchikte middelen in het werk, dan wil de genezing wel eens vroeger volgen, voornamelijk als de tepel niet oorſpronkelijk misvormd en geene der §. 268 opgegevene ongeſteldheden voorhanden is. Menigmaal verkrijgt men de genezing volſtrekt niet, en de kraamvrouw moet eensdeels door misvorming van den tepel zelven, of om gevaarlijker gevolgen voor te komen, met zogen ophouden, als wanneer de genezing dikwerf allergemakkelijkst en door de eigene krachten der natuur binnen weinige dagen geſchiedt.

Geneeswijze.

§. 267.

De aanwijzing ter genezing grondt zich op 1) beteugeling der ontſteking, 2) het tegengaan der verettering en 3) bedaring der daarmede gepaard gaande toevallen.

§. 268.

De eerſte aanwijzing, de beteugeling der ontſteking, is inzonderheid bij deze ongeſteldheid der tepels de gewigtigſte, en men moet deze terſtond te keer gaan, eer zich pijn, verettering of ontvellin-

lingen openbaren. De ontſteking vermindert men door het kind van den ontſtoken tepel, ten minſte des nachts, af te houden, ook mag het niet te lang aan de borst blijven liggen, daar anders de ontſteking toeneemt; men bedekke in dien tusſchentijd de borst met een' veêrkrachtigen tepelkrans, opdat de tepel niet vastkleve en de melk uitvloeije; bij te overtollige zogafſcheiding make men van een zogglas, doch niet van een zuigglas, noch een zogpomp gebruik, als die te hevig werken en de ontſteking vermeerderen. Den tepel zelven late men, bijaldien geene der vermelde zamengeſteldheden aanwezig is, en de ontſteking ſlechts ten gevolge eener werktuigelijke oorzaak na kwetſing door het ſterke zuigen, ontſtaan is, met een zacht lapje linnen, natgemaakt met koud water, rozenwater, verdund wondwater van THEDEN, of met een mengſel van *Aq. Rosarum*, *Aq. saturnina*, *Spiritus camphoratus* en *Mucilago Seminis Cydoniorum* bedekken, wel te verſtaan, nadat men alvorens door eene gepaste weeking en zuivering, de veelligt nog aanwezige vethuid weggenomen, en den tepel met water en melk gebaad en ſchoongemaakt heeft. De vrouwen geven dikwerf den raad, om ſtuk gezogene tepels met ringvormige wortelſchijven te bedekken, die, als tepelkranſen en te voren in warm water geweekt, heilzaam zijn; wijders vestige men de aandacht op vermindering van den veelal te ſterken toevoer van zog, en trachte dit door een' gepasten, verdunnenden, ontſtekingwerenden eetregel, en door warme baden met een aftrekſel van vlierbloemen in melk, de uitvloeijing van het zog en de verſlapping

der

der borsten te bewerken. Mogten zich evenwel door de prikkeling der borst koortsachtige bewegingen openbaren, deze door gepaste middelen te bedaren en te beteugelen. Voor het overige bedenke men, dat de Geneeskundige in de particuliere praktijk zelden in het tijdperk der ontfteking geraadpleegd wordt; gemeenlijk is de tepel reeds ftuk gezogen, ettert of hebben er zich fcheuren of zweren gevormd.

§. 269.

Is reeds het tweede tijdperk der verettering ingetreden en hebben er zich fpleten, ontvellingen of zweren gevormd, dan blijft het, wanneer het kind nog voortgaat met zuigen, altijd eene hoogst moeijelijke zaak het gebrek te genezen, nademaal juist het zuigen aan de tepels, de prikkeling, ontfteking en verettering vermeerdert. Het plan ter genezing grondt zich hier op beteugeling der verettering, en genezing der zweer. Ten einde dit oogmerk te bereiken, moet men vooraf nog op de aanwezige ontfteking en de mogelijk te overtollige plaatshebbende zogaffcheiding de aandacht vestigen, haar door de §. 267 opgegevene middelen verminderende. Ten einde de affcheiding van etter te bedaren, heeft men eene menigte middelen aangeprezen, en zelfs de vrouwen weten daarvoor vele, dikwijls zeer ongepaste, middelen aan de hand te doen, waartoe in het bijzonder de vette oliën, zalven en de rozenhonig behooren. Deze en dergelijke middelen maken, wel is waar, de pijnen in korten tijd dragelijker, doch zij verhoogen de gevoeligheid der tepels en de pijn bij het zuigen; bedaren niet alleen

de

de ettering geheel niet, maar vermeerderen dezelve verre weg meer, en deze werkt dan zoo verwoestend, dat de tepel verloren gaat en wanvormige lidteekenen overblijven. Tot de middelen, welke de kunst voorfchrijft, brengt men de kweepittenflijm, de flijm van arabifche gom ter befmeering en het drooge poeder ter beftrooijing, den rozenhonig, het witte van het ei met kamferbrandewijn, de doijer van hetzelve, het afkookfel van falie enkel of volgens KLUGE's voorfchrift, in de *Charité* te *Berlin*; R. *Hb. Salviae.* ʒij *infunde c. Aqua fontana q. s. ad colat.* ℥iiij. *adde Syrup. communis* ℥i. M. D., den *Copaiven* en Peruviaanfchen balfem, het *Unguentum de Sperma ceti.* De zalf uit witte was met verfchen boter en gefmolten merg, en den fpijkerbalfem. Uit het delfftoffelijk rijk prijst men het zwavelzure zink, opgelost in rozenwater (vijftien greinen in vier oncen van dit water), eene oplosfing van witte vitriool, van aluin, azijnzuur lood, zwavelzuur koper, falpeterzuur zilver, het *Unguentum Nitratis Hydrargyri* in den vorm eener zalf, den gebranden aluin en het zoete kwik, als poeder ter beftrooijing. Bij het gebruik der uitwendige middelen uit het mineraalrijk, welke zoo fterk worden aangewend, totdat de kraamvrouw luttele pijn ontwaart, moet men vooral toezien, dat, voor het kind aangelegd wordt, de tepels behoorlijk met melk en water worden fchoongemaakt, opdat er niets terugblijve, en door het zuigende kind worde ingeflikt. Velen dezer middelen helpen flechts een' tijd lang en vereifchen de afwisfeling met anderen, of alle helpen fomwijlen ook geheel

niet,

niet, inzonderheid als het kind bij voortduring zuigt, de aanvankelijke genezing altoos op nieuws vertraagt en andermaal tot verettering aanleiding geeft.

§. 270.

Wij voor ons vonden nog het meest baat bij de, bloot, ten gevolge der werktuigelijke beleediging door het ſterke zuigen des kinds, veroorzaakte ſpleten, ontvellingen of zweren der tepels, van het poeder der arabiſche gom, de ſlijm derzelve en rozenwater; of ook R. *Pulv. gumm. Mimos.* ʒij., *Balsam. Peruv.* ʒj, *Ol. amygdal. dulcium recent.* ʒiß *Aquae Rosarum.* ℥i. M. D. S. ter beſtrijking der tepels. Somwijlen echter ſlaagden wij met deze middelen even min, en dan bleef ons, wel te verſtaan, als er geene andere ongeſteldheid bij plaats vond, het aanſtippen met den helſchen ſteen (*Nitras Argenti fusum*) de eenige toevlugt. Zeker veroorzaakt, vooral bij zeer gevoelige kraamvrouwen, de aanwending, aanvankelijk brandende pijnen, en deswege is het raadzaam, dat men telkens ſlechts eene kleine plaats daarmede aanrake; doch de pijn gaat ſpoedig over, de genezing volgt in veel korter' tijd en des te zekerder; dit middel toch, welks naam, wel is waar, voor de vrouwen iets afſchrikkends bevat, verdient, boven alle andere aangeprezene, de voorkeur, vermits zich eene korst vormt, welke de gewonde en etterende plaats zoo bedekt, dat met het zogen des kinds kan voortgegaan worden, zonder gevaar voor nieuwe verwonding; buitendien beteugelt het de verettering, en de herſtelling der verlorene zelfſtandigheid, zoowel als de genezing, gaat

on-

onder de roof vooruit, en deze valt zelfs niet eerder af, dan na de volkomene genezing. Het branden kan men door beſtrijking des tepels met de opgegevene arabiſche gomslijm en rozenwater zeer veel verzachten, en daardoor komt men de ligt opkomende bezorgdheid, als of dit middel den zuigeling tot nadeel zou kunnen verſtrekken, wanneer hij de roof inſlikte of deze zijne lippen of tong kwetſte, voor. Voor dit alles behoeft men geheel geene vrees te hebben; daarentegen alles van de bemoeijing van aanwezige vrouwen, of gebrek aan moed en geduld der zogende kraamvrouw. Inmiddels heb ik juist bij verſtandige en met ware moederlijke liefde bezielde kraamvrouwen geleerd, wat een ſtout beſluit, onderwerping en vertrouwen vermogten, en hoe ras zij zich van de hevigſte pijnen bevrijd zagen. Ernſtig evenwel raden wij aan, dat de aanwending des middels door vrouwen noch vroedvrouwen, maar door Genees-, Heel- of Verloskundigen zelven gedeeltelijk geſchiede, en dat men niet alleen den tepel zelven, maar ook zijne grondvlakte van alle zijden naauwkeurig onderzoeke; doordien hier dikwerf de etterende plaatſen zich bevinden, welke eene aanmerkelijke diepte kunnen hebben. Daarenboven geve men acht, dat de helſche ſteen van het zuiverſte zilver, in de Apotheek bereid en aan het eene einde eenigermate langwerpig en zeer ſpits toeloope, ten einde alleen de ſtuk gezogene, etterende of geſpletene plaats des tepels daarmede aan te raken. Helſche ſteen, welke ſlecht vervaardigd, te week en met andere metalen vermengd is, heeft het nadeel, dat bij het aanſtippen te veel

aan den tepel zitten blijft, hetgeen alsdan ontsteking en pijn van het naastliggende gezonde deel des tepels veroorzaakt. Zoodra de roof afgevallen is, laat men den tepel met rozenwater, een afkooksel van salie, en in vervolg van tijd met rooden wijn, bij voorbeeld goeden *Medoc*, door middel van een teekenpenseel bestrijken, hetwelk telkenmale, nadat het kind de borst gehad heeft, geschieden moet. Zijn de tepels en borsten door langdurige ettering zeer verzwakt, dan verdient ter versterking een aftreksel der kina, met wijn vermengd, alle aanprijzing, waarmede de tepels met een zacht linnen lapje gestoofd worden.

§. 271.

Wordt de Arts te laat geraadpleegd, zijn de ontvellingen en kloven zeer diep, worden zij veronachtzaamd en door het gebruik van ongepaste geneesmiddelen verergerd, heeft de kraamvrouw vrij wat koorts, klaagt zij over hitte, zware hoofdpijn, onrust en slapeloosheid, of zijn bovendien beide tepels in een' hoogen graad raauw gezogen, zoo schiet er niets over, dan het kind te spenen, en de zogafscheiding eerst tegen te gaan, daarna geheel te beteugelen. In dit geval schrijft men een zeer verdunnend diëet voor, terwijl men zachte, ontlastingwekkende zouten in kleine giften toedient, bij voorbeeld *Sulphas Sodae*, *Sulphas Potassae*, *Tartris Potassae* enz. De borsten zelve late men schorten, met watten of vlas, tusschen zacht linnen gelegd, bedekken, en zoo de borsten nog te vol en gespannen zijn, dan moet men van tijd tot tijd het zog ont-

las-

lasting bezorgen, door de geheel geſtremde uitvloeijing met baden van een vlier-aftrekſel door middel eener ſpons of het borstbad van STEIN te bevorderen, of door het opzetten van eene glazen klok van STEIN zoo veel melk ontlasten, als noodig is, om het gevoel van pijn en de ſpanning te verminderen; het in den wind ſlaan dezer voorſchriften kan ligtelijk ontſteking en ettering ten gevolge hebben.

§. 272.

De derde aanwijzing ter genezing komt alleen bij de §. 262 vermelde zamengeſteldheden te pas. Heeft de verettering der tepels en derzelver omgevende kring een *venerisch* karakter, dan moet het kind van de borst verwijderd, het zog volgens §. 275 weggemaakt en een *antivenerisch* geneesplan ingeſlagen worden; de, met raauw gezogene tepels gepaarde, haarvormige en ſchurftige *Complicatie* behoeft de aanwending der middelen tegen deze ongeſteldheid, en zijn de ontvellingen gevolgen van de ſpruw des kinds, dan late men de tepels met eene oplosſing van *Borax*, en vervolgens met een afkookſel van ſalie wasſchen, en volge ook bij het kind het bij de ſpruw aangewezene geneesplan.

LITTERATUUR.

MUS, *Dissert. sistens rationalem methodum curandi et praecavendi quosdam muliebrium laesam lactationem concernentes morbos. Duisb.* 1770.

GRUNER, *Diss. de statu sano et morboso mammarum in gravidis et puerperis. Jenae* 1792.

STARK'S *Archiv.* IV. *Bd. p.* 738.

RUST, *de nonnullis mammarum et lactis vitiis post puerperium. Götting.* 1784.

L. J. BOËR, *über die Säugung neugeborner Kinder und Behandlung der Brüste bey Kindbetterinnen, in dessen Abhandlungen geburtshülflichen Inhaltes und a. b. abgedr. Wien. Wappler* 1808. gr. 8°.

OSIANDER, *Denkwürdigkeiten für Heilkunde und Geburtshülf. etc. S.* 225. *sq.*

J. CAPURON, *Traité de maladies des femmes etc. à Paris* 1817. XXX. *Part. les accidens qui arrivent au mamelon pendant l'allaitement. p.* 592.

BURNS, *a. a. O.* III. *Bd. Cap.* XXII. *pag.* 618.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de ziekelijke veranderingen in de hoedanigheid van het zog.

Begrip.

§. 273.

Onder ziekelijke veranderingen in de hoedanigheid van het zog verstaat men de ziekelijke verandering van zijne bestanddeelen; het verliest dan deszelfs heldere, natuurlijke en deugdelijke menging, en erlangt eene, den zuigeling nadeelige, eigenschap.

Bestanddeelen en eigenschappen eener goede en gezonde melk.

§. 274.

De melk is eene vloeistof, die, ten aanzien van de zamenstelling harer bestanddeelen, eene buitengewone gelijkenis heeft met die des bloeds, komende deze volkomen met de melk der dieren overeen. Zij zijn na affcheiding van den room, water, kaas, melksuiker, zoutzure *Soda*, phospherzure *Soda*, melkzuur, azijnzure *Soda*, met een bewijs van melkzuur ijzer, phospherzure aardzouten. De room bestaat uit boter, kaas en hui. Het ver-

verdient opmerking, dat zich fchier geen andere loogzoutige ftof, dan de *Soda* in de melk bevindt. Het zog onderfcheidt zich van de melk van alle dierfoorten daardoor, dat het de meeste melkfuiker en room bevat. Betreffende deszelfs lijvigheid, fmaak, reuk en het bevatten van melkfuiker, komt hetzelve het naast aan de ezelinnemelk; doch deze bezit minder room, in plaats daarvoor echter meer kaas dan het zog. Gezond, goed zog behoort de volgende eigenfchappen te hebben:

Het moet eene doffe, eer eene gele, dan blaauwachtige kleur bezitten; het moet zoet, zuiver, zonder walgelijken reuk of fmaak, te dik, noch te dun zijn; het moet, op een glas gedruppeld, ligt afvloeijen, zonder door het trekken van draden taaiheid aan den dag te leggen; of laat men een' druppel in een glas water vallen, dan moet deze niet oogenblikkelijk, maar gaandeweg naar den bodem zinken en eene fchoone wolk vormen; zinkt hij dadelijk naar den bodem, dan is het zog te dik en moeijelijk te verteren; blijft hij op het water liggen, dan is het te dun; laat men het zog ftaan, dan moet er van boven een geelachtige, zoete room opkomen, en onder denzelven zich eene zoete, ongeronnen melk bevinden. Het zog ftremt niet gemakkelijk, geen zwavel- of citroenzuur kan het doen hotten; falpeterzuur alleen heeft, en nog niet zonder warmte, dit vermogen, mitsgaders het maagfap des kinds, wanneer het ziekelijk gefteld is.

LITTERATUUR.

Dr. J. BERZELIUS, *Ueberblick über die Zusammensetzung der thierischen Flüssigkeiten. Aus dem Schwed. übersetzt vom* Dr. J. S. SCHWEIGER. *Nürnberg* 1814. 8°.

Verschijnselen.

§. 275.

De ziekelijke veranderingen van het zog, ten aanzien van deszelfs hoedanigheid, zijn de volgende: het kan te dik, te flijmachtig, te vet, te waterig, te zout, te ligt zuur wordend, te bitter en galachtig zijn, het kan riekende, loogzoutig ftinkende deelen bevatten, met bloed en etter vermengd zijn, of eene zoodanige verandering in deszelfs hoedanigheid ondergaan, dat geen der zintuigen, de in hetzelve huisvestende ftof, ontdekken kan. Deze ziekelijke veranderingen hebben niet enkel invloed op de moeder zelve, maar vooral op het kind; die, welken zij op de moeder uitoefenen, openbaart zich in dier voege, dat zulk zog, of ontfteking in de borsten verwekt, of deze ten gevolge eener verplaatfing van ziekteftof op eene andere plaats en in een ander orgaan zich ontwikkelt. Op den zuigeling echter heeft zulk zog den gewigtigften invloed: hij wordt flecht gevoed, en vermagert bij zulk eene gefteldheid van het zog, of hij krijgt braking, buikloop, huiduitflagen, kramp en ftuiptrekkingen of fterft plotfeling, nadat hij de borst gehad heeft.

Oorzaken.

§. 276.

Een te dik, flijmerig zog verkrijgt deze fchadelijke eigenfchappen, of door te veel flijm, of door de bevatting van te veel aardachtige beftanddeelen; de blijken daarvan zijn, dat het zich in draden laat trekken, en in een glas water gedroppeld, geene wolk vormt, maar fchielijk naar den bodem zinkt, aan alles vastkleeft, bij voorbeeld aan den top des nagels, aan den rand van een glas. Gemeenlijk ligt de oorzaak in kwaadfappigheid (*Cachexie*), *Dispositio chlorotica*, die reeds voor de zwangerfchap beftond, of in eene ophooping van flijm in de eerfte wegen, veroorzaakt door het gebruik van vele taaije fpijzen, door aanleg tot wormen, of door eene flechte fpijsvertering, waardoor vele kleverige beftanddeelen te lang teruggehouden en alzoo in het bloed en het zog opgenomen worden. — Is het zog te vet, dan ontleent dit zijnen oorfprong uit een te overvloedig genot van te voedende fpijzen, eene te geringe beweging en te lang voortgezet zogen bij eene goede voeding. De kenteekenen zijn, dat op het uitgemelkte zog, eenigen tijd ftaande, zeer veel gele room komt, of versch ontlast, foortelijk oneindig veel ligter is. De uitwerkfelen daarvan op het kind zijn braking, het zuur en later, bij voortgezet zogen, geneigdheid tot daauwworm. Een te waterig zog herkent men daaraan, dat hetzelve het voorkomen van hui heeft, geen' room affcheidt, of indien zulks gefchiedt, flechts

flechts kleine eilandjes op de gele vloeiſtof ronddrijven. De oorzaken zijn: flechte voeding, flechte ſpijsvertering, kramp in de melkvoerende vaten, of onderdrukte uitwaſeming met eene *catherale* geſteldheid en hoofdzakelijk eene zekere kwaadſappige, ziekelijke geſteldheid der zogende. Bovendien kan het tevens eene waterachtige hoedanigheid verkrijgen bij zulken, die haren kraamvloed te ſterk hebben, flecht, of ſchraal voedſel genieten, of onder het zogen op nieuws kraamzuivering of de maandſtonden krijgen, of zwanger worden. Zulk eene ziekelijk veranderde, waterachtige melk heeft, vooral ten aanzien der beide laatſte oorzaken, op de moeder zoowel als op den zuigeling, de nadeeligſte uitwerkſelen. De moeder wordt daardoor buitengewoon verzwakt, en kan zich bij voorhanden zijnde voorbeſchiktheid eene uittering op den hals halen, ingeval eener nieuwe zwangerſchap, miskraam krijgen en de zuigeling vermageren, braking, buikloop en uitſlagen bekomen; en in een geval zag ik, bij eene moeder, die onder het zogen de maandſtonden had en te gelijker tijd zwanger werd, dat haar kind, telkenmale als de maandſtonden verſchenen, door de hevigſte krampen, mondklem (*Trismus*) en ſtuiptrekkingen overvallen werd, die zich integendeel niet meer openbaarden, zoodra het kind geſpeend werd. De uitwerkſelen van een te waterig zog op de moeder zijn, dat zij vermagert en het kind ziekelijk wordt, nademaal het geen genoegzame voeding erlangt. Een te ſcherp, brak zog laat zich niet alleen door den ſmaak onderkennen, offchoon het overigens het aanzien eener goede

melk hebben kan, maar het is veelal ook waterig, de zuigeling wil de borst niet vatten, laat den tepel terſtond los, of als hij ſlikt, weent hij, of ſpuwt het zog uit, of geeft door de beweging van het hoofd zijnen afkeer, en door die der voeten, krimpingen in den buik te kennen. Onderzoekt en proeft men zoodanig zog, dan is het dikwerf zeer ſcherp, niet ongelijk aan *Salammoniac*, welke in melk opgelost is. Deze walgelijke, of ziltige ſmaak des zogs kan of in eene, of in beide borsten zich bevinden; in het eerſte geval heeft de zogende meestal een gebrek in de borst gehad, of is tijdens de zwangerſchap, of in het kraambed ongeſteld geweest; bij voorbeeld uitſlag, eene langdurige verettering enz., waardoor alsdan de aanleg tot afſcheiding eener ſcherpe melk bij de aanſtaande baring overblijft, welken men niet in ſtaat is, weg te nemen. Vindt men deze ontaarding van het zog in beide borsten, dan ontleent deze haren oorſprong uit eene vurigheid der huid, bij voorbeeld haarworm (*Herpes*), ſchurft enz., welke door eene ongeſchikte behandeling, of anderzins ſchadelijken invloed onderdrukt werd, en daarop de afſcheiding van het ſcherpe zog ten gevolge had; of het uitſlag beſtaat nog, hetwelk zich dadelijk, in der voege eener ziekteſtof, over de borst verſpreid heeft en het zog eene ziekelijke verandering doet ondergaan. Eene der gemeenzaamſte oorzaken eener te ſcherpe, loogzoutige zogafſcheiding is de geneigdheid tot ſcherpe uitwaſemingen, onder anderen bij vrouwen, die tot vlug riekend zweeten, bij voorbeeld ſtinkend okſel- of voetenzweet geneigd zijn; den gewigtigſten in-

invloed heeft het okſelzweet; want, wordt dit onderdrukt, dan moet zich de loogzoutige ſtof wegens de naauwe vereeniging en gelijke bewerktuiging het eerſte aan het klierachtige gedeelte der borsten mededeelen; weshalve minnen met rood haar, die veel onder de okſelen zweeten, niet te verkiezen zijn; en die, gelijk wij een' enkelen keer waarnamen, aan het haar der zuigelingen de roode kleur mededeelen. Gelijkerwijze zijn voorwerpen met vurigheid der huid of levervlekken, als minnen niet aan te bevelen, zoo min als eene Negerin in ons klimaat, dewijl hare uitwaſeming ligtelijk onderdrukt wordt, en alsdan een allermisſelijkſte reuk met een ziekelijk veranderd zog geboren wordt. Wijders kan het genot van zeer ſcherpe ſpijzen aanleiding geven tot de afſcheiding van ſcherp zog; zonder daarmede te willen beweren, dat de kraamvrouw in het geheel geen zout onder haar voedſel mag gebruiken, immers dit bevordert de ſpijsvertering en ſchielijker gelijkmaking der genotene voedſelen; ſlechts het genot van te veel gezouten ſpijzen, en hoofdzakelijk ſcherpe kaas, brengt zulk eene verandering in de melk eener zogende te weeg, dat de zuigeling dadelijk de gevolgen daarvan ondervindt, bij voorbeeld onrustig wordt, ſterk ſchreit en buikloop, knepen en krimpingen in den buik krijgt. Desgelijks ontaardt het zog door het eten van gerookt vleesch, of visch, van ſcherpe met haringen, karpers of uijen toebereide ſoepen. Eindelijk kan de veranderde afſcheiding en lozing der *Urin* aan het zog zulk eene ſcherpe eigenſchap mededeelen, voornamelijk omdat de *Urin* bij vrouwen buitendien

on-

oneindig meer aan in het oog loopende veranderingen onderhevig is, dan bij mannen, nademaal zij een' langer' tijd in de blaas vertoeft.

§. 277.

Eene der menigvuldigste ziekelijke veranderingen in de hoedanigheid van het zog is deszelfs neiging tot verzuring. Deze hoedanigheid herkent men, wanneer het zog, bij eenen gematigden warmtegraad der lucht stilstaande, ras kleine klonters afzet, en na eenige uren een' zuren reuk van zich geeft. Het gevolg daarvan is, dat het kind spoedig en ligt braakt, en wel het zog in den vorm van geronnen kaas of klonters overgeeft; of onderwijl het braakt, een' sterk zuurriekenden buikloop en spruw in den mond krijgt, die zich gaandeweg tot in de maag en het darmkanaal, en zelfs tot aan den aars uitstrekt; de drekstoffen zijn bij de ontlasting terstond groen, gescheiden, en met slijm en een waterachtig vocht vermengd, of waren zij geel, dan verkrijgen zij na de ontlasting schielijk een groenachtig aanzien. De oorzaken zijn aanleg tot zuur, oprispingen, genot van te veel zoete, ligt gistende voedselen, het te overdadig genot van bier, voornamelijk jong bier, wijnsoepen, ooft, haverdegort-pap en der plantenvoedselen in het geheel. De kenteekenen van een galachtig, bitter zog zijn: de bittere smaak, de hooggele saffraankleur, doch dit zijn beide geen vaste kenteekenen, daar een geel zog niet altijd bitter is en zelfs zoet van smaak kan wezen, en een bitter niet altoos geel gekleurd is. — De oorzaken zijn: belemmerde afscheiding der gal

in

in het darmkanaal, bij voorbeeld ingevolge hevige aandoeningen en hartstogten door ergernis, toorn, gramſchap enz., vorming van te veel gal door het gebruik van te vette voedſelen, opſtopping des zogs in de zogvoerende vaten; gelijk bij ongeſtelde borsten. Menigmaal is geen bepaalde oorzaak op te ſporen en waarſchijnlijk deze ziekelijke verandering in de hoedanigheid op eene ziekelijke bewerktuiging der borst gegrond, bij voorbeeld na eene vroeger plaats gehad hebbende verzwering der borst. De gevolgen zijn, dat het kind de borst in het geheel niet vatten wil.

§. 278.

De veranderde hoedanigheid, ten aanzien van den kwaden reuk, kan het zog door het eten van zekere voedſelen, gelijk bij de dieren door zekere planten verkrijgen, en alsdan is het gevolg daarvan, dat het kind het zog niet lust, of ingeval het zuigt en het inſlikt, ziekten en uitſlag bekomt. De oorzaken kunnen zijn, het genot van veel knoflook, het gebruiken van ſcherp riekende geneesmiddelen, bij voorbeeld der ſtinkende aſant (*Asa foetida*) en dergelijken, van ranzigen boter, vette, bedorvene visch en gerookt vleesch; onderdrukt voet- en okſelzweet, ſtinkende witte vloed, langdurige, ſtinkende kraamzuiveringen, ontaarding der baarmoeder, eene zich pas ontwikkelende, knoestachtige verharding, zweren in den *Uterus* en in de ſcheede, *veneriſche* beſmetting, dergelijke zweren in de ſcheede, uitwendig gebruik van ſtinkende zalven enz. — Is het zog met bloed vermengd,

dan

dan onderkent men zulk eene ziekelijke verandering niet alleen daaraan, dat het uit de borst vloeit, maar tevens dat het kind dit dikwerf overgeeft. De oorzaken zijn: geweldig trekken aan de borst, wordende daardoor vaten verſcheurd, inzonderheid bij zogenden, wier borsten zeer klein zijn en wier mamklieren digt op de borstſpieren liggen; ontvellingen en kloven der tepels, ontſteking in de borst, voornamelijk in de diepte der borstklier, zoo als men ook bij koeijen, ingevolge ſteken van vliegen en inſekten op het uijer en daaruit voortvloeijende ontſteking, roode melk aantreft. Is er etter onder het zog, dan onderkent men dit aan de ettervlokken, welke zich in hetzelve vormen, als het ſtilſtaat. Zoo lang de etter zuiver en zoet van ſmaak is, heeft zulk zog geen' nadeeligen invloed op het kind. De oorzaken zijn etter of een *Absces* in de borst, hetwelk bij wijlen zeer diep in de borstklier zit, en buiten eenig uiterlijk blijk van verzwering, miskend wordt; menigmalen verzwijgen de minnen, uit vreeze van haren dienst te verliezen, deszelfs aanwezen, of de moeders leggen het kind eigenzinnig aan de borst. Het inſlikken van een' goeden etter evenwel, is, gelijk wij reeds opmerkten, voor het kind niet nadeelig, en het zogen zelf voor de moeder, tot ſchielijker genezing van het *Absces* en ontlasting van het toevloeijende zog, gunſtig en voordeelig. Is, trouwens, de etter ſlecht, dun en *ichoreus*, of komt hij, ten gevolge eener *fistuleuze* verzwering, uit de borstholte eener teringachtige, dan heeft het ſchadelijke uitwerkſelen op het kind.

§. 279.

§. 279.

Het zog nogtans kan ten aanzien van deszelfs hoedanigheid eene ziekelijke verandering ondergaan, zonder dat dezelve zintuigelijk kan ontdekt worden. Als oorzaken daarvan moeten hoofdzakelijk gerekend worden; hevige gemoedsaandoeningen, inzonderheid toorn, ergernis, ſchrik, vrees, gramſchap enz. — Al reeds te dikwerf zijn kinderen door het zuigen van een door dusdanige invloeden veranderd zog, ten gevolge van krampen en ſtuiptrekkingen, geſtorven. Niet alleen aandoeningen, maar zelfs natuurlijke liefde kunnen het zog ſpoedig eene ziekelijke verandering doen ondergaan; zoo ontdekt men dergelijke verſchijnſelen aan het kind, indien het terſtond na den bijſlaap de borst wordt gegeven; deswege is het van zoo veel aanbelang, dat de moeder na zulk eene verrigting de melk laat uithalen, alvorens het kind weder te zogen. — De melk kan ook nog op eene andere wijze eene, voor den zuigeling, verderfelijke eigenſchap erlangen, zoodra de moeder een huiduitſlag onder de leden heeft, dat zich van lieverlede ontwikkelt. Zoo nam ik eens deze gevaarlijke gevolgen waar bij eene vrouw, die eindelijk ſcharlakenkoorts kreeg; hetzelfde heeft men bij mazelen, pokken, alsmede bij den beet van dolle honden zien gebeuren. Niet minder verdient hier vermelding de invloed van met vallende ziekte (*Epilepsie*), met ſtuiptrekkingen, kramp en andere zenuwziekten, behebte zogende vrouwen op het zog, ten bewijze voor de, door de zinnen niet waar te nemen, ziekelijke verande-

ring

ring van het zog, overmits het zoo ligt krampen, zenuwtrekkingen en ſtuipen ook bij het kind te weeg brengt. — Bovendien kan ook de melk eene ſchadelijke en verderfelijke eigenſchap aannemen door het inwendig toedienen van verdoovende middelen, of door de uitwendige aanlegging van vergiftige geneesmiddelen, bij voorbeeld door omſlagen of ſtovingen van het *Herba Hyoscyami*, *Cicutae*, door zalven met Sublimaat, reden waarom de meeste omzigtigheid bij zogenden of het ſpenen, vooral bij ſchurftige, met *Arsenicum*, het *Cosmiſche* bijtmiddel en dergelijke behandelde, zweren, in het oog gehouden moet worden.

Geneeswijze.

§. 280.

De geneeskundige behandeling moet naar de oorzaak, die het zog deed ontaarden, ingerigt worden. Is het te dik en te ſlijmachtig, dan moet men de opgehoopte ſlijm door zacht ontlastende, zuiverende middelen, en de verminderde werkzaamheid der ſpijsvertering door zoogenaamde verſterkende middelen (*Roborantia*) trachten te verbeteren. Ten einde het eerſte oogmerk te bereiken, diene men middelzouten, *Sulphas Potassae*, *Tartris Potassae*, *Sulphas Sodae*, *Tartris Potassae stibiata* in kleine giften, in vereeniging met het eene of andere middelzout, een afkookſel van *Manna*, *Manna*- of rhabarberſiroop, de *Tinctura Rhei aquosa* en dergelijken toe. Ook het gebruik van *Seltzer* en andere minerale wateren mag hier tot het oogmerk

dien-

dienstig geacht worden. Zijn deze in eene genoegzame hoeveelheid ontlast, zoo komen ter verhoeding van nieuwe ophoopingen en ter bereiking van de tweede aanwijzing te stade, de aftreksels van het *Herba Trifol. fibr.*, de *Cortex Aurant.*, *Rad. Gentianae*, *Lignum Quassiae*, bittere extracten, gelijk *Extractum Graminis* — *Taraxaci* — *Trifol. fibr.* met *Aq. Foeniculi*, *Aether nitric. alcoh.*, of zoodra men zeker is, dat de ziekelijke slijmafscheiding heeft opgehouden, het in andere gevallen door mij aangeprezene poeder uit *Tartarus depuratus*, *Magnesia carbonica*, *Rad. Rhei*, *Cortex peruvianus* en *Elaeosaccharum Foeniculi*, drie tot vier malen daags een' eijerlepel vol. Bij het regelen der diëet verkieze men de meest geschikte voedselen en dranken, en drage men zorg van beide geene op te geven, welke de afscheiding en ophooping der slijm vermeerderen. — Is het zog te vet, dan moet de zogende aanhoudend in beweging zijn en over het geheel een meer werkzaam leven leiden, schraal, dun voedsel, bij voorkeur uit het plantenrijk en vele verdunnende dranken, veel water of slechts dun bier gebruiken, en van tijd tot tijd open lijf houden. Ligt de grond der ziekelijke verandering van een te waterig zog louter in het schrale diëet der moeder of minne, gelijk men dit vooral onder de arme klasse aantreft, dan moet men eenen beteren, meer voedzamen eetregel voorschrijven, en bij een' te overtolligen kraamvloed of wederkeerende maandelijksche zuivering beide trachten weg te nemen. Wat echter de terugkomende maandstonden aanbelangt, dient men te bedenken, dat vrouwen of min-

minnen, die zeer volſappig zijn en te voren maandelijks veel bloed verloren, ſomwijlen zonder deze ziekelijke verandering der melk, het kind zogen en zich zelve daarbij uitnemend wel gevoelen. In die gevallen, waar zich werkelijk nadeelige uitwerkſelen op het kind openbaren, moet men de *Menstruatie* pogen tegen te gaan, waartegen het gebruik der hui door aluin verkregen, met een weinig kaneel, ook gedurende haar afwezen, zeer veel vermag. Is intusſchen eene ziekelijke geſteldheid van aanbelang oorzaak, bij voorbeeld bloedſpuwing (*Haemoptysis*, aanleg tot longtering, of beſtaat zij reeds, dan moet het zogen voor altoos geſtaakt worden, anderzins wordt de longtering ongeneeslijk, neemt toe en het kind erft den aanleg daartoe. Onderdrukte huiduitwaſeming, verkoudheid, *Rheumatismen* behoeven zweetdrijvende middelen (*Diaphoretica*); zwakte der ſpijsverteringwerktuigen, verſterkende (*Roborantia*) en de bovengenoemde geneesmiddelen. De ziekelijke verandering van een te ſcherp, met te veel zouten bedeeld zog vordert inzonderheid een' doelmatigen eetregel en vermijding van alle ſcherpe ſpijzen en dranken; ingeval er zich verſchijnſelen van onzuiverheden in de maag opdoen en de zogende zelf een' ſcherpen ſmaak heeft, waarbij de tanden niet zelden aangedaan worden, dan komt een braakmiddel te pas; onderdrukte uitwaſeming vereischt *Diaphoretica*; ſcherpe uitſlagen zulke middelen, welke het zog verbeteren, en pisdrijvende (*Diuretica*); ter bereiking van het eerſte oogmerk verdient een *Decoctum Rasurae Lign. Guajaci*, *Rad. Bardanae*, *Graminis*, van het tweede een

drank

drank van *Juniper.*, *Ononid.* en buitendien zulke geneesmiddelen, welke tegen het uitslag, door de ondervinding beproefd zijn, aanprijzing.

§. 281.

Bij geneigdheid van het zog tot zuurwording, schrijve men zuurbrekende, opslorpende middelen voor, het fijne poeder der *Carb. Magnesiae*, *Rheum*, en *Cortex Aurantiorum* met anijszaad, eene oplossing van *Carbonas Potassae* in een specerijachtig aftreksel, bij voorbeeld van *Melisse* en dergelijken. Zoodra echter het zuur en deszelfs verschijnselen, als daar zijn branding in de maag, zure oprispingen, zure smaak enz. verdwenen, en de stoffelijke oorzaken verwijderd zijn, of eene zwakte der maag en eene gestoorde spijsvertering met geneigdheid tot verzuring de oorzaak is, dan trachte men de spijsvertering weder tot haren natuurlijken staat op te wekken door bittere en zoogenoemde maagversterkende middelen, als de aftreksels of bittere extracten van *Herba Absinthii*, *Trifolii fibrini*, *Centaurei minoris*, *Lignum Quassiae*, vermengd met eenig specerijachtig water, de *Essentia Corticum aurantiorum*, *Tinctura aromatica*, of het *Elixir rob.* WHYTT. en dergelijken. Ook betoonen pillen van *Pulv. Rad. Rhei* ʒj. *Sapon. venet. Extracti Absinthii vel amari aa* ʒiij. *Syrupus Aurant. q. s. ut f. pil. pond. gr.* ij. *conspergend. Pulv. Cortic. Cinnamomi*, D. S. 's morgens en 's avonds twaalf tot vijftien in te nemen, of in plaats van deze: *Extract. Trifol. fibrin. v. amari* ʒij. *Tr. Rhei aquosae* ℥ij *vel Aquae menth. crisp.* ℥iij. M. D. S.

Dagelijks alle uren een' eetlepel vol, goede diensten. Bij eene galachtige, bittere melk is een braakmiddel aangewezen; inzonderheid als aandoeningen en hartstogten, razernij, gramschap of toorn de terughouding der gal bewerkt hebben, zorge men voor zachte buikontlasting, doch niet te sterk, daar zij den toevloed van het zog onderdrukt; bijzondere aanprijzing verdienen de *Tartarus depuratus* met *Manna*, hui met *Tamarinde* gemaakt, of eene oplossing van *Pulpa Tamarindorum*, in geval van nood, en als geene ontlasting volgt, met bijvoeging van *Tartris Sodae*. Tevens vergete men niet, het zog, alvorens men het kind aan de borst legt, zachtkens te laten uithalen en een' doelmatigen eetregel voor te schrijven, met uitsluiting van alle spijzen en dranken, die gal kunnen verwekken. Het spreekt van zelf, dat ook andere schadelijke invloeden, gelijk ergernis, toorn enz. vermijd moeten worden.

§. 282.

Het in hoedanigheid ziekelijk veranderde, stinkende zog vereischt, indien bedorvene, loogzoutige, vlugge spijzen of planten dit te weeg bragten, onthouding derzelve, en het gebruik van geschikte, gezonde en frissche voedselen en onbedorvene dranken. Onderdrukt voetzweet trachte men door voetbaden met mostaardmeel weder te voorschijn te brengen, en waren stinkende zalven daarvan oorzaak, dan moeten de borsten met zemelwater lenig gemaakt, met zuiver water afgewasschen en gezuiverd worden. Kwalijkriekende kraamzuiveringen

wor-

worden met de §. 108 vermelde middelen beſtreden, gelijk bij de genezing van den witten vloed en eene aanvankelijke ziekelijke verandering zoodanige, welke elders in dit werk zijn opgegeven. Het, bij een absces, met etter vermengde zog vereischt de rijpmaking en ſchielijke ontlasting des etters, waarbij men dient te bedenken, dat, ingeval deze ſlecht en meer den aard van *Ichor* heeft, het kind niet gezoogd mag worden; indien echter de toevoer van zog, ondanks de verettering, te ſterk, de etter goedaardig en lijvig is, geene bijzondere ziekte daarmede vereenigd is, de tepel beſtendig wel gevormd blijft, ingetrokken noch ontveld is, en het zogen zelf geene pijnen verwekt, dan kan het kind toch aan de borst worden gelegd; wij ten minſte zagen nooit nog eenig nadeel voor het kind daaruit ontſpruiten, en op de moeder heeft het de gunſtigſte uitwerking, daar de verettering beteugeld en het absces ſpoediger genezen wordt; het uithalen van de borsten door eene zuigſter of eene zogpomp werkt altijd geweldiger, dan het zuigen des kinds. Heeft er geen ſterke aandrang van zog naar de ongeſtelde borst plaats, en is er toevoer genoeg naar de gezonde tot voeding des kinds, dan behoeft men de ziekelijke borst niets te vergen, voor het minst niet eerder, dan na de volkomene genezing van het absces.

§. 283.

Ontleent de ziekelijke verandering van het zog haren oorſprong uit zulke oorzaken, welke haar voor de zintuigen onnaſpeurbaar maken, maar zich

bloot door de ſchadelijke uitwerkſelen op het kind openbaart, dan moet men de opgenoemde geneesmiddelen laten varen, en alles, wat ſchaden kan, ontzien. Het kind moet eenigen tijd van de borst verwijderd, het zog uitgehaald en het zogen niet eerder veroorloofd worden, dan tot men van die ſchadelijke invloeden niets meer te duchten heeft.

LITTERATUUR.

GÖBEL, *de lacte ejusque vitiis. Lugdun. Batav.* 1684.

ZELLER, *Dissert de mammis et lacte. Tubing.* 1727.

JUCH, *Dissert. de lactis vitiis et inde prognatis lactantium incommodis. Erfurt* 1731.

HILSCHER, *Diss. de vitiis lactis humani eorumque medela. Jenae* 1746.

SCHEINHARDT, *Diss. de vitiis lactis lactantium. Argent.* 1762.

LUTHER, *Diss. de lactis humani statu naturali ac praeternaturali, hujusque therapia. Erfurt* 1772.

F. B. OSIANDER, *Denkwurdigkeiten f. d. Heilkunde und Geburtshülfe.* II. *Bd.* 2. *St. Götting.* 1795. *p.* 419.

WIGAND, *Beytrage.* II. *Heft. p.* 144.

OSTHOFF, *über das Selbststillen. Lemgo.* 1802. *Salzb. med. chir. Zeitung* 1803. II. *p.* 353. — HUFELAND'S *Bibliothek der prakt. Heilkunde.* XIII. *Bd.* 2. *St.*

DERDE HOOFDSTUK.

Over de ziekelijke veranderingen van het zog, ten aanzien van deszelfs hoeveelheid.

Verſchijnſelen.

§. 284.

Ten aanzien van de hoeveelheid des zogs neemt men bij zogenden die ziekelijke afwijking waar, dat de afſcheiding te overtollig, of te weinig is. Eene te ſterke zogafſcheiding (*Polygalia*) noemt men dien ziekelijken toeſtand, waarbij het zog in eene te groote hoeveelheid wordt gevormd, zoo, dat het ter onderhouding van den zuigeling niet alleen overbodig is, maar tevens de krachten der moeder ondermijnd worden. Dikwerf gaat met haar een ander gebrek gepaard, te weten het loopen en beſtendig uitvloeijen van het te overbodige zog (*Galactirrhoea*); hiervoor ſtaan zoowel eerstbarenden, als meer gebaard hebbenden bloot, eerstbarenden evenwel oneindig meer; menigmaal bepaalt zich dit overtollige enkel tot eene borst, waartoe misſchien het te dikwijls herhaalde aan eene borst leggen van het kind de oorzaak uitmaakt. Van dit gebrek, hetwelk uit eene ziekelijke en te overtollige zogafſcheiding voortvloeit, dient men datgene te onder-

fcheiden, bij hetwelk deze niet bovenmatig gefchiedt, maar het zog ten gevolge eener aanmerkelijke verzwakking van de zogvoerende vaten in den tepel en van dezen zelven, zich ontlast.

§. 285.

De hoeveelheid van het zog kan ook te gering zijn: zoo noemt men die ongefteldheid, indien de zogaffcheiding eener kraamvrouw te gering en ontoereikend is tot onderhouding des kinds. Deze ongenoegzaamheid aan zog kan in den beginne des kraambeds alreede voorhanden zijn, of eerst onder het zogen zich ontwikkelen.

Oorzaken.

§. 286.

De oorzaken van eene te overvloedige voortbrenging van zog, zijn: het te dikwerf herhaald geven van de borst, en bij eene buitendien te hoog geftegen gelijkmaking (*Assimilatie*) en voeding, goede, voedzame kost bij rust en eene onwerkzame leefwijze. Wijders kan, bij eene te overgroote gezondheid der borsten, het aangenaam gevoel, waarmede het zogen gefchiedt, door den veelvuldigen en aanhoudenden prikkel, den toevoer vermeerderen; behalve het te veelvuldig, aanhoudend en aan geen bepaalden tijd verbonden zuigen des kinds, het te lange zogen, waardoor van lieverlede de zogaffcheiding hebbelijk wordt; te groote prikkelbaarheid, faprijkheid en wijde zogvaten, in het bijzonder als prikkelbaarheid met zwakte der zogvaten zamengaat.

§. 287.

§. 287.

De oorzaken eener te geringe zogafſcheiding kunnen in *organiſche* gebreken liggen, als daar zijn: te kleine borsten ten gevolge van haren oorſpronkelijken vorm, niet zoo zeer uit gemis aan vet, als wel uit eene gebrekkige bewerktuiging der mamklier, waartoe menigmaal reeds in den kindſchen leeftijd, en later door jeugdige meisjes en vrouwen met het inprangen der borsten de grond gelegd wordt; verder gebrekkelijke, kleine borsten door verzwering, verzwakking derzelve, ten gevolge van den gevorderden leeftijd, een losbandig leven, menigvuldige betastingen, waardoor de borsten te ſlap worden; te enge zogvaten, hetzij ingevolge van den oorſpronkelijken vorm, of door het vele gebruik van zamentrekkende middelen, vooral zalven en pleisters met lood, knoestachtige verhardingen. Andere oorzaken nog zijn krampen, door hartstogten, aandoeningen en aanleg tot *Hysterie* veroorzaakt, ontbering van behoorlijk voedſel, veel nachtbraken, verkoudingen der borsten, hoofdzakelijk onder het zogen; door den indruk eener te koude lucht, of togt; vermagering des ligchaams, vermindering der vochten door ziekten, als daar zijn: tering, waterzucht, koorts, etterende zweren aan andere deelen, of de beſtendige vergrooting van een gezwel, bij voorbeeld in het net, de baarmoeder; afneming der levenskrachten door aandoeningen en hartstogten, bij voorbeeld ſchrik, kommer, toorn, vrees enz., geſtoorde en zwakke ſpijsvertering, *Diarrhoeën*, roering en allerhande ſoorten van buikloopen,

prikkeling door wormen in het darmkanaal, vermeerderde pisafſcheiding, ſpeekſelvloed, te ſterke uitwaſeming, te lang durende kraamzuivering, de in te groote hoeveelheid terugkomende maandſtonden, aanbeijenvloed, menigvuldige neusbloedingen, bloedſpuwing, te drukke bijſlaap, die, offchoon ook door geene zwangerſchap achtervolgd wordende, ophoopingen van bloed naar den buik te weeg brengt, zwangerheid, zoogenaamde zogverplaatſingen; de aanwending van uit-, zoowel als van inwendige zogverdrijvende middelen, waartoe inzonderheid de kamfer (*) en kwikzilver, het misbruik van ſterk ontlastende en pisdrijvende middelen behoort.

§. 288.

(*) Een treffend bewijs voor het zogverdrijvende vermogen des kamfers, heb ik nog tijdens mijn verblijf in mijne geboorteſtad *Würzburg* gezien. Eene dame, welke gemakshalve niet zogen wilde, bezorgde ik eene goede minne, wier borst het kind terſtond vatte, vooral daar de borsten overheerlijk zog bevatteden en eene genoegzame hoeveelheid afzonderden. Ik behandelde de kraamvrouw, gelijk men in dergelijke omſtandigheden gewoon is te doen. Op zekeren dag haar bezoekende, hoorde ik, dat bij de minne het zog eensklaps uit de borsten verdwenen was, en het kind niet meer zoog. Eene kamferlucht in het kraamvertrek, waar tevens de minne met haar kind vernachtte, bevreemdde mij; te meer, omdat ik geen' kamfer had voorgeſchreven. Een nader onderzoek verklaarde mij dit onaangename toeval. Eene bemoeiällige vrouw had, ter verdrijving van het zog, aan de borsten der kraamvrouw kamfer, aan draden geregen, gehangen; op deze echter had het

niet

§. 288.

De gevolgen eener te overvloedige zogaffcheiding zijn menigmaal hoogst nadeelig en verderfelijk voor de gezondheid der moeder, zoowel als voor het kind; gene verliest daardoor hare krachten, vooral lijdt hare voeding ongemeen, hare zintuigen worden aanmerkelijk verzwakt; van daar zwakte des gezigts, hardhoorendheid, gevoelloosheid en dergelijken, zoo ook de verrigtingen van den geest, mijmering (*Dementia*), waanzinnigheid (*Fatuitas*), wezenloosheid (*Stupiditas*); zij wordt met elken dag gevoeliger op haar zenuwgeſtel, van daar de geneigdheid tot krampen, tot *Hysterie*, tot langdurige hoofdpijn, tot aangezigtspijn, tot krampachtige uitſtortingen van het zog, koorts, meestal van een' ſlependen aard, en zelfs bij aanleg daartoe heeft men longtering, indrooging en inkrimping van het geheele ligchaam en uittering zien ontſtaan, bijaldien het gebrek, ondanks het kind reeds lang van de borst was, of eene kraamvrouw in het geheel niet gezoogd had, hebbelijk is geworden, als wanneer het ſom-

niet die ſchielijke uitwerking; de minne daarentegen verloor louter door de kamferlucht reeds op eenmaal haar zog, hetgeen niet terug kwam, terwijl het kind niet meer zoog. Eene andere, goede minne kon ik niet bezorgen; ik overreedde derhalve de kraamvrouw, om eene regtgeäarde moeder voor haar kind te zijn, en zelve het zogen te beproeven, overmits zij nog zog in de borsten had. De proef gelukte en het kind zoog bij zijne moeder, waarbij het zeer wel voer.

fomtijds jaren en nog langer tijd kan blijven be. ftaan; gelijk wij het twee malen waarnamen. Voor het kind heeft deze ongefteldheid het nadeel, dat het ligtelijk overvoed wordt, wijl het te veel zog krijgt; uit dien hoofde ontftaan er menigerlei ongeregeldheden in de fpijsvertering, braking, winden, krimpingen in den buik, buikloop, rusteloosheid, aanhoudend fchreijen en flapeloosheid des kinds. Tevens dient men niet uit het oog te verliezen, dat fomwijlen bij hoogst gevoelige vrouwen eene krampachtige uitvloeijing van het zog of werkelijk eene krampachtige uitfpuiting onder het zogen in den mond des kinds plaats grijpt, hetgeen kramp, toevallen van ftikking of werkelijke ftikking van hetzelve ten gevolge kan hebben. De gevolgen eener te geringe vorming en affcheiding van zog of geheel gemis van hetzelve zijn ten aanzien van het kind allernadeeligst, overmits het zog niet ligt, tenzij men het eene goede en gezonde minne geve, door andere fpijzen en dranken vervangen kan worden; menige zuigeling vermagert zoodoende, tot hij gaandeweg aan uittering fterft.

Geneeswijze.

§. 289.

Is de zogaffcheiding te overvloedig, zoodat niet alleen deszelfs hoeveelheid tot onderhouding des kinds overtollig is, maar daardoor ook de moeder zeer verzwakt wordt, dan moet men de toeftrooming van zog zoo fpoedig mogelijk trachten te ver-

verminderen; dit oogmerk bereikt men, door het kind alleen op bepaalde tijden te laten zuigen, voor de trouwe nakoming zorg dragende, door een ſpaarzamer genot van voedende ſpijzen, en meerdere beweging, door afleiding van den te ſterken toevoer van vochten en door beteugeling van der borsten verhoogde levenswerking en der afgedwaalde herſtellingskracht door *Diaphoretica*, *Diuretica*, en zachte ontlastingen door *Tartarus depuratus* met *Manna*, *Sulphas Potassae*, *Sulphas Sodae*, *Tartris Sodae* en de *Acetis Potassae* met *Aq. Petroselini*, de laatſte verbinding werkt niet bloot als zacht ontlastingwekkend, maar bevordert tevens de pisafſcheiding. Bovendien moet men op verſterking van het lymphatiek en zogvaatgeſtel de aandacht vestigen; ter bereiking van dit inzigt, zijn tot inwendig gebruik aangewezen hui, door aluin verkregen, met kaneel, een afkookſel van den kinabast, der *Quassia*, *Rad. Gentianae rubrae — Tormentillae* en dergelijken. De borsten zelve worden met een afkookſel van zamentrekkende middelen geſtoofd, als: van de *Flores Rosarum rubrarum*, *Ligustri*, van het *Herba Salviae*, *Prunellae*, der *Gallarum turcicarum*, der *Radix Ratanhiae*, *Radix Granati*, *Rad. Tormentillae* enz. Ook verdient het koude aftrekſel dezer middelen met rooden wijn, in den vorm van ſtoving of bad, aanprijzing. Een goede roode wijn, *Medoc* of *Pontac*, enkel aangewend, heeft ſomwijlen de beste uitwerkſelen; ook heeft men het opleggen van verſche peterſeliebladen op de borsten aangeraden; en mij verſchaften in een zeer hardnekkig geval omſlagen van GOULARD's lood-

wa-

water de heilrijkste diensten. Tegen aanmerkelijke slapheid en zwakte der zogvaten en der tepels hebben omslagen van wijngeest, rum en arak zich niet onheilzaam betoond, gelijkerwijze tot inwendig gebruik bij algemeene slapheid der vezel, zwakte, en eenen *cachectischen* of *chlorotischen* aanleg, behalve de kina, staalmiddelen (*Martialia*), als de *Limatura Martis* met *Carbonas Magnesiae*, het *Ferrum oxydulatum nigrum*, de staaltinkturen, de *Sulphas Ferri* met kaneel en zelfs de, uit hun' aard staalhoudende mineraalwateren, als daar zijn: het *Spa-*, *Driburger-*, *Schwalbacher-* en *Pyrmont*water, vooral ook het *Kissinger Ragozi* in kleine hoeveelheden, een overheerlijk water, dat, behalve het koolstofzure ijzer, ongemeen veel *Glauber*-keukenzout en bitteraarde bevat. Het meest hier nabijkomende, doch verre weg moeijelijker te verteren (*assimiliren*) en meer benaauwdheid en opgezetheid in de maag verwekkende, is het *Egerwater*. Bij wijlen wordt de te sterke zogafscheiding zoo hebbelijk, dat de *Galactirrhoe*, ondanks het spenen, nog voortgaat. In dit geval houde men de borsten en de bovenste ledematen koel, door waschingen met koud water, omslagen met Franschen of gewonen brandewijn, met *Rum*, *Arak* of het *Aqua Goulardi* op de borsten, koppen, of zuurdeeg op den opperarm; zachte buikopenende en pisafdrijvende middelen, bevordering van den stondenvloed, inzonderheid als hij in eene te geringe hoeveelheid zich vertoont, moeten hier in het werk gesteld worden; en bij zeer vocht- en bloedrijke vrouwen hebben zelfs algemeene aderlatingen op den arm, in vereeni-

niging met een' ſchralen eetregel, goede dienſten bewezen.

A. C. NOLDE, *über die Anwendung der trocknen Schröpfköpfe zur Verminderung der Milch;* in Dr. J. J. GUMPRECHT *und* Dr. J. H. WIGAND *Hamburgischen Magazin* I. 2. *St. S.* 133. 8°. *Hamburg* 1808.

§. 290.

Is de hoeveelheid van het zog te gering, dan moet de geneeswijze naar de oorzaak ingerigt worden. Ligt zij in den oorſpronkelijken vorm, en in de §. 287 vermelde, ſchadelijke indrukken, gebrekkelijke of geſtoorde bewerktuiging der borsten, zoo ſchiet er niets anders over, dan dat de moeder met zogen ophoude. Heeft er echter geene ſtoornis in de bewerktuiging van het klierachtige gedeelte der ſchijf, of in de borst in het geheel plaats, en ontleent de geringe vorming en afſcheiding des zogs haren oorſprong bloot uit gewone oorzaken, dan is dit eerder te verhelpen. Slapheid, gezonkene levenskracht en zwakte van de vormende kracht der zogklier en het ganſche *Organismus*, vordert verſterkende artzenijen, de zoogenaamde toongevende middelen (*Tonica*), die het herſtellingsvermogen aanzetten, terwijl al de §. 287 opgegevene verzwakkende invloeden vermijd, de veelligt weder voor den dag gekomene maandſtonden, te overtollige kraamvloed, *Menorrhoea lochialis*, ſterk zweeten, buikloopen, ſpeekſelvloed, en al die oorzaken, welke den aanvoer van zog verminderen, verwijderd moeten worden; ook verordene men een' gepasten, voedenden eetregel, en prijze, in geval van nood, de uit de er-

ervaring bekende, zogvoortbrengende middelen aan, bovenal *Herba*, *Radix* en *Semina Foeniculi*, waarvan men het aftrekfel drinken laat, *Species Dyacristallis.*, *Oleum Radicis Dauci cretici*, *Caryum*; behalve dit, behooren hier te huis de amandelmelk, eijerdoren, bier en brood, fago, faleb en de versch verkregene koemelk. Tot de uitwendige middelen brengt men het warme bad en de verwarming der borsten, en het beftendig op zekere tijden aan de borst leggen van het kind. — Is zwakte der borsten en der zogvaten met verhoogde gevoeligheid en prikkelbaarheid der zenuwen, *hysterifche* aandoeningen en kramp in de borsten zelve vergezeld, dan komen die middelen, welke deze verhoogde zenuwwerking bedaren, en de kramp verminderen, de zoogenaamde *Antispasmodica*, als daar zijn: het *Extractum Hyoscyami* in het *Mixtura Riverii*, het *Castoreum*, de *Spiritus Cornu Cervi succinatus*, het *Aqua Amygdalarum amararum cohobata* in eene amandeldrank, te ftade. Met het in- en uitwendig gebruik des heulfaps, zoowel als alle andere krampwerende, verdoovende middelen, zij mogen in den vorm van omflagen, zalven of pleisters aangewend worden, zij men hoogst omzigtig, daar zij ligtelijk de hoedanigheid van het zog veranderen, en deze op het kind, wanneer het de borst krijgt, nadeelig werkt. Ingeval de maandftonden zich weder vertoonen, gevaarlijke, aanmerkelijke ftoornisfen van organen met ziekte dreigen en zoo vele oorzaken uitmaken, of eene nieuwe zwangerfchap bewezen is, zuime men niet, het zogen dadelijk te verbieden.

LITTERATUUR.

BOHN, *Dissert. de lactis defectu. Lipsiae* 1764.

KNIPHOF, *de lactis discussione. Erford* 1749.

BÜCHNER, *Diss. de secretione lactis muliebris, et praecipuis ab ea impedita praecedentibus morbis. Hal.* 1764.

THORWAIT, *Diss. de lactis defectu. Lugd. Bat.* 1764.

LEVRET, *in Journal de Médicine. T.* xxxvij. *p.* 46. *sq.*

——— *auserlesene Abhandlungen.* I. *Bd.* IV. *St. S.* 74.

Von der vertreibung der Milch aus den Brüsten. — In THEDEN'S *neuen Bemerkungen.* II. *Bd.*

DAVID, *Dissert. sur ce, qu'il convient de faire pour dimuniér ou supprimer le lait des femmes. Ouvrage, couronné par la Societé de Science à Harlem. à Paris* 1763. *und übers. in d. auserlesene Abhandl. für prakt. Aerzte.* I. *Bd.* 1. *St. S.* 87.

P. J. BERGII, *de remediis galactophorosis observationes, in Nov. Act. Sol. Upsal. Vol.* I.

DETHARDING, *Diss. scrutinium operationis medicamentorum — lac imminuentium. Rostock* 1715.

HUFELAND, *Journal der praktische Heilkunde.* V. *Bd. p.* 663.

MELITSCH, in STARK'S *Archiv.* III. *Bd.* 1. *St.* N°. 5.

REIL, *Fieberlehre.* III. *Bd. pag.* 355.

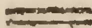
J. CHR. STARK'S, *Handbuch zur Kenntniss nnd Heilung innerer Krankheiten des menschlichen Körpers. — Zu starke Milchabsonderung, Galacttirrhoea.*

P. FRANK, *de curandis hominum morbis. Lib.* 17.

——— *in den Act. institut. clinic. caesar. Universitatis Vilnensis. Ann.* II. *S.* 86.

JÖRG, *Krankheiten des Weibes.* II. *Bd.* 2te *Auflage.* §. 804—805.

CAPURON, *a. a. O. pag.* 594—607.

VIERDE HOOFDSTUK.

Van de ontſteking der borsten.

Verſchijnſelen.

§. 291.

De ontſteking der borsten kan, of bloot aan eene, of aan beide te gelijk, vroeger of later, in het kraambed, op ieder tijdſtip van het zogen, of ook dan zich opdoen, wanneer eene kraamvrouw zelfs het kind niet eens aan de borst heeft gelegd; meestentijds bepaalt zij aanvankelijk zich ſlechts tot een klein gedeelte, en beſlaat later eerst eene meerdere uitgebreidheid; zij is, gelijk men ze ook reeds in de zwangerſchap ziet ontſtaan, of eene uitwendig zigtbare, veelal roosachtige ontſteking, die naderhand echter, voornamelijk bij verwaarloozing, of bij de aanwending van ongepaste middelen, in eene ſlechts in het celweeſſel alleen zich bepalende, of in het klierachtig ligchaam zelf dieper indringende, wezenlijke ontſteking overgaat; of zij kenmerkt zich dadelijk bij hare wording als eene, in de diepte van het klierachtige ligchaam zetelende, ontſteking, welke later eerst uitwendig zigtbaar wordt. De ontſteking kan met aanmerkelijke zwelling van de borst zamengaan, of het gezwel is omſchreven; zij kan zeer ſchie-

ſchielijk en langzaam in haar verloop zijn, en bijaldien zij tot *Absces* overgaat en de huid zich opent, dan ontlast de etter zich ſpoedig; ook ontmoet men, dat in het *Absces* een prop van eene aanmerkelijke grootte zich bevindt; deze wordt geboren uit de verwoesting van het celweefſel en eene of meerdere klieren, die, ingeval van een' hoogen graad van ontſteking, niet alleen veretteren, maar vernietigd worden.

Kenteekenen der ontſteking.

§. 292.

De teekenen dezer ontſteking zijn koude en hitte, ſtekende en ſpannende pijn bij het zogen, roodheid van eene plaats, die gaandeweg de geheele borst beſlaat, zwelling en hardheid, welke hoogst pijnlijk bij de aanraking is, gelijk de ganſche borst in een' hoogen graad van gevoeligheid deelt en de pijn te heviger is, wanneer de borst in haren geheelen omvang lijdt; belemmerde uitvloeijing van het zog, pijn bij het zogen des kinds, moeijelijk liggen en ademhalen. De aanvankelijk roosachtige ontſteking, die ſoms in ware (*phlegmoneuſe*) overgaat, wordt daaruit herkend, dat men terſtond eene zeer hooge, naar rozenrood zweemende, kleur ontdekt, en de pijn van een' ſpannenden aard is; de ware ontſteking daarentegen geeft zich louter door de meestentijds kloppende en dieper te voelene pijn, en de later eerst volgende zwelling, te kennen; in het begin neemt men tevens niet altoos terſtond roodheid waar, maar deze verſchijnt eerst later, zoo de

ware ontſteking, bij haar ontſtaan, in het binnenſte van het klierachtige ligchaam zich zetelde; beide nogtans gaan met koorts verzeld, welke het karakter van *Synocha* of *Synochus* (zuivere of vermengde ontſtekingskoorts) draagt, en tot een' hoogen graad kan ſtijgen, inzonderheid als de ontſteking zich over de ganſche borst heeft uitgebreid.

Oorzaken.

§. 293.

Zoodra de borsten alreede in de zwangerſchap, aangezien haar verhoogde leven en vormkracht, op zich zelve bereids voorbeſchiktheid tot ontſteking hebben, hoeveel te meer in het kraambed, waar beide vereischten, nadat zij in de baarmoeder na de bevalling afnemen, in haar met de zogafſcheiding nog ſterker worden, vooral omdat zij te gelijk een' hoogeren graad van vatbaarheid verkrijgen, die haar meer tot ontſteking doet overhellen; komen hierbij nu nog vol- en dikbloedigheid, des te eerder zal zij dan door ſchadelijke invloeden of gelegenheid-gevende oorzaken ontſtaan, die prikkeling en plotſelinge zamentrekking in de vaten te weeg brengen, de afſcheiding belemmeren, en ophoopingen ten gevolge hebben. Eene der menigvuldigſte oorzaken is evenwel het vatten van koude, hoofdzakelijk onder het zogen, en als de borsten of de kraamvrouw over het geheele ligchaam ſterk zweet, en koude in het vertrek of togt derzelver invloed op haar uitoefenen; buitendien zijn de gewone oorzaken verhitting door inwendige middelen, ſterk gekruide ſpij-

ſpijzen en dranken, terughouding van het zog, ten gevolge van gewonde tepels of eene ſnelverloopende (*ephemeriſche*) koorts, zogophoopingen, hetzij door te ſchielijke ſpening des kinds, hetzij door werktuigelijke beleediging, bij voorbeeld door uitwendige drukking, vast binden en inprangen, om het zog te onderdrukken, zogophoopingen door verzuim van het kind de borst te geven, door invloed van hevige aandoeningen en hartstogten, als daar zijn: ſchrik, kommer, gramſchap, of door den bijſlaap (*Coitus*), het genot van zure ſpijzen, geſtoorde ſpijsvertering, door taaije, vette, zwaar verteerbare voedſelen, bij voorbeeld koeken, gebak enz., onderdrukte kraamzuiveringen en aanbeijen, te drukke bijſlaap, het te dikwijls aan de borst leggen des kinds, te ſterk trekken aan de borst van de zijde des kinds, of door zuigſters en hoofdzakelijk door zogpompen, bijten op de tepels, ontſteking door ontvellingen, *rheumatiſche* of jichtige ongeſteldheden, *veneriſche* beſmetting, kropklierigen aanleg, ſchurftige of haarwormige uitſlagen enz.

Gevolgen en Uitgangen der ontſteking.

§. 294.

De uitgang eener ontſteking der borst in het kraambed is, in verdeeling, — de gunſtigſte uitgang en diegene, welke de natuurlijke verrigting dezes orgaans ſpoedig geheel herſtelt; — de verdeeling echter valt zelden voor, uit hoofde de ontſteking veelal te laat ontdekt, en vroeger door vrouwen of bakers met ondoelmatige middelen be-

handeld werd, of de oorzaak zelve der ontſteking in een' te hevigen graad heeft opgewekt, zoodat de verdeeling niet verwacht kan worden. De meest gewone uitgang is verettering, waarvan de gevolgen zijn: onvermogen om het kind te zogen, en gevaar om voor immer hiertoe ongeſchikt te worden, van wege de verwoesting in het orgaan, wanvormigheid der borst door naden en verkleiningen, ſomwijlen ſchier geheele verdwijning der borst ten gevolge der verettering, borstklonters, gevaar voor knoest- en kreeftgezwel; ſomtijds, wel is waar, zelden, heeft men insgelijks, voornamelijk bij eene ongepaste behandeling, de ontſteking tot verſterving zien overgaan.

Kenteekenen der verdeeling, der ontſteking en der verettering.

§. 295.

Gaat de ontſteking tot verdeeling over, dan ziet men de koorts weldra aflaten of geheel verdwijnen, de roodheid minder en meer omſchreven worden, de pijn, zwelling en hardheid van het ontſtoken gedeelte der borst afnemen, onbelemmerden voortgang van het zogen zonder pijnen en vrijwillige uitvloeijing van het zog uit de tepels, al wordt het kind ook niet aan de borst gelegd. Helt echter de ontſteking tot verettering over, dan verandert de ſpannende, brandende pijn in eene kloppende; zwelling en omvang nemen toe, de borst wordt bij de betasting gevoeliger, geen zog vloeit naar buiten ten gevolge der toenemende ophooping, de koorts wordt hevi-

ger, de kraamvrouw ontwaart dikwerf terugkeerende huiveringen; pijn, onrust en ſlapeloosheid worden erger, de hardheid begint te verminderen, zij wordt week; te dezer plaatſe verdwijnt ook de hoog roode kleur, en er wordt op de opperhuid eene witte vlek geboren, die van lieverlede meer uitgebreidheid verkrijgt, waaronder men duidelijk vochtgolving voelt.

Geneeswijze.

§. 296.

De geneeskundige behandeling moet louter daarhenen gerigt worden, om zoo ſpoedig mogelijk de verdeeling der ontſtokene borst te bewerken; want daardoor alleen kan de regelmatige verrigting van het orgaan in het geheel, en de veelligt ontſtane ophouding met zogen ſpoedig weder aan den gang gebragt en kunnen de §. 294 vermelde nadeelige gevolgen voorkomen worden. Zal trouwens de verdeeling gelukken, dan moet de noodige hulp tijdig genoeg in het werk geſteld worden, en de ontſteking nog niet tot verharding of verettering zijn overgegaan, of de aanval der uit haar ontſtane koorts niet in die mate hebben plaats gehad, dat de verdeeling niet meer mogelijk is. Ziet men daarom, dat de koorts het karakter van *Synocha* heeft, is de kraamvrouw buitendien van een vol-dikbloedig, prikkelbaar geſtel, de pols vol en hard, klaagt de zieke over hitte en dorst, na alvorens koud geweest te zijn, en heeft zich vooral de pijn, de zwelling en uitwendige roodheid onmiddellijk na deze over de ganſche borst verſpreid, wordt het zog terugge-

 hou-

houden, en zuigt het kind met moeite, in het geheel niet, of niet dan met de hevigste pijnen voor de moeder, dan is eene algemeene bloedontlasting op den arm en wel aan den kant der ontstokene borst, en de ontstekingwerende geneeswijze in het geheel, dringende behoefte; het verzuimen of het verrigten daarvan ten behoorlijken tijde is meerendeels oorzaak, dat de verdeeling volstrekt niet, of nog met groote moeite geschiedt, en dat eerst aanwezige vrouwen of bakers, even alsof haar een zeker voorregt geschiedde, al hare huismiddelen, pleisters en zalven beproefd moeten hebben, voor en aleer zij verstandige, geneeskundige hulp inroepen. Waar de koorts niet te veelbeteekenend en de spanning en pijn in de borst niet te hevig is en meer tot eene kleine plaats zich bepaalt, of na de algemeene aderlating nog slechts een geringe graad van ontsteking met die der plaatselijk opgegevene verschijnselen overblijft, late men op het pijnlijkste en meest ontstokene gedeelte door een' deskundige bloedzuigers zetten; wij immers hebben ons van hun nut te menigmaal overtuigd, dan dat ons de in zwang zijnde stelregel: een klierachtig ligchaam verdraagt geene bloedzuigers — van eene ervaring zou kunnen afbrengen, die ons zoo dikwerf het tegendeel leerde. Immers heeft men in den laatsten tijd zelfs zeer groote knoestachtige verhardingen alleen door bloedzuigers genezen, en hoe nuttig betoonen zich deze niet bij den *Scirrhus*, wanneer hevige steken en pijnen dat tijdperk van ontsteking aankondigen, ingevolge waarvan, de knoestachtige verharding tot het verborgene kreeftgezwel poogt over te gaan! Wijders

schrij-

ſchrijve men tot gebruik voor: de *Nitras Potassae*, klisteren, ontſtekingwerende middelzouten, in die mate, als toereikend is tot eenige ſtoelgangen; een' ontſtekingwerenden leefregel (*Regimen*), dun, ſchraal voedſel (*Diät*), bevordering der kraamzuivering, door voor de teeldeelen eene in vlieraftrekſel natgemaakte ſpons te leggen, of door inſpuitingen in de ſcheede; bovenal bevele men, dat de kraamvrouw zich ſtil te bed houde, de ongeſtelde borst niet late hangen, maar doelmatig onderſteune, de huiduitwaſeming niet ſtore, die der gezonde borst door bedekking met bij den kagchel uitgewaſemde boomwol, of watten aan den gang houde, en met deze vlijtig het kind zoge. Ingeval de ontſteking en zwelling niet bedaren, en er echter nog geene blijken van verettering daar zijn, maak ik van den *Mercurius dulcis* met *Carbonas Magnesiae* gebruik, en bij eene aanmerkelijke ophooping van zog en hardheid wel in zulk eene hoeveelheid, dat er eenige ſtoelgangen op volgen.

§. 297.

Heeft de ontſteking aanvankelijk meer het roosachtige karakter, en de koorts geen te hevig aanzien, dan zijn een gematigde, verwarmende leefregel en zweetdrijvende middelen, de *Potio Riveri*, eene oplosſing van braakwijnſteen, en bij vermindering der koorts bij voorkeur *Spiritus Mindereri* aangewezen; draagt de koorts het karakter van *Synochus* en gingen er te gelijk invloeden vooraf, die de geregelde werking der ſpijsverteringswerktuigen in wanorde bragten, dan moeten des noods, en vooral

als de ontſteking in den vorm van *Eryſipelas* zich voordoet, braakmiddelen, zachte ontlastmiddelen uit Tamarinde, Manna, de bitteraarde, wijnſteenroom, *Tartris Potassae* enz. worden voorgeſchreven, waarbij echter, indien de hevige pijnen in de diepte knagen, bloedzuigers op de lijdende borst gezet, zeer zijn aan te prijzen, ten einde de verdeeling te gemoet te komen. Is de ontſteking der borst het uitwerkſel eener te overtollige zogafſcheiding en daaruit voortvloeijende ophooping, dan komt de §. 289 opgegevene behandeling te pas, waarbij men tevens door het zetten van bloedige koppen op den opperarm zeer veel ter beteugeling der ontſteking en van den bovenmatigen toevoer van zog kan toebrengen, hetgeen ſlechts bij vrouwen, die zeer gevoelig zijn, ten opzigte der aanwending, zwarigheden ontmoet.

§. 298.

Ten einde de verdeeling te bewerken, roemt men meerdere middelen, als: omſlagen, inwrijvingen, oliën, zalven en pleisters, bij voorbeeld eene ſterke oplosſing van azijnzuur lood in azijn, of GOULARD's loodwater met bijvoeging van twee tot drie drachmen *Acetum saturninum*, niet koud, maar matig warm, met kompresſen over de ontſtokene borst geſlagen, naardien de koude ligt huivering verwekt; of eene warme, gedekte pap met loodwater toebereid; bij eene geringe, doch algemeene opgezetheid der borst met eenige pijn, de inwrijvingen van oliën, bij voorbeeld amandelolie; bij hevige pijn een ſmeerſel uit *Ung. saturnin.*, *Liniment. volatile camphoratum* en *Tr. Opii*, of bij

kraam-

kraamvrouwen, welke niet zogen, eene zalf van amandelolie met venetiaansche zeep en kamfer, gedekte pappen van verdeelende kruiden, rijst, haverdegort, stukgewrevene aardappelen, drooge kruidenzakjes enz. Uitwendige middelen trouwens, en zelfs de meeste der pas genoemde, zijn bij de §. 296 tot 297 vermelde algemeene behandeling, en indien men tijdig genoeg geroepen wordt, in het geheel geene behoefte; ja, men kan zich verzekerd houden, dat derzelver aanwending groote omzigtigheid vereischt, en in plaats dat men de verdeeling bevordert, de overgang tot verettering verhaast wordt; in het bijzonder geldt dit van de zalven, pleisters, kruidenpappen, en drooge, warme, kruidenzakjes; minder schade doet de zachte inwrijving van amandelolie en eene matig warme pap van gekookte rijst of haverdegort, ingeval van aanmerkelijke spanning, hardheid en pijnlijkheid der borst, ter *momentele* verligting; doch men mag met deze, als ook met het inwrijven van olie niet te lang aanhouden, vooral omdat het laatste de, ter verdeeling dikwijls zoo vereischt wordende, uitwaseming der borst stoort. Men late de borst met eenen zachten, gebruikten, matig warmen linnen doek, met boomwol, op den oven goed gedroogd zijnde, of tusschen linnen gelegde flenel of watten bedekken, de borst door een' schortband ondersteunen; bevele eene rustige, waterpasse ligging in bed of op de *Sopha*, en bescherme de borst voor elke werktuigelijke beleediging door drukking of binding, voor verkouding en het gebruik van al te prikkelende middelen, natte omslagen, pleisters, zalven en dergelijken,

voor-

vooral als de ontſteking van een' roosachtigen aard is. Bij eene diep zittende, zuivere ontſteking nogtans, heeft zich na aanwending der bloedontlastingen en der overige, ontſtekingwerende geneeswijze, de ſtoving, met eene niet te vochtige en matig warme pap uit rijst of haverdegort, ſteeds het heilzaamſte betoond. Is de borst zeer door het zog uitgezet, en vloeit dit uit zich zelven niet naar buiten, maar hoopt het op, dan late men, indien het gemakkelijk en zonder vermeerdering der pijn geſchieden kan, van tijd tot tijd een weinig daarvan met een zuigglas zachtkens uithalen, geenszins echter met een' zogpomp, welke te hevig werkt; eer zou het uitzuigen door een' jongen hond aanprijzing verdienen, indien het niet walgelijk ware, — het dier de borst met zijne pooten niet openkrabde en de tepels ligt door te ſterk zuigen en bijten ontveld raakten. Even zoo veel behoedzaamheid vordert ook het uitdampen van het zog met een heet ijzer, waarop men water giet, of een kopje met heet water of brandewijn, welken men aanſteekt; deze dampen hebben het nadeel, dat zij de ontſteking en ophooping des zogs vermeerderen. De door wijlen STEIN geprezene, warme baden van een vlieraftrekſel, door middel van het door hem uitgevondene borstbad-vat aan de borst gelegd, achten wij voor oneindig veel beter. Het allernadeeligſte zijn nogtans, het zog opgehoopt zijnde, het ſmeeren met heet vet, bij voorbeeld heeten boter, het uitdrukken des zogs met de handen, harsachtige en zamentrekkende pleisters en het al te voorbarig weekmaken met pappen. Eer nog kan ter vermin-

de-

dering der ophoopingen en ter verligting van de ontlasting des zogs, het wasſchen of ſtoven met dik, laauwwarm zeepwater van dienst zijn.

§. 299.

Is de ontſteking niet meer te verdeelen en openbaren zich de §. 295 genoemde verſchijnſelen der verettering, dan trachte men de ettervorming op alle mogelijke wijzen te bevorderen; te dien einde verdienen, inzonderheid als de pijn hevig en kloppende is, eene warme pap van brood en melk, met bijvoeging van ſaffraan, of van lijnzaad, hennipzaad met melk, mostaard, melk en ſaffraan, waarmede men het borstbad van een vlieraftrekſel met melk pare, aanprijzing. Stovingen en baden van *Herba Cicutae*, *Hyoscyami* zijn ſchadelijk, vooral als het kind nog aan de borst blijft, wijl de opſlorping der verdoovende ſtof invloed op het kind heeft. Wijders late men de borsten matig onderſteunen en de lijdende meer zitten in het bed, dan liggen, om te verhoeden, dat het *Absces* deszelfs punt van verettering niet in den omtrek van den tepel of nabij denzelven vorme, vermits anderzins bij het doorbreken of het openen van het *Absces*, ligt een lidteeken geboren wordt, dat alsdan voor immer het zogen onmogelijk maakt. Pleisters zijn niet zoo goed als de vermelde ſtovingen en borstbaden, of het moest zijn, dat men de zorg voor de omſlagen der oppasſers niet vertrouwen kan. Het *Emplastrum Matris*, — *Diachylon Simplex* — *noricum* en de in *Berlijn* bekende *Jordanſche* en door STEIN zeer geroemde, pleister bereiken in dezen het beste het doel.

doel. Voor het overige verbeide men de ontlasting des etters liefst van de eigene werkzaamheid der natuur; dan, indien zich een verheven, week, vochtgolvend punt opdoet, trachte men de fpoedige ontlasting des etters te bewerken; met dit inzigt legge men op de meest verhevene plaats een *Emplastrum gummosum* of een ander weekmakend middel ter grootte van een gulden- of drie guldenftuk, zoo ver doenlijk, van den tepel; opent zich het *Absces* niet fpoedig van zelf, is de huid dun, heeft de ontfteking opgehouden, en klaagt de lijderesfe enkel over eene hevige, voor haar ondragelijke fpannende pijn, ten gevolge des vergaderden etters onder de huid, dan kan men door eene genoegzaam groote infnijding met een *Lancet*, dat men fchuins van beneden naar boven voert, en met hetwelk men meer fnijdt, dan fteekt, den etter vroeger ontlasten; nimmer echter neme men het mes te vroeg te baat, waardoor het klierachtige ligchaam zelf kan gekwetst worden; want vermeerdering der ontfteking, vertraging der verettering, verwoesting van het *Orgaan*, mismaakte nablijvende lidteekens en geheele ongefchiktheid tot zogen zullen de gevolgen zijn. Is evenwel de golving des etters duidelijk te voelen, en draalt men om den etter te ontlasten, hetzij door weekmakende middelen (*Maturantia*) of bij de opgegevene aanwijzing, door het *Lancet*, dan zal door het te lang verblijf des etters, door de voortdurende fpanning en de hevige pijn, de flapeloosheid en koorts onderhouden, en bij vrouwen van een zwakkelijk geftel, geneigdheid tot tering geboren worden; de vorming van etter verfpreidt

zich

zich over den ganſchen omvang der borst, en ondermijnt zelfs al het celweefſel; de etter baant zich een' weg tusſchen de borstklieren, vormt pijpzwerige kanalen, en wordt zonder noodzaak vergroot. Bij de ſteek met het *Lancet* ontſtaat ſomwijlen eene bloeding, die, als zij niet te ſterk is, niet beletten kan, de inſnijding grooter te maken; mogt zij evenwel te aanmerkelijk zijn, dan komen kompresſen van droog linnen te ſtade. Burns (t. a. p. pag. 620) verhaalt een geval, waar zulk een bloedvliet doodelijk werd. De koorts, de onafſcheidelijke gezellin der ettervorming, kan aanvankelijk inderdaad het karakter van *Synocha* hebben en de ontſtekingwerende geneeswijze behoeven; in het vervolg echter, de ettervorming aanhoudende en toenemende, van een' zenuwachtigen of uitterenden (*hectiſchen*) aard worden, als wanneer de krachten en voeding der lijdende afnemen. In dit geval is men gehouden, de koorts naar haren aard te behandelen, en der verettering paal en perk te ſtellen; zoodra nogtans de koorts vermindert, en vooral de pijn in de borst heeft nagelaten, moet men tot verſterkende en zacht voedende middelen overgaan, ten einde de geſtoorde voeding der lijderes te verbeteren.

§. 300.

Na de ontlasting des etters, hetzij deze louter door de eigene krachten der natuur, of door middel des *Lancets* plaats had, late men den etter van zelven uitvloeijen, en ontzie alle ſterke drukking, nademaal daardoor nieuwe ontſteking en ſluiting der opening ont-

ontſtaat. Deze dekke men alleen met eenig zuiver, zacht linnen, luchtig en niet te vast, opdat de ontlasting des etters niet geſtoord worde, daarover een lapje met *Emplastrum Matris* of *Sperma ceti*-zalf leggende; men drage zorg voor de ontlasting des etters, en inzonderheid daarvoor, dat er zich geen pijpzwerige holten vormen en tijdens het verband de borst niet te veel der lucht en verkouding worde blootgeſteld. Het is hoogst heilzaam, als na het openbreken, of kunstmatige openen van het *Absces*, een' tijd lang de etter blijft uitvloeijen, welke dikwijls met zog vermengd is, want daardoor verdwijnt van lieverlede de omſchrevene hardheid. Indien deze nog blijft en pijn verwekt, en de vrijwillige ontlasting niet plaats grijpt, is het raadzaam, met de §. 299 vermelde pap van zemelen en melk, of haverdegort nog aan te houden. Bijaldien zij echter de huid aandoet, en eene zekere ontvelling te weeg brengt, late men haar weg en verwisſele dezelve met het opgegevene, luchtige verband van zacht linnen enz. Menigwerf wordt er na het openen, ten gevolge der aandoening, of der verkouding, nieuwe ontſteking geboren, alsdan bedekke men de plaats met *Unguentum saturninum*; en ingeval de wonde met harde randen omgeven is, voege men bij de genoemde zalf een weinig *Unguent. Hydrargyri cinereum.* Vertoont zich trouwens onder het verbinden een door celweefſel gevormde prop in de wonde, die zich nog niet geheel heeft afgeſcheiden, dan trekke men denzelven toch niet met het *Pincet* uit, wijl hieruit ligtelijk nieuwe ontſteking en verettering geboren

wordt,

wordt, maar bade de borst bloot met zuivere, zoete melk, met een weinig honig vermengd.

§. 301.

De uitgang der in verettering overgegane ontfteking is diensvolgens zeer onderfcheiden; door deze gaat alle zwelling en hardheid te niet, en de borst wordt, mits de klier zelve niet te veel geleden heeft, geene fistelopeningen zich opdeden, en de ettervorming niet te lang aanhield, geene der §. 293 opgeteekende zamengefteldheden plaats heeft, zoo volkomen herfteld, dat fomwijlen bij zogenden zelfs het zog op nieuws te voorfchijn komt, en de lijdende dra weder het kind met de ongefteld geweest zijnde borst voeden kan; veelvuldiger nogtans gebeurt het niet, zoodat het kind met eene borst zich moet vergenoegen; foms blijven enkele klonten of verhardingen, ftâge zwelling der borst, tegen den avond, met koorts, eene uitgeftrekte verettering met eene uitterende koorts, verfterving en uitflag na.

§. 302.

Blijven, na volkomene bedaring der ontfteking en verettering, klonters of verhardingen over, zoo zijn deze niet altijd gevaarlijk, en men ontmoet ze fomtijds, offchoon het *Absces* gemakkelijk genas en metterdaad weinig beteekende; zij ontleenen dikwerf alleen hunnen oorfprong uit het meer zamenhangende en vaster gewordene celweeffel; daar dit nu ten gevolge der verettering vaneen gegaan en gefcheiden is, zijn de klieren meer tot elkander ge-

komen en doen zich daardoor meer ineengedrongen voor. Werkelijke verhardingen nogtans eener aanmerkelijke uitgeſtrektheid van de eene of andere borstklier blijven menigmaal lang onpijnlijk, en zelfs lang in denzelfden toeſtand, veroorzaken intusſchen toch bezorgdheid voor toekomſtige gevolgen, of eene nieuwe ontſteking en verettering. Bij teruggeblevene klonters, uit de vermelde naaste oorzaak ontſtaan, verbiede men na de genezing des *Absces* alle drukking, verordene het menigvuldig baden der borst met warm zeepwater, of matig warme ſtovingen eener oplosſing van gezuiverde potasch of *Tartris Potassae*, of de inwrijving eener zalf van *Hb. Cicutae* met honig, en verbiede het zogen, indien de melk niet gewillig zich laat uithalen. Mogten evenwel de vermelde klonters lang blijven beſtaan en ſchijnen zij gaandeweg harder te worden, of zijn er werkelijke verhardingen met aanwas van het klierligchaam overgebleven, zoo zorge men voor afleiding door zachte ontlastmiddelen (§. 297) en wende zachte inwrijvingen aan van den *Spiritus Mindereri*, of dien des kamfers drie malen daags, of van de zalf uit het *Ung. saturninum* met *Lin. volatile camphoratum*, ſtovingen met kamferbrandewijn, waarbij men nog een tiende gedeelte *Acetis Plumbi liq.* mengen kan. Ondertusſchen, deze middelen niet ſpoedig hunne werking toonende, maak ik van de meermalen door mij aanbevolene kwikkuur, zoowel in- als uitwendig, gebruik; daartoe is de zoete kwik (*Murias Hydrargyri oxydul.*), in alle geval met *Carbonas Magnesiae* en de *Herb. digitalis* vermengd, uitnemend geſchikt, hiertoe

het

het *Ung. Nitratis Hydrargyri* met bijvoeging tevens van de *Digitalis purpurea*.

§. 303.

Is het *Absces*, in zekeren zin, volkomen genezen, maar doet zich tegen den avond immer eenige zwelling op, en wel ten gevolge van zwakte, dan is er ligt vorming van een zuiver ettergezwel op handen. In dit geval komen algemeen verſterkende middelen, de zoogenaamde *Tonica*, te pas, en onder deze, vooral de kinabast; wijders late men de borst nog eenige weken, zorgvuldiger dan ooit, warm houden, verbiede iedere ontblooting, drukking, betasting en verkouding, en late het kind de borst geven. Openbaren zich verſchijnſelen van nieuwe ettervorming, inzonderheid als de kraamvrouw zelve niet zoogt, dan zit het gezwel ſoms zeer diep en is onpijnlijk, langen tijd tevens hard op het gevoel, en ſtrekt zich gaandeweg tot zulk een' omvang uit, dat het eener *scirrheuſe* of *scrofuleuse* verharding evenaart. De ettervorming gaat evenwel onmerkbaar voort, offchoon ook ſlechts weinig pijn verwekkende. Eindelijk echter gaat het gebrek met rasſe ſchreden voorwaarts, de pijn neemt toe, wordt kloppende, de huid rood en ten langenlaatſte breekt het *Absces* open. In deze omſtandigheden moet men het *Absces* met weekmakende, warme pappen en ſtovingen in dier voege behandelen, als §. 299 ſtaat opgeteekend.

§. 304.

Is trouwens de wederinſtorting van dien aard,

 dat

dat de verettering wijd en zijd zich uitbreidt, verdeeld in bijzondere *Abscesſen*, vergezeld met groote zwakte, en uitterende koortſen, zoo is zij, of het gevolg eener achtelooze behandeling, of eener ziekelijke geſteldheid. De borst wordt in haren geheelen omvang hevig aangetast, en de uitvloeijende ſtof is gemeenlijk zeer ſtinkende. In dit geval trachte men de levenskracht, derhalve ook de voeding, op alle mogelijke wijze te verſterken: door het genot van eene zuivere lucht en hoofdzakelijk het verblijf op het land in een gezond oord; door het gebruik van ſaleb, IJslandſche mos, de kina en andere verſterkende middelen, vereenigd met een' voedenden eetregel en wijn. Pijpzwerige kanalen vereiſchen zeer diepe openingen, of tegenopeningen en de behandeling volgens de algemeene regelen der Heelkunde. Zelfs als er geen ſterke verettering, of zweem van kropklierige verharding beſtaat, kunnen toch ten gevolge van een zeer uitgebreid ettergezwel, of eener langdurige verzwering, de krachten zeer gezonken zijn, en de lijderes in een' uitterenden ſtaat verkeeren, die de aangevoerde en andere, in dezen dienſtige, middelen vordert.

§. 305.

Zeldzaam, en meestal ſlechts ten gevolge eener veronachtzaamde behandeling door vele ſcherpe zalven, of heete omſlagen en dergelijken, en daardoor onderdrukte ettervorming gebeurt het, dat een *Absces* van de borst in verſterving overgaat; mogt dit onverhoopt het geval zijn, zoo wordt de bijkans vernietigde huid, waaronder de etter in de diepte zit, zwart-

bruin

bruin en de, zich ontlastende, ſtof ſtinkende; inmiddels klaagt de lijderes over groote zwakte, de pols wordt al minder en minder, is klein en ſlaat dikwijls, de huid is droog; de tong bruin beſlagen, terwijl ook het zog in de gezonde borst minder wordt, en het aanwezige in hoedanigheid verandert, te weten dun, waterig; het kind, bijaldien het nog aan deze borst wordt gelegd, zuigt niet, of het binnengekregene zog berokkent hetzelve onrust, krimpingen en buikloop. Bij zoodanigen uitgang der ontſteking trachte men ijlings der verſterving paal en perk te ſtellen; te dien einde wende men inkervingen in de borst aan, de *gescarrificeerde* vlakte late men met eene zalf, uit honig met kamfer en kinapoeder vervaardigd, verbinden, en eerst dan, als de verſtorvene korst loslaat, kan men haar langzamerhand met de ſchaar wegſnijden. De aangedane plaats late men met een kina- of wilgenbast-afkookſel, *Salammoniac* of kamfer er bijmengende, ſtoven; tot inwendig gebruik ſchrijft men mede een ſterk kina-afkookſel, geruggeſteund door een' voedenden eetregel en wijn, voor; en indien de koorts een rotachtig aanzien verkrijgt, kamfer met *Serpentaria*, en tot drank het *Acidum sulphuricum* met *Syrupus Rubi Idaei* in water, of bij voorkeur nog het *Mixtura sulphurica acida.*

§. 306.

Somwijlen is met de ontſteking en verettering der borst eene ſchurftige, *veneriſche*, haarwormige, kropklierige, *rheumatiſche* of jichtige zamengeſteldheid verbonden. Alsdan is men verpligt, bij de

 ge-

genezing op deze *Complicatie* te letten en haar naar de voorſchriften der bijzondere Geneeskunde (*Therapia specialis*) te behandelen, voornamelijk omdat meestentijds ontſteking en verettering, zonder deze oplettendheid niet genezen, en zelfs eene overgeblevene verharding of zwelling nimmer verdwijnt. Bij de vereeniging met een huiduitſlag, ziet men, dat na de genezing van het *Absces*, uitſlag of bloedzweren zich vertoonen. Zoo ontmoet men ſoms een ſchurftig uitſlag aan de borst, of naar bloedvinnen gelijkende zweren, ten gevolge van den opgeſlorpten etter; of de ontſteking der borst ontſtaat als ziekteſtof op eene andere plaats; in dit geval moet men zulke middelen toedienen, die voor den aard van het ſchurftige uitſlag gepast zijn, en bij eene *metastatiſche* ontſteking trachte men onverwijld de afleiding, inzonderheid van een voornaam *Orgaan* door blaarpleisters en ontlastingen door middel des kwiks te beproeven. Heeft het uitſlag een *venerisch* karakter, bevestigen een vroeger beſtaan hebbende, *veneriſche* witte vloed, of nog andere deels verdwenen, deels voorhandene verſchijnſelen de *veneriſche* ongeſteldheid, zoo komen de kwikmiddelen, als het *Murias Hydrargyri oxydulat.*, het *Plumerſche* poeder, met een afkookſel van *Salsaparilla*wortel inwendig, en baden of wasſchingen, waarin Sublimaat opgelost, uitwendig te ſtade. Zuivere bloedzweren brengt men in verettering door er een *Empl. gummosum* op te leggen; bij eene *veneriſche* zamengeſteldheid evenwel vermenge men haar met *digestief*zalf, met *Merc. praecipitat rubr.* bedeeld.

LITTERATUUR.

CHAPELLE, *Dissert. de inflammatione mammarum. Leid.* 1670.

A. DE TRIBOLET, *Dissert. de mammarum cura in puerperio. Goettingae* 1797. 4°. *S.* 47—57.

F. B. OSIANDER, *Denkw.* II. *Bd.* 2. *St. S.* 436—441.

SPONITZER, *über Entzendung, Eiterung und Verhartung der Brust vorzüglich der Wöchnerinnen;* in HUFELAND'S *Journal der praktischen Arzneikunde.* VII. *Bd.* 3. *St. Jen.* 1799. 8°.

CARUS, *Gynäkologie.* II. *Bd.* §. 1590—1593.

BURNS, *a. a. O. S.* 618—621.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Van de zoogenaamde zogverplaatsingen.

§. 307.

Onder zogverplaatsingen, zogafdwalingen (*Metastasis lactis, aberratio humoris lactei*) verstaan wij in het algemeen eene, op onnatuurlijke plaatsen te voorschijn komende, afscheiding van melkachtige vloeistoffen, zoodat, of het zog volstrekt nog niet in de borsten gevormd was, of uit dezelve weder in het bloed en van daar weder in verschillende deelen des ligchaams ter nedergezet is. De vroegste Artsen waren met deze ziekten in het geheel niet bekend; Fransche Geneesheeren bepaalden allereerst daarop de aandacht, Duitsche en Engelsche loochenden haar. Onderzoeken wij de onderscheidene berigten der bijzondere schrijvers, dan blijkt het, dat de zogverplaatsing van een' zeer verschillenden aard kan zijn, dat zij zich plotseling op de inwendige holten des ligchaams werpt en gevaarlijke, zelfs ras doodelijke ziekten te weeg brengt, of dat zij uitwendig meer of min uitgebreide gezwellen vormt, welke men zoggezwellen genoemd heeft, overmits men bij het openen, of natuurlijk openbreken derzelve eene melkaardige vloeistof ontdekt heeft. VAN SWIETEN, LEVRET,

SEL-

SELLE, DOUBLET en anderen hebben ons wijdloopig verklaard, op welke verfchillende wijzen zich eene zogverplaatfing kan voordoen, en volgens deze gefchieden de verplaatfingen 1) naar de huid. Hier meent men verfcheiden huiduitflagen waargenomen te hebben, zoguitflag, zogkoortfen, bloedvinnen, *Abscesſen*, zogzweet en dergelijken; 2) door den ftoelgang en de Urin, zogontlasting, zog*Urin*; 3) naar den mond, zogophoesting, zogkwijling; 4) naar den navel; 5) naar den Uterus; 6) naar de herfenen, waarvan dan herfenontfteking, razernij, *Melancholie* haren oorfprong ontleenen; 7) naar de borstholte: *Angina pectoris*; 8) menigvuldiger naar het bekken, tusfchen de fpieren van het bekken, of op het buikvlies; 9) naar de ledematen; eindelijk 11) naar de buikholte zelve, waardoor volgens velen de grond tot kraamvrouwenkoorts gelegd wordt. Offchoon het nu wel van weêrskanten niet ontkend kan worden, dat men aan al de genoemde plaatfen eene melkachtige vloeiftof kan aantreffen en inderdaad gevonden heeft, is het evenwel nog hoogst twijfelachtig, of men dit verfchijnfel werkelijk met regt eene zogverplaatfing heeten kan. Wel is waar, heeft de gevondene vloeiftof dikwerf veel van zog, hetzelfde aanzien en fchier dezelfde fcheikundige beftanddeelen, wij vinden nogtans ook zulke zoogenoemde zogverplaatfingen of zogophoopingen bij mannen, — of bij vrouwen in zulke betrekkingen, waar op geene zogverplaatfingen kan gezinfpeeld worden. Hoezeer wij daarom ook niet ontkennen kunnen,

 dat

dat de *Metastasis Lactis Puerperarum* met de zogaffcheiding en de verrigting van het zogen in naauwe betrekking, en, in zekeren zin, in een oorzakelijk verband ftaat, zoo fchijnt ons echter reeds zoo veel bewezen te zijn, dat de, op onnatuurlijke plaatfen nedergezette, vloeiftof geen waar zog is. Dusdanig kan eeniglijk in de borsten zelve, als de door natuur tot deszelfs vorming en affcheiding beftemde werktuigen, voortgebragt worden. De op andere plaatfen ziekelijk gevormde vloeiftof heeft natuurlijk veel overeenkomst met zog, zoo veel te meer, als de zoogenaamde verplaatfingen eerst dan ontftaan, nadat het zog reeds in de borsten was afgezet geworden; en zij bevat toch altoos de ftof die de beftanddeelen van goed zog behoort uit te maken. *Practisch* befchouwd, is eigenlijk deze geheele ftrijd ook voor den Arts van zoo veel aanbelang niet; *theoretisch* echter is zij van meerdere waarde en gewigt; de reden, waarom men omtrent dit punt inzonderheid verfchillend bleef denken, is, dat de fcheikundige proeven zelfs nog geen genoegzame bewijzen hebben opgeleverd. MECKEL, *de oude*, STOLL, FRANK en anderen hebben de verplaatfing van zog als oorzaak van de hier bedoelde ziekelijke verfchijnfelen volftrekt ontkend, en zij hebben in zoo verre gelijk, als men aan het zog alleen dit niet kan toefchrijven, en nog andere oorzaken ten grondflag moeten liggen; inmiddels kan men den eenmaal aangenomen' naam blijven behouden, terwijl men tevens de ongeregeldheid in de zogaffcheiding als de hoofdzaak moet aanzien. Nimmer zullen er zogverplaatfingen gefchieden,

zon-

zonder door eene zogkoorts voorafgegaan te zijn. Met deze en gene naaste oorzaak ſtaan zij in een oorzakelijk verband, en ſchijnen het gewrocht derzelve te zijn, waarbij altoos een ſtoffelijke prikkel ten grondſlag moet liggen, die juist dezen uitgang te weeg brengt.

Diagnosis.

§. 308.

Uit de bijzondere omſtandigheden en de aanwezige verſchijnſelen leeren wij dit gebrek kennen. De koorts, die de zogafſcheiding voorafgaat, is ongeregeld, waarop het zog van plaats verandert, of naar inwendige deelen, die zich dan menigmaal door zogaardige afſcheidingen te kennen geven en onderſcheiden, of bijaldien dit ook het geval niet is, dan zijn de veranderde verrigtingen van het aangedane deel in vereeniging met de bijzondere omſtandigheden, of de vorming van eene, onder de huid zich uitbreidende zuchtige, onpijnlijke, ſoms pijnlijke zwelling, met vermagering van hetzelve bij hare ontwikkeling — de algemeene teekenen, welke eene zoogenaamde zogverplaatſing doen vermoeden. De bijzondere en zekere teekenen zijn de volgende: begon alreede, of was de zogafſcheiding even te voren volkomen tot ſtand gekomen, dan verdwijnt van lieverlede of eensklaps het zog uit de borsten der bevallene; de borsten worden ſlap, en de zogvaten zijn niet duidelijk meer te voelen. Onmiddellijk na de verdwijning des zogs wordt de lijderes onrustig en angſtig,

er

er vertoont zich koorts, met de zogkoorts het meeste overeenkomende, hitte, drooge huid, en dorst, benevens een volle, harde, radde pols, en plaatst zich het zog op eenigerhande deel van het ligchaam, hetgeen in het gezigt valt, dan ontwaart men teekenen van ontſteking aan dit deel; neemt het de armen of beenen in, dan doet zich eene aan roos evenarende zwelling op, waarin men nogtans vroegtijdig vochtgolving ontdekt; verhuist het naar de herſenen, hetgeen vooral na hartstogten en gemoedsaandoeningen ligtelijk geſchiedt, dan openbaart zich hoofdpijn, zinneloosheid, duisternis voor de oogen, zwarte ſtaar, oorenſuizing, ſlaapzucht, kaakkramp, razernij, voortdurende onzinnigheid en dikwerf plotſelinge beroerte (*Paralysis lactea*, *Apoplexia lactea*, *Hemiplechia lactea*); de herſenen zijn de gevaarlijkſte plaats dezer *metastatiſche* ontſteking. Na den dood vindt men, volgens onze eigene bevinding, bij de lijkopeningen, eene naar zog zweemende, witte vloeiſtof, tusſchen den ſchedel en de *dura Mater*, en dikwijls in de diepte onder de *pia Mater* tusſchen de herſenholligheden. Verſtrekken de longen, het borstvlies (*Pleura*), of de buikholte ten zetel der *metastatiſche* ontſteking, dan ontſtaat in het eerſte geval *Peripneumonia*, in het tweede *Pleuritis* en in het derde onderbuiksontſteking, hetzij in de darmen (*Enteritis*) of in het buikvlies, (*Peritonitis*) en indien de verdubbeling van het buikvlies (*Duplicatura Peritonaei* (*Mesenterium*) aangedaan wordt, brengt zij ſomtijds de nederzetting in den omtrek des navels te weeg, hetgeen *Absces* vormt en zich door den navel een' weg baant,

baant, gelijk ik dit meermalen te *Berlijn* heb waargenomen; in twee gevallen bestond het gebrek reeds eenige jaren; ook wordt het celweeffel der spieren, voornamelijk der bekken-, dij- en darmbeensspieren, zeldzamer dat der spieren van het been, de borst, den arm, den schouder en den rug door deze *metastatische* ontsteking aangedaan; alsdan volgen heuppijn, moëheid in de lendenspieren en *Abscesfen*, die later openbreken en beenzweer (*Caries*) verwekken. Uit deze deelen gaat de *Metastasis*, indien de zogaardige etter geen' uitweg kan vinden, tot de affcheidingsorganen over, en nu wordt er eene scheidende (*kritische*) ontlasting geboren, bij voorbeeld uit de speekfelklieren, in den mond speekfelvloed, in het darmkanaal een groene, zuurriekende, zeldzamer een witte buikloop; uit de piswerktuigen, eene witte *Urin.* Neemt zij de huid in, dan vertoont zich een zuur, naar hui riekend zweet en uitslag, de afdwaling naar de baarmoeder geeft zich door een' zogaardigen kraamvloed te kennen, welken wij eenige malen waarnamen. In de borsten zelve kan zij het celweeffel, of de opgerolde klieren (*Glandulae conglomeratae*), of okfelklieren aandoen. Voor het overige ziet men, dat deze verplaatsingen zich eer in zulke *organen* en deelen des ligchaams zetelen, welke vooraf reeds in een ziekelijken staat verkeerden. Bij kraamvrouwen, die aan hoofdpijn lijden, naar het hoofd; bij menigvuldig hoesten en aanleg tot tering, naar de longen; bij *Rheumatismen* in den opperarm, of den schouder, naar deze; bij ziekelijke nieren, naar deze enz., waarvan ik door mijne ondervinding overtuigd werd.

Soms

Soms gebeurt het ook, dat, wanneer bereids het *Absces* op eene plaats genezen is, het na korter of langer tijdsverloop op eene andere plaats, en later nog op eene derde te voorschijn treedt. Zoo zag ik hetzelve eerst aan den arm in de nabijheid des gewrichts, voorts aan den schouder, en toen het ook hier genezen was, onverwachts onder de darmbeensspieren ontstaan en zich ontwikkelen.

Oorzaken.

§. 309.

Ten aanzien der *Aetiologie*, hebben wij reeds aangemerkt, dat de zogverplaatsingen gemeenlijk na eene koorts zich ontwikkelen, die met de zogkoorts, wat hare verschijnselen aanbelangt, overeenkomt, — en hieruit vloeit natuurlijk van zelve voort, dat alles wat der zoging hinderlijk is en stoort, ook middellijk tot zogverplaatsing aanleiding geven kan. Ondertusschen bezitten kraamvrouwen, boven andere tot deze ziekelijke, en in zeker opzigt hoogst gevaarlijke en doodelijke ziekte, eenen bijzonderen aanleg. Dusdanige voorbeschikkende oorzaken zijn verstopping der zogvaten, of uitwendige toesluiting derzelve door verdikte wei, door geronnen zog, voornamelijk door het ophouden met zogen, de met geweld onderdrukte toevoer van zog, wanvormigheid der borsten, en vooral gebrekkelijke tepels, waardoor het zogen onmogelijk wordt; ongesteld, te dik zog, te overgroote gevoeligheid en prikkelbaarheid der kraamvrouw. Tot de gelegenheidgevende oorzaken, die hier voornamelijk in aanmer-

king

king komen, behooren dienvolgens: te groote rijkdom aan melkſtof (*Polygalacie*), waarbij zij niet alleen in eene te groote hoeveelheid wordt afgeſcheiden, maar ook het zog zelf te dik en vet is, zoodat hetzelve niet behoorlijk in de borsten afgezet en afgezonderd wordt; voorts verwaarloozing der borsten, zoodat zij tot zogen ongeſchikt zijn; de op eenigerhande wijze geſtoorde afſcheiding van zog, door beletſelen in het zogen bij pijnlijke, opene tepels, door zielsaandoeningen, als daar zijn: toorn, ſchrik, ergernis, te groote vreugde, vrees voor het zuigen en pijn bij ſtuk gezogene tepels; zoo heb ik eens eene dame gezien, die telkenmale reeds een half uur vroeger, uit vreeze voor de pijn, door kramp en huiveringen overvallen werd, ingevolge waarvan het zog eensklaps uit de eene borst verdween, en in de andere verminderde, en alle teekenen eener zogverplaatſing naar het hoofd zich openbaarden; wijders verkouding; misſlagen in den eetregel, vooral door het gebruik van te voedende, verhittende ſpijzen en dranken; te heet weder, een van de gewigtigſte, ſchadelijke invloeden, en onlangs in het jaar 1825 bij kraamvrouwen in *Berlijn* zeer merkbaar, — *Diarrhoeën* en voornamelijk het gebruik van te ſterke, en geweldige (*drastiſche*) ontlastingwekkende middelen, uitoefening van den bijſlaap tijdens het zogen, hevige ontſteking der borst, die ophooping van het zog veroorzaakt en deszelfs afſcheiding ſtoort, hevige ontſteking in een van de borsten verwijderd deel, en elke afgelegene prikkel. Overigens ſtaan zulke kraamvrouwen het menigvuldigst voor eene zogverplaatſing bloot, die zelve niet

niet zogen en, offchoon zog genoeg hebbende en volkomen daartoe in ftaat zijnde, zich aan dezen moederlijken pligt onttrekken, of zeer gevoelige en te gelijk faprijke vrouwen, die, wel is waar, haren moederlijken pligt niet verzaken, maar bij welke, indien het kind niet behoorlijk zuigt, en de borsten ledig maakt, het zog ophoopt en, die bij het aanleggen des kinds aan de borst, hevige pijn en kramp ontwaren. Voor het overige ontftaan de zogverplaatfingen, wel is waar, over het algemeen vroeger of later in het kraambed; zij kunnen evenwel ook in vervolg van tijd bij eene zogende zich opdoen; wij zagen ze eenige malen na de negen maanden bij het fpenen des kinds.

Voorzegging.

§. 310.

De voorzegging (*Prognosis*) is naar gelang van de zitplaats des gebreks verfchillende, over het algemeen echter niet flecht. Eene zogverplaatfing naar het binnenfte gedeelte des ligchaams is altijd gevaarlijker, dan een eenvoudig zoggezwel, en is in haar verloop gemeenlijk ook veel langzamer; men flaagt nogtans zeker altijd in de herftelling der kraamvrouw. Trouwens, men kan toch gevallen aantreffen, waar de ziekte of fchielijk doodt, of doodelijke ziekten naar zich fleept. Beroerten, herfenontfteking, longtering, kraamvrouwenkoorts ontleenen fomwijlen haren oorfprong hoofdzakelijk van eene zogverplaatfing, en zijn alsdan gevaarlijk; de *metastatifche* ontftekingen der herfenen, der longen en van het

hart

hart ſluiten, vooral bij ziekelijke voorbeſchiktheid wegens de ligt daaruit voortvloeijende uitzweeting, het meeste gevaar in zich. Meermalen heb ik borst- en hartenzakwaterzucht, en in een geval ontſteking van het hart waargenomen, eenmaal met de geweldigſte hartkloppingen, opgezetten pols, met flaauwten en gelijk aanwezige, buitengewoon ſterke klopping der *Aorta descendens*, bijna ter plaatſe waar zij zich in de *Arteriae iliacae* ſplitst.

Geneeswijze.

§. 311.

Het wezenlijke doel der genezing berust, indien het mogelijk is, op verwijdering der aanleidende oorzaken en hare gevolgen, met terugzien op het *orgaan* of de plaats, waar het zog zich nedergezet heeft, en dan de natuurlijke in het kraambed plaats grijpende verrigtingen, voornamelijk echter de zogafſcheiding in de borsten weder aan den gang te brengen. Daarom is — bovenal en zoodra de veelligt nog weg te nemene oorzaken, bij voorbeeld verkouding, verhitting, ongeſchikte eetregel, gemoedsbewegingen, ziekelijke of gebrekkige geſteldheid der borsten en tepels enz. verwijderd zijn, — de gewigtigſte aanwijzing ter genezing, het zog naar de borsten terug te leiden door zuigglazen; door kinderen, die men aan de borst legt; door vrouwen, of jonge honden, die zuigen; door lenigmakende omſlagen; door borstbaden; door middel van het koperen vat van STEIN; door zuurdeeg en drooge koppen, welke op de borsten gezet worden. De

zogpompen werken altijd zeer geweldig; ondertusſchen dient men bij zulk een gevaarlijk geval, en inzonderheid bij verplaatſing des zogs naar de herſenen, ieder middel in het werk ſtellen, en kan men de, na de aanwending der zogpomp, volgende toevallen niet in aanmerking nemen, vooral als er geene kinderen, of jonge honden te bekomen zijn. Wij moeten hier nog aanmerken, dat de echtgenooten zelven ook de tepels opzuigen, doch dit verdient in ieder geval geene aanprijzing, daar wegens het wellustige gevoel en de opgewekte teeldrift ligtelijk den grond tot ontſteking (*Erethismus*) gelegd wordt, en waar koorts en ontſteking beſtaat, het oogmerk niet immer bereikt, koorts en ontſteking vermeerderd en de *Metastasis* niet weggenomen wordt.

§. 312.

De gewigtigſte en meest gewone gevolgen der *Metastasis* is de ontſteking van het *orgaan* of deel, waarin gene zich nederzet; deswege is de tweede en dringende aanwijzing ter genezing, de wegneming der ontſteking; dus komt het ontſtekingwerende geneesplan, middelerwijl men op de koorts en het aangedane werktuig zelve de aandacht vestigt, te ſtade. Geſchiedde de *Metastasis* vooral zeer ſchielijk naar de herſenen, was de zogafſcheiding in de borsten zeer aanmerkelijk, en is het tevens een zeer ſterk, robust, volbloedig, jeugdig en prikkelbaar voorwerp, en hebben de koorts (*Synocha*), de pijnen en hitte in het hoofd, bedwelming of ijling eenen hoogen graad bereikt, dan drale men

niet,

niet, dadelijk eene aderlating op den arm voor te schrijven; bij een' minder' graad van ontsteking, en der genoemde verschijnselen bij gevoeliger en minder saprijke gestellen, en waar het zog niet ten eenemale uit de borsten geweken is, zijn bloedzuigers aan het hoofd, en bloedige koppen op hetzelve, op de armen en de schouders, koude omslagen, bij voorkeur de *Fomentatiën* van SCHMUCKER om het hoofd, koude voet- of halve baden aangewezen. Met de algemeene bloedontlasting pare men het salpeter, opgelost in eenigerhande water met *Syrypus Rubi Idaei*, of *Mororum*, of in eene *Emulsio oleosa*, zachte ontlastmiddelen uit de middelzouten, *Sulphas Sodae*, *Tartris Potassae*, Tamarinde en *Manna*, zachte ontlastingwekkende lavementen, verdunnende dranken met plantenzuren, bijzonderlijk het wijnsteenzuur (*Acidum tartaricum*). Onder de zouten, tot inwendig gebruik dienstig, heeft de *Sulphas Potassae* (*Arcanum duplicatum*) bijzonderen roem verworven, dien zij nogtans niet altoos verdient, wijl het soms in het geheel geene werking doet. Dit zout werkt in zekeren zin minder door de bedaring van de verhoogde prikkelbaarheid van het vaatgestel bij ontstekingen, dan wel door zijne verzwakkende eigenschappen voor de spijsvertering en de gelijkmaking. Reden, waarom het zoo sterk in ontstekingachtige ziekten met overvloed aan *plastische*, voedende stoffen, als een uitmuntend middel wordt aangeprezen, en daarop is ook deszelfs roem gevestigd in ontstekingachtige ziekten der kraamvrouwen, in zoogenaamde zogverplaatsingen, bij eene overtollige vorming van zog. Men geeft het

 hier

hier in zulke giften, dat het matige ontlasting te weeg brengt. Bij sterke gestellen prijst men dit zout ook als een middel, de spijsvertering bevorderende. Teedere, gevoelige gestellen, voornamelijk echter zwakte van de maag en het darmkanaal, vorderen omzigtigheid bij de toediening, of verdragen hetzelve volstrekt niet. Als middel ter bevordering der spijsvertering geeft men het van een half tot een geheel scrupel, en als ontlastmiddel, inzonderheid bij de vermelde zogverplaatsing naar de hersenen, laat men alle twee tot drie uren eene halve, geheele, tot anderhalve drachma nemen, hetzij in den vorm van poeijer alleen, ter verbetering van den smaak een weinig *P. Radic. Liquiritiae* er bijvoegende, in vereeniging met *Tartarus depuratus*, of in den vorm eener oplossing, bij voorkeur met een omwindend bijmiddel, bij voorbeeld een half ons tot zes drachmen in acht oncen heet water opgelost, waarbij men een tot anderhalf ons *Syrupus Liquiritiae*, of *Syrupus Mororum*, of *Extractum Graminis* voegt, zoodat men de lijderes om de twee uren een' eetlepel vol nemen laat. Is de koorts van weinig aanbelang, of de zogophooping in de borsten niet beduidende, dan kan men het ook als een, de spijsvertering bevorderend, middel tot twee drachmen toedienen, vereenigd met *Tartarus depuratus*, gelijke deelen, *Carbon. Magnesiae* eene drachma en *Elaeosaccharum Foeniculi* ℨij innemen laten. Anderen (SPONITZER, *a. a. O.*) gebruiken de zwavel met den wijnsteenroom, ten einde afleidend te werken en de melkstof langs het darmkanaal weg te voeren; hoezeer ook de zwavel zich

in

in vele gestoorde afzonderingen, afscheiding en uitwerping, zelfs in de *Metastasen*, welke dikwerf de moeijelijkste en de hardnekkigste zenuwtoevallen en ziekten, krampen, aandoeningen van de borst enz. te weeg brengen, aanbeveelt, zijn wij echter van meening, dat het als een werkzaam, prikkelend, het leven en de werkdadigheid der grootere en kleinere slagaderlijke vaten aanzettend middel bij eene zogverplaatsing met aanmerkelijke slagaderlijke ontsteking der hersenen, der longen, van den onderbuik enz. niet kan aangewend worden, maar wel bij meer aderlijke ontstekingen, of na behoorlijk in het werk gestelde algemeene, of plaatselijke bloedontlastingen en de overige ontstekingwerende geneeswijze. Men dient de zwavelbloemen (*Flores Sulphuris*, *Sulphur depuratum*) in vereeniging met den *Tartarus depuratus* toe, of waar men vroeger aanwijzing heeft tot ontlasting des darmkanaals, de nedergeplofte zwavel (*Sulphur praecipitatum*, *Lac Sulphuris*), in giften van vijf tot vijftien greinen eenige malen daags, tevens vermengd met *Tartarus depuratus*, *Magnesia carbonica* enz. Geen middel evenwel verdient meer aanprijzing bij eene *metastatische* hersenontsteking, dan het zoete kwik (*Murias Hydrargyri oxydulat.*) of *Calomel*, na alvorens ontstekingwerende middelen en bloedontlastingen, in behoorlijke mate, ter vermindering van de *plasticiteit* des bloeds in het werk gesteld te hebben, ten einde door deszelfs prikkelende eigenschap op het opslorpende vaatgestel, de uitzweeting der zogstof te voorkomen, en in groote giften, haar langs het darmkanaal af te drijven, aangezien het deszelfs afschei-

dingen vermindert en meer of minder den ſtoelgang bevordert. Ter bereiking van het eerſte doelwit geeft men het in kleine giften van een half tot een geheel grein enkel, of vereenigd met het vingerhoedkruid (*Herba digitalis purpurea*); beſtaat er echter aanwijzing, vooral bij eene plotſeling ontwikkelde zogverplaatſing naar de herſenen, om dadelijk op het darmkanaal te werken, dan moet men het in grootere giften van twee, drie tot vier greinen, en opdat het ſchielijke ontlasting veroorzake, met bijvoeging van *Carbonas Magnesiae* toedienen. Bij eene zeer hardnekkige verſtopping kan met hetzelve ook met de *Jalappe* vermengen.

§. 313.

Bij de toepasſing van het §. 312 opgegevene geneesplan is de uitgang gelukkig, als de ontſteking en koorts afnemen, de aandoeningen van het hoofd verminderen en het zog weder in de borsten verſchijnt. Wordt echter de koorts van een' zenuwachtigen aard, de pols gaandeweg kleiner en ſneller, blijft de huid brandende, de tong droog, beſpeurt de lijdende eene toenemende zwaarte des hoofds, blijft zij bepaald op eene zijde liggen, en blijven de oogappels ſtrak openſtaan, openbaart zich de geſtoorde zenuwwerking over het ganſche ligchaam (*Status nervosus*), als ook in de pols, benevens eene algemeene levenszwakte (*Debilitas vitalis*), en heeft er eene geſtadige afwisſeling van verſchijnſelen plaats, vertoont het zog zich niet weder in de borsten, dan hebbe men alle vrees voor eene uitzweeting van ſtof in de herſenen, of zij is alreede voorgevallen; het juiste tijdſtip laat zich trouwens bij de afwisſeling

der

der verschijnselen, menigwerf hoogst moeijelijk bepalen. In dit geval, en voornamelijk bij eene aanmerkelijk toegenomene zwakte, is de voorzegging allerongunstigst, en bij werkelijk plaats gegrepene uitzweeting, volgens onze ervaring, volstrekt aan geene hulp meer te denken. Daar het echter in ieder geval niet zeker te bepalen is, of de uitzweeting werkelijk hebbe plaats gehad, moet men haar toch nog trachten te verhoeden, en zulke middelen gebruiken, die naar den aard der aanwezige koorts, intusschen altijd denkende om de werkzaamheid des watervaatgestels door vermogende middelen aan te zetten, aangewezen zijn; daartoe behooren de *Arnica*, de *Senega*, de *Valeriana*, de *Serpentaria*, de *Acetis Ammoniae liquida* (*Spiritus Mindereri*), de kamfer, de muskus, vereenigd met *Sulph. auratum antom*, *Spirit. Cornu Cervi succinatus*, het vlugge loogzout, het *Acidum sulphuricum dilutum*, het *Elixir acidum Halleri*, het *Acidum muriaticum oxygenatum* en het Phospherzuur. Wijders late men het hoofd kaal scheren en aanhoudend met koude of *Schmuckersche* omslagen, of ijs, in eene blaas aan te wenden, voorzien, Spaansche vliegpleisters in den nek en op den opperarm leggen. Een laauwwarm bad en tevens koude stortbaden in het werk te stellen, vordert de grootste omzigtigheid, wij ten minste, die bereids meermalen daarvan gebruik maakten, hebben spaarzaam eenig nut daarvan ondervonden, en eenmaal gezien, dat door aanverwanten de dood der lijderes al zeer ligt aan de aanwending van dit geruchtmakend (*heroisch*) middel toegeschreven wordt, welks toepassing in ziekten

(over het geheel genomen), alles behalve nog juist door de Geneeskunde opgegeven is.

§. 314.

Bij verplaatsingen van het zog naar het borstvlies (*Pleura*) en inzonderheid naar de longen, die zich als eene *metastatische Pleuritis*, of *Peripneumonia* doen kennen, en des te eerder ontstaan, als er eenige aanleg tot dezen ziektevorm in de kraamvrouw huisvest, of nadeelige, gelegenheidgevende oorzaken op de longen en het borstvlies in het bijzonder haren invloed uitoefenen, bij voorbeeld verkouding, drok spreken, het gebruik van te verkoelende dranken, vroeger reeds plaats gehad hebbende verkoudheidsaandoeningen, verkoudheid (*Catharrus*), *catarrhale* weêrsgesteldheid en dergelijken, vordert evenzeer het ontstekingwerende geneesplan, algemeene bloedontlastingen, bloedzuigers tusschen, of bezijden de borsten, het salpeter, de §. 212 aangeprezene ontlastingbevorderende middelzouten, de *Calomel* met *Sulph. aurat. ant.*, veel laauwwarme dranken, zuurdeeg op de borst, en de ter terugbrenging van het zog in de borsten dienstige middelen. — De verplaatsing naar den onderbuik en daaruit voortvloeijende, *metastatische* ontsteking van het darmkanaal, of het buikvlies vereischt insgelijks toereikende, algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, het *Nitrum* in eene *Mixtura oleosa* en de geheele behandeling dezer ziektenvormen, volgens de voorschriften der Geneeskunde, daarbij de onderdrukte zogafscheiding in de borsten, en de terugbrenging van hetzelve in deze organen voor oogen hou-

houdende. Doet zich de *metastatische* ontsteking in de nieren, en over het geheel in de piswerktuigen op, zoodat men eene melkachtige *Urin*. aantreft, dan zijn tot inwendig gebruik hoofdzakelijk aangewezen *Emulsiën* met salpeter en kamfer; inwrijvingen van een *Liniment. Ammoniae camphoratum* in de streek der nieren en bij hevige pijnen, in vereeniging met *Opium*, en zoodra de ontsteking verdwenen is, eene *Infusio Chinae* en *Herb. Uvae Ursi.* — Verhuist het zog naar de huid, en komt er een overtollig, zuurriekend zweet te voorschijn, dan zijn de *Spiritus Mindereri* en de kamfer met *Nitrum* aanprijzenswaardig, waarmede men zacht ontlastende middelen uit de *Sulphas Potassae* en laauwwarme baden vereenige. Naderhand, en als het zog in de borsten teruggekomen is, kan men een kina-afkooksel gebruiken laten.

§. 315.

Bij verplaatsingen naar de ledematen, of de uitwendige deelen openbaart zich in den beginne eene naar roos gelijkende roodheid, dan eerst, of dadelijk pijn zonder roodheid, welke dikwerf zeer diep gevoeld wordt, gestoorde verrigting des deels, en later vormt zich een gezwel, waarin men vochtgolving ontdekken kan. Is bloot pijn en ontsteking voorhanden en nog geen etter gevormd, dan zal de verdeeling kunnen gelukken; te dien einde stelle men het ontstekingwerende geneesplan in werking, algemeene bloedontlasting bij hevige koorts en pijn, salpeter, de §. 312 opgeteekende ontlastmiddelen met *Sulphas Potassae* enz., het zoete kwik (*Mer-*

curius dulcis, *Calomel*) vermengd met *Carbonas Magnesiae*; men beproeve de terugleiding des zogs naar de borsten door het vlijtig aan de borst leggen des kinds, en waar dit niet zuigt, door de overige hiertoe aangeprezene middelen; mogt de kraamvrouw niet zogen, dan komen de ontftekingwerende en ontlastende middelen des te dringender te ftade. Het aangedane deel late men ftil in het bed houden, en dekke hetzelve enkel met zacht, half verfleten linnen, of indien de lijderes dezelve kan verdragen, met fijne, Engelfche flenel, ter bevordering der huiduitwafeming. Het is niet geraden, vele plaatsmiddelen, bijzonderlijk prikkelende zalven en dergelijke ftovingen in het werk te ftellen, inzonderheid als het deel hoogst pijnlijk en zoo gevoelig is, dat de lijderesfe de betasting en de wrijving niet verdragen kan; hoogftens kan men bij hevige pijn, ontfteking, en waar geene ettervorming reeds heeft plaats gehad, het ziekelijke deel met *Aqua saturnina* ftoven. Het wezenlijke ter verdeeling blijft immer de §. 312 vermelde, algemeen ontftekingwerende behandeling, waarbij men der terugleiding van het zog naar de borsten gedachtig is. In alle gevallen kan men nog, en vooral bij vrouwen, welke niet zogen, geene vergaringen en onzuiverheden in de eerfte wegen voorhanden zijnde, zweet- en pisdrijvende middelen (*Diaphoretica* en *Diuretica*) toedienen, inzonderheid als de koorts, pijn en zwelling hebben opgehouden. Om de *Diaphoresis* te befpoedigen, zijn eerst de *Mixtura Riverii* (*Carb. potass.* ʒj. *succi citri ad saturationem cum Aq. Florum Sambuci vel Tiliae* ℥iv), dan de *Salammoniac*, vereenigd

nigd met den ſpiesglaswijn, de *Spiritus Mindereri*, en bij een' aanmerkelijk gezonken' pols, gebrek aan uitwaſeming van het aangedane deel en droogte van de huid des geheelen ligchaams verdient bovenal de kamfer aanprijzing, uit hoofde zij de algemeene levenswerkdadigheid verhoogt en de huiduitwaſeming ſterk aanzet. Bij de keuze der pisdrijvende middelen, moet men ſteeds nog op de koorts en den algemeenen, ziekelijken ſtaat der kraamvrouw de aandacht vestigen. Draagt de koorts bij voortduring nog een ontſtekingachtig, of daartoe overhellend karakter, en is het ziekelijke deel pijnlijk en rood, dan komen de *Tartarus depuratus*, — *boraxatus*, de ſalpeterzure *Ammonia*, en voornamelijk de *Acetis Potassae* opgelost in *Aq. Petroselini* te pas. Bij een' zekeren graad van opgewektheid in het ſlagaderlijk, met zwakte van het opſlorpend en aderlijk vaatgeſtel diene men *Digitalis purpurea* toe, en bijaldien het ganſche vaatgeſtel in een' verzwakten toeſtand verkeert, geve men dezelve in vereeniging met de *Squilla* en meer prikkelende middelen, de *Radix Calomi aromatici*, de *Rob Juniperi* en de kamfer. Sterker prikkelende, opwekkende en verhittende, pisdrijvende middelen, als daar zijn: de *Aether nitricus alcoholicus*, de *Tinctura Cantharidum* enz. dan alleen, als er onwerkdadigheid en zwakte in het ganſche vaatgeſtel, als ook in het bijzonder in de pisafſcheidende werktuigen voorhanden is; in dit geval kan de melkſtof in het bloed begrepen zijn, doch wegens de werkeloosheid der nieren niet afgeſcheiden worden; de opgegevene, ſterker werkende *Diuretica*, zullen deze niet alleen,

maar

maar tevens de werkdadigheid van het gansche opslorpend vaatgestel verhoogen.

§. 316.

Indien de verdeeling niet gelukt, en de zwelling toeneemt, of onveranderd blijft, dan moet men de aanvankelijke verettering bevorderen en den etter een uitweg trachten te banen. Tot dit oogmerk wende men pappen en pleisters aan, als: het *Empl. Diachylon c. Gummi*, *de Galbano crocato ammoniaco* en dergelijken, gelijkerwijze de meeste van die middelen, die tot rijpmaking van een *Absces* in de borsten opgegeven worden. Men bedenke hier alleen, dat men, de vochtgolving duidelijk te ontwaren zijnde, met het kunstmatige openen van het *Absces* niet zoo lang mag wachten, aangezien ligtelijk *Caries* ontstaan kan, die, als het *Absces* zich digt bij het gewricht van eenig lid, of in de nabijheid van het bekken bevindt, hoogst gevaarlijk en doodelijk kan worden. Het openen zelf kan met een groot *Lancet* geschieden, als het *Absces* zich alleenlijk onder de zeer dunne huid bepaalt, maar zetelt hetzelve dieper onder eenigerhande peesvliesachtige uitbreiding, of spier, gelijk ik dergelijke zoggezwellen onder de spieren van den schouder en het zitbeen waargenomen en geopend heb, dan heeft men de *Bistouri* noodig, inzonderheid als men genoodzaakt is, om tegenopeningen te maken, daarbij tevens van de *Sonde* gebruik makende. Daar, waar men, om *Caries* te voorkomen, bij het openen van het *Absces* nog de grootste omzigtigheid moet in acht nemen, opdat er geene lucht indringe, moet men de huid eenigermate ter zijde van de te make-

kene insnijding trekken, ten einde zij naderhand over de opening heên kome te liggen. Ook roemt men een haarsnoer, of een bijtmiddel, bij voorbeeld eene oplossing van den helschen steen, met welke men met een penseel eenige plaatsen der huid bestrijken laat. Het verdient opmerking, dat de uitvloeijende etter een uitstekend witte kleur heeft, hetgeen ten bewijze strekt, dat de in het bloed vervatte melkstof daarhenen gezet werd, zonder te beweren, dat de etter zelf zog zij, hetwelk volstrekt niet anders, dan in de borsten, als de daartoe bestemde organen, gelijk §. 307 bereids aangemerkt werd, kan afgescheiden worden. De verdere behandeling van grootere *Abscessen* regelt men naar de voorschriften der *Chirurgie*, tevens bij het verband steeds de meeste omzigtigheid in acht nemende, om, inzonderheid bij eene gemaakte opening, het ongestelde deel voor den invloed der lucht te vrijwaren; wijders schrijve men nog aanvankelijk, om het bloed van de melkstof te ontdoen, de §. 312 aangeprezene ontlastmiddelen voor van *Sulphas Potassae*, *Tartarus natronatus* enz., en slechts dan, wanneer men van hare ontlasting overtuigd is, de ontstekings-, of daartoe overhellende gesteldheid van het vaatgestel, pijn, hardheid en zwelling geheel hebben nagelaten, de krachten en voeding der lijderesse allengs minder worden, trachte men deze door het gebruik van *kina* te verbeteren, zoo veel te meer als zonder ondersteuning derzelve de genezing van het *Absces* niet bereikt en de overgang tot *Caries* niet verhinderd kan worden. — Soms bevindt men, dat de zwelling des aangedanen deels

ui-

uitermate hardnekkig is, er volgt verdeeling, noch verettering; in dit geval ga men even zoo te werk, als bij teruggeblevene gezwellen en verhardingen na borstabscesſen; ſtovingen van den ſcheerling, *Hyoscyamus*, verder pleisters uit zulke *Narcotica* te zamengeſteld, of het *Emplastrum ammoniacum c. Aceto squillitico*, *Emplastr. mercuriale*, *resolvens foetidum* enkel, of met *hydrargyrum cinereum* (*Empl. nitratis Hydrargyri*); inwrijvingen met *Ung. Nitrat. Hydrargyri* en *digitalis purpurea*, en dergelijken aanwendende. Somwijlen bewijzen ook bij algemeene zwakte van het bloedvaatgeſtel, en werkeloosheid der opſlorpende vaten, de braakmiddelen nog goede dienſten ter verdeeling dezer gezwellen; zij ſchijnen door de door hen te weeg gebragte ſchudding van het geheele ligchaam zich heilzaam te betoonen, de werking van het vaatgeſtel in het algemeen en der opſlorpende vaten in het bijzonder opwekkende, en de veelligt nog aanwezige melkſtof door de verhooging van de verrigtingen der huid nog door middel eener vermeerderde huiduitwaſeming afzonderende; uit dien hoofde zullen na het gebruik derzelve laauwwarme baden ter onderſteuning dezer verrigting zeer dienſtig zijn. Ook daar, waar de koorts meer van een' onzuiveren aard (*Synochus*) is, door misſlagen van de lijderes in de diëet veroorzaakt, en dus der ontwikkeling van de melkſtof in het bloed nieuw voedſel verſchaft wordt, of nederzetting en ophooping van onzuiverheden in de maag en het darmkanaal plaats hebben, heb ik ter verdeeling van pas ontſtane en verouderde zoggezwellen zeer veel goeds van dezelve gezien.

LITTERATUUR.

VAN SWIETEN, *Comment. in Boerhav. Aphorism. T.* IV. *p.* 1329.

ASTRUC, *Traité des Maladies des femmes. T.* 5. *p.* 450.

NIC. PUZOS, *Abhandlung von den Milchversetzungen, in d. Samml. auserl. Abh. f. pr. A.* I. *Bd.* 1. *St. S.* 3—103.

A. LEVRET, *von den Krankheiten die von Zuruckgetretener Milch entstehen, in Samml. auserlesener Abh. f. p. A.* I. *Bd.* 1. *St. S.* 141.

J. CHR. WILLIARDTS, *de Metastasi Lactis.* 4°. 1770.

JAEGER, *Dissert. de Metastasi lactis. Tub.* 1770.

J. CHR. STURM, *Diss. de metastasi lactea. Argentorati.* 4°. 1773.

FR. A. DELEURYE, *von den Krankheiten die von den Zurückgetretenen Milch entstehen, in d. Samml. auserl. Abh. f. pr. A.* I. *Bd.* 1. *St. S.* 167.

N. BERENDT, *de lactis Metastasibus. Goetting.* 4°. 1780. *v.* WEIZ, *Neue Ausz.* XIV. *Bd. p.* 7.

——— *Abhandlung von den Versetzungen der Milch. Leipzig.* 8°. 1784.

JAC. VAN DER HAAR, *über die Versetzung der Milch, in Samml. auserl. Abhandl. f. pr. A.* II. *Bd.* 1. *St. S.* 135.

J. A. GOTTL. SCHÄFFER, *Versuche.* II. 406. 411.

J. J. EMBRER, *Diss. de Metastasi lactea. Argentorati.* 4°. 1781.

DE LA ROCHE'S *Untersuchung über d. Natur und Behandl. d. Kinddetterinnen-Fiebers, oder d. Entzendung d. Eingeweide b. Wochnerinnen. A. d. Franz.* 1783. *m. Anmerk. von* SELLE. *Berlin.* 4°. 1785.

DOUBLET, *neue Untersuchung über das Kindbetterinnen-Fieber, a. d. Franz.* 8°. 1785.

L. J. HIRSCHMANN, *de Lactis Metastasi ad uterum artusque. Trajecti ad Viadrum.* 4°. 1786.

J. G.

J. C. FR. RÜST, *de Metastasi lactis.* 4°. 1794. *v.* GÖTTINGER *Anzeigen.* 1794. *p.* 2050.

J. D. BRANDIS, *Versuch über die Metastasen. Hannover.* 8°. 1798.

——— *Versuch über die Lebenskraft.*

SELLE, *med. clinic.*

——— *N. Beitrage.* I. *p.* 68. II. *p.* 73.

SOEMMERING, *de morbis vasorum absorbentium. p.* 173.

BURSERII, *institut. med. pract. Tom.* II.

P. FRANK, *Epitome. Tom.* II. *Peritonitis.*

JÖRG, *Handbuch, p.* 807. II. *Bd.*

CARUS, *Gynäkologie. Th.* II. *p.* 1583.

Des Schrijvers *Beobachtung und Heilung einer merkwürdigen Milchversetzung oder eines Abscesses in Wochenbette,* in deszelfs *Journal f. Geburtshülf. Frauenz. u. Kinderkrankheiten.* V. *Bd.* 2. *St.* N°. XI. *p.* 274. *Francfurt a. M.* 1825. 8°.

———

HANDBOEK
OVER DE
KENNIS EN GENEZING
VAN DE
ZIEKTEN
DER
KRAAMVROUWEN;

DOOR

E. VON SIEBOLD,
Consulterenden Arts en Hoogleeraar te Berlijn.

Uit het Hoogduitsch,
door

G. J. VAN EPEN,
Heel- en Vroedmeester te Amsterdam.

DERDE EN VIERDE STUK.

TE AMSTERDAM, BIJ
C. L. SCHLEIJER.
1827.

HANDBOEK

OVER DE

KENNIS EN GENEZING

VAN DE

ZIEKTEN

DER

KRAAMVROUWEN.

HANDBOEK

OVER DE

KENNIS EN GENEZING

DER

ZIEKTEN

VAN HET

VROUWELIJKE GESLACHT.

IV.

HANDBOEK

OVER DE

KENNIS EN GENEZING

DER

ZIEKTEN

VAN HET

VROUWELIJKE GESLACHT;

DOOR

E. VON SIEBOLD,

Consulterenden Arts en Hoogleeraar te Berlijn.

Uit het Hoogduitsch,

door

G. J. VAN EPEN,

Heel- en Vroedmeester te Amsterdam.

VIERDE DEEL.

TE AMSTERDAM, BIJ

C. L. SCHLEIJER.

1827.

HANDBOEK
OVER DE
KENNIS EN GENEZING
VAN DE
ZIEKTEN
DER
KRAAMVROUWEN;

DOOR

E. VON SIEBOLD,

Consulterenden Arts en Hoogleeraar te Berlijn.

Uit het Hoogduitsch,

naar de *tweede vermeerderde en verbeterde* Uitgave

door

G. J. VAN EPEN,

Heel- en Vroedmeester te Amsterdam.

TE AMSTERDAM, BIJ
C. L. SCHLEIJER.
1827.

HANDBOEK

OVER DE

KENNIS EN GENEZING

DER

ZIEKTEN

VAN HET

VROUWELIJKE GESLACHT;

DOOR

E. VON SIEBOLD,

Consulterenden Arts en Hoogleeraar te Berlijn.

Uit het Hoogduitsch,

naar de *tweede vermeerderde en verbeterde* Uitgave

door

G. J. VAN EPEN,

Heel- en Vroedmeester te Amsterdam.

VIERDEN DEELS DERDE EN VIERDE STUK.

TE AMSTERDAM, BIJ

C. L. SCHLEIJER.

1827.

BERIGT

VAN DEN

VERTALER

BIJ HET

DERDE EN VIERDE STUK.

Met dit derde en vierde ſtuk is nu het Handboek voor de Ziekten des Vrouwelijken Geſlachts, *van den beroemden* SIEBOLD, *in zijn geheel. Beloofde ik bij den aanvang dit belangrijk gedeelte ſpoedig in het licht te geven; mijns erachtens ben ik dit nagekomen.*

Wijders hoop ik, dat ik in de overzetting wel geſlaagd ben, althans ik heb daartoe alle moeite gedaan en menig uur mijner gewone bezigheden derzelve toegewijd. Bij de nalezing vond ik geen zinſtorende feilen, en de nog aanwezige, zoo ik mij vleije weinige, zullen den welwillenden lezer gereedelijk in het oog

val-

vallen, en zijn niet van dien aard, dat ze onder eene bijzondere rubriek van Errata *behoeven geplaatst te worden.*

Mogt dan dit werk, zoo uitnemend geschikt voor Genees- en Verloskundigen ten platten lande, die bij menige gewigtige ziekte van het vrouwelijke geslacht alleen op zich zelven moeten vertrouwen, en geen andere toevlugt hebben, dan deze of dergelijke werken, even zoo gretig, als in des Schrijvers vaderland, Italië *en elders ontvangen worden, en mijn arbeid tot heil der lijdende menschheid strekken, dan waren mijne wenschen en oogmerken daarmede vervuld.*

G. J. VAN EPEN.

Amsterdam,
16 Aug. 1827.

INHOUD.

DERDE AFDEELING.

EERSTE GEDEELTE.

VAN DE KOORTSEN, DIE DER KRAAMVROUWEN ALLEEN EIGEN ZIJN.

EERSTE HOOFDSTUK.

TWEEDE HOOFDSTUK.

VER-

TWEEDE GEDEELTE.

VIER-

VIERDE AFDEELING.

VAN VERSCHILLENDE ANDERE ONGESTELDHEDEN DER KRAAMVROUWEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DERDE HOOFDSTUK.

VIER-

VIERDE HOOFDSTUK.

VIJFDE HOOFDSTUK.

ZESDE HOOFDSTUK.

OOR-

ZEVENDE HOOFDSTUK.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

NEGENDE HOOFDSTUK.

GE-

TIENDE HOOFDSTUK.

DERDE AFDEELING.

VAN DE KOORTSEN DER KRAAMVROUWEN.

§. 317.

Kraamvrouwen kunnen in een' zekeren zin door alle bekende koortſen overvallen worden, en ik zou werkelijk, indien ik hier dit Hoofdſtuk volledig wilde behandelen, eene geheele koortsleer moeten daarſtellen. Dit kan evenwel onmogelijk mijne bedoeling zijn. Daar er nogtans ſommige koortſen beſtaan, die, wel is waar, niet bij uitſluiting in het kraambed zich vertoonen, maar toch vaker na de verloſſing worden aangetroffen, moet de behandeling dezer afdeeling in twee voorname gedeelten geſplitst worden; het eerſte zal die koortſen bevatten, welke in den wezenlijken zin des woords alleen kraamkoortſen (*Febres Puerperarum*) verdienen genoemd te worden, aangezien zij alleen in het kraambed zich opdoen, of uit zulke omſtandigheden haren oorſprong ontleenen, die met de baring en de daaruit voort-

vloeijende verrigtingen in een naauwer verband ſtaan; het tweede diegene, welke, volgens de ervaring, van alle nog overige koortſen het menigvuldigſte in het kraambed voorkomen. Tot de eerſten breng ik uitſluitend de zogkoorts, de kraamkoorts; tot de laatſten reken ik: de wondkoorts, de *rheumatiſche*, *gastriſche*, gierst- en rooskoorts.

EERSTE GEDEELTE.

VAN DE KOORTSEN, DIE DER KRAAMVROUWEN ALLEEN EIGEN ZIJN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Van de zogkoorts.

Begrip en beschrijving der ziekte.

§. 318.

Onder zogkoorts (*Febris lactea*, *Ephemera lactea*, *Febris lactis vulgo a mulieribus nominata*, *milk fever*) verstaat men eene, in de gunstigste gevallen onder den vorm eener *Ephemera* (eene koorts, die slechts een' dag aanhoudt) twee of drie dagen na de verlossing, intredende, goedaardige koorts, die met eene ligte huivering aanvangt, allengskens in hitte overgaat, en meestentijds onder zweet en *critische* afscheiding des zogs in de eenigzins gespannene, pijnlijke borsten, reeds binnen de twaalf, vier en twintig tot zes en dertig uren ophoudt. — Bereids in de zwangerschap komt er zog in de borsten, vooral in de zevende en achtste maand, en veroorzaakt in dezelve dikwijls steking en spanning met koortsachtige bewegingen, of zonder koorts. De eigenlijke zogafscheiding nogtans heeft eerst na

de verlosſing plaats, als wanneer het vroeger in de zwangerſchap zoo zeer verhoogde leven en de voedende kracht des *Uterus* tot de borsten overgaat en bij de vorming van zog zich werkzaam betoont. Het tijdſtip, wanneer dat vereischte ophoudt en dit begint, is veelal door eene koorts — de zogkoorts, kenbaar. Hoe ſchielijker en ſterker de vorming van zog in de borsten in haar werk gaat, des te aanmerkelijker is de koorts; hoe langzamer en gematigder dit geſchiedt, des te minder koorts; dikwerf in het geheel geene, ten minſte zonder koude, hoezeer de pols wel eenigermate voller is. Overigens zijn eerstbarenden meer aan deze koorts onderhevig. — De goedaardigheid, die gezegde koorts meestal aan den dag legt, en die menigmaal iedere ernſtige behandeling onnoodig maakt, is welligt ook de aanleidende oorzaak geweest, dat de Ouden minder de aandacht op haar gevestigd hebben, en zij zelfs door vele, latere Schrijvers geheel niet, of ſlechts zeer kort behandeld werd. Volgens ASTRUC is REINERUS SOLANDER de eerſte geweest, die van de zogkoorts als eene eigenaardige ziekte, in een werk, dat onder den titel: *Consilia medicinalia*, 1569 te *Frankfurt* het licht zag, gewaagt, en TH. WILLIS is wel de eerſte, die in zijn' *Tractatus de febribus*, 1659, in *Cap. de puerperarum febr.* haar grondiger verklaart. De gevoelens van latere Artſen omtrent deze koorts liepen zeer uiteen; en gelijk het bij zulke geleerde geſchilpunten gemeenlijk het geval is, zoo was het ook hier: men verloor dikwerf de trouwe beſchouwing der natuur uit het oog en verviel in twee uiterſten, en van

daar,

daar, dat sommigen het bestaan dezer koorts als eene eigenaardige ongesteldheid geheel en al ontkenden; anderen daarentegen haar voor eene ziekte hielden, waardoor *alle* kraamvrouwen volstrekt moesten worden aangedaan. Zonder hier lang bij stil te staan, de gevoelens van sommige beroemde Artsen te overwegen en hunne gronden v o o r en t e g e n op te sommen, merken wij alleenlijk aan, dat, volgens ons gevoelen, ook hier de waarheid in het midden ligt. Deze koorts grijpt in geenen deele bij alle kraamvrouwen zonder uitzondering plaats, en is derhalve noch eene bestendige, noch noodzakelijke gezellin des kraambeds; veeleer kan zij in vele gevallen verhoed worden, gelijk de ervaring zulks een' slechts eenigzins bekwamen *Practicus* voorzeker alreede dikwijls geleerd zal hebben. Kraamvrouwen, die volkomen gezond en niet te prikkelbaar zijn, en, de borsten benevens de tepels natuurlijk gevormd zijnde, den nieuwgeborene vroeg genoeg aan de borst leggen; vrouwen, die niet te saprijk zijn, worden, gelijk wij zoo dikwijls hebben waargenomen, in het geheel door geene zogkoorts aangedaan; en het zog schiet ook zonder eenige de minste, pijnlijke gewaarwordingen toe; doch, het is ook aan den anderen kant niet te ontkennen, dat zij bij de meeste kraamvrouwen in een oorzakelijk verband met de verrigting der zogafscheiding, als eene eigenaardige ziekte en als eigenlijk gezegde *zogkoorts* zich opdoet, die zich juist daardoor als zoodanig kenschetst, omdat de zogafscheiding de *crisis* uitmaakt; dat de Arts bij hare behandeling deze verrigting vooral in het oog houden moet, en

 hij

hij dikwijls door regeling dezer laatste voor de bevalling, en onmiddellijk na dezelve, de koorts verhinderen kan.

§. 319.

Wat derzelver benoeming aanbelangt, dan is, streng genomen, de naam *Ephemera lactea* voor den zachten, en *protacta* voor den aanhoudenden vorm, ongepast. De koorts is altijd eene *Continua remittens*, geene *Ephemera*, en schoon zij ook in vele gevallen haren loopkring binnen de vier en twintig uren volbrengt en den vorm eener *Ephemera* aanneemt, houdt zij echter vaak vele dagen achter elkander aan, en treedt alsdan steeds met eenen nieuwen aanval van koude te voorschijn, zonder in dien tusschentijd volkomen na te laten. Jörg nu keurt den naam van zogkoorts af, en wil als zoodanig alleen die koorts gehouden hebben, die, uit eene ongesteldheid der borsten ontspringende, of bij verwonde tepels, of bij te sterken aandrang van zog naar de borsten en daaruit voortvloeijenden ontstekingstoestand der zogvaten, zich ontwikkelt. Wij kunnen hem daarin evenwel niet gelijk geven; deze koorts immers behoort tot de wondkoortsen (waaronder hij zelf haar rangschikt), en is eene zuivere, toevallige (*symptomatische*) koorts, ingevolge den ontstekingstoestand, die zich bij de oorspronkelijke ongesteldheid gevoegd heeft, doch geenszins de hoofdzaak uitmaakt; die de eigenlijke ziekte slechts volgt, doch niet voorafgaat, niet eigenlijk de ziekte zelve is, gelijk de onderhavige zogkoorts. Offchoon wij alzoo ook den naam van zogkoorts voor gene medelijdende (*sympatische*)

aan-

aandoening niet volſtrekt verwerpen willen, zoo meenen wij toch er eene verſchillende beteekenis en daardoor onderſcheiding aan te moeten geven. Ik wilde daarom de hier te beſchouwene koorts, met den naam van eigenlijdige of wezenlijke zogkoorts beſtempelen (*Febris lactea stricte sic dicta*) en gene, welke eensdeels bij de wondkoorts, anderdeels bij de gebreken der borsten te huis behoort, de afhankelijke of toevallige (*Febris lactea secundaria*) noemen. Eindelijk moeten wij nog doen opmerken, dat deze ongeſteldheid menigmaal met andere verwisſeld geworden is, en men namelijk het aanwezen van zogkoorts dikwerf voorondерſteld heeft, waar andere koortſen beſtonden, hetwelk ten opzigte der genezing in die gevallen het ergſte was, waar men de kraamvrouwenkoorts met de zogkoorts verwarde, Wij zullen lager, de kraamkoorts zelve eerst eene nadere beſchouwing ondergaan hebbende, hierop terugkomen.

Diagnosis.

§. 320.

Bijkans alle kraamvrouwen, maar vooral voor de eerſtemaal bevallene en dezulken, die zeer volſappig, prikkelbaar en gevoelig zijn, en die bij eene volkomene geſchiktheid, zich aan het zogen onttrekken, zich daartoe of in de laatſte maanden harer zwangerſchap niet behoorlijk voorbereid hebben, of met opzet hetzelve verwaarloozen, bekomen tegen den tweeden of derden dag na de

 be-

bevalling, of tegen den avond, of wel na een' onrustigen, met veelvuldige droomen doorgebragten nacht tegen den morgen eene ligte huivering, of eene hevige koude, die aldra door een' verfnelden en ingetrokkenen pols en vermeerderde warmte achtervolgd wordt. De koude beftaat, in de goedaardigfte gevallen, in eene ligte rilling, die zich inzonderheid tusfchen de fchouderbladen langs den rug uitftrekt, of zij wordt fterker en verfpreidt zich meer algemeen. De huid is droog, het aangezigt bleek; de lijderes klaagt over hoofdpijn en trekkingen in de ledematen. Na eenige uren ontwikkelt zich dan de hitte; de zieke wordt onrustig, het aangezigt rood, eenigzins opgezet, de pols wordt nu voller en fneller. Naar den pols te rekenen, zou men zeggen, dat de hevigfte ontftekingskoorts (*Synocha*) aanwezig was; menigeen begint te ijlen (*Deliriën*), voornamelijk jonge, prikkelbare, voor de eerfte maal bevallene vrouwen. De warmtegraad der huid is aanmerkelijk verhoogd; de kraamvrouw heeft dorst; de borsten worden meer gefpannen, pijnlijker en zetten op; daardoor wordt de beweging der armen, inzonderheid naar voren, eenigermate moeijelijk. De kraamzuivering blijft foms met het opkomen der koude en tot de nalating der koorts een of twee dagen geheel weg, of is, of terftond in den beginne verminderd, of wordt het nu eerst, en is ook in hoedanigheid veranderd, niet zoo rood, als gewoonlijk, maar witachtig, fchier etterachtig; de tepels komen meer uit, worden ftijver, de kring (*Areola*) wordt donkerder; daarbij openbaren zich prikkeling en fteken in de borsten, die zich foms

over

over het ganſche ligchaam verſpreiden. Men beſpeurt ſpoedig eenige ongelijke, gevoelige gezwellen in de borsten, en van lieverlede worden zij met zog gevuld. De ademhaling gaat met meerdere inſpanning vergezeld. Eindelijk breekt een gelijkmatig, over het geheele ligchaam rijkelijk verbreid zweet uit, dat gemeenlijk een' zuurachtigen reuk heeft, met verligting van alle toevallen. De kraamzuivering vloeit weder in grootere mate; de pijn in de borsten neemt af; zij zijn nu door het toegeſchotene zog bloot nog eenigzins geſpannen. Doch dit bedaart ſchielijk door het vlijtige zogen des kinds, of door op eene andere wijze de borsten van het zog te ontlasten, door middel van een zuigglas, enz., zoodat nu de koorts haren loop volbragt heeft. Somwijlen is de zogkoorts nog zachter, voornamelijk als het kind reeds kort na de bevalling de borst wordt gegeven; als het zog bereids van lieverlede voor dezelve in de borsten begon te vloeijen, of ten minſte reeds geneigdheid tot vorming van hetzelve voorhanden was. De lijderesſen hebben dan dikwerf een' enkelen onrustigen nacht, en de wezenlijke koorts ſchijnt, ſtrikt genomen, geheel en al te ontbreken. In andere gevallen daarentegen, vooral bij zeer gevoelige eerstbarenden; bij verzuimde voorbereiding tot het zogen; als de borsten door eene te angstvallige verwarming verwend worden, of als zij tijdens de opgekomene koorts koude vatten; als de kraamvrouw zich niet ontziet, en zich niet voor algemeene verkouding en voor het genot van voedende en verhittende ſpijzen en dranken in acht neemt; als de *Lochiën*

 ge-

geheellijk onderdrukt worden, bereikt de koorts een' hoogeren graad, wordt van een ontſtekingachtig karakter en gaat alsdan niet zoo ſchielijk voorbij; maar verheft zich tegen, twee, drie, vier dagen achter elkander met koude en hitte, die gewoonlijk omtrent middernacht nalaten, tot eindelijk de zog-afſcheiding onder eene behoorlijke behandeling geregeld haren gang gaat, en onder een rijkelijk, onaangenaam zuurriekend zweet, over het ganſche ligchaam zich verſpreidende, met de terugkoming der onderdrukte kraamzuiveringen, de koorts haar afſcheid neemt. Zij onderſcheidt zich van alle andere heete koortſen daardoor, dat bij de zogkoorts het zog in de borsten vermeerdert, de borsten opzetten en pijnlijk worden, middelerwijl bij andere heete koortſen het zog zeer vermindert, geheel wegblijft; dat het zich bij de onderhavige koorts met den tweeden of derden dag vertoont, waarbij de *Lochiën* ſoms enkel voor korten tijd geheel, gemeenlijk echter ſlechts ten deele onderdrukt worden, bevindende zich de kraamvrouw, behalve de ſpanning in de borsten, zoodra de koortsverheffing voorbij is, overigens zeer wel.

Oorzaken.

§. 321.

Boven hebben wij reeds aangemerkt, dat, ten aanzien van de grondoorzaak dezer koorts, zeer veel oneenigheid onder de Geneeskundigen beſtaat, en dat men tot op den huidigen dag in geenen deele nog tot een gevoelen over het wezen, of de naas-

naaste oorzaak dezer koorts heeft kunnen komen; naardien men nu eens haren grond in de zogaffcheiding, dan weder in de borsten, nu in den *Uterus*, dan in eene prikkeling der zenuwen meende te vinden. ASTRUC, die drie graden van deze koorts aanneemt, en tevens hare verfchijnfelen en grondoorzaken naauwkeuriger dan anderen befchrijft, zoekt het ontftaan dezer koorts voornamelijk uit de hoedanige gefteldheid van het zog af te leiden, dat of zuiver en zoet kan zijn, en dan noch koude, noch koorts verwekt, of eene meer- of mindere fcherpte verkrijgt, en dan eene zachter of heviger koorts veroorzaakt; een gevoelen, dat thans wel geene wederlegging meer noodig heeft. Even zoo min behoeft in onzen tijd, het *Brownimaanfche* ftelfel, God lof, lang in vergetelheid zijnde, eene ernftige wederlegging, hetgeen WINIKER (*) en anderen beweren, namelijk, dat het wezen dezer koorts zich op (*directe*) volftrekte zwakte grondt, en immer uit volftrekt verzwakkende invloeden deszelfs grond ontleent. — Nadat nu WILLIS het eerfte, aan de, tot dier tijd vrij algemeen aangenomene, ftelling twijfelde, alsof de koorts, ingevolge de zich opdoende zogaffcheiding ontftond en GÖLIKE in eene minder bekend gewordene verhandeling deze oorzaak volftrekt loochende, overwoog VAN SWIETEN het allereerfte dit gevoelen openlijk en breedvoerig, en hij hecht namelijk bij de overweging van dit onderwerp ook een groot gewigt, aan de, door de baring te weeg gebragte, ontftekingachtige aandoening van de in-

wen-

(*) HORN'S *Archiv m. z. v. ö. Litteratuur. l. c.*

wendige vlakte der baarmoeder. Doch men ziet uit zijne geheele, zeer breedvoerige beſchrijving der zogkoorts, dat hij in allen gevalle aan de zogafſcheiding zelve een gewigtig aandeel in het ontſtaan dezer ongeſteldheid toeſchrijft, en nergens verwerpt de geleerde man deze oorzaak der zogkoorts geheel en al, gelijk ſommigen ſchijnen te vooronderſtellen. Doch, wij gelooven, dat deze de zogverplaatſingen en de, uit de prikkeling der baarmoeder geboren wordende, wondkoorts, in zijne op zich zelve keurige beſchrijving, al te veel verward, en niet genoeg onderling vergeleken en van de eigenlijke zogkoorts onderſcheiden hebben. — Friedr. hoffman ſtelt daarentegen den grond dezer koorts in eene prikkeling der vaten en zenuwen, die ontſtaat uit de terugkeering der vochten, na de bevalling, van den *Uterus* naar de borsten. Sauvages houdt het er voor, dat de natuur met opzet zulk eene koorts verwekt, ten einde door eene vermeerderde rondvoering der vochten, de vaten in de borsten te verwijden en den toevloeijenden, tot zog beſtemden, chijl een' vrijeren weg te banen. Bursel meent den grond derzelve te vinden in eene ongeregeldheid van den bloedsomloop, welke de vroeger of later plaatsgrijpende zamentrekking des *Uterus* veroorzaakt, waarbij de kraamzuivering of uitblijft of trager vloeit. Wanneer derhalve de *Uterus* zich zeer langzaam zamentrekt, zonder den omloop aanmerkelijk te ſtoren, dan ontwikkelt zich geene koorts enz. Vogel eindelijk vooronderſtelt, dat de zogafſcheiding een werkelijk aandeel in de koorts heeft, dat echter toch de, door de terugkeering van het

bloed

bloed uit den *Uterus*, te weeg gebragte omſtemming in den bloedsomloop niet geheel en al over het hoofd te zien zij. Overwegen wij nu deze verſchillende gevoelens eenigzins nader, dan is het niet te ontkennen, dat de meeste derzelve eenige waarheid bevatten, en wij gelooven louter, dat de door ons zoogenaamde zogkoorts (*Febr. lactea stricte sic dicta*) daarbij niet altijd genoeg van andere zamengeſteldheden (*Complicatiën*) en ſoorten van koortſen onderſcheiden werd, terwijl wij meest geneigd zijn, om VOGEL's gevoelen te omhelzen, die, gelijk gezegd is, de naaste oorzaak der zogkoorts hoofdzakelijk in de zogafſcheiding zelve ſtelt. Want het is toch opmerkelijk, dat altoos met het zweet de zogafſcheiding *critisch* werkt; dat wijders, als de vorming van zog ſpoedig na de verlosſing geſchiedt, als de vrouwen reeds vroegtijdig haar kind aan de borst leggen, of ook als zij niet zeer vochtrijk zijn en ſlechts weinig zog hebben, de koorts of in het geheel niet, of alleenlijk flaauw zich openbaart; dat men derhalve de koorts dikmaals verhoeden kan, wanneer men bij voorbeeld, voor de bevalling, de werktuigen tot de zogbereiding behoorlijk voorbereidt; dat men verder, als zij reeds aanwezig is, immer denken moet, om de zogafſcheiding gaande te maken. Staven al deze, uit de ervaring geputte, bewijsgronden niet, hoezeer hier het zog en de vorming van hetzelve de hoofdrol ſpelen. Maakten prikkelingen van den *Uterus* de naaste oorzaken der zogkoorts uit, dan zoude men immers naauwelijks gelooven, dat een eenige kraamvrouw dezelve ontgaan kon, en de koorts moest ook veel

vroe-

vroeger zich ontwikkelen; dat het zog menigwerf reeds voor de verlosſing zonder koortsachtige beweging komt, werpt het zoo even door ons geuite gevoelen alles behalve omver; doch deze ontwikkeling van zog geſchiedt veel langzamer en zachter, niet zoo overvloedig, noch overhaastig. De zogvaten worden van lieverlede tot het bevatten van de voor hen beſtemde vochten geſchikt gemaakt, en de ganſche verrigting neemt zoo onmerkbaar haren aanvang, dat het geſtel daardoor niet mede aangedaan kan worden. Dit zal des te meer in het oog vallen, indien men overweegt, dat de zogkoorts geen volſtrekt vereischte ziekte van alle kraamvrouwen is, en ook in enkele gevallen daar gemist wordt, waar de zogafſcheiding eerst na de baring tot ſtand kwam. Intusſchen ziet men ditzelfde ook in verſchillende tijdperken van ontwikkeling, bij de tandwording, bij de verſchijning der maandſtonden. Ook hier lijdt, in de meeste gevallen, het ganſche bewerktuigdgeſtel (*Organismus*) in eene meer of mindere mate, doch het ontbreekt ook niet aan voorbeelden, dat een kind het tijdperk der tandwording ongemerkt doorkwam; dat de jonge dochter zonder eenige de minſte hindernis dat belangrijk tijdperk achter den rug kreeg. — Belangende de verwijderde oorzaken, verdeelt men dezelve het beste in voorbeſchikkende en gelegenheidgevende oorzaken. Ten aanzien der eerſte, is het niet te loochenen, dat ſaprijke, zeer gevoelige en prikkelbare vrouwen, voorts zulke, die zich aan het zogen, ſchoon alle geſchiktheid daartoe bezittende, geheel en al onttrekken; die gedurende de zwangerſchap niet behoor-

hoorlijk daartoe voorbereid, het kind niet vroegtijdig genoeg aan de borst gelegd, of zich ergens aan een' schadelijken invloed blootgesteld hebben, der zogkoorts eerder en in een' sterker' graad onderworpen zijn, dan waar al deze schadelijke aanleidingen ontbreken, hoezeer ook dan niet altoos de koorts geheel wegblijft. Tot de gelegenheidgevende oorzaken behooren inzonderheid misslagen in den eetregel, ongeregelde kraamzuiveringen, bij voorbeeld volslagene onderdrukking, of te geringe afvloeijing derzelve, vooral ten gevolge eener koudevatting, of koude omslagen op den buik, te warme toestopping der borsten, verwaarloozing van het telkens aan de borst leggen des kinds, het gebruiken van verhittende dranken onder de bevalling, bovenal heete, sterke wijnen, het gebruiken van vele prikkelende, verhittende geneesmiddelen ter bevordering der weeën, bij voorbeeld der kaneeltinktuur en dergelijken. Andere zamengesteldheden en verergerende oorzaken zijn: verkouding, of verhitting; kamers te sterk door kagchels of ovens verwarmd, of waar de zon op staat, vooral in heete zomerdagen; uit dien hoofde is het ook, dat kraamvrouwen, die in de heete hondsdagen baren, meer door zogkoorts overvallen worden; wijders gemoedsaandoeningen, die te gelijker tijd galkoorts hebben doen ontstaan; te vroegtijdige, te sterk doorgezette onderdrukking van het zog door inpranging der borsten, de aanwending van zalven en heete doeken, die het zog doet hotten; gebrekkelijke tepels.

Voorzegging en Uitgangen.

§. 322.

Over het algemeen en in de meeste gevallen is de zogkoorts eene zeer zachte en goedaardige, voor het leven der bevallene niet gevaarlijke ongesteldheid, die menigwerf reeds binnen de twaalf tot zestien uren onder de vermelde verschijnselen in gezondheid overgaat. Soms duurt zij, wel is waar, langer; zij neemt nogtans dan ook meest na den tweeden, derden, hoogstens vierden dag onder een scheidend (*kritisch*) zweet, *critische* zogvorming, door de *Urin*, door middel van eenen buikloop enz. haar afscheid. Bij wijlen echter neemt de ziekte een ernstiger karakter aan, inzonderheid als de *Lochiën* geheel onderdrukt zijn, indien eene verkeerde manier van behandelen de koorts verergert, indien er bereids ziektestoffen in het ligchaam bestonden, en vele andere ongesteldheden zich daarbij ontwikkelen. Er ontstaan dan niet zelden zogverplaatsingen naar onderscheiden deelen des ligchaams, die gevaarlijke ontstekingen, veretteringen, stuipen, ijling, waterzuchtige toevallen naar zich slepen kunnen. De anderzins zoo goedaardige, onbeduidende koorts is dan naauwelijks meer te herkennen; neemt dikwerf geheel het karakter van kraamvrouwenkoorts aan, of gaat in dezelve over, en geeft aanleiding tot de verschillendste, langdurige (*chronische*) ziekten.

Ge-

Geneeswijze.

§. 323.

De geneeskundige behandeling ſplitst men in voorbehoedende en dadelijke. Hoe men door eene gepaste handelwijze de ziekte ſomwijlen verhoeden kan, ziet men reeds ten deele uit §. 316. De voornaamſte aanwijzing hierbij is, om de zogafſcheiding te bevorderen. Ter beantwoording aan dit doel, is het noodig, dat de borsten reeds voor de bevalling behoorlijk verpleegd, niet te warm, noch te veel aan verkouding blootgeſteld worden, men de tepels te voorſchijn doet komen, dezelve tracht te verſterken en tevens door eene zachte zuiging het zog naar de borsten lokt. Men drage vooral zorg, dat de zwangere, zoo veel mogelijk, in een' gezonden ſtaat hare verloſsing verbeide en onderga, vrijware haar voor koudevatting en verhitting, voor misſlagen in den eetregel, zoeke den endeldarm tijdig van drekſtoffen te ontlasten en late haar dagelijks eene matige beweging in de vrije lucht maken. Onder het baren wachte zij zich voor verkouding of verhitting. Na hetzelve legge men het kind tijdig genoeg, en nadat de bevallene door een' verkwikkenden ſlaap bekomen is, zoodra mogelijk, en ten minſte acht of twaalf uren na de bevalling aan de borst, deswege zorge de kraamvrouw onmiddellijk na de verloſsing, dat het zog uit de borsten kan vloeijen, zij make de borsten en tepels met ſpeekſel of melk lenig, late het kind van tijd tot tijd zuigen, waardoor der biest (*Collastrum*) ontlasting verſchaft wordt;

zij overdrijve flechts het zogen niet, en geloove vooral niet, dat het kind dadelijk zijn genoegen zuigen moet, hetgeen twaalf uren zonder eenig eten of drinken kan zijn. Zoodra de borsten beginnen op te zetten, lette zij flechts op hare ontlasting, en al kan ook het kind de borsten nog niet volkomen uithalen, laat men dezelve door een ander kind, en bij mangel hieraan, door eene andere perfoon of zuigglazen uittrekken; blijven trouwens de borsten fterk gevuld, dan zijn de gevolgen pijn, ftremming van het zog en ontfteking. Men vermijde thans nog zorgvuldiger dan ooit, alle fchadelijke invloeden van den dampkring en eetregel; de kraamvrouw houde zich derhalve van het uur der verlosfing aan, warm, prange zich door geene kleedingftukken in, onthoude zich van al te voedende fpijzen en dranken, bier, wijn of vleeschfoepen, en nuttige in de eerfte dagen niets dan dunne, water-, gepelde garst- of haverdegort foepen, en tot drank gekookt water, waarbij men een ftuk geroosterd brood en een fchijfje citroen voege, of garstwater enz. Kan of wil de bevallene niet zogen, dan fta men er in alle gevallen op, dat het kind gedurende eenige weken door de moeder gevoed worde, en drage zorg, dat, door een' fchralen, verkoelenden eetregel, door prikkeling op het darmkanaal, door regeling van de veelligt ongeregelde kraamzuivering, die in deze omftandigheid altijd iets fterker dient te zijn, het zog natuurlijk weggevoerd worde. Onder de geneesmiddelen verdient hier de *Sulphas Potassae* (*Arcanum duplicatum*) dagelijks eenige malen tot eene halve *drachma*, in een ge-

past

past voermiddel, in den §. 312 opgegevenen vorm, de meeste aanprijzing, doch zoo, dat zij niet te ſterk ontlasting verwekt, en ook op de *Urin* werkt. De borsten bedekke men met matig warme doeken, die men boven den damp van *barnſteen* kan houden; of men wrijve de borsten zelve bij hevige pijn en ſpanning, bij aanwezige ophoopingen, met verzachtende oliën, bij voorbeeld warme *Oleum Amygdalarum*, of bijaldien de kraamvrouw het kind de borst niet geeft, met *Oleum Hyoscyami* en dergelijken in, ſlechts niet te dikwijls en te veel, om de, inzonderheid als de kraamvrouw niet zoogt, zoo noodige uitwaſeming der borst niet te belemmeren.

§. 324.

Heeft nu de zogkoorts zich werkelijk ontwikkeld, dan moet men naar gelang van omſtandigheden handelen, aangezien zich ook hier geen algemeen geldend geneesplan laat opgeven. Gemeenlijk ga men met de ingeſlagene behandeling voort, en zij men niet te ongeſtadig. De kraamvrouw moet zich zeer rustig houden; voor alles, wat het gemoed kan aandoen en alle onnoodige bezoeken, gevrijwaard worden. Van het kraamvertrek verwijdere men diensvolgens alle mogelijk gedruisch, en hetzelve zij niet te licht. Men ſchrijve een' ligten, niet te verſterkenden, noch te verhittenden eetregel voor, geve dunne, ſlijmachtige ſoepen, laauwwarme, zacht uitwaſemende dranken, bij voorbeeld vlier- of lindenbloeſemthee, voornamelijk als de koorts reeds eenige uren beſtond en er neiging tot zweeten komt. Trouwens men

neme het jaargetijde in aanmerking, en werke, vooral in den zomer, niet te ſterk op de huiduitwaſeming. Des noods zorge men door een niet te prikkelend klisteer voor buiksontlasting, diene in alle geval inwendig een' eetlepel *Ricinus*olie toe; doch men zij tevens niet te angstvallig; neme in aanmerking, dat de geheele geſteldheid eener kraamvrouw van dien aard is, dat zij zonder het minſte gevaar eenige dagen zonder ontlasting kan zijn. Draagt de zogkoorts blijken van een' geprikkelden toeſtand des vaatgeſtels, dan doet de met citroen- of azijnzuur verzadigde potasch (*Mixt. Riverii*), (de ſpijsverteringbevorderende drank van BOERHAVE), als een bedarend en zweetdrijvend middel, goede dienſten. Zijn de *Lochiën* onderdrukt, heeft de koorts een' hoogen graad bereikt, openbaart zij zich als eene *zuivere* ontſtekingskoorts (*Synocha*), dan dient de behandeling ook ernſtiger te zijn. Gaat de kraamzuivering geregeld haren gang, en klaagt de lijderes over geene pijnen in den buik, dan geve men een *Mixtuur* of *Emulsio* met *Nitrum*, en een zacht buikopenend en afleidend klisteer, den §. 322 opgegevenen eetregel en verpleging der borsten ſtriktelijk latende nakomen. In een' hoogeren graad van ontſtekingskoorts kan men ſomwijlen eene aderlating op den arm of op den voet zeer geſchikt in het werk ſtellen, inzonderheid als de kraamvrouw niet zoogt, en er kunnen zelfs ſterkere ontlastmiddelen (*Purgantia*), en bij *gastriſche* en galachtige zamengeſteldheden, waar eene nederzetting van onreinigheden en gal na misſlagen in de iëet, ergernis of toorn plaats heeft, behalve de purgeermiddelen, ook

braak-

braakmiddelen (*Emetica*) te ſtade komen. Heeft de kraamvrouw kort voor hare bevalling of onder dezelve koude gevat, en is de koorts alzoo meer van een' *rheumatiſchen* aard, dan verdient de *Salammoniac* deels als een bedarend en hoofdzakelijk op de huid werkend middel in der voege eener oplosſing van ʒi tot ʒij in *Aqua destillata* of *Aq. Florum Tiliae*, met *Syrupus* of *Succus Liquiritiae*, *Gummi mimos.* en verder, bij vermindering der koorts, de *Spiritus Mindereri* met warme theeaftrekſels van vlier, melisſe, munt, kamillen en dergelijken, aanprijzing. Voor het overige laten zich hier geene algemeen op te volgene geneeskundige voorſchriften geven, overmits zij naar de meest verſchillende omſtandigheden en zamengeſteldheden door den Geneeskundige telkenreize moeten gewijzigd worden; en deze alle te vermelden is onmogelijk. De Arts moet zich naar iedere bijzonderheid weten te ſchikken: dit is zijne voorname kunst; dit zal hem het beste voor dwaling hoeden, en — ter gerustſtelling van beginnende kunstoefenaren zij het gezegd — dit is ook, als men ſlechts onbevooroordeeld de zaak onderzoekt, in de meeste gevallen bij de zogkoorts zoo moeijelijk niet.

§. 325.

Op het einde dezes Hoofdſtuks moeten wij nog aanmerken, dat eene kraamvrouw meermalen gedwongen is, het zogen, na het reeds beproefd te hebben, op te geven, of in het geheel niet aan te vangen. Zoodanige oorzaken kunnen zijn: geweldige inpranging der borst, of inſmeering van vette

zalven; een zeer vlakke, niet vooruitkomende tepel, gebrekkelijke vorming der borsten, volstrekt gemis van tepels, ontvellingen, walgelijke eigenschappen des zogs voor het kind, zeer zwak ligchaamsgestel, uittering, bloedspuwing, hardnekkige droefgeestigheid, gebreken van het hart, krampen ten gevolge der toenemende, te groote prikkelbaarheid van het zenuwgestel, verzwakking van de gezigtswerktuigen door het zogen, onbeduidende zogafscheiding, kwaadsappige, of teringachtige verschijnselen, hebbelijk gewordene buikloopen, wormen, huidwaterzucht, geelzucht, roos, etterende zweren enz. Is de zogafscheiding door inpranging, of de aanwending van vette zalven in hare werking gestoord, dan bade men de borsten met een laauwwarm aftreksel van vlier- of Malvabloemen. Kan zij evenwel wegens de overige vermelde oorzaken niet zogen; dan moet men eene zeer verdunnende diëet, en de §. 311 opgegevene middelen voorschrijven, ten einde het zog uit de borsten te verwijderen en het bloed van deze stof te ontdoen. Bij aanleg tot tering (*Phthisis*), bloedspuwing (*Haemoptysis*) en bij ontstekingachtige toevallen der borstholte kan, inzonderheid bij een' sterken aandrang van zog, volle, harde, pijnlijke borsten en aanmerkelijke koorts, eene bloedontlasting op den arm, of voet aangewezen zijn; de laatste voornamelijk als afleidende en om de *Lochiën* te vermeerderen. Zijn de borsten uitermate vol en gespannen, dan moet men van tijd tot tijd door zacht te zuigen en door het zetten van eene glazen klok op de borsten zoo veel zog ontlasten, als ter leniging en vermindering der pijn, en

der

der ſpanning vereischt wordt. Men roemt ook ter verdrijving van het zog, de koorts nagelaten hebbende, nog eene aanmerkelijke hoeveelheid in de borsten voorhanden zijnde, zoogenaamde zogverdeelende en verdrijvende middelen ter aanwending op dezelve. Daartoe behoort de *Geranium robertianum*, die binnen twee tot drie dagen het zog wegmaakt, doch door weinigen om de ſterke lucht verdragen wordt; het peterſeliekruid (*Herba Petroselini*), walnotenbladen (*Folia Nucum Juglandic.*), die insgelijks zeer ſterk rieken en hoofdpijn verwekken; het *Herba Daturae Stramonii*, waarvan de uitwaſeming der verſche plant, angst, duizeling en hoofdpijn te weeg brengt. Al deze middelen keuren wij zoo ongeſchikt, en de meeste derzelve zoo gevaarlijk als de kamfer, dáar ten gevolge der te ſchielijke terugdrijving des zogs uit de borsten ligtelijk gevaarlijke gevolgen geboren worden. Men late het nu bij de gezegde voorſchriften in de diëet en algemeene geneeskundige behandeling berusten, de borsten tegen alle prikkeling, drukking en verkouding beſchermende, en ze hoogſtens, met een op linnen, dun geſmeerde pleister van *Sperma Ceti* of *Emplastrum saponatum* bedekkende.

LITTERATUUR.

V. SWIETEN, *Comment. in* BOERHAVE *Aphorism. Tom.* IV. §. 1329.

ASTRUC, *Traité des Maladies des femmes, ubersetst von* OTTO. *Dresden* 1776.

STOLL, *Aphorism. de cognos. et curand. hom. morb.* §. 775.

BURSER, *Instit. med. pract. T.* II.

S. G. VOGEL's *Handbuch.* 2ter *Theil.*

JÖRG's *Handbuch der Krankheiten des Weibes. Leipzig* 1821.

CARUS, *Gynäkologie*, 2ter *Theil.*

ROB. THOMAS, *Modern practice of Physic. London* 1821.

BURNS, *Midwifery. London* 1820.

HORN's *Archiv, Bd.* vij. 1 *Bd.* XI. 1 *und* 2.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Van de kraamvrouwenkoorts.

Voorberigt.

§. 326.

Het leveren eener goede en volledige beschrijving der kraamkoorts zal voorzeker wel een der moeijelijkste vraagstukken in het uitgestrekte gebied der gansche Geneeskunde zijn. Immers zoodra wij bedenken, dat deze ziekte zoo oud is, als de geschiedenis der Geneeskunde zelve, dat alreede HIPPOCRATES haar gekend en naauwkeurig beschreven heeft; dat na hem ontelbaar vele mannen haar meer of minder uitvoerig behandeld hebben, en dat wij ondanks al onze kennis van de natuur en het wezen dezer gevaarlijke ziekte, en gevolgelijk in de keuze van de geschiktste geneeswijze nog zeer verre van het doel verwijderd zijn en nog zoo veel onbegrijpelijks te verklaren hebben: dan is het niet te ontkennen, dat men, schoon met eene ruime mate van ondervinding toegerust, toch met eene zekere schroomvalligheid, en, om het zoo uit te drukken, met eene zekere vrees eene taak onderneemt, waaraan reeds zoo vele voortreffelijke mannen voor ons hunne krachten hebben uitgeput, en dat het name-

lijk meer dan gewone ſcherpzinnigheid, meer dan gewone omzigtigheid en wijsheid vordert, hier voor een Handboek de juiste grenzen af te baken, en hier, zonder breedvoerig te herhalen, wat reeds zoo vele honderden voor ons daaromtrent gezegd en overwogen hebben, toch den lezer een behoorlijk verſlag te leveren, van hetgeen anderen over de ziekte gedacht en van dezelve waargenomen hebben, ten einde hem langzamerhand en zonder hem af te matten, op het ſtandpunt te plaatſen, waarop wij ons thans bevinden, en hem een kort, doch trouw gevolgd tafereel dezer ziekte af te malen, zonder — immers één kan toch niet alles zelf gezien en waargenomen hebben — de gewigtigſte bevindingen van anderen over te ſlaan en uit het oog te verliezen. Inderdaad de naam van hem, die hier den gulden middelweg weet te bewandelen, en zich de goedkeuring van kunstkenners weet te verwerven, verdient in de geneeskundige Jaarboeken onder de eerſte te ſchitteren.

Begrip en Geſchiedenis der ziekte.

§. 327.

De verſchillende benamingen alleen, welke men van tijd tot tijd aan deze ziekte gegeven heeft, bewijzen klaar, hoe weinig eenheid er in de gevoelens der ſchrijvers over dezelve heerscht, en het is niet te veel gezegd, als men, gelijk WHITE bereids gedaan heeft, beweert, dat naauwelijks twee Auteuren deze gewigtige ziekte op gelijke wijze en uit hetzelfde oogpunt, ten aanzien van haar wezen,

beſchouwd hebben. De belangrijkſte namen, die deze koorts tot hiertoe verkregen heeft, zijn de volgende: kraamvrouwen- of kraambedkoorts, kraamkoorts, netkoorts, *Febris Puerperarum*, s. *puerperalis*, *Febr. lactea maligna Puerperar.*; *F. humoralis nervosa*; *Febris miliaris complicata* s. *putrida maligna*; *F. puerp. intermittens perniciosa*; *F. puerp. acuta perniciosa*, *Peritonitis puerperalis*; — *fievre des accouchées*; *enterite aiguë a la suite des couches*; — *puerperal peritonitis*, *puerperal fever*, *fever of-lying-in-women etc.* EDUARD STROTHER zou, volgens de opgave van HULM, deze ziekte het eerſte met den naam van *puerperal fever* beſtempeld hebben, hetgeen andere evenwel loochenen. Doch het zij, hoe het wil, zoo veel is bewezen, dat reeds HIPPOCRATES de ziekte gekend en naauwkeurig beſchreven heeft, en wij zullen nader bij de *Aetiologie* gelegenheid hebben, aan te toonen, hoe vele ſchrijvers na hem tot op de laatſte tijden dezelve beſchreven hebben. Hier ter plaatſe ſtaat de verklaring der vraag, of dan deze kraamvrouwenkoorts werkelijk alleen in het kraambed zich openbaart, op den voorgrond. Eenige ſchrijvers, vooral CAPURON, namelijk, beweren, dat deze ziekte ook bij maagden, ja zelfs bij mannen zich kan ontwikkelen. Dit kwam inzonderheid daaruit voort, wijl men van oudsher de meest verſchillende ongeſteldheden met de kraamvrouwenkoorts verward en als zoodanig vermeld heeft, en het kan wel ter naauwernood een punt van geſchil worden, dat, indien de naam van kraambedkoorts in het algemeen der onderhavige ziekte met regt toekomt, het dan eene vol-

volstrekt eigenaardige ongesteldheid is, waaraan kraamvrouwen alleen onderhevig zijn, en buiten het kraambed geen geslacht, noch ouderdom door dezelve kan aangetast worden. Wij zijn volstrektelijk van gevoelen, dat men onder kraambedkoorts een geheel eigendommelijke, of zoo men wil, soortelijke ziekte te verstaan hebbe, die zich voor hare verschijnselen en geheele beloop als zoodanig kenschetst, en dat haar de naam van kraamvrouwenkoorts met alle regt toekomt, aangezien wij buiten het kraambed haar nog nooit hebben waargenomen en haar ontstaan betwijfelen, hoewel wij niet ontkennen, dat er zich ziekten bij ongehuwde vrouwen en meisjes, ja zelfs bij het mannelijk geslacht, kunnen opdoen, die al het voorkomen van dezelve hebben. De kraamvrouwenkoorts kenschetst zich niet alleen door hare verschijnselen, maar voornamelijk ook door haar groot gevaar en gewigt boven alle andere koortsen, die in het kraambed zich openbaren, en verdient bloot om die reden κατ' ἐξοχὴν, den naam van *Febris puerperalis*. Teregt stelt CARUS het eigene van iedere kraamvrouwenkoorts in eene storing der, natuurlijk tijdens het kraambed plaatsgrijpende, verandering in het inwendige des vrouwelijken ligchaams. Immers altoos zien wij bij haar de eene of de andere verrigting meer of minder in wanorde: nu eens zijn het de kraamzuiveringen, dan weder de zogafscheiding; nu wederom is er eenigerhande letsel in dit of dat orgaan van den onderbuik, oorspronkelijk uit de, door de baring veranderde, rigting der vochten en voornamelijk van den bloedsomloop, hetgeen der ziekte een geheel ei-

eigendommelijk aanzien geeft, zonder dat evenwel daardoor hare naaste oorzaak reeds blijkt. Alleen uit de *physiologische* gesteldheid eener kraamvrouw laten zich de ziekelijke verschijnselen dezer koorts naar eisch verklaren; zonder de voorafgegane verlosfing zou deze ziekte niet dien vorm hebben, en kon zij derhalve onmogelijk met den naam van kraamvrouwenkoorts bestempeld worden. Eene kraambedkoorts buiten het kraambed is dus een willekeurig aangenomen begrip, dat, als eene zich zelve tegensprekende bewering, als eene van alle zuivere ervaring ontbloote onderstelling, geen verdere aandacht verdient. En om nu echter een duidelijk denkbeeld dezer ziekte te vormen, moeten wij ons, gelijk reeds aangemerkt is, de *physiologische* gesteldheid eener kraamvrouw duidelijk voor oogen trachten te stellen; om die reden moeten wij aan datgene herinneren, wat wij ter zijner plaatse daaromtrent breedvoerig gezegd hebben (*). Wij zullen hier nu slechts, met een paar woorden, de voornaamste oorzaken, hier in aanmerking komende, opgeven. Deze zijn: 1) de poging van het ligchaam in het algemeen en van den *Uterus* in het bijzonder, om in denzelfden toestand terug te keeren, waarin zij voor de zwangerschap, overeenkomstig de natuur, zich bevonden; alzoo: veranderde rigting van den bloedsomloop, vermindering der natuurlijk door de zwangerschap te weeg gebragte volbloedigheid (*Plethora*) des onderbuiks; verandering

(*) Men zie ons *Handboek over de Ziekten van het Vrouwelijke Geslacht.* I. D. 1. St. §. 76—93.

ring der baarmoeder ten aanzien van hare grootte, gedaante, ligging, van hare inwendige vlakte en hare gansche werking; 2) de nu aanvangende verrigting der borsten; 3) de thans na de bevalling wederkeerende, verhoogde werkdadigheid van andere dusverre meer of minder afgenomene verrigtingen in sommige deelen des ligchaams, bij voorbeeld van de huid, het hart, van de longen en hoofdzakelijk der tot na de verlossing, meer of min, in hunnen omvang zamengedrukte ingewanden van den buik. Zoodra wij dit alles naauwgezet overwegen, dan bemerken wij, dat hier meerdere omstandigheden te zamenloopen, die, hoezeer op zich zelve natuurlijk, toch ligt door eene geringe aanleiding, ziekteoorzaken kunnen worden, en bijgevolg ook onder zekere voorwaarden, die wij lager breeder te ontwikkelen hebben, de kraamvrouwenkoorts kunnen doen ontstaan. Vooraf echter van de verschijnselen der ziekte.

Diagnosis.

§. 328.

Nadat langer' of korter' tijd de, zeker voor elke koortsachtige ongesteldheid aanwezige, voorboden, als geeuwen, trekken en rekken der ledematen, hoofdpijn, gestoorde eetlust, moeheid, misselijkheid, menigvuldiger polsslag, onrustige slaap, angstige droomen, zelfs ligte ijling enz. voorafgegaan zijn, treedt nu meestentijds tegen den avond van den tweeden, of derden dag na de bevalling, derhalve op hetzelfde tijdstip met de zogkoorts, de

be-

bedoelde koorts met een' zachteren of ſterkeren, lang- of kortdurigen aanval van koude, te voorſchijn. Doch gemeenlijk is dit niet het geval; dikwerf gaan der ziekte geheel geene boden vooraf; zij openbaart zich plotſeling, of het een of ander der vermelde teekenen doet zich op, zoodat men den in hinderlaag liggenden vijand niet vermoeden kan. Even zoo min laat zich iets zekers omtrent den tijd, dat de koorts aanvangt, zeggen: de ziekte vertoont zich, wel is waar, meestal, gelijk wij zeiden, op denzelfden tijd, als gemeenlijk de zogkoorts; doch men ontmoet nogtans gevallen, waar zij vroeger, of later zich begint te ontwikkelen. Het ontbreekt niet aan eenige, ſchoon zeldzame voorbeelden, waar de kraamvrouwenkoorts, gelijk ik eerst in den jare 1825 bij de in Februarij, Maart en April heerſchende kraamvrouwenkoorts in het geſticht voor kraamvrouwen alhier bevestigd vond, onmiddellijk na de verlosſing, of ſpoedig op dezelve aanvangt; ſomwijlen openbaart zij zich eerst op den vijfden, menigmaal nog later, na acht, twaalf, veertien dagen. Niet zelden is zij met de zogkoorts vereenigd, ſoms gaat deze, die dan meestal den vorm der *Ephemera lactea protracta* STOLLII heeft, eerst in de kraamvrouwenkoorts over. Even zulk eene onbeſtendigheid zien wij in de ziekteverſchijnſelen zelve, zoodat men zich, als het ware, gedrongen voelt, juist deze *Inconstantia Symptomatum*, voor iets kenſchetſends in deze ziekte te houden. Tevens zien we daaruit, dat men bij hare beſchrijving het oogmerk niet bereiken zou, wilde men alles gadeſlaan, en elk verſchijnſel opnoemen,

dat

dat deze of gene Arts meent waargenomen te hebben. Onze taak is het dan, het beeld der ziekte zoo af te malen, als het zich in de meeste gevallen aan ons voordoet, terwijl wij alleen die verſcheidenheden gedenken zullen, welke het beſtendigſte haar vergezellen, of van gedaante doen veranderen. De aanval van koude nu, waarmede de ziekte veelal te voorſchijn treedt, en die ſlechts in enkele gevallen gemist wordt, is over het algemeen hevig, aanhoudend, eensklaps zich openbarende. De lijderes is terſtond of zeer prikkelbaar en gevoelig, of zeer neerſlagtig, moedeloos, vol angst en vreeze; daarbij voegen zich hoofdpijn, inzonderheid in de voorhoofdsſtreek, boven de wenkbraauwen, afgematheid, misſelijkheid, zelfs wel braking, met één woord, *gastriſche* verſchijnſelen, die echter in den beginne dikwerf nog ontbreken. Op de koude volgt nu de hitte; de huid wordt meestal brandend heet en droog; de kraamvrouw klaagt over een' hevigen, brandenden, onleschbaren dorst (een zeer beſtendig, dikwerf tot de herſtelling, of den dood aanhoudend, zeer karakteristiek teeken) de pols, die aanvankelijk vol en gematigd kan ſlaan, wordt ſpoedig en in de meeste gevallen zeer rad en menigvuldig, honderd twintig, honderd dertig, honderd veertig en bij ſommige kraamvrouwen bij de laatſte *Epidemie* in het kraamgeſticht alhier in Februarij, Maart en April 1825, zelfs honderd vijftig ſlagen in eene minuut, klein en hard (volgens anderen is hij even dikwerf week); de warmte (*Temperatur*) is daarbij niet altijd regelmatig verdeeld; eenige deelen doen zich koud op het gevoel voor, midde-

ler-

terwijl andere brandend heet zijn. De aanval van koude en hitte keert nu ook vaak terug, zoodat over en weêr afwisselingen (*Remissionen*) en zelfs tusschenpoozingen (*Intermissionen*) zich kunnen vertoonen. Somwijlen namelijk ontwikkelt zich de ziekte volkomen onder den vorm eener wisselkoorts; alle een of twee dagen doet zich dan tegen den avond een aanval van koude op, waarop hitte volgt, en soms de koorts geheel nalaat. Over het algemeen ontwikkelen zich nu daarbij menigerlei *hysterische* verschijnselen: het algemeene gevoel wordt veranderd; er heeft bedrog in de zintuigelijke gewaarwordingen plaats, dikwijls in vermindering bestaande, zoodat het der zieke bij genoegzaam licht in de kamer, te donker voorkomt en men eenige brandende kaarsen in hare nabijheid moet zetten; of ook ziekelijk verhoogd, zoodat zij bij voorbeeld muzijk meent te hooren, en haar elk gedruisch, hoe zacht ook, hinderlijk is. Menigmaal en veelal op het hoogste der ziekte houden de, in den beginne vrij luide, klagten geheel op; zij klagen alleen over afmatting. Daarbij voegen zich nu spoedig voor het grootste gedeelte eigenaardige, plaatselijke aandoeningen: gewoonlijk tegen den tweeden of derden dag der ziekte klaagt de lijderes over eene hevige pijn in den onderbuik, het meeste rondsom den navel aanvangende, welke zij dikwijls als brandend, of snijdend afmalen, en die zich van daar uit naar de kraakbeensstreken (*Hypochondria*) en naar achteren, vaak bovenwaarts tot de schouderbladen uitstrekt. De onderbuik wordt onder dat alles meer of min opgezet, gespannen, hard, gevoelig, en me-

menigmaal zoo gevoelig, dat de minste aanraking en het ligtste dekfel niet verdragen wordt. Dikwerf zet de buik zoo sterk uit, dat de lijderes volkomen het aanzien eener zwangere heeft; dan is er gemeenlijk ook beklemming in de borst, kortademigheid, en een weinig hoest voorhanden. Dat nu bij zulk eene gewigtige stoornis in de ingewanden van den buik de teekenen van onzuiverheden in de eerste wegen (*gastrische Symptomen*) niet ontbreken, spreekt van zelve, doch zij zijn van een' zeer verschillenden aard. De tong, die aanvankelijk dikwijls volkomen zuiver is, wordt meer of minder beslagen; zij is of vochtig, heeft een dun, slijmachtig overtrekfel, of zij wordt, hoe heviger de koorts wordt, en hoe vaker de verheffingen (*Paroxysmen*) plaats hebben, dik beslagen, droog, verkrijgt een bruin en zelfs zwart overtrekfel; de tanden worden zeer onzuiver, met slijm overdekt; de lippen met eene bruine korst bezet, dikwijls zwart; de adem wordt zeer stinkend, de maagstreek insgelijks gespannen en pijnlijk; de lijderes wordt misselijk, krijgt oprispingen en begint te braken, kan eten, noch drinken, ja, dit kan zoo ver gaan, dat zij, gelijk bij eene wezenlijke maagontsteking, alles weder overgeeft. Het gebraakte zelf is in deze gevallen insgelijks zeer onderscheiden, dikwijls is het loutere slijm, of eene waterige vloeistof; zoo braakte eene kraamvrouw bij de, door ons waargenomene, kraamkoorts-*epidemie* over de vier pinten van dit vocht uit; meestal is het eene galbraking (*Vomitus biliosus*), bij wijlen worden er aanmerkelijke hoeveelheden eener zwarte

stof

ſtof ontlast. De ziekte gaat vaker nog met buikloop, dan met braking vergezeld. WHITE houdt denzelven zelfs voor het eenige, *critiſche* teeken in deze ziekte, doch hij dwaalt hierin jammerlijk; de lijderesſen gevoelen zich, wel is waar, na elken ſtoelgang eenigermate verligt, de beterſchap echter is niet alleen niet van duur, maar dikwijls neemt de ongeſteldheid juist op deze wijze, onder bijkoming van de allergevaarlijkſte verſchijnſelen (*), den ſlechtſten keer. De lijderesſen, namelijk, worden na iedere ontlasting al zwakker; de drekſtoffen en de *Urin* loopen op het laatst onwillekeurig af; er openbaren zich flaauwten, uitputtend (*colliquatief*) zweet, hik, *Facies hippocratica*, blijken eener ware rotkoorts en eindelijk de dood. — De afgang zelf is in den beginne zeer ſterk, zeer verſchillende gekleurd, zwart, zeer ſtinkend. Somtijds wordt de lijderes door koliekaardige pijnen, door menigvuldige en pijnlijke perſingen (*Tenesmus*), veelvuldigen drang tot *Urin*lozing gekweld. De *Urin* is over het algemeen zeer verzadigd, veeltijds dik, rood, met eene wolk, of ronddrijvende draden, doch ſomwijlen ook volkomen helder. Dikwerf treft men daarbij medelijdende aandoeningen van het hoofd en de borst aan, welke men onmogelijk alle kan optellen. De verdienſtelijke VOGEL heeft dus groot gelijk, als hij beweert, dat er geen gevaarlijk koortsverſchijnſel beſtaat, hetwelk men niet ſomwijlen bij deze koorts kan ontmoeten. Wat de verrigtingen in

(*) Bij de vermelde kraamkoorts-*Epidemie* ſtierven de kraamvrouwen, die buikloop kregen.

in het kraambed aanbelangt; deze zijn in de meeste gevallen in een' meer of minderen graad veranderd. De zogaffcheiding neemt gewoonlijk met den aanval der koorts, of toch fpoedig daarna af; de vroeger opzettende borsten worden flets, flap, doch evenwel niet ontbloot van zog; de kraamvloed vermindert meestal ook, verandert dikwijls in hoedanigheid, wordt zeer fmerig en ftinkend, en het is eene opmerkelijke, belangrijke waarneming, dat als de kraamzuivering onderdrukt, of minder werd, hare regelmatige terugkomst toch daarom niet *critisch* werkte. Dat verder de ganfche werkkring der gevoeligheid in dit lijden betrokken wordt, hebben wij boven reeds aangeftipt: over zulks vertoont zich raaskallen, verhoogde prikkelbaarheid; allerhande verfchijnfelen van zwangerfchap en zenuwtoevallen zijn voorhanden, trekkingen van fommige deelen, beving der ledematen, algemeene ftuiptrekkingen, peeshuppeling, hik (*Singultus*), flaapzucht (*Sopor*), half waken en flapen (*Coma Vigil*), toevallen van beroerte, uitputting enz. In de meeste gevallen kan men het der zieke aanzien, hoe hevig het *Organismus* aangetast is; hare gelaatstrekken zijn, wel is waar, niet altoos beftendig en op dezelfde wijze veranderd, doch over het algemeen zeer eigenaardig. Bij wijlen fchijnt ook hier, gelijk bij de meeste overige verfchijnfelen, eene zekere afwisfeling, eene toe- en afneming plaats te grijpen, zoodat eerst in het hoogfte der ziekte, de Arts alle hoop reeds opgegeven hebbende, de gelaatstrekken onveranderd blijven. Deze verfchijnfelen nu openbaren zich of terftond na de eerfte koortsverheffing, of eerst later,

als

als de ziekte alreeds eene aanmerkelijke hoogte bereikt heeft. Het gelaat is in den beginne rood, eenigzins opgezwollen, de wangen zijn dan niet zelden met donker roode vlekken bezet, terwijl andere deelen er bleek, doodelijk uitzien, en met een koud, kleverig zweet bedekt zijn; weldra echter verandert het ganſche gelaat aanmerkelijk, het ganſche uitzigt verraadt angst, ſchrik en hevige aandoening. Het aangezigt valt in, de oogen worden dof, troebel, levenloos, in hunne holte teruggetrokken, door een' bleeken kring omgeven, ſomwijlen tranend en met eene kleverige vloeiſtof gevuld; de neusvleugels worden breed, als het ware, van elkander getrokken, de lippen verliezen hare roodheid, en worden met korsten van onderſcheidene kleur overtogen. Dikwijls hebben de zieken iets wilds in haar gezigt, waarbij hare oogen door de *Orbita* rollen en zij angstvol rondzien. Eindelijk levert ook de oppervlakte der huid menigerlei ziekelijk verſchijnſel op, dat bij lange na niet altijd *critisch* is; het veelvuldigſte ontwikkelt zich een gierstuitſlag (*Friesel*), na welks verſchijning de koorts menigmaal toeneemt; wijders blutsvlekken, roosaardige vlekken, blaasjes en ſcheuren in de huid, zogkorst en dergelijken meer.

Vergelijkingen der kraamvrouwenkoorts met eenige andere ziekten.

§. 329.

De kraamvrouwenkoorts is dikwerf miskend en met andere ziekten verwisſeld geworden, en het zal

daarom noodig zijn, die ziekten en hare onderſcheidene kenteekenen voor te dragen, met welke deze mistasting het menigvuldigſte heeft plaats gehad.

1) De ontſteking van het buikvlies. Het is niet te ontkennen, dat deze ziekte met de kraamvrouwenkoorts de meeste overeenkomst heeft. De laatſte evenwel wordt over het algemeen door een' koortsaanval met koude en hitte voorafgegaan, die bij gene eerst het gevolg der ontſteking is. Bij de *Peritonitis* is de pols duidelijker ontſtekingachtig, dan bij de kraamvrouwkoorts. Deze laatſte doet zich dadelijk kwaadaardiger voor, de lijderesſen zijn terſtond meer aangetast, zwakker, angſtiger en door hoofdpijn gekweld. Het gelaat is meestal ingevallen; het gezigt ſtaat angſtiger en wilder.

2) Van de zogkoorts onderſcheidt zich de ziekte door den veel zachteren vorm der eerſte; bij gene ontbreekt die ſterke uitputting van krachten, pijn en de groote gevoeligheid van den onderbuik; de borsten zijn veelal vol en geſpannen; de kranken hebben eene zekere ſteking en trekking in de borsten, onder de okſels, dikwijls eene prikkeling over het geheele ligchaam, al hetwelk bij de kraamvrouwkoorts gemist wordt.

3) Van de naweeën is de kraamkoorts gemakkelijk te onderkennen, door de tusſchenpoozen, welke deze vergezellen, door de niet aanwezige koorts, en doordat zij ligter zich laten beteugelen, als ook over het algemeen door de veel mindere, dikwijls ontbrekende ſpanning en gevoeligheid van den onderbuik.

4) De koorts met gierstuitſlag. Wijl de kraambedkoorts vaak met een gierstachtig uitſlag ontſtaat, heeft men beide dikwerf met elkander verward, en zij hebben zeker altijd dit met elkander gemeen, dat zij met grooten angst gepaard gaan. De uitſlagkoorts echter ontwikkelt zich gemeenlijk later; de plaatſelijke, hevige aandoening van den onderbuik wordt daarbij niet aangetroffen, en als het uitſlag verſchijnt, hetgeen dikwijls eerst tegen den zevenden dag der ziekte geſchiedt, dan houdt de koorts op, hetgeen bij de *Febris puerperalis* hoogst zelden het geval is. Bij deze laatſte is de koude meestal heviger en aanhoudender; de hoest en benaauwdheid in de borst, de ſteking in de huid, de algemeen brandende hitte in dezelve, welke men bij deze uitſlagkoorts waarneemt, ontbreken. Ontſteking van enkele ingewanden des onderbuiks, te weten *Metritis*, verder kramp in de borst, *Cholera*, *Ileus*, koliek enz. doen zich te duidelijk kennen, door derzelver eigenaardige verſchijnſelen, dan dat men ze, oplettend zijnde, met de onderhavige ziekte zou kunnen verwarren.

Verloop en Uitgangen der kraamvrouwenkoorts.

§. 330.

Uit het zoo even gezegde begrijpt men, welk een bedriegelijk ding (*proteusartig*) deze ziekte is, en hoe moeijelijk, ja men mag wel zeggen, hoe onmogelijk het is, een eenvoudig denkbeeld van dezelve op te geven, en wij hebben ons daarom juist toegelegd, eerst naar de rij af die verſchijnſelen

te vermelden, welke de ziekte het meeste en beſtendigſte vergezellen, en zullen nu de ontwikkeling, het verloop en de uitgangen derzelve eenigzins nader in overweging nemen. De ziekte vertoont zich, gelijk wij boven reeds aanmerkten, alleen in het kraambed, doch overvalt hier zonder uitſluiting den verſchillendſten ouderdom en geſtellen; zij ontwikkelt zich zoowel bij eerst- (*Primiparis*) als bij meer gebaard hebbenden (*Multiparis*), na moeijelijke en ligte verlosſingen, bij friſſche en ſterke eveneens, als bij zwakke geſtellen, bij jonge en oude vrouwen; men wil nogtans beſpeurd hebben, dat zij onder zekere betrekkingen zeer ligt geboren wordt, namelijk na moeijelijke verlosſingen (*); zoodanige, die bij behoorlijke geſchiktheid daartoe zich aan de verrigting van het zogen onttrekken, bij kwaadſappige voorwerpen, na allerlei nederdrukkende gemoedsbewegingen en misſlagen in den leefregel. Daar, waar zij verſchijnt, vertoont zij zich in eene drieledige verhouding, of zwervend (*sporadisch*), of algemeen heerſchend (*epidemisch*), of eindelijk besmettend (*contagiös*) en de ervaring van vroeger' en lateren tijd pleit zoo onwederlegbaar voor deze bewering, dat men tegenwoordig daaromtrent wel niet meer verſchillend zal kunnen denken (†). Haar *epidemisch* karakter ſchijnt hoofd-

(*) Bij de bewuste *Epidemie* der kraamvrouwenkoorts heeft het zich niet bevestigd; daarentegen wel, dat kraamvrouwen na de gemakkelijkſte verlosſingen er door aangetast wierden.

(†) Deze waarheid bleek insgelijks bij de *Febris puerpe-*

hoofdzakelijk van zekere weêrsgesteldheden af te hangen, en zij zal inzonderheid in den vochtigen, kouden herfst en winter, gelijkerwijze in den heeten zomer ligt van een' *epidemischen* aard worden (*). Dat zij onder zekere invloeden tevens een' besmettelijken aard kan aannemen, is mede door de erva-

peralis in het kraamgesticht van *Berlijn*; eerst vertoonde dezelve zich *sporadisch*, en was uit dien hoofde ook minder gevaarlijk; gevaarlijker werd zij naderhand, toen zij zich als *epidemisch* onderscheidde; hierop nu volgde de besmettelijke, welke dood en verderf onder de kraamvrouwen verspreidde, evenwel minder, dan men anders in kraamgestichten plagt waar te nemen.

(*) Zoo heeft de *catarrhale*, *rheumatisch*-ontstekingachtige gesteldheid, die in den verloopen winter van 1824—1825 bij den sterken regen en de natte koude heerschte, zoowel in het kraamgesticht alhier, als in de stad zelve aanleiding gegeven, dat de kraamvrouwenkoorts *epidemisch* werd; het was opmerkelijk, dat eenige maanden vroeger de zwangeren en barenden eerst nog aan goedaardige, *rheumatische* koortsen en inzonderheid aan *Rheumatismus* van den *Uterus* geleden hebben, gelijk zich hetzelve zoo in het oog loopend aan het einde der zwangerschap, tijdens de baring en zelfs nog in het kraambed kenschetste. In den zomer zelfs nog waren *rheumatische* koortsen der kraamvrouwen aan de orde van den dag; de sterke hitte in Julij en het begin van Augustus verwekte geene *epidemische* kraamvrouwkoorts, doch wel gewigtige zogkoorts; met de hevigste aandoeningen des hoofds, belemmering in de zogafscheiding, zoogenaamde zogverplaatsingen, en, ten gevolge van het menigvuldige zweeten, ondermijning der weeën en karige zogafscheiding, en somwijlen volkomene verdwijning van hetzelve.

varing ten duidelijkſte bewezen. Moeijelijker evenwel zal het zijn, om reeds met zekerheid op te geven, waaruit zulk eene ſmetſtof (*contagium*) haren oorſprong ontleent. Of hier ook de invloeden van het weder ten grondſlag liggen; of namelijk die weêrsgeſteldheid, welke tot zulke koorts*epidemiën* aanleiding geeft, de ziekte beſmettelijk maakt, wanneer zij zeer ſterk haren invloed uitoefent, durven wij niet bepalen. Trouwens daarvan hebben wij ons in de laatſte *Epidemie*, die wij hier in *Berlijn* hebben bijgewoond, zeker overtuigd, dat de grootſte zorg voor zindelijkheid en genoegzame doorſtrooming van lucht in de kraamkamer niet beletten kon, dat de koorts beſmettelijk werd. Wij gelooven dit deswege vooral hier te moeten aanmerken, aangezien de ziekte veelal niet dan in hospitalen en kraamgeſtichten zulk een boosaardig karakter aanneemt, en men daardoor ligt op het vermoeden kon komen, alsof hier de oorſprong van haar ontſtaan in gebrekkige verpleging en morſigheid lag. Wij bekennen, dat wij te voren met meerdere Artſen, van dit gevoelen geweest zijn, en dat ons dit juist tot meerdere voorzorg ten dezen aanzien heeft aangeſpoord; doch de ondervinding heeft ons onwederlegbaar het tegendeel bewezen. Wij kunnen de verzekering geven, dat in de kraamkamers van het kraamgeſticht alhier voor de grootſte zindelijkheid en voor behoorlijke doorſtrooming van lucht altijd zeer ſtreng en oplettend zorg gedragen werd, hetwelk zeer ligt in het werk kan geſteld worden, daar de ruimte van plaats in eene behoorlijke verhouding ſtaat met de zaal der verzorgd wordende

zwan-

zwangeren; altijd echter vond het onaangename toeval plaats, dat deze gesteldheid door de bijkoming van barenden met weeën, onder welke eenige zelfs de kiem tot *epidemische* kraamvrouwkoorts met zich voerden, verbroken werd. In weerwil van dit alles kenmerkte zich deze ziekte in een' hoogen graad als besmettelijk (*). Velen hebben het denkbeeld van *epidemisch* en *contagieus* onderling verward en voor even gewigtig gehouden, doch voorzeker ten onregte. Eene ziekte kan *epidemisch* zich voordoen, zonder daarom besmettelijk te zijn, wanneer namelijk algemeene invloeden voorhanden zijn, zoodra vele voorwerpen ter gelijker tijd, of na elkander, door dezelfde oorspronkelijke, schadende invloeden aangedaan, en op gelijke wijze ziek worden. Hier erft niet de eene van de andere de ziekte, maar door dezelfde nadeelige in-

(*) In de stad mijner geboorte, *Wurzburg*, waar ik insgelijks, gelijk hier, het kraaminstituut opgerigt heb, en hetwelk mij als Onderwijzer, Arts en Verloskundige van September 1805 tot mijne beroeping naar *Berlijn* in September 1816 toevertrouwd was, heb ik ook steeds de meeste zindelijkheid in acht genomen; nooit zag ik eene *epidemische* en besmettelijke kraamvrouwkoorts, schoon in mijn' tijd honderd vijftig tot honderd zeventig zwangere in een jaar verlost werden; slechts zeer enkel vertoonde zij zich *sporadisch*. De opvolger echter in mijn vak van onderwijs heeft haar tweemaal *epidemisch* zien heerschen, en kon de *Epidemie* door niets anders beteugelen, dan door de geheele opruiming der kamer, afschuring en het op nieuws beschilderen der wanden; een bewijs, dat deze kraamvrouwenkoorts tot de besmettelijke behoorde.

invloeden, waardoor bij voorbeeld A ziek werd, worden ook B en C aangedaan. Bij de besmettelijke ziekten daarentegen ontwikkelt zich eerst uit de ziekte van den een' eene besmettelijke stof, die zich nu aan andere ligchamen mededeelt en dezelfde ziekte veroorzaakt. Daarom kunnen ook *sporadische* ziekten besmettelijk worden, en dit heeft ook de ervaring bij de kraamvrouwkoorts geleerd in zulke gevallen, waar door den Arts, of eene oppasster de ziekte van eene reeds ongesteld zijnde tot eene gezonde vrouw overgebragt werd.

§. 331.

De ziekte kan volgens sommigen enkelvoudig en zamengesteld zijn; doch ten aanzien van het laatste durven wij onze verdeeling niet zoo ver uitstrekken, en de bijzondere, in het oog loopende teekenen tot grondslag onzer verdeeling aannemen, gelijk onder anderen SCHMIDTMÜLLER gedaan heeft. Eenigen onderscheiden eene zuivere ontstekingachtige, eene *gastrische*, eene zenuwachtige en eene rotachtige kraamvrouwenkoorts; wij gelooven echter, dat men daarbij grootendeels andere koortsen der kraamvrouwen met de eigenlijke *Febris puerperalis* verward heeft. Bij deze laatste bespeurt men gemeenlijk drie tijdperken: 1) het ontstekingachtige (*Stadium Inflammationis*); 2) dat van uitzweeting (*Stadium Eruditionis*) en ten 3) het slepende (*Stadium Sequelarum*). De ziekte heeft altijd een en hetzelfde hoofdkarakter; met dit onderscheid nogtans, dat zij zich nu eens zoo, dan weder onder een' ander vorm vertoont; en gesteld, al hadden

de

de *gastrische* verschijnselen nog zoo zeer de overhand, dan zal men toch daarom dezelve niet *gastrische* koorts heeten; want wilden wij bij zulk eene bedriegelijke ziekte, van enkele, bijzondere verschijnselen onze benaming afleiden, dan zouden wij, in plaats van de *Nosologie* dezer koorts duidelijker te maken, de verwarring slechts vermeerderen, en in het voorbijgaan gezegd, zou onze benaming redekunstig (*logisch*) valsch zijn.

§. 332.

Wat den duur der opgegevene *Stadia* betreft, deze is zeer ongelijk, doch gemeenlijk houdt het ontstekingachtige tijdperk niet langer dan drie tot vier dagen aan, dikwijls duurt het naauwelijks twee dagen en somwijlen slechts één' dag, en zelfs slechts weinige uren; dit is het geval bij eene zeer hevige kraamvrouwkoorts, gelijk wij daarvan in de jongste *Epidemie* ook overtuigd zijn geworden. Tevens gelooven wij, dat het ontstekingstijdperk in sommige gevallen reeds eenige weken voor de verlossing, of te gelijk met de baring begint, want anders zijn de, bij de opening na den, binnen weinige dagen gevolgden, dood, zoo algemeen waargenomene verwoestingen in de gezonde deelen van den onderbuik en de borstholte niet te verklaren; wij zullen dit bij de volgende beschrijving van de kraamkoorts-*Epidemie* alhier nader bewijzen. Haar uitgang nu is zeer onderscheiden: soms heeft er eene vermindering plaats en de ziekte begint menigmaal van voren af aan weder volstrekt op dezelfde wijze haren loop (*Cyclus*), zoodat het ontstekingachtige tijdperk an-

andermaal te voorſchijn treedt, of andere organen worden door ontſteking aangedaan, die te voren onverlet waren. Het *Stadium Exsudationis* volgt nu, als de ontſteking niet tot verdeeling overgaat, doch ſomtijds kan het eerſte tijdperk door zich zelven of door een' ſpoedigen overgang in verſterving met, of zonder uitzweeting doodelijk worden. Ook dit duurt een' langer' of korter' tijd, eensdeels zich rigtende naar de hoeveelheid, anderdeels naar de zitplaats der uitgezweete ſtof, en kan drie tot vijftien dagen aanhouden. Hoogst zeldzaam gaat nu, nadat het tweede tijdperk daar is, de ziekte in gezondheid over; de herſtelling is althans dan zeer langzaam en geeft zelfs dikwerf aanleiding tot gewigtige naziekten. Veeleer ontwikkelen zich daarop velerlei gebreken, die na volkomene ondermijning der lijderes door bijkomende, uitterende koortſen en dergelijke haar doen bezwijken. Over het geheel genomen is de kraamvrouwkoorts eene allerhaastigſte ziekte (*Morbus acutissimus*), zoo veel te eer, als zij dadelijk na de bevalling te voorſchijn treedt; de kraamvrouwen ſterven dikwijls reeds op den derden, vierden, vijfden, zesden, zevenden dag; in zeldzame gevallen, eerst eene week of later na de geboorte zich ontwikkelende, heeft zij over het algemeen een trager verloop en is alsdan veelal niet zoo kwaadaardig.

§. 333.

De voornaamſte uitgangen nu dezer ziekte zijn de volgende: 1) verdeeling. De, in zekeren zin, zeldzame gevallen, waar deze uitgang volgt, zijn

zijn de ſcheidingen (*Crisen*), waardoor de ziekte eene gunſtige wending neemt, zeer veranderlijk. Meestal zal de kraamvrouwkoorts gelukkig ten einde loopen, als de zogafſcheiding weder geregeld haren gang gaat, en zelfs hebben die ſchrijvers, welke hare wezenlijke oorzaak op eene zogverplaatſing gronden, vele voorbeelden van dien aard bijgebragt, voornamelijk DOUBLET, en het is niet geheel te ontkennen, dat het een zeer gunſtig teeken is, als de verrigtingen der borsten weder in orde komen, en deze weder meer beginnen te zwellen (*Turgor*); trouwens men moet hier niet te veel waarde aan hechten, als dit het eenige verſchijnſel is. In andere gevallen geſchiedt de *Crisis* door de kraamzuivering, door zweet, langs het darmkanaal, als wanneer men braking, zweet, of buikloop waarneemt, door een *critisch*, gierstachtig uitſlag (een zeer twijfelachtig teeken), door de *Urin*. PUZOS meent zelfs door kwijling de *Crisis* waargenomen te hebben. In al deze gevallen derhalve worden de lijderesſen volkomen herſteld, en JÖRG merkt zeer juist aan: het haastige (*acute*) vertoont zich zoowel in de beterſchap, als in de verergering, want in de veelal gelukkig afloopende gevallen ontwikkelt zich de gezondheid ſchielijk en de organen beginnen even zoo ſpoedig, als zij door de ziekte afgebroken werden, hunne vorige verrigtingen weder. Wij mogen echter niet onopgemerkt laten voorbijgaan, dat ook de gezondheid ſomwijlen langzaam terugkeert, en dat is eigenlijk het geval, als de ziekte den, aanſtonds te beſchrijvenen, tweeden uitgang neemt, waar in zeldzame voorbeelden, de koorts reeds lang beſtaan

heb-

hebbende, alles reeds verloren ſchijnende, de natuur zich toch nog een' gelukkigen uitgang verſchaft, waarvan ik voorbeelden heb bijgewoond. — Een andere uitgang dezer ziekte nu is 2) de uitzweeting. Op deze wijze ſcheidt de ziekte zich veelvuldig, evenwel niet, dan in de allerzeldzaamſte gevallen, met gelukkig gevolg voor de lijdende, daar het volſtrekt niet in het bereik der kunst ligt, het uitgezweete te ontlasten. Dit geeft nu menigwerf tot nieuwe, trager verloopende ontſtekingen, aaneengroeijingen en ontaardingen van allerlei ſoort aanleiding en eindigt in den dood, of in gevaarlijke nagebreken, die insgelijks in een korter of langer tijdsbeſtek doodelijk eindigen. Wat hier uitzweet, is geen zuivere etter, trouwens, deze bevindt zich er toch onder. Ingevolge de daarmede genomene ſcheikundige proeven zoude het ware *Lympha* zijn, die de meeste gelijkenis met bloedwater heeft. De ziekte komt ten aanzien van dezen uitgang bijzonder overeen met het *Hydrocephalus acutus* der kinderen. Beide hebben het bijzondere, dat zij in den beginne ontſtekingachtig zijn, de ontſteking echter gaat veelal zeer ſchielijk, vaak onmerkbaar voorbij en eindigt dra in uitzweeting en den dood; 3) de verſterving. In dezen vorm der kraamvrouwkoorts gaat de ziekte gemeenlijk over, als de ontſteking zeer hevig is, en de koorts, wat hare verſchijnſelen aanbelangt, met de kwaadaardige zenuw- en rotkoortſen overeenkomt. De ziekte heeft dan ſchielijk een doodelijk einde en men treft dan gewoonlijk de verſterving ſlechts in enkele deelen aan, terwijl over het algemeen in de meest nabijgelegene dee-

deelen de ſterkſte blijken van ontſteking aan den dag leggen. 4) Wat de eigenlijke **naziekten** betreft, deze werden reeds gedeeltelijk vermeld, en wij willen de voornaamſte derzelve nog kortelijk opgeven. Zij zijn: *a*) *Tabes puerperalis*; *b*) *Ascites et Hydrops Ovarii*; *c*) *chroniſche* ontſteking in het eene of andere buiksingewand; *d*) aaneengroeijingen derzelve onderling in verſchillende graden; *e*) verettering van ſommige organen, bij voorbeeld der lever, der longen en dergelijken meer. Eindelijk ten 5) de **dood**. De ziekte gaat, gelijk gezegd is, of reeds in het ontſtekingachtige tijdperk daarin over, of zij wordt vroeger of later door een' der genoemde, ongelukkige uitgangen doodelijk, meestal ten gevolge der uitzweeting (*).

Uit-

(*) Bij de vermelde *Epidemie* van kraamvrouwkoorts greep de verdeeling ſlechts daar plaats, waar dezelve een *epidemisch* karakter had; zoodra werd zij niet beſmettelijk, of de dood volgde telkens in het tijdperk der uitzweeting; eene enkele ſlechts, bij welke de ziekte in dit tijdperk *chronisch* werd, verliet eerst na vele weken in volkomene gezondheid het huis; bij eene andere, waar dezelfde uitgang plaats had, verbeidde men insgelijks dezen gelukkigen afloop; doch zij ſtierf nog op den vier en twintigſten dag, grootelijks haren dood verſchuldigd zijnde aan den hoogen graad van ongezeggelijkheid en ſlechte nakoming onzer voorſchriften. Eindelijk vormde zich een *Absces* aan den navel, dat openbrak, en bij de lijkſchouwing vond men de uitgezweete ſtof niet alleen over het ganſche darmkanaal en het buikvlies verſpreid, maar zelfs de lever was geheel en al in verettering overgegaan en verteerd. Men zie onder: de lijkopeningen.

Uitkomsten der Lijkopeningen.

§. 334.

Zoodra men de talrijke schriften der Geneeskundigen over dit onderwerp slechts vlugtig gadeslaat; zoodra men overweegt, hoe ontelbaar vele lijken van vrouwen, werkelijk aan de kraamvrouwkoorts gestorven, geopend zijn, dan zal men het schier voor onmogelijk houden, dat de ziekte nog steeds ten aanzien van haar wezen niet duidelijk gekend is, zoo men niet van den anderen kant bedacht, welk een' schadelijken invloed de *Theoriën* op het onderzoek van lijken hebben; hoe men, door een opgevat gevoelen vooringenomen, ligtelijk iets ziet, wat men wilde zien; hoe men menigwerf de gevolgen eener ziekte voor hare oorzaak hield, en eindelijk met welk eene onnaauwkeurigheid dergelijke lijkopeningen dikwijls ondernomen en zelfs nog heden ten dage in het werk gesteld kunnen worden. Ondanks dit alles hebben de uitkomsten der dusverre gedane nasporingen veel met elkander gemeen, en juist dit zullen wij hier beknopt trachten in te vlechten, ten einde daaruit, ware het mogelijk, eenig licht omtrent het wezen der ziekte te erlangen.

§. 335.

De lijken van aan kraamvrouwkoorts gestorvenen gaan zeer schielijk tot ontbinding over; de gewone doodvlekken vertoonen zich spoedig na het verscheiden, en veelal in een' sterkeren graad en grooteren omvang, dan gewoonlijk. De buik is ge-

meen-

meenlijk zeer opgezet, de buikbekleedſelen bleek, of blaauw. Uit de meeste openingen des ligchaams, inzonderheid uit den neus en mond, vloeit een zeer dun, waterig bloed, dat dadelijk, gelijkerwijze het gansche ligchaam, een' zeer ſtinkenden en doodelijken reuk verkrijgt. Vaak ontmoet men nog de ſporen van, in het leven ontwikkelde, uitſlagen. In het inwendige nu vindt men, gelijk te verwachten was, de meeste veranderingen in de onderbuiksholte; deze nogtans kunnen menigerlei zijn, en de ſchrijvers loopen in hunne berigten hieromtrent zeer uiteen. Nog het menigvuldigſte ſchijnt men ontſteking van het buikvlies, vastgroeijing van hetzelve met de naburige deelen, verettering derzelve, uitvloeijing eener lymphatieke, kaasachtige ſtof in de holte van het buikvlies aangetroffen te hebben. Anderen willen de baarmoeder, het net, de darmen, de eijerſtokken enz. ontſtoken en veretterende gevonden hebben. Soms bemerkt men, dat eenige deelen koudvurig en met ſchijnvliezen bedekt zijn, of men ontwaart in de geheele buikholte eene melkachtige vloeiſtof met vlokken, met eene kaasachtige ſtof vermengd. Zeldzamer treft men op deze, of gene plaats in de buikholte verborgene *Abscesſen* aan. In enkele gevallen wil men ook ontſtekingen en uitzweetingen buiten de buikholte, in de zakken van het borstvlies (*Pleura*), in de longen enz. waargenomen hebben (*). De uitkomſten van de, in

(*) Zoo waren bij al de, in de vermelde, *Epidemie* van kraamvrouwkoorts alhier, overledenen de longen en de *Pleura* tevens in den hoogſten graad ontſtoken; niet al-

in de laatste helft des jaars 1819 in *Weenen* geheerscht hebbende, *Epidemie* waren van een' dergelijken aard: ook hier kenmerkte zich de ziekte aanvankelijk als ontstekingachtig, met eene sterke geneigdheid tot uitzweeting en versterving. Van 26 Julij tot 31 Augustus werden zes en vijftig lijken geopend. Alle gingen zeer schielijk, meest onmiddellijk na den dood, tot volkomene ontbinding over; men bespeurde vele bleeke vlekken over het geheele ligchaam en het bloed liep uit neus en mond. Alle ingewanden, in het bijzonder echter de *Uterus*, waren zeer week en tot ontbinding overgegaan, en pleitten voor rotting en ontbinding van het gansche ligchaam. In de borst- en buikholte vond men uitzweetingen eener bruine wei, gemeenlijk met stolbare *Lympha* vermengd. Het *Peritonaeum* en de *Ovaria* vertoonden meer of minder duidelijk sporen van ontsteking; de inwendige vlakte van den *Uterus* was heetvurig, en dit was in ieder geval aan den baarmoedermond het duidelijkste blijkbaar, zoodat het al het aanzien had, alsof de ziekte van hier begonnen was.

§. 336.

alleen bespeurde men de uitzweetingen in de borstholte, maar bij eenigen zelfs in het hartezakje, en het hart zelf was in een geval met eene witte, op etter, of melk gelijkende, vloeistof bedekt. Om deze reden gevoelde de lijderes tijdens de koorts een' onbeschrijfelijken angst, — en bijna alle zieken en gestorvenen hadden de hevigste toevallen van ontsteking der *Pleura* en longen, steken in de zijde, pijnen in de borst en hoest, waardoor het *epidemisch* gewordene, *katharraal-rheumatische*, ontstekingachtige karakter, zich zoo duidelijk deed kennen.

§. 336.

Wat nu eindelijk de uitkomsten der lijkopeningen bij de door ons laatstelijk waargenomene *Epidemie* betreft, die over het geheel met de door NÄGELE beschrevene, de meeste gelijkenis heeft, en waarbij in het begin het ontstekingachtige tijdperk niet miskend kon worden, dit is in het volgende vervat:

1) Bij eene, op den derden dag na de verlossing overledene, kraamvrouw vertoonde de bekkeneelsholte niets ziekelijks, behalve dat de bloedvaten eenigzins meer waren opgevuld, dan in den gezonden toestand. — In de borstholte was de *Pleura* met de longen en de ribben aaneengegroeid; de regter long was zonder bloed, de linker daarentegen geheel en al zwart en met bloed opgepropt. Het hartezakje bevatte ongeveer vijf oncen van een groen, geel water, het hart zelf was met bloed, en de geheele borstholte met eene aanmerkelijke hoeveelheid geel water opgevuld. Na het openen der onderbuiksholte vond men het buikvlies niet alleen in ontsteking, maar zelfs in koudvuur overgegaan; het darmkanaal met lucht gevuld en ontstoken; de lever op hare oppervlakte met eene dikke, taaije, met etter overeenkomende, slijm bedekt, hare linker kwab miskleurig en hard, de regter op den bovensten, stompen rand in hare zelfstandigheid geheel opgelost en papachtig; de galblaas geheel ontbloot van gal; de milt had op hare uitwendige, naar de buikbekleedselen, gekeerde vlakte, eene rozenroode kleur; de maag was op eenige plaatsen miskleurig en met eene groene vloeistof

opgevuld; het darmkanaal op ſommige plaatſen met het buikvlies vergroeid; de baarmoeder deed zich aan hare voorzijde donkerrood, aan hare achtervlakte een weinig ontſtoken voor; hare zelfſtandigheid en de inwendige vlakten gaven niets krampachtigs, de nieren, pisleiders en de pisblaas integendeel ontſteking te kennen. Voor het overige was de gansche holte des onderbuiks door eene groen-geelachtige, met kaasachtige vlokken vermengde vloeiſtof opgevuld, welker hoeveelheid ongeveer vier ponden gewigts bedragen konde.

2) Bij eene, op den vierden dag na de verlosſing geſtorvene, kraamvrouw vertoonde de uitwendige geſteldheid niets onnatuurlijks. In de borstholte vond men de regter long zeer vast met de *Pleura* aaneengegroeid; de longen op hare achterſte vlakten zeer ontſtoken; de vaten der borstholte, als ook het hart, zeer rijk aan bloed; in het hartezakje bevond zich eene aanmerkelijke hoeveelheid groen-geelachtig water. De oppervlakte des middelrifs had een donkerrood aanzien. De onderbuik was tot barstens toe opgezwollen. Na het openmaken konde men de buikbekleedſelen naauwelijks van de ingewanden des onderbuiks afſcheiden. De uitzweeting was zoo aanmerkelijk, dat ze eerst met eene ſpons moest weggenomen worden, alvorens de overige *organen* ontbloot konden worden. Het *Peritonaeum* was in deszelfs ganſchen omvang zoo ontſtoken, dat het eene donkerblaauwe kleur verkregen had; het *Omentum majus* te zamengerold en koudvurig. De lever in hare zelfſtandigheid opgelost en van eene aschgraauwe kleur; de galblaas be-

bevatte slechts weinige, hooggeel gekleurde gal. De maag, even als het gansche darmkanaal (*Tractus Intestinorum*) buitengewoon met lucht opgevuld; derzelver vaten als opgespoten en onderling door bandachtige draden, gevolgen der uitzweeting, vast vereenigd. De baarmoeder was niet ontstoken, nogtans wel uitgezet; hare overlangsche doormeting bedroeg acht duimen. De vaten waren van bloed ontbloot; de inwendige vlakte vertoonde niets ziekelijks; de eijerstokken en de trompetten van FALLOPIUS waren zeer ontstoken en de pisafscheidende werktuigen schenen volkomen gezond te zijn.

3) Bij eene, op den zevenden dag na de verlossing gestorvene, kraamvrouw kon men in de schedelholte niets ziekelijks ontdekken. — Eene aanmerkelijke hoeveelheid geel, met etterachtige vlokken vermengd, water stroomde bij het openen der borstholte, uit dezelve. De longen waren op sommige plaatsen vastgegroeid en ontstoken; het in het hartezakje vervatte water bedroeg vier oncen; ook hier vond men etterachtige vlokken, het hart was bloedledig. De omvang van den onderbuik, van de lenden over den navel gemeten, hield vier en deszelfs hoogte van het schaambeen tot aan het zwaardvormige uitsteeksel des borstbeens twee voeten. Nadat de buikbekleedselen kruisvormig doorgesneden waren, bleek het, dat dezelve, mitsgaders de buikspieren, de dikte van een sterk kaartenblad hadden. Op eenige plaatsen waren de spieren door koudvuur aangetast. De bekleedselen van den onderbuik, benevens de dunne buikspieren *weggeprepareerd* zijnde, vloeide er eene aanmerkelijke

hoeveelheid groen-geelachtig water met etterachtige vlokken naar buiten; het buikvlies was hevig ontſtoken, en de, tusſchen beide platen loopende, vaten als opgeſpoten; het ſtelde een ſchoon vaatnet voor. Het groote net (*Omentum majus*) geleek eenen klomp etter, aan deszelfs onderſten rand ſcheen het koudvurig; de vaten der maag en van het ganſche darmkanaal waren buitengewoon ontſtoken, en de maag zelve aan den portier zeer koudvurig, gelijkerwijze ook op meerdere plaatſen van den nuchteren darm (*Jejunum*). Door de uitgezweete *Lympha* was het darmkanaal op vele plaatſen met het buikvlies vastgegroeid en met lucht opgevuld. De lever met het buikvlies zoo vast vereenigd, dat zij niet dan met vele inſpanning kon worden blootgelegd; hare kleur was ſmeerig wit, lederachtig op het gevoel, in hare zelfſtandigheid echter was zij week, ſponsachtig en zeer veranderd; de milt zeer opgezet en papachtig; het *Pancreas* en de overige klieren van den onderbuik waren in een' hoogen graad ontſtoken en hard, en vele derzelve tot verettering overgegaan. De *Uterus* met de eijerſtokken en ronde banden insgelijks zeer ontſtoken; de baarmoeder bij het doorſnijden zeer week; de inwendige vlakte vertoonde niets ziekelijks van aanbelang. De nieren waren wel eenigermate in omvang toegenomen, doch anders niet aangedaan; de pisleiders en pisblaas waren in hunne wanden zeer verdikt en ontſtoken. De in den onderbuik begrepene vloeiſtof bedroeg acht pinten.

4) Bij eene, op den achtſten dag na de verlosſing geſtorvene, kraamvrouw vond men bij het door-

doorſnijden der uitwendige, zachte deelen, de ſpieren en vaten nog redelijk met bloed gevuld; de borsten waren nog niet geheel en al van zog ontbloot; in de holte beſpeurde men op eenige plaatſen de *Pleura* met de ribben en longen aaneengegroeid. De longen, het hart en het hartezakje waren gezond; deszelfs holte bevatte een vleeschkleurig water, welks hoeveelheid over de twaalf oncen bedroeg. — De onderbuik was miskleurig en tot barstens toe uitgezet; na de opening trof men het buikvlies, boven alle verwachting, in deszelfs ganſche uitgeſtrektheid ontſtoken aan, niet ſlechts waar het de dunne en de dikke darmen als *Mesenterium* en *Mesocolon* bekleedt, maar ook daar, waar het tusſchen de trompetten en eijerſtokken de breede baarmoederbanden en vledermuisvleugels vormt, en zich over de maag, lever, milt en nieren begeeft, en van deze als *Omentum minus* en *majus* afdaalt. Bovendien vond men bloedige, wijachtige uitzweetingen. De blinde zak (*Saccus coecus*) der maag was zeer ontſtoken en gedeeltelijk koudvurig, gelijkerwijze de inwendige vlakte der maag en de linker leverkwab; de milt inwendig geheel ontbonden, koudvurig; de lever bleek en lederachtig op het gevoel. De baarmoeder deelde, wel is waar, luttel in de ontſteking, was echter nog zeer uitgezet; de nieren, voornamelijk de regter, opgepropt met bloed; overigens vond men niets aanmerkingswaardigs.

5) De ſchouwing van eene, twee en vijftig uren na de verlosſing geſtorvene, kraamvrouw leverde de volgende verſchijnſelen op. Bij het openen der buikholte trof men de maag en het darmkanaal buiten-

tengewoon door lucht uitgezet aan; het buikvlies met al deszelfs verdubbelingen, en alle ingewanden des onderbuiks, zonder onderſcheid, hevig ontſtoken; door de uitzweeting hadden zich zekere bandachtige verlengſelen gevormd; de hoeveelheid van het, in den onderbuik vervatte, water was aanmerkelijk; de vaten van het darmkanaal vertoonden zich als opgeſpoten; lever en milt zeer week, de eijerſtokken overtroffen driemalen hunne natuurlijke grootte. In de borstholte vond men eene weiachtige vloeiſtof opgehoopt en alle ingewanden zoowel onderling, als met de *Pleura* vergroeid. De bekkeneelsholte leverde geen onnatuurlijke en ziekelijke verandering op.

6) Bij eene, zeven dagen na de bevalling overledene, twee en twintigjarige kraamvrouw, was de kleur der huid over het geheele ligchaam blaauw gevlekt; de buik opgezet; na het openen der buikholte deed zich het buikvlies overal gelijkelijk ontſtoken voor; het groote net, als ook de vaten van het geheele darmkanaal, waren als opgeſpoten; de lever buitengewoon groot; hare zwaarte bedroeg zes en een half pond; in de regter kwab beſpeurde men eenige onbeduidende verhardingen; het weefſel der milt was papachtig; het darmkanaal op eenige plaatſen ſterk met het buikvlies vergroeid; de baarmoeder hevig ontſtoken en losſer, even als de eijerſtokken ongemeen in omvang vergroot en ontſtoken; nieren, pisleiders en blaas deelden niet in de ontſteking. De buikholte bevatte eene groote hoeveelheid water met eene aanmerkelijk vele, op etter gelijkende, ſtof, hetgeen zich voornamelijk in den omtrek der baarmoeder verſpreid had: — de *organen* der borst-

hol-

holte waren volkomen gezond, behalve dat de *Pleura* op fommige plaatfen met de ribben en longen vergroeid was. In de bekkeneelsholte waren de vaten van de herfenvliezen en de herfenen fterk met bloed opgevuld, en op vele plaatfen waren de vliezen met eene geleiaardige ftof overtogen; de herfenholligheden vervatteden vele oncen eener weiachtige vloeiftof. Opmerkelijk was de plotfelinge dood van het in volkomene gezondheid geboren kind; in de eerfte uren fchreide het met eene fterke ftem, nam de borst der moeder met veel gretigheid, en fliep eenigen tijd. Bij het ontwaken was het geluid veranderd; het werd in het gezigt en over het ganfche ligchaam blaauw, als bij de blaauwzucht, geene bloedzuigers, of andere middelen bragten beterfchap aan; het ftierf nog denzelfden avond, nadat *Tetanus* en *Trismus* er zich bijgevoegd hadden. Het lijkje behield de donkerblaauwe kleur, even als een kind, dat aan blaauwziekte geftorven is. Na het openen der onderbuiksholte vond men alle organen zeer fterk met bloed opgevuld, de lever in eene onnatuurlijke grootte; in de borstholte, de longen en het hart van bloed overkropt; in het hart zelve niets onnatuurlijks. De bekkeneelsholte bevatte eene groote hoeveelheid geronnen bloeds; de herfenvliezen waren bedekt met ftolbare *Lympha;* de boezems, de vaten van het weeffel der herfenen van bloed overftelpt; de holligheden bevatteden eene geringe hoeveelheid van eene waterige vloeiftof.

7) Bij eene, op den vier en twintigften dag na de geboorte, wel is waar, in het gefticht bevallene, doch buiten hetzelve overledene kraamvrouw,

was

was het gansche ligchaam uitgeteerd; doodvlekken vertoonden zich op alle plaatsen; de onderbuik was bleek en slechts weinig opgezet, daarbij niet te min hard; bij het openen van den onderbuik vond men de buikbekleedselen zeer dun, de spieren van bloed ontbloot; uit de gemaakte opening vloeide eene aanmerkelijke hoeveelheid eener vreesselijk stinkende etterachtige stof; het buikvlies was op vele plaatsen deels miskleurig, deels zoo ontbonden en verward, dat het onmogelijk was, het in deszelfs loop te volgen. De lever was met eene korst, van de dikte eens vingers, bedekt, en nadat deze afgenomen was, bleek de zelfstandigheid geheel en al opgelost te zijn; in den bovensten, stompen rand der linker leverkwab ontmoette men eene zweer, welke vrij diep in de zelfstandigheid indrong; de onderste vlakte was schier zwart en door etter met de maag en het groote net vastklevende; de galblaas geheel ledig; de milt ook in hare zelfstandigheid ontbonden; het *Pancreas* en alle andere klieren vond men deels verhard, of tot verettering overgegaan. — Het groote net (*Omentum majus*) was boven den navel bijkans etter geworden, onder den navel trouwens volkomen weggeteerd; de maag, gelijkerwijze het darmkanaal, miskleurig, en op alle plaatsen vergroeid, de uitzweeting het allersterkste in het bekken; de baarmoeder, benevens hare eijerstokken en banden, schenen slechts weinig geleden te hebben; de baarmoeder in eene, naar den tijd gerekend, natuurlijke grootte zamengetrokken; de nieren, pisleiders en blaas gezond; na het openen der maag ontmoette men spruw, even als in den

mond

mond en zoo ook in het gansche darmkanaal; de wanden der maag zoowel als het gansche darmkanaal, waren tweemaal dikker, dan in den natuurlijken toestand. — In de holte zelve vond men niets, dat opmerking verdiende.

Oorzaken.

§. 337.

Het meeste, wat dit Hoofdstuk als inleiding voorafgegaan is, kan hier in zekeren zin toegepast worden; bijkans iedere schrijver, die de kraamvrouwkoorts behandeld heeft, denkt en oordeelt op eene bijzondere wijze over de naaste oorzaak derzelve, en het wordt dienvolgens dubbel noodzakelijk, hierin stelselmatig te handelen, en die Auteurs bij elkander te plaatsen, welke in de hoofdzaak met elkander overeenstemmen, zonder daarom bij datgene stil te staan, waar de een in sommige punten van den anderen afwijkt, zonder alle bijzondere *Theoriën* in de *critische* weegschaal te leggen. Wij houden ons overtuigd, dat men tevreden zal zijn, als wij voor een *praktisch* Handboek slechts een kort overzigt der aannemelijkste veronderstellingen (*Hypothesen*) leveren, daar de *critische* beschouwingen derzelve ons door zoo vele schrijvers tot verveling toe opgedischt zijn, en ons van alle dusverre opgeteekende gevoelens naauwelijks een eenig volkomen schijnt gegrond te zijn.

§. 338.

Voor de n a a s t e o o r z a a k nu heeft men naar

de

de volgorde af, de volgende grondoorzaken aangenomen: 1) onderdrukte, of teruggeblevene kraamzuiveringen: HIPPOCRATES, AVICENNA, LUDOV. MERCATUS, RÖSLIN, SENNERT, RIVER, SYLVIUS, WILLIS, SYDENHAM, STROTHER, JOHNSON, MAURICEAU, DE LA MOTTE, SMELLIE, ASTRUC, TISSOT, BOERHAVE, VAN SWIETEN, HEISTER, ALLIONI. Eenigen, gelijk bij voorbeeld WILLIS, TISSOT, VAN SWIETEN gronden echter het wezen der ziekte niet alleen in de *Lochiën*, en zullen daarom ter behoorlijke plaatse nogmaals vermeld worden. — 2) Ontsteking der baarmoeder: PLATER, FR. HOFMANN, BURTON, EDM. JOHNSTONE, THOM. DENMAN, KIRKLAND, GILCHRIST, SMELLIE, BREFELD, TISSOT, ARMSTRONG. — 3) Enteritis et Omentitis: voornamelijk HUEME en LEAKE. — 4) Peritonitis: HUNTER, FRANK, WALTER, MARCUS, CURT SPRENGEL, OSWALD, WENZEL, SCHMIDT, CAPURON, HARLESS, BURNS, ARMSTRONG, JOHN DAVIES, HORN en vele lateren. — 5) Roosachtige ontsteking van alle buiksingewanden: LA ROCHE. — 6) Metastasis lactis: PUZOS, LEVRET, DELEUREI, DOULCET, DOUBLET, ARCHIES, SAUVAGES, VAN SWIETEN, SELLE, GRUNER, FUCHS, CAPURON en anderen. — Ophooping van galachtige, rotachtige, slijmige en andere stoffen, die nog in de eerste wegen verzameld, of reeds in het bloed overgegaan zijn: TH. COOPER, SENNERT, RIVER, WILLIS, WHITE, MILLAR, MANNING, BUTVER, AIKEN, DENMAN, STOLL, VOGEL, FRANK, LENTIN. — 8) Verslapping der buikspieren, be-

benevens zwakte van het net, der baarmoeder, der darmen, met ophooping van raauwe ſtoffen in de eerſte wegen vereenigd: voornamelijk RICHTER. — 9) Heerſchende en bijzondere geſteldheid der kraamvrouwen: WITTMER. — 10) Belemmerde vrije loop des bloeds in den onderbuik, verzwakte ſpijsvertering tijdens de zwangerſchap en vermeerderde prikkeling tijdens de baring: RATSKY. — Nederzetting van bloed, zog, gal, etter, uitgezweete ſtof en darmonzuiverheden in het net: OSIANDER. — 1) SACHTLEBEN erkent meerdere oorzaken, namelijk een, twee, drie en zeven. BURSER houdt de kraamvrouwkoorts insgelijks voor eene ziekte, welke uit vele oorzaken ontſtaan kan; de *Febris puerperalis lochialis* en *gastrica* en de, uit deze zamengeſtelde, vormen echter ſchijnen hem toe de meeste aandacht te verdienen. — 13) SCHMIDTMULLER zegt: het eigenaardige der kraamvrouwkoorts beſtaat daarin, dat, terwijl alle andere werktuigen van het ligchaam zich tegen eenen natuurlijken prikkel aankanten, blijkens de algemeene koortsachtige bewegingen, de zoo even genoemde werktuigen (de borsten, huid, *Uterus* en darmkanaal) bij de algemeene pogingen van het bewerktuigde geſtel in gebreke blijven. — 14) HUFELAND: ophooping van voedende *Lympha* in den onderbuik, verbonden met *Atonie*, prikkeling en ſterke geneigdheid tot rotachtige ontbinding; alzoo een' *astheniſchen* toeſtand. HORN ſtemde in het wezenlijke hiermede overeen. Nog kortelings echter ſchijnen deze Artſen van dit ge-

gevoelen teruggekomen te zijn, en het wezen dezer ziekte voornamelijk op *Peritonitis* te gronden. — Eindelijk CARUS ſtelt het wezen dezer koorts: in eene, met hevige koorts verbondene, ſtoornis der in het kraambed natuurlijke plaatsgrijpende verandering in het binnenſte des *Organismus*, die zich doet kennen door eene op onnatuurlijke plaatſen te voorſchijn tredende, ziekelijk verhoogde, met ontſteking en groote geneigdheid tot afzondering zich kenmerkende, werkzaamheid des vaatgeſtels, en hij verklaart zich de, dikwijls daarmede gepaard gaande, buikvliesontſteking voornamelijk uit het vervolg van de inwendige vlakte des *Uterus* en der trompetten van FALLOPIUS met het buikvlies.

§. 338.

Alvorens wij nu ons eigen gevoelen omtrent het wezen der kraamvrouwkoorts uiten, moeten wij nog op twee verhandelingen de aandacht bepalen, die, in een der laatſte ſtukken van ons *Journaal*, in eene vrije vertaling door Doctor STEINTHAL geplaatst zijn. De eene bevat zeer leerrijke naſporingen omtrent de ziektekundige Ontleedkunde des buikvlies, door SCOUTETTEN; de andere, beſchouwingen der kraamvrouwkoorts door JOHN DAVIES. De eerſte maakt ons in zijne verhandeling op het naauwkeurigſte met de verſchijnſelen en gevolgen der bij het leven plaatshebbende, haastige en langdurige buikvliesontſteking bekend; hij toont ons, hoe het buikvlies geheel of gedeeltelijk kan ontſtoken zijn, zonder dat de naburige ingewanden mede aangedaan worden, en wij leeren daaruit, voor onze ziekte

ten

ten minſte zoo veel kennen, dat vele van de vermelde uitkomſten der ſchouwingen (*Sectionen*) zich als gevolgen der *Peritonitis* laten verklaren. Nog belangrijker en van meerdere waarde echter zijn ons de voortreffelijke opmerkingen van JOHN DAVIES; wij durven hier evenwel ſlechts het hoofdzakelijke daarvan overnemen. Ontſteking, zegt de Heer DAVIES, is niet de onmiddellijke uitwerking van een' uit- of inwendigen ziekte-voortbrengenden prikkel, maar eerst een middellijk gevolg der, door denzelven te weeg gebragte, ſtoornis in het gezonde weefſel des aangedanen deels. Wordt alzoo eenigerhande deel door een' ſchadelijken invloed aangedaan, dan ontſtaat er eerst eene ſtoornis in deszelfs oorſpronkelijke geſteldheid, daardoor wanorde in deszelfs verrigtingen, vermeerderde aandrang van bloed, en daaruit openbaren zich de verſchijnſelen der ontſteking. — Hieruit moet men nu niet opmaken, dat er op een' ſchadelijken indruk altijd ontſteking volgt; integendeel, waar zij zich ontwikkelt, daar geſchiedt het op deze wijze. — De haastige ontſteking, zegt hij op eene andere plaats, kan dienvolgens van eene werktuigelijke oorzaak afhangen, die de natuurlijke geſteldheid der hoofdbeſtanddeelen van een *Orgaan* verbreekt, of zij kan door eene zelfſtandigheid ontſtaan, die met het eene of andere van deszelfs beſtanddeelen zich ſcheikundig vereenigt, of eindelijk op eene *dynamiſche* wijze, zoodra het veranderde weefſel de levenswerking van een deel ſtoort. In enkele gevallen nu, wel is waar, kan de kraamvrouwkoorts door eene werktuigelijke beleediging van het buikvlies, gedurende het baren,

 ont-

ontſtaan, doch die vorm derzelve, die dikwijls *epidemisch* voorkomt, ſchijnt zijn' oorſprong uit geen werktuigelijke oorzaak te ontleenen; immers de koorts openbaart zich even dikwijls na ligte, als na moeijelijke verlosſingen.

§. 340.

Neemt men nu alles, wat wij dusverre over de *Aetiologie* dezer ziekte geſchiedkundig hebben opgeteekend, naauwkeurig op, dan blijkt het, dat men bijkans algemeen overeenſtemt, om de naaste oorzaak der ziekte en hare voornaamſte zitplaats in den onderbuik, en wel in eene ontſtekingachtige aandoening van eenigerhande buiksingewand te zoeken; en vergelijkt men nu nog de uitkomſten der lijkopeningen daarmede, dan is voorzeker het beſtendigſte, wat wij aantreffen, een ontſtekingachtige toeſtand van het buikvlies, wel is waar, niet altijd, evenwel toch zeer vaak van den *Uterus*, ten minſte van het hem omgevende buikvlies, van de trompetten, eijerſtokken en banden. Bewijst dit nu echter reeds, dat de naaste oorzaak der kraamvrouwkoorts, het wezen derzelve, of met andere woorden: de ziekte zelve, *Peritonitis*, *Metritis* enz. zij? — Voorzeker neen! — Ook hier heeft men oorzaak en gewrocht met elkander verwisſeld. Gene ontſteking (de haastige) is allezins de veelvuldigſte en de meest in het oog vallende gezellin en het gevolg der kraamvrouwkoorts, doch zij zelve is immers al weder het uitwerkſel eener haar verwekkende grondoorzaak, en wij gelooven daarom, dat, indien het ons gelukt zal zijn, deze naaste oorzaak op te ſporen,

dan

dan niet alleen het wezen dezer ziekte, maar ook dat van vele dergelijke, als van het *Hydrecephalus acutus*, blijken zal. Van alle dusverre opgemaakte *Theoriën* ſchijnt ons die van CARUS de ſchoonſte te zijn. Zeker nogtans kan men ook hier weder vragen: waarin beſtaat nu dan gene ſtoornis? Wat is de naaste oorzaak derzelve? Waarom ontwikkelt zich de kraamvrouwkoorts op den eenen tijd dikwijls niet, waar duidelijk zulke invloeden en zulke aanleidende oorzaken voorhanden zijn, die men gemeenlijk onder de verwijderde oorzaken dezer koorts telt; en omgekeerd: waarom ontſtaat zij ſomwijlen, zonder dat er genoegzame gelegenheidgevende indrukken zijn op te ſporen? Blijkbaar ligt hier iets ten grondſlag, wat wij nog niet kennen, en dat, als het daar is, onder alle omſtandigheden en zonder onderſcheid de ziekte doet geboren worden. Wij betuigen, dat ons dit iets, dit *sine qua non* der kraamvrouwkoorts nog onbekend is, en zijn over het algemeen van gevoelen, dat het ons, in dezen zin, met alle *dynamiſche* ziekten juist niet veel beter gaat. In de genezing zou dit ook gelukkig niet veel afdoen, indien wij ſlechts, door ondervinding geleerd, het regte begrip van het verloop eener ziekte niet uit het oog wilden verliezen, — indien wij ſlechts alle *Theoriën* en ſtelſels van het ziekbed verwijderden. Wij zullen te dezen aanzien ons gevoelen nog nader mededeelen.

§. 341.

Wij keeren ons nu tot de verwijderde oorzaken dezer ziekte, te weten tot diegene, welke

 de

de wording dezer ziekte begunſtigen. Hier nu valt eerst aan te merken, dat er gemeenlijk eene zekere voorbeſchiktheid vooraf moet gaan, wil ze in vereeniging met ſchadelijke invloeden de ziekte veroorzaken, zonder dat wij met juistheid weten te bepalen, waarin deze beſtaat. Alleen dan, als de koorts een' beſmettelijken aard verkrijgt, tast zij de allergezondſte vrouwen aan, hetgeen door genoemde *Epidemie* op nieuws bevestigd is. Eenigen ſtellen de voorbeſchiktheid in drukking op den onderbuik, voornamelijk door inpranging, ter verberging der zwangerſchap, waardoor alsdan het net, tusſchen den opklimmenden *Uterus* en het uitwendig drukkend vermogen, het meeste lijdt; gebrekkige ontlasting in de zwangerſchap, vooral ophouding van winden, het gebruik van vele purgeer- en afdrijvende middelen, misbruik der aderlating in de zwangerſchap. De ſmetſtof tast ook bij voorkeur het net en het buikvlies aan, aangezien het eerſte buitendien in de zwangerſchap gedurig uitgezet, en het laatſte te gelijk aanmerkelijk uitgerekt wordt; hetgeen na de bevalling zeer vermindert. Eenigen willen waargenomen hebben, dat kwaadſappige vrouwen met eene ſlappe vezel, en zulke, die armoede en allerlei gebrek geleden hebben, bovenal door de kraamvrouwkoorts aangetast werden. De ervaring ſpreekt dit echter tegen, en wij vernemen, dat bij de bovengenoemde *Epidemie* in *Weenen*, alle goed gevoed waren en de meeste een ſterk geſtel hadden, ſlechts drie (onder zes en vijftig) waren mager. Dat de weêrsgeſteldheid hierin dikwijls eene gewigtige rol ſpeelt, is niet te ontkennen, eene

plot-

plotſelinge weêrsverandering pleeg het gevaarlijkſte te zijn: wanneer het, bij voorbeeld, na eene aanhoudende, drooge hitte, plotſeling vochtig en koud wordt. De vermelde *Epidemie* openbaarde zich voornamelijk na den overgang van eene, maanden lang aangehouden hebbende vochtigheid in de hevige, drooge koude (*). Volgens ſommigen zou de koude veel tot de ontwikkeling en verſpreiding der ziekte bijdragen, en deze over het algemeen in koude landen menigvuldiger zijn, dan in warme, in den winter vaker voorkomen, dan in den zomer. Het laatſte nogtans ſchijnt de ervaring dusverre niet te bevestigen, aangezien men even zoo dikwijls, vooral in kraamgeſtichten, in den zomer als in den winter *Epidemiën* waargenomen heeft. Wij voor ons gelooven echter, dat eene langdurige, drooge hitte in den zomer de kraamvrouwkoorts niet doet ontſtaan, overmits hier meer aandoeningen der herſenen en zoogenoemde *metastatiſche* ontſtekingen met uitzweeting aangetroffen worden. Een beſtendig natte, nu met warmte, dan met koude afwisſelende zomer trouwens, ſchijnt, zoo als het ons voorkomt, de ontwikkeling der kraamvrouwkoorts te begunſtigen. Voor het overige kan als aanleidende oorzaken der kraamvrouwkoorts al datgene gerekend worden, dat tevens tot andere koortsachtige ziekten der kraamvrouwen gelegenheid geeft, bij voorbeeld verkouding, moeijelijke verlosſingen, ruwe handgrepen en inſtrumentale kunstbewerkingen, kwetſing der

(*) Dit heeft de *Epidemie* in het geſticht alhier ook bevestigd.

der teeldeelen, ongeregelde kraamzuiveringen, onttrekking aan de verrigting van het zogen, misſlagen in den eetregel, zielsaandoeningen enz. Wordt eene aanvankelijk *ſporadiſche*, of bloot *epidemiſche*, door den invloed des weders te weeg gebragte, kraamvrouwkoorts in kraamgeſtichten en hospitalen beſmettelijk, dan geven gewoonlijk de volgende, nadeelige invloeden aanleiding tot de ontwikkeling dezer ſmetſtof: een bedorven, ongezond geworden dampkring in de kraamkamers en gangen, door het te veel bij elkander liggen van zwangeren en kraamvrouwen; door veelvuldig zweeten, door de uitademing bij ophoopingen van onzuivere ſtoffen in de maag; door winden, ſtinkende *Lochiën* en onzuivere kleederen en bedden, voornamelijk bij gebrek aan noodige verſchooning; door bedorven, rottend koe- of paardenhaar in matrasſen; waarom bij de aankooping, of de verwisſeling van nieuwe bedden te dezen aanzien zeer te letten is; bedorvene lucht in hospitalen, waar zwangeren zich bevinden, vooral door ongeſtelden, welke met ſtinkende en ſterk etterende zweren behebt zijn; reden, waarom ook de vereeniging van een kraamgeſticht met een hospitaal niet doelmatig is; onachtzaamheid omtrent de onderſteekſels, niet ſpoedig uit de kraamvertrekken gebragt wordende. Slechte inrigting der gemakken en riolen, uit welke de ſtank naar de kamers trekt. Dat deze gelegenheidgevende oorzaken werkelijk de beſmettelijke kraamvrouwkoorts verwekken kunnen, ſtaaft de ervaring; dat men dezelve alleen in kraamgeſtichten en hospitalen waargenomen heeft, inzonderheid waar vele kraamvrouwen bij elkander liggen,

en

en de dampkring wegens morſigheid bedorven was, gelijk in het *Hôtel de Dieu* te *Parijs*, in het kraamgeſticht te *Weenen* enz., dat men haar vooral in den zachten winter, gelijk bij voorbeeld de verſtrekene van 1824—1825 hier in *Berlijn* was, en bij een' zeer natten en heeten zomer heeft zien heerſchen, dat men haar menigmaal ſlechts in enkele kamers en zalen waarnam, en zij ophield, zoodra men de kraamvrouwen in eene friſche, met kalk beſtrekene, doorgeluchte en doorrookte kamer bragt, en dat men ook juist kraamvrouwen door haar zag aangetast, die volkomen gezond in het kraamgeſticht, of in het hospitaal, en wel kort te voren opgenomen waren. Ingevolge deze daadzaken, moet men een langzamerhand zich ontwikkelend *Contagium* aannemen, en wij zijn bij de jongſte *Epidemie* in het kraamgeſticht alhier nog ſterker daarvan overtuigd geworden, naardien de kraamvrouwkoorts, zoo lang het getal der kraamvrouwen met de ruimte overeenkwam, zich ſlechts hier en daar (*sporadisch*) vertoonde, en zelfs als *epidemiſche*, door de weêrsgeſteldheid veroorzaakt, een goedaardig karakter had en gelukkig afliep. Zoodra evenwel de ruimte, door de onverwachte zamenkomst van vele zwangeren en kraamvrouwen, betrekkelijk te klein werd, ontwikkelde zich eerst eene ſmetſtof; de kraamvrouwkoorts werd beſmettelijk, deelde deze ſtof reeds aan zwangeren mede, en nam toen een boosaardig karakter aan, dat zich in het bijzonder kenſchetſte door het hoogst ſnelle verloop der koorts, door de buitengewone pijn in den onderbuik en vooral omtrent de navelſtreek, door den verſchrikkelijken angst en de

ontſtekingachtige toevallen der borstingewanden, door den korten duur van het eigenlijk ontſtekingachtige tijdperk, door de ſchielijke vermindering der levenskrachten, en door den ſnellen en bij zes kraamvrouwen in het kraamgeſticht doodelijken afloop; door de uitzweeting eener wijachtige en etterachtig ſtinkende vloeiſtof, en ontſteking van alle organen des onderbuiks en der borstholte; aanmerkelijke verwoesting van het net, der lever en der milt.

Voorzegging.

§. 342.

Volgens het eenſtemmig getuigenis van alle vroegere en latere Geneeskundigen is de kraamvrouwkoorts eene hoogst gevaarlijke, in de meeste gevallen doodelijk eindigende ziekte. Om deze reden gebruike de Arts hier alle mogelijke omzigtigheid; hij zij liever te vreesachtig in zijne voorſpellingen, dan dat hij te veel belove; want zeer dikwijls, als alles naar beterſchap ſtaat, neemt de ziekte een' kwaden keer en de zieke is reddeloos verloren. Hoe vroeger na de verlosſing de ziekte zich ontwikkelt, — hoe later zij herkend, — hoe langer zij verzuimd wordt, des te gevaarlijker. Zamengeſteldheden dezer ziekte met reeds aanwezige ſtoornisſen in de buik- en borstingewanden maken deze ziekte tot eene der gevaarlijkſte en ongeneeslijkſte. Het is een goed teeken, als de buikpijn, en het hoofd te gelijker tijd aangedaan zijnde, ook deze aandoeningen ſpoedig verminderen, de tong vochtig en de

adem-

ademhaling ligter wordt; als de krachten toenemen, de pols langzamer en voller wordt, de angst der lijderes verdwijnt, en zij zich, zonder pijn in den onderbuik, oprigten en op beide zijden leggen kan. Zeer gegrond zegt VOGEL, de onderbuik is hoofdzakelijk het punt, van waar leven en dood uitgaan; hoe meer deze lijdt, des te grooter is het gevaar; hetzelfde beweert ook STARK. Een zeer goed teeken is het, als de zieke bewustzijn van zich zelve en een helder uitzigt krijgt; als eene verſchijnende *Diarrhoe* verligting aanbrengt. Dit is echter alleen het geval, als de pols daarop langzaam wordt. Over het algemeen is de pols en de ganſche geſteldheid der lijderes ten aanzien der voorzegging van zeer veel aanbelang; hoe radder de pols, hoe ſneller de ademhaling is, des te meer gevaar ſluit de ziekte in zich. Alle andere teekenen kunnen zich verbeteren, en wij durven op dezelve geen' ſtaat maken, zoo lang de polsſlag niet zeldzamer en het uitzigt der lijdenden niet vrolijker wordt. Slechte teekenen zijn: plotſeling toenemende uitzetting van den onderbuik; plotſelinge verdwijning des zogs; eene plotſelinge onderdrukking der *Lochiën*; ſlapeloosheid; rusteloosheid der kranken, verandering van het algemeene gevoel. FRITZE, VOGEL en anderen houden het voor een zeer kwaad, de eerſte zelfs voor een volſtrekt doodelijk teeken, als het der lijderes niet licht genoeg in het vertrek is. Hebben er zich nu reeds inwendig uitzweetingen ontwikkeld; vertoonen zich nu die verſchijnſelen, waardoor de koorts der rotzenuwachtige nabijkomt, namelijk een zeer radde pols, zeer verſnelde ademhaling, brandende hette,

opgezette buik met koude ledematen, trommelzuchtige opzetting des onderbuiks, onwillekeurige ontlasting der drekſtoffen en *Urin*, ijlhoofdigheid, flaauwten, *Facies hippocratica*, dan is de dood ſchier zeker.

Geneeswijze.

§. 343.

Men zal veelligt geene ziekte aantreffen, over wier doelmatige behandeling de Geneeskundigen nog zoo verſchillend denken, ja dikwerf zoo regtſtreeks onderling ſtrijdig waren en nog zijn, dan juist bij de kraamvrouwkoorts; — en wij zouden inderdaad de geſchiedenis dezer ziekte weder moeten doorloopen, wilden wij aantoonen, hoe men van HIPPOCRATES tijden aan, tot op den huidigen dag, deze behandelde. Dit evenwel zou voor een *praktisch* Handboek weinig nut ſtichten, en wij verwijzen te dezen aanzien gaarne naar vele andere ſchrijvers, die zich hiermede opzettelijk hebben bezig gehouden. Hier zij het genoeg, alleenlijk aan te merken, dat men vooral het daaromtrent niet eens kan worden, of men aderlaten zal, of men over het algemeen de ontſtekingwerende, of *antigastriſche* geneeswijze volgen zal of niet. Elke bijzondere behandeling heeft hare voorſtanders, ieder beroept zich op zijne ondervinding. Ons bedunkens, zal in het algemeen die behandeling de beste zijn, die zich naar den bijzonderen aard en gang der ziekte rigt, die, verre van alle eenzijdigheid, elk geval, zoo veel mogelijk, afgetrokken beſchouwt; zich nog-

tans

tans aan die middelen houdende, welke door de ondervinding als de beste gekeurd zijn.

§. 344.

Indien eene kraamvrouw over pijn in het voorhoofd, in den onderbuik en voornamelijk in de ſtreek des navels klaagt, zij de Arts hoogst oplettend en denke, inzonderheid in een kraamgeſticht, of een hospitaal, aan kraamvrouwkoorts, en trachte zoo ſpoedig mogelijk de ontwikkeling eener *epidemiſche* en beſmettelijke kraamvrouwkoorts te voorkomen. Bevinden zich dienvolgens meerdere kraamvrouwen in een vertrek, dan late men haar zoodra mogelijk van elkander ſcheiden, en ieder in een afzonderlijk vertrek en bed brengen; deze maatregel is van zulk een gewigt, dat ik in het kraamgeſticht te *Wurzburg*, zoowel als in het hier aanwezige, aan denzelven de verhoeding eener *epidemiſche* en beſmettelijke kraamvrouwkoorts dusverre inzonderheid te danken had. Het vertrek, waarin de eerſte kraamvrouw aan kraamvrouwkoorts ziek gelegen heeft, moet van ſtonden aan ontruimd worden, niet ſlechts tot hetzelve doorgelucht en berookt is, maar het mag ook niet vroeger door kraamvrouwen betrokken worden, dan vóór de dekens gewasſchen en de wanden gewit zijn, het beweegbaar huisraad met loog gezuiverd en des noods met olieverf beſtreken is; het paardenhaar gekookt, de matrasſen gewasſchen en nieuwe, met versch ſtroo gevulde, ſtroozakken aangeſchaft zijn. Wordt de ziekte *epidemisch*, dan moet men bovendien die algemeene in-

invloeden, welke haar dit karakter deden verkrijgen, trachten te verwijderen, wanneer men daartoe in ſtaat is, hetwelk de Arts bij de *Constitutio annua* niet altoos in zijne magt heeft, gelijk het de *Epidemie* alhier bewezen heeft. Wordt zij eindelijk beſmettelijk, dan laten ons zeker de meest vermogende middelen in den ſteek; de ziekte ſchijnt nu haar hoogſte toppunt bereikt te hebben, en onze zorg moet dan hoofdzakelijk daarheen gerigt zijn, om de verdere verſpreiding der ſmetſtof te verhoeden, waartoe, ingevolge de laatſte ervaring, de berookingen van GUITON MORVEAU van bewezen nut zijn, gelijkerwijze wij dezelve ook bij de *Epidemie* in het geſticht alhier met de beste gevolgen in het werk geſteld hebben.

§. 345.

Ten aanzien der bijzondere behandeling ſchijnt ons diegene de gelukkigſte te zijn, die, naar het beloop der ziekte zich rigtende, ſteeds voor oogen houdt, dat dezelve, wel is waar, aanvankelijk van een' ontſtekingachtigen aard is, dat echter het ontſtekingachtige tijdperk ſchielijk voorbijgaat en er in de meeste gevallen neiging tot uitzweeting beſtaat, als wanneer de ganſche ziekte een meer *asthenisch*, zenuwachtig, of rotachtig karakter aanneemt. WALLER drukt zich misſchien het kortſte en zakelijkſte uit, als hij zegt: de kraamvrouwkoorts vertoont zich met, *an excessive action with diminished power* (*) verhoogde krachtuitingen met verminderd werkvermo-

mo-

(*) Cf. *London med. Journ.* Febr, 1825.

mogen. De ziekte heeft dien ten gevolge veel overeenkomst met een' door plaatselijke ontsteking vergezelden *Typhus*, gelijk ARMSTRONG bereids zeer juist heeft aangemerkt. Wij verdeelen nu onze behandeling in voorbehoedende en genezende. Ten aanzien der eerste, moet men reeds bij elke zwangere daarop denken, dat zij voor kraamvrouwkoorts blootstaat, zoo veel te meer, als de *Constitutio annua* daartoe voorbeschikt, of als de kraamvrouwkoorts *epidemisch*, ja zelfs bloot *sporadisch* in onzen omtrek, of nabijheid zich bevindt. Dit nu geschiedt het beste, door zorg te dragen, dat de kraamvrouw voor alle schadelijke invloeden gevrijwaard worde, die stoornis in het kraambed kunnen te weeg brengen. Men vermijde namelijk verkouding, misslagen in den eetregel, gemoedsaandoeningen; en zorge voor behoorlijke buikontlasting, voor regeling der kraamverrigtingen, voor toereikende ruimte en doorstrooming van lucht in de kraamkamer en dergelijken meer. Ontwikkelt zich desniettemin koorts, dan zij men zeer oplettend, beschouwe alle verschijnselen op het naauwkeurigste, en behandele haar omzigtig, al had zij ook het voorkomen eener *Febris lactea*, het beste met zachte *Diaphoretica*, des noods ook met zachte ontlastmiddelen. Men geve der lijderes tot drank dunne, slijmachtige dranken, amandelmelk; schijnt het pisafscheidingsstelsel geprikkeld te zijn, dan gebruike men in- en uitwendig *Anodyna*, en vestige bijzonder de aandacht op de kraamzuivering. Aanvankelijk kunnen hier laauwe, halve baden, dampbaden aan de teeldeelen, zelfs inspuitingen van een *Decoct.*

Al-

Althaeae, een *Infusum Sambuci*, met bijvoeging van *Conium* of *Hyoscyamus* zeer zich heilzaam betoonen. — Zijn er aanmerkelijke misſlagen in den leefregel voorgevallen, en openbaren zich ten gevolge hiervan *gastriſche* verſchijnſelen; is de zaak zeer duidelijk (dikwijls kunnen dergelijke verſchijnſelen als *Symptomata* van een' geprikkelden *Uterus* toevallig zich ontwikkelen), dan komt een zacht braakmiddel, het beste uit *Ipecacuanha*, te ſtade. Zijn de *Lochiën* onderdrukt, is het voorwerp zeer ſterk en ſaprijk, door de voorafgegane verlosſing niet zeer verzwakt, dan kan eene aderlating, het beste op den voet, van heilzamen invloed zijn.

§. 346.

Heeft de kraamvrouwkoorts zich nu duidelijk geopenbaard, hetgeen namelijk door eene bijkomende, plaatſelijke pijn op deze, of gene plaats des onderbuiks, inzonderheid echter omſtreeks de navelſtreek geſchiedt, en komt de Arts er ſpoedig genoeg bij, dan komen aanvankelijk inwendig *Anodyna*, te pas, amandel- of papaverzaaddranken ſteeds met bijvoeging van *Aq. Amygd. amararum*, of als de pijn meer van een' krampachtigen aard is, valeriaan met eene geringe hoeveelheid *Extractum Opii*, *Hyoscyami*. Uitwendig ſtelle men in het werk laauwe ſtovingen van *Herba Conii*, *Hyoscyami*, omſlagen van *Species aromatic. emollientes*, of inwrijvingen van *Linimentum volatile*, *saponato — camphoratum*, *Ol. Hyoscyami*, kamfer, *Opium* of dergelijke. Stovingen van azijn over den geheelen onderbuik verſchaffen insgelijks, vooral bij eene aanmerkelijke, trommelzuchti-

ti-

tige uitzetting des onderbuiks met verhoogde gevoeligheid, heerlijke diensten; behalve dit, zijn zuurdeeg en Spaansche vliegen aanprijzenswaardig. Men wachte zich trouwens, om zich te lang daarbij te bepalen! — Vertoont zich na verloop van een paar uren niet duidelijk eenige gunstige verandering; openbaart zich de minste schijn van plaatselijke ontsteking, van een bijkomend, algemeen lijden des *Organismus*; is de pols hard, klein, snel en de pijn in den beginne terstond hevig in de navelstreek, dan opene men dadelijk eene ader. Eene sterke aderlating is bij de eerste ontwikkeling der ziekte ongetwijfeld hier van het uitstekendste nut, en wij voor ons zijn van gevoelen, dat het beter zij, hier iets te veel te doen, dan iets te verzuimen. De ontsteking heeft een buitengewoon snel verloop; de tijd is hier te kostbaar, om te dralen; is het regte tijdstip voorbijgegaan, hetwelk dikwijls reeds met een' halven dag, ja zelfs met eenige uren het geval is, dan schiet er over het algemeen niets meer ter redding der lijdende over. Intusschen is het zeker hoogst moeijelijk, hier immer het juiste tijdstip te treffen; voorzeker kan men ook hier door eene te late, ontijdige en te overvloedige bloedontlasting zeer ten nadeele werken. Bij herhaling te aderlaten, is zeldzaam zaak, of het moest zijn, dat wezenlijk het ontstekingachtige tijdperk nog aanhoude, en de koorts het ware ontstekingachtige (*Synocha*) bezitte; heeft men voor algemeene bloedontlasting geene aanwijzing meer, dan doen bloedzuigers, op den onderbuik gezet, insgelijks goede uitwerkselen; daarenboven leeraarde de ondervinding me-

menigwerf, dat, als men de bloedvermindering overdreven, en de ziekte als zuiver ontftekingachtig beoordeeld en behandeld had, de meeste zieken overleden. De overige geneeskundige behandeling moet doorgaans meest naar de toevallen (*symptomatisch*) ingerigt zijn: goede, algemeene, geneeskundige grondbeginfelen zullen ons de beste middelen aan de hand doen, en wij onthouden ons hier voorbedachtelijk van ieder afzonderlijk voorfchrift, aangezien zij voor den ouden *Practicus* nutteloos, voor den jongen Geneeskundige zelfs fchadelijk zullen zijn. Dit alleen zij in het algemeen gezegd, dat de ziekte, zoo lang zij in het ontftekingachtige tijdperk verkeert, nevens de aderlating eene ontftekingwerende behandeling behoeft; het falpeter in een afkookfel der *Althaeae*, in eene *Emulsio* of *Mixtura oleosa* verdient hier vooral aanprijzing, en — bijaldien de koorts, inzonderheid bij eene algemeene *rheumatifche* en *catharrale* gefteldheid, het noodzakelijk maakt, den aandrang van bloed van de onderbuiksingewanden en edele werktuigen naar de huid te leiden, en op deze wijze gene inwendige, edele deelen te vrijwaren, — in verbinding met de kamfer, na behoorlijk in het werk geftelde bloedontlasting; terwijl men altoos het meeste op den toeftand der kraamzuivering letten, en vooral den kraamvloed, zoodra hij te gering of te geheel onderdrukt is, door infpuitingen van een kamillenaftrekfel, der *Cicuta* en dergelijken, en als hij zeer ftinkende is, of eene rotachtige hoedanigheid heeft, door infpuitingen van garstewater met een kinaäfkookfel bevorderen moet. Van even zoo veel belang

is

is het, de zogaffcheiding door het aan de borst leggen des kinds aan te zetten; doch dit is bij de befmettelijke kraamvrouwkoorts, ingevolge onze, bij de vermelde *Epidemie* van kraamvrouwkoorts, verkregene ondervinding, dikwerf gevaarlijk; wij verloren eenige kinderen, wier dood wij echter geenszins aan de in het werk geftelde berookingen van GUITON MORVEAU, integendeel wel aan de fmetftof zelve, den dampkring, die de moeder omgaf en aan de daaruit voortgevloeide ontaarding des zogs konden toefchrijven. Want juist die moeders in de kraamvertrekken, welke door de aanwending der zoutzure berookingen van de kraamvrouwkoorts niet aangetast werden, hadden haren kinderen de borst gegeven; van de aangevoerde berookingen maakte men vlijtig gebruik, en de kinderen ftierven niet. Uit dien hoofde zal het raadzamer zijn, bij de befmettelijke kraamvrouwkoorts, de borsten door andere, wel te verftaan, onbezwangerde vrouwen, of door jonge honden te laten uithalen, of verzachtende baden, zuurdeeg en drooge koppen in het werk te ftellen.

§. 347.

Het zoete kwik of *Calomel* wordt, als een der voornaamfte en werkzaamfte middelen, geprezen. Blijkens de laatfte waarnemingen van JOHN DAVIES, heeft het zich in alle gevallen heilzaam betoond. Hij laat voor de toediening van hetzelve eene ruime aderlating doen; doch hij heeft het ook in eenige gevallen zonder dezelve aangewend, en meent bemerkt te hebben, dat het kwik fpoediger op de fpeekfelklieren werkt, als eene bloedontlasting voor-

afgegaan is. Hij geeft namelijk het kwik in vereeniging met *Opium*, zoodat het niet op den ſtoelgang werkt, alle drie tot vier uren, tot zich teekenen van kwijling (*Prodroma Salivationis*) opdoen (*). Om

(*) Men zie de *Bemerkungen über das Kindbetterinnenfieber*, medegedeeld door Dr. STEINTHAL *von* JOHN DAVIES, in ons *Journal f. Geburtshülfe, Frauenzimmer und Kinderkrankheiten, Bd.* V. *St.* 2. *p.* 398. Zoo even ontvang ik een nieuw geſchrift van Dr. J. F. SCHWEIGHAUSEN in *Strasburg: Das Gebären nach der Beobachteten Natur und die Geburtshülfe nach dem Ergebniss der Erfahrung. Strasburg und Leipzig* 1825. 8°.; in dit geſchrift vindt men op het einde bladz. 251, onder den titel: Middel tegen de kraamvrouwkoorts, het volgende, dat onze aandacht tot zich trok: die ſoort van kraamvrouwkoorts, welke men thans *Peritonitis* noemt, en wier bijzondere kenteekenen, hevige pijn, vooral in den onderbuik, met zwelling en zeer radde pols zijn, heeft gemeenlijk een doodelijk uiteinde. Een vriend heeft mij een recept tegen deze ziekte medegedeeld, hetwelk van een' Franſchen Arts afkomſtig is, wiens naam echter zoo onduidelijk geſchreven was, dat wij denzelven niet konden ontcijferen. — Ik had dit recept vele jaren ter zijde gelegd, eensdeels omdat mij deze ziekte nog niet voorgekomen was, anderdeels omdat ik over het algemeen niet van enkele recepten tegen ziekten houde, maar eene geneeskundige behandeling noodig achte; bovendien kwam mij het middel ook te ſterk voor. Trouwens, er deden zich twee twijfelachtige gevallen van de vermelde ſoort van ziekte op, waar de pols reeds over de honderd vier en twintig ſlagen in eene minuut telde, en waar ik de lijderesſen voor verloren verklaard had. — Bij het eerſte geval dacht ik, nu zal ik dat middel eens beproeven, daar er toch geene hoop meer

Om de buikontlasting geregeld aan den gang te houden, wendt men daarenboven klisteren aan. Zoodra ziet men geene werking van het kwik, of de ziekte vermindert aanmerkelijk. Men dient nu minder van hetzelve toe, of laat het geheel en al weg, en tracht ſlechts het ligchaam gedurende een paar dagen onder de nawerking van het kwik te houden. Heeft eindelijk de plaatſelijke pijn volkomen nagelaten, en is de mond eenigzins aangedaan, dan geeft men vervolgens een zacht verſterkend middel, bij voorbeeld *Inf. Columbo*, met eene geringe hoeveelheid ſalpeter er bij. De heer D. zelf betuigt, dat herhaalde waarnemingen nog over het doelmatige dezer handelwijze moeten beſlisſen, doch ſpoort de Artſen tot onderzoek aan. Wij hebben de *Calomel* op eene dergelijke wijze bij kraamkoorts-*Epidemie* toegediend, en in die gevallen, waar zij nog *sporadisch* en *epidemisch* was, heeft het insgelijks in groote giften, afwisſelend met *Emulsiën*, bij welke *Aq. Laurocerasi*, of *Extract. Hyoscyami* of *Opium* gemengd werd, de heerlijkſte uitwerkſelen te weeg

ge-

meer is, en het hielp, als door een' tooverſlag, binnen de twaalf uren, in beide gevallen. — Het voorſchrift is: *Calomel, Extr. Hyoscyami, Opii thebaic* $\overline{aa}$ gr. xij *m. f. mass pil. ad pil.* N°. xii. *S.* alle vier uren vier pillen op eens in te nemen. — Ik heb echter de *dosis* in zoo verre gewijzigd, dat ik, in plaats van twaalf grein heulſap, ſlechts acht gaf, en in plaats van alle vier uren vier, ſlechts alle drie uren drie pillen gebruiken liet; terwijl ik de zieken dien dag meermalen kwam zien. — Breeder hierover uit te wijden, acht ik voor Artſen overbodig.

gebragt, en bij eene lijderes, reeds door trommelzucht (*Meteorismus*) in den hoogſten graad aangedaan, met allerhevigſte pijn en een' pols van honderd dertig ſlagen, heeft het in groote, dikwijls herhaalde, giften, te gelijk in vereeniging met ſtovingen van azijn en eene blaarpleister over den geheelen buik wonderen gedaan; de lijderes werd gered. Maar wierd de koorts van een' beſmettelijken aard, dan liet het ons in de ſteek, even als alle andere middelen, offchoon het juiste tijdſtip voor de bloedontlasting, welke deszelfs gebruik voorafging, wel te onderſcheiden was. Uit hoofde de beſmettelijke koorts bij velen terſtond in den beginne met *Diarrhoe* gepaard ging, moest het omzigtiger in kleine giften, en met *Opium* in groote hoeveelheden en *Emulsiën*, of ook in het geheel niet toegediend worden; dan eens verergerde het de *Diarrhoe*, of was de gift van het *Opium* te ſterk, dan hield, wel is waar, de ſterke ontlasting op, doch de trommelzucht, de angst, beklemdheid, ontſtekingachtige toevallen der longen, de pols vermeerderden; huid en tong werden droog. Om deze reden moeten wij aanmerken, dat DAVIES zoowel als SWEIGHAUSER van de buitengewone ſterke werking des kwiks, verbonden met *Opium* en *Extractum Hyoscyami* ſpreken, doch nergens doelt het op de beſmettelijke kraamvrouwkoorts, namelijk op diegene, welke men toch zelden anders, dan in kraamgeſtichten en hospitalen aangetroffen heeft. DAVIES gebruikte het enkel in de bijzondere praktijk, gelijk hij zelf erkent, en het ſchijnt nog grootelijks bevestiging te behoeven, of diegene, welke hij behan-

del-

delde, door eene befmettelijke kraamvrouwkoorts aangetast waren; naardien hij, DAVIES, de opening van twee daaraan geftorvene, bijgewoond heeft. Tijdens de in Februarij, Maart en April heerfchende, befmettelijke kraamvrouwkoorts deed ik toch vele verlosfingen in de ftad; niet eene bevallene werd door de kraamvrouwkoorts aangetast, offchoon ik mij dagen en nachten met de, in het kraamgeflicht aan de kraamvrouwkoorts, ziek liggenden als Genees- en Verloskundige geftadig bezig hield. De opmerkingen, welke de Heer Dr. SCHENK te *Siegen* in zijne hoogst merkwaardige befchrijving eener gelukkige verlosfing door de keizerfnede in het 3°. *Stuck* V. *Bd.* van mijn *Journal für Geburtshülfe* medegedeeld heeft, kunnen insgelijks ruimfchoots op de kraamvrouwkoorts toegepast worden. Nergens, zegt hij, moeten de tegenaanwijzingen van dit middel ernftiger overwogen worden, dan hier. Tot de dingen, welke uit den weg geruimd moeten worden, voor men geneeskundig te werk gaat, behoort inzonderheid de belette buikontlasting. Wel is waar, fchijnt deze geene hinderpalen in den weg te ftaan, van wege het ontlastende vermogen des middels, dat dan hier, behalve de bedoelde hoofdwerking, ook tegen de ontfteking kan van dienst zijn. Intusfchen kan men, blijkens de ervaring, het kwik dikwijls dagen lang op elk uur gebruiken laten, zonder eenige uitwerking, zich aanhoudend verzamelende, en in dezen tijd ook deszelfs ontftekingwerend vermogen geheel verliezende. Vertoont er zich nu eindelijk werking, dan blijft het meestentijds niet bij de heilzame ontlasting van

nadeelige, vuile ſtoffen, maar er volgen — aangezien de vereenigde hoeveelheid des kwiks op eens met eene verſchrikkelijke hevigheid de ingewanden aantast — menigvuldige, ondermijnende, waterige ontlastingen na; de wegen der ſpijsvertering zijn nu dikwerf uitermate geprikkeld en verzwakt, de beſtaande ziekte verandert van aard, de *Crisis* wordt belet enz. Het zoete kwik is reeds daarom in het begin van toevallen in den onderbuik, waar de, door de keizerſnede verloste, kraamvrouwen aan onderhevig zijn, ten eenemale te verwerpen. Nimmer durft men hier het gebruik des middels onvoorwaardelijk aanprijzen, hetwelk in andere ontſtekingen, bij voorbeeld de vliezige keelontſteking geoorloofd is. De ontſteking heeft hier een' bijzonderen aard, men kan haar niet zuiver (*traumatisch*) heeten, uit hoofde de verwonding ſlechts de verwijderde oorzaak van dezelve uitmaakt; zij is eene *consensuelle*, door opvolgende prikkeling van het zenuwſtelſel verwekte. De ingewanden vereiſchen de zachtſte behandeling, de voorzigtigſte wegruiming van al datgene, wat hen prikkelen kan. Het kwik echter is immers een voor de ſpijsverteringswerktuigen vijandelijk middel, hetwelk, luidens de ondervinding, zelfs den gezonden darm in ontſteking kan brengen, en zal dien ten gevolge den reeds gevoelig geprikkelden nog ſterker beleedigen. De Heer Profesſor JÖRG heeft insgelijks reeds vroeger in zijne *Schriften über die Kenntniss des menschlichen Weibes. II. Bd. S.* 27, voortreffelijke wenken omtrent de toediening van het kwik in de kraamvrouwkoorts gegeven, die door beginnen-

nende kunstoefenaren inzonderheid wel mogen in de aandacht gehouden worden, opdat men door de toediening des kwiks in kraamvrouwkoortſen en ontſtekingachtige ziekten van den onderbuik, niet meer ſchade dan nut toebrenge.

§. 348.

De braakmiddelen behooren reeds dadelijk, vooral in het ontſtekingachtige tijdperk bij de kraamvrouwkoorts in het werk geſteld te worden, als de pols hard, de tong geel of bruin beſlagen is en de lijderesſen een' vuilen ſmaak hebben, en de van zelve zich vertoonende neiging tot braken, voor ophoopingen en vergaringen van raauwe, galachtige en ſlijmige onzuiverheden in de maag en darmen pleiten; van het grootſte aanbelang is derzelver aanwending in het gemelde tijdperk, inzonderheid bij de beſmettelijke kraamvrouwkoorts. Men gebruike echter geenszins den braakwijnſteen, maar *Ipecacuanha*, en wel in zulk eene gift, dat men van het brakingverwekkend vermogen, zoo veel mogelijk, verzekerd kan zijn. Met de purgeermiddelen moet men bij de kraamvrouwkoorts zeer omzigtig zijn, daar zij niet lang verdragen worden, veelal te ſterk werken, de plaatſelijke ontſteking vermeerderen, *Diarrhoe* veroorzaken en den overgang tot een' *astheniſchen* toeſtand verhaasten en de uitzweeting begunſtigen.

§. 349.

Indien de bloedontlasting niet op het geſchiktſte tijdſtip bewerkſtelligd wordt, dan kan men van deze,

 noch

noch van het ſalpeter iets meer verwachten, de koorts gemeenlijk reeds van een' *astheniſchen* aard geworden zijnde, waarbij niettemin, of de plaatſelijke ontſteking verder voortgaat, of het tijdperk der uitzweeting zich heeft ontwikkeld. In het eerſte geval onderkent men zulks aan den kleinen, niet harden, maar zeer radden, onregelmatigen, bevenden pols, door invalling van het gelaat en de huid, verminderde warmte der uitwendige deelen, door eene kille, fletſche, ſlappe, alles behalve geſpannene of volkomen drooge, niettemin kleverige huid, door toenemende gevoeligheid en opgezetheid des onderbuiks, ſomwijlen, doch niet altoos, door verſchijnſelen van zwakte van het zenuwgeſtel, bij voorbeeld gemis, of onvolkomenheid van het herinneringsvermogen, ſtille ijlhoofdigheid, groote zwakte, beving, peeshuppeling en dergelijken. Bij zoodanige verſchijnſelen is het hoog tijd, de levenswerking van het vaatgeſtel aan te zetten; ten einde dit doel te bereiken, komen de zoogenaamde *Diaphoretica*, BOER's kraampoeder, dat uit *Antimonium* beſtaat, *Salammoniac* met *Vinum Stibiatum*, de *Tartris Potassae stibiata* in kleine giften, de *Acetis Ammoniae liquida* en de kamfer te pas. Dit is bij de opgekomene *Asthenie* zoo veel te meer zaak, als dezelve voornamelijk in het vaatgeſtel blijkt te zetelen, deels uit gebrek aan opwekking en werkdadigheid in hetzelve, vooral aan deszelfs omtrek (*Peripheriſchen*), deels door verminderde levenskracht, door gebrek aan levendige uitzetting. Tevens ontmoet men in de genoemde tijdperken der kraamvrouwkoorts ongelijke verdeelingen der bloedmasſa, een'

tra-

tragen voortgang des bloeds, eene *passive* ophooping in de gewigtigste deelen en *organen* van den onderbuik, welke de kamfer, naardien zij het bloed gelijkelijk verdeelt, en hetzelve tevens naar den omtrek (de huid) drijft, dikwijls spoedig en zeker wegneemt. Om deze reden blijft het ook bij de kraamvrouwkoorts in het bewuste tijdperk der ziekte een der heilzaamste, zweetdrijvende middelen, om de *Crisis* door de huid te bewerken, inzonderheid als werkeloosheid en gebrek aan levensopwekking en prikkeling des bloeds in dezelve de uitwaseming belemmeren. Mogt de huid droog en ter *Transpiratie* ongeneigd zijn, zoo moet men voor het gebruik der kamfer laauwe baden, waschingen der ledematen en van het gezigt met warm water en azijn, zuurdeeg, blaarpleisters en dergelijken als voorbereiding, in het werk stellen. — De terpentijnolie, welke onlangs door de Engelschen aangeprezen werd, kan even als de kamfer slechts in het bekende *Stadium* der kraamvrouwkoorts, en doorgaans niet toegediend worden, als de koorts het *stenische* karakter nog draagt, en waar de *Crisis*, hoofdzakelijk door de huiduitwaseming, nog door een' hevigen ontstekingsprikkel, of door krampachtige beletselen verhinderd wordt; want de terpentijnolie is nog in een' hoogeren graad dan de kamfer, een krachtig, doordringend en prikkelend middel. Zij zet het vaatgestel sterk aan, inzonderheid de *peripherische* uiteinden der slagaderen, en legt een allersterkst, zweet- en pisdrijvend vermogen aan den dag, zoodat het de huid en nieren levendig aandoet en prikkelt. Doch in het aangevoerde tijdperk

der *Asthenie* kan zij eer nog van dienst zijn, vooral ook wegens haar ſterk opwekkend vermogen op het watervaatſtelſel, de ſlijmvliezen, en op de huid. Zij moet echter met eenige omzigtigheid en niet in al te groote giften gegeven worden, opdat zij geen hevige braking, ontlasting, belette pislozing, bloedwater, bovenmatige roode kraamzuiveringen, of werkelijk baarmoederlijke bloedſtorting (*Haemorrhagia Uteri profusa*), bloedſpuwing enz. veroorzake. — Braakmiddelen zijn ook in dit tijdperk der ziekte nog aangewezen, eensdeels als er werkelijk nog vuile ſtoffen voorhanden zijn, anderdeels als er eene werkeloosheid in het ganſche vaat- en zenuwgeſtel plaats vindt, of als de *Crisis* door de huid, ten gevolge eener kramp, belemmerd wordt, hetwelk men uit de droogte der huidoppervlakte, den zeer radden pols, de drooge, bevende tong, de peeshuppeling en dergelijken leert kennen; een braakmiddel kan, behalve dat, door deszelfs ſchokkende, verkeerende werking op het zenuwgeſtel, door verhooging van alle edele verrigtingen en door opheffing van de, in de weg ſtaande, *peripheriſche* kramp, die de koorts verzelt, nog heilzame gevolgen hebben.

§. 350.

Bij den overgang der kraamvrouwkoorts uit het bekende tijdperk der *Asthenie* tot rot- of zenuwkoorts zijn, behalve de kamfer, de valeriaan, *Serpentaria*, de minerale zuren, het *Acidum sulphuricum dilutum*, de *Mixtura sulphurico acida* Ph. B. (*Elixer acidum* HALLERI), het *Acidum muriaticum*

ox-

oxygenatum, de muskus enz. aangewezen, en de heilzame uitwerking van dit middel is bij eene *Peritonitis putrida* en *nervosa* niet te miskennen. Doch bijaldien, inzonderheid bij de besmettelijke kraamvrouwkoorts, de uitzweeting, of nederzetting van stof, heeft plaats gegrepen, beantwoorden, ten minste volgens onze tot dusverre verkregene ondervinding, de gemelde middelen even zoo weinig aan de verwachting als andere, die men tot dit oogmerk aangeprezen heeft, als daar zijn: de *Calomel*, de spiesglansmiddelen, de *Senega*, de *Arnica*, de *Digitalis*; de *Carbonas Potassae* en dergelijken, om door aanzetting en verhooging van de werkdadigheid des watervaatgestels en der pisafscheiding, van het huidwerktuig en de wormswijze beweging des darmkanaals het opgehoopte vocht te verdrijven. Zelfs de, in dit tijdperk zoo hoog geroemde, braakmiddelen hebben ons althans geen nut meer verschaft, zoodra er nederzetting van stof bestond, en waar zij ons zoowel als andere middelen niet te leur stelden, had zich de ontsteking des onderbuiks wel niet verdeeld, maar de krachten slechts waren gezonken; er had zich meer een werkelooze staat van het vaatgestel geopenbaard, de onderbuik begon ook wel eens meer op te zwellen. De pols was menigvuldig, klein en zwak, de pijnen nogtans waren niet geheel en al verdwenen, en de koude der ledematen werd gemist, die gewoonlijk de nederzetting van stof begeleidt. Of de terpentijnolie in dit tijdperk nog hulp verschaffen kan, weten wij niet te bepalen; hare naauwe verwantschap ten aanzien van hare werking met de kamfer, die wij steeds vrucht-

te-

teloos beproefd hebben, laat ons voor als nog in twijfel, of de terpentijnolie werkelijk door de Engelschen in het tijdperk der reeds plaatsgegrepene uitzweeting, of na de nederzetting van stof zij toegediend geworden.

§. 351.

Tot uitwendige middelen, die op den onderbuik aangewend worden, prijst men omslagen, inwrijvingen, zuurdeeg en Spaansche vliegen. De omslagen, in den vorm van eene pap, worden door de lijderessen wegens de groote gevoeligheid des onderbuiks zelden verdragen, hoofdzakelijk omdat bij de kraamvrouwkoorts de hevigheid der pijn met de koorts in gelijke verhouding staat. Ik ondervond nog het meeste baat bij een vlieraftreksel met flenel, niet te nat, aangewend; als dit niet hielp, met bijvoeging van azijn. Met het gebruik en de uitwerkselen der koude omslagen, door eenige Artsen zoo hoog geprezen, ben ik niet bekend. De inwrijving van oliën en zalven, eensdeels om de pijnen en de misschien aanwezige kramp te bedaren, anderdeels om de ontsteking te verdeelen, zoo als de *Oleum Hyoscyami* en *ammoniatum*, de heulsapen kamferolie, de *Acetum saturninum*, de *Unguent. Hydrargyri cinereum* (*Ung. Nitrat. Hydrargyri*) worden bij de groote gevoeligheid des onderbuiks ook niet lang verdragen. Heerlijke gevolgen echter ziet men, de koorts en pijnen toenemende, de buik opzettende, van mostaardpappen en Spaansche vliegen, bijzonder van de laatste na voorafgegane stovingen van den onderbuik met azijn, blijkens de

bij-

bijzonder goede uitwerkſelen in de bewuste *Epidemie* van kraamvrouwkoorts. Wel te verſtaan, niet eerder, dan nadat door bloedontlasting en de overige ontſtekingwerende middelen de eerſte, hevige prikkeling in het vaatgeſtel verminderd is, en het *ſteniſche* karakter der koorts, de *Synocha*, naar het *astheniſche*, of zenuwachtige overhelt. Want zij inzonderheid, die Spaanſche vliegen op den onderbuik leggen, zijn het, welke de zoo hoogst ongunſtige uitgangen, de uitzweeting, de lymphatieke en weiachtige uitſtortingen in de kraamvrouwkoorts verhoeden. Om deze reden, beantwoordde ook hare aanwending in de vermelde kraamvrouwkoorts-*Epidemie*, die meer als eene *katarrhale* en *rheumatiſche* ontſteking des onderbuiks zoowel als der borstholte zich openbaarde, zoo goed aan de verwachte, heilzame uitwerking. Tot de uitwendig aan te wendene middelen behooren nog de laauwwarme baden, welker gebruik §. 346 bijzonderlijk behandeld is. Voor het overige moet men, vooral in het tijdperk van zwakte (*Asthenie*) en waar eenmaal de uitzweeting daar is, zeer omzigtig zijn, naardien in ſommige gevallen bij derzelver gebruik de dood ſchielijk en bij wijlen ook ſlechts toevallig intreedt, als wanneer de des onkundige omſtanders meestal het verſcheiden der lijdende aan de aanwending der baden toeſchrijven.

§. 352.

De eetregel moet naar het tijdperk der ziekte ingerigt worden. Zoo lang de geneeskundige behandeling in het eerſte tijdperk ſterk ontſtekingwerenren-

rende is, moet men insgelijks alleenlijk eene verdunnende dieet voorſchrijven, haverdegort en garstenwater, een afkookſel van graswortel, naar omſtandigheden met of zonder plantenzuren, inzonderheid het citroenzuur, het wijnſteenzuur, flambozenazijn, honig met wijnazijn, water, waarin geroosterd brood gekookt en citroenzuur, amandelmelk, en bij de kraamvrouwkoorts met een' *rheumatiſchen* of *catarrhalen* toeſtand (*Diathesis rheumatica*) een lindenbloeſemaftrekſel, laauw garstenwater; in het tijdperk der *Asthenie* aanvankelijk ligte vleeschſoepen, gekookt ooft met een luttel wijns, vervolgens krachtiger vleeschſoepen, een weinig water en wijn, en dan over het algemeen krachtige voedſelen en dranken. — Daarenboven is het van het hoogſte aanbelang, vooral bij de *epidemiſche* en beſmettelijke kraamvrouwkoorts, dat men gedurende de ziekte op het naauwkeurigſte zorgt voor verſche lucht, menigvuldige verſchooning van beddegoed en linnen, voor vervrolijking der lijdende en verwijdering van al die zorgen, welke het gemoed kunnen treffen.

LITTERATUUR.

HIPPOCRATES, *de morb. mulier. Libr.* 1. *Epidem. Libr.* 1 *et* 3.

VAN SWIETEN, *Commentar. etc. Libr.* 4°. §. 1329.

HULME, *Abhandlung von dem Kindbettſieber. Aus dem Engl. Leipzig* 1772.

JOHN LEAKE, *prakt. Bemerkungen über verschiedene Krankheiten der Kindbett. Aus dem Engl.* 1775.

TH. KIRKLAND, *Versuche über das Kindbettſieber, Aus dem Engl. Gotha* 1778.

DE LA ROCHE, *Untersuchung über die Natur und Behandlung des Kindbettfiebers, mit Anmerkungen von* SELLE. *Berlin* 1785.

DOUBLET, *neue Untersuchung des Kindbettfiebers. Aus dem Franz. Jena* 1785.

SACHTLEBEN'S, *Kritik der vorzügl. Hypothesen etc. Leipzig* 1793.

ASTRUC, *Abhandlung von den Frauenzimmerkrankheiten. Aus dem Franz. Leipzig* 1776.

STOLL, *Aphorism. etc. Vindob.* 1786.

BREFELD, *Beiträge zu den Grundz. der Heilkunde, nebst einer praktischen Abhandlung von Kindbettfieber. Munster* 1803.

BOER'S *Abhandlungen und Versuche. Bd.* I *und* II.

OSIANDER'S *Denkwurdigkeiten. Bd.* I.

SELLE, *medic. clin.*

BURSER, *institut. med. pract. Tom.* II.

P. FRANK, *Epitome. Tom.* II.

MARCUS, *Specielle Therapie.* 2ter *Theil.*

VOGEL'S *Handbuch.* 2ter *Theil.*

JÖRG, *Handbuch. Bd.* II.

CARUS, *Gynäkologie.* 2ter *Theil.*

RICHTER'S *Therapie.* 2ter *Theil.*

ROB. THOMAS, *l. c.*

BURN'S *Midwifery.*

VAN FRORIEP'S *Handbuch der Geburtshülfe.*

HARLESS, *Specielle Nosologie.* 1ter *Theil.*

HORN'S *Archiv. Bd.* I *und* II, en op meer andere plaatsen.

HUFELAND'S *Journal. Bd.* XX. XXI. XXIV en anderen.

Dr. C. F. NÄGELE, *Schilderung des Kindbettfiebers, welches vom Juni* 1811 *bis April* 1812 *in der Entbindungs Anstalt zu Heidelberg geherrscht hat. Heidelberg* 1812. 8°.

VON

VON SIEBOLD's *Journal*, op verscheidene plaatsen.

London, *med. repository. Sept.—Dec.* 1824.

Edinburg, *med. Journ. Jul.* 1824.

London, *med. und phys. Journ. Sept.—Dec.* 1823, verder *Febr.* 1825.

Dr. A. E. V. SIEBOLD, *Versuch einer Pathologie und Therapie des Kindbettfiebers, nebst einer Darstellung der Epidemie, welche vom Februar bis April* 1825 *in der Gebäranstalt der Koniglichen Universität zu Berlin geherrscht hat. Frankfurt a. M. bei Franz. Varrentrapp.* 1825. 8°.

SALOMON, *Verloskundig Handboek*, bij J. VAN DER HEY, *Amsterd.* 8°. II. Deel.

BUCHNER, *Geneeskundig Handboek*, bij BERNTROP. *Amsterd.* 8°.

Van de talrijke *Dissertatiën* noemen wij alleenlijk de volgende:

ZEHNER, (*Eine Jubilarschrift.*) *Mannheim* 1776.

D. J. NOLTE. *Gotting.* 1785.

D. J. HUTTER. *Frankfurt* 1785.

BORCHERS. *Göttingen* 1793.

SCHÖLLER. *Wirzburg* 1799.

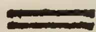
MEYER. *Giessen* 1804.

In *Berlijn* hebben als *Inwijdingsredevoering* dit onderwerp behandeld: SCHLOSS *und* VERLAGE. 1820;

HUETTMAN *und* HOFFMANN. 1823.

Eindelijk verdient nog eene loffelijke vermelding:

LOBSTEIN, *Dissert. sur la fievre puerperale. à Paris An* XI.

TWEE-

TWEEDE GEDEELTE.

VAN EENIGE IN HET KRAAMBED VEELVULDIGER VOORKOMENDE, DER KRAAMVROUWEN ECHTER NIET ALLEEN TOEBEHOORENDE KOORTSEN.

§. 353.

Reeds boven §. 317 hebben wij de wondkoorts, de rheumatifche, de gastrifche, de gierst- en rooskoorts als zoodanige foorten van koortfen aangeduid, die bij kraamvrouwen, wel is waar, vaker zich opdoen, dan de overige koortfige ziekten, waardoor ook voorwerpen van allen ouderdom en geflacht konden overvallen worden; en wij zullen deswege bij onze befchouwing des te korter zijn, naarmate al de genoemde ziekten, als zij in het kraambed zich vertoonen, doorgaans in het wezenlijke niet verfchillen van dezelfde ongefteldheden buiten het kraambed; reden, waarom wij hier eigenlijk kunnen volftaan met de bloote opgave dier oorzaken, waardoor derzelver ontwikkeling bij kraamvrouwen hoofdzakelijk ontftaat, en datgene op te merken, wat veelligt door de bijzondere gefteldheid der kraamvrouw als zoodanig, en als gevolg der voorafgegane verlosfing ten aanzien van de *Diagnosis*, *Prognosis* en genezing, bijzonder voor oogen dient gehouden te worden.

EERSTE HOOFDSTUK.

Van de wondkoorts.

§. 354.

Onder wondkoorts in het algemeen verſtaan wij die algemeene aandoening des bewerktuigden geſtels, welke ten gevolge van eenigerhande beleediging van een deel des menſchelijken ligchaams onder den vorm eener koorts zich openbaart. Zoodanige koorts ontwikkelt zich alzoo des te ſpoediger, hoe gewigtiger en zenuwrijker het beleedigde *orgaan*, en hoe gevoeliger en prikkelbaarder het daarin betrokken voorwerp is. Wondkoortſen der kraamvrouwen zijn derhalve van die, waarvoor andere voorwerpen buiten het kraambed blootſtaan, niet onderſcheiden; gewoonlijk echter zijn ze heviger en van meerder aanbelang, naardien de kraamvrouw, hare ganſche natuurlijke geſteldheid in aanmerking genomen, bereids veel met eene gekwetſte overeenkomt, gelijk I. Deel 1e. Stuk, §. 92 aangetoond werd; zij is prikkelbaarder, door de voorafgegane verlosſing aangedaan en voor elken indruk gevoeliger; de kraamvrouw heeft op zich zelve reeds, gelijk elke gewonde, een' zekeren aanleg tot koorts en tot ontſtekingen, en zij moet alzoo door werkelijke kwetſingen zoo veel te heviger aangetast worden. Meestentijds nu zijn het beleedigingen van de, in het verlosſingwerk zelve betrokkene, deelen,

wel-

welke de wondkoorts der kraamvrouwen te weeg brengen, dienvolgens verfcheuring van den bilnaad, den baarmoederhals, kneuzing van den *Uterus* en de fcheede; verfcheuring van fommige deelen derzelve enz. Deze beleedigingen worden foms, ondanks de grootfte oplettendheid van den, bij de baring hulp toebrengenden, perfoon, door de omftandigheid onvermijdelijk veroorzaakt; doch helaas! — in de meeste gevallen ontftaan zij door ongefchikte en ruwe handen — of inftrumentale hulp, door verwaarloosde, of onkunstmatige onderfteuning des bilnaads, door onhandig, ruw onderzoeken, door voorbarige afhaling der nog onvolkomen afgefcheidene nageboorte, door ruwe aanlegging der tang enz. Hieruit blijkt, dat men door eene doelmatige en behoedzame leiding der verlosfing, en vermijding der verkeerde meening van fommige Verloskundigen en Vroedvrouwen, als of eene natuurlijke baring altoos zeer fchielijk gefchieden moet, de wondkoorts zeer vaak voorkomen kan. Met opzet merk ik dit hier aan, naardien ik Verloskundigen en Vroedvrouwen zeer dikwijls daarin misflagen heb zien begaan; dat zij namelijk niet genoeg op de hulp der natuur vertrouwen, haar geen' tijd genoeg gunnen, ter volbrenging van het verlosfingswerk, en zich bijgevolg allerhande ongepaste en nadeelige kunstgrepen veroorloven, waartoe inzonderheid het te vroegtijdige breken des waters behoort, met oogmerk fpoedig daaraf te komen, of ook wel — *ut aliquid fecisse videantur!* (*) — Zeer natuurlijk ontftaan daaruit

dan

(*) Om den fchijn van iets gedaan te hebben.

dan dikwerf moeijelijke verlosſingen, beleediging der deelen en wondkoorts, die niet zelden hoogst kwaadaardig is.

§. 355.

Heeft de wondkoorts zich nu ten gevolge eenigerhande beleediging geopenbaard, dan treft men gewoonlijk de volgende verſchijnſelen aan: de kraamvrouw, die reeds door de voorafgegane verlosſing in een' zeer geprikkelden toeſtand verkeert, en wier pols, ook zonder eenige vroegere verwonding eenigzins verhaast is, krijgt meestal tegen den avond van den tweeden, derden of vierden dag na de bevalling een' aanval van koude, die gewoonlijk ſlechts vijftien tot zestien minuten aanhoudt, doch ook een uur lang duren kan. Alsdan volgt hitte, die menigmaal een' aanmerkelijken graad bereikt, langer of korter tijd toeven kan, en ſoms met ijlhoofdigheid verbonden is, welke immer in zweet overgaat. Heeft deze verheffing der koorts nu acht tot twaalf uren aangehouden, dan beſpeurt men veelal tegen den morgen vermindering; het zweeten neemt af, de pols wordt langzamer, blijft nogtans haastiger, dan hij voor het *Paroxysme* was. Een ſchier dergelijke, zelden zwakker, vaak nog heviger aanval, trouwens zonder voorafgaande koude, vertoont zich tegen den avond van den volgenden dag, en de ziekte houdt, over het algemeen, een zeer regelmatig beloop. Ten aanzien der beleedigde plaats zelve nu, beſpeurt men alle blijken van ontſteking, en deze is, inzonderheid gedurende het hevige der koorts, hoogst gevoelig. Altoos gaat de ontſteking in verettering over, en de kraamzuiveringen nemen

dan

dan altijd een' zeer bijzonderen, buitengewoon sterken reuk aan, worden smeerig, etterachtig, somwijlen zelfs stinkend en rotachtig.

§. 356.

Het gevaar der ziekte rigt zich naar den graad en de zitplaats der beleediging, en naar het doelmatige onzer geneeskundige behandeling, en alles, wat wij ten opzigte der *Prognosis* en geneeswijze in de eerste afdeeling, §. 2—34, alwaar de beleedigingen der teeldeelen zijn afgehandeld, nader verklaard hebben, kan hier toegepast worden. Zorgen wij voor behoorlijke zindelijkheid der kraamvrouw; vrijwaren wij haar voor koudevatting, misslagen in de diëet, gemoedsaandoeningen, en wat de hoofdzaak is, wordt de wonde goed behandeld, dan zal ook de koorts in de meeste gevallen gelijken tred, met de verbetering van het gekwetste deel, houden, en van langzamerhand genezing volgen. Daarentegen evenwel, kan de anderzins goedaardige ziekte van een' zeer boosaardigen, zenuw- en rotachtigen aard worden, als wanneer de genezing hoogst moeijelijk valt. Natuurlijk blijft hier de plaatselijke behandeling de hoofdzaak, en moet volgens het leerstuk der verzwering (*helkologische*) ingerigt worden; de inwendige behandeling echter vermag men ook niet geheel uit het oog verliezen, welke aanvankelijk meer ontstekingwerend, gerustste llend zijn moet, waartoe, behalve eene verkoelende, prikkelooze diëet, de uitmelkingen (*Emulsionen*) het beste geschikt zijn, welke men met zacht ontlastende middelen vereenigen kan.

Later, als de ontſteking bedaard en de verettering voorhanden is, moet men de krachten der lijderes trachten te verſterken. JÖRG prijst in deze omſtandigheid inzonderheid een mengſel van water en wijn. Over het geheel moet men nu tot een' meer voedenden, prikkelenden eetregel overgaan, en des noods ook tot *Tonica*, *Roborantia*, *Antiseptica* inwendig, vooral den *Cortex peruvianus*. — Datgene, hetwelk BURNS onder den naam van *Ephemeral fever or weed* beſchrijft, ſchijnt de meeste overeenkomst met deze ziekte te hebben, alhoewel het ook veel van de volgende heeft.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Van de rheumatiſche koorts.

§. 357.

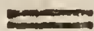
Ook hier is wederom hetzelfde toepasſelijk, wat boven reeds gezegd werd: de *rheumatiſche* koorts der kraamvrouw heeft doorgaans niets eigenaardigs, en onderſcheidt zich van alle andere *rheumatiſche* koortſen alleen daardoor, dat zij van grooter aanbelang is, eensdeels omdat zij de kraamverrigtingen ligtelijk ſtoort, en zich dienvolgens ſpoedig met andere kraambedziekten verbindt, of daarin overgaat; anderdeels omdat de kraamvrouw alle koudevatting des te ſterker gevoelen moet, hoe meer de oppervlakte van hare huid in den natuurlijken toeſtand tot vermeerde uitwaſeming geneigd is. Altoos namelijk ontſtaat deze ziekte uit het vatten van koude, en zij is daarom telkens voor te komen; niet altijd evenwel is de Arts in ſtaat, daartoe iets bij te dragen. Trouwens de zaak is gewigtig genoeg, om alle Genees- en Verloskundigen aan te ſporen, zoo ſtreng mogelijk en behoedzaam zorg te dragen, dat de kraamvrouw zich voor iedere koudevatting vrijware; want niet alleen dat de verkouding reeds op zich zelve dikwerf eene belangrijke ongeſteldheid kan verwekken, maar er beſtaat tevens geene ziekte der kraamvrouw, welke niet door de vereeniging met deze gelegenheidgevende oorzaak een' ernſtigen keer

 neemt.

neemt. (cf. MENZ, *Diss. inauguralis de pathologia rheumatismi in morb. puerper. Lips.* 1788.) Ter voorkoming derzelve zorge men reeds gedurende de zwangerſchap, dat de kraamvrouw zich warm houde, en wel de borsten, den onderbuik en de voeten voor iederen ſchadelijken invloed der lucht vrijware. Tijdens de baring zelve moet men dubbel oplettend zijn; de barende niet noodeloos ontblooten, het vertrek, naar het jaargetijde geëvenredigd, warm houden. Na de bevalling moet de kraamvrouw, als zij buiten het bed beviel, dadelijk weder in hetzelve gelegd worden; men moet alsdan, en zoo lang de kraamzuivering ſterk vloeit, ſtipt voor droog, behoorlijk uitgewaſemd, ſchoon linnen zorgen, opdat zij door de uitwaſeming der vochtige lakens geen nadeel bekome enz. Indien men al deze omſtandigheden zorgvuldig en met de ſtiptſte naauwgezetheid altijd zelf kan in acht nemen, dan zou de *rheumatiſche* koorts zich zeker niet vertoonen. Waar zij echter zich ontwikkelt, is zij naar den graad der verkouding zachter of heviger. Altoos vangt zij met koude aan, waarop hitte en gemeenlijk een zeer ſterk zweet, onder de lozing van eene zeer troebele *Urin* met een grondzetſel, volgt, die evenwel meestentijds de, met de koorts vereenigde, *rheumatiſche* pijnen verzacht. Bereikt de koorts eene aanmerkelijke hoogte, dan wordt de algemeene gevoeligheid niet zelden medelijdend aangedaan; er openbaren zich zenuwachtige toevallen, die veelal aanhouden, tot de hitte verdwijnt. Bovenal verdient ook hier de plaatſelijke aandoening voor oogen gehouden te worden, aangezien de koorts zich immer

naar

naar dezelve rigt, en deze laatſte, wanneer zij vrij hevig is, ligtelijk tot kraamvrouwkoorts kan overgaan, gelijk de, in Februarij, Maart en April 1825 in het kraamgeſticht alhier, waargenomene *Epidemie* van kraamvrouwkoorts bevestigd heeft. Had de verkouding weinig te beteekenen, dan neemt de ziekte menigmaal na een' enkelen aanval van koude, hitte en zweet met het laatſte haar afſcheid. In andere gevallen heeft er alleen vermindering plaats; er volgen nog eenige ligtere aanvallen, die altoos weder met koude beginnen. De behandeling is over het algemeen zeer eenvoudig; de hoofdaanwijzing berust in, zoowel algemeen als plaatſelijk, de werking der huid op te wekken; intusſchen mag dit niet te ſterk geſchieden: gemeenlijk kan men met zeer zachte, zweetdrijvende middelen volſtaan, bij voorbeeld *Murias Ammoniae*, *Vinum stibiatum*, *Spiritus Mindereri*, *Aqua Florum Sambuci*, vlierthee, thee met citroenzuur en dergelijken. Plaatſelijk dekke men het beleedigde deel, als het uitwendig zich bevindt, zorgvuldig; drooge warmte is aanvankelijk het beste en veeltijds toereikende. Mogt men wegens de hevigheid der pijn daarmede niet volſtaan kunnen, zoo neme men tot inwrijvingen van *Balsam. Opodeldoch*, *Linimentum volatile*, *Tinct. Opii* en des noods ook tot zuurdeeg en blaarpleisters de toevlugt. Stovingen en pappen keurt JÖRG met volle regt af.

DERDE HOOFDSTUK.

Van de gastrische koorts.

§. 358.

Deze koorts ontwikkelt zich soms, na een' te voren beganen misslag in den eetregel, in de eerste dagen des kraambeds, en is daarom somwijlen met de zogkoorts verwisseld geworden. Die verschijnselen, welke wij als gezellen der gewone, *gastrische* koorts kennen, kenmerken ook deze ziekte, als zij kraamvrouwen overvalt; de onderkenning derzelve nogtans wordt dikwerf moeijelijk, wijl de kraamverrigtingen over het algemeen daardoor meer of min van den regel afwijken, en zij alzoo eenige gelijkenis met eene zogkoorts verkrijgt, die met onzuiverheden in de eerste wegen toevallig verbonden is. Bij de *gastrische* koorts evenwel zijn de bekende verschijnselen van onzuiverheden in de eerste wegen terstond aanwezig en maken de hoofdzaak uit; zij is altoos door een' misslag in den eetregel voorafgegaan; trekking en steking in de borsten en onder de okselen, en de andere, eigenaardige kenteekenen der zogkoorts ontbreken. De buik is niet altoos opgezet; de lijderes klaagt over geen bepaalde pijn, maar meer over koliekaardige krimpingen; de stoelgang — de buik mag verstopt, of geregeld zijn — is zeer stinkende. De lijderessen zijn onrustig, hebben oprisping, misselijkheid, afkeer

van

van ſpijzen, ſomwijlen van zelve braking; de pols is rad; de warmte der huid verhoogd; niet zelden hevige hoofdpijn in de voorhoofdsſtreek aanwezig. Zij zijn zeer heet op het gevoel, offchoon zij over huivering klagen, en zeer dorstig zijn. De behandeling vereischt ook hier alle omzigtigheid, en men wachte zich voor de toediening van ſterke ontlastmiddelen. Braakmiddelen verdienen hier klaarblijkelijk boven de *Purgantia* de voorkeur, en zijn over het algemeen voldoende. Is dit het geval niet, dan ſtelle men niet te prikkelende klisteren in het werk, of men geve bittere, zacht losmakende extracten, en ga men langzamerhand, de ergſte verſchijnſelen verdwenen zijnde, tot de minst prikkelende maagverſterkende middelen over. Te allen tijde moet men den eetregel doelmatig inrigten; de lijderes moet aanvankelijk meer honger lijden en alleen van lieverlede ligt verteerbare, niet te ſterk prikkelende ſpijzen nuttigen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Van de koorts met gierstuitſlag.

§. 359.

Hoe verſchillend ook de gevoelens der Geneeskundigen over het wezen en het gevaar dezer ziekte zijn, zoo komt men toch vrij algemeen overeen, dat de onderhavige koorts der kraamvrouwen, van het gewone gierstuitſlag, zoo als het bij voorwerpen van ieder geſlacht en ouderdom zich vertoont, in het wezenlijke niet onderſcheiden is, en dat alleenlijk de vereeniging van dezelve met het kraambed, in betrekking van haar gewigt en behandeling, eene bijzondere oplettendheid verdient. Wij kunnen derhalve hier kort zijn, aangezien wij alleen van het, met het kraambed zamengeſtelde, gierstuitſlag te ſpreken hebben, en verwijzen ten opzigte van het algemeene, naar grootere, geneeskundige werken. Men leze vooral BURSER, die deze ziekte zeer volledig behandeld, en voornamelijk ook het gierstuitſlag in het kraambed naar deszelfs aard en gewigt naar eisch overwogen heeft. Doch eene andere, juist hier te huis behoorende, vraag is, of de *Febris miliaria* over het algemeen, en bijgevolg ook de *Febris miliaria Puerperarum* altijd eene toevallige ziekte zij, of dat zij ook als eene oorſpronkelijke, op zich zelve ſtaande ziekte (*Morbus primarius* s. *idiophaticus*) zich openbaren kan?

Wij

Wij gelooven, dat deze vraag thans, nadat STÖRCK, COLLIN, TISSOT en meer anderen haar zoo naauwkeurig overwogen hebben, niet meer in aanmerking zal kunnen komen; wij althans houden ons overtuigd, dat de koorts met gierstuitſlag zeker in de meeste gevallen toevallig bij andere ziekten zich vertoont, dat zij dan dikwijls verhoed kan worden, en zich door het gevaar en de behandeling derzelve altijd naar den aard dier ziekte rigt, bij welke zij zich gevoegd heeft: — dat men nogtans ook voorbeelden ziet, waar de ziekte als *Morbus per se* (op zich zelve) ontſtaat, en zonder dat zich de eene of andere gelegenheidgevende oorzaak laat opſporen. De ondervinding kan hier alleenlijk beſlisſen, en heeft, volgens ons gevoelen, onwederlegbaar beſlist. Te ontkennen is het niet, dat vele vrouwen eene bijzondere voorbeſchiktheid daartoe hebben; en voornamelijk ſchijnen dezulke een' ſterken aanleg daartoe te bezitten, die lang aan witten vloed en rheumatieke pijnen geleden hebben. Wat de naaste oorzaak der ziekte in het algemeen betreft, deze is nog altijd verborgen; menigwerf en in de meeste gevallen ſchijnt er werkelijk een eigenaardig *Miasma* ten grondſlag te leggen, doch deszelfs aard kennen wij nog niet, en ſchoon ook deze koorts zich dikwijls *epidemisch* of *endemisch* voordoet, zoo vindt men toch insgelijks zekere gevallen, waar zij *sporadisch* en uit, in het ligchaam zelve, gevestigde oorzaken zich ontwikkeld heeft. Ja ſomwijlen ſchijnt de ziekte zelfs, als zij zeer kwaadaardig werd, een' beſmettelijken aard te kunnen verkrijgen, gelijk zich zulks door eene, door

mij

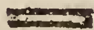
mij waargenomene *Epidemie* van koorts met gierstuitſlag op het land, in het *Wurzburgſche* ſcheen te bevestigen. — De verſchijnſelen, onder welke deze uitſlagkoorts zich openbaart, hebben doorgaans niets eigenaardigs; het uitſlag heeft denzelfden vorm en dezelfde bijzondere kenteekenen, als het gewone gierstuitſlag, en treedt nu eens als wit (*Milliaria alba*), dan weder als purper- (*purpura*), of als rood gekleurd gierstuitſlag (*Milliaria rubra*) te voorſchijn. De daarmede verzeld gaande koorts is niet altijd hetzelfde; nu eens is het eene eenvoudige prikkelkoorts, dan heeft zij meer van het ontſtekingachtige, dan weder van het zenuwachtige. De ziekte kan derhalve goed- en kwaadaardig zijn, en het ſtrijdt om die reden regtſtreeks tegen de ervaring, wanneer vele ſchrijvers haar als eene gevaarlijke ongeſteldheid, anderen daarentegen, zoo als bij voorbeeld JÖRG, als eene koorts, die naauwelijks de aandacht verdient, afſchilderen. Staat de ziekte op zich zelve, zonder eenige zamenſtelling, zich als eene zuiver eigenlijdige, *Febris miliaris* ontwikkelende, dan is het altijd een gevolg der ſtoffelijke terugwerking van het gierstuitſlag, en rigt zij zich met al hare verſchijnſelen naar de hoedanigheid van het uitſlag. Het witte gierstuitſlag zou van meerder aangelegenheid zijn en grooter gevaar in zich ſluiten.

De onderkenning is gemakkelijk en de gedaante van het uitſlag is eigenlijk het eenigst beſtendige dezer ziekte. Het zijn of kleine, ſpitſe, donker- of purperrood gekleurde verhevenheden of bultjes der huid, die even als gierstkorrels er uitzien (*Miliaria rubra*); of er bevinden zich op

de-

dezelve witte, doorſchijnende blaasjes, die met eene witte, lymphatieke vloeiſtof gevuld zijn, die veelal na verloop van eenige dagen verdroogt, waarop de afſchilfering (*Miliaria alba*) volgt. Meestal nu openbaart zich de koorts, wel is waar, tegen den tijd, dat de zogkoorts gewoonlijk ophoudt, en doet zich dan als eene *Febris lactea protracta* voor, doch dit is niet beſtendig zoo. Zij kan vroeger, evenwel ook later verſchijnen, langzaam en ſchielijk, eenvoudig of vereenigd met andere ziekten, zich ontwikkelen. Kortom, wij herhalen het nogmaals: het gierstuitſlag in het kraambed bezit niets eigenaardigs, en wij voegen hier daarom datgene nog bij, wat veelligt bij de behandeling nog van eenig bijzonder nut zou kunnen zijn. Bij deze ſtaat ten allen tijde op den voorgrond, de ziekte te verhoeden, en dit kan zeker in de meeste gevallen geſchieden, door alles te vermijden, wat de huid verzwakt en haren warmtegraad te zeer verhoogt. De kraamkamer moet ruim en niet te donker zijn; men zorge, zonder de lijderes aan togt, of het vatten van koude bloot te ſtellen, voor behoorlijke doorſtrooming van lucht en zindelijkheid; azijnberookingen zijn tot dat einde bij deze uitſlagkoorts van zeer veel nut; men voorzie te regter tijd en behoedzaam in behoorlijke verſchooning van het ligchaam en het bed; het linnen kan men wel eenigermate verwarmen, doch het mag volſtrekt niet te warm, noch te veel doorrookt worden. Men late de kraamvrouw niet met vederen bedden overdekken; men houde haar in het gemeen niet al te warm; vermijde alle prikkelende, verhittende dranken; ſchrijve integendeel zuurachtige en verkoe-

koelende voor, haverdegort of garstenwater met citroenzuur, en men vergenoege zich met zulke middelen, die haar in een milddadig, zacht zweet houden. Is het gierstuitslag voor den dag gekomen, dan lette men zoo veel te naauwkeuriger op gene bijzonderheden, behandele de lijderes volgens algemeene, geneeskundige grondbeginselen, en vestige daarbij inzonderheid de aandacht op de zogafscheiding en kraamzuivering. Alles, wat bijdraagt, om de kraamverrigtingen op een' geregelden voet te brengen, en hetgeen bereids op andere plaatsen breeder overwogen werd, maakt de ziekte zachter; want als de kraamzuivering, of de zogafscheiding onderdrukt of verminderd is, dan wordt natuurlijk de overhand hebbende strekking naar de huid slechts sterker, deze laatste nog meer verzwakt en voor de ziekte des te vatbaarder.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Van de rooskoorts.

§. 360.

De vrouwen zijn ongetwijfeld, over het algemeen, meer aan roosaardige aandoeningen onderworpen, dan de mannen, en men behoeft zich derhalve niet te verwonderen, dat insgelijks bij de kraamvrouwen veelvuldig roosachtige ontftekingen, inzonderheid aan de borsten, aan de ledematen, en onder den vorm van aangezigtsroos voorkomen, waarbij dan koorts komt, welke men met den naam van rooskoorts (*Febris erysipelacea*) beftempelt. Zoodanige vrouwen, die mede buiten het kraambed aan hebbelijke roos leden, worden inzonderheid zeer dikwijls in het kraambed daardoor overvallen. Beleedigingen van gevoelige deelen, te weten van den *Uterus*, prikkeling der borsten onder het zogen, misflagen in den eetregel, gemoedsaandoeningen, voornamelijk fchrik, zijn de meest gewone gelegenheidgevende oorzaken. De *Diagnosis* is altijd ligt. Het gevaar rigt zich naar de zitplaats der ziekte. Aangezigtsroos is altijd gevaarlijker, gaat ligt tot ontfteking in het hoofd (*Encephalitis*) over, en kan fomwijlen door beroerte (*Apoplexie*) fchielijk doodelijk worden. De roos der borsten gaat fpoedig in verettering over en is vaak van langen duur; de roos aan de ledematen heeft veelal geneigdheid tot ver-

verharding en legt niet zelden den grond tot witte zwelling (*Phlegmatia alba*). Wat LORRY (*de morbis cutis*) onder den naam van: *Affectus crustosus puerperarum*, befchrijft, komt veel met deze ziekte overeen. De behandeling behoort algemeen en plaatfelijk te zijn. Inwendig geve men zacht ontftekingwerende middelen, zorge voor regelmatigheid in de kraamverrigtingen en voor genoegzame buikontlasting, het beste door zacht losmakende klisteren. Bij de aangezigtsroos moet de behandeling ernftiger, fterker ontftekingwerend zijn. Wat de plaatfelijke behandeling aanbelangt, zoo beproeve men eerst de verdeeling; het beste door de aanwending van drooge warmte; gekamferde doeken, kruidenkusfentjes van *Flor. Sambuci*, *Farina fabarum* en dergelijken. Zijn de borsten aangedaan, dan late men dezelve van het zog ontdoen, echter niet door het kind. Volgt nu evenwel de verdeeling niet fpoedig, vertoont zich duidelijk hardheid, dan moet men de, nu fchier niet meer te vermijdene, verettering bevorderen en den etter fchielijke ontlasting trachten te bezorgen. Alsdan komen pappen van verzachtende ftoffen (*Species emollientes*) met *Hb. Conii*, *Hyoscyami* te pas, dezelve zoo lang voortzettende, tot men nog maar eenige hardheid befpeuren kan. Het openbreken des ettergezwels kan men meestal der natuur overlaten. Waar dit echter te lang duurt, waar men vrees voor verzakking van ftof heeft, daar moet men het *Absces* kunstmatig openen. Geringe verhardingen en klonters, die foms op enkele plaatfen nog terugblijven, gaan gemeenlijk door den tijd van zelve weg.

LITTERATUUR.

§. 361.

De afgehandelde koortſen tot het tweede gedeelte behoorende, zijn door weinig ſchrijvers opzettelijk beſchouwd. Behalve de reeds meermalen aangehaalde, algemeene geneeskundige werken, zoo als bij voorbeeld BURSER, VOGEL en anderen noemen wij alleenlijk nog de volgende:

JÖRG, *op. cit. Cap.* xxxiv *et* xxxvj.

CAPURON, *op. cit. Partic.* II. *Chap.* III.

SELLER, *med. clin.*

BURN'S *Midwifery.*

WEDEL, *Diss. de purpura puerperarum. Jena* 1690.

ARAND, *Diss. de purpura puerperarum. Gott.* 1765.

CARL WHITE, *von der Behandlung der Schwangern und Kindbetterinnen. Leipz.* 1775. 8°.

HARTMANN, *Diss. de purpura puerperarum. Argent.* 1779.

MEYER, *Diss. de indole et praeservationi purpurae puerperarum. Fr. ad Viadr.* 1785. *v. Bald. Ausz.* 1. *p.* 8.

LOSSIUS, *Diss. inauguralis de purpura puerperarum. Erford* 1724.

GASTELLIER, *Abhandlung vom Frieselfieber der Kindbetterinnen.* Een bekroond Prijsſchrift. Uit het Fransch. *Mannheim* 1782.

C. J. DAMILANO, *Abhandlung über den Friesel im Piemontesischen. Aus dem Italien. ubers. Götting.* 1782.

VIERDE AFDEELING.

VAN VERSCHILLENDE ANDERE ONGESTELDHEDEN DER KRAAMVROUWEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Van de flaauwten, krampen en zenuwaandoeningen der kraamvrouwen.

§. 362.

Kraamvrouwen zijn aan velerlei zenuw- en krampachtige toevallen onderworpen, die, offchoon aan het kraambed niet alleen eigen, toch dikwijls genoeg voorvallen, om ze althans hier eene kleine plaats in te ruimen. Daartoe behooren dan nu vooreerst de flaauwten, die, over het geheel genomen, naar evenredigheid bij het vrouwelijke geflacht oneindig meer voorkomen, dan bij mannen, en waaraan de vrouwen tijdens de zwangerfchap en na de bevalling veel fterker onderhevig zijn. Over het algemeen gaan met dezelve vele *hysterifche* aandoeningen vergezeld, die van meer- of mindere aangelegenheid zijn, al naar dat de aanleidende oorzaken gemakkelijk zijn weg te nemen, of niet. De

voor-

voornaamſte oorzaken, waaruit na de bevalling flaauwten geboren worden, zijn dan de volgende: 1) voorbeſchiktheid, *Diathesis nervosa.* Men treft vrouwen en meisjes aan, die bij den minſten indruk op het ligchaam, of den geest (*physisch*, *psysiſche*) in onmagt vallen, en het is derhalve niet te verwonderen, dat bij deze voornamelijk de, met de baring verbondene, zwakte en opvolgende uitputting in werkelijke flaauwte overgaat. In deze gevallen ontwikkelen zich dikwijls ter gelijker tijd *hysteriſche* aandoeningen, en het is om die reden niet zeer gemakkelijk, zulke flaauwten van een zwaar, *hysterisch* toeval en van krampen te onderſcheiden. De verſlapping van alle ſpieren des ligchaams en de ras voorbijgaande, ſlechts eenige minuten durende ſtilſtand van het hart, kenmerken in het bijzonder de flaauwte; doen haar als zoodanig kennen en van dergelijke toevallen onderſcheiden. 2) Te ſchielijke verlosſingen. De al te ſpoedige, dikwijls plotſelinge en onverwachte ontlasting van den *Uterus*, van de in denzelven begrepene vrucht, geeft zelfs daar, waar geene bloedſtorting achtervolgt, hetgeen toch meestal het geval is, zeer dikwijls aanleiding tot uitputting en flaauwte. 3) Bloedſtorting. Hoe ſterker en ſchielijker een bloedvliet ontſtaat, des te ſpoediger volgt flaauwte, die niet zelden in ſchijn- (*Asphyxie*) en werkelijken dood eindigt. 4) Beleediging der teeldeelen. Hiertoe behoort inzonderheid de ſcheuring der baarmoeder, als wanneer de lijderes plotſeling onder een' hevigen gil flaauw valt, en dikwijls met zekerheid weet te bepalen, dat haar iets in het lijf geborsten is.

Daarenboven moet ik vooral nog de aandacht bepalen op de affcheuring der fcheede van de baarmoeder, die dikwijls zonder eenigen bemerkbaren bloedvliet kan plaats vinden en tot hoogst gevaarlijke flaauwten aanleiding geeft. Eindelijk kunnen ook 5) gemoedsaandoeningen, hevige verkoudingen, misflagen in den eetregel en dergelijken flaauwten verwekken, de eerfte door regtftreekfche inwerking op het zenuwgeftel, de laatfte inzonderheid, doordien zij ondermijnende ontlastingen, braking, buikloop, overtollige kraamzuivering, of ook onderdrukking derzelve en, daaruit ontfpringende, ophoopingen naar de borstholte veroorzaken. De voorzegging, zoowel als de genezing, blijkt alzoo van zelve en rigt zich naar elke bijzondere oorzaak; er blijft ons nu alleen nog over, om bijzonder de opmerkzaamheden op te wekken, om toch bij geenerhande flaauwte eener kraamvrouw het onderzoek door de fcheede (*Exploratio per vaginam*) te verwaarloozen, uit hoofde hetzelve ons meestal de belangrijkfte inlichting geeft en deszelfs veronachtzaming in fommige gevallen, bij voorbeeld bij verborgene bloedftorting, bij beleediging der teeldeelen, op zich zelve niet doodelijk zijnde, ligtelijk den dood der pas verloste te weeg brengt. — Bijaldien men weet, dat eene vrouw tot flaauwten aanleg bezit, dan moet men hare wezenlijke ontwikkeling trachten voor te komen, door de verlosfing met omzigtigheid en geduld te leiden, opdat zij niet te fchielijk plaats grijpe, geene deelen beleedigd worden enz. Terftond na de verlosfing legt men een' buikband aan en diene inwendig een opwekkend mid-

middel toe, met bijvoeging van een weinig *Opium*, bij voorbeeld een fpecerijachtig theeaftrekfel, eenigen wijn en dergelijken.

§. 363.

De hartklopping (*Palpitatio Cordis*) is in het kraambed mede geen buitengewoon verfchijnfel, dat fomwijlen de flaauwte voorafgaat, doch ook dikwijls op zich zelve beftaat, zonder deze. Zij komt insgelijks in de zwangerfchap reeds menigmaal voor, vooral bij dezulken, die ook buiten dezelve veel daarvan leden, en is dikwerf een bloot toeval van *Hysterie*. In het kraambed openbaart zij zich meestal zeer plotfeling; de lijderes befpeurt eene klopping in de borst, niet zelden met groote benaauwdheid verbonden; hierbij voegt zich vaak klopping in het hoofd, bedwelming en vermeerderde warmte des gezigts. Daarenboven is de pols zeer verhaast, niet zelden opgezet, en de kraamvrouw wordt gedurende zulk een' aanval zoo angftig, dat zij zich den dood nabij waant. Zelfs na den aanval is het gemoed nog altoos zeer ter neder gedrukt en gevoelt de lijderes zich fterk gefchokt, en is gewoonlijk met een algemeen zweet bedekt. Zulke aanvallen komen dan ook wel eens meermalen weder, als wanneer de lijdende in den vrijen tijd een' zeer veranderlijken warmtegraad heeft en veel door winden en oprispingen gekweld wordt. Gewoonlijk is de hartklopping, geen toeval eener andere gevaarlijke ziekte, bij voorbeeld van een *organisch* gebrek des harten, of eene ziekte der baarmoeder zijnde, van weinige beteekenis, hoewel zij dikwijls zeer

hardnekkig is. Als gevolg eener plaatſelijke volbloedigheid openbaart zij zich na de bevalling hoogst zeldzaam, maar meer in de eerſte maanden der zwangerſchap. In de meeste gevallen betoonen de *Nervina*, *Antispasmodica*, *Tonica* en *Derivantia* (afleidende middelen) goede dienſten. Men geve *Aether aceticus*, *Aether sulphuricus alcoholicus*, *Tinct. Opii*, *Ammonialia* en dergelijken meer.

§. 364.

Krampachtige ongeſteldheden van den onderbuik komen insgelijks na de verloſſing menigvuldiger voor en mogen niet gering geacht worden, naardien zij anderzins ligtelijk tot ontſteking kunnen overgaan. Daartoe behoort vooreerst de maagkramp, die volgens BURNS zeer gevaarlijk is, als zij binnen de drie weken na de verloſſing zich vertoont. Deze roemt ter beteugeling derzelve het ſchielijke gebruik van terpentijn, en als deze niet helpt, zestig tot honderd druppels *Laudanum* met *Aether sulphuric.* ʒj en *Spir. aromatic. ammoniacale* ʒij, benevens zuurdeeg op de maagſtreek. Gewoonlijk worden zulke vrouwen daarvan gedurende het kraambed aangedaan, die ook vroeger reeds meer daaraan onderhevig waren. Somwijlen voegt zij zich bij opſtijgingen der baarmoeder, zoodat gene nalaten en de *Regio epigastrica* opzet en zeer pijnlijk wordt. Ook na overladingen der maag en na het vatten van koude ontſtaat de maagkramp niet zelden, en vermindert dan voor eenigen tijd door eene vrijwillige braking. MURSINNA prijst daartegen het volgende poeder aan:

R. *Rha-*

R. *Rhabarb.*
Conchae praep. āā gr. xv.
Opii puri gr. i.
Camphor. gr. iij. M. f. p. D. S.

om het uur met veel water, of kamillenthee in te nemen, tot er vermindering volgt. Uitwendig roemt hij daarbij omflagen met koud water. — STARK heeft inzonderheid veel op met de *Asa foetida* en bittere extracten in pillen. Anderen met de valeriaan en het *Magisterium Bismuthi.*

§. 365.

Wijders openbaren zich dikwijls fchielijk na de bevalling kolieken, die plotfeling opkomen en meest des avonds een begin nemen, foms lang aanhouden, over het algemeen echter zich verheffen en afnemen, waarbij de pols aldra verhaast wordt. Zachte ontlastmiddelen, in vereeniging met krampwerende, bedarende middelen, hebben hier vooral goede uitwerkfelen. — Een pijnlijk gevoel in de ftreek der nieren kwelt ook fomwijlen eenige dagen na de verlosfing de kraamvrouwen en houdt geregelde verheffingen; doch hetzelve wijkt meestal fpoedig bij het doelmatig gebruik van ontlastmiddelen, klisteren, *Opiaten*, ftovingen, Spaanfche vliegen enz.

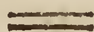
§. 366.

Ook de opftijging der baarmoeder (*Suffocatio uterina*, *Hysterismus*) mogen wij hier niet overflaan. Altijd ontftaat dezelve uit groote gevoeligheid van den *Uterus*, die door eene zekere fchudding der zenuwen tot allerhande krampachtige

toevallen aanleiding geeft. — De buik zet op, zonder ſpanning; de lijderes klaagt over benaauwdheid, zamenſnoering van de keel, moeijelijke ademhaling; de pols is klein en rad en de lijderes bijkans flaauw. De baarmoedermond is krampachtig zamengetrokken en de kraamvloed onderdrukt. De ziekte ſluit meestal geen gevaar in zich, kan echter aanhoudend en bedenkelijk worden, en is veelal zeer hardnekkig. Voorzeker mag ook hier het onderzoek niet veronachtzaamd worden, en de behandeling moet zich over het geheel naar de oorzaken ſchikken. Gemeenlijk is men genoodzaakt tot de reeds dikwijls vermelde bedarende en krampſtillende middelen de toevlugt te nemen.

§. 367.

Eindelijk moeten wij nog van de moeijelijke ademhaling (*Dyspnoea*) gewag maken, die uit onderſcheidene oorzaken kan voortvloeijen, en zeer dikwijls geboren wordt uit een' te vroeg en te ſtrak aangelegden buikband. Dikwijls ſchijnt het middelrif voornamelijk te lijden. De lijderes ontwaart dan gemeenlijk een onvermogen bij de inademing, meestentijds reeds een paar uren na de bevalling; heeft ſoms pijnen in de zijde, in de heiligbeensſtreek, of in den hartkuil, of zij gevoelt eene drukking dwars over het onderſte gedeelte der borstholte, waarbij de pols zeer verhaast is en het aangezigt doodelijk bleek er uitziet. Hier gebruikt men ſterke krampwerende middelen (*Antispasmodica*), *Opiaten*, *Tinct. valerian.*, *Ammonialia*, *Aeth.* en dergelijken.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Van de ſtuiptrekkingen der kraamvrouwen.

Oorzaken.

§. 368.

Wij bepalen ons hier bloot bij eene opgave, van die oorzaken, welke inzonderheid in het kraambed tot ſtuipen aanleiding geven, en bij het geven van een uittrekſel der verſchillende vormen derzelve, derzelver gevaar en behandeling, en verwijzen ten opzigte van het algemeene naar datgene, wat op andere plaatſen en inzonderheid II. D. 4e. Stuk, 3e. Afd. 4e. Hoofdſtuk over het begrip en den aard der ſtuiptrekkingen in het algemeen breedvoeriger opgeteekend ſtaat.

§. 369.

Dat kraamvrouwen gemeenlijk ligt door ſtuiptrekkingen worden aangedaan, behoeft ons niet te verwonderen, als wij bedenken, dat alle gelegenheidgevende oorzaken tot deze ziekelijke aandoeningen, even als zij buiten het kraambed aanwezig zijn, ook hier voorhanden kunnen zijn; dat de kraamvrouw zoo veel te vatbaarder zal zijn, hoe meer zij in een', door de voorafgegane invloeden, verzwakten toeſtand verkeert, en hoe gevoeliger haar zenuwgeſtel is, en dat nu daarbij nog meerdere aanlei-

leidende oorzaken van een' bijzonderen aard zich voegen, waardoor gedurende het kraambed bijzonderlijk ſtuipen geboren worden. Deze laatſte invloeden nu zullen wij hier eenigzins nader verklaren. Bij alle zenuwziekten (en hiertoe moeten wij toch ook zeker de ſtuipen rekenen) leert ons de ondervinding, dat de eerſte aanval, als het ware, de kiem (*Seminium*) tot een' volgenden legt, zoodat zij, die eenmaal een' aanval van *Epilepsie* gehad heeft, geſtadig in gevaar verkeert, ander- en meermalen door denzelven aangedaan te worden. Zulk eene kiem zal zoo veel te vaster zich zetelen, hoe veelvuldiger en ſterker aanvallen er voorafgegaan zijn, en wij zien om die reden zoo dikwijls, dat kraamvrouwen door ſtuiptrekkingen overvallen worden, waar de voorname grond tot derzelver ontwikkeling juist daarin ligt, dat de pas bevallene ook bereids in vorige jaren, of in de laatſte zwangerſchap (het meeste), of onder de voorafgegane baring daaraan leed, en waar de gelegenheidgevende oorzaken veel te onbeduidend zijn, dan dat men aan dezelve alleen, zonder eene zekere voorbeſchiktheid, het ontſtaan der ziekte zou kunnen toeſchrijven. Wij kunnen derhalve met regt beweren, dat de, voor de bevalling reeds beſtaan hebbende, ſtuiptrekkingen en de daardoor gelegde ziekelijke kiem (*Seminium morborum*) inzonderheid de aanleidende oorzaken van de ſtuiptrekkingen der kraamvrouwen wierden. Tot de bijzondere hier in aanmerking komende gelegenheidgevende oorzaken echter, behooren nu de volgende:

1) Bloedvloeijingen. Het is hier de plaats niet, al die oorzaken te vermelden, welke bloedvloei-

vloeijing na de bevalling veroorzaken kunnen, doch het is eene algemeen bekende daadzaak, dat zeer dikwijls, na anderzins gelukkig afgeloopene verlosſingen, baarmoederlijke bloedvloeijingen ontſtaan kunnen. Deze kunnen nu, gelijk over het algemeen alle ontlastingen van vochten, ligtelijk ſtuiptrekkingen te weeg brengen: ja wij zien, dat alle dieren, die door verbloeding omkomen, ſtuiptrekkende ſterven. Gewoonlijk geeft men als grond der ziekelijke verſchijnſelen het volgende op: de reden, dat vochtontlastingen, zegt men, zoo ſpoedig kramp verwekken, is, dat zij, van den eenen kant door ontneming van bewerktuigde ſtof, verſlapping en zwakte der vaste deelen te weeg brengen, van den anderen de gevoeligheid van het zenuwgeſtel verhoogen. BICHAT daarentegen erkent de zoogenaamde ontkennende opwekking (*negative Excitation*) als grondoorzaak: de herſenen worden hier door gemis van bloed in een' onnatuurlijken toeſtand gebragt, hetwelk hij een' ontkennenden prikkel heet en dat tot ſtuiptrekkingen aanleiding zou geven. Deze ſtelling is in allen gevalle zeer ſcherpzinnig, al verklaart zij ons ook het wezen der ziekte niet. Trouwens zoo veel is bewezen, dat de herſenen, als het middelpunt van het zenuwgeſtel, hier op eenigerhande wijze aangedaan worden. 2) Teruggeblevene ligchamen in de baarmoeder. Meestal blijven er na de verlosſing, het bloedverlies mag dan bij de baring aanmerkelijk, of luttel geweest zijn, — geſtold bloed, zoogenoemde bloedklonters terug. Doch er kunnen ook enkele deelen der nageboorte blijven zitten, ja in zeldzame gevallen kunnen afgebrokene in-

instrumenten tot stuiptrekkingen na de geboorte aanleiding geven. 3) Beleedigingen van den Uterus. De *Uterus* kan, of door instrumenten beleedigd, of door hevige zamentrekkingen, of eindelijk door eene te sterke drukking van de zijde des kinds tot aan stuiptrekkingen toe geprikkeld worden. Dikwerf ontspruiten dezelve uit eene ontsteking der baarmoeder, of na moeijelijke verlossingen, bij eene ongeschikte behandeling der nageboorte, door verandering der natuurlijke ligging des *Uterus*. Wij namelijk, hebben reeds bij een *Retro-* en *Anteversio Uteri* stuiptrekkingen zien geboren worden. 4) Beleedigingen van andere deelen. Verscheuring der scheede, van den bilnaad en dergelijken zijn niet zelden oorzaak van wondkoortsen, die, als zij hevig zijn, ook meerendeels door stuipachtige toevallen vergezeld gaan. Menigmaal ligt de grond van het ontstaan van stuipen bij kraamvrouwen in eene ontstekingachtige aandoening des ruggemergs, waar ons de ter gelijker tijd te voorschijn tredende, eigenaardige kenteekenen der ontsteking van het ruggemerg (*Myelitis*) inlichting geven. Wij hebben een merkwaardig geval van dien aard waargenomen, waar bij eene kraamvrouw de *Myelitis* met geweldige achteroverkromming (*Opisthotonus*) en algemeene stuiptrekkingen zich openbaarde, en waar hoofdzakelijk de aanlegging van bloedzuigers langs de gansche wervelzuil zich zeer heilzaam betoonde. 5) Onderdrukking en ongeregeldheid der kraamverrigtingen wordt hier gemeenlijk ook tot de aanleidende oorzaken gerekend. Zoo volgen somwijlen ook stuiptrekkingen,

als

als de zogaffcheiding, of de kraamvloed plotfeling onderdrukt wordt, of als de eene, of de andere tegennatuurlijk verminderd is; wij kunnen nogtans de onderdrukte of veranderde kraamzuivering niet wezenlijk voor de oorzaak der ftuipen houden, aangezien gene zelve immers flechts het gevolg eener andere oorzaak is, zoo als bij voorbeeld der *Metritis*, der wondkoorts, kraamvrouwkoorts enz., en deze derhalve eigenlijk tot de ftuiptrekkingen in een oorzakelijk verband ftaat. In dit opzigt moeten wij den heer MIGUEL ten eenemale gelijk geven, die eene verhandeling over dit onderwerp gefchreven heeft. — Nog eer zou eene zogverplaatfing naar het hoofd op zich zelve alleen tot ftuipen gelegenheid kunnen geven, en vermag hier niet over het hoofd gezien worden. 6) Misbruik der ontlastende geneeswijze. Hiertoe behoort vooral het misbruik, dat men van *drastifche*, te prikkelende en verhittende ontlastmiddelen maakte en tevens nog maakt, veelal met het op zich zelve niet zelden bereids fchadelijke oogmerk, om de zogaffcheiding te onderdrukken. Doch ook het verkeerde gebruik der bloedontlastingen in de zwangerfchap behoort hiertoe, in zoo verre zij de reeds daarzijnde natuurlijke geneigdheid tot ftuipen, door verhoogde gevoeligheid en zwakte nog vermeerdert. Eindelijk kunnen ook 7) misflagen in den eetregel en gemoedsaandoeningen zeer ligt door ftuipen achtervolgd worden, hetgeen insgelijks zeer gemakkelijk te verklaren is, als wij ons datgene herinneren, wat wij vroeger over de natuurlijke prikkelbaarheid der kraamvrouwen gezegd hebben.

§. 370.

§. 370.

De ſtuiptrekkingen der kraamvrouwen nu kunnen algemeen en bepaald zijn, en alle, met ſpiervezelen bedeelde, werktuigen kunnen daardoor aangedaan worden. De meeste, in het kraambed voorkomende, vorm is de *Eclampsia* s. *Epilepsia puerperarum*. Deze is eene haastige *Epilepsie*, die tevens al in de zwangerſchap en onder de baring verſchijnen kan. Zij vertoont zich, of onder den vorm *a*) van *Ecl. sanguinea*, bij jonge ſaprijke vrouwen, die ſterk de maandſtonden hadden, en welke men verzuimd heeft te aderlaten, en zoo veel te eer, als de kraamvloed onderdrukt, of te gering is. Alsdan ontwikkelen zich alle verſchijnſelen van algemeene volbloedigheid (*Plethora universalis*) en inzonderheid toevallen van ophoopingen naar het hoofd. Of de ziekte geeft zich (en dit ziet men meer, offchoon het ook gevaarlijker is) *b*) als *Ecl. syncoptica* te kennen, die dan naar haren oorſprong met zeer veel regt eene *Eclampsia ab exinatione* (door uitputting) mag genoemd worden en na een groot bloedverlies plaats grijpt, of na te ſchielijke verlosſingen, zonder dat daarbij veel bloed verloren gaat. Hier zijn vooral de ſpieren van het aangezigt hevig door ſtuiptrekkingen aangetast; de pols is zwak, afgebroken of onmerkbaar; de kranke verkeert in een' bewusteloozen toeſtand, is ſlaapzuchtig, onbewegelijk, met koude en ſtijve ledematen. De ſtuiptrekkingen komen aanvallenderwijze, dikwijls meermalen terug en loopen dan zeker op eene zware ſlaauwte uit, die niet zelden met den dood eindigt. Somwij-

wijlen en in het bijzonder na ſchielijke verlosſingen zonder buitengewoon bloedverlies gaan de ſtuiptrekkingen, kramp in de maag en het middelrif vooraf (F. SCHMULZ, *diagnost. Tabellen*). Wijders kunnen misſlagen in de diëet, gemoedsaandoeningen en dergelijken haar te weeg brengen. Tot de bijzondere ſtuiptrekkingen kan men de hik, braking, hartklopping en in een' zekeren zin ook de naweeën brengen. Hier enkel een paar woorden over de laatſten. Zij behooren ongetwijfeld gelijk de baringsweeën tot de meer natuurlijke en gewone verſchijnſelen en verrigtingen van den *Uterus*, die, wel is waar, niet volſtrekt, zoo als gene, behoeven te verſchijnen, echter toch als bewijzen der herſtellende natuur (*Molimina naturae medicatricis*) aan te merken zijn, welke dienen moeten, om den *Uterus* langzamerhand van de, in hem vervatte, bloedklonters, overblijfſels der nageboorte enz. te ontdoen. Men kan haar dus alleen dan tot de wezenlijk ziekelijke verſchijnſelen en bijgevolg tot de ſtuiptrekkingen tellen, als zij een' meer hevigen graad, dan gewoonlijk, bereiken; als zij heviger worden, dan de baringsweeën, als krampachtige toevallen, koortſige bewegingen, ſtuiptrekkingen van andere deelen er bijkomen. Dit mag dan misſchien in de meeste gevallen een gevolg der op eenigerhande wijze gebrekkige, te vast vergroeide, of verdeelde nageboorte zijn; het kan nogtans ook als een zuiver *hysterisch* toeval bij eene te hoog geſtegene gevoeligheid des *Uterus* zich vertoonen, en vereischt dienvolgens nu eene meer ontſtekingwerende, dan eene meer krampſtillende geneeswijze.

 Ge-

Voorzegging.

§. 371.

Ten aanzien der voorzegging is men het niet ééns: zoo hebben eenigen, zoo als bij voorbeeld ASTRUC, TISSOT de ſtuipen der kraamvrouwen voor gevaarlijker gehouden, dan die der zwangeren en barenden. MAURICEAU en LEVRET zijn van een tegengeſteld gevoelen; de laatſte evenwel houdt de, bij kraamvrouwen uit ſterk bloedverlies en uitputting ontſtane, ſtuipen voor de gevaarlijkſte, en met regt! GARDIEN en MIGUEL houden die der barenden voor de gevaarlijkſte. Wij zijn het over het geheel met dit gevoelen eens, doch de bijzondere voorzegging zal zich immer naar de aanleidende oorzaken moeten rigten en des te ongunſtiger zijn, hoe gewigtiger, en moeijelijker deze weg te nemen zijn.

Geneeswijze.

§. 372.

Zekere regelen voor de behandeling op te geven, is even onmogelijk als voor de *Prognosis.* Ook hier moet ons hoofddoel zijn, die nadeelige invloeden te verhoeden, welke tot het ontſtaan van ſtuiptrekkingen aanleiding kunnen geven, en de gelegenheid-gevende oorzaken, welke de ziekte reeds voortgebragt hebben, ware het mogelijk, te beteugelen. Hieruit blijkt het dus reeds van zelve, wat ons in elk bijzonder geval te doen ſta. Slechts dit merken wij in het algemeen aan, dat bloedontlastingen en ont-

ontſtekingwerende middelen gewoonlijk hier minder zijn aangewezen, dan bij de ſtuipen der zwangeren en barenden; want veelal liggen hier verzwakkende invloeden ten grondſlag, die eene meer prikkelende behandeling vereiſchen.

Wat de *Eclampsia puerperarum* betreft, deze moet insgelijks overeenkomſtig haren aard behandeld worden. Zij is aanvankelijk niet zelden van een ontſtekingachtig karakter, vooral bij vochtrijke, prikkelbare kraamvrouwen, en vordert alsdan een ſterk ontſtekingwerend geneesplan, ſomwijlen zelfs herhaalde aderlatingen op een' en denzelfden dag; bloedzuigers aan het voorhoofd, koude omſlagen van SCHMUCKER, of nog beter met eene, met ijs gevulde, blaas op het hoofd; inwendig ſalpeter. In het begin enkel, naderhand, als de pols niet ontſtekingachtig meer is, met bedarende middelen, bij voorbeeld *Camphor. Extr. Opii* verbonden; wijders lavementen, zuurdeeg, Spaanſche vliegen aan de kuiten; bij hevige pijnen, een' zeer ſterk zamengetrokken' *Uterus* en onderdrukten kraamvloed, pappen van *Species emollientes* met *Herba Cicutae*, *Hyoscyami*, *Belladonnae*, inſpuitingen in de ſcheede van genoemde kruidenaftrekſels. De *Eclamps. syncoptica* is veelal doodelijk, als zij na aanmerkelijke ondermijning van krachten en bloedverlies zich ontwikkelt; men moet nogtans prikkelende en bedarende middelen aanwenden: *Tinct. thebaica*, *Aether aceticus*, wijn, ſpecerijachtige omſlagen op den onderbuik, halve baden en dergelijken. De zogafſcheiding dient volſtrekt aan den gang gehouden te worden, trouwens, men moet de borsten kunstmatig van het zog

ont-

ontdoen, geenszins zulks door het kind laten verrigten.

LITTERATUUR.

SELLE, *med. clin.*

FRORIEP'S *Handbuch der Geburtshülfe.*

REIL'S *Fieberlehre.* 4ter *Bd.*

RICHTER'S *Therapie*, 7ter *Bd.*

ROWLEY'S *prakt. Abhandl. über die Frauenzimmerkrankheiten. Aus dem Engl. v.* MICHAËLIS. *Breslau* 1799.

PETRI, *Dissert. inaug. de convulsion. gravid. parturient. et puerperarum. Gotting.* 1790.

MIGUEL'S *Abhandlung von den Convulsionen bei Schwangern, Gebärenden u. Wochnerinnen. Aus dem Franz. v.* CERUTTI. *Leipzig* 1824.

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

Van de Manie en Melancholie der kraamvrouwen.

Begrip.

§. 373.

Onder *Manie* en *Melancholie* (*Mania* en *Melancholia puerperarum*) verſtaan wij de bekende vormen van ongeſteldheden der ziel, als zij bij kraamvrouwen zich vertoonen. Zij zijn van dezelfde ziekte, zoo als zij buiten het kraambed zich openbaren, in het wezenlijke niet onderſcheiden, doch men heeft er eene bijzondere ſoort van gemaakt, aangezien de *Mania* en *Melancholia Puerperarum* naar evenredigheid veelvuldiger plaats grijpen, en met die invloeden, welke hier bijzonderlijk in aanmerking komen, bij voorbeeld met den kraamvloed, de verrigting van het zogen zeer dikwijls in een oorzakelijk verband ſtaan.

Diagnosis en Verloop.

§. 374.

De ziekte ontwikkelt zich zelden voor den derden dag na de verloſſing, veelal eerst op den veertienden dag en nog later. Meestentijds openbaart zij zich plotſeling, zonder eenige voorboden, ſoms evenwel

onder onzekere voorteekenen van een' onrustigen nacht, terwijl de lijderesfen in den beginne gewoonlijk meer tot dolheid, dan tot droefgeestigheid geneigd zijn, zoodat niet zelden de *Manie* eerst na eenigen tijd in *Melancholie* overgaat. Gaan voorboden de ziekte vooraf, dan breekt de eigenlijke ziekte gemeenlijk fpoedig daarop uit; en zij beftaan dan in allerlei zenuw- en krampachtige toevallen: de zieken zijn onrustig, werpen zich van de eene zijde op de andere, zijn of flapeloos of hebben althans een' onrustigen flaap, fchrikken dikwijls in denzelven wakker, hebben ijsfelijke droomen, worden door algemeene en plaatfelijke ftuiptrekkingen aangedaan, klagen over moêheid, hoofdpijn, trekking in de ledematen; zijn zeer prikkelbaar, tot toorn geneigd, of angftig, fchuw, buitengewoon vreesachtig; hare ganfche houding is over het algemeen veranderd; zij zijn fomwijlen zeer fpraakzaam, praten gedurig over een en hetzelfde onderwerp, of zij uiten, geheel tegen hare gewoonte, onvoegzame taal, vloeken, bezweringen en dergelijken. De huiduitwafeming is of geheel onderdrukt, of de huid zeer heet, door zweet bedekt; de onderbuik is meestal verftopt; de pols zeer veranderlijk, meestal haastig; de tong met witte flijm overtogen; de *Urin* is in den beginne wit, citroenkleurig; zij hebben dorst; de eetlust is of natuurlijk, of zij willen niets naar zich nemen. In al deze verfchijnfelen echter treft men doorgaans niets beftendigs aan. Komt nu de ziekte werkelijk tot ftand, dan zijn de kraamvrouwen in den beginne gemeenlijk door het dolle heên, en leggen dan alle verfchijnfelen eener razende dol-

heid

heid (*Mania furubunda*) aan den dag. Zij ſpreken en handelen dan geheel verkeerd, hebben veelal geene zelfbewustheid; zij brengen onvoegzame, verſtandelooze taal voort; zij beſchimpen alle omſtanders, ſpuwen of ſlaan om zich heen; of zij lagchen, zingen (*), willen het bed uitſpringen en hebben dikwijls veel kracht, zoodat eenige mannen naauwelijks in ſtaat zijn, haar te houden. Hierbij komen dan veeltijds allerlei krampachtige bewegingen in onderſcheidene deelen des ligchaams, vertrekkingen van het gezigt, wild rondrollende oogen, verwijdering der oogappels, rilling der ledematen en dergelijken. De lijderesſen leggen ſoms eene buitengewone hardnekkigheid aan den dag, willen noch ſpijzen, noch geneesmiddelen gebruiken; ſlapen ſchier niet of toch zeer onrustig; de ademhaling is prangende, ſnel; de pols ſomwijlen verhaast, ſomwijlen langzaam, veelal zeer veranderlijk; de *Lochiën* zijn of geregeld, of in hoeveelheid en hoedanigheid veranderd, te gering, geheel onderdrukt, of te overtollig, ſtinkend, etterachtig, miskleurig, wegvretend. De zogafſcheiding blijft gemeenlijk onveranderd, ja de lijderesſen worden dikwijls plotſeling, terwijl zij het kind zogen, door een' aanval overrompeld. De onderbuik is gemeenlijk verſtopt; zij hebben ſoms koliekaardige pijnen, lijden aan persſingen en moeijelijke waterlozing, zoodat onder aanhou-

(*) Zoo verloste en behandelde ik eene door *Mania* aangedane kraamvrouw in *Berlijn*, welke voortreffelijk het klavier beſpeelde; onophoudelijk ſpeelde zij met de handen, hare ſtem daarbij parende.

houdende pogingen om ontlasting te krijgen en de *Urin* te lozen, de hoofdpijn dikwijls eene aanmerkelijke hoogte bereikt. In dezen vorm heeft de ziekte veel van het haastige *Dilirium* bij *Encephalitis*, doch de kenſchetſende teekenen der laatſte ontbreken. Bij deze namelijk zijn er duidelijke blijken van ophooping van bloed naar het hoofd; het aangezigt is rood, opgezet; de kropſlagaderen kloppen hevig; de oogen zijn rood, zeer ſchuw voor het licht, tevens toch meestal de oogappels verwijd; de ijlhoofdigheid is heviger, woedender, zelden tusſchenpoozend; de hoofdpijn beſtendiger; de pols duidelijk ontſtekingachtig, niet zoo veranderlijk, of traag; de tong is altijd zuiver en zeer rood; het gehoor dikwijls zeer ſcherp en fijn; de *Urin* meestentijds donker rood enz. Niettegenſtaande dit alles is het niet te loochenen, dat de aanvankelijke ontwikkeling der *Encephalitis*, als de koorts nog zeer onduidelijk is en als de ziekte kort na de verlosſing zich ontwikkelt, ligtelijk met de beginnende *Mania Puerperarum* kan verwisſeld worden. Deze nu heeft gemeenlijk afwisſelingen en een zeer verſchillend verloop. Er zijn voorbeelden, waar de *Mania* reeds binnen de twee uren geheel over is, doch over het algemeen houdt zij eenige weken en zelfs maanden aan. In dit geval gaat zij dan gewoonlijk in droefgeestigheid over, die insgelijks van een' onzekeren duur is en dikwerf tot aan eene nieuwe ontvanging blijft beſtaan. De ziekte heeft meestal een' tusſchenpoozenden *Typus* en de lijderesſen zijn, de vrije tijd uitgezonderd, treurig, gemelijk, voor zich zelven heen, beminnen de een-

zaam-

zaamheid, nemen aan niets deel, bekommeren zich noch om hare huisſelijke belangen, noch om haar kind, ja ſomwijlen willen zij het laatſte niet als het hare erkennen en koesteren haat jegens haren echtgenoot. Jegens haren Geneeskundige leggen zij niet zelden wantrouwen en haat aan den dag. Men moet haar tot eten en drinken en tot andere ligchamelijke bezigheden aanzetten, en dikwijls zijn ze niet vrij van bloôzinnigheid. In de vrije dagen daarentegen, zijn ze vriendelijker, herinneren zich menigmaal de begane dwaasheden, en ſmeken uit dien hoofde om vergiffenis; verlangen haar kind te zien, liefkozen hetzelve en zijn zeer verſtandig. Zij zien er gewoonlijk zeer bleek en aangedaan uit; hebben geen behoorlijken eetlust, geneigdheid tot verſtopping, klagen over allerlei geestverbijsteringen en worden magerder.

Oorzaken.

§. 375.

Ook hier liggen, gelijk bij alle ongeſteldheden van den geest, geestige (*psychiſche*) en ſtoffelijke (*somatiſche*) oorzaken ten grondſlag, die de ontwikkeling der ziekte zoo veel te eerder bevorderen, hoe grooter de a a n l e g daartoe is, en het is niet te ontkennen, dat het kraambed zelf den grond eener ziekelijke kiem legt, die de wording dezer ziekte zeer bevordert. De, door de voorafgegane zwangerſchap en geboorte te weeg gebragte, velerlei aandoeningen van den geest en inſpanningen des ligchaams, de daardoor veroorzaakte zwakte en

gevoeligheid van het gansche zenuwgestel maken de kraamvrouwen voor ieder' uitwendigen indruk zoo veel te gevoeliger, en kunnen dan onder zekere omstandigheden ligt in *Manie* en *Melancholie* ontaarden. In weerwil van dit alles, blijft de naaste oorzaak der ziekte voor ons nog een raadsel; het is niet te ontkennen, dat sommige vrouwen er een' erfelijken aanleg toe bezitten, zoodat zij in ieder kraambed er door overvallen worden. Anderen worden er in iedere zwangerschap door gekweld; ja men heeft enkele voorbeelden, dat vrouwen nooit er van bevrijd zijn, dan juist tijdens haren zwangeren staat. Deze vlugtige opmerkingen pleiten zoo veel te meer voor de juistheid der vorige bewering, dat wij, namelijk, den aard van dezen aanleg en der ziekte zelve nog niet juist kennen. Eenigen stellen voor grondoorzaak eene zogverplaatsing (*Metastasis lactea*), doch voorzeker zeer verkeerd. De zogbereiding is dikwijls niet alleen niet onderdrukt, maar ik heb waargenomen, dat de ziekte midden onder het zogen kan uitbreken. Tot de gelegenheidgevende oorzaken behooren nu al de zoodanige invloeden, die ook andere ziekten in het kraambed kunnen doen ontstaan: gemoedsaandoeningen, ligchamelijke prikkelingen van een' *mechanischen* of *dynamischen* aard; misbruik der *Narcotica*, der geestrijke middelen, misslagen in de diëet van allerlerlei soort, ongeregeldheid der kraamzuiveringen, inzonderheid te sterke kraamvloed. Eindelijk kunnen ook wormen er aanleiding toe geven.

Voorzegging.

§. 376.

Over het geheel genomen is dezelve gunſtig en het is uitgemaakt zeker, dat, van alle zielsongeſteldheden de *Mania* en *Melancholia Puerperarum* de beste voorzegging gedoogen. De ziekte kan dikwijls, inzonderheid onder den vorm van droefgeestigheid, eenige maanden ſlepende blijven, doch de lijderesſen worden zeker altijd er van herſteld. Op zich zelve en in haren oorſpronkelijken vorm neemt de ziekte zeker nooit een doodelijk einde. Hoe korter zij eerst geduurd heeft, des te eerder kan men genezing verwachten. Het is een zeer gunſtig teeken, als de maandſtonden geregeld weder verſchijnen, die dan dikwijls zwartachtig bloed bevatten.

Geneeswijze.

§. 377.

Bij de behandeling dezer ziekte moet men de aanleidende oorzaken beſtendig voor oogen houden en naar haar bijzonder karakter wijzigen, en men zal ook hier, gelijk bij de meeste ongeſteldheden der ziel zien, dat veelal ligchamelijke oorzaken ten grondſlag liggen, doch men mag evenwel de *psysiſche* geneeswijze niet geheel en al achterwege laten. Eerſtelijk dan moet de Geneeskundige trachten uit te vorſchen, wat de ziekte veroorzaakt hebbe, en heeft men eene gelegenheidgevende oorzaak ontdekt, dan

dan moet deze door eene, naar omſtandigheden geëvenredigde, handelwijze verwijderd, of althans moeten hare ſchadelijke uitwerkſelen, zoo het mogelijk is, voorkomen worden. Heeft de lijderes vrije tusſchentijden, dan gebruike men die, om haar vertrouwen te erlangen, waaromtrent men natuurlijk geene bijzondere regelen kan opgeven; men moet op haar gemoed trachten te werken, haar liefderijk, deelnemend behandelen, zonder daarbij de noodige waardigheid en den, naar ſtrengheid zweemenden, ernst te laten varen. Men verwijdere over het algemeen alles, wat de lijdende ſlechts het minſte prikkelen kan, onderrigte de oppasſter behoorlijk, veroorlove geene bezoeken, lette ſteeds op de kraamzuivering, zorge voor genoegzame buiksontlasting enz. Zoo veel in het algemeen! De ziekte moet nu overeenkomſtig haren aard behandeld worden. Zij behoort duidelijk tot de zenuwachtige, doch treedt gemeenlijk onder twee vormen te voorſchijn, en is of eenigermate ontſteking-, of zuiver zenuwachtig, en vordert derhalve een onderſcheiden geneesplan.

§. 378.

Bij de zuivere, enkelvoudige *Manie* is dit evenwel, ſchoon de ziekte ook aanvankelijk een ontſtekingachtig karakter heeft, zeldzaam zoo duidelijk en in zulk een' hoogen graad, dat men eene ſterk ontſtekingwerende behandeling behoeft; men moet hier met de bloedontlasting zeer omzigtig zijn; zij kan, ontijdig in het werk geſteld, de ziekte juist eerst wezenlijk boosaardig maken, en is ſlechts dan noodig, wanneer de koorts hevig en de pols werke-

kelijk ontſtekingachtig is, derhalve bij wezenlijke ontſtekingachtige zamengeſteldheden; want behalve dit, wordt de dolheid gemeenlijk zelden zoo woedend, dat men aderlaten moet. Daarentegen legge men veelvuldiger bloedzuigers aan de ſlapen, en daaraan heeft men meestentijds genoeg. Ook BURNS, ESQUIROL en anderen zijn van dit gevoelen. In plaats der bloedzuigers, kan men ook van bloedige koppen gebruik maken. Inwendig geve men dan verkoelende, zachte ontlastmiddelen: *Cremor Tart.*, *Oxymel Squillit*, plantenzuren, *Pulpa Prunorum*, *Tamarind.*, *Sal Seignette*, *Citras Potassae*, *Mixt. Riverii*, zelfs *Nitrum*. Uitwendig verdienen naast de bloedzuigers, de koude ſtovingen de eerſte plaats. Men laat het hoofdhaar geheel of gedeeltelijk afſcheren, of (hetgeen aanvankelijk genoeg is) men laat het haar op het hoofd iets dunnen en ter weêrszijden ſcheiden, vlijtig omſlagen van ijskoud water, water en azijn, ſneeuw- of ijswater, of ook van werkelijk ijs, door middel eener blaas gebruik makende. Buitendien wende men afleidende, openende of meer prikkelende klisteren, voetbaden, zuurdeeg aan de kuiten en dergelijken meer aan. Langzamerhand en hoe meer de ziekte het zenuwachtige karakter verkrijgt, gaat men tot de *Nervina* over. Hier heeft men dan de kamfer tot drie, vier, vijf *per dos.* aangeprezen, wijders het *Extractum Hyoscyami* van twee tot drie greinen alle drie tot vier uren; het *Extr. Stramonii per dos.* aanvankelijk een half grein, of ook de Tinctuur daarvan, de *Belladonna*, *Digitalis* en zelfs het heulſap, het laatſte echter behoort hier niet te huis, vermits het de lijdende

dik-

dikwijls nog meer opwekt. Tevens neemt men hier de zoogenaamde uitwendige afleidende middelen (*Derivantia*) te baat; *Vesicatoria* in den nek, aan de kuiten en dergelijken meer. Duurt de ziekte nu langer, dan het kraambed, als wanneer zij veelal onder de gedaante van *Melancholie* zich vertoont, dan moet men een' meer regtstreeks tegenprikkelenden weg inslaan. Dan komt de walging en braking verwekkende geneeswijze te pas, alzoo braakwijnsteen in kleine giften, enkel of vereenigd met *Tartris Potassae*, *Sulphas Potassae*; bij herhaling geheele braakmiddelen, het beste *Tartris Potassae stib.* met *Ipecacuan.* en *Pulv. Amyli* als braakpoeder; warme baden en in dezelve koude omslagen op het hoofd, overgietende en stortbaden, verder pijnverwekkende middelen, Spaansche vliegen, mostaardpappen en haarsnoeren. Het is mede eene zaak van het hoogste gewigt, de lijderessen uit haren dagelijkschen werkkring te brengen; men voere haar naar het land, trachte haar doelmatig bezig te houden; zorge steeds voor open lijf, voor een' ligt te verterenen, voedzamen eetregel; dagelijksche beweging in de vrije lucht en behandele haar in het geheel als ieder andere zielszieke. *Drastica*, *Narcotica* heeft men hier ook aangeprezen, doch wij twijfelen, of die in het slepende *Stadium* wel iets zullen uitrigten. Bij de herstelling poge men de lijderes door eene kleine reis, aangename bezigheid en behoedzame terugkeering in de oude betrekkingen te verstrooijen, en de wederinstorting te verhoeden. Hebben de lijderessen een' erfelijken aanleg tot *Manie*, dan moet men, wanneer er andermaal zwangerschap plaats

plaats heeft, met zorgvuldigheid, de uitbarsting der ziekte op alle mogelijke wijzen trachten te keer te gaan. — Hier kan het dikwijls te pas komen, tijdens en inzonderheid tegen het einde der zwangerſchap ader te laten; behalve dat, zorge men voor behoorlijke buiksontlasting. Na de verlosſing verwijdere men alles, wat ſlechts het minſte prikkelen kan; de eetregel zij zacht, de middelen bedarende: *Camphor*, *Extr. Hyoscyami*, hetwelk inzonderheid tegen de zoo lastige ſlapeloosheid wordt aangeprezen; BURNS is van gedachten, dat men dergelijke kraamvrouwen zoo vroeg mogelijk uit het kraambed nemen en ze allerlei kleine bezigheden geven moet, die het ligchaam niet inſpannen en den geest vervrolijken. Grijpt er niet ſpoedig weder zwangerſchap plaats, en dat is immer eene hoogst wenſchelijke zaak, opdat de vrouw eens goed op haar verhaal kome, dan trachte men in den vrijen tijd den aanleg tot *Manie* geheel te verdelgen. Hiertoe verdienen dan oplosſende, zacht verſterkende middelen: valeriaan, *Fol. aurantior.*, *Quassia*, *Murias Ammoniae*, *Martialia*, verder zoutbaden, ijzerbevattende baden en inzonderheid de zeebaden de meeste aanprijzing.

LITTERATUUR.

BERGER, *Dissert. de puerperarum mania et melancholia. Götting.* 1745.

JANI in STARK's *Archiv.* II. *pag,* 65.

RASCHER, *Diss. de mania et melancholia puerperarum. Erf.* 1794.

F. W.

F. W. DORFMÜLLER'S *Beitrag zur Behandlung des Wahnsinns der Kindbetterinnen*, in STARK'S *neuem Archiv*. I *St.* N°. 3.

BURNS, *l. c.*

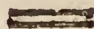
REIL'S *Fieberlehre. Th.* IV.

SELLE, *med. clinic.*

ROWLEY, *l. c.*

JACKERT, *de mania puerperali diss. inaugur. Berolin.* 1821.

Des Verfassers Journal für Geburtshülfe. III. *Bd.* 3 *St.* *p.* 448.

VIERDE HOOFDSTUK.

Van de buikvliesontsteking der kraamvrouwen.

Begrip en geschiedenis der ziekte.

§. 380.

Onder *Peritonitis puerperalis* verstaan wij de zuivere, eenvoudige ontsteking van het buikvlies, als wijvlies, gelijk die ontstekingachtige aandoening, welke wij ook in de *Pleura* en in de wijvliezen der hersenen aantreffen. Men was lang oneenig, of de wijvliezen over het algemeen wel in ontsteking konden verkeeren en zelfs nu nog vindt men verdienstelijke mannen, welke van eene *Pleuritis* en *Peritonitis*, als werkelijke ontsteking, niets weten willen. Wij zijn evenwel, met de meeste Geneeskundigen reeds lang van gedachten geweest, dat ook de wijvliezen werkelijk ontstoken kunnen zijn. Trouwens, het is eene andere vraag, of het buikvlies op zich zelve ontstoken kan zijn, zonder de daaronder liggende deelen tevens mede aan te doen. De vroegere Genees- en Ontleedkundigen, te weten BONETUS, MORGAGNI en anderen hielden de ontsteking van het buikvlies altoos voor eene *sympatische* aandoening van andere ontstekingen in den onderbuik en ontkenden derhalve het daarzijn eener *Peritonitis simplex*, *genuina* s. *idiopathica*. JOHNSTON en WALTER komen er het allereerst vooruit, dat dit

vlies op zich zelve ontſtoken kan zijn en die toevallen veroorzaakt, welke men gemeenlijk aan de kraamvrouwkoorts toekent.

BICHAT dan maakte later op de afgeſcheidene geſteldheid van ſommige weefſels opmerkzaam, en toonde namelijk door eene aanmerkelijke reeks van proeven, dat deelen, die laagswijze aan elkander grenzen, toch ten aanzien van derzelver ziekelijke aandoeningen onafhankelijk van elkander kunnen zijn. Dit voetſpoor volgende, heeft GASC in zijne *Dissertatie (sur les maladies des fièvres à la suite des couches etc.)* duidelijk bewezen, dat het buikvlies enkel ontſtoken kan zijn, zonder de onderliggende weefſels mede aan te doen, ja zelfs, dat in vele gevallen, de, in het ſlijmvlies zetelende, ontſteking verdwijnt, zoodra zij zich in het wijvlies openbaart. Dit gevoelen nu bevestigen ook meerdere Franſche en Engelſche Artſen. Zoo zegt JOHN DAVIES in zijne voortreffelijke verhandeling over de kraamvrouwkoorts: „ Ieder deel heeft zijne bijzondere verwantſchap, die uit zijne eigenaardig gewijzigde geſteldheid voortvloeit, en zelfſtandigheden, die nadeelige verwantſchappen voor het eene deel bezitten, hebben veelligt op andere deze betrekking niet. Om die reden is het eene deel met celweefſel, een ander met het ſlijmvlies, een derde met het wijvlies vereenigd enz. Eene ongeſteldheid kan zich van de e e n e plaats naar eene anders geſtelde verſpreiden, bij voorbeeld van het buikvlies tot den ſpierrok der darmen, doch over het algemeen heeft zij eene bijzondere neiging, om in de verdere uitbreiding van hetzelfde weefſel voort te gaan. Het

is

is derhalve eene algemeen geldende natuurwet, dat eene ſtof, die verwoestende eigenſchappen voor het eene weefſel bezit, niet zoo op een ander werkt." De beste verklaring van deze ziekte en hare ziekelijke veranderingen zijn wij aan den Heer SCOUTETTEN verſchuldigd, die in zijne zaakrijke, reeds vroeger vermelde verhandeling over de *pathologiſche* ontleedkunde van het buikvlies, met de grootſte naauwkeurigheid, den zetel en de gevolgen der *Peritonitis* beſchrijft, en wij betuigen met genoegen, dat wij in deze zeer rijke bron de gewigtigſte onderrigtingen en zeer dikwijls de ſchoonſte bevestiging onzer eigene waarnemingen gevonden, en gene daarom volgaarne ten nutte der wetenſchap gebruikt hebben. De *Peritonitis puerperalis* is dienvolgens eene ontſteking van het buikvlies bij kraamvrouwen. Zij is van dezelfde ziekte, zoo als zij buiten het kraambed, of ook bij mannen voorkomt, in het wezenlijke volſtrekt niet onderſcheiden; en het eenige onderſcheid, dat er tusſchen *Peritonitis puerperalis* en buikvliesontſtekingen beſtaat, ligt in eenige bijomſtandigheden, die met de voorafgegane zwangerſchap, de verlosſing en derzelver gevolgen in nadere betrekking ſtaan. Al die wezenlijke oorzaken, welke gemeenlijk de *Peritonitis* verwekken kunnen, komen hier derhalve in aanmerking: doch men vergete niet, dat menigerlei eigendommelijke, door den, om het zoo eens uit te drukken, bijzonderen toeſtand van het kraambed daargeſtelde, oorzaak deze ziekte in het kraambed veel ſpoediger doet ontwikkelen en haar van ernſtiger aard kan maken, dan wanneer zij buiten hetzelve zich openbaart, of bij mannen

zich opdoet. Deze ziekte nu heeft of een haastig of een traag verloop. In het eerste geval ontwikkelt zij zich plotseling met zeer openbare ziekteverschijnselen en eindigt schielijk; in het laatste geval is zij, of het gevolg en de uitgang der haastige buikvliesontsteking, of zij doet zich als oorspronkelijk *chronische* ontsteking onder langzame en onduidelijk te voorschijn tredende teekenen op, zonder dat de lijderes zelve het bespeurt. Ten aanzien van den voortgang der *Peritonitis* moeten wij wijders nog aanmerken, dat dezelve of het *Peritonaeum* in deszelfs ganschen omvang inneemt, of bloot tot bijzondere deelen van hetzelve zich bepaalt, waaruit ook de verschillende benamingen ontstaan, zoo als bij voorbeeld *Omentitis*, *Epiploïtis*, *Mesenteritis*, aan deze ziekte gegeven, zoodra men veronderstelde, dat zij een der opgegevene deelen innam. Blijkens de waarnemingen van den heer SCOUTETTEN kunnen alle deelen van het buikvlies ontstoken zijn: eenige deelen worden veelvuldiger in de ontsteking betrokken, dan andere, zoo bij voorbeeld is het *Mesocolon transversum* en het darmscheil zeldzamer ontstoken, dan dat gedeelte van het buikvlies, hetwelk den vrijen rand der darmen overtrekt. Dat gedeelte van hetzelve, hetwelk de pisblaas bekleedt, is meer door ontsteking aangedaan, dan dat, hetwelk het middelrif bedekt.

Diagnosis.

§. 381.

De haastige darmontsteking openbaart zich gewoonlijk een paar dagen na de verlossing en veelal vroeger

dan

dan de *Metritis*, gemeenlijk van den tweeden tot den vierden dag, en men meent alsdan wel waargenomen te hebben, dat de pols van de verlosſing af reeds radder is en blijft, dan hij zoude behooren. Menigmaal vertoont zich de ziekte onmiddellijk na de bevalling, en zij ontwikkelt zich over het algemeen, na verloop van veertien dagen, zeldzamer. Men ontmoet echter gevallen, waar zij zelfs de derde week nog ontſtond. Profesſor PINEL geeft zelfs een voorbeeld op, waar eene minne nog na de dertien maanden door deze ziekte overvallen werd. Trouwens deze gevolgtrekking ſtrekt zich te ver uit, naardien wij hier alleenlijk over de *Peritonitis puerperalis* handelen. De lijdende ontwaart in den beginne, gelijk bij de ontſteking van andere wijvliezen, eene rondtrekkende huivering, of eene algemeene, langen of korten tijd durende, koude, die ſoms in de eerſte dagen nalaat en dan aanvallenderwijze terugkeert, terwijl zij ook andere koortsachtige bewegingen gevoelt; onpasſelijkheid, ſoms wel braking, beving, zwaarte in de ledematen enz. Hierop volgt hitte, die meer of minder ſterk wordt; dorst; de pols ſlaat haastiger; de buik wordt of in den geheelen omvang of eerst in het bijzonder op eene plaats pijnlijk, van waar het zich dan verder uitbreidt. De pijn in den buik is gemeenlijk zeer hevig; de lijderes begeeft zich met het ligchaam voorover, of trekt de dijen op, ten einde de buikſpieren te verſlappen. De minſte aanraking, ja zelfs de drukking van het bed en de kleederen wordt onlijdelijk; zij heeft het brandend heet, een' onleschbaren dorst, kan alleen op den rug met gebo-

 ge-

gene knieën liggen; klaagt over hevige hoofdpijn en angst, en moet bij de geringste beweging des ligchaams, en bijzonder als zij zich overeind wil rigten, overluid weenen. De onderbuik wordt opgezet en gespannen; de spanning neemt schielijk toe en de lijderes krijgt dikwijls het aanzien eener hoog zwangere; de pols is klein, zeer rad, honderd twintig tot honderd dertig slagen in eene minuut en hard; het aangezigt bleek, miskleurig, met koud zweet bedekt, of somwijlen ook rood, opgezet, de gelaatstrekken, als het ware, naar boven getrokken (een zeer karakteristiek teeken); de tong is of zuiver, of wit en droog. De lijderesse blijft dorstig, soms nog brakende; de ademhaling is moeijelijk, kort en versneld; de inademing vooral menigmaal zeer pijnlijk. Hierbij komt nu in enkele gevallen eene hoest, welke het lijden nog vermeerdert en nu eens later, dan weder terstond aanwezig en met ontstekingachtige pijnen van het borstvlies verbonden is. Somwijlen wordt de lijderes door vele oprispingen gekweld, die insgelijks aanmerkelijke pijn veroorzaken. De eetlust is gemeenlijk niet gansch en al verloren, doch heeft toch weinig te beteekenen; zij heeft van zich zelve een onaangenaam gevoel, is zeer onrustig en kan den slaap niet vatten. De toestand van het darmkanaal is zeer onderscheiden; menigmaal gaat dit geregeld; op eenen anderen tijd bestaat er buikloop en verstopping. De *Urin* is meestentijds rood en weinig, bij de lozing hevig brandende. De lijdende heeft veelvuldiger aandrang daartoe, doch raakt slechts weinig op eens kwijt. Wat de kraamverrigtingen betreft,

de

de zogafscheiding is meestal onderdrukt, aanvankelijk althans verminderd; de borsten zijn slap en ontbloot van zog, somwijlen zelfs gevoelig. De *Lochiën* zijn in het algemeen almede onderdrukt, of toch, al vloeijen zij ook al in eene geringe hoeveelheid, in hoedanigheid veranderd en zeer stinkende. Al deze verschijnselen nu zijn naar die mate onderscheiden, naar gelang de ontsteking uitgebreider is, of niet. Neemt de ziekte een' goeden keer, dan verdwijnen van lieverlede de genoemde verschijnselen; de zwelling bereikt niet zulk een' hoogen graad; de pijn vermindert; zij kan zich op de zijde leggen, of eene zittende houding aannemen; de pols wordt langzamer, het aangezigt begint natuurlijk er uit te zien, enz. Indien, daarentegen de koorts doodelijk afloopt, dan verergeren alle verschijnselen; de pijn houdt eindelijk plotseling op; de pols wordt kleiner en sneller, op het laatste niet meer te tellen; een koud, kleverig zweet bedekt het ligchaam; de ledematen worden als marmer zoo koud; pis en drekstoffen vloeijen onwillekeurig af; de lijderes heeft braking, krijgt spruw in den mond en in den slokdarm; zij is gestadig sluimerende, zonder verkwikking, somwijlen zachtelijk ijlende; doch heeft ook dikwijls tot aan het laatste oogenblik haar volle verstand en sterft menigmaal reeds op den vijfden dag der ziekte, over het algemeen echter pas op den zevenden, achtsten tot tienden.

Is de ontsteking plaatselijk, dan zijn de verschijnselen naar gelang van de zitplaats onderscheiden. Ter plaatse van de meeste pijn bestaat ook de ergste ontsteking. Is bij voorbeeld de ontsteking tot een

gedeelte van het buikvlies bepaald, dat de blaas overtrekt, dan is zeker altijd de afvloeijing belemmerd, hebbende de lijderes pijn in de bekkenſtreek. Is het middelrifgedeelte van het buikvlies (*Portio Diaphragmatis Peritonaei*) bloot aangedaan, dan ziet men voornamelijk de volgende verſchijnſelen: een beſtendig voortdurende hik (*Singultus*), onvermogen om diep in te ademen en het bovenſte gedeelte der buikſpieren te gebruiken. BROUSSAIS zag zulk een geval in het hospitaal *Val de Grace* reeds binnen twee maal vier en twintig uren doodelijk eindigen. Zetelt de *Peritonitis* in de onderſcheidene plooijen van dit vlies, die de darmen op hunne plaats bevestigd houden, bij voorbeeld in het *Mesorectum*, *Mesocolon* enz., dan zitten de pijnen zeer diep, zijn ſtomp en vermeerderen bij de drukking weinig of niet. De buik is week op het gevoel en de lijderes gevoelt zich ſlechts eenigermate onpasſelijk. Is de ontſteking van een' *chroniſchen* aard, dan komen de bovengenoemde verſchijnſelen langzamerhand te voorſchijn; de lijderes klaagt over rondzwervende pijnen in den buik, die noch hevig, noch langdurig zijn. Men verwart dezelve dikwijls met naweeën, de buik echter is eenigzins vol; misſelijkheid beſtaat er met een' ſnellen pols; de dorst is insgelijks zeer groot en er voegen zich velerlei *hysteriſche* aandoeningen bij, die de aandacht ligtelijk van het eigenlijke beeld der ziekte afleiden.

Oor-

Oorzaken.

§. 382.

Alles, wat tot ontſteking van andere deelen aanleiding geven kan, heeft ook vermogen deze ziekte voort te brengen, en wij kunnen die oorzaken over het algemeen in voorbeſchikkende en gelegenheidgevende verdeelen. Wat gene aangaat, daartoe behoort de volbloedigheid van den onderbuik (*Plethora abdominalis*), welke door de zwangerſchap en het verlosſingswerk voortgebragt was. Daarom kan de *Peritonitis* reeds in de zwangerſchap zich ontwikkelen (*), en in dit geval duurt zij, volgens onze ervaring, bij veronachtzaming lang, verſpreidt zich zoo langer zoo meer over alle deelen van het buikvlies, zonder vroegtijdige geboorte, of den dood naar zich te ſlepen, waarvan ik een zeer merkwaardig voorbeeld in mijn *Journaal* (1 *Bd.* 1 *St.*) vermeld heb. De algemeene gevoeligheid en voornamelijk de plaatſelijke prikkelbaarheid van het baarmoederſtelſel komt mede hier zeer in aanmerking, die door bijkomende gelegenheidgevende oorzaken ligtelijk eene ontſtekingachtige aandoening van het buikvlies kunnen te weeg brengen. Tot de laatſte behooren deels *mechaniſche*, deels *dynamiſche* oorzaken. Tot gene brengen wij ſtooten, vallen, ſlaan, drukking, onvoorzigtig gebruik van inſtrumenten, het te vaste aanleggen der

(*) Men zie ons *Handboek voor de Ziekten van het Vrouwelijke Geslacht.* II. Deel, IV. Stuk, bl. 406.

der ſluitbanden enz. In het, door ons aangehaalde, geval (*l. c.*) was de *Peritonitis* reeds in de zevende maand, door een' val op den onderbuik van eene hooge muur af, ontſtaan; tot deze rekenen wij misſlagen in de diëet, koudevatting, te vroege verlating van het kraambed, inpranging van het ligchaam kort na de verlosſing, gebrek aan zindelijkheid, onderdrukking der kraamverrigtingen, teruggetredene *Rheumatismen*, gemoedsaandoeningen en dergelijken meer. De gedeeltelijke *Peritonitis* ontſtaat, volgens de opgave van SCOUTETTEN, gemeenlijk door een' ſchielijk werkenden prikkel, die met kracht op eenigerhande bepaald gedeelte van het buikvlies aankomt, bij voorbeeld eene plotſeling plaatsgrijpende doorboring van de darmen, eene ſchielijke ſcheuring van de maag of de galblaas geven dikwijls gelegenheid tot haar ontſtaan. Menigmaal ontſtaat zij door eene bloote verplaatſing der ontſteking, van het ſlijmnaar het wijvlies. Uit den aard der verſchijnſelen laten zich gemeenlijk de oorzaken dezer verſchillende ſoorten van *Peritonitis* onderkennen. Wanneer wij bij voorbeeld, zegt de Heer SCOUTETTEN, een' zieke zien, die, na alvorens aan hevige *Gastroenteritis* geleden te hebben, waarvan hij bijkans herſteld is, plotſeling, zonder blijkbare oorzaak, de hevigſte verſchijnſelen van *Peritonitis* aan den dag legt; als wij bemerken, dat zijn buik, die week en niet zeer pijnlijk was, hard, opgezet en bij de minſte aanraking pijnlijk wordt, dat zijne gelaatstrekken veranderen, de pols zeer klein, ingetrokken, dikmaals onregelmatig wordt, dan kunnen wij ons verzekerd houden, dat er zich plaatſelijke ont-

ſte-

ſteking van het buikvlies ontwikkeld heeft en dat deze waarſchijnlijk door de doorboring van eenen darm en de uitſtorting van vreemde ſtoffen in de holte van het buikvlies veroorzaakt is. Ik heb, voegt hij er bij, vele gevallen van dien aard gezien en de *Diagnosis* werd telkens door de lijkſchouwing bevestigd.

Uitgangen.

§. 383.

De uitgangen der *Peritonitis puerperalis* zijn van die van andere ontſtekingen volſtrekt niet onderſcheiden; de ziekte kan derhalve: 1) in verdeeling overgaan. Jammer maar, dat dit gebrek zoo hoogst zeldzaam zulk een' gunſtigen keer neemt, en deze openbaart zich, gelijk wij boven reeds aangehaald hebben, door eene trapswijze vermindering van alle verſchijnſelen, en op deze wijze gaat de ziekte in het gemeen zeer ſnel over, dikwijls reeds na weinige dagen. 2) Verettering. Zij valt veel meer voor, dan de verdeeling, en ſtelt zich gemeenlijk tegen den achtſten of negenden dag in. Men kan haar vermoeden, zoodra de pijnen en de ſpanning van den onderbuik nalaten, de lijderes een gevoel van zwaarte in den buik heeft; de pols bij voortdurende of toenemende ſnelheid eene bijzondere weekheid verkrijgt en golvend wordt; men behoeft er niet meer aan te twijfelen, als de lijderes huiveringen ontwaart en de vochtgolving duidelijk te voelen is, de *Urin* troebel wordt en een etterachtig bezinkſel erlangt, en de koorts van een'

een' uitterenden aard wordt. Bij dezen uitgang der ontsteking wordt in de gelukkigste omstandigheden de etter opgeslorpt, gelijk wij in den vervlogenen winter in het kraamgesticht alhier waarnamen, of er vormden zich dan ook wel in- of uitwendige *Abscessen*; vloeit de etter naar buiten, dan kan langs dezen weg de genezing nog volgen; stort hij zich echter in de buikholte uit, dan ontstaat of plotseling de dood, of er ontwikkelt zich een meestentijds doodelijk eindende *Ascites purulentus.* Deze uitgang is ten aanzien van het gevaar verschillende, al naar dat de etter deze of gene plaats inneemt. Hoe dieper hij zakt, des te moeijelijker de genezing, en zoo veel te ligter worden er nieuwe ontstekingen en uitterende koortsen geboren. Met dezen uitgang mag men 3) de uitzweeting niet verwarren, waarin de *Peritonitis*, gelijk alle ontstekingen van wijachtige deelen zeer ligt overgaat. Zij geeft zich te kennen door de uitvloeijing van velerlei vochten, en veroorzaakt soms aaneengroeijingen van het buikvlies met de darmen en van deze laatste met elkander. 4) Verharding. Eene geringe verharding en verdikking ontstaat zekerlijk na iedere, maar eenigzins aanmerkelijke ontsteking van het buikvlies. Meerendeels echter neemt alleen de *chronische* ontsteking dezen uitgang en geeft dan naderhand tot menigerhande wanvormingen en verwoestingen aanleiding. 5) De versterving. Zij beslaat gemeenlijk slechts een gedeelte van het *Peritonaeum*; hoe schielijker de ontsteking voortgaat, — hoe hooger graad zij bereikt, — zoo veel te ligter grijpt deze uitgang plaats. Hoe plotselinger de, te

vo-

voren hevige, pijn ophoudt, als wanneer de bijtende hitte (*Calor mordax*) in koude verandert; de pols zwak, onregelmatig, tusſchenpoozend wordt, de gelaatstrekken invallen enz., des te grooter is dan het gevaar. Eindelijk gaat de haastige ontſteking 6) in de *Peritonitis chronica* over. De ziekte neemt, als zij eenige weken geduurd heeft en de lijderes zich naar omſtandigheden iets beter bevindt, zonder herſteld te zijn, een' trageren gang aan, en men zegt dan, de ziekte is *chronisch* geworden. Hier ontſtaan dan ligtelijk verhardingen, aaneengroeijingen en velerlei opvolgende gebreken, die naar gelang van derzelver verſchillenden aard of moeijelijk te genezen, of volſtrekt ongeneeslijk zijn.

Uitkomſten der Lijkopeningen.

§. 384.

Zij zijn onderſcheiden, naar gelang van de uitgebreidheid der ziekte en naar den langer' of korteren duur derzelve. De Heer Dr. SCOUTETTEN heeft in dit opzigt de wetenſchap met zulke gewigtige en uitvoerige waarnemingen verrijkt, dat wij onze geëerde lezers ſterk nopen, om zijne verhandeling, waarvan eene getrouwe vertaling in ons *Journal für Geburtshülfe, Frauenzimmer und Kindbettkrankheiten* (*) te vinden is, met aandacht te lezen, en

(*) *Ueber die pathologische Anatomie des Peritonaei von* Dr. SCOUTETTEN. *Mitgetheilt von* Dr. STEINTHAL. V. *Bd.* 2ter *Stuck. s.* 369. 3ter *Stuck. s.* 648. *Frankf. a. M.* 1825.

en laten het hoofdzakelijke hier zoo kort mogelijk volgen. Na den eerften ligten graad van ontfteking befpeurt men kleine roode vlekken van bijkans eene lijn in de doormeting, die louter uit ftippen zijn te zamengefteld, zeer kleine tusfchenruimten over latende, waar het buikvlies nog deszelfs natuurlijke kleur heeft behouden. Deze roode vlekken nemen het geheele buikvlies, of enkele deelen van hetzelve in. In plaats van deze vindt men fomtijds dit eerfte blijk van ontfteking door de ontwikkeling van bloedvaten gekenmerkt, die meer of minder talrijke, roode ftrepen daarftellen. Het buikvlies zelf ziet er nog droog en glanzig uit; het ontftokene gedeelte nogtans, als men het met de vingeren aanraakt, met eene olieachtige, vrij taaije, uitgezweete ftof bedekt. De vlekken komen nu digter bij elkander, loopen ineen en maken roode plaatfen van verfchillenden omvang uit. Het buikvlies verliest nu bereids deszelfs doorfchijnendheid, zonder verdikt te zijn. De roodheid wordt donkerder en uitgebreider; er ontwikkelen zich roode banden en ftrepen; het *Peritonaeum* is gelijkmatig rood en heeft een ruig aanzien, en men treft het zelden nog droog en glanzig aan, gelijk bij den aanvang; meestal is er reeds eene witte vloeiftof in de buikholte voorhanden. De roode kleur ontftaat uit eene doorzweeting van bloed op de oppervlakte van het buikvlies. Bij de gedeeltelijke *Peritonitis* zijn niet zelden fommige plaatfen van het buikvlies zoo fterk ontftoken, dat zij purperrood, violetkleurig, of geheel zwart er uitzien. Alsdan hechten de darmen zich menigmaal aan elkander vast, zonder eenig

daar

daar tusſchen gelegen ſchijnvlies; waar dit laatſte beſtaat, kan men een witachtig ſtremſel bemerken, dat uit eiwitſtof beſtaat en dikwerf eene aanmerkelijke uitgebreidheid beſlaat. Gaat nu de *Peritonitis* nog verder, dan ontſtaat er heetvuur (*Gangraena*), hetwelk aan eene zwarte vlek meestal van weinig omvang, ſoms een duim en daarover, kenbaar is. Menigmaal ontmoet men, zonder uitſtorting van drekſtoffen, een, door ontwikkeling van *gas*, gevormd luchtgezwel, zoodat alle verdubbelingen van het buikvlies vaneengeſcheiden zijn. Enkele malen vindt men etterverzamelingen in het darmſcheil. Beſtond de ontſteking ſedert drie tot vier weken, dan ontwikkelen zich valſche, eiwitachtige vliezen van eene witte, graauwe of roode kleur, die tot aaneenhechtingen van allerlei ſoort aanleiding geven. Deze vliezen kunnen zich in zeldzame gevallen reeds na zes en dertig tot acht en veertig uren vormen, hunne dikte nogtans ſtaat met den duur der ziekte in eene vrij juiste verhouding. De vliezen zijn niet ſtuk te wrijven en zeer veerkrachtig. Wat de vloeiſtof aangaat, die men na haastige ontſteking in de holte van het buikvlies aantreft, zoo is in den beginne het uitgeſtorte vocht alleen in hoeveelheid vermeerderd, doch niet van den natuurlijken ſtaat afwijkende. Dit hebben wij bij een, in de eerſte dagen doodelijk geëindigd, geval in ons verlosſingsgeſticht bevestigd gevonden. Nadat de ontſteking eenige dagen geduurd heeft, wordt de vloeiſtof graauw, wit, naar melk gelijkende, zonder dat hier eene zogverplaatſing deel aan heeft. Zuiver bloed ſtort zich maar zelden uit; daarentegen ziet men

men meer bloedige ftrepen op vele plaatfen der darmen. De hoeveelheid van het uitgeftorte vocht verfchilt van eenige oncen tot op een paar pond; het vocht is van eene onderfcheidene lijvigheid, helder als water, of olieachtig, dik, als dunne room, of als etter van het celweeffel. Bij de gedeeltelijke *Peritonitis* vindt men dikwijls eene melkachtige, gele, wijachtige vloeiftof, waarin gele vlokken ronddrijven, naar eiwit gelijkende.

Is nu de *acute* ontfteking in de *chronifche* overgegaan, dan vindt men velerlei ziekelijke veranderingen, die naar den duur der ziekte en de gefteldheid der lijderesfen verfchillende zijn. Loopt de ontfteking, na vijftig tot zestig dagen beftaan te hebben, doodelijk af, dan vindt men den onderbuik met eene grootere of geringere hoeveelheid eener witte vloeiftof gevuld, die veel overeenkomst met geronnen melk heeft. Tusfchen de darmen ontdekt men eene menigte fchijnvliezen, die dikwijls plaatfelijk zakken vormen, welke eene zeer onderfcheidene foort van vocht bevatten. Als men deze fchijnvliezen affcheidt, dan vertoont zich het *Peritonaeum* minder rood, dan bij de *acute Peritonitis*, en is fomtijds zelfs in het geheel niet van kleur veranderd. Gemeenlijk is hier de hoeveelheid van het uitgeftorte vocht niet zoo groot, dat de buik er aanmerkelijk door uitgezet wordt. Somwijlen, vooral bij voorwerpen van eene *lympathifche* gefteldheid, ontmoet men eene aanmerkelijke hoeveelheid van eene gele, dikachtige wei en niet het minfte bewijs van fchijnvlies. Het buikvlies is in dit geval verdikt en rood. Het net (*Omentum*) wordt dan dik-

dikwijls zeer dik en erlangt volkomen een vleezig aanzien, doch de beide vliezen, die hetzelve vormen, laten zich van elkander ſcheiden, en de geſcheidene vlakte doet zich, als met jong vleesch, voor. — Heeft de *Peritonitis* reeds eenige maanden geduurd, en wel bij een voorwerp van een *sanguinisch*, *lympathisch* temperament, dan zijn de buikswanden na den dood in het geheel niet door eene uitgezweete ſtof uitgezet, maar met de darmen vereenigd, die zelve door het net bedekt zijn, dat dikwijls zich tot het bekken uitſtrekt en met eene menigte van witte knobbeltjes, van verſchillende grootte, en door meer of minder bloedvaten omgeven, bezet is. Deze witte knobbeltjes ontmoet men ook aan het darmſcheil en de darmen, die menigmaal onderling vereenigd zijn. In den beginne doen zich die knobbeltjes als witte puntjes voor, die langzamerhand in elkander loopen; zij hebben dan dikwerf de grootte eener erwt, en zijn van zulk eene vaste zelfſtandigheid, dat men ze niet van het buikvlies afſcheiden kan, zonder hetzelve te verſcheuren. Naar gelang zij nu grooter worden, naar die mate verweeken zij, zoodat zij allengs veel van etter krijgen, tot eindelijk de eiwitaardige ſtof, waaruit zij beſtaan, zich weder verhardt en niet zelden eene kalkaardige hoedanigheid aanneemt. Daar, waar geene knobbeltjes of verhevenheden op het *Peritonaeum* voorhanden zijn, is hetzelve of donkerrood, violetkleurig en zelfs zwart, of als de knobbeltjes zelve zeer klein en vast zijn, als wanneer zij wit en glanzig er uitzien, dan zijn ſoms ook de vrije tusſchenruimten van het buikvlies zeer

vast, wit en glanzig, zoodat het *Peritonaeum* een wit, paarlachtig voorkomen verkrijgt. Indien dit zoo gesteld is, dan ontmoet men weinig uitgestorte vochten in de buikholte, die dan gemeenlijk graauw, bruin en somtijds geheel en al zwart er uitzien. Bij vele voorwerpen, waar tevens de ontsteking drie tot vier maanden bestaan heeft, treffen wij nog meerdere veranderingen aan. De buikswanden zijn door eene vrij aanmerkelijke hoeveelheid van wij uitgezet. De darmen zijn op elkander geplakt, dikwijls geheel tegen de ruggekolom gedrongen. Het geheele *Peritonaeum* is verdikt en vlokkig, heeft een spekachtig graauw aanzien, bezit niet zelden bloedige strepen en vele roode vlekken of uitstortingen van bloed, van eene verschillende uitgestrektheid.

Openbaart zich de dood ten gevolge van eene uitstorting van bloed, gelijk soms het geval is, als eenige bloedvaten verscheuren, dan vloeit er eerst uit de opene buiksholte eene bloederige wij van eene ongelijke hoeveelheid. In sommige gevallen worden er uit de *chronische Peritonitis* oorspronkelijke zweren geboren, die aanvankelijk als loutere ontvellingen voorkomen en dan ook de naburige deelen kunnen aantasten. Zulke zweren van het buikvlies kunnen ook opvolgend ontstaan, bijzonder daar, waar het slijmvlies der darmen er in deelt. Dikwijls gaat bij eene zeer langdurige (*chronische*) *Peritonitis* de ontaarding zoo ver, dat men bij de opening der buiksholte in het midden het buikvlies met de darmen in eene geheel gescheidene, verwarde massa te zamengerold, vindt, zoodat men de bijzondere deelen niet onderscheiden kan.

kan. Deze kogelvormige, bruine of zwart geverwde masſa is door eene roodachtige of zwarte wij omgeven, en het is opmerkelijk, dat deze verwoesting zich bij het leven door niet één bijzonder teeken te kennen geeft. Zij overvalt bij voorkeur zeer dorre geſtellen. De verſterving kan als gevolg der *chroniſche Peritonitis* insgelijks zich vertoonen; zij openbaart zich door graauwe, zwartachtige korſten, die bij de aanraking ligt breken en eene eigenaardige lucht van zich geven. Trouwens zij verſpreidt zich ſlechts plaatſelijk en niet over het ganſche buikvlies; valt zelden voor, naardien de dood veelal vroeger tusſchen beide komt, eer de verſterving zich ontwikkelen kan. Eindelijk kan het buikvlies ook eene kraakbeenige, beenige en scirrheuſe ontaarding ondergaan.

Voorzegging.

§. 385.

De *Peritonitis puerperalis* is altijd eene bedenkelijke ziekte, die over het algemeen ſlechts eene twijfelachtige voorſpelling gedoogt; niettemin maakt de uitgebreidheid en de during der ziekte hierin wel eenig onderſcheid. Hoe moeijelijker en ingeſpannener de voorafgegane verlosſing was; hoe ſpoediger na dezelve de ziekte zich openbaart; hoe verder zij zich over de ganſche uitgeſtrektheid van het buikvlies verſpreidt, des te erger en gevaarlijker is zij. Als de vroeger zeer hevige pijn op eens nalaat, de pols te gelijker tijd al ſneller en kleiner, eindelijk onregelmatig en tusſchenpoozend wordt,

 en

en de bovengenoemde ongunſtige verſchijnſelen zich opdoen, dan is het ſchier een zeker teeken van den aannaderenden dood. Is de verettering tot ſtand gekomen, dan kan men toch nog immer hoop voeden, als er zich uitwendig een ettergezwel openbaart en de etter langs dezen weg zich ontlast. Wordt de ziekte van een' ſlependen aard, dan is de voorzegging in alle geval hoogst ongunſtig; de *Peritonitis* geeft dan, gelijk wij gezien hebben, tot vele opvolgende gebreken aanleiding, die de lijdende vroeg of laat doen bezwijken.

Geneeswijze.

§. 386.

De *Peritonitis* vordert het ontſtekingwerende geneesplan, vooral bloedontlastingen en ſalpeter vroegtijdig in het werk geſteld. Doch deze ziekte behoort tot de zoodanige, waar ſpoedige hulp van den Geneeskundige vereischt wordt, wil hij iets uitrigten, vooral omdat dikwijls het grootſte gevaar op uitſtel zich grondt; twee uren angstvallige twijfeling heeft niet zelden onherroepelijk den dood der lijderes ten gevolge; om die reden, moet men haar dikwijls, dagelijks drie tot vier malen bezoeken, en naauwkeurig op alle omſtandigheden en hoofdzakelijk op den toeſtand van den onderbuik letten, tot het grootſte gevaar voorbij is. De bloedontlastingen maken hier het hoofdmiddel uit; zij moeten tijdig genoeg en in eene genoegzame hoeveelheid in het werk geſteld worden. Eene enkele aderlating op den arm, ter regter tijde aangewend, doet hier, op

grond onzer veeljarige ondervinding, meer af, dan alle andere middelen te zamen genomen, en verwijdert niet zelden ſpoedig alle gevaar; heeft men echter het tijdſtip ter bloedontlasting laten voorbijgaan en verwaarloosd, dan is meestentijds de overgang in verettering en verſterving onvermijdelijk. Zoo lang de ontſteking ſlechts eenigermate hevig, pijn en gevoeligheid van den onderbuik groot en door dezen algemeen verſpreid, de oprigting des ligchaams belemmerd, of de geringſte beweging met pijnen verbonden, de hitte des ligchaams, brandend, droog; de pols klein, een weinig hard of ook ſterk, vol en de wangen door eene brandende roodheid omſchreven zijn, de onderbuik in een' volbloedigen toeſtand verkeert en de koorts meer het karakter van *Synocha* heeft, zijn de algemeene bloedontlastingen dringend aangewezen, en men durft het hier niet op plaatſelijke bloedontlastingen laten aankomen. De lijderes zal dan over het algemeen de aanzetting van bloedzuigers niet verdragen. Is het noodig, dan moet de aderlating herhaald worden, tot men duidelijk vermindering waarneemt. Naderhand kan men ook met plaatſelijke bloedontlastingen te hulp komen, en alleen dan, als het meer *Peritonitis partialis* is, als de ontſteking en pijn ſlechts tot eene plaats bepaald en niet algemeen verſpreid zijn, de koorts ook zulk een' hoogen graad niet bereikt heeft, meer afwisſelt, of het karakter van *Typhus* of *Synochus* verkrijgt, de plaatſelijke pijn echter de overhand heeft, make men dadelijk van bloedzuigers gebruik; zoo na mogelijk hier aan de plaats der locale ontſteking gezet,

nemen zij de plaatſelijke volbloedigheid weg en bezorgen den vochten een' vrijeren omloop, en tijdig genoeg en in eene toereikende hoeveelheid aangewend, zijn zij in ſtaat de ontſteking of geheel weg te nemen, of haar aanmerkelijk te verminderen en de gevaarlijkſte uitgangen te voorkomen. Men zet dan vijftien, twintig tot vijf en twintig bloedzuigers en laat ze behoorlijk nabloeden.

§. 387.

Tot inwendige middelen zijn het ſalpeter en verkoelende ontlastmiddelen, het beste de middelzouten, dienſtig. Het ſalpeter wende men in die gevallen aan, waar de koorts het karakter van *Synocha* heeft en nadat de algemeene aderlatingen in het werk geſteld werden, inzonderheid echter als de plaatſelijke ontſteking hevig is en na voorafgegane koudevatting, of *mechaniſche* invloeden ontſtond; bij het nalaten der koorts en waar zij meer het karakter van *Synochus* heeft, bij belemmerden ſtoelgang en daarmede vereenigde *gastriſche* ophoopingen en verzamelingen komen de verkoelende ontlastmiddelen en middelzouten te ſtade; deze zijn geenszins te prikkelend en worden door de lijderesſen over het algemeen beter verdragen, dan de olieachtige *Purgantia*, die bij de *Enteritis* of de kraamvrouwenkoorts later te pas komen, bij welke gemeenlijk ook de darmen ontſtoken zijn. — Een der vermogendſte middelen bij de *Peritonitis* is het kwikzilver; daar zij zoo zeer met de ontſtekingen van weiachtige en *lympathieke* deelen overeenkomt. Heeft de koorts het karakter van *Synocha*, en beſtaat er aanwijzing

tot

tot eene algemeene aderlating, en het toedienen van het ſalpeter, dan geeft men hetzelve na de aanwending dezer middelen, en bij voorkeur de *Murias Hydrargyri oxydulati* in toereikende giften van gr. II—III, alle twee of drie uren, en gaat zoo lang er mede voort, tot pijn en koorts bedaard zijn, doch niet te lang, om kwijling te verhoeden. Is de *Peritonitis* met eene *catarrhale* ongeſteldheid verbonden, en wisſelt de koorts meer af, dan kan het kwik vroeger en terſtond in het eerſte tijdperk der ziekte toegediend worden; hier is het, waar ook het *Salammoniac*, de *Vinum stibiatum* en de *Spiritus Mindereri* de beste uitwerkſelen doen. — De lijderes moet een' ligt te verteren', ſpaarzamen eetregel houden; ſlijmachtige en verdunnende dranken drinken en zich rustig houden. Tevens zorge men voor regeling der kraamverrigtingen en behandele hare afwijkingen volgens aanwijzing en bijzonderheden.

§. 388.

Met de §. 387 opgegevene middelen tot inwendig gebruik vereenige men te gelijk die der uitwendige; tot de voornaamſte en meest vermogende behooren ontegenzeggelijk, inzonderheid als de koorts het karakter van *Synocha* heeft, de ontſteking door eene *catarrhale* of *rheumatiſche* ongeſteldheid vergezeld gaat, of de pijn ſlechts tot eene plaats bepaald is, behalve de bloedzuigers, verzachtende pappen, en als de pijn daarop niet ſpoedig verdwijnt, de inwrijvingen van gelijke deelen *Ung. neapolitanum* en *Althaeae*, en bijaldien de inwrij-

ving zelve pijn mogt verwekken, met bijvoeging van *Hyoscyamus*olie; de kwikzalf is zelfs nog van bewezen nut, als de ontſteking ſommige verharde plaatſen heeft achtergelaten, die gevoelig zijn, en bij eene volgende zwangerſchap en verloſſing van nadeelige uitwerkſelen kunnen zijn. Specerijachtige omſlagen zijn dan aangewezen, wanneer de *Peritonitis* meer door werktuigelijke oorzaken te weeg gebragt werd, bij voorbeeld door drukking, ſtooten, vallen en dergelijken; de koorts reeds langen tijd aanhield, zeer afwisſelt en zenuwachtig ſchijnt te worden en de buik zeer opgezet is; in dit geval alleen ook zullen de koude omſlagen dienſtig kunnen zijn, die bij eene *catarrhale* of *rheumatiſche* ongeſteldheid meer ſchaden en de, ter verdeeling vereischt wordende, ſcheidingen (*crizen*) belemmeren moeten. — Zuurdegen en Spaanſche vliegen, die bij plaatſelijke ontſtekingen over het algemeen niet zelden onmisbare middelen zijn, werken mede bij de *Peritonitis*, behoedzaam aangewend, zeer veel goeds uit. Zoo lang de koorts nog zuiver ontſtekingachtig is, niet afwisſelt en de pijn in den onderbuik zeer hevig is; zoo lang de eerſte prikkeling in het vaatgeſtel niet weggenomen, of de noodige bloedontlastingen bewerkſtelligd zijn, kunnen de Spaanſche vliegen afzonderlijk nog niet aangewend worden; met de ophouding der koorts en na behoorlijk verrigte bloedontlastingen zullen zij, inzonderheid bij een' opgezetten buik, bij *catarrhale* of *rheumatiſche Complicatie* en bij eene *metasiatiſche Peritonitis* of zoogenaamde zogverplaatſing, heilzaam werken, even zoo gunſtig zullen zij zich betoonen, als de ont-

ſte-

ſteking tot verettering of verſterving dreigt over te gaan, en de koorts naar het zenuwachtige overhelt en de lijderesſen in een' ſtaat van werkeloosheid verkeeren. Want in dit geval werken zij als vermogende, opwekkende en prikkelende middelen op het zenuw- en vaatgeſtel, en bevorderen de ſcheiding door de huid, terwijl zij bij te vreezene verettering, de werkdadigheid van het opſlorpend vaatgeſtel krachtdadig opwekken. Het zuurdeeg is ſedert lang hoofdzakelijk als een afleidend en tevens als algemeen, de gevoeligheid en prikkelbaarheid, opwekkend middel bekend, doch onderſcheidt zich ten aanzien van deszelfs werking van die der Spaanſche vliegen door zijne kortdurige werking, en niet zoo krachtdadige opwekking van het vaat- en zenuwgeſtel, door mindere ſtoornis en niet zoo duidelijke bevordering der afſcheidingen en opſlorpingen. De Arts zal dien ten gevolge bij de aanwending op deze onderſcheidene werkingen de aandacht moeten bepalen, ten einde daarnaar de keuze van *Sinapismata*, of Spaanſche vliegen in te rigten. Men legt dezelve, vooral bij eene aanmerkelijke opgezetheid van den onderbuik en te duchtene verettering, of heetvuur onmiddellijk op dezen zelven, of bij eene *rheumatiſche* geſteldheid en *metastatiſche* ontſteking, waar zij meer als afleidend moeten werken, op een' zekeren afſtand, bij voorbeeld aan de bovenſte en onderſte ledematen, en zelfs op de borsten, vooral bij de *Peritonitis*, welke door eene zoogenaamde zogverplaatſing veroorzaakt is. Tevens kunnen ze als lokkende middelen met nut gebruikt worden, als de *Lochiën* te gelijker tijd onderdrukt zijn, ter

bevordering van deze. Tot dat einde laat men ze aan de kuiten of de dijen, vooral digt bij de gewrichten leggen. Voorts kunnen de laauwwarme baden, dagelijks eenige malen herhaald, bij de *Peritonitis puerperalis* met zeer veel nut in het werk gefteld worden, men vrijware de lijderes daarbij alleenlijk voor het vatten van koude. Bij de *Peritonitis rheumatica* en *catarrhalis*, en waar de verdeeling der ontfteking en de fcheiding, vooral bij droogte der huid, door zweet nog niet heeft plaats gegrepen en alles werkeloos is; de koorts naar het zenuwachtige overhelt, en men vrees voor verettering en heetvuur koestert, zijn ze voornamelijk aangewezen. Des noods nog met bijvoeging van fpecerijachtige kruiden, vooral wanneer een fterk opwekkende, prikkelende en te gelijk blijvende indruk op de uiteinden van het zenuw- en vaatgeftel, bijgevolg op de huid, vereischt wordt, waardoor de levenswerking deels verhoogd, deels naar buiten afgeleid, en ook de uitwendige affcheidingen bevorderd en voortgebragt worden, zonder uit het oog te verliezen, dat zij tevens de werkdadigheid van het opflorpend vaatgeftel verhoogen en de verdeeling der ontfteking zoo veel te eerder bevorderen.

§. 389.

Heeft de etter zich reeds gevormd, dan zijn de teekenen: ophouding der pijn, veelvuldige koude en huiveringen, radde, golvende pols, fluipkoorts tegen den avond, koude, met zweet bedekte ledematen over dag, en troebele *Urin* met een etterachtig bezinkfel. De etter zelf kan zich foms

tus-

tusſchen het buikvlies en de buikſpieren verzamelen, of zich dieper in de buik- en bekkenholte onder de voortplanting van het buikvlies verſpreiden. Bij dezen uitgang der ontſteking heeft in de gelukkigſte gevallen opſlorping van den etter plaats, of er vormt zich een ettergezwel omſtreeks den navel, boven de ſchaambeenderen, in de eene, of andere kraakbeensſtreek, gelijk wij een geval waarnamen, waarbij te gelijker tijd een *Absces* in de lever zich ontwikkelde, in de darmbeens-, of heiligbeensſtreek, in de lies, of in de ſcheede. — Bij den gelukkigſten afloop poge men de werking van het opſlorpende vaatgeſtel te verſterken, de nog voorhandene ontſteking te verdeelen en daardoor de verettering te beteugelen. De *Calomel* in kleine giften vroegtijdig en bij vrees voor kwijling in vereeniging met *Opium* toegediend, en inwrijvingen der kwikzalf, waarmede men ter bevordering van de opſlorping des etters het *Liquor Ammon. carb.*, de *Flores Arnicae*, *Rad. Senegae*, de *Squilla*, *Digitalis purpurea*, de kamfer, blaarpleisters, in ettering gehouden, ſpecerijachtige pappen en dergelijken, warme baden vereenigt, zijn die middelen, waarvan men in dezen veel goeds kan verwachten. Vertoont zich op de eene of andere plaats een ettergezwel, dan moet men de doorbraak en de uitvloeijing des etters door *Emollientia* en *Maturantia*, alsmede door eene geſchikte ligging trachten te bevorderen. Ontwikkelt zich het *Absces* in de ſcheede, dan zijn warme, verzachtende inſpuitingen dienſtig. Zoo lang mag men, vooral bij *Abscesſen* in de nabijheid van het bekken of het dijgewricht, die zich naar buiten ont-

ontlasten willen, niet wachten, maar men moet, als de vochtgolving duidelijk wordt, het gezwel door middel van een bijtmiddel, of beter door eene insnijding voorzigtig, den toegang der lucht zoo veel mogelijk afsluitende, openen, naardien anderzins de etter zich ligtelijk naar binnen uitstort en daaruit *Caries* der bekken- en dijbeenderen ontstaan kan. — Om het *Absces* in de scheede te openen, is de *Hysterotomus* van OSIANDER zeer geschikt. Daarbij trachte men de krachten der lijderes te ondersteunen, en kome des noods door een' versterkenden leefregel en door ligt versterkende middelen, die de lijdende verdragen kan, hierin te gemoet. Eene meer uitvoerige behandeling overigens vindt men in het volgende Hoofdstuk opgeteekend. Hebben er uitzweetingen plaats gegrepen, dan staat de *Calomel* in geringe giften op den voorgrond, tot aan het punt van kwijling voortgezet, enkel of in verbinding met pis- en zweetdrijvende middelen, die somwijlen, het gebrek nog geen hoogen graad bereikt hebbende, zeer voortreffelijke diensten betoonen, de uitgezweete stof opnemende. Is er reeds versterving voorhanden, dan is voorzeker alle hulp te vergeefs. Het moet dan alleen ons oogmerk zijn, de krachten der lijderes te ondersteunen, en haar leven, zoo lang mogelijk, te behouden. Hoofdzakelijk komt hier de bederfwerende en versterkende geneeswijze (*Methodus antiseptica et roborans*) in haren ganschen omvang te pas.

LITTERATUUR.

§. 390.

BURNS, *op. cit. pag.* 525. *sqq.*

ROB. THOMAS, *op. cit. pag.* 875. *sqq.*

CAPURON, *l. c. pag.* 531.

RICHTER'S *Therapie* I. *Bd.*

VON SIEBOLD'S *Journal*, 1ter *Bd.* 1ter *Stuck. s.* 141.

SCOUTETTEN, *über die pathologische Anatomie des Peritonaei*, in VON SIEBOLD'S *Journal* 1825. *Mitgetheilt von* Dr. STEINTHAL.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Van de Psoitis en het ettergezwel in het bekken bij kraamvrouwen.

Begrip der ziekte.

§. 391.

Het ettergezwel op de lendenſpier (*Abscessus psoadicus*) ontſtaat altijd ten gevolge eener ontſteking van de lendenſpier (*Psoitis*, *Inflammatio musculi psoas*), en heeft meestal zijne zitplaats in het haar omgevende celweefſel, echter ook in het gedeelte van het buikvlies, dat de lendenſpieren bedekt, vandaar ook dat vele ſchrijvers, zoo als bij voorbeeld PETER FRANK, het bij de *Peritonitis* behandelen. De *Psoitis puerperalis*, te weten die ontſteking van de lendenſpier, die in het kraambed voorvalt, heeft natuurlijk niets eigenaardigs boven eene gewone *Psoitis*, dan dat zij bij eene kraamvrouw zich ontwikkelt en daardoor van meerdere aangelegenheid wordt. Deze ziekte nu heeft of een haastig, of een traag verloop, en wij onderſcheiden derhalve de *Psoitis acuta*, *vera*, als den zeldzamer' vorm van de *Ps. chronica*, *purulenta*, *phthisica* (*Phthisis puerperalis*); naar FR. B. OSIANDER zonderling koude kraamvrouwkoorts genaamd, wegens de veelvuldige en hevige aanvallen van kou-

koude, waardoor deze koorts zich van alle andere onderſcheidt, hetgeen echter aan het bekken *Absces* als een eigenaardig teeken niet toekomt. De ziekte was reeds aan de oudere Geneeskundigen bekend en door COEL. AURELIANUS (*chron. Lib.* V. *Cap.* I. *de Ischiadicis et psoadicis*) vrij uitvoerig beſchreven. Onder de latere Schrijvers is zij vooral door FORD en ABERNETHY in het breede behandeld.

Diagnosis en Verloop.

§. 392.

Het eigenaardige kenteeken van *Psoitis* is eene pijn in de lendenſtreek, naar onderen tot in de lies- en dijſtreken zich uitſtrekkende, bovenwaarts zich tot in de ruggegraat uitbreidende, en zich verheffende, zoodra de dij opgeligt, tegen den buik opgetrokken, of uitgeſtrekt wordt, of als het bovenſte gedeelte des ligchaams zich oprigt. De lijderes ondervindt de meeste verligting, als, bij eene voorovergebogene houding van het ganſche ligchaam, de dij eenigzins gebogen wordt. Het vaste ſtaan op den voet der ongeſtelde zijde is of zeer moeijelijk, of ten eenenmale onmogelijk, en de gang alleen met een ſterk voorovergebogen ligchaam doenlijk en dan altoos nog zeer gebrekkig. Gaat de ziekte ſchielijk voort, dan is de pijn duidelijk en levendig, en het gebrek over het algemeen ligter te erkennen en zeker altijd met eene meer of minder hevige koorts vergezeld. Bij de *chroniſche Psoitis* ontbreekt de koorts menigmaal geheel en al; de pijn is ſtomper, heeft meerdere tusſchen-

poo-

poozen, wordt niet zelden onmerkbaar en de ziekte is dan ligtelijk te miskennen. Bij deze plaatſelijke verſchijnſelen openbaren zich nu dadelijk bij het begin, of nadat het gebrek eenigen tijd beſtaan heeft, algemeene en medelijdende toevallen: ſomwijlen begint de geheele ziekte met koortsachtige verſchijnſelen. Het koortsachtig karakter is duidelijk *inflammatorisch*, en heeft gemeenlijk volkomen den vorm eener *Febris intermittens*; de lijderes wordt na de gewone voorteekenen door eene ſterke koude bevangen, die langer of korter tijd aanhoudt, waarop eene even zoo ſterke hitte met een' vollen, radden pols volgt, die eindelijk in zweet overgaat. Zulke verheffingen vertoonen zich dan, wel is waar, overvloediger in de vier en twintig uren, zij komen echter zoowel ten opzigte van den tijd, als den duur ongeregeld: de bijzondere aanvallen ſtemmen in het geheel niet overeen, gelijk bij eene *Febris intermittens duplicata* of *triplicata*, en de pols blijft tevens in de vrije tusſchentijden altijd iets ſneller. Voor het overige bevindt zich de kraamvrouw in den tusſchentijd niet ongeſteld; zij heeft geene hoofdpijn, of ligchaamspijnen, geen bijzonderen dorst; de kraamzuivering kan natuurlijk en de ſtoelgang regelmatig zijn. De plaatſelijke, eigenaardige verſchijnſelen nogtans duren voort. Daarbij komen dan ook dikwijls *gastriſche* toevallen; de lijderesſen beginnen ſoms te braken; doch ſlechts met voorbijgaande verligting. Eenigen hebben geheel geen bijzondere pijn in de holte des bekkens, maar bloot in de ſtreek der blaas, of in den een' of anderen voet. Deze bezwaren kunnen be-

reids

reids in de zwangerſchap voorhanden geweest zijn, die gedurende de koorts heviger worden. De *Urin* heeft dan een' zeer ſtinkenden of knoflookachtigen reuk en verkrijgt een aanmerkelijk koortsachtig bezinkſel. De duur der koorts is zeer onderſcheiden; zij kan met acht tot negen dagen eindigen; doch ook vele weken aanhouden. Daar, waar de ziekte ſlepende wordt en in verettering overgaat, neemt de koorts ſpoedig het karakter eener ſlepende, uitterende koorts (*Febris hectica lenta*) aan, of ontbrak dezelve eerst, dan doet zich naderhand eene ſluipkoorts op, welke eindelijk de lijderes ondermijnt. Neemt de ziekte ſpoedig een' kwaden keer, dan treft men de volgende verſchijnſelen aan: de pijn in de holte des bekkens, of ſchaamteſtreek vermeerdert; de lijderes kan de betasting van de ſchaamte- of liesſtreek niet verdragen; de aanvallen van koude worden menigvuldiger, ſterker en blijven tot den dood niet geheel en al achterwege; de pols wordt zwakker en haastiger; de ademhaling beklemd; de lijderesſe vormt allerhande denkbeelden en heeft weinig ſlaap. Eindelijk laat de plaatſelijke pijn na; de lijderes wordt zeer onrustig, werpt zich naar alle kanten, en meestentijds geeft zij, na eene kortſtondige rust, den geest. Duurt de ziekte langer, dan hebben de afwisſelingen van koude dikwijls plaats, niet zelden komen er meerdere op een' dag; ſoms ſchijnt de koorts, als het ware, geheel op te houden; den eenen dag is alles beter, den anderen weder erger; eindelijk ontwikkelt zich een ettergezwel, of naar binnen of naar buiten. Al deze verſchijnſelen nogtans, de plaatſelijke uitgezonderd,

 zijn

zijn onzeker, en men moet derhalve, in het bijzonder bij de *chronische Psoitis*, zeer oplettend zijn, wil men de ziekte niet miskennen. Het menigvuldigste zeker heeft men dit gebrek met heuppijn, pijn in de nieren, *Rheumatismus* en dergelijken verward. Bij de heuppijn echter bepalen zich de pijnen meer duidelijk in den loop der zitbeens- en dijzenuwen; bij de gebreken in de nieren zijn er meer duidelijke teekenen eener ongeregelde pisbereiding, die bij het bekken*absces* niet zelden ganschelijk gemist worden; tevens is de buiging van de dij en den rug hier niet zoo belemmerd. Is er twijfel omtrent den waren aard des gebreks, dan is het altoos raadzamer, het ergste te denken, ten einde zich op deze wijze het zekerste voor schade te hoeden.

Oorzaken.

§. 393.

Tot de meest gewone oorzaken behooren die invloeden, welke de lendenspier sterk inspannen: sterke baringsweeën, vooral bij drukking van een beklemd, groot hoofd; kneuzing en verwonding door de tang, die verkeerd aangelegd werd, zware en langdurige tanggeboorten, die groote inspanning vereischen, uitwendige beleedigingen dezer deelen door stooten, vallen, kneuzingen, het te vroeg verlaten des beds, waarbij de kraamvrouw dikwijls terstond na de geboorte weder hare huisselijke bezigheden aanvaardt, zware lasten tilt en dergelijken meer. Bij de *chronische Psoitis* zijn zoodanige plaat-

se-

felijke oorzaken dikwijls maanden en jaren lang vooruitgegaan, zoodat men om dezelve reeds niet meer denkt. In zulke gevallen befpeurde de lijderes altijd onmiddellijk na de beleediging eene zekere pijn; dezelve verdween echter van lieverlede, en men flaat verder op dezelve geen' acht, hoezeer er altijd eenige fpanning en gevoeligheid overbleef, tot ten langenlaatfte, na korter of langer tijd, het gebrek uitbreekt. Ook de fchaambeensfnede kan tot *Psoitis* aanleiding geven. Gemeenlijk ontftaat de ziekte bij kwaadfappige, ongezonde voorwerpen, en liggen hier dikwijls inwendige oorzaken ten grondflag, bij voorbeeld *rheumatifche*, jichtige en *scrofuleufe* ongefteldheden; aaneengroeijing door den oorfpronkelijken vorm, en te vaste aanhechting der baarmoederlijke banden met de inwendige bekleedfelen des bekkens, waardoor bij de toenemende zwangerfchap de *Uterus* losgefcheurd wordt; vergroeijingen ten gevolge van ftoornis in de maandftonden, van een' langdurigen, witten vloed; het gebruik van afdrijvende middelen bij zwangeren, en met een woord alle invloeden, waardoor het vaatgeftel van den *Uterus* en het bekken geprikkeld wordt en ophoopingen ontftaan, kunnen reeds in de zwangerfchap tot *Psoitis* en het ettergezwel in het bekken den grond leggen. FORD, WEDEMEIJER (z. GRÄFE's *Journal. Bd.* V. *St.* 4), ASTLEY COOPER, HARLESS erkennen, als naaste oorzaak der *Psoitis*, beenbederf (*Caries*) der wervelen, en zijn van gedachten, dat de *Psoitis* en voornamelijk de uit inwendige oorzaken langzaam, en door kwaadfappige verfchijnfelen met eene uitterende koorts

 zich

zich ontwikkelende, grootendeels eene toevallige ziekte, namelijk oorſpronkelijk uit eene beenontſteking en *Caries* van de ligchamen der wervelen en darmbeenen ontſtaat en gaande gehouden wordt. Daar althans, waar zich een ettergezwel in het bekken gevormd heeft, zal beenbederf de grondoorzaak der ziekte uitmaken. Doch alhoewel ook in ſommige gevallen eene lendenverzwering en ten gevolge derzelve een *Absces* in het bekken zich op de vermelde wijze kan ontwikkelen, zoo vindt men toch niet zelden de wervelen volkomen gezond en het beenbederf kan, indien het beſtaat, veeleer het uitwerkſel der begonnene verettering, dan de oorzaak derzelve zijn.

Uitgangen.

§. 394.

Als gevolgen dezer ziekte gaven wij bereids de verdeeling en de verettering op. Gene doet zich kennen door de geheele verdwijning der verſchijnſelen, en zou voorzeker veelvuldiger verkregen worden, werd het gebrek in den beginne niet zoo dikwijls miskend en ondoelmatig behandeld. Deze ontſteking gaat het allermeeste tot verettering over, die zich door de bekende verſchijnſelen openbaart, nemende de aanvankelijk ontſtekingachtige koorts al meer en meer den vorm eener *Febris lenta hectica* aan. Bij de haastige *Psoitis* zal men dezen uitgang niet ligt voorbij zien, en de etter heeft zich ook hier gemeenlijk in het celwijsweefſel,

dat

dat de ſpieren omgeeft, nedergezet. De *Psoitis chronica*, die insgelijks niet zelden tot verettering overgaat, heeft een veel trager verloop, en de ettervorming ontſtaat dikwijls eerst na eenige maanden, onder zeer duistere en onduidelijke teekenen, die naar de verſchillende zitplaats des etters onderſcheiden zijn. De etter zakt nu of naar binnen, of naar buiten; in het eerſte geval heeft hij gemeenlijk zijn verblijf in de holte des bekkens, of hij vormt pijpzwerige kanalen naar verafgelegene deelen, zelfs opwaarts tot in de borstholte, tegen de wetten der zwaarte, zoodat bij de lijderes eindelijk een teringachtige hoest, en alle verſchijnſelen eener ware *Phthisis purulenta* zich opdoen. In de meeste gevallen zakt de etter tot aan de dijſpieren naar beneden, komt onder den liesband (*Ligamentum* POUPARTII) en veroorzaakt in de liezen een rillend, pijnloos gezwel. Zoodra zich dit uitwendig vertoond heeft, houden de plaatſelijke pijnen in de leverſtreek op; de zwelling neemt toe, als de lijderes den adem inhoudt, of hoest; zij vermindert door drukking en bij eene horizontale ligging, en heeft veel overeenkomst met eene breuk (*Hernia*), waarvan zij zich, door de voorafgegane bijzonderheden en door de duidelijk te ontwarene vochtgolving laat onderſcheiden. Soms zakt de etter nog lager onder den breeden dijzwachtel (*Fascia lata*) en vormt dan wel eens uitwendig eene dergelijke zwelling aan de knie. Menigmaal ziet men uitwendig, de etter in de holte des bekkens afgezakt zijnde, dit gezwel naast den aars (*Orificium ani*) ontſtaan; of er vormt zich een *Absces* aan de inwendige zijde der

dij; fomwijlen vertoont zich hetzelve aan den buik, of ook op den rug.

Voorzegging.

§. 395.

Op zich zelve is de ontfteking van de lendenfpier in het geheel zoo gevaarlijk niet, en zou gewis oneindig meer een' gelukkigen uitgang nemen, als het gebrek niet zoo dikwijls miskend en de noodige hulp in den beginne niet verwaarloosd werd. Van daar ook, dat de *acute Psoitis* naar evenredigheid minder gevaarlijk is, dan de *chronifche*, juist ter oorzake, dat zij minder miskend en vroeger doelmatig behandeld werd. Is er reeds etter voorhanden, dan blijft de voorzegging altoos hoogst ongunftig, en de ziekte neemt dan vaak na een' langer' of korter' tijd een' doodelijken uitgang, hoezeer het niet aan voorbeelden ontbreekt, dat zelfs daar, waar reeds verettering en hevige koorts beftond, de genezing toch gelukte, waarvan ik een merkwaardig geval in mijn *Journaal* (*Bd.* III. *St.* 2. *Seite* 206) geplaatst heb.

Geneeswijze.

§. 396.

Over het geheel komt de ontftekingwerende geneeswijze hier te pas, en de Geneeskundige kan foms hier reeds veel ter verhoeding des gebreks bijdragen. Zoodra eene vrouw in de zwangerfchap over kramp in de voeten klaagt, met een drukkend pijnlijk gevoel in de holte des bekkens, dan moet

men

men inzonderheid zorg dragen, dat de zwangere alle inſpanningen van het ligchaam vermijde, en is het voorwerp daarenboven nog volbloedig, dan aarſele men niet, om eene voorbehoedende (*prophylactiſche*) aderlating te doen, ten einde den aandrang van bloed naar de holte des bekkens te beperken. Wijders zijn laauwe baden nuttig. Men zij tevens opplettend op alle uitſlagen van zwangeren en kraamvrouwen, en trachte derzelver terugtreding door eene behoorlijke behandeling te verhinderen: is eenigerhande uitſlag eensklaps verdwenen, dan kan men zeker zijn, dat het zijn weg naar de holte des bekkens genomen heeft; om deze reden ſtelle men dadelijk *Diaphoretica* en *Vesicatoria* in het werk, ten einde hetzelve, zoo ſpoedig mogelijk, naar de huid terug te brengen. Ontſtaat na de verdwijning van het huiduitſlag een witte vloed en uitſlag aan den buik, dan is het zoo veel te zekerder, dat er eene ſtofverplaatſing naar de teeldeelen beſtaat, en dan wordt iedere ſtompe pijn in de holte des bekkens van veel aangelegenheid. Laat zich het uitſlag door uitwendige middelen niet naar de huid terug leiden, dan zijn warme baden en Spaanſche vliegen aan de buitenzijde der dij ten dringendſte aangewezen, waarmede men niet te lang toeven mag. Is er nu werkelijk *Psoitis* voorhanden, dan opene men eene ader, zette bloedzuigers, of make, zoo diep mogelijk, inkervingen, zoo nabij aan de plaats van de locale ontſteking, als geſchieden kan; men zette bloedige koppen; tot inwendig gebruik zijn *Calomel*, verkoelende middelzouten dienſtig; uitwendig inwrijvingen van *Unguentum*

neapolitanum, pappen uit *Species emollient.* met *Hb. Cicutae*, *Hyoscyami*, warme baden. De lijdende moet ſtil te bed blijven en zich van allen ligchaamsarbeid onthouden.

§. 397.

Heeft er zich verettering in de holte des bekkens gevormd, hetgeen men voor zeker kan houden, als de kraamvrouw twee of drie malen daags een' koortsaanval krijgt, dan moet men de teeldeelen en de ſtreken van het bekken, vooral de lies- en darmbeensſtreken en die der pisblaas boven de ſchaambeenderen allernaauwkeurigst onderzoeken. Vindt men bij het onderzoek geen' etterzak in het bekken, of aan de teeldeelen, dan kan men, als de etter eenigzins diep zit, niets doen, om deszelfs afzakking naar buiten te bevorderen; hoogſtens kan men door eene behoorlijke ligging der lijderes der natuur behulpzaam zijn. Uitwendige middelen kunnen hier in het geheel niets verrigten. Vormt zich eindelijk uitwendig aan de teeldeelen een *Absces*, dan moet hetzelve, zoo ſchielijk mogelijk, geopend en volgens heelkundige regelen behandeld worden. Wordt het *Absces* nu op de gewone wijze geopend, dan volgt, blijkens de ervaring, de dood nog vroeger, dan wanneer men het digt laat, en alle verſchijnſelen pleiten er voor, dat de toetreding der dampkringslucht in de etterholte van hoogst nadeelige uitwerking is. Zal derhalve de kunstbewerking met gelukkig gevolg bekroond worden, dan moet men het *Absces* in dier voege openen, dat er geene lucht indringen kan. — Tot dit einde eenigerhande bijtmiddel aan te wenden, is, volgens onze ervaring

ring, veel pijnlijker, dan de infnijding, en vertraagt de ontlasting des etters. Niettemin moet men hier foms toe overgaan, aangezien de lijderes, uit vrees voor het mes, tot de infnijding niet befluiten kan. Wat nu de opening met het mes aangaat, hier verdient de Methode van JOHN ABERNETHY de meeste aandacht. Volgens deze opent men het gezwel met een' *Troisquart*, of een *Lancet*, en bedekt men, na de ontlasting des etters, dadelijk het gaatje met eene pleister, en laat de genezing en fluiting van hetzelve der natuur over. Dusverre hebben wij altijd deze manier gevolgd, en nooit *Caries* zien geboren worden (*). Eens fchoof ik de huid fpannenderwijze, alvorens de infnijding te maken, naar de tegengeftelde zijde terug, maakte de fnede en liet nu den vinger los, waardoor het indringen der lucht onmiddellijk van buiten verhoed werd, zonder de uitvloeijing te hinderen. Ontwikkelt zich het *Absces* op nieuws, dan herhale men de kunstbewerking op dezelfde wijze, hetgeen men zelfs niet te lang mag uitftellen. Langs dezen weg verandert ein-

(*) Zou men hier niet zeer gefchikt ter ontlasting des etters een kopglas kunnen gebruiken? Dat de toetreding der dampkringslucht, vooral bij *Psoitis* verderfelijk is, weet ik uit eigene ervaring; voor een paar jaren had ik zulk een' lijder onder mijne behandeling: offchoon in den bloei zijnes levens en van een fterk geftel zijnde, verkeerde hij reeds in een' *hectischen* toeftand ten gevolge der verettering; door de affluiting der dampkringlucht echter onttrok ik hem een' gewisfen dood. Het is hier de plaats niet, breeder hierover uit te weiden. DE VERT.

eindelijk het ettergezwel der lendenſpier in een eenvoudig uitwendig, en men kan dit als zeker aanmerken, zoodra bij de laatſte kunstbewerking ſlechts weinig etter uitgevloeid is, als, nadat dezelve ontlast is geworden, geen etter meer te voorſchijn komt, na alvorens in de ſtreek van den *Poupurtſchen* band ſterk met den vinger gedrukt, denzelven teruggetrokken en de lijderes in eene ſtaande houding gehoest te laten hebben; als voorts het hoesten niet meer op het op nieuws ontwikkelde gezwel werkt; als bij ééne horizontale ligging, of uitwendige drukking, hetzelve niet meer vermindert. Is het zoo ver gekomen, dan kan men het ganſche gezwel met eene ſnede openen en als gewoonlijk behandelen. Bij het openen zelve moet men het inſtrument in eene ſchuinſche rigting invoeren; voor de lancetſteek is de rigting van boven naar beneden de beste. Steeds zorge men, dat alle etter ontlast worde; des noods kan men de opening vergrooten; en men doet zeker goed, om de uitvloeijing van den etter te bevorderen, de lijderesſe in de meest mogelijke opgerigte houding te *opereren*, waarbij men haar ſomwijlen den adem inhouden en hoesten laat. Is de etter volkomen ontlast, dan moet men de wonde altoos met kleefpleisters toehalen en bedekken. Gedurende deze ganſche behandeling moet de lijderes zich zoo ſtil mogelijk en in de meest opgerigte houding plaatſen.

§. 398.

Meestentijds zakt de etter naar de ſcheede af, en gehoorzaamt zoodoende, aan de wetten der

zwaar-

zwaartekracht. Bespeurt men bij het onderzoek den etterzak, of eene weeke, golvende plaats, dan opent men ook deze bij tusschenpoozen, waartoe de *Hysterotomus* van OSIANDER zeer geschikt is. Mogt de lijderes tegen het openen met een instrument zich aankanten, en heeft er zich alreede een aanmerkelijk ettergezwel gevormd, dan kan men eene spons in de scheede brengen, en over de, niet door de spons bedekte, plaats, eene Spaansche vliegpleister, op zeemleêr gestreken, leggen, ten einde het inwendige vlies der scheede te prikkelen, op te heffen en dunner te doen worden, waardoor men het doorbreken van het *Absces* bespoedigt. Was de plaats zeer week, dan kan men ook zonder veel omslags en zonder der lijderesse iets te zeggen, hetzelve met een' waterbreker, of *Troiquart* openen. In dit geval zou misschien de *Speculum Vaginae* van DUPUYTREN bijzonder geschikt zijn, om, nadat dezelve binnengebragt is, en ingeval de voorgestelde *Operatie* door middel van het mes tegenkanting ontmoette, eenigerhande bijtmiddel op de weeke, golvende plaats aan te brengen.

§. 399.

Ten aanzien der inwendige behandeling, moet men, inzonderheid bij sterke verettering en uitterende koortsen, op versterking der lijderesse en verbetering harer spijsvertering de aandacht vestigen, hoofdzakelijk door het rijkelijk gebruik van kina, in vereeniging met IJslandsche mos en een' voedenden eetregel. Trouwens de genezing gelukt niet altijd met de opgegevene geneeswijze. Dit kan

voort-

voortvloeijen uit eene ontſteking der etterholte, ondanks alle voorzorg; eene inwendige oorzaak, die de ziekte deed geboren worden, nog voortwerkt en gene onderhoudt; reeds aanwezige *Caries* en ontwikkeling van het *Absces* na eene zeer hevige ontſteking. Haastige ontſtekingen hebben gemeenlijk in het nabijgelegene celweefſel eene verdikking en verharding ten gevolge, uit hoofde de holte van het daarop gevormd wordende *Absces*, na de ontlasting des etters, zich minder zamentrekt en vernaauwt, dan een *Absces*, dat na eene *chroniſche* ontſteking ontſtaat, waaraan het aangrenzende celweefſel ſlechts weinig deel neemt. Bij de *Abscesſen* van de laatſte ſoort is derhalve de opgegevene geneeswijze vooral heilzaam. — Ingeval men in de genezing niet ſlaagt, ziet men tweederlei uitgangen plaats grijpen; de etter namelijk begint zoo langer zoo meer uit te vloeijen, ſtervende de lijderes aan uittering, of het *Absces* gaat tot eene pijpzweer over, waarbij de lijderes dikwijls lang leeft; eene zoodanige fistel zag ik na een *Absces* in het bekken ontſtaan bij eene voorname vrouw, die hoogst moeijelijk verlost was en bij welke de *Psoitis* door den Arts miskend werd; zij leefde nog vele jaren, tot zij, ten gevolge van verettering en daaruit voortgevloeid beenbederf der bekkenbeenderen, aan uittering ſtierf. Desniettemin beſtaan er gevallen, waar, na werkelijk beenbederf, alles ten goede afliep. Om deze reden mag men zelfs in dit en andere vroeger vermelde gevallen, de hoop niet geheel en al opgeven. — Bij ontſteking van de etterholte kunnen rust, uit- en inwendige ontſtekingwerende middelen, en vooral

ee-

eene spoedige ontlasting des nieuw gevormden etters, op eene, van de eerste opening eenigzins verwijderde, plaats somwijlen nog den slechtsten uitgang voorkomen; en houdt men zich overtuigd, dat eene nog voortwerkende oorzaak der aanhoudende verettering ten grondslag ligt, dan moet men zoodanige middelen in het werk stellen, welke met den ziektetoestand overeenstemmen. Voor het overige behoort de verdere uitwendige behandeling bij de *Chirurgie* te huis, weshalve wij dezelve hier gevoegelijk kunnen overslaan.

LITTERATUUR.

§. 400.

VOGEL's *Handbuch.* IV. *Theil.*

C. C. SIEBOLD's *chir. Tagebuch. p.* 18.

B. OSIANDER, *die Frauenzimmer- und Kinderkrankheiten und die Entbindungswissenschaft betreffende Abhandlungen und Nachrichten. Tübingen* 1787. 8°. *S.* 2.

Desselben Denkwürdigkeiten für die Heilkunde und Geburtshülfe. I. *Bd. s.* 153.

RICHTER's *Therapie.* 1ter *Bd.*

Desselben Chirurgie. 5ter *Bd.*

HARLESS, *Specielle Nosologie, erste Hälfte.*

HORN's *Archiv.* VI. *Bd.* 1 *St.* N°. 5.

V. SIEBOLD's *Journal.* III. *Bd.* 2tes *St. s.* 206.

ZESDE HOOFDSTUK.

Van de witte zwelling van het been bij kraamvrouwen.

Begrip en geschiedenis der ziekte.

§. 401.

Onder *Phlegmatia alba dolens puerperarum* verstaat men eene geheel eigenaardige ziekte, door welke, wel is waar, niet alle kraamvrouwen zonder onderscheid overvallen worden, daar zij in sommige gevallen reeds tegen het einde der zwangerschap zich openbaart, en men zelfs hoogst zeldzame voorbeelden heeft, dat mannen er door aangedaan werden (WHITE, SIMONS, SANKEY); in de meeste gevallen nogtans komt zij eerst na de verlossing te voorschijn, en staat derhalve onder de ziekten der kraamvrouwen juist op hare plaats. Zij doet zich, over het geheel genomen, kennen als een vaak plotseling zich vormende, vaste, gespannene, veerkrachtige, glanzige, warme, pijnlijke zwelling van eene bleekwitte kleur, welke de onderbuiksstreek (*Regio hypagastrica*) en de naburige plaatsen tot beneden aan den voet inneemt; meestal alleen de onderste ledematen; in enkele gevallen volgens CALISSEN, CASPER, en eene, door ons in den jare 1824 gedane, waarneming de bovenste ledematen en de eene helft des ligchaams

aan-

aandoet en over het algemeen korter' of langer' tijd na de verlosfing te voorfchijn treedt.

§. 402.

De verfchillende, niet zelden geheel verkeerde namen, dezen ziektenvorm gegeven, toonen reeds klaar genoeg, hoe duister en zwak onze begrippen omtrent het wezen derzelve nog zijn, en wij behoeven ons zoo veel te minder daarover te verwonderen, aangezien deze ziekte in het geheel tot de ziekelijke zeldzaamheden behoort, en onze denkbeelden omtrent andere ziekten, die naar evenredigheid oneindig meer voorvallen, niet veel helderder zijn. De meest algemeene naam der ziekte is *Phlegmatia alba dolens puerperarum*, woordelijk, verzameling eener pijnlijke, witte, flijmachtige vloeiftof: Φλεγμα namelijk heet bij HIPPOCRATES hitte: als zoodanig wordt het door hem en alle latere Artfen voor eene witte, taaije, koude vloeiftof in het ligchaam gebruikt, welke de Romeinen *Pituita*, flijm noemen. Daarenboven heeft men haar *Oedema lacteum*, *Oedema Puerperarum* (CALLISSEN) genoemd; voorts *Ischias a Spareanosi* (σπαργανωσις beteekent oorfpronkelijk het inwikkelen, of omzwachtelen des kinds), en men verftaat daaronder ook (*Diascorides*) eene, ten gevolge der te overvloedige zogaffcheiding (*Polygalalia*), ontftane ftofverplaatfing naar eenig deel, zoodat *Scelalgia* (van σκελος voet, of been en αλγος pijn) *puerperarum*, misfchien de eenvoudigfte en beste benaming is. Bij de Franfchen komt dit gebrek meestal onder den min juisten naam van *enflure des jambes laiteuse*, *infiltration laiteuse* voor. De

En-

Engelschen noemen haar nu *milk leg*, dan *swelled leg*, of met eene omschrijving *painful intumescence of the lower extremity incident to lying in-women*; bij ons eindelijk wordt zij met den naam van witte zwelling van het been in het kraambed bestempeld.

§. 403.

Dat de ziekte over het geheel tot de zeldzame verschijnselen behoort, blijkt aldra uit een kort, geschiedkundig overzigt derzelve. C. WHITE, van wien wij, volgens mijn weten, de eerste uitvoerige behandeling dezer merkwaardige ziekte hebben, zegt ons, dat van één duizend acht honderd zeven en negentig vrouwen, die in het *Westminster General Dispensary* verlost zijn geworden, slechts vijf er door aangedaan werden, en van acht duizend vrouwen, die hij deels in het kraamgesticht te *Manchester*, deels in zijne bijzondere, uitgestrekte praktijk verlost heeft, slechts vier deze ziekte kregen. WYER zag van negen honderd negen en tachtig kraamvrouwen vijf daardoor aangetast; SANKEY van twee honderd slechts eene; JÖRG heeft in eene vijf- en veertigjarige praktijk de ziekte slechts drie malen zien plaats grijpen, en ik zelf heb dusverre na eene zes- en twintigjarige praktijk slechts vijf gevallen van dien aard bijgewoond, waarvan ik er vier behandeld heb. Reeds uit dit vlugtig overzigt wordt het verklaarbaar, waarom deze ziekte gedurende zulk een' langen tijd geheel onbekend bleef, en waarom men later, toen men naauwlettender op dezelve werd, de ziekte dikwijls verwarde en nog

tot

tot op de laatſte tijden ziektevormen, onder den naam van *Phlegmatia alba dolens* beſchrijft, die alles behalve daartoe te brengen zijn. De oude Schrijvers ſchijnen haar ganſchelijk over het hoofd gezien te hebben, hetwelk ons echter geenszins kan doen beſluiten, dat zij hun niet is voorgekomen. MAURICEAU is voorzeker de eerſte geweest, die ons eene eenigzins breedvoeriger beſchrijving van dit gebrek geleverd heeft (in het jaar 1778); naderhand hebben de Schrijvers met meerdere oplettendheid deze ziekte gadegeſlagen en beſchreven.

Diagnosis.

§. 404.

De *Phlegmatia alba dolens puerperarum* vertoont ons ten aanzien van haren vorm, hare during, hare uitgangen zoo vele verſcheidenheden, en de Schrijvers komen in de beſchrijving derzelve zoo weinig overeen, dat het inderdaad eene hoogst moeijelijke taak is, een trouw, naar de natuur genomen, alle wezenlijke hoofdtrekken omvattend tafereel derzelve te ſchetſen. Zeer zelden in de eerſte dagen des kraambeds, meestentijds eerst tien tot veertien dagen na de bevalling tot de vierde, zeldzaam tot de zesde week toe, beſpeurt de kraamvrouw aanvankelijk eene niet zeer hevige pijn, die gemeenlijk van de *Regio hypogastrica* of *inguinalis* der eene zijde, ſoms ook van het heiligbeen, of van de okſelſtreek aanvangt, en meerendeels tot de halve zijde des ligchaams

zich bepaalt (*). Veeltijds verſpreidt zich de pijn zeer ſchielijk over het ganſche lid, zoodat niet een plekje, zonder de hevigſte pijn kan aangeraakt worden; en het der lijderes volſtrekt onmogelijk is, hetzelve te verroeren. Hier komt ſpoedig koorts bij, die veelal zonder koude zich ontwikkelt, en zelfs, tegen den avond zich verheffende, met ijling vergezeld gaat. Edoch het vaatgeſtel wordt er niet alleen in betrokken, er vertoonen zich ook *sympatiſche* ongeregeldheden in het zenuwgeſtel en de ſpijsverteringsorganen. Menigmaal volgt de pijn de rigting van den *Nervus cruralis* en *obturatorius*. Volgens BURNS gaat de zwelling veelal eene prikkeling der baarmoeder vooraf, verbonden met eene verhoogde gevoeligheid van alle, in het bekken begrepene, deelen (†). De baarmoeder is een weinig gezwollen, de pols zeer ſnel (honderd twintig

(*) Een der door ons behandelde voorwerpen, had eenige dagen te voren eene branding en jeuking in de regter voetzool beſpeurd.

(†) Ik heb daarom onder de vijf door mij waargenomene gevallen, waarvan een de nog onlangs hier aanwezige Heeren Prof. CARUS en FRANKE uit *Dresden*, O. M. R. Dr. ERHARD en eenige andere Artſen zagen, de *Phlegmatia alba dolens* twee malen na eene vervroegde geboorte (*Accouchement forcé*) en eens na eene zware tanggeboorte zich zien ontwikkelen, wordende bij het *Accouchement forcé* de baarmoeder voornamelijk in een' zeer geprikkelden toeſtand gebragt; bij de zoo even genoemde lijderes, welke ik aan CARUS zien liet, moest ik om het voorkomen der navelſtreng en omdat het water reeds weggevloeid was, de verloſſing beſpoedigen en den baarmoedermond met de vingeren door geweld openen.

tig tot honderd veertig), doch week en niet vol, de warmtegraad der huid verhoogd; de lijderes heeft dorst; de tong is wit en vochtig; de eetlust ontbreekt; de lijderes nogtans heeft niet altijd een bleek, opgeblazen aangezigt en geene ontlasting, of raakt zeer ſtinkende, galachtige ſtoffen kwijt. De *Urin* is ſmeerig, de kraamvloed ſoms onderdrukt of ſtinkend, op andere tijden ongeregeld. De lijdende brengt meestal onrustige nachten door, ijlt in ſommige gevallen en zweet ſterk. Te gelijker tijd wordt nu de pijn al heviger; de liesklieren en de ſchaamlippen van de eene zijde zetten op en de lijderes heeft een gevoel van pijn, zwaarte en ſtramheid in het eene, of andere van deze, of aangrenzende deelen, hetgeen nu van lieverlede, van boven naar beneden, langs het been tot aan den voet zich verſpreidt. De ziekte heeft in dit eerſte tijdperk, dat ik liefst het pijnlijke wil noemen, eenige overeenkomst met een haastig *Rheumatismus*, met dat onderſcheid, dat hier alleen de hevige ontſtekingachtige verſchijnſelen ontbreken. Trouwens zij kunnen voorhanden zijn, als zij na moeijelijke verlosſingen, door beleediging van de baarmoeder en de aangrenzende deelen in het bekken, zich opgedaan had, als wanneer deze ziekte in dit tijdperk ligtelijk met eene andere kan verwisſeld worden; ook ten aanzien van de verklaring der naaste oorzaak dezer ziekte is deze *Complicatie* van

nen. Het kind lag dwars. Slechts in twee gevallen, van welke ik de eene lijderes verlost, echter niet behandeld heb, was de baring ligt en geregeld.

van aangelegenheid. Langzamerhand, gewoonlijk reeds de eerſte twee of drie dagen, laat de pijn eenigzins na en beginnen de deelen te zwellen, hetgeen dikwerf zeer geregeld, van boven aanvangende, tot den voet zich uitſtrekt, doch vaak ook ſneller geſchiedt, zoodat reeds na verloop van een tot twee dagen de eene zijde van de *Regio hypogastrica* tot aan de teenen geheel opgezwollen is. Niet altijd houdt de zwelling zulk een' regelmatigen loop. WHITE beweert, wel is waar, dat het eigenaardige kenteeken dezer ziekte beſtaan zou in eene zwelling van de geheele ſchaamlip, alleen van eene zijde, welke vast, glanzig, warm, geſpannen, veerkrachtig en pijnlijk is, plotſeling zich ontwikkelt, van eene bleek witte kleur is, en gaandeweg zich tot den voet uitbreidt, en dit zoo beſtendig zou plaats grijpen, dat als een been alleen lijdt, de zwelling van de ſchaamlip derzelfde zijde zoo juist omſchreven is, dat, als men eene lijn van den navel tot den aars trekt, dezelve hier niet buiten zal komen. Doch, ofſchoon wij niet ontkennen willen, dat dit teeken in de meeste gevallen voorhanden is, zoo ſchijnt WHITE toch zoo veel te zeggen, dat hij het als een eigenaardig, nimmer gemist wordend kenteeken opgeeft. Ongetwijfeld trof men toch ook gevallen aan, waar dit niet zoo was, en waar namelijk de zwelling het allereerſte in de kuit en aan de knie begon en zich van daar of naar boven en beneden verſpreidde (*).

§. 405.

(*) Dit was het geval bij de boven vermelde lijderes, die CARUS zag; ofſchoon dezelve in den eerſten tijd na de

§. 405.

Onderzoekt men nu de, in de zwelling betrokkene, deelen naauwlettender, dan ziet men dat de zwelling overal gelijkmatig is, en niet verandert bij eenigerhande ligging; de deelen zijn voller en harder, dan gewoonlijk, zeer gefpannen, veerkrachtig, voor den druk eens vingers in het geheel niet, of flechts voor een' korten tijd wijkende, doch hoogst pijnlijk bij de aanraking, en geene kuilen nalatende. In weerwil van dit alles mist men de ontftekingachtige roodheid en de algemeene verfchijnfelen der ontfteking, of het moest zijn, dat zij bij voorbeeld na eene zware en gewelddadige verlosfing volgt, in welk geval althans verfchijnfelen van ontfteking voorafgegaan zullen zijn, ten gevolge van de aandoening der teeldeelen, van eene wondkoorts, of *Metritis*, of zelfs de ontwikkeling der *Phlegmatia alba dolens* zelve nog kunnen verzellen. In dit geval is de pols van begin aan geprikkeld en ontftoken, anderzins befpeurt men wel eens niets ontftekingachtigs in denzelven (*Puls. inflammatorius stricte sic dictus*) en hij is het ook in het vervolg niet, hoezeer altijd nog zeer rad. De zwelling zelve heeft eene buitengewone, witte en glanzige kleur, en is hoogst zelden met enkele roode vlekken, die ook wel eens puisten vormen, voorzien: fteekt men in dezelve, dan

de verlosfing over pijnen in de heiligbeensftreek en de diepte des buik klaagde, vertoonde de opzwelling, verzeld met de hevigfte pijnen, zich het allereerst in de kuit en de knie, en bleef eenige maanden lang daar zitten.

dan vloeit er ſoms volſtrekt niets uit; meestal echter ontlast zich eene geringe hoeveelheid eener heldere, niet geſtolde, *lympathieke* vloeiſtof, gelijk ik ze in een der door mij waargenomene gevallen gezien heb; de zwelling echter verandert hierdoor niets. Wat den duur en graad dezer laatſte aanbelangt, deze zijn ook zeer onderſcheiden; reeds boven heb ik aangemerkt, dat zij ſomwijlen reeds in de eerſte vier- en twintig tot acht- en veertig uren volkomen ontwikkeld zich vertoont; menigmaal nogtans houdt het eenige dagen aan en in dit geval wordt de voet altijd het laatſte aangetast. Soms wordt de voet der ongeſtelde zijde tweemaal zoo dik, als de andere, doch dit grijpt ſlechts zelden plaats; bij wijlen evenwel bereikt zij zelfs een' hoogeren graad, en ik moet op grond mijner ondervinding, in twee gevallen, ROB. THOMAS gelijk geven, als hij zegt, dat de zwelling bij vrouwen van eene ſlappe vezel, die reeds onder de zwangerſchap ſterk aan huidwaterzucht en aderſpatten op den voet onderhevig waren, veel ſneller toeneemt. Ik houd mij overtuigd, dat eene mijner lijderesſen eens vroeg of laat aan waterzucht ſterven zal. Nadat nu het tweede tijdperk (*Stadium*), hetgeen wij het *St. tumiferum* noemen willen, twee tot acht dagen geduurd heeft, gaat de ziekte in het derde of in het *Stad. sequelarum* s. *chronicum* over. De koorts houdt op; de zwelling met al haar verzellende verſchijnſelen verminderen in dezelfde orde, als zij zich ontwikkeld hadden. Het ganſche lid is nu ongelijk op het gevoel en de watervaten zijn menigwerf hard geſpannen (*Chordae*), zoodat

het

het voorkomt, alsof er klieren verhard zijn. ROB. THOMAS meent echter, dat men, naauwkeurig onderzoekende, derzelver randen minder omschreven vindt, dan bij de *Glandulae conglobatae*, en de ongelijkheden ontspruiten uit de onderscheidene lijvigheid der, op verschillende plaatsen, uitgestorte *Lympha*. De klieren zelve kan men dikwijls duidelijk voelen, die bij de betasting gevoelig, doch zelden zeer opgezet zijn, en grooter zich voordoen, doordat de vroegere zwelling opgehouden heeft. Nadat nu koorts en zwelling afgenomen zijn, blijft het aangedane lid nog bij voortduring stijf, zwaar, doof en zwak, en het duurt, over het algemeen, zeer lang, eer het deel weder deszelfs vorige gezondheid verkregen heeft; ja dikwijls komt het eenmaal daarin betrokkene deel nooit tot deszelfs natuurlijken staat terug, hetgeen later nog bij de beschouwing der gevolgen en uitgangen dezer ziekte met meerdere overwogen zal worden.

§. 406.

Offchoon het nu, blijkens den vorm en den loop der ziekte, haar aan geen eigenaardige kenteekenen ontbreekt, zoo is het toch zelfs bekwamen Artsen overkomen, om haar met andere, meer of min op haar gelijkende vormen te verwarren, en het zal uit dien hoofde zeker niet overtollig zijn, de voornaamsten derzelve met hare onderscheidene kenmerken hier bij elkander op te geven.

§. 407.

Van het zuchtgezwel (*Oedema*) onderscheidt

zich de ziekte zeer duidelijk: het zuchtgezwel is veel weeker, kouder en deegachtiger op het gevoel, laat bij drukking eene groeve na en is ten eenemale onpijnlijk. Hetzelve begint van onderen van den voet af, bijzonder rondsom de enkels, en gaat van lieverlede naar boven. Bij eene waterpasſe ligging vermindert het zuchtgezwel, en ſteekt, of ſnijdt men er in, dan loopt er eene aanmerkelijke hoeveelheid vocht uit. Op de onderhavige ziekte heeft de *Hydrops cellulosus puerperarum* eenige meerdere gelijkenis, door de daarmede gepaard gaande ſneeuwwitte kleur, doch zij is meestentijds over het ganſche ligchaam verſpreid en bezit daarenboven overvloedige kenteekenen.

§. 408.

De *hysteriſche* opblazing (*Pneumatosis hysterica*), welke zelfs de voortreffelijke SYDENHAM met *Phlegmatia alba* zou verwisſeld hebben, heeft doorgaans geen zeker verloop, is eene vlugtige, krampachtige zwelling, verdwijnt even plotſeling, als zij ontſtaat, en overvalt meerendeels alleen zwakke, *hysteriſche* vrouwen, en vereenigt zich om die reden altijd met velerhande *hysteriſche* toevallen. Gemoedsaandoeningen, verkouding, ſterke hitte en dergelijken zijn de aanleidende oorzaken derzelve. — Met het luchtgezwel (*Emphysema*), de roos (*Erysipelas*), de *Induratio Telae cellulosae*, de heupjicht (*Ischias*) zal de onderhavige ziekte niet ligt, tenzij door een' eerstbeginnende in de kunst, kunnen verward worden. Intusſchen verdient hier eene, zeker hoogst zeldzame, verwij-

ding

ding der watervaten (*Varicositas vasorum absorbentium*) (*) vermeld te worden, welke SÖMMERING eenmaal gezien heeft, waar bij eene volſappige vrouw, wier kniegewricht vergroeid (*Anchylosis*) was, de opſlorpende vaten zoo verwijd zich vertoonden, dat zij eene ſoort van zuchtgezwel vormden. Als hij hetzelve met eene naald opende, ſprong de beſlotene *Lympha* met eenige kracht er uit. Dit alleen reeds en het ganſche verloop der ziekte zal beide ligt van elkander doen onderkennen. — Bij de eenvoudige *Scelalgie*, die ook JÖRG van de SCELALGIA *Puerperarum* onderſcheidt, neemt de pijn bij iedere beweging toe, alhoewel er niet altijd zwelling mede gepaard gaat.

§. 409.

Eindelijk moeten wij nog van twee andere ſoorten van ziekten gewag maken, waarvan de laatſte inderdaad met de onderhavige ziekte, te weten in het *chroniſche* tijdperk der laatſte, zoo veel overeenkomst heeft, dat men haar voor eene basterdſoort derzelve zou kunnen houden. Dit is namelijk eene ſoort van *Elephantiasis*, die onder den naam van klierziekte van *Barbados* bekend ſtaat, overmits zij op dit eiland het menigvuldigſte, edoch, volgens de waarnemingen van THOMAS, niet uitſluitend voorkomt. Dr. HENDY (†) houdt eene ontſteking en ver-

(*) *De morb. vasorum absorbentium. Traj. ad Moenum* 1795. *p.* 44. §. 22.

(†) F. SCHNURRER, *geographische Nosologie*, 8°. *Stuttgard* 1814. *p.* 426.

verſtopping der opſlorpende vaten voor de naaste oorzaak dezer ziekte. Bij ons is uit baarblijkelijke gronden eene mistasting in beide niet mogelijk; in gene landen is hare juiste onderſcheiding evenwel, die voorzeker nog het meeste uit het verloop der ziekte en de bijomſtandigheden zal moeten opgemaakt worden, zoo veel te belangrijker, naar gelang hare behandeling onderſcheiden is. De tweede ſoort van ziekte is, naar het ſchijnt, insgelijks eene basterdſoort van *Elephantiasis* en heerscht oorſpronkelijk onder de inwoners van *Cochin*, aan de kust van *Malabar*, en is om die reden onder den naam van *Cochin leg* bekend. Zij beſtaat in eene opzwelling van het eene been en ſtrekt zich van de navoetsbeenderen tot de knie toe uit, en is niet alleen daardoor gemakkelijk van de *Phlegmatia alba* te onderkennen, maar ook inzonderheid, door dat zij pijn, noch moeijelijkheid in het gaan veroorzaakt.

Oorzaken en wezen der ziekte.

§. 410.

Het zou ons te ver buiten de omſchrevene grenzen van een Handboek brengen, indien wij ons breedvoerig met het onderzoek van al de bewijzen voor en tegen afgeven wilden, die de verſchillende Schrijvers voor hun gevoelen over de verwijderde oorzaken en het eigenlijke wezen dezer ziekte, en tegen de ongerijmde meeningen van anderen te berde gebragt hebben. Wij laten het derhalve bij eene opgave van de gevoelens der beroemdſte Schrijvers, onze eigene gedachten er bijvoegende.

Zul-

Zulken, die eenig meerder onderrigt daaromtrent verlangen, verwijzen wij naar de werken van WHITE en CASPER (*infr. citat.*)

§. 411.

Wat vooreerst de gelegenheidgevende oorzaak aanbelangt, zoo heeft men het veelvuldigste het vatten van koude daarvoor gehouden: want eens ter zijde geschoven, dat ons het opsporen eener zoo algemeene ziekteoorzaak niet de minste verklaring omtrent het wezen dezer gewigtige ongesteldheid geeft, zoo heeft het aan de meeste Artsen, die zelven de ziekte waargenomen hadden, niet mogen gelukken, eene wezenlijke verkouding als gelegenheidgevende oorzaak aan te toonen, en in de enkele gevallen (*), waar gene voorafging, bleef

(*) Onder de vijf gevallen, die ik in mijne zes- en twintigjarige praktijk heb aangetroffen, waren er slechts twee, waar de kraamvrouwen te voren bepaald koude hadden gevat; bij de eene na eene ligte, regelmatige verlossing reeds in de zwangerschap door togt, en doordat zij zich des daags bestendig bij het vensterraam ophield, en des nachts in het bed lag, met de regterzijde naar een' kouden wand gekeerd, waarom het regter der onderste ledematen dan ook door de *Phlegmatia* aangetast werd; bij de andere na eene moeijelijke verlossing op den tienden dag des kraambeds door de verwisseling van koud beddengoed; bij de drie anderen was het door geene koudevatting te weeg gebragt; en maakte deze werkelijk de gelegenheidgevende oorzaak uit, dan moest de ziekte zich bij menigvuldige verkoudingen, waaraan zwangeren vóór, na en onder de verlossing zich blootstellen, oneindig meer ontwikkelen.

bleef het dan toch altijd nog hoogst twijfelachtig, of zij tot de ziekte, als de oorzaak tot het uitwerkfel, ftond; want anders kan men met hetzelfde regt andere fchadelijke magten, zoo als bij voorbeeld de *Anasarca* evenzeer als gelegenheidgevende oorzaak befchouwen, dewijl zij foms deze ziekte vooruitging. Even zoo min fchijnen gemoedsaandoeningen op zich zelve tot dit gebrek aanleiding te geven; immers dan zoude zij veel meer befpeurd worden. Belemmerde kraamvloed, ongeregelde zogaffcheiding (*), moeijelijke verlosfingen (†), en daar-

(*) Geene der kraamvrouwen, welke ik door de ziekte zag aangetast, heeft gezoogd. De lijderes, welke CARUS zag, had het kind flechts eenige dagen aan de borst gehad, doch de zogaffcheiding werd door het zwakke, ontijdig geborene en door middel van het *Accouchement forcé*, wegens de dwarfe ligging en zich aanbiedende navelftreng ter wereld gebragte kind niet genoegzaam bevorderd, en daar het vroegtijdig ftierf, moest het zogen geheel en al geftaakt worden. Ondertusfchen heeft mijn fchoonvader, de heer Dr. J. CHR. GOTTL. SCHÄFER, aan wien de ziekte gedurende eene vijftigjarige praktijk, gelijk hij mij fchreef, ook flechts zeldzaam voorkwam, dezelve toch een paar malen bij zelfzogende waargenomen.

(†) Onder de vier aan ons voorgekomene gevallen was eene kunstmatige verlosfing, door het *Accouchement forcé*, door middel van de keering wegens voorligging der *Placenta* op den baarmoedermond, voorafgegaan, en had de verkouding op den tienden dag na de bevalling plaats gegrepen; in een ander zag ik mij genoodzaakt, van wege de naauwte des bekkens en beklemming des hoofds de verlosfing met de tang te bewerkftelligen; zij was

daaruit voortvloeijende prikkelingen van den *Uterus* en de naburige deelen zijn nog minder als zekere *Causae remotae* aan te merken; want de ziekte komt immers reeds in de zwangerſchap, ja zelfs in enkele gevallen bij mannen voor, en zelfs in de meeste gevallen van *Scelalgia Puerperarum* gingen de, in het kraambed aanwezige, verrigtingen volkomen haren natuurlijken gang. Dat der ziekte eene zekere kiem, eene *Causa praedisponens* ten grondſlag moet liggen, kan men bijkans voor zeker houden, naardien vrouwen, die eenmaal dit gebrek ondergaan hebben, ligt weder daardoor aangetast worden. Waarin echter deze kiem beſtaat en of zij mogelijk eerst uit de eenmaal plaats gehad hebbende ziekte zich ontwikkelde, durf ik niet bepalen. White nu erkent als naaste oorzaak der onderhavige ziekte eene verſtopping der watervaten en ten gevolge daarvan eene ophooping van *Lympha* in de ongeſtelde deelen, en gelooft, dat zij voornamelijk uit de aanhoudende drukking van het kindshoofd

was zeer moeijelijk, verſcheidene trekken waren er noodig, en de weeke deelen des bekkens, ſpieren, zenuwen, vaten, bloed- en watervaten hadden door drukking, kneuzing en prikkeling tijdens de kunstbewerking veel geleden; hier ontwikkelde zich het gebrek eerst eenige weken daarna en zonder voorafgegane verkouding; daarentegen was in een ander geval de geboorte zeer gemakkelijk en ligt in haar werk gegaan. In het vierde, bereids boven vermelde geval vond ik mij, daar de nog kloppende navelſtreng zich aanbood, het vruchtwater afgevloeid was en door de onregelmatige ligging des kinds insgelijks gedrongen, de verloſsing te beſpoedigen.

hoofd op de opflorpende vaten in het bekken haren oorfprong zou ontleenen. De rand namelijk aan de bovenfte engte des bekkens vormt dikwerf eene fterk vooruitftekende lijn aan de fchaambeenderen, waardoor er vaten in fommige deelen verfcheurd worden. Doch zulk eene beleediging zal niet de pijn verwekken, immers de zwelling zelve gaat deze vooraf, en vertoont zelfs de ziekte zich niet, gelijk wij eenmaal zagen, ook aan de bovenfte ledematen; en, wat meer is, bij mannen? TRYE fchrijft de ziekte mede aan verftopping der watervaten toe, die, ten gevolge eenigerhande ontfteking gebo- ren wordende, drukking, of de opflorping eener fcherpe ftof veroorzaakt had. DENMAN is bijkans van hetzelfde gevoelen; hij veronderftelt, dat de ziekte allereerst in de liesklieren ontftaat, door de opflorping van een zeker, prikkelend beginfel in den kraamvloed, als gevolg eener onnatuurlijke af- fcheiding van den *Uterus*. Ook FERRIAR ftemt voor ontfteking der opflorpende vaten, zonder de geboorte juist daartoe uitfluitend te betrekken, om- dat de ziekte ook wel gedurende de zwangerfchap zich ontwikkelen kan. CASPER voegt zich ook bij diegenen, die eene ontfteking der watervaten, en in enkele gevallen misfchien van het celweeffel, voor de naaste oorzaak der ziekte houden. Even zoo CARUS. DAVID DAVIS daarentegen gelooft, deze in eene hevige ontfteking van eene of meer- dere der voorname aderen binnen het bekken, of in deszelfs nabijheid te vinden, waardoor derzelver vliezen verdikt worden. Zoo vormden zich fchijn- vliezen in haar inwendige, en eene langzame ftolling

van

van hetgeen zij bevatten; somwijlen verettering van haar gansche weefsel. Daardoor wordt de ruimte der vaten van lieverlede minder, dikwijls geheel verstopt, zoodat ze het haar toegevoerde bloed niet verder kunnen voortstuwen enz. HULL denkt, dat de naaste oorzaak bestaat in eene toevallige ontsteking, die eene schielijke uitstorting eener aanmerkelijke hoeveelheid wij en stolbare *Lympha* uit de uitwasemende vaten in het celweefsel der aangedane deelen te weeg brengt. ROB. THOMAS verklaart zich niet duidelijk, als hij zegt: de ziekte schijnt een plaatselijk karakter te hebben en tot de watervaten van het lid der ongestelde zijde beperkt te zijn. Dr. J. CHR. GOTTLIEB SCHÄFER is ook van gevoelen, dat de zitplaats der ziekte niet in het bloed en deszelfs wij, gelijk bij de zogkoorts, maar in het watervaatgestel zij op te sporen, en dat dezelve door de drukking in de zwangerschap op de watervaten voornamelijk de dijen en beenen aandoet. ALDERS eindelijk beweert, dat de dijzenuwen de deelen zijn, die het eerste lijden, en dat de zwelling van het celweefsel als een gevolg van het lijden der zenuwen is aan te merken.

§. 412.

Eindelijk nu zoo ver gekomen zijnde, dat ik ook mijne denkwijze over het wezen dezer ziekte zoude mededeelen, zoo stel ik terstond op den voorgrond, dat mij de, van de ziekte gemaakte, waarnemingen nog niet toereikende zijn, om iets zekers en bevredigends daarover te kunnen zeggen; offchoon mijn gevoelen op de door mij gedane waarnemingen gegrond

grond is, beſchouwe men hetzelve ſlechts als eene beredeneerde veronderſtelling (*rationellen Hypothese*) en ik wil gaarne aan anderen de beſlisſing overlaten, of zij eenige waarde heeft, dan niet. Het is gebleken, dat de meesten der bijgebragte Schrijvers zich voor ontſteking der watervaten verklaard hebben, desniettegenſtaande moet ik toch bekennen, dat het mij voorkomt, dat de meeste eigenaardige kenteekenen van ontſteking ontbreken: noch de pols, noch de *Urin*, noch de ziekte kenſchetſende, witte kleur der zwelling pleiten voor dit gevoelen, en de bewijzen, die CASPER voor zijne bewering en tegen WHITE's gevoelens aanvoert, komen mij ten eenemale ongegrond voor. Nog minder geldend komt mij DAVIS verklaring voor, aangezien alle zijne ziektebeſchrijvingen ons geen juist, zuiver denkbeeld der *Phlegmatia alba dolens* geven en mij doen denken, dat hij, even als vele andere vermaarde Artſen, de ziekte verwart.

§. 413.

Bijaldien ik alle omſtandigheden naauwkeurig overweeg, dan voel ik de meeste geneigdheid, om met hen overeen te ſtemmen, welke eene tegennatuurlijke ophooping van *lymphatieke* ſtoffen in de watervaten van het aangedane deel tot grond aannemen, en ik geloof, dat daardoor eene bijzonder verhoogde opgewektheid der opſlorpende vaten geboren wordt, die allezins eene bijzondere neiging veroorzaakt, om tot ontſteking over te gaan, zonder daarom reeds werkelijk ontſteking te zijn; en bijaldien zij zich als zoodanig aan den dag legt, dan doet zij terſtond de

hei-

heiligbeenszenuwen, en vooral de zitbeens- en dijzenuwen aan, gelijkerwijze de *Fascia lata* en de zenuwſcheede (*Neurilema*); de peesvliezen ſchijnen alsdan inzonderheid ten zetel der ontſteking te verſtrekken, en dit zijn ook juist dezelfde deelen, als de zwelling aan het eene of andere der bovenſte ledematen te voorſchijn treedt, gelijk ik ze een' enkelen keer na eene moeijelijke verlosſing zag geboren worden, bij welke de barende hare handen en voeten ter verarbeiding der weeën ſterk ingeſpannen had. Deze aanvankelijke ontſtekingachtige toeſtand echter neemt langzamerhand, en in het bijzonder nadat de uitzweeting der overkropte watervaten in het celweeſſel der aangrenzende deelen heeft plaats gegrepen — de *Crisis* dezer ziekte — meer of minder het karakter van verlamming aan, waardoor evenwel de grond tot het *chroniſche* verloop van het laatſte tijdperk der ziekte gelegd werd. Voor dit gevoelen ſchijnen, naar mijn inzien, de volgende gronden te pleiten: 1) zwangeren en kraamvrouwen zijn over het algemeen met eene zeer verhoogde vormkracht, een hoog geſtegen groeijend en inſtandhoudend leven bedeeld en zijn ook bij uitſtek tot uitzweetende ontſtekingen (*exsudative*) geneigd; 2) moet ik aanmerken, dat in de, door mij waargenomene, gevallen, de zwangeren een zeer kennelijk ſterk en ſaprijk geſtel hadden; drie vooral deden zich door overmaat van *Lympha* (*Plethora lymphatica*) in het ligchaam kennen, waren zeer goed gevoed, hadden zeer volle borsten, maakten weinig beweging en aten ſterk; eene derzelve was bijzonder door haren eetlust bekend,

had een kalm temperament, hetgeen bij twee ſchier aan het *phlegmatiſche* grensde, leidde het onbekommerdſte leven, ſliep veel en lang, beminde den wijn enz. Eene andere was, wel is waar, van eene zeer volſappige, dikbloedige en in het oog vallende ſterke geſteldheid, doch zij leed veel door zorg en kommer in de zwangerſchap; had vroeger eene ſlechte, vochtige woning; beide leden aan aderſpatten (*Varices*). Hoe dikwijls vindt men ook deze niet verbonden met eene zwelling der onderſte ledematen, het zuchtgezwel of *Anasarca*, dat men echter geenszins met de *Phlegmatia alba dolens* verwarren moet, en dat meestal na de verlosſing verdwijnt, waar gene eerst ontſtaat, of als zij in de zwangerſchap zich reeds ontwikkeld had, in het kraambed met vermeerdering van pijn toeneemt, en zich doet kennen door de, in den beginne met haar vereenigde, ontſtekingachtige koorts, die zich door de buitengewone, de heiligbeens-, zitbeens- en dijzenuwen innemende pijn, aan den dag legt. Eindelijk komt het ons voor, dat ook die geneesmiddelen voor dit gevoelen pleiten, welke overeenkomſtig onze ervaring en die van andere Geneeskundigen in deze ziekte het meeste vermogen bezitten, als daar zijn: de *Calomel*, de *Digitalis*, de *Antimonialia*, de *Acetis Ammoniae liquida*, de middelzouten, de Spaanſche vliegpleisters en in het algemeen zulke geneesmiddelen, door welke de *Plethora lymphatica* verminderd, of de ongeregelde ophooping van *lymphatieke* vloeiſtoffen in de watervaten door de huid, den ſtoelgang, of de piswegen weggenomen wordt.

§. 414.

§. 414.

Bij de §. 405 vermelde gesteldheid eener kraamvrouw, met name de al te sterke opvulling der watervaten met *Lympha* en de bijzondere opgewektheid van het opslorpend vaatgestel, kunnen eensdeels reeds in de zwangerschap en voornamelijk bij de verlossing velerlei gelegenheidgevende oorzaken te weeg brengen, dat of de *Phlegmatia alba dolens* alleen en geen andere ziekte verschijnt, welke het regelmatig en gelukkig verloop des kraambeds stoort, of zij verzellen althans aanvankelijk andere ongesteldheden, die op rekening der *Phlegmatia* geschoven worden, en daarom zoo ligt eene verwarring in de onderkenning (*Diagnosis*) en *Aetiologie* dezer opmerkelijke ziekte veroorzaakt hebben. De gelegenheidgevende oorzaken kunnen evenwel verschillende zijn. 1) Verkouding; zij behoort, wel is waar, tot de oorzaken, maar wij kunnen haar, op grond onzer ervaring, niet immer als de eenige aanmerken, gelijk wij boven reeds aangetoond hebben; anders zou de *Phlegmatia* veel meer voor moeten komen, en wij kunnen ter goeder trouw beweren, dat bij twee onzer lijderessen noch in de zwangerschap, noch bij de baring, noch in het kraambed verkouding er deel aan had. In twee gevallen was zij, wel is waar, duidelijk de aanleidende oorzaak, alhoewel zij toch in de *Plethora lymphatica* haren grond had. Daar derhalve, waar zij door verkouding ontstaat, vooral als deze alreede in de zwangerschap en baring haren invloed uitgeoefend heeft, draagt zij volkomen het karakter van eene

 rheu-

rheumatiſche ongeſteldheid, en daar, waar zij met eene ontſtekingachtige koorts zamengaat, dat eener *rheumatiſche* ontſteking, die inzonderheid de zenuwſcheeden en peesvliezen, bij voorbeeld de *Fascia lata*, aandoet en de pijnlijkheid te weeg brengt gelijkerwijze de baarmoeder en het buikvlies, ten gevolge eener verkouding en algemeen heerſchende, *rheumatiſche* geſteldheid, aan *Rheumatismus* en eene *rheumatiſche* ontſteking, *Metritis* en *Peritonitis* lijden kunnen. Verloskundigen, die naauwkeurig in hunne waarnemingen zijn, is het niet onbekend, welk een' invloed de volheid van het watervaatgeſtel (*Plethora lymphatica*) op de baring heeft, en hoe zich zelfs door eigenaardige verſchijnſelen aan de baarmoeder en in de naburige deelen, de ſtoornisſen van het werk der verlosſing door onnatuurlijke ophooping van *lymphatieke* vloeiſtoffen te kennen geven, en het komt ons voor, dat, deze volheid der watervaten niet reeds bij de geboorte doorgrond en doelmatig behandeld wordende, de *Phlegmatia alba dolens* in het kraambed, als eene hoogst nadeelige *Crisis*, ontſtaat. Gelijkerwijze kan zich bij de genoemde geſteldheid van het watervaatſtelſel door eenen *rheumatiſchen* aanleg de *Phlegmatia alba dolens* ontwikkelen, die de heiligbeensſtreek, de onderſte of ſoms de bovenſte ledematen aandoet, hoofdzakelijk omdat beide tijdens de baring ingeſpannen en aan verkoudingen blootgeſteld worden. 2) Doch het vatten van koude is niet altijd de gelegenheidgevende oorzaak, welke deze ziekte verwekt, want bij meergemelde geſteldheid kan reeds eene ſterke inſpanning bij de baring, de drukking

van

van eén groot kinderhoofd, inzonderheid bij eén te naauw bekken, en als de barende te ſterk tot verarbeiding der weeën aangezet wordt, de verloſſing met de tang, welke vele inſpanning vereischt, gewelddadige verwijding van den mond der baarmoeder bij een *Accouchement forcé* de *Phlegmatia alba dolens* te weeg brengen, die in vereeniging met eene ontſtekingachtige koorts zich opdoet; alsdan is de pijn in de heiligbeensſtreek en de knie buitengewoon hevig en inderdaad alleen uit medelijdendheid oorſpronkelijk; de lijderes duldt niet de minſte beweging en betasting, hoogſtens ſlechts een ligt overdekſel; de pols is niet alleen zeer ſnel, maar ook vol en eenigzins hard; de dorst der lijdende neemt toe; de *Urin* is aanvankelijk zeer rood, een dik bezinkſel op den bodem achterlatende; de dij zelve is veel gevoeliger en warmer, de huid met enkele, roode vlekken bedekt, naar het glanzige, vast en geſpannen, zoodat men met den vinger op dezelve drukkende, niet gemakkelijk een' kuil maakt. Vervolgens, wanneer ook de koorts haar ontſtekingachtig karakter verliest, zal, wel is waar, de pijn niet geheel en al ophouden, maar wel minder hevig zijn; de lijderes kan beter de bedekking van het lid en warmte verdragen; de pols is nog rad en niet meer vol en hard, ja na langer of korter tijd geheel regelmatig; de zwelling blijft nog voortduren, de warmtegraad der huid nogtans is verminderd, zij is zelfs minder geſpannen en glanzig; de koude beſtaat niet meer; er wordt meer *Urin* geloosd, die eene heldere kleur heeft; er vertoont zich ſoms, vooral bij de *Diathesis rheumatica*, eene *Diarrhoe*, waar-

 door

door zich de lijderes, ingevolge onze bevinding, zeer verligt gevoeld, en die de zwelling en ſpanning van het aangedane deel vermindert. 3) Eene derde oorzaak, die bij de bewuste geſteldheid van het watervaatgeſtel de *Phlegmatia alba dolens* verwekken kan, is het nietzogen, waardoor de *Crisis* van het kraambed geſtoord en de volheid van het watervaatgeſtel (*Plethora lymphatica*) zoowel als de opgewektheid van hetzelve verhoogd wordt; in dit geval gaat meestentijds een' geruimen tijd eene vermengde ontſtekingskoorts vooraf, met afwisſelende en dikwerf terugkeerende huiveringen, welke met de verſchijning van de *Phlegmatia alba dolens* haar afſcheid neemt; in deze omſtandigheid is er gemeenlijk weinig, of zelfs geheel geen zog in de borsten gekomen, en men komt derhalve ligt in verzoeking, de ziekte, vooral in het begin, met eene zoogenoemde zogverplaatſing te verwisſelen; dat de *Phlegmatia alba dolens* luidens SCHÄFER's waarnemingen ook bij zogenden zich vertoont, doet hier niets ter zake, nademaal zij niet alleen daardoor, maar gelijk aangetoond werd, ook door andere gelegenheidgevende oorzaken bij de voorhandene geſteldheid, ondanks de geregelde zogafſcheiding, zich ontwikkelen kan. 4) Het gebruik van te voedende en verhittende ſpijzen en dranken in het begin des kraambeds, waardoor de *Lympha* opgehoopt, de opwekbaarheid der opſlorpende vaten vermeerderd en eene vermengde ontſtekingskoorts kan veroorzaakt worden, als wanneer de ziekte zoodanig te voorſchijn treedt, als N°. 3 opgegeven wordt; vereenigen zich daar nu nog mede een zeer heet kraamver-

vertrek, heet weder, opwekkende gemoedsaandoeningen, menigvuldige bezoeken, onrust, gebrek aan ſlaap, en zoogt de kraamvrouw niet, dan wordt de wording dezer ziekte zeer bevorderd. 5) Eindelijk is het niet te ontkennen, dat ſomwijlen bij voorwerpen — die behalve met *Plethora lymphatica*, ook met aanmerkelijke volbloedigheid (*Plethora sanguinea*) behebt zijn, wier voeding en herſtellingsvermogen op een' hoogen trap ſtaat, of wier aderlijk leven verhoogd is, aan aanbeijen (*Haemorrhoides*) lijden, die veelal tevens ongeregeldheden in het poortaderſtelſel aanduiden — de *Phlegmatia alba dolens* ontſtaan en als *Crisis* beſchouwd worden kan, die gemeenlijk eene koorts van een zuiver, ontſtekingachtig karakter voorafgaat, en der zwelling zelve het N°. 2 gemelde karakter nog in een' hooger' graad mededeelt. In dit geval zelfs kan zich bij kraamvrouwen, die niet zogen, eene zoogenaamde zogverplaatſing, of een ettergezwel op eene andere plaats vormen, onder welke de *Phlegmatia alba dolens* niettemin voortduurt en haren eigen' gang gaat; inmiddels kan eene vermengde ontſtekingskoorts de zwelling vermeerderen, der genezing in den weg ſtaan en de ziekte van zeer langen duur doen worden, gelijk ik een merkwaardig, door mij waargenomen geval op eene andere plaats nader breedvoerig beſchrijven zal.

Gevolgen en Uitgangen.

§. 415.

Hoe verſchillend de gevoelens der Geneeskundigen te dezen aanzien zijn, de meesten toch ſtemmen daarin overeen, dat de ziekte over het algemeen een' zeer tragen gang heeft en ſomwijlen maanden en jaren duren kan, eer de lijdenden weder volkomen gezond worden. BOER (*), WESTBERG (†), MEISSNER (§), CASPER en anderen brengen ons voorbeelden bij, waar de ziekte zeer lang duurde en de zorgvuldigſte behandeling trotſeerde. — In de gevallen, die ik waarnam en behandelde, waren vijf, zes en zeven maanden ter volkomene genezing noodzakelijk. De wenſchelijkſte, doch gelijk het ſchijnt, de zeldzaamſte uitgang is die, waar de zwelling langzamerhand zich verdeelt, de pijn en de koorts ophouden en het ongeſteld geweest zijnde deel deszelfs verrigtingen volkomen weder ten uitvoer brengt. In zeer vele gevallen blijft het onderſte lid zwak en eenigzins gezwollen, zoodat de lijderes gedurende haar ganſche leven een' hinkenden gang behoudt, of de minſte verandering van het weder er in beſpeurt, gelijk dit bij eene onzer lijderesſen ſedert vele jaren het geval is: ſomwijlen vormt zich een *lymphatiek-* of ettergezwel; in het eerſte geval be-

(*) *Loco infr. cit.*

(†) HUFELAND'S *Journal.* Febr. 1817.

(§) VON SIEBOLD'S *Journ.* 1823. 1ter *Heft.* STEFFEN, in HUFELAND'S *Journ. Bd.* L. *St.* 6.

bevat het slechts eene *lymphatieke* vloeistof, in het tweede geval etter, hoezeer WHITE betuigt, dat hij dit nooit heeft plaats zien grijpen. Beide uitgangen kan ik op grond mijner ervaring bevestigen; in het eene geval had zich het *Lympha-Absces* aan den linker voorarm, en achter aan het heiligbeen gevormd, en vorderde de ontlasting der *Lympha* door middel van een bijtmiddel; in het andere, dat CARUS zag, ontstond er niet dan eenige weken daarna een ettergezwel van achteren aan het heiligbeen, dat met de dij gemeenschap had, en van zelve na de aanwending der rijpmakende middelen openbrak en gelukkig genas. Deze uitgang is in ieder geval langdurig en gevaarlijk, als zich de natuur zelve, gelijk ik in het vermelde geval gezien heb, geen' gelukkigen uitweg baant, het *Absces* openbreekt, of de kunst de ontlasting der *lymphatieke* vloeistof met de meeste voorzigtigheid bewerkstelligt. Eenige willen ook den overgang in heetvuur waargenomen hebben, en in beide laatste gevallen kan zelfs, ten gevolge van eene zich ontwikkelende, uitteringskoorts, de dood plaats grijpen, hetgeen nogtans hoogst zeldzaam schijnt te zijn. In de meeste gevallen van een' doodelijken uitgang zou de dood op den derden, vijfden, zevenden of negenden dag op het hoogste standpunt der pijnlijke verschijnselen voorgevallen zijn. Volgens BURNS zou de dood somwijlen zich plotseling openbaren, als de aan de betere hand zijnde lijderes zich onvoorzigtig aan ligchaamsinspanning overgeeft. Niet zelden zal, nadat de eene zijde aanvankelijk beter of geheel hersteld is, de andere kant aangedaan worden. Som-

 wij-

wijlen wordt ook een der bovenste ledematen mede aangedaan, zoodat dan, uitgezonderd het hoofd en de hals, de gansche helft des ligchaams door de ziekte aangetast wordt. Zelfs eene soort van wanvormigheid kan het gevolg dezer ziekte zijn, de voet wordt deegachtig, knobbelig; er ontwikkelt zich eene soort van *Elephantiasis*. Eindelijk heeft men ook waterzuchtige toevallen, vooral in den vroeger gezonden voet, zich zien openbaren.

Uitkomst der Lijkopeningen.

§. 416.

Dat ook zelfs de uitkomsten der lijkopeningen niet veel hebben bijgedragen, om de, over deze ziekte verspreide, duisternis op te klaren, behoeft ons niet te verwonderen, als wij bedenken, dat deze ongesteldheid in het geheel zoo spaarzaam voorvalt, dat dien ten gevolge de lijkopeningen nog veel zeldzamer zijn, en dat bovendien de ziekte dikwijls miskend, en bijgevolg verkeerde gevolgtrekkingen daaruit ontsproten zijn. In het door CASPER verhaalde, uit de geneeskundige jaarboeken van de Universiteit te *Halle* in den jare 1815 ontleende geval levert de schouwing het volgende resultaat op: de breede baarmoederbanden waren zeer vaatrijk; de inwendige vlakte der baarmoeder smeerig graauw, week, heetvurig en stinkend, even zoo de scheede. Nadat men de huid der dij doorsneden had, bleek het celweefsel eenigzins opgelost en allerwege met een bruinachtig, reukeloos vocht opgevuld te zijn; de liesklieren meer met bloed voorzien

zien en gezwollen dan gewoonlijk; de ſpieren van het been en de aangrenzende deelen zeer ſlap; de zenuwen en bloedvaten in derzelver natuurlijken toeſtand. Opmerkelijk was het, dat de ziekelijke geſteldheid van het celweeffel niet bloot aan het geheele been, maar ook in het ganſche bekken tot aan de *Psoas*, *Iliacus internus* enz. te ontdekken was. DAVIS geeft ons vier doodelijk geëindigde gevallen van *Phlegmatia alba dolens*, waar inzonderheid de aderen van de dij en de naastliggende deelen ontſtoken, verdikt en op enkele plaatſen met ſtolbare *Lympha* opgevuld waren, zijnde de *Uterus* met deszelfs aanhangſels (*cum annexis*) of geheel en al gezond, of ook mede door de ontſteking aangetast.

Voorzegging.

§. 417.

Deze vloeit reeds ten deele van zelve uit het boven gezegde voort, en alle Schrijvers komen met mij in zoo verre overeen, dat de *Phlegmatia alba dolens puerperarum* eene hoogst kwaadaardige ziekte is, omtrent welke de voorzegging zeer twijfelachtig, dikwijls zeer ſlecht is; intusſchen moet men bekennen, dat het ongunſtige der *Prognosis* ook voornamelijk daarin zijnen grond heeft, dat wij omtrent de naaste oorzaak het nog niet eens zijn, het wezen en den aard der ziekte nog niet genoegzaam kennen, en bij gemis aan deze kennis, er nog geen zekere geneeswijze voor beſtaat, en dat wij om deze reden de noodige, geneeskundige hulp

niet

niet vroeg genoeg toebrengen, vooral ook diegene, welke, indien zij niet in de zwangerſchap ontſtond, hare volkomene ontwikkeling reeds in het eerſte tijdperk verhoedt, nademaal de opvolgende *Crisis* door uitzweeting klaarblijkelijk de ziekte op den langen weg ſchuift, en wanneer ook de dood mogelijk ſlechts in de zeldzaamſte gevallen intreedt, dan is toch haar verloop niet alleen altijd zeer traag, maar tevens hoogst lastig, en blijven er in de meeste gevallen meer of min gewigtige nagebreken over. Of de ziekte in een en hetzelfde lid meer dan eens zou kunnen ontſtaan, is nog niet uitgemaakt; WHITE en SANKEY ontkennen dit; daarentegen wordt ſomtijds in een opvolgend kraambed het te voren niet aangedane deel in het lijden betrokken. De ziekte is zeer aan inſtortingen onderhevig, bijaldien de lijderesſen zich te vroeg weder aan den arbeid begeven en de nog zwakke deelen inſpannen. De vroegere verlosſing heeft doorgaans geen regtſtreekſchen invloed op het verloop en het gevaar dezer ziekte, immers zij ontſtaat even dikwijls na ligte, als na moeijelijke verlosſingen, niet minder dikwijls bij forſche dan bij zwakke voorwerpen. Even zoo min rigt zich de ziekte naar den ouderdom des voorwerps, of naar het jaargetij, de geſteldheid van het weder enz. Hoe meer de ziekte met andere zamengeſteld is, des te gevaarlijker wordt de voorſpelling. Tevens ſchijnen vooratgegane waterzuchtige aandoeningen der ziekelijke deelen de voorzegging hagchelijker te maken.

Ge-

Geneeswijze.

§. 418.

Dat zich bij eene ziekte, van wier innerlijk wezen men nog zoo weinig weet, geen algemeen geldende en bestendige geneeswijze laat opgeven, spreekt van zelve. Hier maakt het alzoo ook de groote kunst van den Arts uit, elk bijzonder geval zoo veel mogelijk afgetrokken te beschouwen. Over het algemeen echter zij men toch steeds behoedzaam en omzigtig in de behandeling. De Geneesheer moet hier volstrekt vermogende middelen en alle zijne krachten in het werk stellen; hij moet de ziekte zoo vroeg mogelijk trachten te onderscheiden en te bestrijden; hij vergete nogtans niet, dat hij met eene kraamvrouw te doen heeft, sla om die reden acht op den, door het kraambed eigenaardig gewijzigden, toestand der lijderes, op hare gevoeligheid, op den staat harer krachten, op zamenstellingen (*Complicatiën*), en op de veelligt aanwezige ongeregeldheden in de kraamzuiveringen en de zogafscheiding enz. Bij de behandeling nu moet men, deels op den algemeenen toestand des ligchaams, deels op het plaatselijke lijden de aandacht vestigen.

§. 419.

Voor en aleer wij echter ons geneesplan vormen, moeten wij wel onderscheiden, of de ziekte, overeenkomstig het §. 413 door ons opgegevene gevoelen, door de ongeregelde ophooping van *Lympha* en

en daaruit voortgevloeide bijzonder verhoogde opwekbaarheid der opſlorpende vaten alleen veroorzaakt is, en deze als enkelvoudig, of als zamengeſteld, voornamelijk door de gelegenheidgevende oorzaken te weeg gebragt, te voorſchijn treedt. Is gene enkel en volſtrekt alleen aanwezig, dan vordert de geneeswijze dringend en vroegtijdig, reeds in den beginne van het eerſte tijdperk, de volheid van het watervaatgeſtel (*Plethora sanguinea*) in het ligchaam te verminderen en de overhand nemende uitzweeting, de te ſterke verzameling van *lymphatieke* vloeiſtoffen in de opzwellende en pijnlijke deelen te beteugelen. In dit eenvoudig en met geen vermengde ontſtekingskoorts, algemeene volbloedigheid (*Plethora sanguinea*), noch met plaatſelijk ſlagaderlijke of aderlijke ontſteking vereenigde geval, is het vereischte, de krachten der natuur vooral door doelmatige voorſchriften in den eetregel, den ſtaat des kraambeds ſteeds voor oogen houdende, te onderſteunen; daartoe behooren het zoo dikwijls mogelijk aan de borst leggen des kinds; onthouding van een' te voedenden, verhittenden eetregel en het bloote genot van verdunnende dranken, bevordering des kraamvloeds, zorg voor behoorlijke buiksontlasting en *Urin*lozing, matige warmte van bed en kamer, en bedekking van het aangedane deel met een' ligten doek. Doch daar deze voorſchriften op zich zelve zelden genoegzaam zijn, moet men de werkzaamheid der natuur door nog ſterker middelen onderſteunen en nog op eene andere wijze de ontlasting der te overtollige *Lympha* in het ligchaam trachten te bevorderen, vooral als de kraamvrouw niet zoogt. Drie wegen

zijn

zijn er, welke wij daartoe inslaan kunnen, de huid, de stoelgang en de *Urin*afscheiding. Men kan, wel is waar, niet altijd met zekerheid bepalen, welke weg de beste en zekerste is; de Geneesheer moet zorgvuldig en onbeschroomd onderzoeken, vergelijken en dan beslissen, welke weg, de bijzondere neiging van het ligchaam in aanmerking nemende, de voorkeur verdient. De Geneeskundigen prijzen in hunne waarneming nu deze dan gene middelen, de eene zag het meeste nut van ontstekingwerende ontlastmiddelen, de andere van *Diaphoretica*, een derde van *Diuretica*. Deze drie verschillend werkende middelen kunnen alle heilzaam geweest zijn, als bij derzelver toediening altijd die middelen uitgekozen werden, welke met de pogingen der natuur overeenstemden. Dien ten gevolge zullen — inzonderheid als verkouding, of eene *rheumatische* aanleg als gelegenheidgevende oorzaak er bijkomt, de huid warm, lenig, reeds tamelijk vochtig is, als er neiging tot zweeten, hitte en dorst voorhanden is, of als de lijderes reeds meermalen gedurende de zwangerschap, met duidelijke verligting der toevallen, sterk gezweet heeft, de pols vrij vol en golvend is, en er noch in het darmkanaal, noch in de piswegen iets voorhanden is, dat ons zou kunnen noodzaken om op deze te werken — voornamelijk de *Diaphoretica* aangewezen zijn, als ook over het algemeen die middelen, welke de afscheidende werking der huid verhoogen, de huiduitwaseming en het zweet bevorderen. In deze omstandigheid komen tot inwendig gebruik te stade het azijnzuur, de azijnzure potasch, de azijnzure *Ammonia*, de

Sal-

Salammoniac, de spiesglansmiddelen in kleine giften, de vlier- en lindenbloesemthee, en bij werkeloosheid en kramp der huid kan zelfs de *Ipecacuanha* in kleine hoeveelheid en een braakmiddel van heilzame uitwerking zijn, aangezien zij in het eerste geval de werkzaamheid van de uiterste einden der vaten verhoogen, en in het tweede geval door eene tegenprikkelende afleiding en regtstreeksche werking op het zenuwgestel de kramp, welke de huiduitwaseming belemmert, wegnemen. Is de pijn van het aangedane deel reeds hevig, dan dient men de *Ipecacuanha* met *Opium*, of nog beter het *Doversche* poeder (*Pulv. Sudoriferans* DOVERI) toe. Met deze middelen verbindt men te gelijk zuurdegen en Spaansche vliegen, die op het ongestelde deel aangewend moeten worden; de laatste hebben in deze ziekte over het algemeen de voorkeur, daar zij, behalve de prikkeling van de zenuwscheede der heilig-, zitbeens- en dijzenuwen af te leiden, ook de, met dezelve verbondene, verhoogde groei- en herstellingskracht verzwakken, en de afscheiding der wijachtige en *lymphatieke* vloeistof door de huid naar buiten en door de piswegen bevorderen, inzonderheid als zij eene blaar trekken. Men legt dezelve daarom op het pijnlijke deel, onmiddellijk bij voorbeeld op de heiligbeensstreek, op de inwendige zijde der dij, van de kuit, op den arm, of bijaldien de dij en het been aangedaan zijn, volgens BOER in den vorm van een' smallen kousenband boven of onder het kniegewricht, of klimt de pijn tot een' hoogen graad en kan de lijderes de minste aanraking niet verduren, dan doen koude omslagen

van loodwater (*Aqua saturnina*) nog heerlijke uitwerkſelen, gelijk ik in eenige, door mij zelven behandelde gevallen, ondervonden heb.

§. 420.

Klaagt de kraamvrouw over eene zekere onrust en een onaangenaam gevoel in den onderbuik, had zij tijdens de zwangerſchap, of in het kraambed voor de ontwikkeling der ziekte met verligting ontlasting gehad, is hare huid tevens droog en dor, heeft zij veelligt reeds onder de baring, of kort voor dezelve eenige dunne ſtoelgangen gehad, waarvan het vatten van koude echter geenszins oorzaak is, dan zijn ter vermindering der *Plethora lymphatica* ontlastmiddelen dienſtig. Even als ter verhooging der werkdadigheid van het huidorgaan en der huiduitwaſeming, zachte, niet te ſterk prikkelende en verhittende zweetmiddelen, in het bijzonder bij de, buitendien zoo zeer naar het ontſtekingachtige overhellende, geſteldheid eener kraamvrouw aangewezen zijn, zoo ook moet men hier ſlechts van de zachtſte ontlastmiddelen gebruik maken, als daar zijn: de Tamarinde, het *Electuarium lenitivum*, de *Manna*, het Glauberzout (*Sulphas Sodae*), het zout van SEIGNETTE (*Tartris Sodae*), het *Arcanum duplicatum* (*Sulphas Potassae*) en dergelijken.

§. 421.

Beſpeurt men geenerhande werking van de natuur naar de huid, noch naar het darmkanaal; klaagt de kraamvrouw veelmeer over eene buitengewone en beſtendige ſpanning in de ſtreek der nieren, over

pijnen, branding en menigvuldigen aandrang in en op de blaas; is in de laatste weken der zwangerschap vrij veel *Urin* geloosd, en moet zij uit de natuur, over het algemeen bij elke gelegenheid, bij voorbeeld bij schrik, koudevatting en dergelijken haar water dikwijls lozen, dan zijn de *Diuretica* de hier aangewezene middelen, en ten einde de overtollige *lymphatieke* vloeistoffen in het ligchaam der kraamvrouw, voornamelijk door de vermeerderde afscheiding der *Urin* te verminderen en de uitzweeting in het celweeffel, zoo het mogelijk is, of geheel te verhoeden, of te beperken, en daardoor het tweede tijdperk (*Stadium tumiferum*) korter te maken, de meeste zouten, de azijnzure potasch (*Acetis Potassae*, *Terra foliata Tartari*), in vereeniging met *Aqua Petroselini*, het *Herba digitalis*, vooral in verbinding met *Calomel* of het zoete kwik, de *Squilla*; de vloeibare, koolstofzure zouten bevattende spijzen en dranken, spergies, peterselie, pinksternakelwortel, kervel, selderij en dergelijken.

§. 422.

Ontwikkelt zich de ziekte dadelijk bij zeer sterke, prikkelbare en volbloedige (*Plethora sanguinea*) kraamvrouwen, draagt de koorts een ontstekingachtig karakter, en is de pijn zeer levendig, voegen er zich ontstekingachtige toevallen bij, heeft de ziekte het karakter van eene *rheumatische* ontsteking, van een' *Rheumatismus acutus* na voorafgegane verkouding, vooral bij eene schielijke verandering van den warmtegraad, grepen er vroeger bij de verlossing

ster-

ſterke inſpanningen plaats, inzonderheid bij drukking van een groot hoofd, of een eng bekken op de vaten en zenuwen van het bekken; was de verloſſing door de hulp der kunst, of bij een *Accouchement forcé* door geweldige verwijding van den mond der baarmoeder bewerkſtelligd; grijpt in het eerſte tijdperk der ziekte eene vereeniging met eene hevige zogkoorts, met *Metritis*, eene *metastatiſche* ontſteking of zoogenaamde zogverplaatſing ſtand; hield de kraamvrouw met het zogen des kinds op, wordt dezelve aan de ſchadelijke uitwerkingen van een te koud kraamvertrek, van het genot van te voedende en te verhittende ſpijzen en dranken blootgeſteld, openbaren zich te gelijker tijd verwijdingen in de aderen of eene aderlijke ontſteking; zijn de pijnen in de heiligbeensſtreek, in de dij, in de knie enz. zeer hevig, is der lijderesſe de geringſte betasting ondragelijk, bezit de zwelling meer dan gewone warmte, is de huid met enkele roode vlekken bezet, naar het glanzige, ſtijf en geſpannen; de pols vol, eenigermate hard, rad; ijlt de lijderes, is zij zeer onrustig en ſlapeloos en de *Urin* hoogrood, dan ſtelle men bij zulk eene vereeniging ſtoutmoedig eene aderlating in het werk, legge dadelijk bloedzuigers aan, en de ganſche behandeling zij ontſtekingwerend. Offchoon wij ook van gedachten zijn, dat het, in die gevallen, waar de *Phlegmatia alba dolens* op zich zelve te voorſchijn treedt, volſtrekt noodzakelijk is, komt het ons echter voor, dat WHITE en BOER te ver gegaan zijn, wanneer zij dezelve ten eenemale afkeuren: wij houden ons veeleer, op grond onzer ondervinding, overtuigd, dat men

 haar

haar in de vermelde gevallen niet ontberen kan. Waar zij niet dringend aangewezen zijn, wendt men het ſalpeter, den *Tartarus depuratus* in vereeniging met *Magnesia*, de ontſtekingwerende middelzouten, de *Sulphas Potassae*, de *Sulphas Sodae*, de *Tartris Potassae*, Tamarinde, de plantenzuren, inzonderheid het wijnſteenzuur (*Acidum tartaricum*) in eene oplosſing tot drank aan.

§. 423.

In het tweede tijdperk der ziekte, het tijdperk der opzetting (*Stadium tumiferum*), waar de uitzweeting der *lymphatieke* vloeiſtoffen niet alleen volkomen geſchied is, maar ook de zwelling en pijn een' hoogen graad bereikt hebben, zijn over het algemeen geene aderlatingen aangewezen, dewijl zij de lijderes en zelfs de werkdadigheid der opſlorpende vaten te veel verzwakken; de zwelling, verzameling van vochten en de ziekelijke veranderingen in de bewerktuiging der zenuwen, in de peesvliezen en in het celweeffel begunſtigen; alleen dan, als er in dit tijdperk eerst eene *Complicatie* (§. 422) bijkomt, of indien hetzelve veronachtzaamd is, mag, trouwens met de meeste omzigtigheid, eene algemeene, of eene plaatſelijke bloedontlasting, door middel van bloedzuigers op het lijdende deel beproefd worden; de eerſte heb ik, wel is waar, in die omſtandigheid niet meer aangewend, de bloedzuigers nogtans hebben eene aanmerkelijke vermindering der zwelling en der pijn ten gevolge gehad. Voor het overige doen de §. 422 opgegevene middelen ook in dit tijdperk nog goede dienſten, edoch de buitengewone op-

zwel-

zwelling der aangedane deelen en de, met dezelve toenemende, te hevige pijnen dienen hier vooral aandachtig gadegeſlagen te worden. Ten einde deze te lenigen, make men koude omſlagen van het, door bijvoeging van *Acetis Plumbi liquida*, verſterkte loodwater, eene oplosſing van *Salammoniac* in wijnazijn, en als de lijderes dezelve verdragen kan, bij hevige ſpanning en pijnlijkheid, legge men pappen van *Herba Cicutae*, *Hyoscyami*, *Belladonae*, *Digitalis*, terwijl men inwendig het blaauwzuur (*Acidum prussicum*), het bilſenkruidextract en het heulſap, het laatſte het beste in het *Doverſche* poeder, toedient, bij welks inwendige toediening men echter zorgen moet, dat het de buiksontlasting niet ſtremme, hetgeen voorzeker nadeelig is. Ter beperking der zwelling gebruike men, behalve de §. 420 aangeprezene middelen, het kwik in vereeniging met het *Herba digitalis*, zelfs in die mate, dat er vele ſtoelgangen en buikloop op volgen. Geene middelen hebben mij ooit in dit tijdperk meer dienst bewezen, dan de laatstgenoemde; zij beantwoorden aan een drieledig geneeskundig oogmerk; beide wekken de werking van het watervaatgeſtel op; het *Calomel*, tot er ontlasting en buikloop volgt, toegediend, verwijdert de bovenmatige ophooping van *lymphatieke* vochten en beteugelt de zwelling, en naardien de *Digitalis* de prikkeling der zenuwen bedaart, werkt zij tevens als pijnſtillend middel. Het is opmerkenswaardig, dat men de *Calomel* bij deze ziekte in zeer groote hoeveelheden kan toedienen, zonder ſpeekſelvloed te veroorzaken, wij althans hebben denzelven er niet uit

 zien

zien ontſtaan, daarentegen wel eene *Diarrhoe*, die, wel is waar, hebbelijk werd, doch met verminde-ring der zwelling en pijn. Dezelve kan ook als ſcheidend (*critisch*) werken, en om die reden moet men haar niet geheel, ten minſte niet in het tweede tijdperk trachten te ſtuiten. De *Calomel* diende ik van één tot twee greinen verbonden met een vierde, een half tot een geheel grein *Herba digitalis* toe, de eerſte ook in vereeniging met de *Magnesia* bij belemmerde ontlasting nog in grootere giften, en de *Digitalis* tot een waterig aftrekſel van eene halve tot eene geheele *drachma* op vijf tot zes oncen *colatuur*; waarvan twee, drie en vier malen daags een halve, of geheele eetlepel vol ingege-ven werd. Uitwendig bewerkſtellige men, ter ver-mindering der zwelling, inwrijvingen van de ſalpe-terzure kwikzalf (*Unguent. Nitratis Hydrargyri*) enkel, of bij hevige pijnen in vereeniging met de *Oleum Hyoscyami*; niet minder goede uitwerkſelen zag ik van het *Unguentum de Digitali purpurea* en zelfs van de versch gekneusde bladen als pappen. STEFFENS (*loc. cit.*) heeft ook bewezen nut gezien van gelijke hoeveelheden *Unguent. Nitrat. Hydrar-gyri* en *Unguent. Althaeae* onder elkander gemengd, waarvan hij dagelijks anderhalf tot twee drachmen op het ziekelijke deel liet inwrijven. De Spaanſche vliegen trouwens doen, hoofdzakelijk in het tweede tijdperk, de heilzaamſte uitwerkſelen, welke dikwijls en op onderſcheidene plaatſen van het aangedane deel, bij voorkeur in voege eenes kouſenbands, aangewend moeten worden. De algemeene toeſtand der lijdende moet naar de bijzondere omſtandigheden

be-

behandeld worden. Men drage echter alle zorg voor eene te voedende diëet, prikkelende en verſterkende middelen, zelfs nog in dit tijdperk, ofſchoon de lijderes zich, naar men voorgeeft, zwak gevoelt. Daar de opſlorpende vaten in verhoogde opgewektheid en te bovenmatig opgevuld zijn, kan men ligtelijk op nieuws pijn en zwelling verwekken, of in ſtede van een' gelukkigen afloop, door volkomene verdeeling, de ziekte op den langen weg ſchuiven, en eene grootere verwoesting, langdurige verlamming van het lid, een lympha- of etter-*Absces* voortbrengen. De *Salammoniac* opgelost alleen met een weinig *Vinum stibiatum* of MINDER's geest (*Acetis Ammoniae liquida*) in een afkookſel van heemstwortel, bij ſlapelooze nachten, onrust en nog aanhoudende pijnen; elken avond een *Doversch* poeder, en ingeval van groote prikkelbaarheid der zenuwen en vaten met aanmerkelijke zwakte en overhelling naar het zenuwachtige een zwak aftrekſel van valeriaan met den *Spiritus Mindereri* of het zuur van HALLER (*Elixer acidum* HALLERI), het *Acidum muriaticum oxygenatum*, waren de middelen, welke wij meestal toegediend hebben. Soms ſchreven wij ook nog een braakmiddel voor, indien er eenige vuile ſtoffen en eene groote werkeloosheid voorhanden waren, eensdeels om op het zenuwgeſtel, anderdeels om de werktuigen der voeding en der herſtelling krachtdadig op te wekken, en zoo doende de werking der opſlorpende vaten te verſterken. — In een geval, waar de *Diarrhoe* vrij hebbelijk en ſterk werd, en de krachten der lijdende te zeer verzwakte, waren

Emulsiën met *Opium* en toongevende middelen, de *Columbo* en de kaneel in vereeniging met het heulſap, en wel onder ſlijmige middelen gemengd, noodzakelijk en nuttig.

§. 424.

Gaat de ziekte in het derde tijdperk (*Stadium Sequelarum*) over, dan is het gunſtigſte geval datgene, waar de zwelling zich verdeelt en met hare afneming gaandeweg alle de, haar verzellende, verſchijnſelen in dezelfde orde verdwijnen, als zij te voorſchijn gekomen waren. Vindt men deswege de lijdende zonder koorts, heeft de *Urin* geen bezinkſel meer, is zij helder en vormt zij enkel eene wolk, is het aangetaste lid niet zeer pijnlijk bij de aanraking, begint de lijderes zich zonder pijnen in het bed te bewegen, kan echter het lid, bij voorbeeld de dij, of het been zich niet van zelve bewegen en opligten; is de knie ſtijf, dan kan men tot een meer prikkelend en verſterkend geneesplan overgaan; inwendig komen in aanmerking de *Lichen islandicus*, *China*, *Myrrhe*, de ijzerpraeperaten, waarmede men te gelijker tijd eenen meer voedenden en verſterkenden eetregel pare. Als uitwendige middelen zijn aangewezen ſpecerijachtige kruidenzakjes, die ook met geestrijke middelen beſprengd kunnen worden, alsdan de vlugtig prikkelende en verſterkende inwrijvingen, *Linimentum volatile* enkel, of met kamfer, de *Tinctura balsamica* en naderhand zeep-, loog- en aromaticke kruidenbaden, voorts de *Thermal*baden te *Ems*, *Töplitz*, *Wiesbaden* en bij voortduring der verlamming in vereeniging met dropbaden; wij-

wijders de baden te *Kisſingen*, de zouten en koolſtofbaden, de ijzerhoudende te *Pyrmont*, *Schwalbach*, *Driburg*, *Bockler*, *Brückenau* enz.

§. 425.

Somwijlen blijven er aan het lid, inzonderheid aan een der onderſte nabij de knie, of rondom dezelve, knobbelige en verharde plaatſen over, of de vethuid wordt zoo hard, dat zich eene ſoort van *Elephantiasis* ſchijnt te ontwikkelen. In deze omſtandigheid moet men bij herhaling de inwrijvingen der aschkleurige kwikzalf (*Unguent. Hydrargyri cinereum*, *Ung. Nitrat. Hydrargyri*), van die der *Althaea*, der *Digitalis purpurea* en de meergemelde *Thermal*baden in het werk ſtellen; wijders moet men inwendig *Diuretica* in vereeniging met *Tonica*, *Roborantia* en uitwendig de inwrijvingen der *Tinctura Digitalis purpureae*, van de *Oleum terebinth.* en dergelijken aanwenden. Dreigt de ziekte tot een lympha- of ettergezwel over te gaan, dan trachte men den vochten, zoo ſpoedig mogelijk, een' uitweg te banen, opdat zij niet naar de diepte verzakken, en onderſteune de verzwakte voeding en onderhouding inwendig door verſterkende en voedzame middelen. Nopens de heelkundige behandeling verwijzen wij ten eenemale naar datgene, wat bij de zoogenaamde zogverplaatſingen daaromtrent gezegd en aangeprezen werd.

LITTERATUUR.

§. 426.

FR. MAURICEAU, *Traité des maladies des femmes grosses. T. 1. C.* XX.

BOER'S *Abhandlungen und Versuche geburtshülflichen Inhalts. Wien* 1791. *Th.* I. *p.* 119.

J. FERRIAR, *Medical Histories und Reflexions. London* 1798, *ubersetzt in den Sammlung auserlesener Abhandlungen zum Gebrauch pract. Aerzte* XIX. 1. 2. 1800.

WHITE, CARL, *Untersuchung der Geschwulst bei Kindbetterinnen an den unteren Gliedmassen. A. d. Engl. Wien* 1802.

Einzelne Aufsatze: Evans in Dunc. med. comment. Vol. X.

HULL, in *physic. med. Journal nach* BRADLEY *und* WILLICH, *bearbeitet von* KÜHN. *Bd.* III. *Leipzig* 1802.

DAVIS, *über die nächtsten Ursachen der Phlegmatia dolens, ubersetzt in den Sammlung auserlesen. Abhandl. z. gebr. pr. Aerzte.* III. *Bd.* 4tes *St.* N°. 5, *oder neue Sammlung.* vij *Bd. Leipzig* 1803.

SIMONS, *in Lond. med. and. physic. Journal* 1806.

SACHTLEBEN, in STARK'S *Archiv für Geburtshülfe.* II. *Bd.* 2, 33, 47.

WYER, *on Lymphatic dissention, in London medical and physical Journal for* 1810. XXIII. *p.* 301.

SANKEY, *Observations on Phlegmatia dolens, in Edinburgh medical and Surgical Journ.* 1814. X. *p.* 402.

SCHMALZ, *diagnost. Tabellen. Dresden* 1816. *p.* 37.

CASPER, JOH. LUD. *Diss. inauguralis de phlegm. alba dolens. Hal.* 1819. 8°.

HORN'S *Archiv.* 1819. 4tes *Heft.*

HUFELAND's *Journ. Bd.* L. 1tes *St.* 70—90.

FREYBERG, *Annotationes in Phlegmatiam albam. Halae* 1820.

CARUS, *Gynäkologie.* 2ter *Theil. Leipzig* 1820.

BURNS, *Principles of Midwifery.* 5. *Edit. Lond.* 1820.

THOMAS, *Modern. Practice of Physic. Lond.* 1820.

JÖRG's *Handbuch u. s. w. Zweite Aufl. Leipzig* 1821. 8°.

VON SIEBOLD's *Journ.* 1823. *Bd.* IV. *St.* 1.

Lond. med. et phys. Journ. Febr. 1824.

L. A. STRUVE, *Commentatio de phlegmatia alba dolens. Tubing.* 1825.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Van de verlamming der kraamvrouwen.

§. 427.

Na de verlosſing blijven ſomwijlen verlammingen van bijzondere deelen over. BURNS is voorzeker de eenige, die er bijzonder van gewag maakt, en wij vinden ons verpligt dezelve hier insgelijks niet voorbij te gaan, en bijzonder twee vormen te vermelden, die niet zeer zelden voorkomen. De eerſte ontſtaat gewoonlijk ten gevolge van de drukking des kinderhoofds bij een eng bekken, ſoms reeds tijdens de zwangerſchap (*), ten gevolge van de beklemming deszelven bij de geboorte, inzonderheid als het ſcheef ſtaat, en na zware inſtrumentale verlosſingen, namelijk met de tang,

(*) Deze verlamming zag ik in de eerſte jaren mijner verloskundige praktijk in mijne geboorteplaats *Wurzburg* bij eene zwangere met een naauw bekken, waar het kinderhoofd ſcheef in het bekken en onbewegelijk ſtond, reeds in de laatſte maanden der zwangerſchap ontſtaan; zij was niet in ſtaat te gaan, moest liggen, en eerst na de verlosſing, waartoe de tang noodzakelijk was, kwam het vermogen om te gaan van lieverlede terug, waarbij zij aanvankelijk zich van krukken bedienen moest.

tang, en is dikwijls zeer lastig en langdurig. De lijderes klaagt na de bevalling over eene hevige pijn in het heiligbeen en den rug, waarbij het gaan meer of min bezwaarlijk is. De lijderesfen worden ligt moede, hebben eene in het oog loopende zwakte in het heiligbeen en eene foort van krachteloosheid en moeheid in de beenen; zij kunnen niet lang ftaan en hebben dikwijls een' hinkenden gang, of kunnen zelfs in het geheel niet gaan. Hier moet men het heiligbeen door een ftevig verband, door een pasfend keurslijf onderfteunen, en pijnftillende, verfterkende inwrijvingen en wasfchingen te baat nemen. Naderhand gaat men dan van natuurlijke baden gebruik maken: dergelijke lijderesfen brenge men naar *Töplitz* in *Bohemen*, *Warmbrunn* in *Silezië n*, *Ems* aan de *Lahn* in het Hertogdom *Nasfau*, *Kisfingen* en *Bocklet* in de benedenkreits van den *Mein* in het koningrijk *Beijeren;* ook verdienen de zeebaden aanprijzing. Ik heb van de *Kisfinger*-baden voortreffelijke uitwerkfelen gezien, na wier gebruik ik in dit en andere gevallen het bad van *Bocklet*, als meer ijzer bevattende, ter verdere herftelling aanrade. De tweede vorm ontftaat zelfs na ligte en natuurlijke verlosfingen, doch over het algemeen flechts bij zoodanige vrouwen, die reeds vele kinderen ter wereld gebragt hebben: zij krijgen namelijk eene, naar den graad fterkere of geringere, verlamming der onderfte ledematen, als wanneer de fpieren foms pijnlijk worden en belette pislozing zich opdoet. Men zorge hier voor geregelde buiksontlasting, geve inwendig verfterkende middelen, uitwendig ftelle men inwrijvingen, fmeerfels

en

dropbaden in het werk, en late van zeep- ſpecerij-achtige kruiden en door kunst gemaakte ſtaalbaden, daarna van de baden te *Töplitz*, *Ems*, *Warmbrunn*, en van de natuurlijk ſtaalhoudende baden te *Pirmont*, *Driburg*, *Schwalbach*, *Bocklet* en anderen meer, gebruik maken.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Van den dikken buik der kraamvrouwen.

§. 428.

Na eene volbragte natuurlijke verlosfing neemt de buik bij eene gezonde vrouw van lieverlede weder zijne vorige gedaante aan, als voor de zwangerfchap. De *Uterus* trekt zich te zamen; de vroeger teruggedrongene buiksingewanden nemen hunne natuurlijke plaats weder in, en alles komt weder op denzelfden voet als voor de zwangerfchap. In vele gevallen echter houdt de kraamvrouw, de verlosfing reeds lang voorbij zijnde, een' dikken buik, die meer of min opgezet is, en der vrouw zelve, nadat alles in het kraambed is afgeloopen, dikwijls het voorkomen eener hoog zwangere geeft. Genees- en Heelkundigen hebben dit toeval meestal aan de verzuimde aanlegging van een' doelmatigen buikband toegefchreven; doch in het meerendeel der gevallen voorzeker ten onregte, aangezien door het misbruik en voornamelijk door de te vroegtijdige aanwending van een' buikgordel reeds zoo vele nadeelen in het kraambed, als daar zijn uitzakkingen, achteroverbuiging, ontfteking van den *Uterus* en den onderbuik enz. zijn veroorzaakt geworden (*). En eens

(*) C F. HERMANN, *de abusu fasciarum abdominalium in puerperis. Berolini* 1819. 8°.

eens toegegeven, dat de dikke buik een gevolg van de verzuiming des buiksgordels is, dan liggen toch menigwerf geheel andere oorzaken ten grondſlag, die noch Verloskundige, noch een buikgordel verhoeden kan, en die dikwijls reeds in de zwangerſchap zich ontwikkeld hebben. Het komt er dus hier hoofdzakelijk op aan, dat men de *Aetiologie* van dit volſtrekt lastig en dikwerf bedenkelijk verſchijnſel nader in overweging neme, naardien het gevaar en de aangelegenheid der ziekte, als ook hare behandeling ten eenemale van de bijzondere oorzaken afhangen, welke tot haar ontſtaan aanleiding gegeven hebben.

Oorzaken.

§. 429.

Wij zouden te ver gaan, indien wij al de oorzaken, die dit gebrek kunnen te weeg brengen, hier breedvoerig wilden behandelen. Het is alleenlijk hier ons oogmerk, zulke oorzaken nader te beſchouwen, die voornamelijk in het kraambed en onmiddellijk na hetzelve menigvuldiger zich opdoen, en grootendeels uit hetgeen de verlosſing voorafging, of uit de vorige zwangerſchap verklaard moeten worden. Daartoe behooren nu boven alle andere dingen de buikbreuken (*Hernia ventralis*, *Hypogastrocele*, *Coeliocele vera*), te weten diegene, welke ter weêrszijden der witte lijn (*Linea alba)*, of in de witte lijn zelve, zelfs tusſchen den navel en de ſchaambeenderen zich ontwikkelen. Over het algemeen treedt hier de breukzak tusſchen de bundels van de buikſpieren onder de huid te voorſchijn,

en

en bijgevolg kan alles, wat de buikſpieren met geweld uitzet, en de tusſchenruimten derzelve verwijdt, tot de wording van buikbreuken aanleiding geven. Ontſtaan er derhalve buikbreuken bij kraamvrouwen, dan worden zij gemeenlijk door de zwangerſchap, door te ſterke inſpanningen bij de baring, door verplaatſingen der baarmoeder tijdens dezelve veroorzaakt, en zoo veel te ligter, hoe menigvuldiger de kraamvrouw reeds gebaard heeft, en hoe ſchielijker de eene zwangerſchap de andere opgevolgd is. Wat de verplaatſingen der baarmoeder aanbelangt, geene derzelve is van meerdere aangelegenheid, dan die baarmoederbreuk, welke in de witte lijn zelfs alreede gedurende de zwangerſchap hare zitplaats neemt. Deze breuken kunnen niet zelden eene aanmerkelijke grootte hebben, waarin alsdan, behoudens de baarmoeder, meer of minder andere buiksingewanden kunnen begrepen zijn. Dat hier de buikgordel, al wierd hij nog zoo vroegtijdig aangelegd, dit gebrek niet verhoeden kan, ſpreekt van zelve: want altijd ligt hier eene zekere voorbeſchiktheid ten grondſlag, die uit de bovengenoemde oorzaken, welke eene ſterke uitzetting en verſlapping van het buikvlies en der uitwendige bekleedſelen der buikholte te weeg brengen, verklaarbaar is. Verſcheidene malen zag ik, onlangs eerst in het kraamgeſticht der Univerſiteit alhier, de vaneenwijking der *Linea alba* boven den navel, en men kan als zeker aannemen, dat ook de buikbreuk in het kraambed haren oorſprong ontleent uit de, bij de vroegſte vorming, onvolkomene vereeniging dier deelen. Het zou evenwel grove onkunde en gebrek aan ken-

kennis dezer oorzaak verraden, indien men de verſchijning van een' dikken buik in dit geval aan het niet dragen van een' buikgordel wilde toeſchrijven, alhoewel echter het aanleggen van een', ter binnenhouding dezer buikbreuk, opzettelijk vervaardigden, buikband aanmerkelijke voordeelen in zich ſluit. Daar, waar de buikbreuken door de *Linea albà* zelve te voorſchijn treden, is ook eene beklemming mogelijk, die nimmer plaats grijpt, wanneer, gelijk het ſomwijlen gebeurt, het buikvlies te gelijk met de buikſpieren uitgerekt is, en dikwijls een zeer uitgebreid gezwel met eene zeer breede grondvlakte aan den buik vormt. Uit de algemeene, bij iedere breuk, zich openbarende verſchijnſelen leert men dit gebrek kennen, hetgeen over het algemeen gemakkelijk is, dat wil zeggen, het is gemeenlijk niet moeijelijk te bepalen, of de dikke buik door eene breuk veroorzaakt wordt, of niet: daarentegen kan men dikwijls niet gemakkelijk onderſcheiden, welke bijzondere ingewanden in den breukzak, of het gezwel begrepen zijn, daar de verſchijnſelen hier, naar gelang van omſtandigheden, zeer kunnen uiteen loopen. Wij verwijzen te dezen aanzien naar heelkundige Handboeken. Ontleent nu de dikke buik uit deze oorzaken zijnen oorſprong, dan mag men wel op geen volkomene genezing hopen, en er zal, op zijn best genomen, bij kleine, zeer versch ontſtane buikbreuken, alleen ſluiting der buikſpleet kunnen volgen. Ik heb eenige, op dit oogenblik weder twee, zeer belangrijke gevallen van dezen aard, in mijne bijzondere praktijk bijgewoond, waar eene *Hernia Lineae albae* zich ontwikkeld

heeft,

heeft, en waar in het eene derzelve de buikſpieren zeker in hare ganſche lengte van elkander geweken zijn. Opmerkelijk zijn daarbij de *hysteriſche* toevallen, die zich dikwijls in een' hoogen graad vertoonen. Het beſtendig dragen van een' buikgordel, door welke de ſpleet van den onderbuik door middel van een ſnoer zou kunnen vereenigd worden, gedurige ligging op den rug met het bovenſte gedeelte des ligchaams in de hoogte, zorgdraging voor geregelde buiksontlasting en *antihysteriſche* middelen in geval van *hysteriſche* gebreken, namen gewoonlijk het gebrek zoo geheel en al weg, dat er geen ſpoor meer van te ontdekken was.

§. 430.

Eene andere oorzaak van den dikken buik bij kraamvrouwen is de trommelzucht (*Tympanitis*), drooge buikwaterzucht (*Hydrops ascites siccus*). In haren haastigen, met koorts verbonden' vorm openbaart zij zich, in het gemeen, ſpoedig na de verloſsing; zij is eene zeer ernſtige ziekte, die veelal doodelijk afloopt. De lijderesſen koortſen hevig, vervallen in een' hoogen graad van zwakte, waarbij de onderbuik, zonder pijnlijk te zijn, trommelzuchtig opgezet is. Over het algemeen prijst men ontlast- en verſterkende geneesmiddelen aan. Burns vermoedt, dat deze ziekte eene wijziging der kraamvrouwkoorts is. Eene andere ſoort van *Tympanitis*, die ook buiten het kraambed bij ontbreking der maandſtonden menigmaal zich vertoont, en ligtelijk in waterzuchtige aandoeningen overgaat, en in het kraambed dikwijls bij andere ziekten zich

 voegt,

voegt, openbaart zich ook somwijlen op zich zelve als eene eigenaardige ziekte, bijzonder na het vatten van koude: de darmen zwellen op, de onderbuik wordt uitgezet, zonder dat hij bij de aanraking pijnlijk is. Hier schijnt eene verslapping van de spiervezelen der darmen ten grondslag te liggen, en de genezing is zeer moeijelijk. Men heeft daarentegen ontlast-, windenafdrijvende middelen, *Mercurialia*, *Tonica*, baden, zelfs zeebaden, uitwendig inwrijvingen, drukkingen en dergelijken beproefd, doch somwijlen mislukken alle, eindigende de ziekte meestentijds in waterzucht van bijzondere ingewanden des onderbuiks, of algemeene waterzucht. Buitendien kunnen nu ook in en buiten het kraambed vele andere oorzaken tot het ontstaan dezer ziekte aanleiding geven, van welke wij hier alleenlijk de onderscheidene soorten van buikwaterzucht, en de opzetting van sommige ingewanden van den onderbuik, bij voorbeeld van de lever en milt, ten gevolge eener *chronische* ontsteking, of *Plethora abdominalis sanguinea* en *lymphatica*, vooral bij vrouwen, die niet zogen, opzetting van winden, en aandoeningen der speenaderen, als de gemeenzaamste oorzaken vermelden willen. Geen band, al wordt hij ook nog zoo vast aangelegd, zal in deze gevallen den dikken buik beteugelen: een doelmatige eetregel, werkzame leefwijze en drukke beweging, ontlastmiddelen, dikwijls een glas bitterwater, zullen hier meer moeten uitwerken. Bij gebreken van de speenaderen heeft ons het aanhoudende gebruik van het meermalen aangeprezene poeder uit *Tartarus depuratus*, *Rad. Rhei*, *Cort.*

Chi-

Chinae regalis, *Elaeosacchar. Foeniculi*, of uit *Tartar. depurat.* met *Rad. Rhei*, *Sulph. praecipitat.*, *Carb. Magnesiae*, en bovenal het beſtendige gebruik van de *Kisſinger* mineraalbronnen heerlijke dienſten bewezen en de geſtalte verbeterd. Wat de gebreken der piswerktuigen, als oorzaken van den dikken buik betreft, deze vinden in het onmiddellijk hierop volgende hoofdſtuk derzelver plaats.

RICHTER'S *Chirurgie. Bd.* VI.

BURN'S *Midwifery.*

NEGENDE HOOFDSTUK.

Van de ziekelijke veranderingen der pisafscheiding bij kraamvrouwen.

§. 431.

Gelijkerwijze alreede in de zwangerschap velerlei gebreken in de piswerktuigen ontstaan kunnen, even zoo vertoonen zich ook dezelfde ziektevormen na de bevalling, waar zij gewoonlijk uit moeijelijke verlossingen hunnen oorsprong ontleenen, schoon zij ook door andere oorzaken na ligte verlossingen kunnen verwekt worden. Wij hebben hier drie vormen nader in overweging te nemen:

A) Belette pislozing, *Retentio Urinae*, *Ischuria*,

B) Moeijelijke pislozing, *Dysuria*, *Stranguria*,

C) Onwillekeurige afvloeijing der pis, *Enuresis* s. *Incontinentia Urinae*,

en voornamelijk aan te toonen, waardoor zij inzonderheid bij kraamvrouwen ontstaan, en hoe zij te behandelen zijn.

A) Belette pislozing, *Retentio Urinae.*

§. 432.

Onder belette pislozing, *Retentio Urinae*, *Ischuria*, in den strikften zin des woords, verstaan

wij

wij de door eenigerhande oorzaak volkomen verhinderde ontlasting der *Urin* uit de blaas door den pisweg. De pisaffcheiding gaat in dit geval in de nieren altijd geregeld haren gang; er verzamelt zich derhalve altijd *Urin* in de blaas, doch zij kan niet ontlast worden. De belette pislozing onderfcheidt zich dien ten gevolge werkelijk van de onderdrukte pisaffcheiding (*Suppressio Urinae*, *Ischuria notha* s. *spuria*), door dat bij de laatfte in het geheel geene *Urin* in de nieren afgefcheiden wordt en bijgevolg de teekenen van ophooping van *Urin* in de blaas ontbreken. — Bij de belette pislozing nu zijn de verfchijnfelen naar gelang van de zitplaats en de oorzaken des gebreks onderfcheiden. Wat de zitplaats betreft, deze kan of in de pisleiders, of in de pisblaas, of eindelijk in de pisbuis haar verblijf hebben, en wij dienen om die reden onderfcheid te maken tusfchen *Retentio ureterica*, *vesicalis* en *urethralis*, en moeten alleen hierbij aanmerken, dat bij kraamvrouwen de belette pislozing meestal in de blaas te zoeken is. Naar de oorzaken verdeelen wij de ziekte in *Ischuria paralytica* (door verlamming), die voornamelijk bij oude lieden zich opdoet; in *Ischuria inflammatoria* (ontftekingachtige), die gemeenlijk ten gevolge van ontfteking der blaas (*Cystitis*) zich openbaart, of ook ligt daarin overgaat; in *spasmodica* (krampachtige) en eindelijk in *mechanica* (door werktuigelijke oorzaken), die zeker bij zwangeren en kraamvrouwen het meeste zal aangetroffen worden. Het fpreekt van zelve, dat wij ons flechts bij die oorzaken hier bepalen kunnen, die de ontwikkeling

dezer ziekte bij kraamvrouwen hoofdzakelijk begunſtigen, aangezien eene volledige behandeling van de gebreken der piswerktuigen hier ten eenemale buiten ons beſtek ligt.

Diagnosis.

§. 433.

Uit welke oorzaken de belette pislozing ook ooit haren oorſprong moge ontleenen, zij geeft zich in het gemeen door de volgende, gemeenſchappelijke verſchijnſelen te kennen: de afvloeijing der *Urin* is ten eenemale onderdrukt; de in de blaas verzamelde en teruggehoudene *Urin* hoopt zich in dezelve al meer en meer op, zet dezelve uit, niet zelden tot een' aanmerkelijken omvang, zoodat eindelijk eene ware *Ascites vesicalis* veroorzaakt wordt. Daaruit ontſtaat eene buitengewone zwelling der opgevulde blaas, welke men boven de ſchaambeenderen door de ſcheede, door den endeldarm duidelijk voelt, en waarin men meestentijds duidelijke vochtgolving ontwaart, wanneer men boven de ſchaambeenderen met de hand, en in den endeldarm met de vingeren dezelve bij afwisſeling drukt. De lijderes ontwaart aanvankelijk een' menigvuldigen en lastigen aandrang, om de *Urin* te lozen, doch zonder dat er eenige ontlasting volgt, of de lijderes raakt in het vervolg eenige droppels, met pijn en branding in de pisbuis, kwijt; het gezwel wordt bij de aanraking, en zelfs zonder deze, gevoelig en pijnlijk; de lijdende klaagt over omſchrevene pijnen in den onderbuik, die meer of minder hevig zijn; gaandeweg wordt de

ge-

geheele onderbuik opgezet en pijnlijk, eindelijk wordt de vergaderde *Urin* rotachtig, terwijl de lijderes door angst, beklemming, misselijkheid en flaauwten gekweld wordt; zij is met een koud zweet bedekt en niet zelden bezwijkt zij plotseling onder haar lijden. De gevolgen dezer terughouding der *Urin* echter zijn naar gelang van de hevigheid en de oorzaken des gebreks zeer verschillende, en wij willen om die reden alvorens die oorzaken van naderbij onderzoeken, welke bij kraamvrouwen ten opzigte der *Aetiologie* eene bijzondere aandacht verdienen, om dan eindelijk tot de uitgangen en de behandeling over te stappen.

Oorzaken.

§. 434.

De oorzaken, die meestal de terughouding der pis bij kraamvrouwen te weeg brengen, zullen hier altijd van dien aard zijn, dat zij tot eene *Ischuria inflammatoria mechanica* den grond leggen. Wat de eerste nu betreft, dan kan allereerst uit de belette pislozing eene ware ontsteking voortvloeijen, en deze wordt geboren uit verzuimde ontlasting der *Urin* voor de bevalling, door de ruwe inbrenging van den katheter, ten einde dezelve later nog te ontlasten. Door drukking van den *Uterus* op de blaas, of door ontsteking van den *Uterus*, wanneer deze deszelfs voorsten, naar de pisblaas gekeerden, wand voornamelijk aandoet; door koudevatting; door eene ziektestof ten gevolge van onderdrukte kraamzuiveringen enz. Een oorspronkelijk, te naauw, of

in vergelijking van de grootte des kinderhoofds betrekkelijk te klein bekken geeft ligtelijk daartoe aanleiding. Tot de werktuigelijke oorzaken, die insgelijks over het algemeen ontſtekingachtige toevallen te weeg brengen, behooren namelijk: drûkking van den *Uterus* op den hals der blaas en de blaas zelve; hier kan, of de hoeveelheid van het vruchtwater te groot zijn, of de *Uterus* is door eene onnatuurlijke grootte der vrucht te ſterk uitgezet, of er heeft eene onregelmatige ligging van het kinderhoofd, bij voorbeeld de ligging van het hoofd met het aangezigt naar de ſchaambeenderen, of eene zoogenaamde dubbele geboorte plaats, als wanneer het kind zich met de billen voordoet, beklemming des hoofds door een der, naar de ſchaambeenderen liggende, ledematen, of onnatuurlijke ligging van den *Uterus* zelven, die of uitgezakt, of omgebogen, voor- of achterwaarts gekeerd kan zijn; of de hulp der kunst met de handen of inſtrumenten, inzonderheid echter eene verlosſing met de tang, door welke de hals der blaas en de blaas zelve veel van drukking te lijden hebben en dergelijken meer. In al deze gevallen wordt de pisblaas geprikkeld; er ontſtaat of ontſteking derzelve en hare gevolgen, of bijaldien de pisblaas meer gedrukt wordt, zwelling der pisbuis en van hare monden, waarbij zij pijnlijk en gevoelig, en de uitvloeijing der *Urin* of gedeeltelijk, of geheel belemmerd wordt, en de binnenbrenging des katheters zelfs onmogelijk kan maken. Als het hoofd des kinds groot is, de verlosſing uit dien hoofde langzaam voortgaat en het hoofd lang op de ſchaambeenderen ſtaat, eer het-

zel-

zelve in den doortogt komt, dan wordt de hals der blaas niet zelden gekneusd en verlamd, en er ontſtaat, als gevolg daarvan, of eene *paralytiſche* terughouding der pis, zoo veel te eerder, als reeds vroeger toevallen van verzwakking (*atoniſche*) in de piswegen voorhanden waren en de ontlasting der *Urin* voor de verlosſing verzuimd werd, — of er treden toevallen eener krampachtige en ontſtekingachtige, verhinderde pislozing, vooral bij prikkelbare voorwerpen, te voorſchijn. Wijders kunnen ook veranderde liggingen der blaas tot de wording des gebreks gelegenheid geven. Wanneer uit de eene, of andere oorzaak eene uitzakking des *Uterus*, der ſcheede, of van den endeldarm ontſtaat, dan kan de blaas ook daardoor op velerlei manieren beleedigd worden en in hare natuurlijke ligging verandering ondergaan; de hals der blaas, of de pisbuis wordt mede beleedigd, gekneusd, meer of min te zamengedrukt; verder kan de blaas zelve uitzakken, zich omkeeren en zich zelve den uitgang beletten. Eindelijk nog kan ook de belemmerde pislozing zich toevallig met andere ziekten der kraamvrouwen vereenigen: zoo vertoont zich namelijk bij *astheniſche* koortſen, niet zelden eene, naar haren aard, door kramp verwekte, verhinderde pislozing; of zij treedt bij buikvliesontſtekingen, onderdrukte kraamzuiveringen enz. als een zeer lastig toeval te voorſchijn.

Uit-

Uitgangen.

§. 435.

Deze nu kunnen zeer onderfcheiden zijn, en wel 1) de met *Urin* gevulde blaas zet zich zoo langer zoo meer uit; de wanden der blaas worden eindelijk door den ziekelijken prikkel in ontfteking gebragt en de ontfteking gaat in verrotting en den dood over. 2) De blaas wordt zoo geweldig uitgezet, dat hare wanden den aandrang niet langer wederftaan kunnen, en alzoo de ganfche blaas, zonder voorafgegane ontfteking, barst. 3) Somwijlen opent zich de blaas op eene enkele plaats, en de *Urin* wordt dan dikwerf op de meest verfchillende plaatfen uitgeftort, al naarmate de pisblaas aan haren bodem, of van voren, of van achteren, aan den hals der blaas enz. vaneengefcheiden is. Dit is alsdan of terftond doodelijk, of er vormen zich pisfistels, er ontftaat onwillekeurige afvloeijing der pis (*Enuresis*) — meer of minder langdurig en gevaarvol. 4) Menigmaal wordt de blaas zoo fterk uitgezet, dat daardoor de afvloeijing der *Urin* van de nieren langs de pisleiders ten eenemale geftremd wordt; er vormen zich, als het ware, dan ftofverplaatfingen van *Urin;* de *Urin* gaat in de bloedkolom over, of ontlast zich op de meest onderfcheidene wijze door de huid, door kwijling, braking en dergelijken.

Voorzegging.

§. 436.

Zij is over het algemeen zeer flecht, hetgeen uit het boven vermelde van zelve voortvloeit. Hoe moeijelijker de aanleidende oorzaken te vermijden en te beteugelen zijn, hoe hooger graad de ziekte bereikt, des te erger is de uitgang. Is de afvloeijing der *Urin* geheellijk onderdrukt, dan is het altijd gevaarlijker, dan wanneer nog eenige *Urin* geloosd wordt. In het laatfte geval namelijk zijn althans de natuurlijke uitgangen niet geheel en al gefloten en er is derhalve nog eerder hoop te fcheppen, om door eene gefchikte behandeling hulp aan te brengen.

Geneeswijze.

§. 437.

De behandeling is natuurlijk ook naar gelang der oorzaken en het verloop der ziekte zeer verfchillende, en komt over het algemeen met diegene overeen, welke bij dezelfde toevallen, als zij in de zwangerfchap zich opdoen, noodzakelijk is. Bovenal drage men zorg, dat de kraamvrouw kort voor de aanvangende baring, de *Urin* volkomen ontlaste, en als dit niet van zelve gaan wil, dan neme men te regter tijde den katheter te hulp, die in deze omftandigheid over het algemeen eenen platachtigen vorm hebben en met de grootfte voorzigtigheid ingebragt moet worden. Men toeve echter hier niet te lang mede; want heeft men eens het

het regte tijdſtip voorbij laten gaan, dan gelukt het zetten van den katheter niet meer en het daaruit ontſpruitende nadeel is niet weder te verhelpen. Openbaren zich ontſtekingachtige toevallen, dan ga men ſtreng ontlastwerend te werk, door algemeene en plaatſelijke bloedontlastingen, koude *Emulsiën*, *Calomel* en afleidende middelen. Heeft het gebrek zulk een' hoogen graad nog niet bereikt, dan gaat men tot uitwendige omſlagen van *Species resolventes* op het *Perinaeum* en op de *Regio hypogastrica* over; men verordinere laauwe halve of geheele baden. Bij *paralytiſche*, of krampachtige toeſtanden moet een meer prikkelend of krampſtillend geneesplan ingeſlagen worden, gelijk zulks in geneeskundige Handboeken het beste te vinden is. Helpen al deze middelen niets, dan moet men tot eene kunstbewerking de toevlugt nemen; waarover wij op het einde dezes hoofdſtuks nog nader ſpreken zullen; wij gaan thans tot de andere ſoorten der gebreken van de blaas over, en kunnen hierbij veel korter zijn, vermits zij meestentijds dezelfde oorzaken ten grondſlag hebben.

B) Moeijelijke pislozing, *Dysuria*, druppelswijze afvloeijing, *Stranguria*.

§. 438.

De moeijelijke pislozing is eigenlijk van de *Retentio Urinae* alleen door den minderen graad onderſcheiden; zij beſtaat in eene onvolkomen belemmerde pislozing. De afvloeijing der *Urin* is daarbij wel niet ten eenemale verhinderd, trouwens

toch

toch moeijelijk (*Dysuria*), of met hevige branding en vaak met aanmerkelijke pijnen verbonden, als wanneer de *Urin* zich meestentijds druppelswijze ontlast (*Stranguria*). Ook deze ziektevorm vertoont zich menigwerf na de verlosſing, en kan of oorſpronkelijk (*idiopatisch*) of toevallig (*symptomatisch*) zijn. Het laatſte ziet men in het kraambed het gemeenzaamſte en ontſtaat uit zulke oorzaken, die eene ontſteking en opzwelling van den hals der blaas en der pisbuis te weeg brengen, of eene kneuzing dezer deelen veroorzaken. De *idiopatiſche*, moeijelijke waterlozing ontleent altoos haren oorſprong uit eene ongeſteldheid in de nieren, en zij is natuurlijk zoo veel te ongunſtiger, wanneer zij zich met het kraambed vereenigt, naardien de hier aangewezene geneesmiddelen te groote omzigtigheid vereiſchen en dikwijls in het geheel niet aanwendbaar zijn. De behandeling ſluit hier insgelijks niets bijzonders in, en kan men over het algemeen hetzelfde geneesplan volgen, hetwelk wij bereids bij de volkomene terughouding der pis hebben opgegeven. In alle gevallen nogtans kan men bij dit toeval eenigzins gunſtiger voorſpelling doen; de genezing geſchiedt hier dikwijls gemakkelijker; bij de *Stranguria* betoonen *Opiaten*, vermengd met ſlijmige middelen, niet zelden de heilzaamſte uitwerkſelen.

C) Onwillekeurige afvloeijing der Urin, *Enuresis* s. *Incontinentia Urinae.*

§. 439.

Bij de *Enuresis* loopt de pis volſtrekt onwillekeurig af, zonder pijnlijke gewaarwording en zonder dat de lijderes het vermogen heeft, haar op te houden, offchoon zij ook de behoefte nog gevoelt, om dezelve te lozen. Menigmaal vloeit de *Urin* geſtadig droppelswijze af, onmerkbaar en zelfs na volkomene ontlediging der blaas nog aanhoudende, of in eens, zonder dat de lijderes eene nieuwe verzameling beſpeurd heeft, en voor zij zich tot de pislozing gereed kan maken. Zulk een onvermogen, om de *Urin* op te houden, ontſtaat nu niet zelden na de bevalling, en kan dikwijls zeer hardnekkig zijn, ja zelfs gedurende het ganſche leven blijven beſtaan. Deze onwillekeurige afvloeijing duurt dan of onafgebroken voort, of er volgen kleine tusſchenpoozen, in welke de lijderesſen de pis bij zich houden. De onderkenning is natuurlijk ligt; de ziekte niet te miskennen; het gezigt alleen duidt ons den aard der ziekte aan.

Oorzaken.

§. 440.

De oorzaken zijn verſchillende; wij onderſcheiden namelijk twee hoofdoorzaken, en bij gevolg ook twee hoofdvormen dezer ziekte: *a*) *Enuresis paralytica* s. *atonica*. Hier ligt eene zwakte, of

eene

eene volkomene verlamming van de sluitspier der blaas ten grondslag, waardoor het alsdan komt, dat de uit de nieren komende *Urin* zich niet eerst tot eene zekere hoeveelheid in de blaas verzamelt, maar dadelijk door den openstaanden hals der blaas loopt. Dit krachtverlies van de sluitspier ontstaat in het kraambed gemeenlijk uit plaatselijke oorzaken en is veelal het gevolg eener moeijelijke verlossing, waarbij de hals der blaas sterk en zeer lang gekneusd wordt, wanneer, bij voorbeeld, het kindshoofd zeer lang op de vereeniging der schaambeenderen, inzonderheid bij beklemming en sterke inspanning bij de baring, staat, voor het in den doortogt komt. *b*) *Enuresis mechanica*, bij welke plaatselijke gebreken in de bewerktuiging voorhanden zijn, die, over het algemeen, door de meer of min zware hulp der kunst bij moeijelijke geboorten, veroorzaakt wordt. Een ruw, te dikwijls herhaald onderzoeken; de onvoorzigtige aanwending der tang; de aanwending van scherpe instrumenten, de doorboring der vliezen (*Embryotomie*), de ontheffening, de schaambeensfnede en dergelijke, kunnen ligtelijk tot verwonding der onderhavige deelen, en wel tot eene verscheuring van den hals der blaas, gelegenheid geven, die dan noodwendig eene *Incontinentia Urinae* met zich brengt. Zij kan evenwel ook het gevolg eener, gedurende eene hardnekkige pisopstopping, ontstane pisfistel zijn, of eener zich vormende opening in het ligchaam der blaas zelve, of door het afvallen van eene, na ontsteking gevormde, doode korst en daaruit voortvloeijend verlies van zelfstandigheid. Uit welke

 oor-

oorzaken echter de ziekte ook mag ontſtaan zijn, zij is altijd een zeer lastig en niet zelden ongeneeslijk gebrek. De onophoudelijk afdruppelende *Urin* houdt beſtendig de teeldeelen en de naburige deelen nat, als ook de kleederen, verſpreidt een' ondragelijken ſtank rondom de lijdende, waardoor zij zich zelve en anderen tot last wordt, en verwekt jeuking, branding en ontvelling der aangrenzende deelen. Hierbij voegt zich nu ſoms op het laatſte eene ſluipkoorts, welke de ongelukkige lijderes geheel en al ten onder brengt.

Voorzegging.

§. 441.

De voorzegging is naar mate van de aanleidende oorzaken onderſcheiden. Ontleent de ziekte uit bloote zwakte en verlamming van de ſluitſpier haren oorſprong, dan mag men altijd nog hoop voeden, om het gebrek door den tijd te genezen. Heeft echter eene beleediging of verſcheuring van het deel ſchuld aan de afvloeijing der *Urin*, dan is de voorzegging altijd hoogst ongunſtig, en bijaldien de verſcheuring van den hals der blaas tot over de ſluitſpier zich uitſtrekt en eene aanmerkelijke opening, met verlies van zelfſtandigheid en binnen-buitenwaartskeering der blaas, plaats vindt, aan geen volkomene genezing te denken; nog minder als de blaas zelve geſcheurd is. In al deze gevallen kan men het gebrek ſlechts dragelijk houden, waarbij nogtans de lijderes lang kan blijven leven.

Geneeswijze.

§. 442.

Bij de *Enuresis* door verlamming moet men de geneeskrachten der Natuur door zulke middelen onderſteunen, welke het vermogen bezitten om de verſlapte vezelen hare ſpanning en veerkracht weder te geven. Van inwendige middelen is hier niet veel te verwachten; men heeft daartoe echter den aluin in vereeniging met Arabiſche gom, of in den vorm van aluinmelken, de kina in poeder en in groote hoeveelheden, de Spaanſche vliegentinctuur, enz. aangeprezen. Wij hebben in de bijgebragte gevallen meermalen van de pillen van POCTAS veel goeds gezien.

R. *Pulv. Cantharid.* gr. iij.
Camphorae gr. x.
Sapon venet. ℥i.
M. f. pil xxxx d.
S. dagelijks drie pillen in te nemen.

De uitwendige middelen nogtans doen hier meer af, welke men echter, zoo lang de kraamvloed nog aanwezig is, behoedzaam moet in het werk ſtellen, opdat dezelve niet onderdrukt worde. Men late het derhalve aanvankelijk bij het gebruik van ſpecerijachtige verſterkende ſtovingen berusten, en ga later tot meer zamentrekkende middelen over, bij voorbeeld, tot een afkookſel van de *Tormentilla*, tot het uitwendige gebruik van den aluin, van het zwavelzure ijzer enz., die men of door eene, in de ſcheede gelegde, ſpons aanlegt, of ook in den

vorm van inſpuitingen in de blaas aanwendt, als wanneer men de vrouw in dier voege laat liggen, dat zij niet dadelijk weder afloopen. Kant zich het gebrek tegen alles aan, dan moet men de afvloeijing der *Urin*, zoo veel mogelijk, onſchadelijk trachten te maken, tot welk einde men allerhande toeſtellen uitgedacht heeft, waarbij wij lager nog zullen ſtilſtaan. Daar, waar de *Enuresis* uit eene beleediging van den hals der blaas of de blaas zelve voortvloeit, kan men blootelijk *palliatief* te werk gaan, en zelfs in die gevallen, waar er nog genezing mogelijk is, kan dezelve ſlechts door eene heelkundige behandeling geſchieden, waarover aanſtonds meer.

Heelkundige kunsthulp bij de onderſcheidene gebreken in de pisafzondering bij kraamvrouwen.

§. 443.

A) Van den katheter. In de meeste gevallen van pisopſtopping is dit inſtrument het voorname middel, om de ziekte of te verhoeden, of haar het grootſte gevaar te ontnemen. Het inbrengen van denzelven is bij vrouwen altijd gemakkelijk; of het moest zijn, dat er plaatſelijke beletſelen voorhanden waren; men doet het beste, zich van een' buigzamen, veerkrachtigen katheter te bedienen, daar men hem dikwijls een' geruimen tijd moet laten liggen. Bij de binnenbrenging laat men de lijderes op den rug liggen, en de beenen van elkander voeren en naar den buik trekken; alsdan brengt men den katheter in de pisbuis, door welke zij

ge-

gemeenlijk ligt en ſpoedig in de blaas gaat. Moet hij een' zekeren tijd blijven liggen, dan maakt men hem door middel van een paar bandjes vast. Van tijd tot tijd echter moet men hem uitnemen en ſchoonmaken, naardien het bezinkſel der *Urin*, of ook ſlijm en dergelijken zich ligt aan de uitwendige oppervlakte van denzelven vastzetten. Deszelfs aanwending komt bij alle ſoorten van pisopſtoppingen te pas, zoodra de *Urin* zich eenigermate heeft aangehoopt, en de in het werk geſtelde middelen vruchteloos geweest zijn. Bij de ontſtekingachtige pisopſtopping moet men nogtans eerst de ontſtekingachtige toevallen uit den weg ruimen en, over het algemeen, nimmer den katheter met geweld inbrengen. Daar, waar de blaas niet volkomen ontledigd wordt, gelijk het gemeenlijk het geval is, als de blaas ſterk uitgezet is, en haar zamentrekkingsvermogen verloren heeft, daar moet men de afvloeijing door eene, zoo veel mogelijk, loodlijnige plaatſing der lijderes, en door eene gelijktijdige drukking op de blaasſtreek onderſteunen. Naderhand moet men bij iedere nieuwe verzameling van *Urin* op nieuws den katheter gebruiken, en men kan hem daarom meermalen daags inbrengen, of een' tijd lang liggen laten. Doch bijaldien men dit doet, dan moet men zijne uitwendige opening digt maken en de *Urin* alle drie tot vier uren aftappen. Laat het werktuig zich gemakkelijk inbrengen, of bezit de lijderes zelve reeds de vaardigheid, om hetzelve in te brengen, dan is het altoos beter, het zoo dikwijls aan te wenden, als het vereischt wordt, dan dat men het voortdurend liggen laat. Zoodra dan ein-

delijk de *Urin* met een' vollen ſtraal uit den katheter loopt, is het tijd, om deszelfs aanwending geheel te laten varen, met dien verſtande, dat de kranke dan ook het vermogen heeft, zonder hem volkomen de blaas te ontledigen. Bijaldien dit zoo niet zijn mogt, gaat men met deszelfs gebruik voort, tot de pisopſtopping volkomen weggenomen is, en de lijderes in ſtaat is, ook de laatſte droppels uit te drijven. De beste buigzame katheters zijn, volgens RICHTER's opgave, die van PICKEL in *Wurzburg* en BERNARD in *Parijs*.

§. 444.

B) De kaarsjes of bougies. Daar, waar de pisopſtopping uit eene vernaauwing der pisbuis ontſpruit, moeten deze in het werk geſteld worden. Bij vrouwen, voornamelijk bij kraamvrouwen, heeft dit zelden plaats. Hare behandeling is anderzins ligter en eenvoudiger, dan bij mansperſonen; doch volkomen hetzelfde. Men kan ze het beste vastmaken, door het, uit de *Urethra* ſtekende, gedeelte om te buigen en hetzelve met banden en kleefpleister te bepalen. Het beste bereidt men dezelve uit één pond was, drie pond olijfolie en anderhalf pond *Menie*.

§. 445.

C) De Punctie of de blaasſteek. Heeft de pisopſtopping een' hoogen graad bereikt; kan de *Urin* langs den natuurlijken weg niet ontlast worden; zijn al de, daartegen in het werk geſtelde, middelen vruchteloos geweest; wil de binnenbren-

ging

ging van den katheter volſtrekt niet gelukken, dan doet men de blaasſteek door middel eener *Troiquart.* Zij is gemakkelijk en zonder gevaar, en mag vooral niet te lang uitgeſteld worden. Bij vrouwen verrigt men de kunstbewerking het beste en zekerſte boven de ſchaambeenderen; de wijze van *opereren* is in het geheel zeer eenvoudig; doch de Heelkundigen wijken in hunne wijze van bewerking eenigzins van elkander af. De meeste doen de ſteek anderhalf duim boven de ſchaambeensvereeniging. BINGHAM keurt dit echter af, en meent, dat men, door de ſteek zoo ver boven de ſchaambeenderen te verrigten, tot zamentrekkingen der blaas aanleiding geeft, bijgevolg ook tot het afglijden van het inſtrument, en men ook het buikvlies ligt daarbij beleedigen kan. Reden, waarom hij den raad geeft, digt boven de ſchaambeensſtreek de *Punctie* te verrigten, en de *Troiquart* in eene ſchuinſche rigting naar beneden en achteren in te ſtooten. Is de *Urin* ontlast, dan laat men de buis in de wonde liggen, terwijl men eenige banden door den ring, of de gaatjes derzelve trekt, deze om den buik vastmaakt en de *Urin* op deze wijze ontlast, tot het beletſel weggenomen is, waarom de blaasſteek verrigt werd. Een ander geſchilpunt nu is, of men de *Troiquart* dadelijk door de uitwendige bekleedſelen henen in de blaas ſtooten, of dat men eerst een' kunſtigen weg banen zal, zoodat de blaas bloot komt te liggen. Wij zijn van gedachten, dat bij magere perſonen en bij zulke, waar de blaas duidelijk boven de ſchaambeenderen ontdekt kan worden, de eerſte *Methode* ten eenemale de voorkeur verdient, overmits zij een-

eenvoudig is en geen nadeel daarvan te wachten ſtaat. Bij vette perſonen evenwel kan men, voor de *Punctie*, de huid in de rigting der *Linea alba* eene vinger breed in de dwarste doorſnijden; de piramiedswijze ſpieren van elkander ſcheiden, en dan de *Troiquart* in de ontbloote blaas voeren. De blaas hecht zich zeer ſpoedig in den omvang der ſnede aan de buikſpieren vast, terwijl men van de ſpoedig intredende verettering geen nadeel te wachten heeft.

§. 446.

d) Van de pisontvangers. Deze wordt aangewend, wanneer de *Enuresis* allen daartegen in het werk geſtelden middelen wederſtand biedt, ten einde althans de daaruit ontſpruitende gebreken te verminderen, dien ten gevolge vooral in die gevallen, waar *organiſche* beletſelen ten grondſlag liggen, bij voorbeeld, wanneer zich eene opening in de blaas zelve gevormd heeft, waardoor nu de pis gedurig uitzijpelt. — Het gemeenzaamſte en eenvoudigſte middel is de ſpons, welke men in de ſcheede legt; doch zij baat inderdaad zeer weinig, naardien zij ſchielijk met pis gevuld wordt en dezelve dan even zoo goed afvloeit, als of er geene ſpons was; voorts wordt dezelve uitgedrukt als de lijdende gaat zitten, en zij verhoedt zoodoende de verontreiniging der naburige deelen en kleedingſtukken volſtrekt niet. Dit gebrek heeft men door moederringen, die eene drukking op de pisbuis uitoefenen, willen wegnemen. Doch ook daarmede heeft men zijn oogmerk niet bereikt, dewijl of de druk-

drukking te ſterk is, en dan ſchadelijk wordt, of niet ſterk genoeg is, als wanneer zij ook niet veel helpt. Om die reden is men op middelen bedacht geweest, om ook vrouwen, even als manspersonen, in ſtaat te ſtellen eene flesch te dragen, die de *Urin* opvangt. Het *Receptaculum* van FRIED (*desſen Anfangsgründe der Geburtshülfe, Strassburg* 1769. 8°. Tab. 17. Fig. 1.) is ongeſchikt en de daaraan bevestigde blaas begint zeer ſchielijk te ſtinken. De toeſtel van BÖTTCHER is, wel is waar, zeer vindingrijk, doch hij heeft een bezwaar, dat namelijk de lijderes er bij het zitten zeer door gehinderd wordt; dergelijke beletſelen bezit ook de, met een' langwerpigen trechter voorziene pisontvanger, welken J. CHR. STARK beſchreven en afgebeeld heeft, en het verbeterde toeſtel van RICHTER zal dit bezwaar ook niet geheel uit den weg ruimen (cf. *Ejd. Chirurg.* Bd. 17. §. 402.) BINGHAM ſtelt voor, om eene flesch van veerkrachtige gom in de ſcheede te brengen, en door een zeker, door hem beſchreven werktuig eene zachte, gelijkmatige drukking op de beleedigde deelen aan te brengen (cf. *Op. Cit.* pag. 240); het uitzieperen der *Urin* nogtans wordt daardoor ook niet verhinderd. Het beste is, volgens onze meening, het door WINTER in zijn, onder nader te vermeldene, geſchrift naauwkeurig beſchrevene, ſcheepvormige werktuig, dat de meeste in het ooglopende gebreken van alle andere, ons bekende, toeſtellen niet bezit, en zoowel bij het zitten als het liggen op den rug der lijdende, aan deszelfs doel beantwoordt. Wij gevoelen ons verpligt, naar het

kleine geschrift zelve te verwijzen, daar het ons hier te ver zou afleiden, wilden wij eene naauwkeurige beschrijving van dit toestel geven, en elke verkorting der eigene beschrijving van den Heer Dr. WINTER der duidelijkheid afbreuk doen zoude.

§. 447.

e) De pisfistels en derzelver behandeling. Zonder ons in eene breedvoerige beschouwing van de *Diagnosis*, *Aetiologie* en *Therapie* der onderscheiden pisfistels in te laten, die hier niet op de regte plaats zou zijn, willen wij alleenlijk diegene, die na moeijelijke verlossing het menigvuldigste voorkomen, eenigzins nader in overweging nemen. Wij bedoelen diegene, welke zich uit de pisblaas in de scheede openen, die men het ligtste kan ontdekken, wanneer men een' vinger in de scheede en in de blaas eene *Sonde* of katheter brengt. De geneeswijze is hier zeer duidelijk en wel van een' dubbelen aard: 1) men verhindere, dat de pis door de fistelopening in de scheede vloeije en 2) trachte men de randen der fistelopening te vereenigen en te genezen. De uitvoering echter van dit geneesplan, althans van het laatste, is hier zeer moeijelijk, en de Heelkundigen hebben de meest onderscheidene middelen verzonnen, ten einde dit doel te bereiken, niettegenstaande dit, is het tot dus verre aan niet een' mogen gelukken, eene *Methode* uit te vinden, waarbij niet meer te herinneren zou vallen, en die haar doelwit spoedig en zeker bereikte. — Om de afvloeijing der *Urin* in de scheede te verhoeden, heeft men het aanhou-

houdend gebruik van een' buigzamen katheter aangeprezen en DESAULT een' bijzonder' toeſtel uitgevonden, om denzelven in eene onbewegelijke ligging in de blaas te houden, doch, behalve dat de lijderes ook in het gaan en zitten er door gehinderd wordt, zij zal echter de uitvloeijing der *Urin*, de lijderes op den rug liggende, niet verhoeden (*). Om aan de tweede aanwijzing te voldoen, moet men eene plukſelwiek, met veerkrachtige hars of met was overtrokken, en zoo dik, dat zij de ſcheede opvult, in deze brengen, waardoor de wondlippen tot elkander naderen, tot zij zich eindelijk vereenigen. Deze geneeswijze nogtans is, alhoewel zij ook ſoms gelukt, zeer langdurig en vordert een taai geduld, zoowel van den Arts als der lijderes. Bovendien heeft NAËGELE voldoende bewezen, dat deze bewerking bij fistelopeningen met verlies van zelfſtandigheid, zeker geen goede gevolgen zal kunnen hebben, en over het geheel veel nadeel in zich ſluit. Hij ſlaat deswege eene andere ſoort van kunstbewerking voor, die, in het algemeen genomen, daarin beſtaat, de randen der fistelopening tot eene verſche wonde te maken en door heelkundige hulp te vereenigen. Men brengt tot dat einde de lijderes op een tamelijk hoog, dwars bed, of op eene tafel, bijkans in dezelfde ligging als bij de ſteenſnede, doch zonder de ledematen vast te binden. Dan brengt men een' zilveren katheter in de pisblaas, welken men met de linker hand houdt. Met

(*) De ligging op den buik verdient in vele gevallen de voorkeur.

Met den wijsvinger, of een paar vingeren der regter hand gaat men nu binnen de ſcheede en onderzoekt men de grootte en gedaante der fistelopening en de geſteldheid van hare randen op het naauwkeurigſte. Indien de randen der opening verouderd, omgekruld, eeltachtig zijn, neemt men ze met eene ſchaar, of eene verborgen *Bistouri*, weg. De vereeniging der fistelranden door aaneenbrenging geſchiedt nu, of door de tang zonder bindſel, of door het bindſel, namelijk door de ontſteking door middel van eene naald en terughaling derzelve, of door de tang benevens het bindſel, of door de omgewondene hechting. Eindelijk kan ook bij fistuleuze openingen aan den achterſten wand der pisblaas de doorſteking der wondlippen van de inwendige vlakte der pisblaas af aangedaan worden, waartoe men zich van eene eenigzins veranderde *Sonde*, of buis van LAFORET bedient. Ten aanzien van het bijzondere dezer verſchillende ſoorten van kunstbewerkingen verwijzen wij naar de genoemde Schriften zelve, en merken alleenlijk aan, dat wij hier eenmaal deze *Methode* beproefden, offchoon de vereeniging ten eenemaal mislukte; even zoo min gelukte het, in een dergelijk geval met verlies van zelfſtandigheid, eenen ervaren en zeer bekwamen heel- en verloskundige. — Nog eenvoudiger is de behandeling van den Heer COXE (*Journ. Univers. des Sciences médicales*, *Sept.* 1819), die door een' cijlinder in de ſcheede, welke den voorſten wand derzelve te zamendrukt, de katheter een' geruimen tijd blijvende liggen, de fistelranden tot elkander brengen wil. Doch deze be-

behandeling zal voorzeker veel tijd behoeven, en der lijderes zeer veel moeijelijkheden veroorzaken. De ondervinding moet verder nu nog beslisfen, welke van alle *Methoden* de beste is: te voren hield ik de door NAËGELE befchrevene voor de gefchiktfte. Voor het overige zijn zulke ongelukkige vrouwen, waar de volkomen genezing door vereeniging der wonden niet plaats kan grijpen, van wege de bestendige afvloeijing der pis, hoogst ongelukkig. Men trachte alsdan door eene doelmatige dieet de *Urin* zacht te houden, opdat zij door hare fcherpte de deelen niet te veel ontvelle; daartoe zijn flijmige voedfelen, de garften-, haver- en boekweitengort, en bij vermagering en uitterende koortfen afkookfels van faleb, ijslandfche mos en dergelijken de gefchiktfte middelen. Wijders moet men door zachte, doelmatig gekozene ontlastmiddelen voor behoorlijke buiksontlasting zorgen. De fcheede en de uitwendig ontvelde deelen late men vlijtig met flijmige afkookfels, waarbij men loodwater en *Opium* voegt, afwasfchen. Bovendien neme men fteeds de grootfte zindelijkheid in acht, zoowel omtrent het linnen als het beddegoed, terwijl er voornamelijk bij arme lieden niets overfchiet, dan ze op ftroo te leggen en eenigerhande kuip onder de bedftede te zetten. Indien de pisbuis alleen beleedigd is, dan kan men over dag nog van een doelmatig *Compressorium Urethrae* gebruik maken; dat van HAHN (S. O. HAHN, *Diss. sist. observat. medic. ac. chirurg. c. t*, *Götting*. 1788. 8°. *p*. 47) is nog het bruikbaarfte, hetwelk uit een' ftalen veer beftaat, waarop eene fpons wordt vastgemaakt en dat met

een'

een' riem voorzien is. Wij laten dan, aangezien ook dit middel door vele vrouwen niet verdragen wordt, niets dan eene fpons dragen, die, op de manier van het windfel van FRIED, op een T-verband bevestigd, zuiver gehouden en dikwijls met eene andere verwisfeld wordt. Ten bewijze, welk een misbruik foms van het *Magnetismus* gemaakt is geworden, verhaal ik de volgende gefchiedenis. Voor eenige jaren riep eene zekere vrouw, die federt hare verlosfing aan eene *Incontinentia Urinae* leed, mijne hulp in. Ik ondervroeg haar eerst, of zij ook reeds eenen Arts geraadpleegd had, en of haar gebrek onderzocht was geworden. Ja, antwoordde zij mij, een' Arts heb ik gebruikt, die mij reeds federt vele maanden dagelijks gemagnetifeerd, doch mij nooit onderzocht, en mij ook anderzins niets geboden heeft. Bij het door mij dadelijk in het werk gestelde onderzoek en binnenbrenging des katheters vond ik een gat, ter grootte van eene zestehalf, aan den voorften wand der fcheede; tevens was de hals der blaas doorgefcheurd en mijn vinger kwam onmiddellijk in de blaas. *Sapienti satis.*

LITTERATUUR.

§. 448.

BERNSTEIN'S *Handbuch für Wundärtze. Th.* 1, 2.

CALISSEN'S *System der neuen Wundarzneykunst. Aus dem Lat. von* KUHN. 2ter *Theil. Kopenh.* 1791.

RICHTER'S *Chirurgie.* 6ter *Bd.*

Ejd.. Therapie. 4ter *Bd.*

CAPURON, *op. cit. pag.* 400. *sqq.*

BURNS, *op. cit.*

JÖRG'S *Handbuch.*

Theoret. prakt. Abhandl. über die Geburtshülfe u. s. w. Aus dem Franz., mit Zusatzen von STARK. 2ter *Theil. Erfurt* 1800.

NAEGELE, *Vorschläge zur curativen Behandlung der in die Mutterscheide sich offnenden Harnblassenfistel, nebst Beschreibung und Abbildung einiger Instrumenten, in dessen Erfahrungen und Abhandlungen aus dem Gebiete der Kr. des Weiblichen Geschlechts. S.* 367.

WINTER, *Beschreibung eines Harnrecipienten für Frauen, nebst einer kupfer tafel. Heidelberg.* 1817.

MEISSNER, *die Umstülpung der Gebärmutter und der Gebärmutterbruch. Leipzig und Sorau* 1822.

BINGHAM, *Krankheiten und Verletzungen der Blase. Aus dem Engl. von* D[r]. DOHLHOFF. *Magdeb.* 1823.

TIENDE HOOFDSTUK.

Van de ziekten van den endeldarm en deszelfs verrigtingen.

§. 449.

De gebreken van den endeldarm, aan welke de kraamvrouw onderworpen is, en de afwijkingen van zijne verrigtingen beſtaan goeddeels in zulke toevallen, die noch aan het kraambed, noch over het algemeen aan het vrouwelijke geſlacht bij uitſluiting toebehooren; wij kunnen om deze reden het hier zoo veel te korter maken, daar hier altemaal ziekteſoorten zijn, die op zich zelve genoeg bekend zijn, en wier onderkenning bereids door de verſchijning der ziekte zelve blijkt, en het onze taak ſlechts is, die oorzaken te vermelden, welke dit gebrek inzonderheid bij kraamvrouwen veroorzaken. Wij brengen daartoe: A) ſpeenadergezwellen, B) verſcheuring en C) verlamming van den endeldarm, D) *Diarrhoe* en eindelijk E) belette ontlasting.

A) Speenadergezwellen.

§. 450.

Wat de ſpeenadergezwellen betreft, deze zijn ten aanzien van hunnen verſchillenden vorm, uitgebreid-

breidheid en grootte genoegzaam bekend, en het is niet te verwonderen, dat ook kraamvrouwen, vooral bij voorhanden zijnde aanleg daartoe, dikwijls door dezelve gekweld worden, als men in overweging neemt, dat alles, wat den bloedsomloop in de buikholte, vooral in het poortaderſtelſel belemmert, de ſpeenvaten prikkelt en verzwakt — tot aanbeijen aanleiding geeft en dezelve verwekt. De aanleg daartoe wordt over het algemeen reeds door de voorafgegane zwangerſchap, door de, daardoor te weeg gebragte, drukking van den *Uterus* op de ſpeenvaten gegeven, en de ziekte verdwijnt in dit geval meestentijds eerst na de afgeloopene verloſſing in het kraambed, of nog later. Moeijelijke verloſſingen, verplaatſingen der baarmoeder, prikkeling op den endeldarm door vele lavementen, verſtoppingen van den buik, en daardoor gedurige perſingen bij den ſtoelgang echter kunnen den voorhanden zijnde aanleg nog vermeerderen, of het gebrek eerst in den laatſten tijd doen ontwikkelen. Zoodanige ſpeenadergezwellen der kraamvrouwen openbaren zich dan gewoonlijk eerst na de zogkoorts, en zijn alsdan veelal zeer pijnlijk. De behandeling derzelve ſluit niets bijzonders in zich: alle uit- en inwendige middelen doelen alleenlijk op geregelde buiksontlasting. Men rigt zich dien ten gevolge naar den graad en de uitgebreidheid des gebreks, als ook naar de bijzondere, aanleidende oorzaken, en men moet om die reden of ontſtekingwerende middelen, of meer omwindende, verzachtende, ſlijmachtige, pijnſtillende zalven in het werk ſtellen, of men ſtapt tot eene kunstbewerking over, die op zich zelve zeer een-

voudig is en waarbij men of onderbindt, of, hetgeen het beste is, eenige gezwellen met eene schaar uitsnijdt, trouwens zij mogen niet te pijnlijk of ontstoken zijn.

B) Inscheuring van den endeldarm.

§. 451.

De inscheuring van den endeldarm grijpt of bij natuurlijke verlossingen, die zeer langdurig zijn, evenwel zelden en dan alleen nog plaats, wanneer men den bilnaad geheel niet, of gebrekkig ondersteund heeft, of ook na zeer schielijke, als het ware, verrassende verlossingen, of eindelijk het menigvuldigste, bij zware, moeijelijke baringen, waar men de verlossing door de tang volbrengen moet. In al deze gevallen begint de inscheuring gemeenlijk bij het toompje der schaamlippen, zich verder uitstrekkende, dikwijls zoo ver, dat de endeldarm eenige vingeren breed ingescheurd wordt. Is de sluitspier van den aars gescheurd, dan raakt de vrouw de drekstoffen onwillekeurig kwijt, en in vervolg van tijd openbaart zich uittering en uitterende koorts, of het moest zijn, dat de sluitspier slechts gedeeltelijk beleedigd is, en de natuur zelve zich langzamerhand door hare herstellingskracht hulp verschaft. In alle andere gevallen is er natuurlijk alleen iets van heelkundige hulp te verwachten; zonder de hechting zal men voorzeker niet veel kunnen uitrigten. De kunstbewerking is dikwijls moeijelijk en altijd zeer pijnlijk. Heeft men de wonde verzuimd te behandelen; zijn de randen verdeeld en vereeld, dan moet

men

men dezelve eerst op nieuws raauw maken, en vervolgens hechten. Het bijzondere dezer bewerking hoort bij de Heelkunde te huis.

C) Verlamming van den endeldarm.

§. 452.

De verlamming van den endeldarm ontſtaat uit al zulke oorzaken, die reeds tijdens de baring eene uitzakking van dit ingewand kunnen veroorzaken. Zij is meestal het gevolg van zware verlosſingen, als het kinderhoofd inzonderheid tegen het einde der verlosſing, ſterk op dèn endeldarm drukt, en men verzuimd heeft, denzelven voor het begin van den arbeid te ontlasten. In die gevallen, waar ſlecht onderrigte Vroedvrouwen het ſtaartbeen door de binnenvoering van den vinger achterwaarts drukken, onder het voorwendſel van de onderſte engte des bekkens te verwijden, en in het geheel ter ontwikkeling des hoofds allerhande kunstgrepen in den endeldarm maken, viel de verlamming van den endeldarm meer voor, en wordt even zoo zeer begunſtigd, als door de handgreep van HOFFMANN om den endeldarm te onderſteunen. Voor het overige verwijzen wij naar datgene, wat wij van de uitzakking des endeldarms bij barenden breeder gezegd hebben.

D) *Diarrhoe.*

§. 453.

De *Diarrhoe*, welke ſomwijlen bij kraamvrouwen voorkomt, ontſtaat vroeger of later na de bevalling,

en is ten aanzien van hare hevigheid zeer onderscheiden, al naar gelang zij sterker, of onbeduidender is, en naarmate zij op de pas verloste van een' heilzamen of nadeeligen invloed is. In dit laatste opzigt onderscheiden wij eene gunstige (*critische*) en eene (*symptomatische*) toevallige *Diarrhoe*, wier uitwerkselen dikwijls regtstreeks tegen elkander inloopen, naardien gene onder verligting van de aanwezige, ziekelijke toevallen en als eene heilzame poging der natuur (*Conamen Naturae salutare*) te voorschijn treedt; deze echter niet zelden de lijdende ten grave voert en zich als toeval eener zeer boosaardige ziekte opdoet. De *critische* buikloop ontstaat gemeenlijk te gelijker tijd met de zogkoorts, en de lijderes heeft daarbij noch koliekaardige pijnen, noch koorts, de buik zelf is daarbij week en niet gespannen; bij de *symptomatische Diarrhoe* daarentegen vertoonen zich vrij hevige koliekaardige pijnen; de buik is opgezet, gespannen, pijnlijk; de *Lochiën* zijn verminderd of onderdrukt; er openbaart zich een lastige aandrang tot ontlasting en het gansche ligchaam wordt er in betrokken, menigmaal zoo sterk, dat krampen en flaauwten ontstaan. De afgang zelf is meestal zeer stinkend, of waterig, graauwachtig of bruin van kleur, of met bloed vermengd, wegsmeltend enz. Bij de *critische Diarrhoe* moet men niet terstond de te overvloedige ontlasting tegengaan. Men late het daarom berusten bij zacht versterkende, slijmige middelen en dergelijke klisteren, en schrijve eene eenigzins krachtige, voedzame, niettemin ligt verteerbare diëet voor. Worden de stoelgangen te druk, dan geve men een zacht

ont-

ontlastmiddel, waardoor over het algemeen de oorzaak van den buikloop en tevens deze zelf weggenomen wordt. Bij de toevallige *Diarrhoe*, beſtaat de hoofdzaak, in dezelve te ſtuiten. Aanvankelijk geve men bittere ontlastmiddelen, ten einde de ſchadelijke ſtoffen te ontlasten; alsdan regele men den eetregel en diene verſterkende, zamentrekkende middelen toe, als: *Aromatica*, *Ratanhia*, *Columbo Simaruba*, *Cort. Cinnamomi*, *Peruvian.* en dergelijken. In die gevallen, waar krampachtige toevallen aanwezig zijn, zal men van het *Opium*, althans in klisteren, gebruik moeten maken.

E) Belette Stoelgang.

§. 454.

Eindelijk lijden de kraamvrouwen ook aan een juist tegengeſteld gebrek, aan beletten ſtoelgang. De grond daarvan ligt dikwijls in eene hebbelijke geſteldheid, die door de zwangerſchap nog vermeerderd werd en waarmede niet zelden ongeſteldheden in de ſpeenaderen gepaard gaan. Dikwerf heeft de verzuimde ontlediging van den endeldarm voor de verlosſing ſchuld daaraan; de drekſtoffen hoopen zich te ſterk op; de uitwerpſelen zijn te hard en de endeldarm door de drukking van het kinderhoofd verzwakt, of verlamd; of er zijn vernaauwingen in den endeldarm ontſtaan. Somwijlen is hij ook een toeval van *Prolapsus*, of *Retroversio Uteri.* De geneeswijze is zeer eenvoudig en duidelijk, het gebrek echter is vaak zeer lastig en hardnekkig. Wij moeten naar de geneeskunde verwijzen, waarin dit onderwerp breedvoerig behandeld wordt.

LITTERATUUR.

§. 455.

Behalve de meermalen aangevoerde Schriften van BURNS, CAPURON, JÖRG, RICHTER enz. vermelden wij alleen nu nog:

TH. COPELAND'S *Bemerkungen über die vorzüglichsten Krankh. des Mastdarms und Afters. Aus dem Engl. v.* Dr. FRIEDREICH. *Halle* 1819.

E. von ***SIEBOLD,***
OVER DE
ZIEKTEN
VAN HET
VROUWELIJKE
GESLACHT.
IV.

E. von ***SIEBOLD,***
OVER DE
ZIEKTEN
VAN HET
VROUWELIJKE
GESLACHT.
IV.

E. von ***SIEBOLD,***
OVER DE
ZIEKTEN
DER
KRAAMVROUWEN.

E. von ***SIEBOLD,***
OVER DE
ZIEKTEN
DER
KRAAMVROUWEN.

